

พระสุตตันตปิฎก

ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค

เล่มที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. พรหมชาลสูตร

เรื่องทีฎฐิติ ๖๒

(๑) ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จดำเนินทางไกลระหว่าง
กรุงราชคฤห์ และ เมืองนาลันทา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ
๕๐๐ รูป. แม้ สุปปียปริพาชก ก็เดินทางไกลระหว่าง กรุงราชคฤห์
และ เมืองนาลันทา พร้อมด้วยพรหมทัตตมาณพผู้เป็นอันเตวาสิก.
ได้ยินว่า ในระหว่างทางนั้น สุปปียปริพาชก กล่าวติพระพุทธรเจ้า
ติพระธรรม ติพระสงฆ์ โดยอนกปริยาย. ส่วนพรหมทัตตมาณพ
อันเตวาสิกของสุปปียปริพาชก กล่าวชมพระพุทธรเจ้า ชมพระธรรม
ชมพระสงฆ์ โดยอนกปริยาย. อาจารย์และอันเตวาสิกทั้งสองนั้น มี
ถ้อยคำเป็นข้ำศึกแก่กันและกันโดยตรงฉะนี้ เดินตามพระผู้มีพระภาคเจ้า
และภิกษุสงฆ์ไปข้างหลัง ๆ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้าประทับพักแรมราตรีหนึ่ง ณ พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัญจิกา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์. แม้สุปปียปริพาชกก็ได้เข้าพักแรมราตรีหนึ่ง ใกล้พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัญจิกา กับพรหมทัตตมาณพผู้เป็นอันเตวาสิก. ได้ยินว่า แม้ ณ ที่นั้น สุปปียปริพาชกก็ยังกล่าวติพระพุทธรเจ้า ติพระธรรม ติพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย. ส่วนพรหมทัตตมาณพ อันเตวาสิกของสุปปียปริพาชก คงกล่าวชมพระพุทธรเจ้า ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย. อาจารย์และอันเตวาสิกทั้งสองนั้น มีถ้อยคำเป็นข่าศึกแก่กันและกันโดยตรงฉะนี้ เดินตามพระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์ไปข้างหลัง ๆ.

ครั้งนั้น ภิกษุหลายรูปลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง นั่งประชุมกัน ณ โรงกลม สนทนากันว่า ท่านทั้งหลาย เท่าที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงทราบความที่หมู่มสัตว์มี อหยาสัยต่าง ๆ กันได้เป็นอย่างดีนี้ นำอัสจรรย ไม่เคยมี ความจริง สุปปียปริพาชกผู้นี้ กล่าวติพระพุทธรเจ้า ติพระธรรม ติพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย ส่วนพรหมทัตตมาณพ อันเตวาสิกของสุปปียปริพาชก กล่าวชมพระพุทธรเจ้า ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย อาจารย์และอันเตวาสิกทั้งสองนี้ มีถ้อยคำเป็นข่าศึกแก่กันและกันโดยตรง ฉะนี้ เดินตามพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ไปข้างหลัง ๆ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบคำสนทนาของภิกษุเหล่านั้นแล้ว เสด็จไปยังโรงกลมประทับนั่ง ณ อาสนะที่เขาจัดถวาย. ครั้นประทับนั่งแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อน

ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันถึงเรื่องอะไร และเรื่องอะไรที่พวกเธอพูดค้างไว้. เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า พระเจ้าข้า ณ ที่นี้เมื่อพวกข้าพระองค์ลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง นั่งประชุมกันอยู่ที่โรงกลม สนทนากันว่า ท่านทั้งหลาย เท่าที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ผู้เห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงทราบความที่หมู่สัตว์มีอชยาศัยต่าง ๆ กันได้เป็นอย่างดีนี้ น่าอัศจรรย์ ไม่เคยมี ความจริง สุปปियปริพาชกผู้นี้ กล่าวติพระพุทธรเจ้า ติพระธรรม หรือติพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย ส่วนพรมหัตถตมาณพอันเตวาสิกของสุปปियปริพาชก กล่าวชมพระพุทธรเจ้า ชมพระธรรม หรือชมพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย อาจารย์และอันเตวาสิกทั้งสองนี้ มีถ้อยคำเป็นข่าศึกแก่กันและกันโดยตรงจะนี้ เดินตามพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ไปข้างหลัง ๆ พระเจ้าข้า เรื่องนี้แล ที่พวกข้าพระองค์พูดค้างไว้ พอดีพระองค์เสด็จมาถึง

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเหล่านี้จะฟังกล่าวติเรา ติพระธรรม หรือติพระสงฆ์ ก็ตาม เธอทั้งหลายไม่ควรทำความอาฆาต โทมนัส แค้นใจในคนเหล่านั้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเหล่านี้ฟังกล่าวติเรา ติพระธรรม ติพระสงฆ์ ก็ตาม ถ้าเธอทั้งหลายจักขุ่นเคือง หรือจักน้อยใจในคนเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ อันตรายพึงมีแก่เธอทั้งหลายนี้แหละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเหล่านี้ฟังกล่าวติเรา ติพระธรรม หรือติพระสงฆ์ ก็ตาม ถ้าเธอทั้งหลายจักขุ่นเคือง หรือจักน้อยใจในคนเหล่านั้น เธอทั้งหลายพึงรู้คำที่เป็นสุภาษิต ของคนเหล่านี้ได้ละหรือ. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้อนั้นหามิได้พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเหล่าอื่นฟังกล่าว
ติเรา ติพระธรรม หรือติพระสงฆ์ ก็ตาม ในคำที่เขากล่าวตานั้น คำที่
ไม่จริง เธอทั้งหลายควรแก้ไขให้เห็นโดยความไม่เป็นจริงว่า นั่นไม่จริง
แม้เพราะเหตุนี้ นั่นไม่แท้แม้เพราะเหตุนี้ แม้ชื่อนั้นก็ไม่มีในเราทั้งหลาย
และในเราทั้งหลายก็ไม่มีชื่อนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเหล่าอื่นฟังกล่าวชมเรา ชมพระธรรม
หรือชมพระสงฆ์ ก็ตาม เธอทั้งหลายไม่ควรทำความเพลิดเพลिन
ดีใจ เบิกบานใจในคำชมนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเหล่าอื่น
ฟังกล่าวชมเรา ชมพระธรรม หรือชมพระสงฆ์ก็ตาม ถ้าเธอทั้งหลาย
จักเพลิดเพลिन ดีใจ เบิกบานใจในคำชมนั้น ด้วยเหตุนี้ อันตราย
พึงมีแก่เธอทั้งหลายนี้แหละ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเหล่าอื่นฟังกล่าวชมเรา ชมพระธรรม
หรือชมพระสงฆ์ก็ตาม ในคำที่เขากล่าวชมนั้น คำที่จริง เธอทั้งหลาย
ควรปฎิญาณให้เห็นโดยความเป็นจริงว่า นั่นจริงแม้เพราะเหตุนี้ แม้ชื่
อนั้นก็มีในเราทั้งหลาย และในเราทั้งหลายก็มีชื่อนั้น.

จุดศีล

(๒) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อปุถุชนกล่าวชมตถาคต พึง
กล่าวด้วยประการ นั้นมีประมาณน้อยนัก ยังต่านัก เป็นเพียงศีล.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชื่อที่ปุถุชนกล่าวชมตถาคต... เพียงศีลนั้นเป็น
ไฉน.

**(๓) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปุณฺณกล่าวชม
ตถาคต พึงกล่าวชมอย่างนี้ว่า**

๑. พระสมณโคดม ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
วางทัณฑะ วางสาตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา
หวังประโยชน์แก่กุลแก่สัตว์ทั้งปวงอยู่.

๒. พระสมณโคดม ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลัก
ทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤติดนเป็น
ขโมย เป็นคนสะอาดอยู่.

๓. พระสมณโคดม ละกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์
ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกลเว้นจากเมถุน ซึ่งเป็นเรื่องของ
ชาวบ้าน.

**(๔) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปุณฺณกล่าว
ชมตถาคต พึงกล่าวชมอย่างนี้ว่า**

๔. พระสมณโคดม ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ
พูดคำจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อ ไม่พูดลวง
โลก.

๕. พระสมณโคดม ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด
ฟังจากข้างนี้แล้วไม่บอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกกัน หรือฟังจาก
ข้างโน้นแล้วไม่บอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกกัน สมานคนที่แตกกัน
แล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนที่พร้อมเพรียง
กัน ยินดีในคนที่พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนที่พร้อมเพรียงกัน
กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน.

๖. พระสมณโคดม ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะเหตุ ชวนให้รัก จับใจ เป็นคำของ ชาวเมือง คนโดยมากรักใคร่ ชอบใจ.

๗. พระสมณโคดม ละคำเพื่อเจ้า เว้นขาดจากคำเพื่อเจ้า พุศุกกาล พุศุคัจริง พุศุคอิงอรรถ พุศุคอิงธรรม พุศุคอิงวินัย พุศุคคำมี หลักฐาน มีที่อ้าง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาล อันควร.

(๕) ๘. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการพรากรพีชคามและ กูตคาม.

(๖) ๙. พระสมณโคดม นอนอาหารหนเดียว เว้นการฉันทใน ราตรี งคการฉันทในเวลาวิกาล.

๑๐. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการพื่อนรำขบรื่องประโคม คนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึก.

๑๑. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการตัดทรงประดับตกแต่ง ร่างกาย ด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องประเทืองผิว ซึ่งเป็นฐานแห่ง การแต่งตัว.

๑๒. พระสมณโคดม เว้นขาดจากที่นอนที่นุ่งสูง และที่ นอนที่นุ่งใหญ่.

๑๓. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับทองและเงิน.

(๗) ๑๔. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับธัญญาชาติดิบ.

๑๕. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ.

๑๖. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับสตรีและเด็กหญิง.

๑๗. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับทาสีและทาส.

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 7

๑๘. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ.

๑๙. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร.

๒๐. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และ

ลา.

๒๑. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับนาและไร่.

(๘) ๒๒. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเป็นทาสและการ
รับใช้.

๒๓. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการซื้อและการขาย.

๒๔. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การ
โกงด้วยโลหะ และการโกงด้วยเครื่องตวงวัด.

๒๕. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง
และการตลบตะแลง.

๒๖ พระสมณโคดม เว้นขาดจากการพิน การฆ่า การ
จองจำ การตีชิง การปล้น การจี.

จบจุลศีล

มัชฌิมศีล

(๙) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปุณฺณกถ่าวชม
ตถาคต ฟังกถ่าวชมอย่างนี้ว่า

๑. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการพรากรพิชคามและภูต-
คาม อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธา

แล้ว ยังประกอบการพรากพีชคามและภุตคามเห็นปานนี้อยู่เนื่อง ๆ คือ พืชเกิดแต่เง่า พืชเกิดแต่ลำต้น พืชเกิดแต่ผล พืชเกิดแต่ยอด พืชเกิดแต่เมล็ด เป็นที่ห้า.

(๑๐) ๒. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการบริโภคของที่สะสมไว้ อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบการบริโภคของที่สะสมไว้เห็นปานนี้อยู่เนื่อง ๆ คือสะสมข้าว สะสมน้ำ สะสมผ้า สะสมยาน สะสมที่นอน สะสมเครื่องประเทืองผิว สะสมของหอม สะสมอมิส.

(๑๑) ๓. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเล่นที่เป็นข้าศึกแก่ กุศล อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วย ศรัทธาแล้ว ยังชวนขวยดูการเล่น ที่เป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้อยู่ เนื่อง ๆ คือ การพ้อน การขับร้อง การประโคม มหรสพมีการรำ เป็นต้น การเล่นนิยาย การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง ฉากภาพบ้านเมืองที่สวยงาม การเล่นของคนฉันทาล การเล่นไม้สูง การเล่นหน้าศพ ชนช้าง ชนม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา ไร่กระบี่กระบอง มวยชก มวยปล้ำ สนามรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ การดูกองทัพ.

(๑๒) ๔. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการชวนขวยเล่นการ พนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบาง จำพวกฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนขวยเล่นการพนัน อัน เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเห็นปานนี้อยู่เนื่อง ๆ คือ เล่นหมากรุกแฉว ละแปดตา แฉวละสิบตา เล่นหมากเก็บ เล่นดวด เล่นหมากไหว เล่น

โยนบ่วง เล่นไม้หึ่ง เล่นกำทาย เล่นสะกา เล่นเป่าใบไม้ เล่นไถนา
น้อยๆ เล่นหกคะเมน เล่นกั๊กหัน เล่นดวงทราย เล่นรถน้อยๆ เล่น
รถน้อยๆ เล่นทายอักษร เล่นทายใจ เล่นเลียนคนพิการ.

(๑๓) ๕. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการนั่งนอนบนที่นั่ง
ที่นอนอันสูงใหญ่ อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกนั่ง โภชนะที่เขา
ให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงให้เห็นปานนี้อยู่
เนื่อง ๆ คือเพียงมีเท้าเกินประมาณ เพียงมีเท้าทำเป็นรูปสัตว์ร้าย พรหม
ทำด้วยขนสัตว์ เครื่องลาดทำด้วยขนแกะอันสวยงาม เครื่องลาดทำด้วย
ขนแกะสีขาว เครื่องลาดทำด้วยขนแกะเป็นรูปดอกไม้ เครื่องลาดที่ยัดนุ่น
เครื่องลาดทำด้วยขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ต่าง ๆ เครื่องลาดทำด้วยขนแกะ
มีขนตั้ง เครื่องลาดทำด้วยขนแกะมีขนข้างเดียว เครื่องลาดทำด้วยทอง
และเงินแกมไหม เครื่องลาดไหมขลิบทองและเงิน เครื่องลาดขนแกะ
และจุฬิงพอนได้ ๑๖ คน เครื่องลาดหลังช้าง เครื่องลาดหลังม้า
เครื่องลาดในรถ เครื่องลาดที่ทำด้วยหนังเสือ เครื่องลาดอย่างดี ที่ทำ
ด้วยหนังชะมด เครื่องลาดมีพาดาน เครื่องลาดมีหมอนสองข้าง.

(๑๔) ๖. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการประดับตกแต่ง
ร่างกาย อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกนั่ง โภชนะที่เขาให้ด้วย
ศรัทธาแล้ว ยังชวนขวยประดับตกแต่งร่างกายเห็นปานนี้อยู่เนื่อง ๆ คือ
อบตัว ไคลอวัยวะ อาบน้ำหอม นวด ส่องกระจก แต่งตา ทัดดอกไม้
ประเทืองผิว ผัดหน้า ทาปาก ประดับข้อมือ สวมเกี้ยว ใ้ไม้เท้า
ใช้กลักยา ใช้ดาบ ใช้มีดสองคม ใช้ร่ม สวมรองเท้าสวยงาม ติด
กรอบหน้า ปักปิ่น ใช้พัศควาลวีชนี นุ่งห่มผ้าขาว นุ่งห่มผ้ามีชายยาว.

(๑๕) ๗. พระสมณโคดม เว้นขาดจากดิรัจฉานกถา อย่างที่
สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยัง
ประกอบดิรัจฉานกถาเห็นปานนี้อยู่เนื่อง ๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร
เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องสงคราม เรื่องข้าว เรื่องน้ำ
เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน
เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ
เรื่องคนกล้า เรื่องตรอก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่อง
เบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วย
ประการนั้น ๆ.

(๑๖) ๘. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการพุดแก่งแย่งกัน
อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว
ยังพุดแก่งแย่งกันเห็นปานนี้อยู่เนื่อง ๆ คือ ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้
ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึง ท่านจรรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด
ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก คำพุดของข้าพเจ้ามีประโยชน์ ของท่านไม่มีประโยชน์
คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านกล่าวทีหลัง คำที่ควรจะกล่าวทีหลัง ท่านกล่าว
ก่อน ข้อที่ท่านเคยฆ่าของมาได้ฉันทแปรไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดวาตะของ
ท่านได้ ข้าพเจ้าข่มท่านได้แล้ว ท่านจงถอนวาตะเสีย มิฉะนั้นจงแก้ไข
เสีย ถ้าสามารถ.

(๑๗) ๙. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเป็นทูด และการ
รับใช้ อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธา
แล้ว ยังขวนขวายประกอบการเป็นทูดและการรับใช้เห็นปานนี้อยู่
เนื่อง ๆ คือรับเป็นทูดของพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา กษัตริย์
พราหมณ์ คฤหบดี และกุมารว่า จงไปที่นี้ จงไปที่โน้น จงนำเอาสิ่ง

นี้ไป จงนำเอาสิ่งในที่โน้นมา ดังนี้.

(๑๘) ๑๐. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการพูดหลอกลวง และ การพูดเลียบเคียง อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉัน โภชนะที่เขา ให้ด้วยศรัทธาแล้ว พูดเลียบเคียง พูดหวานล้อม พูดและเล็ม แสวงหา ด้วยลาภ.

จบมัชฌิมสูตร

มหาศีล

(๑๙) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปุถุชนกล่าวชม ตถาคต ฟังกล่าวชมอย่างนี้ว่า

๑. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลียงชีพโดยทาง ผิดด้วยตรัสจรรยาวิชา อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉัน โภชนะที่เขา ให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลียงชีพโดยทางผิดด้วยตรัสจรรยาวิชาเห็นปานนี้ คือ ทายอวัยวะ ทายนิมิต ทายอุปบาศ ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ ทำพิธีเบิกแวงเวียนเทียน ทำพิธี ชัดเกลบบูชาไฟ ทำพิธีชัดรำบูชาไฟ ทำพิธีชัดข้าวสารบูชาไฟ ทำพิธี เดิมเนยบูชาไฟ ทำพิธีเดิมน้ำมันบูชาไฟ ทำพิธีเสกเป่าบูชาไฟ ทำ พิธีกรรมด้วยโลหิต เป็นหมอคู่อวัยวะ คุณลักษณะพื้นที คุณลักษณะที่ไร่นา เป็นหมอปลุกเสก เป็นหมอผี เป็นหมอลงเลขยันต์คุ้มกันบ้านเรือน เป็น หมองู เป็นหมอยาพิษ เป็นหมอแมลงป่อง เป็นหมอรักษาแผลหนูกัด เป็นหมอทายเสียงนก เป็นหมอทายเสียงกา เป็นหมอทายอายุ เป็นหมอ

เสกกันลูกศร เป็นหมอดูรอยเท้าสัตว์

(๒๐) ๒. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทาง ผิดด้วยติรัจฉานวิชา อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกนั้น โภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ทายลักษณะแก้วมณี ทายลักษณะไม้พลอง ทายลักษณะผ้า ทายลักษณะศาสตรา ทายลักษณะดาบ ทายลักษณะศร ทายลักษณะธนู ทายลักษณะอาวุธ ทายลักษณะสตรี ทายลักษณะบุรุษ ทายลักษณะกุมาร ทายลักษณะกุมารี ทายลักษณะทาส ทายลักษณะทาสี ทายลักษณะช้าง ทายลักษณะม้า ทายลักษณะกระบือ ทายลักษณะโคอุสภะ ทายลักษณะโค ทายลักษณะแพะ ทายลักษณะแกะ ทายลักษณะไก่ ทายลักษณะนก กระทา ทายลักษณะเหี้ย ทายลักษณะช่อฟ้า ทายลักษณะเต่า ทายลักษณะมฤค.

(๒๑) ๓. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทาง ผิดด้วยติรัจฉานวิชา อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกนั้น โภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ดูฤกษ์ยามตราทัพว่า พระราชาจักยกออก พระราชาจักไม่ยกออก พระราชาภายในจักเข้าประชิด พระราชาภายนอกจักถอย พระราชาภายนอกจักเข้าประชิด พระราชาภายในจักถอย พระราชาภายในจักมีชัย พระราชาภายนอกจักปราชัย พระราชาภายนอกจักมีชัย พระราชาภายในจักปราชัย พระราชาพระองค์นี้จักมีชัย พระราชาพระองค์นี้จักปราชัย เพราะเหตุนี้ หรือเหตุนี้.

(๒๒) ๔. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเล็งชีพโดยทาง
ผิดด้วยไตรัจฉานวิชา อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกนั้น โภชนะที่เขา
ให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเล็งชีพโดยทางผิดด้วยไตรัจฉานวิชาเห็นปานนี้
คือ พยากรณ์ว่า จักมีจันทรคราส จักมีสุริยคราส จักมีนักษัตรคราส
ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักเดินถูกทาง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักเดินผิดทาง
ดาวนักษัตรจักเดินถูกทาง ดาวนักษัตรจักเดินผิดทาง จักมีอุกกาบาต
จักมีดาวหาง จักมีแผ่นดินไหว จักมีฟ้าร้อง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และ
ดาวนักษัตรจักขึ้น ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจักตก ดวงจันทร์
ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจักมัวหมอง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาว
นักษัตรจักกระจ่าง จันทรคราสจักมีผลอย่างนี้ สุริยคราสจักมีผลอย่างนี้
นักษัตรคราสจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์เดินถูกทางจักมีผล
อย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์เดินผิดทางจักมีผลอย่างนี้ ดาวนักษัตร
เดินถูกทางจักมีผลอย่างนี้ ดาวนักษัตรเดินผิดทางจักมีผลอย่างนี้ อุกกา
บาตจักมีผลอย่างนี้ ดาวหางจักมีผลอย่างนี้ แผ่นดินไหวจักมีผลอย่างนี้
ฟ้าร้องจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรขึ้นจักมีผล
อย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรตกจักมีผลอย่างนี้ ดวง
จันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรมัวหมองจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์
ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรกระจ่างจักมีผลอย่างนี้.

(๒๓) ๕. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเล็งชีพโดยทางผิด
ด้วยไตรัจฉานวิชา อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกนั้น โภชนะที่เขา
ให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเล็งชีพโดยทางผิดด้วยไตรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ

พยากรณ์ว่า จักมีฝนดี จักมีฝนแล้ง จักมีภิกษาหาได้ง่าย จักมีภิกษาหาได้ยาก จักมีความเกษม จักมีภัย จักเกิดโรค จักมีความสำราญหาโรคมิได้ หรือนับคะแนน คำนวณ นับประมวล แต่งภาพย์ โลกยต-ศาสตร์.

(๒๔) ๖. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเล็งชีพโดยทางผิด ด้วยตริจ্ঞานวิชา อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉัน โภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเล็งชีพโดยทางผิดด้วยตริจ্ঞานวิชาเห็นปานนี้ คือ ให้ฤกษ์อวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์เก็บทรัพย์ ฤกษ์จ่ายทรัพย์ ฤกษ์คดี ฤกษ์เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนต์ให้ลั่นกระด้าง ร่ายมนต์ให้กางแจ้ง ร่ายมนต์ให้มือสั้น ร่ายมนต์ไม่ให้หูได้ยินเสียง เป็นหมอทรงกระจก เป็นหมอทรงหญิงสาว เป็นหมอทรงเจ้าบวสรวงพระอาทิตย์ บวสรวงท้าวมหาพรหม ร่ายมนต์ฟันไฟ ทำพิธีเชิญขวัญ.

(๒๕) ๗. พระสมณะโคดมเว้นขาดจากการเล็งชีพโดยทางผิด ด้วยตริจ্ঞานวิชา อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉัน โภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเล็งชีพโดยทางผิด ด้วยตริจ্ঞานวิชาเห็นปานนี้ คือ ทำพิธีบนบาน ทำพิธีแก้บน ร่ายมนต์ขับผี สอนมนต์ป้องกันบ้านเรือน ทำกะเทยให้กลับเป็นชาย ทำชายให้กลายเป็นกะเทย ทำพิธีปลุกเรื้อน ทำพิธีบวสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมัน รดน้ำมัน ทำพิธีบูชาไฟ ปรุงยาสำรอก ปรุงยาถ่าย ปรุงยาถ่ายโทษเบื้องบน ปรุงยาถ่ายโทษเบื้องล่าง ปรุงยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยอดหู ปรุงยาตา

ปรุขนัตถุ ปรุขาทากัด ปรุขาทาสมาน ป้ายยาตา ทำการผ่าตัด รักษา
เด็ก ใส่ยา ชะแผล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ปุถุชนกล่าวชมตถาคตด้วยประการใด
ซึ่งมีประมาณน้อยนัก ยังต่ำนัก เป็นเพียงศีลนั้น เท่านั้นแล.

จบมหาศีล

ทีฎฐิติ ๖๒

(๒๖) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีธรรมอย่างอื่นอีกแล ที่ลึกลับซึ่ง
เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนไม่ได้ ละเอียด รู้ได้
เฉพาะบัณฑิต ที่ตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้
รู้แจ้ง อัน เป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดย
ชอบ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเหล่านั้น ที่ลึกลับซึ่ง เห็นได้ยาก
สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ที่
ตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง อันเป็น
เหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ เหล่านั้น
เป็นไฉน.

ก. ปุพพันตักปิฎกทีฎฐิติ ๑๘

(๒๗) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งกำหนด
ชั้นส่วนอดีต มีความเห็นไปตามชั้นส่วนอดีต ปรรากชั้นส่วนอดีต
กล่าวคำแสดงทีฎฐิติหลายชนิดด้วยวัตถุ ๑๘ ประการ. ก็สมณพราหมณ์

ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ประารถอะไร จึงกำหนดชั้นส่วนอดีต มีความเห็นไปตามชั้นส่วนอดีต กล่าวคำแสดงทิวฎีหลายชนิดด้วยวัตถุ ๑๘ ประการ.

สัตตทิวฎี ๔

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะว่า เทียง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเทียง ด้วยวัตถุ ๔ ประการ. ก็สมณพราหมณ์ ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ประารถอะไร จึงมีวาทะว่าเทียง บัญญัติ อัตตาและโลก ว่าเทียง ด้วยวัตถุ ๔ ประการ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ อาศัย ความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบ เนิ่งๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วสัมผัส เจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น (บริสุทธิ ฝุดฟ่อง ไม่มีกิเลสเครื่อง ขยวน ปราศจากอุปกิเลส) ระลึกถึงชั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้ หลายประการ คือ ระลึกชาติได้ ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติ บ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายร้อยชาติบ้าง หลายแสนชาติบ้าง ว่าในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวย ทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น ครั้นจืดจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิด ในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็มี่ชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิว พรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนด

อายุเท่านั้น ครั้นจตุตจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้ ตามระลึกถึงขั้นที่
เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการพร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ
ณะนี้. เขากล่าวอย่างนี้ว่า อัดดาและโลกเทียง เป็นหมัน ตั้งมันคุด
ยอกกุเขา ตั้งมันคุดเสาระเนียดที่ตั้งอยู่ ส่วนสัตว์เหล่านั้นยอมเล่นไป
ยอมท่องเที่ยวไป ย่อมจุกติ ย่อมอุบัติ แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอ คงมีอยู่แท้.
ข้อนี้เพราะเหตุไร.

เพราะเหตุว่า ข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความ
เพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัย
มนสิการโดยชอบ จึงสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ระลึก
ถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ตามระลึกชาติได้
ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบ
ชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง
ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายร้อยชาติบ้าง หลายพัน
ชาติบ้าง หลายแสนชาติบ้าง ว่าในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตร
อย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่าง
นั้น ๆ มีกำหนดอายุเท่านั้น ครั้นจตุตจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น
แม้ในภพนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น
มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเท่านั้น
ครั้นจตุตจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้ ระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ใน
กาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ นະนี้. ด้วย
การบรรลุคุณวิเศษนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้อาการที่อัดดาและโลกเทียง เป็น
หมัน ตั้งมันคุดยอกกุเขา ตั้งมันคุดเสาระเนียดที่ตั้งอยู่ ส่วนสัตว์เหล่านั้น

ยอมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจูดิ ย่อมอุบัติ แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอคง มีอยู่แท้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๑ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารภแล้ว จึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอิตตาและโลกว่าเที่ยง.

(๒๘) ๒. อนึ่ง ในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร ปรารภอะไร จึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอิตตาและโลก ว่าเที่ยง.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมณสิการโดยชอบ แล้วสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อน ได้สังวัฏฏวิวัฏฏกับหนึ่งบ้าง สองบ้าง สามบ้าง สี่บ้าง ห้าบ้าง สิบบ้างว่า ในกัปโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเท่านั้น ครั้นจูดิจากกัปนั้นแล้วได้ไปเกิดในกัปโน้น แม้ในกัปนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเท่านั้น ครั้นจูดิจากกัปนั้นแล้วได้มาเกิดในกัปนี้ ย่อมระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ฉะนี้. เขากล่าวอย่างนี้ว่า อิตตาและโลกเที่ยงเป็นหมัน ตั้งมั่นคุดยอดคุดเขา ตั้งมั่นคุดเสาระเนียดที่ตั้งอยู่ ส่วนสัตว์เหล่านั้นยอมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจูดิ ย่อมอุบัติ แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอคงมีอยู่แท้.

ชื่อนั้นเพราะเหตุไร.

เพราะเหตุว่า ข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบแล้ว สัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ระลึกลงถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ระลึกลงถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้ สังกวัฏฏวิวัฏฏกัปปหนึ่งบ้าง สองบ้าง สามบ้าง สี่บ้าง ห้าบ้าง สิบบ้าง ว่ากัปปนั้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเท่านั้น ครั้นจุติจากกัปปนั้นแล้วได้ไปเกิดในกัปปนั้น แม้ในกัปปนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเท่านั้น ครั้นจุติจากกัปปนั้นแล้ว ได้มาเกิดในกัปปนี้ ย่อมระลึกลงถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ฉะนี้. ด้วย การสัมผัสศกฺขวิเศษนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้อาการที่อดีตและโลกเที่ยง เป็นหมัน ตั้งมั่นดุจยอดภูเขา ตั้งมั่นดุจเสาระเนียดที่ตั้งอยู่ ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจุติ ย่อมอุปบัติ แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอคงมีอยู่แท้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๒ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารภแล้ว จึงมีวาตะว่าเที่ยง บัญญัติอดีตและโลกว่าเที่ยง.

(๒๕) ๓. อนึ่ง ในฐานะที่ ๓ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร ปรารภอะไร จึงมีวาตะว่าเที่ยง บัญญัติอดีตและโลกว่าเที่ยง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบ

เนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วสัมผัส
เจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาล
ก่อนได้หลายประการ คือ ระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้สิบ
สังวัฏฏวิวัฏฏกัปบ้าง ยี่สิบบ้าง สามสิบบ้าง สี่สิบบ้าง ว่าในกัปโน้น เรามี
ชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น
เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเท่านั้น ครั้นจตุตถกัปนั้น
แล้วได้ไปเกิดในกัปโน้น แม้ในกัปนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น
มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มี
กำหนดอายุเท่านั้น ครั้นจตุตถกัปนั้นแล้วได้มาเกิดในกัปนี้ ย่อมระลึก
ถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ
พร้อมทั้งอุเทศ ฉะนี้. เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกเทียง เป็น
หมัน ตั้งมั่นดุจยอดภูเขา ตั้งมั่นดุจเสาระเนียดที่ตั้งอยู่ ส่วนสัตว์เหล่านั้น
ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจตุติ ย่อมอุบัติ แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอ
คงมีอยู่แท้.

ชื่อนั้นเพราะเหตุไร.

เพราะเหตุว่า ข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความ
เพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัย
มนสิการโดยชอบ แล้วสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ระลึกถึง
ขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ระลึกถึงขั้นที่เคย
อาศัยอยู่ในกาลก่อนได้สิบสังวัฏฏวิวัฏฏกัปบ้าง ยี่สิบบ้าง สามสิบบ้าง
สี่สิบบ้าง ว่าในกัปโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มี
ผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่าง

นั้น ๆ มีกำหนดอายุเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น
แม้ในภพนั้นเราก็มียุขอย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มี
อาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเท่านั้น ครั้นจุติ
จากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้ ย่อมระลึกถึงขันธที่เคยอาศัยอยู่ในกาล
ก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ฉะนี้. ด้วย
การสัมผัสศกฺขวิเศษนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้อาการที่อิตตาและโลกเทียง เป็นหมัน
ตั้งมั่นดุจขอดภูเขา ตั้งมั่นดุจเสาระเนียดที่ตั้งอยู่ ส่วนสัตว์เหล่านั้น
ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจุติ ย่อมอุบัติ แต่สิ่งทีเที่ยงเสมอคง
มีอยู่แท้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นฐานะที่ ๓ ที่สมณพราหมณ์
พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ประรภแล้ว จึงมีวาทะว่าเทียง บัญญัติอิตตาและ
โลก ว่าเทียง.

(๓๐) ๔. อนึ่ง ในฐานะที่ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัย
อะไร ประรภอะไร จึงมีวาทะว่าเทียง บัญญัติอิตตาและโลก ว่าเทียง.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ เป็น
นักตริก เป็นนักตรอง กล่าวแสดงปฏิภาณของตนตามที่ตริกได้ ตามที่
ค้นคิดได้โดยนี่ยุว่า อิตตาและโลกเทียง เป็นหมัน ตั้งมั่นดุจขอดภูเขา
ตั้งมั่นดุจเสาระเนียดที่ตั้งอยู่ ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยว
ไป ย่อมจุติ ย่อมอุบัติ แต่สิ่งทีเที่ยงเสมอคงมีอยู่แท้. คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย นี้เป็นฐานะที่ ๔ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว
ประรภแล้ว จึงมีวาทะว่าเทียง บัญญัติอิตตาและโลก ว่าเทียง. คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาทะว่าเทียง บัญญัติอิตตาและ
โลก ว่าเทียง ด้วยวัตถุ ๔ นี้แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่มีวาทะว่า
เที่ยง บัญญัติอิตตาและโลก ว่าเที่ยง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อม
บัญญัติด้วยวัตถุ ๔ นี้เท่านั้น หรือด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔ อย่างนี้
นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่ง
วาทะเหล่านี้ ที่บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมมี
คติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้เหตุนั้น
ชัด และรู้ชัดยิ่งไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย และ
เมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิทของตนเอง รู้ความเกิด ความ
ดับ คุณ โทษแห่งเวทนาทั้งหลาย กับอุบายเป็นเครื่องออกไปจาก
เวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง. เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึง
หลุดพ้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตาม
ได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะ
บัณฑิต ที่ตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้
รู้แจ้ง อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริง
โดยชอบ.

จบภาณวารที่หนึ่ง

เอกัจฉัสสสติฎฐิ ๔

(๓๑) ๕. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะ
ว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอิตตาและโลกว่า บางอย่าง

เที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยวัตถุ ๔. ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น
อาศัยอะไร ประการอะไร จึงมีวาตะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง
ด้วยวัตถุ ๔.

๕.๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บางครั้งบางคราวมีสมมัยที่โลกนี้พินาศ
โดยล่วงไปช้านาน เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ เหล่าสัตว์โดยมากย่อมเกิดใน
ชั้นอภัสสรพรหม. สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มี
รัศมีในตัวเอง เทียวไปในอากาศ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพ
นั้นตลอดกาลช้านาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บางครั้งบางคราวมีสมมัยที่
โลกนี้กลับเจริญโดยล่วงไปช้านาน เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่ ปรากฏว่าวิมาน
พรหมว่างเปล่า. ครั้งนั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นอภัสสรพรหม
เพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่า. แม้
สัตว์ผู้นั้นก็ได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีในตัวเอง เทียวไปใน
อากาศได้ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้นตลอดกาลช้านาน.
เพราะสัตว์ผู้นั้นอยู่ในภพนั้นแต่ผู้เดียวเป็นเวลานาน จึงเกิดความกระสัน
คึนรนขึ้นว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง.

ต่อมาสัตว์เหล่าอื่นก็จุติจากชั้นอภัสสรพรหม เพราะสิ้นอายุหรือ
เพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงพรหมวิมาน อันเป็นสหายของสัตว์ผู้นั้น.
แม้สัตว์เหล่านั้นก็ได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีในตัวเอง
เทียวไปในอากาศได้ อยู่ในสถานที่สวยงาม ดำรงอยู่ในภพนั้น
ตลอดกาลช้านาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์
ที่เกิดก่อนมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็น
ใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็น

ผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น สัตว์เหล่านี้เราเนรมิตขึ้น ชื่อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะเราได้มีความคิดอย่างนี้มาก่อนว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง. ความตั้งใจของเราเป็นเช่นนี้ และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว.

แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลัง ก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ นี้แลเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น พวกเราอันพระพรหมผู้เจริญองค์นี้เนรมิตแล้ว. ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพวกเราได้เห็นพระพรหมผู้เจริญองค์นี้ เกิดในที่นี้ก่อน ส่วนพวกเราเกิดมาภายหลัง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ที่เกิดก่อน มีอายุ ยืนกว่า มีผิวพรรณงามกว่า มีศักดิ์ใหญ่กว่า ส่วนสัตว์ที่เกิดภายหลังมีอายุน้อยกว่า มีผิวพรรณทรามกว่า มีศักดิ์น้อยกว่า. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่ง จุดจากหมู่นั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมณสิการโดยชอบแล้วสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ตามระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ เกินกว่านั้นไประลึกไม่ได้. เขากล่าวอย่างนี้ว่า ผู้ใดแลเป็นพรหมผู้เจริญ เป็นมหาพรหม

เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้มีอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้วและกำลังเป็น พระพรหมผู้เจริญใดเนรมิตพวกเรา พระพรหมผู้เจริญนั้น เป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปอย่างนั้นทีเดียว. ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญเนรมิตแล้วนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุสั้น มีความเคลื่อนไหวเป็นธรรมดาจึงมาเป็นอย่างนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๑ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ประารถแล้ว จึงมีวาทะว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลก ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง.

(๑๒) ๕.๒ อนึ่ง ในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร ประารถอะไร จึงมีวาทะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ๆ

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มีเทวดาชื่อว่าจิตทาปโทลิกะ เทวดาพวกนั้นพากันหมกมุ่นอยู่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา. เมื่อเทวดาพวกนั้นพากันหมกมุ่นอยู่ในความรื่นรมย์ คือ การสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา ก็หลงลืมสติ เทวดาพวกนั้นจึงจูดิจจากหมูนั่น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจูดิจจากหมูนั่นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต แล้วอาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ระลึกถึงขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาล

ก่อนนั้นได้ เกินกว่านั้นไประลึกไม่ได้. เขากล่าวอย่างนี้ว่า ท่านพวก
เทวดาผู้มีโชคเหล่า จิตทาปโทสิกะ ไม่หมกมุ่นอยู่ในความรื่นรมย์ คือ
การสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา. เมื่อเทวดาพวกนั้นไม่พำกัน
หมกมุ่นอยู่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา
ก็ไม่หลงลืมสติ. เพราะไม่หลงลืมสติ เทวดาพวกนั้นจึงไม่จุติจากหมู่
นั้น เป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จัก
ตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปอย่างนั้นทีเดียว. ส่วนพวกเราได้เป็นจิตทาปโทสิกะ
หมกมุ่นอยู่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา.
เมื่อพวกเรานั้นพำกันหมกมุ่นอยู่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเสและการเล่น
หัวจนเกินเวลา ก็หลงลืมสติ. เพราะหลงลืมสติ พวกเราจึงจุติจาก
หมู่นั้น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุน้อย มีจุติเป็นธรรมดา ต้องมา
เป็นอย่างนี้ ดังนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๒ ที่สมณ-
พราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้ว ประรภแล้ว จึงมีวาทะว่าบางอย่างเที่ยง
บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอัตตาและโลก ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่
เที่ยง.

(๓๓) ๕.๓ อนึ่ง ในฐานะที่ ๓ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไร
ประรภอะไร จึงมีวาทะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติ
อัตตาและโลก ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มีเทวดาชื่อว่ามโนปโทสิกะ. เทวดาพวก
นั้นมักเพ่งโทษกันและกันเกินขอบเขต. เมื่อเทวดาพวกนั้นเพ่งโทษกัน
และกันเกินขอบเขต ย่อมคิดมุ่งร้ายกันและกัน เมื่อต่างคิดมุ่งร้ายกันและ
กัน จึงลำบากกายลำบากใจ พากันจุติจากหมู่นั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุดจากหมูนั่นแล้ว มาเป็นอย่างนี้
เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือน
บวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความ
เพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัย
มนสิการโดยชอบแล้วสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ระลึกถึง
ขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ เกินกว่านั้นไประลึกไม่ได้. เขากล่าว
อย่างนี้ว่า ท่านพวกเทวดาผู้มีใจเหล่ามโนปโทลิกะ ไม่เพ่งโทษกันและ
กันเกินขอบเขต. เมื่อเทวดาพวกนั้นไม่เพ่งโทษกันและกันเกินขอบเขต
ย่อมไม่คิดมุ่งร้ายกันและกัน เมื่อต่างไม่คิดมุ่งร้ายกันและกัน จึงไม่ลำบาก
กายไม่ลำบากใจ. เทวดาพวกนั้นจึงไม่จุดจากหมูนั่น เป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน
คงทน มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปอย่างนั้น
ทีเดียว. ส่วนพวกเราได้เป็นเหล่ามโนปโทลิกะ มัวเพ่งโทษกันและกัน
เกินขอบเขต. เมื่อพวกเรานั้นพากันเพ่งโทษกันเกินขอบเขต. ย่อมคิด
มุ่งร้ายกันและกัน เมื่อพวกเราต่างคิดมุ่งร้ายกันและกัน จึงลำบากกาย
ลำบากใจ. พวกเราจุดจากหมูนั่น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุน้อย
มีจุดเป็นธรรมดา ต้องมาเป็นอย่างนี้ เช่นนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้
เป็นฐานะที่ ๓ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารภแล้ว จึงมี
วาทะว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอัตตาและโลก
ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง.

(๓๔) ๘.๔ อนึ่ง ในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัย
อะไร ปรารภอะไร จึงมีวาทะว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยงบัญญัติ
อัตตาและโลก ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ เป็นนักตริก เป็นนักตรอง กล่าวแสดงปฏิภาณของตนตามที่ตริกได้ ตามที่ตรองได้เป็นอย่างดีว่า สิ่งที่เรียกว่าตาก็ดี หูก็ดี จมูกก็ดี ลิ้นก็ดี กายก็ดี นี้ชื่อว่าอตตา เป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา. ส่วนสิ่งที่เรียกว่าจิต หรือใจ หรือวิญญาณ นี้ชื่อว่าอตตา เป็นของเที่ยง ยั่งยืน คงทน มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปอย่างนั้นทีเดียว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นฐานะที่ ๔ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้ว จึงมีวาทะว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอตตาและโลก ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาทะ ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอตตาและโลก ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยวัตถุ ๔ นี้แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีวาทะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอตตาและโลก ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยวัตถุ ๔ นี้เท่านั้น หรือด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่งวาทะเหล่านี้ ที่บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคตอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้เหตุนั้นชัด และรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย. และเมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิทเฉพาะตนเอง รู้ความเกิด ความดับ

คุณ โทษ แห่งเวทนาทั้งหลาย กับอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนา
เหล่านั้น ตามความเป็นจริง. เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้นแล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตาม
ได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะ
บัณฑิต ที่ตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาตัวเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง
อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

อันทานันติกทิกฺขุ ๔

(๑๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะ
ว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่าโลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด ด้วย
วัตถุ ๔.

ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร พรารถอะไร จึงมี
วาทะว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด ด้วย
วัตถุ ๔.

๕.๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บาง
พวกในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น
อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ
แล้วสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ย่อมมีความสำคัญในโลก
ว่ามีที่สุด. เขากล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้มีที่สุด กลมโดยรอบ. ซื่อนั้น
เพราะเหตุไร. เพราะข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความ
เพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัย
มนสิการโดยชอบ แล้วสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น จึงมี

ความสำคัญในโลกว่ามีที่สุด. ด้วยการสัมพัศคุณวิเศษนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้อาการ
ที่โลกนี้มีที่สุด กลมโดยรอบ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๑
ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้ว ประรภแล้ว มีวาตะว่า โลกมีที่สุด
และไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด.

(๑๖) ๑๐.๒ อนึ่ง ในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัย
อะไร ประรภอะไร จึงมีวาตะว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่า
โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้
อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบ
เนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมณสิการโดยชอบ แล้วสัมพัศเจโต-
สมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ย่อมมีความสำคัญในโลกว่าไม่มีที่สุด.
เขากล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดรอบมิได้ สมณพราหมณ์พวก
ที่กล่าวว่า โลกนี้มีที่สุด กลมโดยรอบ นั้นเป็นเท็จ. โลกนี้ไม่มีที่สุดหา
ที่สุดรอบมิได้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเผา
กิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่
ประมาท อาศัยมณสิการโดยชอบ แล้วสัมพัศเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิต
ตั้งมั่น จึงมีความสำคัญในโลก ว่าไม่มีที่สุด. ด้วยการสัมพัศคุณวิเศษนี้
ข้าพเจ้าจึงรู้อาการที่โลกนี้ไม่มีที่สุดหาที่สุดรอบมิได้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
นี่เป็นฐานะที่ ๒ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ประรภแล้ว มี
วาตะว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด.

(๑๗) ๑๑.๓ อนึ่ง ในฐานะที่ ๓ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัย
อะไร ประรภอะไร จึงมีวาตะว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลก

มีที่สุดและไม่มีที่สุด.

คุณอนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น ย่อมมีความสำคัญในโลกว่า ด้านบนด้านล่างมีที่สุด ด้านขวางไม่มีที่สุด. เขากล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ทั้งมีที่สุด ทั้งไม่มีที่สุด สมณพราหมณ์พวกที่กล่าวว่า โลกนี้มีที่สุด กลมโดยรอบ นั้นเป็นเท็จ. แม้สมณพราหมณ์พวกที่กล่าวว่า โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดรอบมิได้ นั่นก็เป็นเท็จ. โลกนี้ ทั้งมีที่สุด ทั้งไม่มีที่สุด. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องให้จิตตั้งมั่น จึงมีความสำคัญในโลกว่า ด้านบนด้านล่างมีที่สุด ด้านขวางไม่มีที่สุด. ด้วยการสัมผัสคุณวิเศษนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้อาการที่โลกนี้ทั้งมีที่สุด ทั้งไม่มีที่สุด. คุณอนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๓ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ประารภแล้ว มีวาตะว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด.

(๑๘) ๑๒.๔ อนึ่งในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไร ประารภอะไร จึงมีวาตะว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด.

คุณอนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ เป็นนักตริค เป็นนักตรอง กล่าวแสดงปฏิภาณของตนตามที่ตริคได้ ตามที่ตรอง

ได้แบบนี้ว่า โลกนี้มีที่สุดก็มีใช่ ไม่มีที่สุดก็มีใช่ สมณพราหมณ์พวกที่
กล่าวว่า โลกนี้มีที่สุด กลมโดยรอบ แม้นั้นก็เป็นเท็จ. แม้สมณพราหมณ์
พวกที่กล่าวว่า โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดรอบมิได้ แม้นั้นก็เป็นเท็จ. ถึง
สมณพราหมณ์พวกที่กล่าวว่าโลกนี้ ทั้งมีที่สุด ทั้งไม่มีที่สุด แม้นั้นก็เป็น
เท็จ. โลกนี้มีที่สุดก็มีใช่ ไม่มีที่สุดก็มีใช่. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้
เป็นฐานะที่ ๔ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารภแล้ว มี
วาทะว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาทะว่า โลกมีที่
สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด ด้วยวัตถุ ๔ นี้แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มี
วาทะว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยวัตถุ ๔ นี้เท่านั้น หรือ
ด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ๔ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้ง
แห่งวาทะเหล่านี้ ที่บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อม
มีคตอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้เหตุนั้น
ชัดและรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย. และ
เมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิทเฉพาะตนเอง รู้ความเกิด
ความดับ คุณ โทษ แห่งเวทนาทั้งหลาย กับอุปายเป็นเครื่องออก
ไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก

รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้
เฉพาะบัณฑิต ที่ฉลาดทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่น
ให้รู้แจ้ง อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริง
โดยชอบ.

อมราวิกเขปิกทิกฺขุ ๔

(๑๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีความ
เห็นคึ้นได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาคึ้น
ได้ไม่ตายตัว ด้วยวัตถุ ๔. ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญพวกนั้น อาศัย
อะไร จึงมีความเห็นคึ้นได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ
ย่อมกล่าววาจาคึ้นได้ไม่ตายตัว ด้วยวัตถุ.

๑๓.๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวก
ในโลกนี้ ไม่รู้ซัดตามความเป็นจริงว่านี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล. เขามี
ความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่รู้ซัดตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล
ก็ถ้าเราไม่รู้ซัดตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล จะพึง
พยากรณ์ว่า นี่เป็นกุศล หรือนี่เป็นอกุศล คำพยากรณ์ของเรานั้นพึง
เป็นคำเท็จ คำเท็จของเรานั้นพึงเป็นความเดือนร้อนแก่เรา ความเดือนร้อน
นั้นพึงเป็นอันตรายแก่เรา. ด้วยเหตุนี้ เขาจึงไม่พยากรณ์ว่า นี่เป็น
กุศล นี่เป็นอกุศล เพราะกลัวการกล่าวเท็จ เพราะเกลียดการกล่าวเท็จ
เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ จึงกล่าววาจาคึ้นได้ไม่ตายตัวว่า ความเห็น
ของเราว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ ไม่ใช่ก็มิใช่
มิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นฐานะที่ ๑ ที่สมณพราหมณ์

พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารถแล้ว มีความเห็นคืนได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ จึงกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัว.

(๔๐) ๑๔.๒ อนึ่ง ในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร ปรารถอะไร จึงมีความเห็นคืนได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ ไม่รู้จักตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล. เขามีความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล ก็ถ้าเราไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล จะพึงพยากรณ์ว่า นี่เป็นกุศล หรือนี่เป็นอกุศล ความพอใจ ความติดใจ ความเคืองใจ หรือความขัดใจในข้อนั้นพึงมีแก่เรา ข้อที่มีความพอใจ ความติดใจ ความเคืองใจ หรือความขัดใจนั้น จะพึงเป็นอุปาทานของเรา อุปาทานของเรานั้นจะพึงเป็นความเดือนร้อนแก่เรา ความเดือนร้อนของเรานั้นจะพึงเป็นอันตรายแก่เรา. ด้วยเหตุฉะนั้น เขาจึงไม่พยากรณ์ว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล เพราะกลัวอุปาทาน เพราะเกลียดอุปาทาน เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ จึงกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัวว่า ความเห็นของเราว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่ใช่ก็มีใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็มีใช่. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๒ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารถแล้ว มีความเห็นคืนได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ จึงกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัว.

(๔๑) ๑๕.๓ อนึ่ง ในฐานะที่ ๓ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร มีความเห็นคืนได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อม

กล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ ไม่รู้จักตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล. เขามีความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่รู้จักตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล ก็ถ้าเราไม่รู้จักตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล จะพึงพยากรณ์ว่า นี่เป็นกุศล หรือนี่เป็นอกุศล ก็สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาละเอียด ชำนาญการไต่วาทะ เป็นจตุคนแมนธนู มีอยู่แล สมณพราหมณ์เหล่านั้น เหมือนจะเที่ยวทำลายวาทะด้วยปัญญา เขาจะพึงชักใช้ ไล่เลียงสอบสวนเราในข้อนั้น เราไม่อาจโต้ตอบเขาได้ การที่เราโต้ตอบเขาไม่ได้ นั้น จะเป็นความเดือดร้อนแก่เรา ความเดือดร้อนของเรานั้น จะพึงเป็นอันตรายแก่เรา. ด้วยเหตุฉะนี้ เขาจึงไม่พยากรณ์ว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล เพราะกลัวอุปาทาน เพราะเกลียดอุปาทาน เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ จึงกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัวว่า ความเห็นของเราว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่ใช่ก็มีใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็มีใช่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๓ ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้ว ประรภแล้ว มีความเห็นคืนได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น. จึงกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัว.

(๔๒) ๑๖.๔ อนึ่ง ในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร ประรภอะไร มีความเห็นคืนได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ เป็นคนเขลา งมงาย. เพราะเป็นคนเขลา เพราะเป็นคนงมงาย เมื่อถูกถาม

ปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อมกล่าววาทจาคิดได้ไม่ตายตัว ถ้าท่านถามเรา
อย่างนี้ว่า โลกอื่นมีหรือ ถ้าเรามีความเห็น ว่า โลกอื่นมี เราก็จะพึง
พยากรณ์ว่า โลกอื่นมี แต่ความเห็นของเราว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็
มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่ใช่ก็มีใช่ มีใช่ไม่มีก็มิใช่ ถ้าท่านถามเราว่า โลก
อื่นไม่มีหรือ เราก็จะพึงพยากรณ์ว่า โลกอื่นมีด้วย ไม่มีด้วย ถ้าเรามีความ
เห็นว่าไม่มี เราก็จะพึงพยากรณ์ว่า ไม่มี ถ้าท่านถามเราว่า โลกอื่นมีด้วย
ไม่มีด้วยหรือ ถ้าเรามีความเห็น ว่า มีด้วย ไม่มีด้วย เราก็จะพึงพยากรณ์
ว่ามีด้วย ไม่มีด้วย.... ถ้าท่านถามเราว่า โลกหน้ามีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่
หรือ ถ้าเรามีความเห็น ว่า มีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่ เราก็จะพึงพยากรณ์ว่า มีก็มิใช่
ไม่มีก็มิใช่ ถ้าท่านถามเราว่า สัตว์เกิดสุคติมีหรือ ถ้าเรามีความเห็น
ว่ามี เราก็จะพึงพยากรณ์ว่า มี....ถ้าท่านถามเราว่า สัตว์เกิดสุคติ
ไม่มีหรือ ถ้าเรามีความเห็น ว่า ไม่มี เราก็จะพึงพยากรณ์ว่า ไม่มี.....
ถ้าท่านถามเราว่า สัตว์เกิดสุคติ มีด้วย ไม่มีด้วยหรือ ถ้าเรามีความ
เห็นว่า มีด้วยไม่มีด้วย เราก็จะพึงพยากรณ์ว่า มีด้วย ไม่มีด้วย.. ถ้า
ท่านถามเราว่า สัตว์เกิดสุคติมีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่หรือ ถ้าเรามีความเห็น
ว่า มีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่ เราก็จะพึงพยากรณ์ว่า มีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่..
ถ้าท่านถามเราว่า ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่ว มีหรือ ถ้าเรามีความ
เห็นว่ามี เราก็จะพึงพยากรณ์ว่า มี....ถ้าท่านถามเราว่า ผลวิบากแห่ง
กรรมที่ทำความชั่วไม่มีหรือ ถ้าเรามีความเห็น ว่า ไม่มี เราก็จะพึงพยากรณ์
ว่า ไม่มี.... ถ้าท่านถามเราว่า ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่ว มีด้วย
ไม่มีด้วยหรือ ถ้าเรามีความเห็น ว่า มีด้วย ไม่มีด้วย เราก็จะพึงพยากรณ์
ว่า มีด้วย ไม่มีด้วย.... ถ้าท่านถามเราว่า ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความ

ทำชั่ว มีกิมีไซ่ ไม่มีกิมีไซ่หรือ ถ้าเรามีความเห็นว่ามีกิมีไซ่ ไม่มีกิมีไซ่
เราก็จะพึงพยากรณ์ว่ามีกิมีไซ่ ไม่มีกิมีไซ่..... ถ้าท่านถามเราว่า
เบื้องหน้าแต่ความตาย สัตว์มีอยู่หรือ ถ้าเรามีความเห็นว่ามีอยู่ เราก็จะพึง
พยากรณ์ว่ามีอยู่..... ถ้าท่านถามเราว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย สัตว์
ไม่มีอยู่หรือ ถ้าเรามีความเห็นว่ามีอยู่ เราก็จะพึงพยากรณ์ว่ามีอยู่...
ถ้าท่านถามเราว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย สัตว์มีอยู่ด้วย ไม่มีอยู่ด้วยหรือ
ถ้าเรามีความเห็นว่ามีอยู่ด้วย ไม่มีอยู่ด้วย เราก็จะพึงพยากรณ์ว่ามีอยู่
ด้วย ไม่มีอยู่ด้วย... ถ้าท่านถามเราว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย สัตว์มี
อยู่ก็มิใช่ ไม่มีอยู่ก็มิใช่หรือ ถ้าเรามีความเห็นว่ามีอยู่ก็มิใช่ ไม่มีอยู่ก็มิใช่
เราก็จะพึงพยากรณ์ว่ามีอยู่ก็มิใช่ ไม่มีอยู่ก็มิใช่ แต่ความเห็นของเราว่า
อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ ไม่ใช่ก็มิใช่ มิใช่ไม่ใช่
ก็มิใช่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๔ ที่สมณพราหมณ์
พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารถแล้ว มีความเห็นคืนได้ไม่ตายตัว เมื่อถูก
ถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัว.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีความเห็นคืนได้
ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัว
ด้วยวัตถุ ๔ นี้แล.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มี
ความเห็นคืนได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจา
คืนได้ไม่ตายตัว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดย่อมกล่าววาจาคืน
ได้ไม่ตายตัว ด้วยเหตุ ๔ ประการนี้เท่านั้น หรือด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง
ใน ๔ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่ง
วาทะเหล่านี้ ที่บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมมี
คติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้เหตุนั้น
ชัด และรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย. และ
เมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิท เฉพาะตนเอง รู้ความเกิด
ความดับ คุณ โทษ แห่งเวทนาทั้งหลาย กับอุบายเป็นเครื่องออก
ไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง. เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคต
จึงหลุดพ้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้
ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้
เฉพาะบัณฑิต ที่ตถาคตทำรู้แจ้งด้วยปัญญารู้ยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่น
ให้รู้แจ้ง อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริง
โดยชอบ.

อธิจฺจสมุปปັນนิกทิกฺขณฺฐิ ๒

(๔๓) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีความ
เห็นว่า อตฺตตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตตาและโลกว่าเกิดขึ้น
ลอย ๆ ด้วยวัตถุ ๒. ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญพวกนั้น อาศัยอะไรปรารภ
อะไร จึงมีความเห็นว่า อตฺตตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตตา
และโลก ว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ด้วยวัตถุ ๒.

๑๓.๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีเทวดาชื่ออัสสญฺญิสัตว์ ก็
และเทวดาเหล่านั้น ย่อมจุติจากหมูนั้นเพราะความเกิดขึ้นแห่งสัญญา.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากหมูนั้น
แล้วมาเป็นอย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ออกจากเรือนบวชเป็น

บรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต อาศัยความเพียรเป็นเครื่อง
เผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยการประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความ
ไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วสัมผัสเจโตสมาธิอันเป็นเครื่อง
ให้จิตตั้งมั่น ย่อมระลึกถึงความเกิดขึ้นแห่งสัญญาได้ เกินกว่านั้นไประลึก
ไม่ได้. เขากล่าวอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ. ข้อนี้เพราะ
เหตุไร. เพราะเมื่อก่อนข้าพเจ้าไม่ได้มีแล้ว เดียวนี้ข้าพเจ้านั้นก็ไม่มี
จึงน้อมไปเพื่อความเป็นผู้สงบ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นฐานะที่ ๑ ที่
สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารภแล้ว มีความเห็นว่า อตฺตา
และโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลก ว่าเกิดขึ้นลอย ๆ.

(๔๔) ๑๘.๒ อนึ่งในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัย
อะไร ปรารภอะไร จึงมีความเห็นว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ บัญญัติ
อตฺตาและโลก ว่าเกิดขึ้นลอย ๆ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือ
พราหมณ์พวกหนึ่งในโลกนี้เป็นนักตริก เป็นนักตรอง. เขากล่าวแสดง
ปฏิภาณเอาเองตามที่ตริกได้ ตามที่ตรองได้ อย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกเกิด
ขึ้นลอย ๆ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นฐานะที่ ๒ ที่สมณพราหมณ์
พวกหนึ่ง มีความเห็นว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตา
และโลก ว่าเกิดขึ้นลอย ๆ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์มีความเห็นว่า อตฺตาและโลก
เกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลก ว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ด้วยวัตถุ ๒
นี้แล. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มี
ความเห็น ว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลก ว่าเกิด
ขึ้นลอย ๆ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยวัตถุ ๒

นี้เท่านั้น หรือด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่ง วาตะเหล่านี้ ที่บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติดังนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้เหตุ นั้นชัด และรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย. และ เมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิทเฉพาะตน รู้ความเกิด ความ ดับ คุณ โทษ แห่งเวทนาทั้งหลาย กับอุบายเป็นเครื่องออกไปจาก เวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง. เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึง หลุดพ้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตาม ได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะ บัณฑิต ที่ตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญารู้อย่างเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น กำหนดขันธส่วน อดีต มีความเห็นไปตามขันธส่วนอดีต บรรพขันธส่วนอดีต กล่าวคำ แสดงวาตะหลายชนิดด้วยวัตถุ ๑๘ นี้แล. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะ หรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กำหนดขันธส่วนอดีต มีความเห็นไป ตามขันธส่วนอดีต บรรพขันธส่วนอดีต กล่าวคำแสดงวาตะหลายชนิด สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมกล่าวด้วยเหตุ ๑๘ นี้เท่านั้น หรือด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ๑๘ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่ง วาตะเหล่านี้ ที่บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมมี

คดีอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้เหตุที่นั่นชัด และรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย. และเมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิทเฉพาะตน รู้ความเกิด ความดับ คุณโทษแห่งเวทนาทั้งหลาย กับอุปายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้ เฉพาะบัณฑิต ที่ตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาตัวเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

อปันตกัปปิกทิกฺขุณี ๔๔

(๔๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กำหนด ชั้นส่วนอนาคต มีความเห็นตามชั้นส่วนอนาคต ปรารภชั้นส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาทะหลายชนิด ด้วยวัตถุ ๔๔. ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ปรารภอะไร จึงกำหนดชั้นส่วนอนาคตนี้ความเห็นตามชั้นส่วนอนาคต ปรารภชั้นส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิกฺขุณีหลายชนิด ด้วยวัตถุ ๔๔.

สัญญาภิฏฐิติ ๑๖

(๔๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะว่า หลังแต่ความตาย อุตตามีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า หลังแต่ความตาย อุตตามีสัญญา ด้วยวัตถุ ๑๖. ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ปรารถนาอะไร จึงมีวาตะว่า หลังแต่ความตาย อุตตามีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า หลังแต่ความตาย อุตตามีสัญญา ด้วยวัตถุ ๑๖. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมบัญญัติอุตตานี้ว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย

๑๕.๑ อุตตาที่มีรูป ยั่งยืน มีสัญญา.

๒๐.๒ อุตตาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน มีสัญญา.

๒๑.๓ อุตตาทั้งที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป ยั่งยืน มีสัญญา.

๒๒.๔ อุตตา ทั้งที่มีรูปก็มีไซ้ ทั้งที่ไม่มีรูปก็มีไซ้ ยั่งยืน

มีสัญญา.

๒๓.๕ อุตตาที่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัญญา.

๒๔.๖ อุตตาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัญญา.

๒๕.๗ อุตตาทั้งที่มีที่สุด ทั้งที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัญญา.

๒๖.๘ อุตตาทั้งที่มีที่สุดก็มีไซ้ ทั้งที่ไม่มีที่สุดก็มีไซ้

ยั่งยืน มีสัญญา.

๒๗.๙ อุตตาที่มีสัญญาอย่างเดียวกัน ยั่งยืน มีสัญญา.

๒๘.๑๐ อุตตาที่มีสัญญาต่างกัน ยั่งยืน มีสัญญา.

๒๙.๑๑ อุตตาที่มีสัญญาน้อย ยั่งยืน มีสัญญา.

๓๐.๑๒ อุตตาที่มีสัญญาหาประมาณมิได้ ยั่งยืน มีสัญญา.

๓๑.๑๓ อตฺตาทิมีสุขอย่างเดียว ยั่งยีน มีสัจฺญญา.

๓๒.๑๔ อตฺตาทิมีทุกข์อย่างเดียว ยั่งยีน มีสัจฺญญา.

๓๓.๑๕ อตฺตาทิมีทั้งสุขทั้งทุกข์ ยั่งยีน มีสัจฺญญา.

๓๔.๑๖ อตฺตาทิมีทุกข์ก็มีไช้ สุขก็มีไช้ ยั่งยีน มีสัจฺญญา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาทะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อตฺตาทิมีสัจฺญญา ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อตฺตาทิมีสัจฺญญา ด้วยวัตถุ ๑๖ นี้แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีวาทะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อตฺตาทิมีสัจฺญญา ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อตฺตาทิมีสัจฺญญา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยวัตถุ ๑๖ นี้เท่านั้น หรือด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๑๖ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่งวาทะเหล่านี้ ที่บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้เหตุที่ชัดและรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย. และเมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิทเฉพาะตน รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ แห่งเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง. เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้

เฉพาะบัณฑิต ที่ตกลงทำให้แจ้งด้วยปัญญาตัวเอง แล้วสอนผู้อื่น
ให้รู้แจ้ง อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกลัวชมตถาคตตามความเป็น
จริงโดยชอบ.

อัสัญญิทธิ ๘

(๔๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะว่า
หลังแต่ความตาย อตตานิไม่มีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า หลังแต่ความตาย
อตตานิไม่มีสัญญา ด้วยวัตถุ ๘. ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร
ปรารถอะไร จึงมีวาตะว่า หลังแต่ความตาย อตตานิไม่มีสัญญา ย่อม
บัญญัติว่า หลังแต่ความตาย อตตานิไม่มีสัญญา ด้วยวัตถุ ๘. สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น ย่อมบัญญัติอัตตานั้นว่า หลังแต่ความตาย

๓๕.๑ อัตตานิที่มีรูป ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๓๖.๒ อัตตานิที่ไม่มีรูป ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๓๗.๓ อัตตานิทั้งที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป ยั่งยืน ไม่มี

สัญญา.

๓๘.๔ อัตตานิทั้งที่มีรูปก็มีใจ ทั้งที่ไม่มีรูปก็มีใจ ยั่งยืน

ไม่มีสัญญา.

๓๙.๕ อัตตานิที่มีที่สุด ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๔๐.๖ อัตตานิที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๔๑.๗ อัตตานิทั้งที่มีที่สุด ทั้งที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน ไม่มี

สัญญา.

๔๒.๘ อตฺตาทังทีมีทีสุคกัมิไซ์ ทังทีไม่มีทีสุคกัมิไซ์

ยังยีน ไม่มีสัญญา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาตะว่า หลังแต่ความตาย อตฺตาไม่มีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า หลังแต่ความตาย อตฺตาไม่มีสัญญา ด้วยวัตถุ ๘ เหล่านี้แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีวาตะว่า หลังแต่ความตาย อตฺตาไม่มีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า หลังแต่ความตาย อตฺตาไม่มีสัญญา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยวัตถุ ๘ นี้เท่านั้น หรือด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ๘ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่งวาตะเหล่านี้ บุคคลถืออย่างนั้นแล้ว ยึดอย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติดอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้เหตุนั้นชัด และรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย. และเมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิทเฉพาะตน รู้ความเกิด ความดับ คุณโทษ แห่งเวทนาทั้งหลาย กับอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง. เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ที่ตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญารู้อย่างเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

เนวสัจญ์นาสัจญ์ทีฎฐิ ๘

(๔๘) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะว่า หลังแต่ความตาย อตตามีสัจญ์กัมมิไซ์ ไม่มีสัจญ์กัมมิไซ์ ย่อมบัญญัติว่า หลังแต่ความตาย อตตามีสัจญ์กัมมิไซ์ ไม่มีสัจญ์กัมมิไซ์ ด้วยวัตถุ ๘. ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ปรารภอะไร จึงมีวาทะว่า หลังแต่ความตาย อตตามีสัจญ์กัมมิไซ์ ไม่มีสัจญ์กัมมิไซ์ ย่อมบัญญัติว่า หลังแต่ความตาย อตตามีสัจญ์กัมมิไซ์ ไม่มีสัจญ์กัมมิไซ์ ด้วยวัตถุ ๘. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมบัญญัติอัตตานั้นว่า หลังแต่ความตาย

๔๓.๑ อตตาทันมีรูป ยั่งยืน มีสัจญ์กัมมิไซ์ ไม่มีสัจญ์กัมมิไซ์.

๔๔.๒ อตตาทันไม่มีรูป ยั่งยืน มีสัจญ์กัมมิไซ์ ไม่มีสัจญ์กัมมิไซ์.

๔๕.๓ อตตาทันทั้งที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป ยั่งยืน มีสัจญ์กัมมิไซ์ ไม่มีสัจญ์กัมมิไซ์.

๔๖.๔ อตตาทันทั้งที่มีรูปกัมมิไซ์ ทั้งที่ไม่มีรูปกัมมิไซ์ ยั่งยืน มีสัจญ์กัมมิไซ์ ไม่มีสัจญ์กัมมิไซ์.

๔๗.๕ อตตาทันที่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัจญ์กัมมิไซ์ ไม่มีสัจญ์กัมมิไซ์.

๔๘.๖ อตตาทันไม่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัจญ์กัมมิไซ์ ไม่มีสัจญ์กัมมิไซ์.

๔๙.๗ อตตาทันทั้งที่มีที่สุด ทั้งที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัจญ์กัมมิไซ์

ก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้.

๕๐.๘ อตฺตาทังที่มีที่สุดก็มีไซ้ ทั้งที่ไม่มีที่สุดก็มีไซ้
ยังยืน มีสัญญาก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาตะว่า หลังแต่
ความตาย อตฺตามีสัญญาก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้ ย่อมบัญญัติว่า หลัง
แต่ความตาย อตฺตามีสัญญาก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้ ด้วยวัตถุ ๘ นี้แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มี
วาตะว่า หลังแต่ความตาย อตฺตามีสัญญาก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้ สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยวัตถุ ๘ นี้เท่านั้น หรือ
ด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๘ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่ง
วาตะเหล่านี้ ที่บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมมี
คติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้เหตุนั้น
ชัด และรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย. และ
เมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิทเฉพาะตน รู้ความเกิด ความ
ดับ คุณ โทษ แห่งเวทนาทั้งหลาย กับอุปายเป็นเครื่องออกไปจาก
เวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง. เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึง
หลุดพ้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก
รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้เฉพาะ
บัณฑิต ที่ตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาตัวเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง
อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

อุจเจททีฎฐิ ๗

(๔๕) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะว่า
ขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่
ปรากฏอยู่ ด้วยวัตถุ ๗. ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร
ปรารถอะไร จึงมีวาตะว่า ขาดสูญ บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ
ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยวัตถุ ๗.

๕๑.๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนใน
โลกนี้ มีวาตะอย่างนี้ มีทีฎฐิอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานี้
มีรูป สำเร็จด้วยมหาภูตรูป ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดงเกิด เพราะกายแตก
ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นหลังแต่ความตาย อัตตานี้
จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติ
ความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ด้วยประการฉะนี้.

๕๒.๒ สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือ
พราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น มีอยู่จริง
ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่ามี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ด
ขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูป
เป็นกามาพจร บริโภคกวมังการาหาร ซึ่งท่านยังไม่รู้ไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้
ข้าพเจ้าเห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อัตตานั้นแล ย่อม
ขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นหลังแต่ความตาย ท่านผู้เจริญ
อัตตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อม
บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วย

ประการฉะนี้.

๕๓.๓ สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะใหญ่ย่อยครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอัตตานี้ ท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อัตตานี้แลย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นหลังแต่ความตาย ท่านผู้เจริญ อตตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่มีอยู่ด้วยประการฉะนี้.

๕๔.๔ สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาทที่ท่านกล่าวถึงนั้น มีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นอากาสนันญายตนะ มีอารมณ์ว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่องรูปสัญญา เพราะดับปฏิขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจนาคตสัญญาโดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอัตตานี้ท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อัตตานี้แล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นหลังแต่ความตาย ท่านผู้เจริญ อตตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่มีอยู่ด้วยประการฉะนี้.

๕๕.๕ สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อุตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น มีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่ามี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอุตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นวิญญูณัญญายตนะ มีอารมณ์ว่า วิญญูณหาที่สุกมิได้ เพราะล่วงอาภาสัจญายตนะได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอุตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อุตตานั้นแลย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นหลังแต่ความตาย ท่านผู้เจริญ อุตตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

๕๖.๖ สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญอุตตาที่ท่าน กล่าวถึงนั้น มีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่ามี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอุตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นอาภิญญายตนะ มีอารมณ์ว่า ไม่มีอะไร เพราะล่วงวิญญูณัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านยังไม่รู้ยังไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอุตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อุตตานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นหลังแต่ความตาย ท่านผู้เจริญ อุตตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่. ด้วยประการฉะนี้.

๕๗.๗ สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อุตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น มีอยู่จริง ข้าพเจ้า

มิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อดีตานี้มิได้ขาดสูญอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอรรถาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ มีอารมณ์ว่า นั่นละเอียด นั่นประณีต เพราะล่วงอาภิญญายตนะ ได้โดยประการทั้งปวง ซึ่งท่านไม่รู้ไม่เห็น ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอรรถานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อดีตานั้นแลย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ฉะนั้นหลังแต่ความตาย ท่านผู้เจริญ อดีตานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาทะว่าขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๗ นี้แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีวาทะว่า ขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยวัตถุ ๗ นี้เท่านั้น หรือด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๗ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่งวาทะเหล่านี้ ที่บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคตอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้เหตุ นั้นชัด และรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่น ความรู้ชัดนั้นด้วย. และเมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิทเฉพาะคน รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ แห่งเวทนาทั้งหลาย กับอุปายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง. เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึง

หลุดพ้น.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ที่ฉลาดทำให้แจ้งด้วยปัญญารู้อย่างเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

ทีฆสูตรนิพพานทีฆสูตร ๕

(๕๐) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะว่า นิพพานปัจจุบัน ย่อมบัญญัติว่านิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่ปรากฏอยู่ ด้วยวัตถุ ๕. ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ประการอะไร จึงมีวาตะว่า นิพพานปัจจุบัน บัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๕.

๕๔.๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ในโลกนี้ มีวาตะอย่างนี้ มีทีฆสูตรอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เพราะอตตานี้ เอิบอ้อม พรั่งพร้อม เพลิดเพลินอยู่ด้วยกามคุณ ๕ ฉะนั้น จึงเป็นอัน บรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

๕๕.๒ สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะ หรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อตตานี้มิได้บรรลุนิพพาน

ปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า กามทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะกามเหล่านั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่น จึงเกิดความโศก ความรำไร ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับใจ ท่านผู้เจริญ เพราะอรรถาธิบายสังคจากาม สังคจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

๖๐.๓ สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อรรถาธิบายที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่ามี ท่านผู้เจริญ แต่อรรถาธิบายได้บรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ปฐมฌานนั้นท่านกล่าวว่ายาก ด้วยยังมีวิตกวิจารณ์อยู่ ท่านผู้เจริญ เพราะอรรถาธิบายบรรลุทุกขนิพพาน มีความผ่อนคลายแห่งจิตในภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

๖๐.๔ สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อรรถาธิบายที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่ามี ท่านผู้เจริญ แต่อรรถาธิบายได้บรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะเหตุว่า ทศัตถิยานันท์ท่านกล่าวว่าหายาบ ด้วยยังมีปีติเป็นเหตุให้ใจเบิกบานอยู่ เพราะอรรถาณีนี้อุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตศัตถิยานันท์ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ เสวยสุขอยู่ ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

๖๒.๕ สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อรรถาณีนี้อุเบกขาถึงนั้น มีอยู่จริง ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่ามี ท่านผู้เจริญ แต่อรรถาณีนี้อุเบกขาถึงนั้น บรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ทศัตถิยานันท์ท่านกล่าวว่าหายาบ ด้วยจิตยังคำนึงถึงสุขอยู่ เพราะอรรถาณีนี้อุเบกขาถึงนั้น ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์ เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ ฉะนั้นจึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีวาทะว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ย่อมบัญญัติว่านิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๕ นี้แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีวาทะว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ สมณะ หรือ

พราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยวัตถุ ๕ นี้เท่านั้น หรือด้วย
อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี..."

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น กำหนดชั้นส่วน
อนาคต มีความเห็นตามชั้นส่วนอนาคต ปรรักษชั้นส่วนอนาคต กล่าว
คำแสดงวาทะหลายชนิด ด้วยวัตถุ ๔๔ นี้แล. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กำหนดชั้นส่วนอนาคต มีความ
เห็นตามชั้นส่วนอนาคต ปรรักษชั้นส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาทะ
หลายชนิด สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดย่อมกล่าวด้วยวัตถุ ๔๔ นี้
เท่านั้น หรือด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔๔ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น กำหนดชั้นส่วนอดีตก็ดี
กำหนดชั้นส่วนอนาคตก็ดี กำหนดชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี
มีความเห็นตามชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต ปรรักษชั้นทั้งส่วนอดีต
ทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาทะหลายชนิด ด้วยวัตถุ ๖๒ นี้แล.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กำหนดชั้น
ส่วนอดีตก็ดี กำหนดชั้นส่วนอนาคตก็ดี กำหนดชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วน
อนาคตก็ดี มีความเห็นตามชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต ปรรักษชั้น
ทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาทะหลายชนิด สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมกล่าวด้วยวัตถุ ๖๒ นี้เท่านั้น หรือด้วย
อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๖๒ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้ง
แห่งวาทะเหล่านี้ ที่บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว
ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น. อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้

เหตุ นั้น ชัดและรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย และเมื่อไม่ยึดมั่น ตถาคตก็รู้ความดับสนิทเฉพาะตน รู้ความเกิดความดับ คุณ โทษ แห่งเวทนาทั้งหลาย กับอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ที่ตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญารู้ยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

จบทีฎฐิติ ๖๒

ฐานะของผู้ถือทีฎฐิติ

(๕๑) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่าเที่ยง ย่อมบัญญัติอดีตและโลก ว่าเที่ยงด้วยวัตถุ ๔ ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแส่หา เป็นความคั่นรณของคนมีตัณหาเท่านั้น.

(๕๒) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติและโลก ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยงด้วยวัตถุ ๔ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแส่หา เป็นความคั่นรณของคนมีตัณหาเท่านั้น.

(๕๓) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด ย่อมบัญญัติว่า โลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด ด้วยวัตถุ ๔ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสหา เป็นความคั่นรณของคนมีตัณหาเท่านั้น.

(๕๔) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะคิดได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาคิดได้ไม่ตายตัว ด้วยวัตถุ ๔ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสหา เป็นความคั่นรณของคนมีตัณหาเท่านั้น.

(๕๕) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า อตตะและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอัตตะและโลก ว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ด้วยวัตถุ ๒ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสหา เป็นความคั่นรณของตนมีตัณหาเท่านั้น.

(๕๖) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด กำหนดขันธส่วนอดีต มีความเห็นตามขันธส่วนอดีต ปรารภขันธส่วนอดีต กล่าวคำแสดงวาตะหลายชนิด ด้วยวัตถุ ๑๘ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสหา เป็นความคั่นรณของตนมีตัณหาเท่านั้น.

(๕๗) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตามีสัญญา

ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อตตามีสัญญา ด้วยวัตถุ ๑๖
แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น
เป็นการแสหา เป็นการดิ้นรนของคนมีตัณหาเท่านั้น.

(๕๘) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น
สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อตตามีสัญญา
ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อตตามีสัญญา ด้วยวัตถุ ๔
แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น
เป็นการแสหา เป็นการดิ้นรนของตนมีตัณหาเท่านั้น.

(๕๙) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น
สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อตตามีสัญญา
ก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้ ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อตต
ามีสัญญาก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้ ด้วยวัตถุ ๘ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจ
ของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นการแสหา เป็น
การดิ้นรนของตนมีตัณหาเท่านั้น.

(๖๐) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น
สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่าขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญความ
พินาศ ความไม่มีของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๗ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจ
ของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นการแสหา เป็น
การดิ้นรนของตนมีตัณหาเท่านั้น.

(๖๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น
สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่านิพพานปัจจุบัน ย่อมบัญญัติว่า นิพพาน
ปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยวัตถุ ๕ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของ

สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความเส่หา เป็นความ
ดิ้นรนของคนมีตัณหาเท่านั้น.

(๖๒) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่าใด กำหนดขันธส่วนอนาคต มีความเห็นตามขันธส่วน
อนาคต ปรรกขันธส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาทะหลายชนิด ด้วยวัตถุ
๔๔ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้
ไม่เห็น เป็นความเส่หา เป็นความดิ้นรนของคนมีตัณหาเท่านั้น.

(๖๓) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่าใด กำหนดขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี
กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วน
อดีตทั้งส่วนอนาคต ปรรกขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าว
คำแสดงวาทะหลายชนิด ด้วยวัตถุ ๖๒ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของ
สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความเส่หา เป็นความ
ดิ้นรนของคนมีตัณหาเท่านั้น.

(๖๔) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่าใด มีวาทะว่าเที่ยง ย่อมบัญญัติอดีตและโลก ว่าเที่ยง
ด้วยวัตถุ ๔ ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๖๕) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่าใด มีวาทะว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีต
และโลก ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยวัตถุ ๔ แม้ข้อนั้นก็
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๖๖) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-

พราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่าโลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด และไม่มีที่สุด ด้วยวัตถุ ๔ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๖๗) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีความเห็นคืนได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัว ด้วยวัตถุ ๔ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๖๘) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีความเห็นว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ด้วยวัตถุ ๒ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๖๙) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด กำหนดขันธส่วนอดีต มีความเห็นตามขันธส่วนอดีต ประารกขันธส่วนอดีต กล่าวคำแสดงวาตะหลายอย่างด้วยวัตถุ ๑๘ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๗๐) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตามีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตามีสัญญา ด้วยวัตถุ ๑๖ แม้ข้อนี้ก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๗๑) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตาไม่มีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตาไม่มีสัญญา ด้วยวัตถุ ๔ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๗๒) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตามีสัญญาก็มิใช่

ไม่มีสัญญาที่มีไซ้ ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตามีสัญญา
ก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้ ด้วยวัตถุ ๘ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๗๓) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่าขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ
ความไม่มีของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๙ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๗๔) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า นิพพานปัจจุบัน ย่อมบัญญัติว่า นิพพาน
ปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๕ แม้ข้อนั้นก็เพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย.

(๗๕) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่าใด กำหนดชั้นชั้นส่วนอนาคต มีความเห็นตามชั้นชั้นส่วน
อนาคต ประรภชั้นชั้นส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาตะหลายชนิด ด้วย
วัตถุ ๔๔ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๗๖) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่าใด กำหนดชั้นชั้นส่วนอดีตก็ดี กำหนดชั้นชั้นส่วนอนาคตก็ดี
กำหนดชั้นชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามชั้นชั้นทั้งส่วน
อดีตทั้งส่วนอนาคต ประรภชั้นชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำ
แสดงวาตะหลายชนิด ด้วยวัตถุ ๖๒ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

(๗๗) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณ-
พราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่าเที่ยง ย่อมบัญญัติอัตตาและโลก ว่าเที่ยง
ด้วยวัตถุ ๔ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั่นมีไซ้
ฐานะที่จะมีได้.

(๗๘) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติอัตตาและโลก ว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยวัตถุ ๔ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๗๙) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า โลกมีที่สุดและไม่มียุที่สุด ย่อมบัญญัติว่า โลกมีที่สุดและไม่มียุที่สุด ด้วยวัตถุ ๔ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๐) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีความเห็นคืนได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในเรื่องนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาคืนได้ไม่ตายตัว ด้วยวัตถุ ๔ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๑) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีความเห็นว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอัตตาและโลก ว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ด้วยวัตถุ ๒ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๒) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด กำหนดขันธส่วนอดีต มีความเห็นตามขันธส่วนอดีต ปรรากขันธส่วนอดีต กล่าวคำแสดงวาตะหลายชนิด ด้วยวัตถุ ๑๘ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๓) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตามีสัญญา ย่อม

บัญญัติว่าเบื้องหน้าแต่ความตายอิตตามีสัญญา ด้วยวัตถุ ๑๖ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๔) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อิตตามีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อิตตามีสัญญา ด้วยวัตถุ ๘ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๕) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อิตตามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อิตตามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ด้วยวัตถุ ๘ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๖) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า ขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มี ของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๗ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๗) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่า นิพพานปัจจุบัน ย่อมบัญญัติว่านิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๕ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๘) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอนาคต มีความเห็นตามขันธส่วนอนาคต ปรรกขันธส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาตะหลายชนิด ด้วย

วัตถุ ๔๔ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั่นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๕) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต บรรดาขันธทั้งส่วนอดีตส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาทะหลายชนิด ด้วยวัตถุ ๖๒ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นผัสสะแล้ว จักรู้สึกได้ นั่นมิใช่ฐานะที่จะมีได้.

(๘๖) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาทะว่าเที่ยง ย่อมบัญญัติอัตตาและโลก ว่าเที่ยง ด้วยวัตถุ ๔ สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง... สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะว่า โลกมีที่สุดและไม่มียุที่สุด... สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะคืนได้ไม่ตายตัว... สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะว่าโลกเกิดขึ้นลอย ๆ... สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอดีต... สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตามีสัญญา... สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตาไม่มีสัญญา... สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่... สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะว่า ขาดสูญ... สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะว่า นิพพานปัจจุบัน... สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอนาคต... สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต

ปรารภขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาทะหลายชนิด ด้วยวัตถุ ๖๒ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดถูกต้องแล้วถูกต้องเล่า ด้วยผัสสายตนะทั้ง ๖ ย่อมเสวยเวทนา เพราะเวทนาของสมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดภิกษุรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง ความเกิด ความดับ คุณ โทษ แห่งผัสสายตนะทั้ง ๖ กับทั้ง อุบายเป็นเครื่องออกไปจากผัสสายตนะเหล่านั้น เมื่อนั้นภิกษุนี้น้อม รู้ชัดยิ่งกว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งกำหนด ขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี กำหนดขันธทั้งส่วนอดีต ทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต ปรารภขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาทะหลายชนิด สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ถูกทักขุ ๖๒ อย่างเหล่านั้นแหละเป็น คุชข่ายคลุมไว้ อาศัยอยู่ในข่ายนี้แหละ เมื่อสุดก็สุดอยู่ในข่ายนี้ ติดอยู่ใน ข่ายนี้ ถูกข่ายคลุมไว้ เมื่อสุดก็สุดอยู่ในข่ายนี้ เปรียบเหมือนชาว ประมงหรือลูกมือชาวประมงผู้ฉลาด ใช้แหตาถี่ทอดลงยังหนองน้ำเล็ก ๆ เขาคิดอย่างนี้ว่า บรรดาสัตว์ใหญ่ ๆ ในหนองนี้ทั้งหมด ถูกแห คลุมไว้ ติดอยู่ในแห เมื่อสุดก็สุดอยู่ในแห ติดอยู่ในแหนี้ ถูกแห คลุมไว้ เมื่อสุดก็สุดอยู่ในแห ฉนฺใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะ

หรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ฉนั้น กำหนดชั้นส่วนอดีตก็ดี กำหนดชั้นส่วนอนาคตก็ดี กำหนดชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต ประรภชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงวาทะหลายชนิด สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ถูกทิวฐิ ๖๒ อย่างเหล่านี้ แหละเป็นคุษ่ายคลุมไว้ อาศัยอยู่ในข่ายนี้แหละ เมื่อมุคก็มุคอยู่ในข่ายนี้ ดิตอยู่ในข่ายนี้ ถูกข่ายคลุมไว้ เมื่อมุคก็มุคอยู่ในข่ายนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคตมีตัณหาอันจะนำไปสู่ภพขาดแล้ว ยังดำรงอยู่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมเห็นตถาคตชั่วเวลาที่กายของตถาคตดำรงอยู่ ต่อเมื่อกายแตกสิ้นชีวิตแล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจะไม่เห็นตถาคต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวงมะม่วงเมื่อขาดจากขั้วแล้ว ผลใดผลหนึ่งที่ติดขั้วอยู่ ย่อมติดขั้วไป ฉนั้นดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคตมีตัณหาอันจะนำไปสู่ภพขาดแล้ว ก็เหมือนฉนั้น ยังดำรงอยู่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมเห็นตถาคตชั่วเวลาที่กายของตถาคตยังดำรงอยู่ ต่อเมื่อกายแตกสิ้นชีวิตแล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจะไม่เห็นตถาคต.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า นำอัสจรรย พระเจ้าข้า ไม่เคยมีพระเจ้าข้า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท์ เพราะฉะนั้นแหละ เชอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ว่า อรรถชลาละก็ได้ ว่าธรรมชลาละก็ได้ ว่าพรหมชลาละก็ได้ ว่าทิวฐิชลาละก็ได้ ว่าพิชัยสงครามอย่างยอดเยี่ยมก็ได้.

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 67

ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้จบแล้ว ภิกษุทั้งหลาย
เหล่านั้นต่างมีใจชื่นชม เพลิดเพลินภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็และ
เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไวยากรณ์ภายิตนี้อยู่. หมั่นโลกธาตุได้ไหว
แล้วแล.

จบพรหมชาลสูตร ที่ ๑

สุมังคลวิลาสินี

อรรถกถาทีฆนิกาย สีลขันธวรรค

แปล

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระสุต
ผู้พันคติ (๕ คือ นiryคติ เปตคติ ตีรัจฉานคติ
มนุสสคติ เทวคติ) มีพระทัยเยือกเย็นด้วยพระ
กรุณา มีมิดคือโมหะอันดวงประทีปคือปัญญาจัดแล้ว
ทรงเป็นครูของโลกพร้อมทั้งมนุษย์และเทวดา.

ก็พระพุทธเจ้าทรงอบรม และทรงทำให้แจ้ง ซึ่ง
ความเป็นพระพุทธเจ้า ทรงบรรลุพระธรรมใดที่
ปราศจากมลทิน ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า
ซึ่งพระธรรมนั้นอันยอดเยี่ยม.

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระอริย-
สงฆ์หมู่โอรสของพระสุตเจ้า ผู้ย้ายกองทัพมาร.
บุญอันใดซึ่งสำเร็จด้วยการไหว้พระรัตนตรัย มี
อยู่แก่ข้าพเจ้าผู้มีใจเลื่อมใส ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้มี
อันตราย อันอานุภาพแห่งบุญนั้น จัดราบคาบแล้ว
ด้วยประการดังนี้.

อรรถกถาได้อันพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ สังกายนา
แล้วแต่ต้น และสังคายนาต่อมา เพื่อประกาศเนื้อ

ความของทีฆนิกาย ซึ่งกำหนดหมายไว้ด้วยสูตร
ขนาดยาว ละเอียดลออ ประเสริฐกว่านิกายอื่น ที่
พระพุทธเจ้า และพระสาวกสังวรณนาไว้ มีคุณค่า
ในการปลูกฝังศรัทธา แต่ภายหลังพระมหินทเธระ
นำมาเกาะสีหล ต่อมาได้เรียบเรียงด้วยภาษาสีหล
เพื่อประโยชน์แก่ชาวสีหลทั้งหลาย.

ต่อจากนั้น ข้าพเจ้าจึงแปลภาษาสีหลเป็นภาษา
มคธ ถูกต้องตามหลักภาษา ไม่ผิดเพี้ยนอักษรสมัย
ของพระเถระคณะมหาวิหาร ผู้เป็นประทีปแห่งเถร-
วงศ์ ที่วินิจฉัยไว้ละเอียดลออ จะตัดข้อความที่ซ้ำ
ซากออกแล้วประกาศข้อความ เพื่อความชื่นชมยินดี
ของสาธุชน และเพื่อความยั่งยืนของพระธรรม.

ศีลธรรมา ชุคคธรรม กรรมฐานทั้งปวง ฌาน-
สมาบัติ พิสตาร ซึ่งประกอบด้วยวิธีปฏิบัติตามจริต
อภิญาทั้งปวง ข้อวินิจฉัยทั้งปวงด้วยปัญญา ชั้น
ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ อริยสัจ ๔ ปัจจยการ
เทศนาและวิปัสสนาภาวนา มีนัยบริสุทธิ์ดีและ
ละเอียดลออ ที่ไม่นอกทางพระบาลี ข้อธรรมดังกล่าว
ทั้งหมดนี้ ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว
อย่างบริสุทธิ์ดี เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักไม่วิจารณ์ข้อ
ธรรมทั้งหมดนั้นในที่นี้ให้ยิ่งขึ้น. คัมภีร์วิสุทธิมรรค
นี้ตั้งอยู่ท่ามกลางนิกายทั้ง ๔ จักประกาศเนื้อความ

ตามที่กล่าวไว้ในนิกายทั้ง ๔ เหล่านั้น ข้าพเจ้าแต่งไว้
ด้วยความประสงค์อย่างนี้ เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้ง-
หลายจงถือเอาคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นกับอรรถกถา
แล้วเข้าใจเนื้อความที่อาศัยทีฆนิกายเถิด.

นิทานกถา

ในคำว่า **ทีฆาคมนิสุตติ** นั้น พึงทราบรายละเอียดดังนี้ คัมภีร์
ทีฆนิกาย กล่าวโดยวรรคมี ๓ วรรค คือ สีลขันธวรรค มหาวรรค
ปาฎีกาวรรค. กล่าวโดยสูตรมี ๓ สูตร. ในวรรคทั้งหลายเหล่านั้น
สีลขันธวรรคเป็นวรรคต้น. บรรดาสูตรทั้งหลาย พรหมชาลสูตรเป็น
สูตรต้น. คำนิทานมีคำว่า **เอวมเม สุต** ดังนี้ เป็นต้น ที่ท่านพระอานนท์
กล่าวในคราวทำปฐมมหาสังคายนา เป็นคำเริ่มต้นของพรหมชาลสูตร.

เรื่องสังคายนาใหญ่ครั้งแรก

ชื่อว่าปฐมมหาสังคายนานี้ แม้ได้จัดขึ้นพระบาลีไว้ในวินัยปิฎกแล้ว
ก็จริง ถึงอย่างนั้นก็ควรทราบปฐมมหาสังคายนาแม้ในอรรถกถานี้ เพื่อ
ความเป็นผู้ฉลาดในเหตุที่เป็นมา ดังต่อไปนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ทรงบำเพ็ญพุทธ-
กิจ เริ่มต้นแต่ทรงแสดงพระธรรมจักรจนถึงโปรด**สุภทัตตปริพาชก** แล้ว
เสด็จปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เวลาใกล้รุ่งวันวิสาขปุณณมี
ระหว่างต้นสาละคู่ในสวนวันอุทยานของมัลลกะศรัยย์ ตรงที่เป็นทางโค้ง
ใกล้กรุงกุสินารา ท่าน**พระมหากัสสปะ**ผู้เป็นสังฆเถระของภิกษุประมาณ
เจ็ดแสนรูปที่ประชุมกันในวันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค
เจ้า มาระลึกถึงคำที่หลวงตาสุภทัตตทะกล่าวเมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จ

ปรินิพพานได้ ๗ วันว่า พอกันทีอาวุธทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศกไปเลย อย่ารำไรไปเลย เราทั้งหลายพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะนั้น ด้วยว่าพวกเราถูกท่านจับบังคับว่า สิ่งนี้ควรแก่เธอทั้งหลาย สิ่งนี้ไม่ควรแก่เธอทั้งหลาย ดังนี้ แต่บัดนี้พวกเราปรารถนาสิ่งใด จักกระทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด จักไม่กระทำสิ่งนั้น ดังนี้.

ท่านพิจารณาเห็นว่าการประชุมสงฆ์จำนวนมากเช่นนี้ ต่อไปจะหาได้ยาก จึงดำริต่อไปว่า พวกภิกษุชั่วจะเข้าใจว่า ปาพจน์มีศาสดาล่วงแล้ว ได้พวกฝ่ายอักษิ จะพากันย่ำยีพระสัทธรรมให้อันตรธานต่อกาลไม่นานเลย นั้นเป็นยานะที่จะมีได้แน่นอน จริงอยู่ พระธรรมวินัยยังดำรงอยู่ トラบใด ปาพจน์ก็หาชื่อว่ามีศาสดาล่วงแล้วไม่อยู่ทรานนั้น สมจริงดังที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนอนนที ธรรมและวินัยใดอันเรา แสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ดังนี้ อย่างกระนั้นเลย เราพึงสังคายนาพระธรรมและพระวินัย โดยวิธีที่พระศาสนานี้จะมั่นคงดำรงอยู่ชั่วนกาลนาน.

อนึ่ง ตัวเราอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนกัสสปะ เธอจักห่มได้หรือไม่ซึ่งผ้าปานบังสกุลที่ใช้เก่าแล้วของเรา ดังนี้ ทรงอนุเคราะห์ด้วยสาธารณบริโภคในจีวร และด้วยการสถาปนาไว้เสมอกับพระองค์ในธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ต่างโดยอนุปูปวิหาร ๘ และอภิญญา ๖ เป็นต้น โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราต้องการสังคจากามทั้งหลาย สังคจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้กัสสปะต้องการสังคจากามทั้งหลาย สังคจากอกุศล-

ธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงนั้น ดังนี้ ยิ่งกว่านั้นยังสรรเสริญ ด้วยความเป็นผู้มีจิตไม่ติดอยู่ในตระกูล เหมือนสันมือในอากาศ และด้วย ปฏิบัติเปรียบด้วยพระจันทร์ การทรงอนุเคราะห์และการทรงสรรเสริญ เป็นประหนึ่งหนึ่งของเรา กิจอื่นนอกจากการสังคายนาที่จะให้เราพ้นสภาพ นี้ จักมีอะไรบ้าง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบซึ่งเรามีใช่หรือว่า กัสสปะนี้ จักเป็นผู้ประคิษฐานวงศ์พระสัทธรรมของเรา ดังนี้ แล้วทรง อนุเคราะห์ด้วยความอนุเคราะห์อันไม่ทั่วไปนี้ และทรงสรรเสริญด้วยการ สรรเสริญอันยอดเยี่ยมนี้ เหมือนพระราชาทรงทราบพระราชโอรส ผู้จะ ประคิษฐานวงศ์ตระกูลของพระองค์ แล้วทรงอนุเคราะห์ด้วยการมอบ เกราะและพระอิสริยยศของพระองค์ฉะนั้น ดังนี้ ยังความอดุทธสาหัสให้เกิด แก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัย. สมดังคำที่พระสังคีติกา- จารย์กล่าวไว้ในสุกัททกัณฑ์ว่า ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะแจ้งให้ ภิกษุทั้งหลายทราบว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราเดินทางไกล จากเมืองปาวามาสู่เมืองกุสินารา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ดังนี้ เป็นต้น. สุกัททกัณฑ์ทั้งหมด บัณฑิตควรทราบโดยพิสดาร. แต่ข้าพเจ้าจักกล่าวเนื้อความของสุกัททกัณฑ์นั้น ในอาคตสถานตอนจบ มหาปรินิพพานสูตรเท่านั้น.

ต่อจากนั้น ท่านพระมหากัสสปะกล่าวว่า เอาเถิดท่านผู้มีอายุทั้ง- หลาย เราทั้งหลายจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัย ต่อไปเบื้องหน้า อธรรมรุ่งเรือง ธรรมจะร่วงโรย ต่อไปเบื้องหน้า อวินัยรุ่งเรือง วินัย จะร่วงโรย ต่อไปเบื้องหน้า อธรรมวาทิมีกำลัง ธรรมวาทิจะอ่อนกำลัง ต่อไปเบื้องหน้า อวินยวาทิมีกำลัง วินยวาทิจะอ่อนกำลัง. ภิกษุเหล่านั้น

กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ขอพระเถระโปรดเลือกภิกษุทั้งหลายเถิด. ฝ่ายพระเถระเว้น ภิกษุปุถุชน พระโศดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ สุกขวิปัสสกา ผู้ทรงพระปริยัติ คือ นวังค-สัตถุศาสน์ทั้งสิ้น เป็นจำนวนหลายร้อยหลายพันรูป เลือกเอาเฉพาะภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ประเภทเทววิชาเป็นต้น ซึ่งทรงพระปริยัติ คือ พระไตรปิฎกทั้งหมด บรรลุปฏิสัมภทา มีอานุภาพยิ่งใหญ่ โดยมาก พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยกย่องเป็นเอกทัศคะที่พระสังคีติกาจารย์หมายกล่าวกันว่าไว้ว่า ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะเลือกพระอรหันต์ไว้ ๕๐๐ หย่อนหนึ่งองค์ ดังนี้.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระมหากัสสปะจึงทำให้หย่อนไว้ องค์หนึ่ง. ตอบว่า เพื่อไว้โอกาสแก่ท่านพระอานนทเถระ เพราะทั้งร่วมกับท่านพระอานนท์ ทั้งเว้นท่านพระอานนท์เสีย ไม่อาจทำการสังคายนาธรรมได้. ด้วยว่าท่านพระอานนท์นั้นเป็นพระเสขะยังมีกิจที่ต้องทำอยู่ ฉะนั้น จึงไม่อาจร่วมได้. แต่เพราะนวังคสัตถุศาสน์มีสุตตะและคฺเคยยะเป็นต้นข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งพระทศพลทรงแสดงแล้ว ที่ชื่อว่าไม่ประจักษ์ชัดแก่พระอานนท์นั้น ไม่มี ดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ว่า ธรรมเหล่าใดเป็นไปแก่ข้าพเจ้า ธรรมเหล่านั้น ข้าพเจ้ารับมาจากพระพุทธเจ้าแปดหมื่นสองพัน รับมาจากภิกษุสองพัน รวมเป็นแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นนี้ เพราะฉะนั้น ถ้าเว้นท่านพระอานนท์เสีย ก็ไม่อาจทำได้.

ถามว่า ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น แม้ท่านพระอานนท์จะยังเป็นพระเสขะอยู่ พระเถระก็ควรเลือก เพราะเป็นผู้มีอุปการะในการสังคายนาธรรมมาก

แต่เหตุไฉนจึงไม่เลือก.

ตอบว่า เพราะจะหลีกเลี่ยงคำติเตียนของผู้อื่น. ความจริงพระเถระเป็นผู้คุ้นเคยกับท่านพระอานนท้อย่างยิ่ง. จริงอย่างนั้น ถึงพระอานนทที่จะศิระหงอกแล้ว พระมหากัสสปะยังเรียกด้วยคำว่า เด็ก ในประโยคว่า เด็กคนนี้ไม่รู้จักประมาณเลย ดังนี้. อนึ่ง ท่านพระอานนท์เกิดในตระกูลศากยะ เป็นพระอนุชาของพระตถาคต เป็นพระโอรสของพระเจ้าอา. ในการคัดเลือกพระอานนท่นั้น ภิกษุบางพวกจะเข้าใจว่า คูเหมือนจะลำบากเพราะรักใคร่กัน จะพากันติเตียนว่า พระมหากัสสปเถระมองข้ามภิกษุผู้ได้บรรลุปฏิสัมภิทาชั้นเสขะไปเป็นจำนวนมาก แล้วเลือกพระอานนท์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาชั้นเสขะ เมื่อจะหลีกเลี่ยงคำติเตียนนั้น พระมหากัสสปเถระจึงไม่เลือกพระอานนท์ ด้วยพิจารณาเห็นว่า เว้นท่านพระอานนท์เสีย ไม่อาจทำการสังคายนาธรรมได้ เราจักรับท่านพระอานนท่นั้นโดยอนุมัตติของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายพากันขอร้องพระมหากัสสปเถระเพื่อเลือกพระอานนท์เสียเอง. สมดังคำที่พระสังคีติกาจารย์กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลายได้กล่าวกะท่านพระมหากัสสปะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านพระอานนทนี้แม้จะยังเป็นพระเสขะอยู่ก็จริง แต่ก็ไม่ถึงอคติเพราะรัก เพราะชัง เพราะกลัว เพราะหลง ด้วยว่าท่านพระอานนทนี้ได้เล่าเรียนพระธรรมและพระวินัยในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันมาก ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระเถระได้โปรดเลือกท่านพระอานนท์ด้วยเถิด. ครั้นแล้วท่านพระมหากัสสปจึงได้เลือกท่านพระอานนท์ด้วย. โดยนัยดังกล่าวแล้วอย่างนี้ จึงเป็นพระเถระ ๕๐๐ องค์ รวมทั้งท่านพระอานนท์ ที่พระมหากัสสปะเลือกโดยอนุมัตติของ

ภิกษุทั้งหลาย.

ลำดับนั้นแล พวกภิกษุชั้นพระเถระได้ดำริกันว่า เราควรสังคายนาพระธรรมและพระวินัยกันที่ไหน. ลำดับนั้น พวกภิกษุชั้นพระเถระได้ดำริกันว่า กรุงราชคฤห์ มีอาหารบิณฑบาตมาก มีเสนาสนะเพียงพออย่างกระนั้นเลย เราพึงอยู่จำพรรษาสังคายนาพระธรรมและพระวินัยในกรุงราชคฤห์เถิด ภิกษุเหล่าอื่นไม่พึงเข้าจำพรรษาในกรุงราชคฤห์. ก็เพราะเหตุไร พระเถระเหล่านั้นจึงมีความดำริดังนี้? เพราะพระเถระเหล่านั้นมีความดำริตรงกันว่า การสังคายนาพระธรรมวินัยนี้เป็นถาวรกรรมของเรา บุคคลฝ่ายตรงข้ามบางคนจะพึงเข้าไปยังท่ามกลางสงฆ์แล้วรื้อฟื้นขึ้นได้.

ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปะได้ประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยอุตติหุติกรรมวาจาว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ขอสงฆ์จงพึงเข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพรุ่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึงสมมติภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ เป็นผู้อยู่จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อสังคายนาพระธรรมและพระวินัย ภิกษุอื่น ๆ ไม่พึงจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ดังนี้ นี่เป็นอุตติ คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ขอสงฆ์จงพึงเข้าพเจ้า สงฆ์สมมติภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ว่า ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้เป็นผู้อยู่จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อสังคายนาพระธรรมและพระวินัย ภิกษุอื่น ๆ ไม่พึงจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ดังนี้ การสมมติภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ว่า ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ เป็นผู้อยู่จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อสังคายนาพระธรรมและพระวินัย ภิกษุอื่น ๆ ไม่พึงอยู่จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ดังนี้ ชอบแก่ท่านผู้ใด ขอท่านผู้นั้นพึงนั่งอยู่ ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ขอท่านผู้นั้นพึงพูด ภิกษุ ๕๐๐ รูป

เหล่านี้สงฆ์สมมติแล้วว่าเป็นผู้อยู่จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อสังคายนา พระธรรมและพระวินัย ภิกษุอื่น ๆ ไม่พึงอยู่จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ดังนี้ การสมมตินี้สมควรแก่สงฆ์ ฉะนั้นสงฆ์จึงนั่งอยู่ ข้าพเจ้าทรงความไว้ด้วยอย่างนี้.

กรรมวาจา^{นี้} พระมหากัสสปะกระทำในวันที่ ๒๑ หลังจากพระตถาคตปรินิพพาน. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเวลาใกล้รุ่ง วันวิสาขปุณณมี.

ครั้งนั้น พุทธบริษัทได้บูชาพระพุทธรูประซึ่งมีสีเหมือนทอง ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นตลอด ๗ วัน . วันสาธุกิฬา^{ได้มี}เป็นเวลา ๗ วันเหมือนกัน. ต่อจากนั้นไฟที่จิตกาธารยังไม่ดับตลอด ๗ วัน. พวกมัลล-กษัตริย์ได้ทำลูกกรงหอกแล้วบูชาพระบรมสารีริกธาตุ ในสันถาคารศาลาตลอด ๗ วัน ดังนั้นจึงรวมวันได้ ๒๑ วัน. พุทธบริษัทซึ่งมีโศกพราหมณ์เป็นเจ้าหน้าที่ ได้จัดแบ่งพระบรมสารีริกธาตุทั้งหลาย ในวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ นั้นเอง. พระมหากัสสปะเลือกภิกษุทั้งหลาย เสร็จแล้วจึงสวดกรรมวาจา^{นี้} โดยนัยที่ท่านแจ้งความประพฤติดันไม่สมควรที่หลวงตาสุกัททะทำแล้วแก่ภิกษุสงฆ์จำนวนมาก ซึ่งมาประชุมกันในวันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุนั้น.

ก็และครั้ง^{นี้}สวดกรรมวาจา^{นี้}แล้ว พระเถระจึงเตือนภิกษุทั้งหลายให้ทราบ ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บัดนี้ข้าพเจ้าให้เวลาแก่ท่านทั้งหลายเป็นเวลา ๔๐ วัน ต่อจากนั้นไป ท่านจะกล่าว ว่า ข้าพเจ้ายังมีกังวลเช่นนี้ อยู่ ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ภายใน ๔๐ วัน^{นี้} ท่านผู้ใดมีกังวลเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บก็ดี มีกังวลเกี่ยวกับอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ก็ดี มีกังวลเกี่ยวกับ

มารดาบิดาก็ดี หรือต้องสูมบาตรต้องทำจิวรก็ดี ขอท่านผู้นั้นจงตัดกังวล นั้น ทำกิจที่ควรทำนั้นเสีย. ก็แปลกว่าอย่างนี้แล้ว พระเถระแควดล้อมไปด้วยบริษัของตนประมาณ ๕๐๐ รูป ไปยังกรุงราชคฤห์. แม้พระเถระผู้ใหญ่องค์อื่น ๆ ก็พาบริวารของตน ๆ ไป ต่างก็ประสงค์จะปลอมโยนมหาชนผู้เปี่ยมไปด้วยเสว้าโสภ จึงไปยังทิศทางนั้น ๆ. ฝ่ายพระปุณณเถระมีภิกษุเป็นบริวารประมาณ ๓๐๐ รูป ได้อยู่ในเมืองกุสินารานั่งเอง ด้วยประสงค์ว่าจะปลอมโยนมหาชนที่พากันมาอยู่ที่ปรินิพพานของพระตถาคต.

ฝ่ายท่านพระอานนท์เอง ท่านก็ถือบาตรและจิวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าแม้เสด็จปรินิพพานแล้ว เหมือนเมื่อยังไม่เสด็จปรินิพพาน เดินทางไปยังกรุงสาวัตถีพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป. แลเมื่อท่านพระอานนท์นั้นกำลังเดินทาง ก็มีภิกษุผู้เป็นบริวารมากขึ้น ๆ จนนับไม่ได้. ในสถานที่ที่พระอานนท์เดินทางไป ได้มีเสียงร่ำไห้กันอึงมี. เมื่อพระเถระถึงกรุงสาวัตถีแล้ว ผู้คนชาวกรุงสาวัตถีได้ทราบข่าว พระอานนท์มาแล้ว ก็พากันถือของหอมและดอกไม้เป็นต้นไปต้อนรับ แล้วร้องไห้ร่ำพันว่า ข้าแต่พระอานนท์ผู้เจริญ เมื่อก่อนท่านมากับพระผู้มีพระภาคเจ้า วันนี้ท่านทิ้งพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้เสียที่ไหน จึงมาแต่ผู้เดียว ดังนี้เป็นต้น. ได้มีการร้องไห้อย่างมากเหมือนในวันเสด็จปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้น.

ได้ยินว่า ณ กรุงสาวัตถีนั้น ท่านพระอานนท์ตั้งสอนมหาชนให้เข้าใจด้วยธรรมมีกตาประกอบด้วยความไม่เที่ยง เป็นต้น แล้วเข้าสู่พระวิหารเชตวัน ให้อุปัฏฐกที่พระทศพลประทับ เปิดประตูนำเตียงตั้งออกปิด กวาดพระคันธกุฎี ทิ้งขยะดอกไม้แห้ง แล้วนำเตียงตั้งเข้าไปตั้ง

ไว้ในที่เดิมอีก ได้ทำหน้าที่ทุกอย่างซึ่งเป็นวัตรที่ต้องปฏิบัติในเวลา
พระผู้มีพระภาคเจ้าดำรงพระชนม์อยู่ และเมื่อทำหน้าที่ก็ให้ไว้พระคันธ-
กุฎี ในเวลาทำกิจมีกวาดห้องน้ำและตั่งน้ำ เป็นต้น ได้ทำหน้าที่ไปพลาง
รำพันไปพลาง โดยนัยเป็นต้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เวลานี้
เป็นเวลาสร่งน้ำของพระองค์ มิใช่หรือ ? เวลานี้เป็นเวลาแสดงธรรม
เวลานี้เป็นเวลาประทานโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย เวลานี้เป็นเวลาสำเร็จ
สีหไสยา เวลานี้เป็นเวลาชำระพระพักตร์ มิใช่หรือ ? เหตุทั้งนี้เพราะ
พระอานนท์นั้นเป็นผู้มีความรักตั้งมั่นในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะความ
เป็นผู้รู้มตรสซึ่งเป็นที่รวมพระพุทธานุคุณ และยังมีได้เป็นพระอรหันต์
ทั้งเป็นผู้มีจิตอ่อนโยนที่เกิดด้วยเคยอุปการะกันและกันมาหลายแสนชาติ.
เทวดาคณะหนึ่ง ได้ทำให้พระอานนท์นั้นสลัดใจด้วยคำพูดว่า ข้าแต่
พระอานนท์ผู้เจริญ ท่านมัวมารำพันอยู่อย่างนี้ จักปลอบโยนคนอื่น ๆ
ได้อย่างไร. พระอานนท์สลัดใจด้วยคำพูดของเทวดานั้น แข็งใจดื่มนยา
ถ่ายเจื่อน้ำนมในวันที่ ๒ เพื่อทำกายซึ่งมีธาตุหนักให้เบา เพราะตั้งแต่
พระตถาคตเสด็จปรินิพพาน ท่านต้องยืนมากและนั่งมาก จึงนั่งอยู่แต่ใน
พระวิหารเชตวันเท่านั้น พระอานนท์ดื่มนยาถ่ายเจื่อน้ำนมชนิดใด ท่าน
หมายเอายาถ่ายเจื่อน้ำนมชนิดนั้น ได้กล่าวกะเด็กหนุ่มที่สุภมาณพินัยไปว่า
ดูก่อนพ่อหนุ่ม วันนี้ยังไม่เหมาะ เพราะวันนี้เราดื่มนยาถ่าย ต่อพรุ่งนี้เรา
จึงจะเข้าไป ดังนี้. ในวันที่ ๒ พระอานนท์มีพระเจตกเถระติดตามไปถูก
สุภมาณพินัยปัญหา ได้กล่าวสูตรที่ ๑๐ ชื่อสุภสูตร ในคัมภีร์ทีฆนิกายนี้.

พระอานนทเถระขอให้ทำการปฏิสังขรณ์สิ่งที่ชำรุดทรุดโทรมใน
พระเชตวันมหาวิหาร เมื่อใกล้วันเข้าพรรษา ท่านอำลาภิกษุสงฆ์ไป

กรุงราชคฤห์. แม้ภิกษุผู้ทำสังคายนาเหล่านี้ก็ไปเหมือนกัน ความจริงท่านหมายเอาภิกษุเหล่านั้นที่ไปกรุงราชคฤห์อย่างนี้ กล่าวคำนี้ไว้ว่า ครั้งนั้นแล ภิกษุชั้นพระเถระได้ไปกรุงราชคฤห์ เพื่อสังคายนาพระธรรมและพระวินัย. พระเถระเหล่านั้น ทำอุโบสถในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ประชุมเข้าพรรษาในวันแรม ๑ ค่ำ.

ปฐมสังคายนาเริ่มวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘

ก็โดยสมัยนั้นแล มีวัดใหญ่ ๑๘ วัด ล้อมรอบกรุงราชคฤห์. วัดเหล่านั้นมีหยากเยื่อถูกทิ้งเรียกราดไปทั้งนั้น เพราะในเวลาเสด็จปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุทั้งหมดต่างก็ถือบาตรจีวรของตน ๆ ทิ้งวัดและบริเวณไป. ครั้งนั้น พระเถระทั้งหลาย เมื่อจะทำข้อตกลงเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดเหล่านั้น ได้คิดกันว่า พวกเราต้องทำการปฏิสังขรณ์สิ่งชำรุดทรุดโทรมตลอดเดือนต้นของพรรษา เพื่อบูชาคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเพื่อเปลื้องคำติเตียนของเดียรถีย์. เพราะพวกเดียรถีย์จะฟังกล่าวตัวอย่างนี้ว่า สวากของพระสมณโคดมบำรุงวัดวาอารามแต่เมื่อพระศาสดายังมีพระชนม์อยู่เท่านั้น เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ก็พากันทอดทิ้งเสีย การบริจจาคทรัพย์เป็นจำนวนมากของตระกูลทั้งหลายย่อมเสียหายไปโดยท่านองนี้. มีคำอธิบายว่า ที่พระเถระทั้งหลายคิดกันก็เพื่อจะเปลื้องคำติเตียนของเดียรถีย์เหล่านั้น. ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว จึงได้ทำข้อตกลงกัน ซึ่งท่านหมายเอาข้อตกลงนั้น กล่าวไว้ว่า ครั้งนั้นแล ภิกษุชั้นพระเถระทั้งหลายได้ปรึกษากันว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญการปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ชำรุดทรุดโทรมบัดนี้ เราทั้งหลายจงทำการปฏิสังขรณ์สิ่งที่ชำรุดทรุดโทรมตลอดเดือนต้น

พรรษา จักประชุมสังคายนาพระธรรมและพระวินัยในเดือนกลางพรรษา.

ในวันที่ ๒ พระเถระเหล่านั้นได้ไปยืนอยู่ที่ประตูพระราชวัง.

พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จมานมัสการแล้ว มีพระราชดำรัสถามถึงกิจที่พระองค์ทำว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย มาธุระอะไร เจ้าข้า? พระเถระทั้งหลายถวายพระพรให้ทรงทราบถึงงานฝีมือ เพื่อประโยชน์แก่การปฏิสังขรณ์วัดใหญ่ ๑๘ วัด. พระเจ้าอชาตศัตรูได้พระราชทานคนที่ทำงานฝีมือ. พระเถระให้ปฏิสังขรณ์วัดทั้งหมดตลอดเดือนต้นฤดูฝนเสร็จแล้ว ถวายพระพรแต่พระเจ้าอชาตศัตรูว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร งานปฏิสังขรณ์วัดเสร็จแล้ว บัดนี้อามตมภาพทั้งหลาย จะทำการสังคายนาพระธรรมและพระวินัย. พระเจ้าอชาตศรมีพระราชดำรัสว่า ดีแล้ว เจ้าข้า พระคุณเจ้าทั้งหลายไม่ต้องหนักใจ นิมนต์ทำเถิด การฝ่ายอาณาจักรขอให้เป็นที่ของโยม ส่วนการฝ่ายฆราวาสจักร ขอให้เป็นที่ของพระคุณเจ้าทั้งหลาย โยมจะต้องทำอะไรบ้าง โปรดสั่งมาเถิด เจ้าข้า. พระเถระทั้งหลายถวายพระพรว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร ขอพระองค์ได้โปรดให้ทำที่นั่งประชุมสำหรับภิกษุทั้งหลายผู้ทำสังคายนา. จะทำที่ไหน เจ้าข้า? ขอถวายพระพรมหาบพิตร ควรทำใกล้ประตูอัสสัตตบรรณ ข้างภูเขาเวภาระ. พระเจ้าอชาตศรมีพระราชกระแสว่า เหมาะดี เจ้าข้า แล้วโปรดให้สร้างมณฑปมีเครื่องประดับวิเศษที่น่าชม มีทรวดทรงสวยงาม เช่นอาคารอันวิษณุกรรมเทพบุตรเนรมิตไว้ มีฝาเสาและบันไดจัดแบ่งไว้เป็นอย่างดี มีความงานวิจิตรไปด้วยมาลากรรมและลดากรรมนานาชนิดพิศแล้วประหนึ่งว่า จะครอบงำความงามแห่งพระตำหนักของพระราชินี งามสง่าเหมือนจะเหย้าหั้นความงามของเทพวิมาน ปานประหนึ่งว่า สถานเป็น

ที่รวมอยู่ของโศกवासนา ราวกะว่าท่าที่รวนลงของฝูงวิหค คือนัยนาแห่ง
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพียงดังภาพที่งามตาน่ารื่นรมย์ในโลก ซึ่ง
ประนวลไว้ในที่เดียวกัน มีเพดานงามยวนคาเหมือนจะคายออกซึ่งพวง
ดอกไม้ชนิดต่างๆ และไข่มุกที่ห้อยอยู่ คูประหนึ่งพินระดับ ซึ่งปรับ
ด้วยทับทิม วิจิตรไปด้วยรัตนะต่างๆ มีแท่นที่สำเร็จเรียบร้อยดี ด้วย
ดอกไม้บุษบานาชนิด ประดับ ให้วิจิตรละม้ายคล้ายพิมานพรหม โปรด
ให้ปูลาดอาสนะอันเป็นกบปียะ ๕๐๐ ที่มีค่านับมิได้ ในมหามณฑปนั้น
สำหรับ ภิกษุ ๕๐๐ รูป ให้ปูลาดที่นั่งพระเถระ หันหน้าทางทิศเหนือ
หันหลังทางทิศใต้ ให้ปูลาดที่นั่ง แสดงธรรมอันควรแก่การประทับนั่งของ
พระพุทธเจ้าผู้มีบุญ หันหน้าทางทิศตะวันออก ในท่ามกลางมณฑป วาง
พัดทำด้วยงาช้างไว้บนธรรมาสน์นั้น แล้วมีรับสั่งให้แจ้งแก่ภิกษุสงฆ์ว่า
กิจของโยมเสร็จแล้ว เจ้าข้า.

ก็และในวันนั้น ภิกษุบางพวกได้พูดพาดพิงถึงท่านพระอานนท์
อย่างนี้ว่า ในหมู่ภิกษุนี้ มีภิกษุรูปหนึ่งเที่ยวโศกกลืนคาวอยู่. พระ
อานนท์เถระได้ยินคำนั้นแล้ว ถึงความสังเวชว่า ภิกษุรูปอื่นที่ชื่อว่าเที่ยว
โศกกลืนคาว ไม่มีในหมู่ภิกษุนี้ ภิกษุเหล่านี้คงพูดหมายถึงเราเป็นแน่.
ภิกษุบางพวกกล่าวกะพระอานนท์นั้นว่า คุณก่อนท่านอานนท์ การประชุม
ทำสังคายนาจักมีในวันพรุ่งนี้ แต่ท่านยังเป็นพระเสขะ ยังมีกิจที่จะต้องทำ
ด้วยเหตุนี้ท่านไม่ควรเข้าประชุม ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด.

พระอานนท์บรรลุพระอรหัต

ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์คิดว่า พรุ่งนี้เป็นวันประชุมทำสัง-
คายนา การที่เรายังเป็นพระเสขะอยู่ จะเข้าประชุมด้วยนั้น ไม่สมควรแก่

เราเลย แล้วให้เวลาล่วงไปด้วยกายคตาสติกรรมฐาน ตลอดราตรีเป็นส่วนมากทีเดียว ในเวลาใกล้รุ่งของราตรีก็ลงจากที่จงกรมเข้าวิหาร เอนกายลงหมายจะนอน. ทำทั้งสองพ้นจากพื้นแล้ว แต่ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ในระหว่างนี้จิตพ้นจากอสวะทั้งหลาย ไม่ถ้อยมั่นด้วยอุปาทาน. พระอานนทเถระนี้ให้เวลาล่วงไปในภายนอก ด้วยการจงกรม เมื่อไม่อาจให้คุณวิเศษเกิดขึ้นได้ ก็คิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเราไว้มิใช่หรือ ว่า คุณก่อนอานนท เธอได้สร้างบุญไว้แล้ว จงหมั่นบำเพ็ญเพียรเถิด ไม่ช้าก็จะเป็นพระอรหันต์ดังนี้ ธรรมคาพระพุทธรเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ตรัสผิดพลาด แต่เราปรารถนาความเพียรมากเกินไป ฉะนั้น จิตของเราจึงฟุ้งซ่านทีนี้เราจะประกอบความเพียรพอดี ๆ คิดดังนี้แล้ว ลงจากที่จงกรม ยืนในที่ล้างเท้า ล้างเท้า เข้าวิหาร นั่งบนเตียงคิดว่า จักพักผ่อนสักหน่อยแล้วเอนกายบนเตียง ทำทั้งสองพ้นจากพื้น ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ในระหว่างนี้จิตพ้นจากอสวะทั้งหลาย ไม่ถ้อยมั่นด้วยอุปาทาน. ความเป็นพระอรหันต์ของพระอานนทเถระ เว้นจากอิริยาบถ ๔ ฉะนั้น เมื่อมีการกล่าวถามกันขึ้นว่า ในศาสนานี้ ภิกษุที่ไม่นอน ไม่นั่ง ไม่ยืน ไม่เดิน จงกรม แต่ได้บรรลุพระอรหันต์ คือภิกษุรูปไหน ควรตอบว่า คือ พระอานนทเถระ.

ครั้งนั้น ในวันที่ ๒ จากวันที่พระอานนทบรรลุพระอรหันต์ คือวันแรม ๕ ค่ำ พวกภิกษุชั้นพระเถระฉันเสร็จแล้ว เก็บบาตรและจีวรแล้วประชุมกันในธรรมสภา. สมัยนั้นแล ท่านพระอานนทได้เป็นพระอรหันต์ได้ไปสู่ที่ประชุม. ท่านไปอย่างไร. ท่านพระอานนทมีความยินดี ว่า บัดนี้เราเป็นผู้สมควรเข้าท่ามกลางที่ประชุมแล้ว ห่มจีวรเฉวียงบ่า

ข้างหนึ่ง มีลักษณะเหมือนลูกตาลสุกที่หล่นจากขั้ว มีลักษณะเหมือน
ทับทิมที่วางไว้บนผ้ากำพลสีเหลือง มีลักษณะเหมือนดวงจันทร์เพ็ญที่ลอย
เด่นในท้องนภาอากาศอันปราศจากเมฆ และมีลักษณะเหมือนดอกปทุมมี
เกสรและกลีบแดงเรื่อกำลังแย้มด้วยต้องแสงอาทิตย์อ่อน ๆ กล่าวจะบอก
เรื่องที่คนบรรลุพระอรหัตต์ด้วยปากอันประเสริฐบริสุทธิ์ผู้ค่องมีรัศมีและมี
สิริ ได้ไปสู่ที่ประชุมสงฆ์. ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปะพอเห็นพระ
อานนท์ดังนั้น ได้มีความรู้สึกว่ ท่านผู้เจริญ พระอานนท์บรรลุพระ
อรหัตต์แล้ว งามจริง ๆ ถ้าพระศาสดายังดำรงพระชนม์อยู่ พระองค์ก็จะ
พึงประทานสาธุการแก่พระอานนท์ในวันนี้แน่แท้ บัดนี้เราจะให้สาธุการ
ซึ่งพระศาสดาควรประทานแก่พระอานนท์นั้น ดังนี้แล้ว ได้ให้สาธุการ
๓ ครั้ง.

ส่วนพระมัชฌิมภิกษุก็กล่าวว่า พระอานนทเถระ ประสงค์
จะให้สงฆ์ทราบเรื่องที่ตนบรรลุพระอรหัตต์ จึงมิได้ไปพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุทั้งหลายเมื่อนั่งบนอาสนะที่ถึงแก่ตน ๆ ตามลำดับอาวุโส ก็นั่งเว้น
อาสนะของพระอานนทเถระไว้. บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางพวก
ถามว่า นั้นอาสนะของใคร ? ได้รับตอบว่า ของพระอานนท์. ภิกษุ
เหล่านั้นถามอีกว่า พระอานนท์ไปไหนเสียเล่า? สมัยนั้น พระอานนท์
เถระคิดว่า บัดนี้เป็นเวลาที่เรควรจะไป ต่อจากนั้น เมื่อจะแสดง
อานุภาพของตน ท่านจึงดำดินแล้วแสดงตนบนอาสนะของตนทีเดียว.
อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า พระอานนท์ไปทางอากาศแล้ว นั่งบน
อาสนะของตน ดังนี้ก็มี. อย่างไรก็ตาม การที่ท่านพระมหากัสสปะเห็น
พระอานนท์แล้ว ให้สาธุการ เป็นการเหมาะสมโดยประการทั้งปวงทีเดียว.

เมื่อท่านพระอานนท์มาอย่างแล้ว พระมหากัสสปเถระจึง
ปริกษาหาหรือภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลาย
จะสังคายนาอะไรก่อน พระธรรมหรือพระวินัย ? ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า
ข้าแต่พระมหากัสสปะผู้เจริญ พระวินัยเป็นอายุของพระพุทธศาสนา เมื่อ
พระวินัยตั้งอยู่ พระศาสนาก็ชื่อว่ายังดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น เราทั้งหลาย
จึงสังคายนาพระวินัยก่อน พระมหากัสสปะถามว่าเราจะจัดให้ใครรับเป็น
ธุระ ? ที่ประชุมตอบว่าให้ท่านพระอุบาลีรับเป็นธุระ ? ท่านถามแย้งว่า
พระอานนท์ไม่สามารถหรือ ? ที่ประชุมชี้แจงว่า ไม่ใช่พระอานนท์
ไม่สามารถ ก็แต่ว่าเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้งดำรงพระชนม์อยู่ ได้
สถาปนาท่านพระอุบาลีไว้ในเอตทัคคะ เพราะอาศัยการเล่าเรียนวินัยว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาลีเป็นยอดแห่งภิกษุสาวกของเราผู้ทรงวินัย ดังนี้
เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายจึงต้องถามพระอุบาลีเถระ สังคายนาพระวินัย.
ลำดับนั้น พระมหากัสสปเถระได้สมมติตนเองเพื่อถามพระวินัย แม้
พระอุบาลีเถระ ก็สมมติตนเองเพื่อตอบพระวินัย ในการสมมตินั้น
มีบาลีดังต่อไปนี้

ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะได้เผด็จว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว
ข้าพเจ้าจะขอถามวินัยกะพระอุบาลี. แม้ท่านพระอุบาลีก็ได้เผด็จว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพรั่งของ
สงฆ์ถึงที่แล้ว ข้าพเจ้าอันท่านพระมหากัสสปะถามวินัยแล้ว จะตอบ
ครั้นท่านพระอุบาลีสมมติตนอย่างนี้แล้วลุกจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียงบ่า
ข้างหนึ่งนมัสการภิกษุชั้นพระเถระแล้วนั่งบนธรรมาสน์จับพัดงา. ลำดับนั้น

พระมหากัสสปเถระนั่งบนเถรอาสน์ ถามวินัยกะท่านพระอุบาลีว่า
ดูก่อนอาวุโสอุบาลี ปฐมปาราชิก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติ
ที่ไหน ? พระอุบาลีตอบว่า ทรงบัญญัติที่เมืองเวลาลี เจ้าข้า.
พระมหากัสสปะถามว่า ทรงปรารภใคร ? พระอุบาลีตอบว่า ทรง
ปรารภพระสุทิน บุตรกัณฑ์เศรษฐี. พระมหากัสสปะถามว่า เรื่อง
อะไร ? พระอุบาลีตอบว่า เรื่องเสพเมถุนธรรม. ครั้งนั้นแล ท่าน
พระมหากัสสปะถามท่านพระอุบาลีทั้งวัตถุ ถามทั้งนิทาน ถามทั้งบุคคล
ถามทั้งมูลบัญญัติ ถามทั้งอนุบัญญัติ ถามทั้งอาบัติ ถามทั้งอาบัติแห่ง
ปฐมปาราชิก. ท่านพระอุบาลี อันพระมหากัสสปะถามแล้ว ๆ ก็ได้ตอบ
แล้ว.

ถามว่า ก็ในบาลีปฐมปาราชิก ในวินัยปิฎกนี้ บทอะไร ๆ ที่ควร
ตัดออกหรือที่ควรเพิ่มเข้ามา จะมีบ้างหรือไม่มีเลย. ตอบว่า บทที่ควร
ตัดออก ไม่มีเลย เพราะถือกันว่าบทที่ควรตัดออกในภายิตของพระ
พุทธเจ้าผู้มีบุญ จะมีไม่ได้เลย ด้วยว่าพระตถาคตทั้งหลายย่อมไม่ตรัสอักษร
ที่ไม่มีประโยชน์แม้แต่ตัวเดียว แต่บทที่ควรตัดออกในภายิตของพระสาวก
ทั้งหลายก็ดี ของเทวดาทั้งหลายก็ดี ย่อมมีบ้าง พระธรรมสังคหเถระ
ทั้งหลายได้ตัดบทนั้นออกแล้ว. ส่วนบทที่ควรเพิ่มเข้ามา ย่อมมีได้แม้ใน
พุทธภายิต สาวกภายิต และเทวดาภายิตทั่วไป เพราะฉะนั้น บทใด
ควรเพิ่มเข้าในเทศนาใด พระธรรมสังคหเถระทั้งหลายก็ได้เพิ่มบทนั้น
เข้ามาแล้ว. ถามว่า บทที่เพิ่มเข้ามานั้นได้แก่บทอะไรบ้าง ? ตอบว่า
บทที่เพิ่มเข้ามานั้น ได้แก่บทที่เป็นแต่เพียงคำเชื่อมความท่อนต้นกับท่อน
หลัง มีอาทิอย่างนี้ว่า เตน สมเณ บ้าง เตน โข ปน สมเณ บ้าง

อลโข บ้าง เอวั วุฑฺเต บ้าง เอตทโวจ บ้าง อนึ่ง พระธรรม-
สังคาคหกเถระทั้งหลาย ได้เพิ่มบทที่ควรเพิ่มเข้ามาอย่างนี้แล้ว ตั้งไว้ว่า
อิทํ ปรมปาราชิกํ (สิกขาบทนี้ชื่อปฐมปาราชิก) เมื่อปฐมปาราชิก
ขึ้นสู่สังคายนาแล้ว พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ก็ได้ทำคณสาชยาย (สวด
เป็นหมู่) โดยนัยที่ยกขึ้นสู่สังคายนาว่า เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา
เวรณฺหํ วิหริติ เป็นต้น. ในเวลาที่พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์เหล่านั้น
เริ่มสวด แผ่นดินใหญ่ได้เป็นเหมือนให้สาธุการไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดิน.

พระธรรมสังคาคหกเถระทั้งหลาย ยกปาราชิกที่เหลืออยู่ ๓ สิกขาบท
ขึ้นสู่สังคายนาโดยนัยนี้เหมือนกัน แล้วตั้งไว้ว่า อิทํ ปาราชิกกณฺหํ
กัณฺโถนี้ชื่อปาราชิกกัณโถ ตั้งสังฆาทิเสส ๑๓ ไว้ว่า เตรสกณฺหํ ตั้งสิกขา
บท ๒ ไว้ว่า อนียต ตั้งสิกขาบท ๓๐ ไว้ว่า นิสสัคคียปาจิตติยํ ตั้ง
สิกขาบท ๘๒ ไว้ว่า ปาจิตติยํ ตั้งสิกขาบท ๔ ไว้ว่า ปาฏิเทสนียะ
ตั้งสิกขาบท ๑๕ ไว้ว่า เสขียะ ตั้งธรรม ๑ ประการไว้ว่า อธิกรณสมถะ
ระบุสิกขาบท ๒๒๗ ว่า คัมภีร์มหาวีรังค์ ตั้งไว้ด้วยประการฉะนี้. แม้
ในเวลาเสร็จการสังคายนา คัมภีร์มหาวีรังค์ แผ่นดินใหญ่ก็ได้ไหวโดยนัย
ก่อนเหมือนกัน.

ต่อจากนั้น พระธรรมสังคาคหกเถระทั้งหลาย ได้ตั้งสิกขาบท ๘
ในภิกขุณีวิรังค์ไว้ว่า กัณฺโถนี้ชื่อปาราชิกกัณโถ ตั้งสังฆาทิเสส ๑๗
สิกขาบทไว้ว่า นีสัตตรสกัณฺโถ ตั้งนิสสัคคียปาจิตติยํ ๓๐ สิกขาบทนี้
ไว้ว่า นีนิสสัคคียปาจิตติยํ ตั้งปาจิตติยํ ๑๖๖ สิกขาบทไว้ว่า นีปาจิตติยํ
ตั้งปาฏิเทสนียะ ๘ สิกขาบทไว้ว่า นีปาฏิเทสนียะ ตั้งเสขียะ ๑๕ สิกขาบท
ไว้ว่า นีเสขียะ ตั้งธรรม ๑ ประการไว้ว่า นีอธิกรณสมถะ ระบุ

ลิกขาบท ๓๐๔ ว่า **ภิกขุวิวัฏฐ์** อย่างนี้แล้ว ตั้งไว้ว่า **วิวัฏฐ์** ชื่อ **อุกโตวิวัฏฐ์** มี ๖๔ ภาณวาร. แม้ในเวลาเสร็จการสังคายนา **คัมภีร์อุกโตวิวัฏฐ์** แผ่นดินใหญ่ก็ได้ไหวโดยนัยที่กล่าวแล้วเหมือนกัน.

โดยอุบายวิธีนี้แหละ พระธรรมสังคาคหกเถระทั้งหลาย ยก **คัมภีร์** **ขันธกะ** (มหาวรรคและจุลวรรค) ซึ่งมีประมาณ ๘๐ ภาณวาร และ **คัมภีร์บริวาร** ซึ่งมีประมาณ ๒๕ ภาณวาร ขึ้นสู่สังคายนาแล้วตั้งไว้ว่า **ปิฎกนี้ชื่อวินัยปิฎก**. แม้ในเวลาเสร็จการสังคายนา **วินัยปิฎก** แผ่นดินได้ไหวตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. พระธรรมสังคาคหกเถระทั้งหลายได้มอบ **ท่านพระอุบาลี** ให้ไปสอนลูกศิษย์ของท่าน ในเวลาเสร็จการสังคายนา **วินัยปิฎก** **พระอุบาลีเถระ** วางพัดงาลจากธรรมาสน์ นมัสการภิกษุ **ชั้นเถระ**ทั้งหลายแล้วนั่งบนอาสนะที่ถึงแก่ตน.

ครั้นสังคายนาพระวินัยเสร็จแล้ว **ท่านพระมหากัสสปะ** ประสงค์จะสังคายนาพระธรรมต่อไป จึงถามภิกษุทั้งหลายว่า เราทั้งหลายผู้จะสังคายนาพระธรรม (สุตตันตปิฎกและอภิธรรมปิฎก) จะจัดให้ใครรับเป็นธุระสังคายนาพระธรรม **ภิกษุ**ทั้งหลายกล่าวว่า ให้**ท่านพระอานนท์**เถระรับเป็นธุระ ครั้งนั้นแล **ท่านพระมหากัสสปะ** ได้เผด็จว่า **ดูก่อนท่านผู้มีอายุ**ทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว **ข้าพเจ้า**จะขอมอบพระธรรมกะพระอานนท์. ครั้งนั้นแล **ท่านพระอานนท์**ได้เผด็จว่า **ข้าแต่ท่านผู้เจริญ**ทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว **ข้าพเจ้า**อัน**ท่านพระมหากัสสปะ**ถามพระธรรมแล้ว จะตอบ. ครั้งนั้นแล **ท่านพระอานนท์**ลุกจากอาสนะ **ห่มจีวร**เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง **นมัสการภิกษุชั้นพระเถระ**ทั้งหลายแล้วนั่งบน

ธรรมาสน์จับพัดงา. ครั้งนั้นแล ท่าน**พระมหากัสสปะ**ถามภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย เราทั้งหลายจะสังคายนาปิฎกไหนก่อน ? ภิกษุ
ทั้งหลายกล่าวว่า สังคายนาสูตรตันตปิฎกก่อน **พระมหากัสสปะ**ถามว่า
ในสูตรตันตปิฎกมีสังคิติ ๔ ประการ (คือ ทีฆสังคิติ การสังคายนาทีฆนิกาย
มัชฌิมสังคิติ การสังคายนามัชฌิมนิกาย สังยุตตสังคิติ การสังคายนา-
สังยุตตนิกาย อังคุตตรสังคิติ การสังคายนาอังคุตตรนิกาย ส่วนขุททก-
นิกาย มีวินัยปิฎกรวมอยู่ด้วย จึงไม่นับในที่นี้) ในสังคิติเหล่านั้น เรา
ทั้งหลายจะสังคายนาสังคิติไหนก่อน ? ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า สังคายนา
ทีฆสังคิติก่อน. **พระมหากัสสปะ**ถามว่า ในทีฆสังคิติ มีสูตร ๓๔ สูตร
มีวรรค ๓ วรรค ในวรรคเหล่านั้น เราทั้งหลายจะสังคายนาวรรคไหน
ก่อน ? ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า สังคายนาสีลขันธวรรคก่อน. **พระมหา-**
กัสสปะถามว่า ในสีลขันธวรรค มีสูตร ๑๓ สูตร ในสูตรเหล่านั้น เรา
ทั้งหลายจะสังคายนาสูตรไหนก่อน ? ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ขึ้นชื่อว่าพรหมชาลสูตรประดับด้วยศีล ๓ ประเภท เป็นสูตรกำจัดโทษ
มีการหลอกลวง และการพุดประจบประแจงซึ่งเป็นมิจฉาชีพหลายอย่าง
เป็นต้น เป็นสูตรปลดเปลื้องข้ายคือ ทิฏฐิ ๖๒ ทำหมันโลกธาตุให้ไหว
เราทั้งหลายจงสังคายนาพรหมชาลสูตรนั้นก่อน.

ครั้งนั้นแล ท่าน**พระมหากัสสปะ**ได้กล่าวถามค่านีกะท่าน**พระ**
อานนท์ว่า ดูก่อนอาวุโส**อานนท์** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพรหมชาลสูตร
ที่ไหน ? **พระอานนท์**ตอบว่า ตรัส ณ พระตำหนักในพระราชอุทยาน
อัมพลัญญิกา ระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทา. **พระมหากัสสปะ**
ถามว่า ทรงปรารภใคร ? **พระอานนท์**ตอบว่า ทรงปรารภ**สุปปียปริ-**

พาทกัปปพรหมทัตตมาณพ. พระมหากัสสปะถามว่า เรื่องอะไร ?

พระอานนท์ตอบว่า เรื่องชมและติ. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะถามทั้งนิทาน ถามทั้งบุคคล แห่งพรหมชาลสูตรของท่านพระอานนท์ ท่านพระอานนท์ก็ได้ตอบแล้ว. เมื่อตอบเสร็จแล้ว พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ได้ทำคณสาชยาย. และแผ่นดินได้ไหวตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

ครั้นสังคายนาพรหมชาลสูตรอย่างนี้แล้ว ต่อจากนั้น พระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลายได้สังคายนาสูตร ๑๓ สูตร ทั้งหมดรวมทั้งพรหมชาลสูตร ตามลำดับแห่งปุจฉาและวิสัชนา โดยนัยเป็นต้นว่า คุณก่อน อาวุโสอานนท์ วรรคนี้ชื่อสีลขันธวรรค. พระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลาย สังคายนาบาลีประมาณ ๖๔ ภาณวาร ประดับด้วยสูตร ๖๔ สูตร จัดเป็น ๓ วรรค อย่างนี้ คือ มหาวรรคต่อจากสีลขันธวรรคนั้น ปาฎิกวรรคต่อจากมหาวรรคนั้น แล้วกล่าวว่า นิกายนี้ชื่อทีฆนิกาย แล้วมอบท่านพระอานนท์ ให้ไปสอนลูกศิษย์ของท่าน. ต่อจากการสังคายนาคัมภีร์ทีฆนิกายนั้น พระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลายได้สังคายนามัชฌิมนิกายประมาณ ๘๐ ภาณวาร แล้วมอบกะนิสิตของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระว่า ท่านทั้งหลาย จงบริหารคัมภีร์มัชฌิมนิกายนี้. ต่อจากการสังคายนาคัมภีร์มัชฌิมนิกายนั้น พระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลายได้สังคายนาสังยุตตนิกายประมาณ ๑๐๐ ภาณวาร แล้วมอบกะพระมหากัสสปเถระ ให้ไปสอนลูกศิษย์ของท่าน ต่อจากการสังคายนาคัมภีร์สังยุตตนิกายนั้น พระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลายได้สังคายนาอังคุตตรนิกายประมาณ ๑๒๐ ภาณวาร แล้วมอบกะพระอนุรุทธเถระ ให้ไปสอนลูกศิษย์ของท่านว่า

คัมภีร์ธรรมสังคณี คัมภีร์วิภังค์ คัมภีร์

กถาวัตถุ คัมภีร์ปุคคสัณฺญัตติ คัมภีร์

ชาตุกถา คัมภีร์ยมก คัมภีร์ปฏฺฐาน ท่าน

เรียกว่า พระอภิธรรม.

ต่อจากการสังคายนาคัมภีร์อังคุตตรนิกายนั้น พระธรรมสังคาคห-
เถระทั้งหลาย ได้สังคายนาบาลีพระอภิธรรม ซึ่งเป็นอารมณ์ของญาณ
อันสุขุม อันบัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญแล้วอย่างนี้ แล้วกล่าวว่า ปิฎกนี้
ชื่อ อภิธรรมปิฎก พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ได้ทำคณสาชยาย แผ่นดินได้
ไหวตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. ต่อจากการยังคายนาอภิธรรมปิฎกนั้น
พระธรรมสังคาคหเถระทั้งหลายได้สังคายนาพระบาลี คือ ชาดก นิตเทศ
ปฎิสัมภิทามรรค อปทาน สุตตนิบาต ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน
อิติวุตตกะ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา พระทีฆภาณ-
กาจารย์กล่าวว่า ประชุมคัมภีร์นี้ชื่อว่า ขุททกคัมภีร์ และกล่าวว่า
พระธรรมสังคาคหเถระ ยกสังคายนาในอภิธรรมปิฎกเหมือนกัน. ส่วน
พระมัชฌิมภาณกาจารย์กล่าวว่า ขุททกคัมภีร์ทั้งหมดนี้กับจริยาปิฎกและ
พุทธวงศ์ นับเนื่องในสุตตันตปิฎก.

พระพุทธพจน์แม่ทั้งหมดนี้ ฟังทราบว่ามี ๑ คือ รส มี ๒ คือ
ธรรมและวินัย มี ๓ คือ ปฐมพจน์ มัชฌิมพจน์ และปัจฉิมพจน์ มี ๓
ด้วยอำนาจแห่งปิฎก มี ๕ ด้วยอำนาจแห่งนิกาย มี ๘ ด้วยอำนาจแห่งองค์
มี ๘๔,๐๐๐ ด้วยอำนาจธรรมชั้นนี้ ด้วยประการฉะนี้.

พระพุทธพจน์ มี ๑ คือ รส นับอย่างไร ? จริงอยู่ คำใดที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยมแล้ว

ทรงสั่งสอนเทวดา มนุษย์ นาค และยักษ์เป็นต้นก็ดี ทรงพิจารณา
อยู่ที่ดี ตลอดเวลา ๔๕ ปี ในระหว่างนี้จนตราบเท่าเสด็จปรินิพพาน
ด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ ตรัสไว้ คำทั้งหมดนั้นมีรสเดียว คือวิมุตติรส
นั่นแล พระพุทธพจน์ มี ๑ คือ รส นับอย่างนี้.

พระพุทธพจน์ มี ๒ คือธรรมและวินัย นับอย่างไร ? จริงอยู่
พระพุทธพจน์ทั้งหมดนี้ ย่อมนับว่าธรรมและวินัย ในธรรมและวินัยนั้น
วินัยปิฎก ชื่อว่าวินัย พระพุทธพจน์ที่เหลือ ชื่อว่าธรรม. เพราะ-
เหตุนี้แล พระมหากัสสปะจึงกล่าวว่า อย่างกระนั้นเลย เราทั้งหลาย
พึงสังคายนาพระธรรมและพระวินัย และกล่าวว่า ข้าพเจ้าจะถาม
วินัยกะพระอุบาลี จะถามธรรมกะพระอานนท์ พระพุทธพจน์มี ๒ คือ
ธรรมและวินัย นับอย่างนี้.

พระพุทธพจน์มี ๓ คือปฐมพจน์ มัชฌิมพจน์ และปัจฉิมพจน์
นับอย่างไร ? จริงอยู่ พระพุทธพจน์ทั้งหมดนี้มี ๓ ประเภท คือ
ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ ปัจฉิมพุทธพจน์. ใน ๓ ประเภทนี้
ปฐมพุทธพจน์ได้แก่พุทธพจน์นี้ คือ

อนนทชาติสังสารี สนฺธาวิสุตฺติ อนิพฺพิตฺติ
คหการํ คเวสนุโต ทุกฺขา ชาติ ปุณฺณปุณฺณ
คหการก ทิฏฺฐโธสิ ปุณฺ เคนฺหํ น กาสฺสิ
สพฺพา เต ผาสฺสุกา ภคฺคา คหฺภูมฺมิ วิสฺสงฺขตฺติ
วิสฺสงฺขารคตฺติ จิตฺตํ ตณฺหํ ขยมชฺฌคคา

เราแสวงหาช่างผู้ทำเรือนคืออัทธภาพ เมื่อไม่พบ ได้ท่องเที่ยว
ไปแล้ว ลิ่นสงสารนับด้วยชาติมิใช่น้อย ความเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์

ดูก่อนช่างผู้ทำเรือนคืออัทภาพ เราพบท่านแล้ว ท่านจักทำเรือนคือ
อัทภาพของเราอีกไม่ได้ โกรงบ้านของท่านทั้งหมด เราทำลายแล้ว
ยอดแห่งเรือนคืออวิชา เรารื้อแล้ว จิตของเราถึงพระนิพพานแล้ว
เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลายแล้ว.

อาจารย์บางพวกกล่าวอุทานคาถาในคัมภีร์ชั้นชกะ มีคำว่า ยथा หเว
ปาตุภวนุติ ฐมฺมา ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏ ดังนี้ เป็นต้น
ว่าเป็นปฐมพุทธพจน์ ก็อุทานคาถานี้ ฟังทราบว่าเป็นอุทานคาถาที่บังเกิด
แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าบรรลุปะฐัปปัญญุตญาณแล้ว ทรงพิจารณาซึ่ง
ปัจฉยาการ ด้วยพระญาณที่สำเร็จด้วยโสมนัสเวทนาในวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๖
ก็คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสในเวลาใกล้เสด็จปรินิพพานว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อม
ไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังสัมมาปฏิบัติให้ถึงพร้อมด้วยความ
ไม่ประมาท ดังนี้ เป็นปัจฉิมพุทธพจน์. คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ระหว่างปฐมพจน์และปัจฉิมพจน์ ชื่อมัชฌิมพจน์. พุทธพจน์ ๓ ประเภท
คือ ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์ นับอย่างนี้

พุทธพจน์มี ๓ ด้วยอำนาจแห่งปิฎก นับอย่างไร? จริงอยู่ พระ
พุทธพจน์ทั้งหมดนี้มี ๓ ประเภท คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรม-
ปิฎก. ใน ๓ ปิฎกนั้น พระพุทธพจน์นี้ คือ ปาติโมกข์ทั้ง ๒ วิภังค์
ชั้นชกะ ๘๒ ปริวาร ๑๖ ชื่อวินัยปิฎก เพราะรวมพระพุทธพจน์ทั้งหมด
ที่สังคายนาในครั้งปฐมสังคายนา และที่สังคายนาต่อมา. พระพุทธพจน์
ที่ชื่อว่าสุตตันตปิฎก ได้แก่พระพุทธพจน์ต่อไปนี้คือ ทีฆนิกาย มี
จำนวน ๓๔ สูตร มีพรหมชาลสูตร เป็นต้น มัชฌมินิกาย มีจำนวน ๑๕๒

สูตร มีมูลปริยายสูตรเป็นต้น สังกตตนิกาย มีจำนวน ๗,๗๖๒ สูตร
มีโอฆตรณสูตรเป็นต้น อังคุตตรนิกาย มีจำนวน ๘,๕๕๐ สูตร มีจิตต-
ปริยาทานสูตรเป็นต้น ขุททกนิกายมี ๑๕ ประเภท ก็คือขุททกปาฐะ
ธรรมบท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ
เรรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทส ปฏิสัสมิทา อปทาน พุทธวงศ์
และจรियाปิฎก. พระพุทธพจน์ที่ชื่อว่าอภิธรรมปิฎก ได้แก่พระพุทธพจน์
ต่อไปนี้ คือ ธรรมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ
ยมก ปัญฐาน. ใน ๓ ปิฎกนี้

(อรรถาธิบายคำว่าวินัย)

วินัยศัพท์นี้ บัณฑิตผู้รู้ธรรมแห่งวินัยศัพท์

แปลความหมายว่า วินัย เพราะมีนัยต่างๆ

เพราะมีนัยพิเศษ และเพราะควบคุมกาย

และวาจา.

ก็ในวินัยปิฎกนี้ มีนัยต่างๆ คือ มีปาติโมกขุทเทส ๕ อาบัติ ๗ กอง
มีปาราชิกเป็นต้น มาติกาและวิภังค์เป็นต้นเป็นประเภท ส่วนนัยอนุบัญญัติ
เป็นนัยพิเศษ มีผลทำให้พระพุทธบัญญัติเดิมตั้งขึ้น และหย่อนลง และ
วินัยนี้ ย่อมควบคุมกายและวาจา เพราะห้ามการประพฤติกว้างทางกาย
และทางวาจา เพราะฉะนั้น ท่านจึงแปลความหมายว่า วินัย เพราะมี
นัยต่าง ๆ เพราะมีนัยพิเศษและเพราะควบคุมกายและวาจา เพราะเหตุนี้
เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในเนื้อความของคำของวินัยนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า

วินัยศัพท์นี้ บัณฑิตผู้รู้ธรรมแห่งวินัยศัพท์
แปลความหมายว่า วินัย เพราะมีนัยต่าง ๆ
เพราะมีนัยพิเศษ และเพราะควบคุมกาย
และวาจา.

(อรรถาธิบายคำว่าสูตร)

ส่วนสูตรศัพท์นอกนี้ ท่านแปลความหมาย
ว่าสูตร เพราะเปิดเผยซึ่งประโยชน์ทั้งหลาย
เพราะกล่าวประโยชน์ไว้เหมาะสม เพราะ
ผลัดประโยชน์ เพราะหลังประโยชน์
เพราะป้องกันอย่างดี และเพราะมีส่วน
เสมอด้วยสายบรรทัด.

ก็พระสูตรนั้นย่อมต้องถึงประโยชน์ทั้งหลายอันต่างด้วยประโยชน์ตน
และประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น. อนึ่ง ประโยชน์ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ดีแล้ว ในปิฎกนี้ เพราะตรัสอนุโลมตามอรรถาธิบายของเวไนย. อนึ่ง
สุตตันตปิฎกนี้ ย่อมผลัดประโยชน์ทั้งหลาย อธิบายว่า ผลัดผลเหมือน
ข้าวกล้าผลัดผลจะนั้น. พระสูตรนี้ย่อมหลังประโยชน์ทั้งหลาย อธิบายว่า
เหมือนโคนมหลังน้ำมันจะนั้น. อนึ่ง พระสูตรนี้ ย่อมป้องกัน อธิบายว่า
ย่อมรักษาประโยชน์เหล่านั้นอย่างดี. อนึ่ง พระสูตรนี้มีส่วนเสมอด้วยสาย
บรรทัด เหมือนอย่างว่าสายบรรทัดเป็นเครื่องกำหนดของช่างไม้ทั้งหลาย
ฉันใด แม้พระสูตรนี้ก็เป็๓นเครื่องกำหนดของวิญญูชนทั้งหลายฉันนั้น
เหมือนอย่างว่าดอกไม้ทั้งหลายที่กุมไว้ด้วยด้าย ย่อมไม่เรีย๓ร่าย ย่อมไม่

กระจัดกระจายด้วยลมจันใด ประโยชน์ทั้งหลายที่รวบรวมไว้ด้วยพระสูตรนี้ก็ฉันทันนั้น. เพราะฉะนั้น เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในเนื้อความแห่งคำ ของสูตรนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า

สูตรศัพท์นี้ ท่านแปลความหมายว่าสูตร เพราะต้องถึงประโยชน์ทั้งหลาย เพราะกล่าวประโยชน์ไว้เหมาะสม เพราะผลดี ประโยชน์ เพราะหลังประโยชน์ เพราะป้องกันอย่างดี เพราะมีส่วนเสมอด้วยสายบรรทัด.

(อรรถาธิบายคำว่าอภิธรรม)

กัฏฐมนอกนี้ ท่านเรียกอภิธรรม เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในอภิธรรมนี้ว่า เป็นธรรมที่มีความเจริญ ที่กำหนดเป็นมาตรฐาน ที่บุคคลบูชาแล้ว ที่ตัดขาด และเป็นธรรมอันยิ่ง.

อภิศัพท์นี้ย่อมปรากฏในความว่าเจริญ ความว่าอันบัณฑิตกำหนดเป็นมาตรฐาน ความว่าอันบุคคลบูชาแล้ว ความว่าตัดขาด และความว่าเป็นธรรมอันยิ่ง มีประโยคตัวอย่างดังต่อไปนี้

อภิศัพท์มาในอรรถว่าเจริญ ในประโยคมีอาทิว่า พาพฺพหา เม อวฺโโส คู่ก่อนอวฺโโส ทุกขเวทนอย่างแรงกล้า ย่อมเจริญ กำเริบแก่ข้าพเจ้า ย่อมไม่ถอยลงเลย. อภิศัพท์มาในอรรถว่า อันบัณฑิตกำหนด

เป็นมาตรฐาน ในประโยคมีอาทิว่า ยา ตา รตฺติโย อภิญญาตา
อภิลกฺขิตา ราตฺรึนฺนํโค (วันจาทุททสี วันปณฺณรสี วันอฏฺฐมี) อัน
บัญญัติกำหนดรู้แล้ว (ด้วยความเต็มดวงของดวงจันทร์ และด้วยความ
หมดดวงของดวงจันทร์) อันบัญญัติกำหนดเป็นมาตรฐานไว้แล้ว (เพื่อ
สมาทานอุโบสถ เพื่อฟังธรรม และเพื่อทำสักการบูชาเป็นต้น). อภิสัพพ
มาในอรรถว่า อันบุคคลบูชาแล้ว ในประโยคมีอาทิว่า ราชากิราชา
มนุชฺชินุโท ขอพระองค์จงทรงเป็นพระราชาอันพระราชาบูชาแล้ว จงเป็น
จอมคน. อภิสัพพมาในอรรถว่า ตัดขาด ในประโยคมีอาทิว่า ปฏฺวิโล
วิเนตุ อภิธมฺเม อภิวินเย เป็นผู้สามารถแนะนำในอภิธรรม ในอภิวินัย.
อธิบายว่า อญฺญมญฺญสฺสกรวิริหิต ธมฺเม จ วินเย จ ในพระธรรม
และในพระวินัย ซึ่งเว้น จากการปะปนกันและกัน. อภิสัพพมาในอรรถ
ว่า ยิ่ง ในประโยคมีอาทิว่า อภิกฺกนฺนุเตน วณฺณเณน มีผิวพรรณงามยิ่ง.
อนึ่ง แม้ธรรมทั้งหลายที่มีความเจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน
พระอภิธรรมนี้ โดยนัยมีอาทิว่า รูปรูปตฺตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ เมตฺตา-
สทฺทเตน เจตฺตา เอกํ ทิสฺสฺส ฝริตฺวา วิหฺรติ ภิกฺษุเจริญฺมรรคเพื่อ
เข้าถึงรูปภพนี้ มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปสู่ทิศหนึ่งอยู่. แม้ธรรม
ทั้งหลายที่บัญญัติกำหนดเป็นมาตรฐาน เพราะความเป็นสภาพที่ควร
กำหนดด้วยอารมณ์เป็นต้น ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า รูปารมฺมณฺ ภา
สทฺทการมฺมณฺ ภา มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์. แม้ธรรมทั้งหลาย
อันท่านบูชาแล้ว ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า เสกฺขา ธมฺมา อเสกฺขา
ธมฺมา โลกุตฺตรธา ธมฺมา เสกขธฺรรม อเสกขธฺรรม โลกุตฺตรธฺรรม.
แม้ธรรมทั้งหลายที่ตัดขาดแล้ว เพราะความเป็นของที่ตัดขาดแล้วตาม

สภาวะ. ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า ผลุโส โหติ เวทนา โหติ
ผัสสะมี เวทนามิ แม้ธรรมทั้งหลายอันยิ่ง ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า
มหัคคตา ชมุมา อปฺปมาณา ชมุมา อนุตฺตรา ชมุมา มหัคคตธรรม
อัปฺปมาณธรรม อนุตฺตรธรรม เพราะเหตุนั้น เพื่อความเป็นผู้ฉลาด
ในเนื้อความของคำ ของอภิธรรมนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า

ก็ธรรมนอกนี้ท่านเรียกว่าอภิธรรม เพราะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในอภิธรรมนี้ว่า
เป็นธรรมที่มีความเจริญ ที่กำหนดเป็น
มาตรฐาน ที่บุคคลบูชาแล้ว ที่ตัดขาด และ
เป็นธรรมยิ่ง.

ก็ในปิฎกทั้งหลายมีวินัยปิฎกเป็นต้นนี้ ปิฎกใดยังเหลืออยู่
ผู้รู้เนื้อความของปิฎกเรียกปิฎกนั้นว่า ปิฎก
โดยเนื้อความว่าปริยัติและภาชนะ ฟังทราบ
ว่ามี ๓ มิวินัยเป็นต้น เพราะรวมเข้ากับ
ปิฎกศัพท์นั้น

จริงอยู่ แม้ปริยัติท่านก็เรียกว่า ปิฎก ในประโยคมีอาทิว่า อย่าถือ
โดยอ้างปิฎก. แม้ภาชนะอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่า ปิฎก ในประโยค
มีอาทิว่า ครั้งนั้น บรูษฟังถือจอบและตะกร้าเดินมา. เพราะเหตุนี้
บัณฑิตผู้รู้เนื้อความของปิฎกศัพท์ จึงเรียกปิฎกศัพท์ว่า ปิฎก โดยเนื้อ
ความว่าปริยัติและภาชนะ.

บัดนี้พึงทราบว่ามี ๓ มีวินัยเป็นต้น เพราะรวมเข้ากับปิฎกศัพท์
นั้น พึงทราบว่า มี ๓ มีวินัยเป็นต้นเหล่านี้ว่า เพราะทำสมาธิกับ
ปิฎกศัพท์ ซึ่งมีเนื้อความ ๒ อย่างนั้น อย่างนี้ คือวินัยด้วย วินัยนั้นเป็น
ปิฎกด้วย เพราะเป็นปริยัติ และเพราะเป็นภาชนะแห่งเนื้อความนั้น ๆ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อวินัยปิฎก โดยนัยตามที่กล่าวแล้ว พระสูตรด้วย พระสูตร
นั้นเป็นปิฎกด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสูตรตันตปิฎก อภิธรรมด้วย อภิธรรม
นั้นเป็นปิฎกด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอภิธรรมปิฎก

ก็ครั้นทราบอย่างนี้แล้ว เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในประการต่าง ๆ ใน
ปิฎกทั้ง ๓ เหล่านี้ อีกครั้ง

พึงแสดงประเภทของเทศนา ประเภทของ
ศาสนา ประเภทของกถา และลิกขา
ปหานะ คัมภีรภาพตามสมควรในปิฎก
เหล่านั้น ภิกษุย่อมถึงซึ่งประเภทแห่งการ
เล่าเรียนใด ซึ่งสมบัติใด แม้ซึ่งวิบัติใด
ในปิฎกใด ด้วยอาการใด พึงแสดงซึ่ง
ประเภทแห่งการเล่าเรียนทั้งหมดแม้นั้น
ด้วยอาการนั้น.

ในกาลาเหล่านี้ มีคำอธิบายอย่างแจ่มแจ้งและชัดเจน ดังต่อไปนี้
จริงอยู่ ปิฎก ๓ เหล่านี้ ท่านเรียกตามลำดับว่า อาณาเทศนา โวหาร-
เทศนา ปรมัตถเทศนา ขลาปราชศาสนา ขธานุโลมศาสนา ขลาธรรม-
ศาสนา และสังวราสังวรกถา ทิฏฐิวินิเวฐนุกถา นามรูปปริจเฉทกถา.

ก็ในปิฎก ๓ นี้ วินัยปิฎก ท่านเรียกว่า อาณาเทศนา การเทศนา โดยอำนาจบังคับบัญชา เพราะเป็นปิฎกที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ผู้ควรออกคำสั่ง ทรงแสดงแล้วโดยความเป็นเทศนาที่มากไปด้วยคำสั่ง. สุตตันตปิฎก ท่านเรียกว่า โวหารเทศนา การเทศนาโดยบัญญัติ เพราะเป็นปิฎกที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ผู้ทรงฉลาดในเชิงสอน ทรงแสดงแล้วโดยความเป็นเทศนาที่มากไปด้วยคำสอน. อภิธรรมปิฎก ท่านเรียกว่า ปรมัตตเทศนา การเทศนาโดยปรมัตต์ เพราะเป็นปิฎกที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ผู้ฉลาดในปรมัตต์ ทรงแสดงแล้วโดยความเป็นเทศนาที่มากไปด้วยปรมัตต์.

อนึ่ง ปิฎกที่ ๑ (วินัยปิฎก) ท่านเรียกว่า ยถาปราชศานา การสั่งสอนตามความผิด เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีความผิดมากมายเหล่านั้นใด สัตว์เหล่านั้นอัน**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงสั่งตามความผิดในปิฎกนี้. ปิฎกที่ ๒ (สุตตันตปิฎก) ที่ท่านเรียกว่า ยถานุโลมศานา การสั่งสอนอนุโลมตามอรรถาศัย เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ใช้อรรถอาศัยและจรรยาวิมุตติ มิใช่น้อย อัน**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงสั่งสอนแล้วในปิฎกนี้ตามอนุโลม. ปิฎกที่ ๓ (อภิธรรมปิฎก) ท่านเรียกว่า ยถาธรรมศานา การสั่งสอนตามปรมัตตธรรม เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีความสำคัญในสภาวะสักว่ากองแห่งปรมัตตธรรมว่า นี่เรา นั่นของเรา ดังนี้ อัน**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงสั่งสอนแล้ว ตามปรมัตตธรรมในปิฎกนี้.

อนึ่ง ปิฎกที่ ๑ ท่านเรียกว่า สังวรสังวรคถา ด้วยอรรถว่า สังวรสังวระอันเป็นปฏิปักษ์ต่อการฝ่าฝืน อัน**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้วในปิฎกนี้. บทว่า สัวราสัโร ได้แก่ สังวรเล็กและสังวรใหญ่

เหมือนกัมมากัมมะ การงานน้อยและการงานใหญ่ และเหมือนผลาผลและผลไม้น้อยและผลไม้ใหญ่. ปิฎกที่ ๒ ท่านเรียกว่า ทิฎฐิวิเนฐนถา คำบรรยายคล้ายทิฎฐิ ด้วยอรรถว่า การคล้ายทิฎฐิอันเป็นปฏิปักษ์ต่อทิฎฐิ ๖๒ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในปิฎกนี้. ปิฎกที่ ๓ ท่านเรียกว่า นามรูปปริจเฉทถา คำบรรยายการกำหนดนามและรูป ด้วยอรรถว่า การกำหนดนามและรูปอันเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสมีรากะเป็นต้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในปิฎกนี้.

อนึ่ง พึงทราบสิกขา ๓ ปหานะ ๓ และคัมภีรภาวะ ๔ อย่าง ในปิฎกทั้ง ๓ เหล่านี้ ดังต่อไปนี้. จริงอย่างนั้น อธิสัสสิกขา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยเฉพาะในวินัยปิฎก อธิจิตตสิกขา ตรัสไว้โดยเฉพาะในสูตรต้นตอปิฎก อธิปัญญาสิกขา ตรัสไว้โดยเฉพาะในอภิธรรมปิฎก.

อนึ่ง การละกิเลสอย่างหยาบ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในวินัยปิฎก เพราะศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างหยาบ. การละกิเลสอย่างกลาง ตรัสไว้ในสูตรต้นตอปิฎก เพราะสมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างกลาง. การละกิเลสอย่างละเอียด ตรัสไว้ในอภิธรรมปิฎก เพราะปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างละเอียด. อนึ่ง การละกิเลสชั่วคราว ตรัสไว้ในปิฎกที่ ๑ การละกิเลสด้วยข่มไว้ และการละกิเลสเด็ดขาด ตรัสไว้ในปิฎกทั้ง ๒ นอกนี้. การละสังกิเลสคือทุจริต ตรัสไว้ในปิฎกที่ ๑ การละสังกิเลสคือตัณหา และทิฎฐิ ตรัสไว้ในปิฎกทั้ง ๒ นอกนี้.

ในปิฎก ๓ นี้ พึงทราบว่า แต่ละปิฎกมีคัมภีรภาวะ ทั้ง ๔ คือ ความลึกซึ้งโดยธรรม โดยอรรถ โดยเทศนา และโดยปฏิเวธ. ในคัมภีรภาวะทั้ง ๔ นั้น ธรรมได้แก่บาลี อรรถได้แก่เนื้อความของบาลีนั้น แลและ

เทศนาได้แก่การแสดงซึ่งบาลีนั้น อันกำหนดไว้อย่างดีด้วยใจ ปฏิเวธได้แก่ความหยั่งรู้บาลี และเนื้อความของบาลีตามความเป็นจริง ก็เพราะธรรม อรรถ เทศนา และปฏิเวธเหล่านี้ ในปิฎกทั้ง ๓ นี้ ผู้มีปัญญา น้อยทั้งหลาย หยั่งรู้ได้ยาก และเป็นสิ่งที่ฟังไม่ได้ เหมือนมหาสมุทร สัตว์เล็กทั้งหลาย มีกระต่ายเป็นต้น ฟังไม่ได้ฉะนั้น จึงเป็นของลึกซึ้ง. ในปิฎก ๓ นี้ ฟังทราบคัมภีรภาวะทั้ง ๔ อย่าง ในแต่ละปิฎกด้วยประการฉะนี้.

อีกนัยหนึ่ง ธรรมได้แก่เหตุ ข้อนี้สมด้วยพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า ญาณในเหตุ ชื่อธรรมปฏิสัมภทา. อรรถได้แก่ผลแห่งเหตุ ข้อนี้สมด้วยพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า ญาณในผลแห่งเหตุ ชื่ออรรถปฏิสัมภทา. เทศนาได้แก่บัญญัติ อธิบายว่า การแสดงธรรมตามสภาวะธรรม อีกอย่างหนึ่ง การแสดงด้วยอำนาจอนุโลมและปฏิโลม สังเขปและพิสดารเป็นต้น เรียกว่า เทศนา. ปฏิเวธได้แก่การตรัสรู้ และปฏิเวธนั้น เป็นได้ทั้งโลกิยะ ทั้งโลกุตตระ ได้แก่ความรู้จริงไม่เปลี่ยนแปลง ในเหตุทั้งหลายสมควรแก่ผล ในผลทั้งหลายสมควรแก่เหตุ ในบัญญัติทั้งหลายสมควรแก่ทางแห่งบัญญัติ โดยอารมณ์ และโดยความไม่หลง สภาวะแห่งธรรมทั้งหลายนั้น ๆ ที่กล่าวแล้วในปิฎกนั้น ๆ ไม่วิปริต กล่าวคือบัณฑิตกำหนดเป็นมาตรฐาน ควรแทงตลอด.

สภาวะธรรมที่มีเหตุใด ๆ ก็ดี สภาวะธรรมที่มีผลใด ๆ ก็ดี เนื้อความที่ควรให้รู้ด้วยประการใด ๆ ย่อมเป็นเป้าหมายสำคัญแห่งญาณของผู้ฟังทั้งหลาย เทศนาใด ๆ ที่ต้องเนื้อความนั้นให้กระจ่างด้วยประการนั้น ๆ ก็ดี ปฏิเวธใดกล่าวคือความรู้จริงไม่วิปริตในปิฎก ๓ นี้ อย่างหนึ่ง สภาวะ

แห่งธรรมทั้งหลายนั้น ๆ ที่ไม่วิปริต กล่าวคือ ที่บัญญัติกำหนดเป็น
มาตรฐาน ควรแทงตลอด คุณชาตินี้ทั้งหมด ผู้มีปัญหาธรรมทั้ง
หลาย ซึ่งมีได้สังสมกุศลสมภารไว้ หยั่งรู้ได้ยาก และฟังไม่ได้ เหมือน
มหาสมุทร สัตว์เล็กทั้งหลาย มีกระต่ายเป็นต้น ฟังไม่ได้ เพราะเหตุนั้น
สภาวะธรรมที่มีเหตุหรือสภาวะธรรมที่มีผลนั้น ๆ จึงลึกซึ้ง คัมภีรภาวะทั้ง ๔
อย่าง ในปิฎก ๓ นี้ แต่ละปิฎก ผู้ศึกษาพึงทราบในบัดนี้ แม้ด้วยประการ
ฉะนี้. ก็คานานี้ว่า

พึงแสดงประเภทของเทศนา ประเภทของศาสนา
ประเภทของกถา และศึกษา ปหานะ คัมภีรภาพ
ตามสมควรในปิฎกเหล่านั้น ดังนี้

เป็นคานามีเนื้อความอันซ้ำพเจ้ากล่าวแล้วด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

ส่วนประเภทแห่งการเล่าเรียน ๓ อย่าง ในปิฎก ๓ ในคานานี้ว่า

ภิกษุยอมถึงซึ่งประเภทแห่งปริยัติใด ซึ่งสมบัติใด
แม้ซึ่งวิบัติใด ในปิฎกใด ด้วยอาการใด พึงแสดง
ซึ่งประเภทแห่งปริยัติทั้งหมดแม้นั้น ด้วยอาการ
นั้น ดังนี้ พึงทราบต่อไป.

จริงอยู่ การเล่าเรียนมี ๓ อย่าง คือ อลคัททูปมาปริยัติ การเล่าเรียน
เหมือนจับงูข้างหาง นิสสรณัตถปริยัติ การเล่าเรียนมีวัตถุประสงค์เพื่อ
ออกไป ภัณฑาคาริกปริยัติ การเล่าเรียนของพระอรหันต์เปรียบด้วยขุนคั่ง.

ในปริยัติ ๓ ประเภทนั้น ปริยัติใด ที่บุคคลเรียนผิดทาง คือเรียน
เพราะเหตุมีคติเตียนผู้อื่นเป็นต้น ปริยัตินี้ ชื่อ อลคัททูปมา ซึ่งพระผู้มี

พระภาคเจ้าทรงมุ่งหมายตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรูษผู้ต้องการรู
แสวงหาญ เทียวคั้นหาญ เขาพึงพบญใหญ่ พึงจับขณค หรือจับทางญนั้นนั้น
ญนั้นพึงเลียวกลับมากัดมือหรือแขน หรืออวัยวะน้อยใหญ่ที่ใดที่หนึ่งของ
บรูษนั้น บรูษนั้นพึงถึงตายหรือทุกข์ปางตาย เพราะการถูกกัดนั้นเป็นเหตุ
ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นเป็นเพราะเขาจับ
ผิดวิธี ฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โมฆบรูษบางพวกในศาสนานี้ ก็ฉันนั้น
เหมือนกัน ย่อมเล่าเรียนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ ฯ ล ฯ เวทลละ โมฆบรูษ
เหล่านั้นครั้นเล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ไม่พิจารณาเนื้อความของธรรมเหล่า
นั้นด้วยปัญญา เมื่อโมฆบรูษเหล่านั้นไม่พิจารณาเนื้อความด้วยปัญญา ธรรม
เหล่านั้นย่อมไม่ทนต่อการเพ่งพินิจ โมฆบรูษเหล่านั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อ
ติเตียนผู้อื่น และมีวัตถุประสงค์เพื่อเปลื้องตนจากการกล่าวร้ายนั้น ๆ จึง
เล่าเรียนธรรม โมฆบรูษเหล่านั้น เล่าเรียนธรรมเพื่อประโยชน์แห่ง
ธรรมใด ย่อมไม่ได้ประโยชน์แห่งธรรมนั้น ธรรมเหล่านั้น ที่โมฆบรูษ
เหล่านั้นเรียนคิดทาง ย่อมเป็นไปเพื่ออันตรายอันไม่เกื้อกูล เพื่อความ
ทุกข์ตลอดกาลนาน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ข้อนั้นเป็นเพราะธรรมทั้งหลายอันโมฆบรูษเหล่านั้นเรียนคิดทาง ดังนี้.

ส่วนปริยัติใด ที่บุคคลเรียนถูกทาง คือหวังความบริบูรณ์แห่งคุณ
มีศีลขันธเป็นต้นเท่านั้น เรียนแล้ว มิได้เรียนเพราะเหตุมีการติเตียนผู้อื่น
เป็นต้น นี้ชื่อ นิสสรณัตถปริยัติ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งหมาย
ตรัสไว้ว่า ธรรมเหล่านั้นที่บุคคลเหล่านั้นเรียนถูกทาง ย่อมเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ?
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะธรรมทั้งหลายบุคคลเหล่านั้นเรียนถูกทาง.

ส่วนพระอรหันต์ผู้มีขั้นอันกำหนดรู้แล้ว มีกิเลสอันละได้แล้ว มีมรรคอันอบรมแล้ว มีพระอรหัตผลอันแทงตลอดแล้ว มีนิโรธอันทำให้แจ้งแล้ว ย่อมเรียนซึ่งปริยัติใด เพื่อต้องการรักษาประเพณี เพื่อต้องการอนุรักษ์พุทธวงศ์โดยเฉพาะ นี้ชื่อ ภิกษุทวาริกปริยัติ.

อนึ่ง ภิกษุปฏิบัติดีในพระวินัย อาศัยศีลสัมปทา ย่อมบรรลुวิชา ๓ เพราะท่านกล่าวประเภทแห่งวิชา ๓ เหล่านั้น ไว้ในพระวินัยนั้น. ภิกษุปฏิบัติดีในพระสูตร อาศัยสมาธิสัมปทา ย่อมบรรลुอภิญา ๖ เพราะท่านกล่าวประเภทแห่งอภิญา ๖ เหล่านั้นไว้ในพระสูตรนั้น. ภิกษุปฏิบัติดีในพระอภิธรรม อาศัยปัญญาสัมปทา ย่อมบรรลुปฏิสัมภทา ๔ เพราะท่านกล่าวประเภทแห่งปฏิสัมภทา ๔ ไว้ในพระอภิธรรมนั้นเหมือนกัน. ภิกษุปฏิบัติดีในปิฎก ๓ เหล่านั้น ย่อมบรรลุสมบัติต่างด้วยวิชา ๓ อภิญา ๖ และปฏิสัมภทา ๔ เป็นต้นนี้ตามลำดับ ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนภิกษุปฏิบัติชั่วในพระวินัย ย่อมมีความสำคัญว่า ไม่มีโทษในผัสสะทั้งหลาย มีการถูกต้องสิ่งที่มีวิญญาณครองเป็นต้น ที่ต้องห้าม โดยมีลักษณะคล้ายคลึงกับการถูกต้องวัตถุมีเครื่องปลาดและผ้าห่ม อันมีสัมผัสสบายที่ทรงอนุญาตไว้เป็นต้น. สมด้วยคำที่พระอรหันตเจ้าทรงกล่าวไว้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่าเป็นธรรมทำอันตราย แก่กรรมเหล่านั้นไม่อาจเพื่อเป็นอันตรายแก่ผู้ส่องเสพได้เลย ดังนี้. แต่นั้นภิกษุนั้นย่อมถึงความเป็นผู้ทุศีล.

ภิกษุปฏิบัติชั่วในพระสูตร ไม่รู้ความมุ่งหมายในพระบาลีมีอาทิว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ พวกเหล่านี้ มีอยู่ ปราภุอยู่ ดังนี้ ย่อมถือเอาผิด ๆ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งหมายตรัสไว้ว่า บุคคลย่อม

กล่าวคู่เราทั้งหลายด้วย ย่อมขุดซึ่งตนด้วย ย่อมประสพสิ่งที่มีโทษเป็นอัน
มากด้วย ด้วยการที่คนถือผิด ดังนี้. แต่นั้น ภิกษุนั้นย่อมถึงความเป็
นมิฉนาทิกุณฺฐิ.

ภิกษุปฏิบัติชั่วในพระอภิธรรม เมื่อคิธรรมฟุ้งเกินไป ย่อมคิด
แม้เรื่องที่ไม่ควรคิด แต่นั้นย่อมถึงจิตวิปลาส สมด้วยพุทธภาษิตที่ตรัส
ไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลคิดอยู่ซึ่งเรื่องไม่ควรคิดทั้งหลายเหล่าใด
พึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า เสียวจริต เรื่องไม่ควรคิดทั้งหลายเหล่านี้
๔ ประการ บุคคลไม่ควรคิดเลย ดังนี้.

ภิกษุปฏิบัติชั่วในปิฎก ๓ เหล่านี้ ย่อมถึงความวิบัติต่างด้วยความ
เป็นผู้ทุศีล ความเป็นมิฉนาทิกุณฺฐิ และจิตวิปลาสนี้ตามลำดับ ด้วยประการ
ฉะนี้. กถาเมื่อนี้ว่า

ภิกษุยอมถึงซึ่งประเภทแห่งปริยัติใด ซึ่งสมบัติใด
แม้ซึ่งวิบัติใด ในปิฎกใด ด้วยอาการใด พึงแสดง
ซึ่งประเภทแห่งปริยัติทั้งหมดเมื่อนั้น ด้วยอาการนั้น
ดังนี้

เป็นคถามีเนื้อความอัน ข้าพเจ้ากล่าวแล้วด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

ครั้นทราบปิฎกทั้งหลายโดยประการต่าง ๆ แล้ว ผู้ศึกษาพึงทราบ
พระพุทฺธพจน์นี้ว่า มี ๓ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งปิฎกเหล่านั้น ด้วยประการ
ฉะนี้.

พระพุทฺธพจน์มี ๕ ประเภท ด้วยอำนาจแห่งนิกาย นับอย่างไร ?
ความจริง พระพุทฺธพจน์ทั้งหมดเหล่านั้น มี ๕ ประเภท คือ ทีฆนิกาย
มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย. บรรณานิกาย ๕

นั่น ทีฆนิกาย คืออะไร ? คือ นิกายที่มีสูตร ๓๔ สูตร มีพรหมชาลสูตร เป็นต้น จัดเป็น ๓ วรรค.

นิกายใด มีสูตร ๓๔ สูตร จัดเป็น ๓ วรรค

นิกายที่ ๑ นี้ ชื่อทีฆนิกาย มีชื่อว่าอนุโลม

ก็เพราะเหตุไร นิกายที่ ๑ นี้ จึงเรียกว่า ทีฆนิกาย ? เพราะเป็นที่ประชุมและเป็นที่อยู่ของสูตรทั้งหลายที่มีขนาดยาว. จริงอยู่ หมูและที่อยู่ท่านเรียกว่า นิกาย. ก็ในข้อที่นิกายศัพท์หมายถึงหมู และที่อยู่นี้มีอุทาหรณ์เป็นเครื่องสาธกทั้งทางศาสนาและทางโลก มีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นหมูอื่นแม้หมูหนึ่ง ซึ่งผิดแผกแตกต่างกันเหมือนหมูสัตว์เดียรฉาน และเหมือนที่อยู่ของกษัตริย์โปณิกะที่อยู่ของกษัตริย์จิกขัลลิกะเลย ดังนี้. เนื้อความของคำในความที่นิกายทั้ง ๔ ที่เหลือเรียกว่านิกาย บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วอย่างนี้.

มัชฌิมนิกาย คืออะไร ? คือ นิกายที่มีสูตร ๑๕๒ สูตร มีมูลปริยาย-สูตร เป็นต้น มีขนาดปานกลาง จัดเป็น ๑๕ วรรค

ในนิกายใด มีสูตร ๑๕๒ สูตร จัดเป็น ๑๕ วรรค

นิกายนั้น ชื่อมัชฌิมนิกาย.

สังยุตตนิกาย คืออะไร ? คือ นิกายที่มีสูตร ๗,๗๖๒ สูตร มีโอฆมตรณสูตร เป็นต้น ที่ตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งทเวคาสังยุต เป็นต้น

นิกายที่มีสูตร ๗,๗๖๒ สูตรนี้ จัดเป็นสังยุตตนิกาย

อังกุตตรนิกาย คืออะไร ? คือ นิกายที่มีสูตร ๘,๕๕๗ สูตร มีจิตต-ปริยาทานสูตร เป็นต้น ที่ตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งการเพิ่มขึ้นส่วนละหนึ่ง ๆ

จำนวนสูตรในอังกุตตรนิกายมีดังนี้คือ ๘,๕๕๗ สูตร

ขุททกนิกาย คืออะไร ? คือวินัยปิฎกทั้งสิ้น อภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น
คัมภีร์ ๑๕ ประเภทมีขุททกปาฐะเป็นต้น และพระพุทธรพจน์ที่เหลือ เว้น
นิกาย ๔.

ยกเว้นนิกายทั้ง ๔ มีที่มณิกายเป็นต้นเหล่านี้เสีย
พระพุทธรพจน์อื่นจากนั้น ท่านเรียกว่า ขุททกนิกาย
แฉ. พระพุทธรพจน์มี ๕ อย่าง ด้วยอำนาจแห่ง
นิกาย นับอย่างนี้แฉ. พระพุทธรพจน์มี ๕ อย่าง
ด้วยอำนาจแห่งองค์ นับอย่างไร ? จริงอยู่ พระพุทธร-
พจน์ทั้งหมดนี้ มี ๕ ประเภท คือ สุตตะ เคนยยะ
เวชยาकरणะ คาลา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัပ္พุต-
ธรรม เวทีลละ.

ในพระพุทธรพจน์มีองค์ ๕ นั้น อุภโตวิภังค์ นิทเทส ชันชกะ และ
ปริวาร มงคลสูตร รตนสูตร นาลกสูตร ตูวัฏฏกสูตร ในสูตรนิบาต
และคำสอนของพระตถาคตที่มีชื่อว่าสูตรแม่อื่น ฟังทราบว่าเป็นสุตตะ. สูตร
ที่มีคาลาทั้งหมด ฟังทราบว่าเป็น เคนยยะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สกาวรรค แม่
ทั้งสิ้นในสังยุตตนิกาย ฟังทราบว่าเป็น เคนยยะ. อภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตร
ที่ไม่มีคาลา และพระพุทธรพจน์ แม่อื่นใด ที่ไม่ได้รวบรวมไว้ด้วยองค์ ๘
พระพุทธรพจน์นั้น ฟังทราบว่าเป็น เวชยาकरणะ. ธรรมบท เถรคาลา เถรีคาลา
และคาลาล้วนที่ไม่มีชื่อว่า สูตร ในสูตรนิบาต ฟังทราบว่าเป็น คาลา. สูตร
๘๒ สูตร ที่ประกอบด้วยคาลาสำเร็จด้วยญาณ เกิดร่วมด้วยโสมนัสสเวทนา
ฟังทราบว่าเป็น อุทาน. สูตร ๑๑๐ สูตร ที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า วุฑฺฒิ เหต
ภควตา ฟังทราบว่าเป็น อิติวุตตะกะ. ชาดก ๕๕๐ เรื่อง มีอปนิชชาดก

เป็นต้น ฟังทราบว่า ซาคก. พระสูตร อันประกอบด้วยเรื่องที่ไม่เคยมี
มามีขึ้น นำอัสจรรย์ทั้งหมด ที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมอันไม่เคยมีมา มีขึ้น นำอัสจรรย์ ๔ อย่าง เหล่านี้ มีในพระอาณนท
ดังนี้ ฟังทราบว่า อพภูตธรรม. พระสูตรที่ถูกถาม ใ้ไฉนและปิติ แม้
ทั้งหมด มีอุพเวทลสูตร มหาเวทลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหา
สูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น ฟังทราบว่า
เวทลละ. พระพุทธรพจน์มี ๕ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งองค์ นับอย่างนี้แล

พระพุทธรพจน์มี ๘๔,๐๐๐ ด้วยอำนาจแห่งธรรมชั้นนี้ นับอย่างไร ?
จริงอยู่ พระพุทธรพจน์ทั้งหมดนี้ มี ๘๔,๐๐๐ ประเภท ด้วยอำนาจแห่ง
ธรรมชั้นนี้ ที่ท่านพระอาณนท แสดงไว้แล้วอย่างนี้ว่า

ธรรมเหล่าใด ที่ขึ้นปากขึ้นใจข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
เรียนธรรมเหล่านั้นจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ พระ
ธรรมชั้นนี้ เรียนจากภิกษุ ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้
รวม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้.

ในธรรมชั้นนี้ ๘๔,๐๐๐ นั้น พระสูตรที่มีหัวข้อเรื่องเดียวนับเป็น
ธรรมชั้นนี้ ๑. พระสูตรใดมีหัวข้อเรื่องหลายเรื่องรวมกัน ในพระสูตรนั้น
นับธรรมชั้นนี้ตามจำนวนหัวข้อเรื่อง.

ในคาถาประพันธ์ คำถามปัญหาเรื่อง ๑ นับเป็นธรรมชั้นนี้ ๑
คำวิสาขนาปัญหาเรื่อง ๑ นับเป็นธรรมชั้นนี้ ๑. ในพระอภิธรรม การแจก
ติกะและทูกะแต่ละอย่าง ๆ และการแจกจิตตวาระแต่ละอย่าง ๆ นับเป็น
ธรรมชั้นนี้ ๑ ๆ. ในพระวินัย มีวัตถุ มีมาติกา มีบทภาษณีย์ มีอันตราบัติ
มีอาบัติ มีอนาบัติ มีติกเฉทะ (การกำหนดอาบัติเป็น ๓ ส่วน) ในวัตถุ

และมาติกาเป็นต้นเหล่านั้น ส่วนหนึ่ง ๆ ฟังทราบว่า ธรรมชั้นหนึ่ง ๆ.

พระพุทธพจน์มี ๘๔,๐๐๐ ด้วยอำนาจแห่งธรรมชั้นนี้ นับอย่างนี้แล.

พระพุทธพจน์นี้ โดยไม่แยกประเภท มีหนึ่ง คือรส โดยแยกประเภท มีประเภท ๒ อย่าง เป็นต้น คือ เป็นพระธรรมอย่าง ๑ เป็นวินัยอย่าง ๑ เป็นต้น อันคณะผู้เชี่ยวชาญ มี พระมหากัสสป เป็นประมุข เมื่อจะสังคายนา ได้กำหนดประเภทนี้ก่อนแล้ว จึงสังคายนาว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นปฐมพุทธพจน์ นี่เป็นมัชฌิมพุทธพจน์ นี่เป็นปัจฉิมพุทธพจน์ นี่เป็นวินัยปิฎก นี่เป็นสุตตันตปิฎก นี่เป็นอภิธรรมปิฎก นี่เป็นทีฆนิกาย นี่เป็นมัชฌมิกาย นี่เป็นสังยุตตนิกาย นี่เป็นอังคุตตรนิกาย นี่เป็นขุททกนิกาย นี่เป็นองค์ ๘ มีสุตตะเป็นต้น นี่เป็นพระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ ด้วยประการฉะนี้. และใช้ว่า ท่านจะกำหนดประเภทนี้เท่านั้นอย่างเดียว สังคายนาแล้วหากี่ไม่ แต่ท่านยังกำหนดประเภทแห่งสังคหะแม้อื่น ๆ ซึ่งมีประการมิใช่น้อย เป็นต้นว่า อุทานสังคหะ วัคคสังคหะ เปยยาลสังคหะ และนิปาตสังคหะ มีเอกนิบาตและทุกนิบาตเป็นต้น สังยุตตสังคหะ และปัญญาสสังคหะเป็นต้น ที่ปรากฏอยู่ในปิฎก ๓ สังคายนาแล้ว ใช้เวลา ๗ เดือน ด้วยประการฉะนี้.

ก็ในอวสานแห่งการสังคายนาพระพุทธพจน์นั้น แผ่นดินใหญ่นี้ได้สิ้นสะเทือนเลื่อนลั่นหวั่นไหว เป็นอเนกประการทั่วไปจนถึงน้ำรองแผ่นดินเป็นประหนึ่งว่าเกิดความปราโมทย์ให้สาธุการว่า ศาสนาของพระทศพลนี้ พระมหากัสสปเถระ ได้ทำให้สามารถมีอายุยืนไปได้ตลอดกาลประมาณ ๕,๐๐๐ ปี และได้ปรากฏมหัศจรรย์ทั้งหลายมิใช่น้อย ด้วยประการฉะนี้. สังคายนาใดในโลกเรียกกันว่า ปัญจस्ता เพราะพระอรหันต์

๕๐๐ องค์ ได้ทำไว้ และเรียกกันว่า เถริกา เพราะพระสงฆ์ชั้นพระเถระ
ทั้งนั้นได้ทำไว้ สังคายนานี้ชื่อปฐมมหาสังคายนา ด้วยประการฉะนี้.

อรรถกถาพรหมชาลสูตร

เมื่อปฐมมหาสังคายนานี้กำลังดำเนินไปอยู่ เวลาสังคายนาพระวินัย
จบลง ท่าน พระมหากัสสป เมื่อถามพรหมชาลสูตร ซึ่งเป็นสูตรแรก
แห่งนิกายแรกในสุตตันตปิฎก ได้กล่าวคำอย่างนี้ว่า ท่านอาณนท
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพรหมชาลสูตรที่ไหน ดังนี้เป็นต้นจบลง ท่าน
พระอาณนท เมื่อจะประกาศสถานที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพรหม-
ชาลสูตร และบุคคลที่พระองค์ตรัสปรารภให้เป็นเหตุนี้ให้ครบกระแ
ความจึงกล่าวคำว่า เอวมุเม สุต ดังนี้เป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
ว่า แม้พรหมชาลสูตร ก็มีคำเป็นนิทานว่า เอวมุเม สุต ที่ท่านพระอาณนท
กล่าวในคราวปฐมมหาสังคายนา เป็นเบื้องต้น ดังนี้.

ในคำเป็นนิทานแห่งพระสูตรนั้น ฟังทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้.

แก้อรรถบท เอว

บทว่า เอว เป็นบทนิบาต. บทว่า เม เป็นต้น เป็นบทนาม ใน
คำว่า ปฏิปนุโน โหติ นี้ บทว่า ปฏิ เป็นบทอุปสรรค. บทว่า โหติ
เป็นบทอาขยต. ฟังทราบการจำแนกบทโดยนัยเท่านี้ก่อน.

แต่โดยอรรถ เอว ศัพท์ แจกเนื้อความได้หลายอย่าง เป็นต้นว่า
ความเปรียบเทียบ ความแนะนำ ความยกย่อง ความติเตียน ความรับคำ
อาการ ความชี้แจง ความห้ามความอื่น.

จริงอย่างนั้น เอว์ ศัพท์นี้ ที่มาในความเปรียบเทียบ เช่น ในประ-
โยคมีอาทิว่า เอว์ ชาเตน มจฺเจน กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุํ สัตว์เกิด
มาแล้วควรบำเพ็ญกุศลให้มาก ฉะนั้น.

ที่มาในความแนะนำ เช่นในประโยคมีอาทิว่า เอว์ เต อภิกฺกมิ-
ตพฺพํ เอว์ ปฏิกฺกमितพฺพํ เชอพึงก้าวไปอย่างนี้ พึงถอยกลับอย่างนี้.

ที่มาในความยกย่อง เช่นในประโยคมีอาทิว่า เอวเมตํ ภควา
เอวเมตํ สุกตํ ข้อนี้เป็นอย่างนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนี้
พระพระสุคต.

ที่มาในความติเตียน เช่นในประโยคมีอาทิว่า เอวเมวํ ปนํยํ
วสฺสึ ยสุมึ วา ตสฺมึ วา ตสฺส มฺนุสฺสํ สมนกฺสฺส วณฺณํ ภาสตี
ก็หญิงถ้อยนี้ กล่าวสรรเสริญสมณะไล่นั้น อย่างนี้ อย่างนี้ ทุกหนทุกแห่ง.

ที่มาในความรับคำ เช่นในประโยคมีอาทิว่า เอว์ ภนฺเตติ โข
เต ภิกขุ ภคตโต ปจฺจสุโสสุํ ภิกขุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ที่มาในอาการ เช่นในประโยคมีอาทิว่า เอว์ พุยาโข อหํ ภนฺเต
ภควตา ฐมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอมรรู้ทั่ว
ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วอย่างนี้จริง.

ที่มาในความชี้แจง เช่นในประโยคมีอาทิว่า เอหิ ตฺวํ มาณวภ
เยน สมฺโณ อานนฺโท เตนุปลฺสงฺกม อฺปลฺสงฺกมิตฺวา มม วจเนน สมณํ
อานนฺทํ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหฺภูจฺฉานํ พลํ ฝาสฺสูวิหารํ ปุจฺจ
สุโภ มาณโว โตเทยฺยปฺตุโต ภวนฺตํ อานนฺทํ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ
ลหฺภูจฺฉานํ พลํ ฝาสฺสูวิหารํ ปุจฺจตีติ เอวณฺจ วเทหิ สาธุ กิร ภว

อานนุโท เยน สุภสฺส มาณวสฺส โทเทยฺยปุตฺตสฺส นิเวสนํ เตนฺอุป-
สงฺกมตฺถ อฺนุกมฺปิ อฺปาทาย มานีเณะ พ้อหนุมน้อย เรงงเข้าไปหา
พระอานนท์ แล้วเรียนถามพระอานนท์ ถึงความมีอาพาธน้อย ความมี
โรคน้อย ความคล่องแคล่ว ความมีกำลัง ความอยู่สำราญ และจงพูด
อย่างนี้ว่า สุภมาณพโตเทยฺยบุตร เรียนถามพระอานนท์ผู้เจริญ ถึงความ
มีอาพาธน้อย ความมีโรคน้อย ความคล่องแคล่ว ความมีกำลัง ความ
อยู่สำราญ และจงกล่าวอย่างนี้ว่า ขอประทานโอกาส ได้ยินว่า ขอพระ
อานนท์ผู้เจริญ โปรดอนุเคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์ของสุภมาณพโตเทย-
บุตรเถิด.

ที่มาในอวชารณะ ห้ามความอื่น เช่นในประโยคมีอาทิว่า ตํ ก็ มนุญฺช
กาลามา อิม ฐมฺมา ฯ เป ฯ เอว โน เอตฺถ โหติ คุณ่อนชาวกาลามะทั้ง
หลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล
หรืออกุศล. พวกชนชาวกาลามะต่างกราบทูลว่า เป็นอกุศล พระเจ้าข้า. มี
โทษ หรือไม่มีโทษ ? มีโทษพระเจ้าข้า. ท่านผู้รู้ดีเถียนหรือท่านผู้รู้สร-
เสรีญ ? ท่านผู้รู้ดีเถียนพระเจ้าข้า. ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไป
เพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ หรือหาไม่ หรือท่านทั้งหลายมีความเห็น
อย่างไรในข้อนี้ ? ธรรมเหล่านี้ ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่ง
ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ ในข้อนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความเห็นอย่างนี้
พระเจ้าข้า. เอว ศัพท์นี้นั้น ในพระบาลีนี้ พึงเห็นใช้ในอรรถ คือ
อาการ ความแข็งแรง ความห้ามความอื่น.

บรรดาอรรถ ๓ อย่างนั้น ด้วย เอว ศัพท์ ซึ่งมีอาการ เป็นอรรถ
ท่านพระอานนท์แสดงเนื้อความนี้ว่า พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า

นั้น ละเอียดโดยนัยต่าง ๆ ตั้งขึ้นด้วยอหยาศัยมิใช่น้อย สมบูรณ์ด้วยอรรถ และพยัญชนะ มีปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ลึกซึ้งโดยธรรม อรรถ เทศนา และ ปฏิเวธ มาสู่คตองโศตสมควรแก่ภาษาของตน ๆ ของสัตว์โลกทั้งปวง ใครเล่าที่สามารถเข้าใจได้โดยประการทั้งปวง แต่ข้าพเจ้าแม้ใช้เรี่ยวแรง ทั้งหมดให้เกิดความประสงค์ที่จะสดับ ก็ได้สดับมาอย่างนี้ คือ แม้ข้าพเจ้า ก็ได้สดับมาโดยอาการอย่างหนึ่ง.

ด้วย เอวั ศัพท์ ซึ่งมีนิตัสสนะเป็นอรรถ ท่านพระอานนท์ เมื่อจะเปลื้องตนว่า ข้าพเจ้ามิใช่พระสยัมภู พระสูตรนี้ข้าพเจ้ามิได้กระทำให้แจ้ง จึงแสดงพระสูตรทั้งสิ้นที่ควรกล่าวในบัดนี้ว่า เอวมเม สุตฺติ คือ ข้าพเจ้าเองได้ยินมาอย่างนี้.

ด้วย เอวั ศัพท์ ซึ่งมีอวธารณะเป็นอรรถ ท่านพระอานนท์เมื่อจะแสดงพลังด้านความทรงจำของตนอันควรแก่ภาวะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนท์นี้ เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเรา ซึ่งเป็นพหูสูต มีคติ มีสติ มีริติ (ความทรงจำ) เป็นอุปฐาก ดังนี้ และที่ท่านธรรมเสนาบดีพระสารีบุตร เถระสรรเสริญไว้ อย่างนี้ว่า ท่านพระอานนท์ เป็นผู้ฉลาดในอรรถ ฉลาดในธรรม ฉลาดในพยัญชนะ ฉลาดในนิรุตติ ฉลาดในคำเบื้องต้น และคำเบื้องปลาย ดังนี้ ย่อมให้เกิดความประสงค์ที่จะสดับแก่สัตว์โลกทั้งหลาย โดยกล่าวว่าข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ และที่สดับนั้นก็ไม่ขาดไม่เกิน ทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ คืออย่างนี้เท่านั้น ไม่พึงเห็นเป็นอย่างอื่น.

แก้อรรถบท เม

เม ศัพท์ เห็นใช้ในเนื้อความ ๓ อย่าง. จริงอย่างนั้น เม ศัพท์นี้

มีเนื้อความเท่ากับ **มยา** เช่นในประโยคมีอาทิว่า **คาถาภิกษิต์ เม**
อโฆชนเยยฺย โภชนะที่ได้มาด้วยการจับกล่อม เราไม่ควรบริโภค.

มีเนื้อความเท่ากับ **มยฺหํ** เช่นในประโยคมีอาทิว่า **สาธุ เม ภนฺเต**
ภควา สงฺขิตฺเตน ฌมฺมํ เทเสตุ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทาน
พระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระ-
องค์เถิด.

มีเนื้อความเท่ากับ **มม** เช่นในประโยคมีอาทิว่า **ฌมฺมทายาทา เม**
ภิกฺขเว ภวถ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาทของ
เรา.

แต่ในพระสูตรนี้ **เม ศัพท์** ควรใช้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ **มยา**
สุตฺติ ข้าพเจ้าได้สดับมา และ **มม** **สุตฺติ** การสดับของข้าพเจ้า.

แก้อรรถบทว่า **สุตฺติ**

สุต ศัพท์นี้ มีอุปสรรคและไม่มีอุปสรรค จำแนกเนื้อความได้
หลายอย่าง เช่นเนื้อความว่าไป ว่าปรากฏ ว่ากำหนด ว่าสั่งสม ว่าชวนชวน
ว่าสหธรรมน์ที่รู้ด้วยโสต และว่ารู้ตามโสตทวาร เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น **สุต** ศัพท์นี้ มีเนื้อความว่าไป เช่นในประโยคมี
อาทิว่า **เสนาเย ปสุโต** เสนาเคลื่อนไป มีเนื้อความว่าเดินทัพ.

มีเนื้อความว่าปรากฏ เช่นในประโยคมีอาทิว่า **สุตฺตมฺมสุต**
ปสุตฺติ ผู้มีธรรมอันปรากฏแล้ว ผู้เห็นอยู่ มีเนื้อความว่า ผู้มีธรรม
ปรากฏแล้ว.

มีเนื้อความว่ากำหนด เช่นในประโยคมีอาทิว่า **อวสุตฺตา**
อวสุตฺตสุต ภิกษุณีมีความกำหนดยินดีการที่ชายผู้มีความกำหนดมาลูบ

กล่าวจับต้องกาย มีเนื้อความว่า ภิกษุณีมีจิตชุ่มด้วยราคะ ยินดีการที่ชายผู้มีจิตชุ่มด้วยราคะมาจับต้องกาย.

มีเนื้อความว่าสังสม เช่นในประโยคมีอาทิว่า **ตุเมหิ ปุณฺณํ ปสฺสํ อนปฺปกํ** บุญเป็นอันมาก ท่านทั้งหลายได้สังสมแล้ว มีเนื้อความว่าเข้าไปสังสมแล้ว.

มีเนื้อความว่าขวนขวาย เช่นในประโยคมีอาทิว่า **เย ฉานปสฺสตา ชีรา** ปราชญ์ทั้งหลายเหล่าใดผู้ขวนขวายในฉาน มีเนื้อความว่า ประกอบเนื่อง ๆ ในฉาน.

มีเนื้อความว่า สัททารมณฺ์ที่รู้ด้วยโสต เช่นในประโยคมีอาทิว่า **ทิจฺฉุติ สุตํ มุตํ** รูปารมณฺ์ที่จักษุเห็น สัททารมณฺ์ที่โสตฟัง และอารมณฺ์ทั้งหลายที่ทราบ มีเนื้อความว่า สัททารมณฺ์ที่รู้ด้วยโสต.

มีเนื้อความว่า รู้ตามโสตทวาร เช่นในประโยคมีอาทิว่า **สุตฺตโร สุตฺตสนฺนิจฺจโย** ทรงสุตะ สังสมสุตะ มีเนื้อความว่า ทรงธรรม ที่รู้ตามโสตทวาร.

แต่ในพระสุตฺตนี้ **สุต** ศัพท์นี้ มีเนื้อความว่า จำหรือความจำตามโสตทวาร.

ก็ **เม** ศัพท์ เมื่อมีเนื้อความเท่ากับ **มยา** ย่อมประกอบความได้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมา คือจำตามโสตทวาร อย่างนี้ เมื่อมีเนื้อความเท่ากับ **มม** ย่อมประกอบความได้ว่า การสดับของข้าพเจ้า คือ ความจำตามโสตทวารของข้าพเจ้า อย่างนี้.

แก้อรรถ เอมฺเม สุตํ

บรรดาบททั้ง ๓ ดังกล่าวมานี้ บทว่า **เอวํ** แสดงกิจแห่งวิญญาณ

มีโสตวิญญูณเป็นต้น.

บทว่า เม แสดงบุคคลผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยวิญญูณที่กล่าวแล้ว.

บทว่า สุตฺ แสดงการรับไว้อย่างไม่ขาดไม่เกิน และไม่วิปริต เพราะปฏิเสธภาวะที่ไม่ได้ยิน.

อนึ่ง บทว่า เอวฺ ประกาศภาวะที่เป็นไปในอารมณ์ที่ประกอบต่าง ๆ ตามวิถีวิญญูณที่เป็นไปตามโสตทวารนั้น.

บทว่า เม เป็นคำประกาศตน.

บทว่า สุตฺ เป็นคำประกาศธรรม.

ก็ในพระบาลีนี้ มีความย่อคั้งนี้ว่า ข้าพเจ้ามิได้กระทำสิ่งอื่น แต่ได้กระทำสิ่งนี้ คือได้สดับธรรมนี้ ตามวิถีวิญญูณอันเป็นไปในอารมณ์ โดยประการต่าง ๆ.

อนึ่ง บทว่า เอวฺ เป็นคำประกาศข้อควรชี้แจง.

บทว่า เม เป็นคำประกาศถึงตัวบุคคล.

บทว่า สุตฺ เป็นคำประกาศถึงกิจของบุคคล.

อธิบายว่า ข้าพเจ้าจักชี้แจงพระสูตรใด พระสูตรนั้น ข้าพเจ้าได้สดับ มาอย่างนี้.

อนึ่ง บทว่า เอวฺ ชี้แจงอาการต่าง ๆ ของจิตสันดาน ซึ่งเป็นตัวรับอรรถะและพยัญชนะต่าง ๆ ด้วยเป็นไปโดยอาการต่างกัน.

จริงอยู่ ศัพท์ว่า เอวฺ นี้ เป็นอาการบัญญัติ.

ศัพท์ว่า เม เป็นคำชี้ถึงผู้ทำ.

ศัพท์ว่า สุตฺ เป็นคำชี้ถึงอารมณ์.

ด้วยคำเพียงเท่านี้ ย่อมเป็นอันจิตสันดานที่เป็นไปโดยอาการต่างกัน
กระทำการตกลงรับอารมณ์ ของผู้ทำที่มีความพร้อมเพรียงด้วยจิตสันดาน
นั้น.

อีกประการหนึ่ง ศัพท์ว่า เอว เป็นคำชู้กิจของบุคคล.

ศัพท์ว่า สุต เป็นคำชู้ถึงกิจของวิญญาณ

ศัพท์ว่า เม เป็นคำถึงบุคคลผู้ประกอบกิจทั้งสอง.

ก็ในพระบาลีนี้ มีความย่อ ดังนี้ว่า ข้าพเจ้า คือบุคคลผู้ประกอบ
ด้วยโสตวิญญาณ ได้สดับมาด้วยโวหารว่า สวณกิจที่ได้มาด้วยอำนาจ
วิญญาณ.

บรรดาศัพท์ทั้ง ๓ นั้น ศัพท์ว่า เอว และศัพท์ว่า เม เป็นอวิชชมาน-
บัญญัติ ด้วยอำนาจสังฆิกัตถปรมัตถ์ เพราะในพระบาลีนี้ ข้อที่ควรจะได้
ชี้แจงว่า เอว ก็ดี ว่า เม ก็ดี นั้น ว่าโดยปรมัตถ์ จะมีอยู่อย่างไร.

บทว่า สุต เป็นวิชชมานบัญญัติ เพราะอารมณ์ที่ได้ทางโสต ใน
บทนี้นั้น ว่าโดยปรมัตถ์มีอยู่.

อนึ่ง บทว่า เอว และ เม เป็นอุปาทาบัญญัติ เพราะมุ่งกล่าว
อารมณ์นั้น ๆ.

บทว่า สุต เป็นอุปนินชาบัญญัติ เพราะกล่าวอ้างถึงอารมณ์มีอารมณ์
ที่เห็นแล้วเป็นต้น.

ก็ในพระบาลีนี้ ด้วยคำว่า เอว ท่านพระอานนท์แสดงความไม่
หลง. เพราะคนหลงย่อมไม่สามารถแทงตลอดโดยประการต่าง ๆ ได้.

ด้วยคำว่า สุต ท่านพระอานนท์แสดงความไม่ลืมห้อยคำที่ได้สดับ
มา เพราะผู้ที่ลืมห้อยคำที่ได้สดับมานั้น ย่อมไม่รู้ชัดว่า ข้าพเจ้าได้สดับ

มาโดยกาลพิเศษ.

ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านพระอานนท์นี้ ย่อมมีความสำเร็จทางปัญญา ด้วยความไม่หลง และย่อมมีความสำเร็จทางสติ ด้วยความไม่ลืม.

ในความสำเร็จ ๒ ประการนั้น สติอันมีปัญญานำ สามารถห้าม (ความอื่น) โดยพยัญชนะ ปัญญาอันมีสตินำ สามารถแทงตลอดโดย อรรถ. โดยที่มีความสามารถทั้ง ๒ ประการนั้น ย่อมสำเร็จภาวะที่ท่าน พระอานนท์จะได้นามว่า ขุนคลังแห่งพระธรรม เพราะสามารถจะ อนุรักษ์คลังพระธรรม ซึ่งสมบูรณ์ด้วยอรรถะและพยัญชนะ.

อีกนัยหนึ่ง

ด้วยคำว่า เอว ท่านพระอานนท์แสดงโยนิโสมนสิการ เพราะผู้ที่ ไม่มีโยนิ โสมนสิการ ไม่แทงตลอดโดยประการต่าง ๆ

ด้วยคำว่า สุตฺ ท่านพระอานนท์แสดงความไม่ฟังชาน เพราะผู้ที่มีจิตฟังชานฟังไม่ได้.

จริงอย่างนั้น บุคคลผู้มีจิตฟังชาน แม้เขาจะพูดด้วยความสมบูรณ์ ทุกอย่าง ก็ยังพูดว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ยิน ของงพูดซ้ำ.

ก็ในคุณ ๒ ข้อนี้ ท่านพระอานนท์ทำอรรถสัมมาปณิธิและปฐเพกตปญฺญตาให้สำเร็จได้ ด้วยโยนิโสมนสิการ เพราะผู้มีได้ตั้งตนไว้ชอบ หรือมิได้กระทำความดีไว้ก่อน จะไม่มีโยนิโสมนสิการ ท่านพระอานนท์ ทำการฟังพระสัทธรรมและการฟังสัทบุรุษให้สำเร็จได้ ด้วยความไม่ฟังชาน เพราะผู้มีจิตฟังชาน ไม่สามารถจะฟังได้ และผู้ไม่ฟังสัทบุรุษ ก็ไม่มีการ สดับฟัง.

อีกนัยหนึ่ง เพราะข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า บทว่า เอวํ แสดงไข
อาการต่าง ๆ ของจิตสันดาน ซึ่งเป็นตัวรับอรรถและพยัญชนะต่าง ๆ ด้วย
เป็นไปโดยอาการต่างกัน และอาการอันเจริญอย่างนี้นั้น ย่อมไม่มีแก่
บุคคลผู้มีได้ตั้งตนไว้ชอบ หรือมิได้กระทำความดีไว้ก่อน ฉะนั้น ด้วยคำ
ว่า เอวํ นี้ ท่านพระอานนท์แสดงสมบัติคือจักร ๒ ข้อ เบื้องปลายของตน
ด้วยอาการอันเจริญนี้. ด้วยคำว่า สุตํ ท่านพระอานนท์แสดงสมบัติคือ
จักรธรรม ๒ ข้อเบื้องต้นของตน ด้วยการประกอบารฟัง. เพราะผู้ที่
อยู่ในถิ่นฐานอันมิใช่เป็นปฏิรูปเทศกัณฑ์ ผู้ที่เว้นการฟังสัตบุรุษกัณฑ์ ย่อม
ไม่มีการฟัง ด้วยประการฉะนี้. ความบริสุทธิ์แห่งอชยาศัย ย่อมเป็นอัน
สำเร็จแก่ท่าน เพราะความสำเร็จแห่งจักรธรรม ๒ ข้อเบื้องปลาย ความ
บริสุทธิ์แห่งความเพียร ย่อมเป็นอันสำเร็จ เพราะความสำเร็จแห่งจักร ๒
ข้อเบื้องต้น และด้วยความบริสุทธิ์แห่งอชยาศัยนั้น ย่อมเป็นอันสำเร็จ
ความฉลาดในปฏิเวธ ด้วยความบริสุทธิ์แห่งความเพียร ย่อมเป็นอันสำเร็จ
ความฉลาดในปริยัติ. ด้วยประการฉะนี้ ถ้อยคำของท่านพระอานนท์ผู้มี
ความเพียรและอชยาศัย บริสุทธิ์ สมบูรณ์ ด้วยปริยัติและปฏิเวธ ย่อมควร
ที่จะเป็นคำเริ่มแรกแห่งพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าเหมือน
ความขึ้นไปแห่งอรุณ เป็นเบื้องต้นของดวงอาทิตย์ที่กำลังอุทัยอยู่
และเหมือนโยนิโสมนสิการ เป็นเบื้องต้นแห่งกุศลกรรมฉะนั้น เหตุฉะนี้
ท่านพระอานนท์ เมื่อจะตั้งคำเป็นนิทานในฐานะอันควร จึงกล่าวคำ
เป็นต้นว่า เอวมุเม สุตํ ดังนี้.

อีกนัยหนึ่ง ด้วยคำแสดงการแทงตลอดมีประการต่าง ๆ ว่า เอวํ นี้
ท่านพระอานนท์แสดงถึงสภาพแห่งสมบัติ คือ อตถปฏิสัมภิตา และ

ปฏิภาณปฏิสัมภิตาของตน. ด้วยคำแสดงถึงการแทงตลอดประเภทแห่ง
ธรรมที่ควรสดับว่า **สุตฺ** นี้ ท่าน**พระอานนท์**แสดงถึงสภาพแห่งสมบัติ
คือ ธรรมปฏิสัมภิตา และนิรุตติปฏิสัมภิตา.

อนึ่ง ท่าน**พระอานนท์** เมื่อกล่าวคำอันแสดงโยนิโสมนสิการว่า
เอวํ นี้ ย่อมแสดงว่า ธรรมเหล่านี้ ข้าพเจ้าฟังด้วยใจ แทงตลอดดีแล้ว
ด้วยทิวัจฉิ. เมื่อกล่าวคำอันแสดงการประกอบด้วยการสดับว่า **สุตฺ** นี้ ย่อม
แสดงว่า ธรรมเป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้สดับแล้ว ทรงจำไว้แล้ว คล่อง
ปาก. เมื่อแสดงความบริบูรณ์แห่งอรรถและพยัญชนะ แม้ด้วยคำทั้งสอง
นั้น ย่อมให้เกิดความเอื้อเพื่อการฟัง เพราะว่าผู้ไม่สดับธรรม ที่
บริบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ โดยเอื้อเพื่อ ย่อมเห็นห่างจากประโยชน์
เกื้อกูลอันใหญ่ เพราะเหตุดังนี้ นั้น กุลบุตรควรจะให้เกิดความเอื้อเพื่อฟัง
ธรรมนี้โดยเคารพแล.

อนึ่ง ด้วยคำทั้งหมดว่า **เอวมเม สุตฺ** นี้ ท่าน**พระอานนท์**มิได้
ตั้งธรรมที่พระตถาคตทรงประกาศแล้ว เพื่อตน ย่อมล่วงพ้นภูมิอัสถุบุรุษ
เมื่อปฏิญาณความเป็นสาวก ย่อมก้าวลงสู่ภูมิอัสถุบุรุษ

อนึ่ง ย่อมยังจิตให้ออกพ้นจากอัสถุธรรม ย่อมยังจิตให้ดำรงอยู่ใน
พระสัทธรรม เมื่อแสดงว่า ก็พระดำรัสของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**พระองค์
นั้นเท่านั้น ข้าพเจ้าได้สดับมาโดยสิ้นเชิงทีเดียว ชื่อว่าย่อมเปลื้องตน
ย่อมแสดงอ้างพระบรมศาสดา ทำพระดำรัสของพระชินเจ้าให้แนบแน่น
ประดิษฐานแบบแผนพระธรรมไว้.

อีกอย่างหนึ่ง ท่าน**พระอานนท์** เมื่อไม่ปฏิญาณว่าธรรมอันตนให้
เกิดขึ้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ เปิดเผยการสดับให้เบื้องต้น ย่อม

ยังความไม่ศรัทธาให้พินาศ ย่อมยังความถึงพร้อมแห่งศรัทธาในธรรมนี้ ให้เกิดขึ้นแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งปวงว่า พระดำรัสนี้ข้าพเจ้าได้รับมา เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แก้แล้วด้วยเวสธรรณทัตติ ผู้ทรงกำลังสิบ ผู้ดำรงอยู่ในฐานะอันองอาจ ผู้บันลือสีหนาท ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง ผู้เป็นใหญ่ในธรรม ผู้เป็นธรรมราชา ผู้เป็นธรรมาธิบดี ผู้มีธรรมเป็นประทีป ผู้มีธรรมเป็นสรณะ ผู้ยังจักรอันประเสริฐ ก็พระศัทธรรมให้หมุนไป ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ในพระดำรัสนี้ ใคร ๆ ไม่ควรทำความสงสัยหรือเคลือบแคลงในอรรถหรือธรรมในบทหรือพยัญชนะ เพราะฉะนั้น พระอนนทที่ย่อมยังความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาให้พินาศ ยังศัทธาสัมปทาให้เกิดขึ้นในธรรมนี้ แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้ ด้วยเหตุดังนี้ ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ดังนี้ว่า

พระอนนทเถระผู้เป็นสาวกของพระโคตมกล่าว
อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ ย่อมยังความ
ไม่ศรัทธาให้พินาศ ย่อมยังศรัทธาในพระศาสนา
ให้เจริญ ดังนี้.

แก้อรรถบท เอกิ สมย

บทว่า เอกิ แสดงการกำหนดนับ.

บทว่า สมย แสดงสมัยที่กำหนด.

สองบทว่า เอกิ สมย แสดงสมัยที่ไม่แน่นอน.

สมย ศัพท์ ในบทว่า สมย นั้น

ปรากฏในความว่าพร้อมเพรียง ขณะ กาล ประชุม

เหตุ ลัทธิต ได้เฉพาะ ละ และ แหวงตลอด.

จริงอย่างนั้น สมัย ศัพท์นั้น มีเนื้อความว่า พร้อมเพรียง เช่น ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า อปุเปวนาม เสวปี ออุปสงกเมยยาม กาลิ จ สมยิ จ ออุปาทาย ชื่อแม่โจน เราทั้งหลายกำหนดกาลและความพร้อมเพรียงแล้ว พึงเข้าไปหาแม่ในวันพรุ่งนี้.

มีเนื้อความว่า ขณะ เช่นในประโยคมีอาทิว่า เอโก จ โข ภิกขเว จโณ จ สมโย จ พุรหุมจริยวาสาย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โอกาส และขณะเพื่อการอยู่พรหมจรรย์อย่างเดียวเท่านั้นแล.

มีเนื้อความว่า กาล เช่นในประโยคมีอาทิว่า ออุหสมโย ปริพาหสมโย กาลร้อน กาลกระวนกระวาย

มีเนื้อความว่า ประชุม เช่นในประโยคมีอาทิว่า มหาสมโย ปวนสุมี การประชุมใหญ่ ในป่าใหญ่.

มีเนื้อความว่า เหตุ เช่นในประโยคมีอาทิว่า สมโยปี โข เต ภทฺทาลี อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสิ ภควา โข สวตฺถิยิ วิหฺรติ ภควาปี มํ ชานิสฺสตี ภทฺทาลี นาม ภิกขุ สตุถฺตฺ สาสเน สิฏฺขาย น ปริปริการีตี อยฺปิ โข เต ภทฺทาลี สมโย อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสิ.

คู่ก่อนภทฺทาลี แม่เหตุนี้แล เป็นเหตุอันเธอไม่แหวงตลอดแล้วว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ใกล้นครสาวัตถี แม้พระองค์จักทราบเราว่า ภิกษุชื่อภทฺทาลี เป็นผู้ไม่กระทำให้บริบูรณ์ในสิกขาในศาสนาของพระศาสดา ดังนี้ คู่ก่อนภทฺทาลี เหตุแม่นี้แล ได้เป็นเหตุอันเธอไม่แหวงตลอดแล้ว.

มีเนื้อความว่า ลัทธิ เช่นในประโยคมีอาทิว่า เตน โข ปน
สมเยน อุกคหมานो परिพพาชโก สมณมฺหุทิกาปฺตุโต สมยป-
ปวาทเก ทิณฺฑุทกจิเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อารามे ปฏิวสตี.
ก็โดยสมัยนั้นแล परिพพาชกชื่อว่าอุคคหมาน บุตรของนางสมณมฺหุทิกา
อยู่อาศัยในอารามของพระนางมัลลิกา ซึ่งมีศาลาหลังเดียว มีต้นมะพลับ
เรียงรายอยู่รอบ เป็นสถานที่สอนลัทธิ.

มีเนื้อความว่า ได้เฉพาะ เช่นในประโยคมีอาทิว่า
ทิกฺกุเจ ชมฺเม จ โย อตุโธ โย จตุโธ สมฺปรายโก
อตุถาภิสสมยา สีโร ปญฺทิตฺติ ปวฺจจตี.
ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ เราเรียกว่าบัณฑิต
เพราะการได้เฉพาะ ซึ่งประโยชน์ทั้งภพนี้ และ
ภพหน้า.

มีเนื้อความว่า ละ เช่นในประโยคมีอาทิว่า สมฺมา มานาภิสสมยา
อนุตมกาสิ ทุกฺขสฺส ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะละมานะโดยชอบ.

มีเนื้อความว่า แทงตลอด เช่นในประโยคมีอาทิว่า ทุกฺขสฺส
ปีพฺพญฺโง อํชตญฺโง สนฺดาปญฺโง วิปริณามญฺโง อภิสสมญฺโง
บีบคั้น ปรุ้งแต่ง เรา้ร้อน แปรปรวน แทงตลอด.

สำหรับในพระสุตตันตปิฎกนี้ สมย ศัพท์ มีเนื้อความว่า กาล
เพราะเหตุนั้น ท่านพระอานนทจึงแสดงว่า สมัยหนึ่ง ในบรรดาสมา
ทั้งหลาย อันเป็นประเภทแห่งกาล เป็นต้นว่า ปี ฤดู เดือน กึ่งเดือน
กลางคืน กลางวัน เช้า เทียง เย็น ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม
และคฤ.

ในคำว่า สมัยหนึ่ง นั้น ในบรรดาสมาชิกทั้งหลาย มีปีเป็นต้นเหล่านี้ พระสูตรใด ๆ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสในปี ในฤดู ในเดือน ในปักษ์ ในกาลอันเป็นส่วนกลางคืน หรือในกาลอันเป็นส่วนกลางวันใด ๆ ทั้งหมดนั้น พระอานนทเถระก็ทราบดี คือกำหนดไว้อย่างดีด้วยปัญญา แม้โดยแท้ ถึงอย่างนั้น เมื่อท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ ในปีโน้น ฤดูโน้น เดือนโน้น ปักษ์โน้น กาลอันเป็นส่วนแห่งกลางคืนโน้น หรือกาลอันเป็นส่วนกลางวันโน้น ดังนี้ ใคร ๆ ก็ไม่อาจทรงจำได้หรือแสดงได้ หรือให้ผู้อื่นแสดงได้ โดยง่าย และเป็นเรื่องที่ต้องกล่าวมาก ฉะนั้น พระอานนทเถระจึงประมวลเนื้อความนั้นไว้ด้วยบทเดียว ท่านนั้น กล่าวว่าสมัยหนึ่ง ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านพระอานนทที่ย่อมแสดงว่า สมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นประองกาลมิใช่น้อยทีเดียว ที่ปรากฏมากมายใน หมู่เทวดาและมนุษย์ทั้ง มีอาทิอย่างนี้ คือ สมัยเสด็จก้าวลงสู่พระครรภ สมัยประสูติ สมัยทรงสลดพระทัย สมัยเสด็จออกผนวช สมัยทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา สมัยทรงชนะมาร สมัยตรัสรู้ สมัยประทับเป็นสุขในทิฏฐธรรม สมัยตรัสเทศนา สมัยเสด็จปรินิพพาน เหล่านี้ใด ในบรรดาสมาชิกเหล่านั้น สมัยหนึ่ง คือสมัยตรัสเทศนา.

อนึ่ง ในบรรดาสมาชิกแห่งญาณกิจ และกรณากิจ สมัยแห่งกรณากิจนี้ใด ในบรรดาสมาชิกทรงบำเพ็ญประโยชน์พระองค์และทรงบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น สมัยทรงบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่นนี้ใด ในบรรดาสมาชิกแห่งกรณียะทั้งสองแก่ผู้ประชุมกัน สมัยตรัสธรรมมีกถานี้ใด ในบรรดาสมาชิกแห่งเทศนาและปฏิบัติ สมัยแห่งเทศนานี้ใด ท่านพระอานนทก็กล่าวว่า สมัยหนึ่ง

ดังนี้ หมายถึงสมัยใดสมัยหนึ่ง ในบรรดาสมัยทั้งหลายเหล่านั้น.

ถามว่า ก็เหตุไร ในพระสูตรนี้ท่านจึงทำนิเทศ ด้วยทศชาติว่า
เอก สมัย ไม่กระทำเหมือนอย่างในพระอภิธรรม ซึ่งท่านได้ทำนิเทศ
ด้วยสัตตมีวิกัตติ ว่า ยสุมี สมเย กามาวจร และในสูตรบทอื่น ๆ จาก
พระอภิธรรมนี้ ก็ทำนิเทศด้วยสัตตมีวิกัตติว่า ยสุมี สมเย ภิกขเว ภิกขุ
วิวิจเจว กามเมหิ ส่วนในพระวินัยท่านทำนิเทศด้วยตติยาวิกัตติว่า เตน
สมเยน พุทฺโธ ภควา?

ตอบว่า เพราะในพระอภิธรรมและพระวินัยนั้น มีอรรถเป็นอย่าง
นั้น ส่วนในพระสูตรนี้มีอรรถเป็นอย่างอื่น. จริงอยู่ บรรดาปิฎกทั้ง ๓ นั้น
ในพระอภิธรรมและในสูตรบทอื่นจากพระอภิธรรมนี้ ย่อมสำเร็จอรรถ
แห่งอริกณะและอรรถแห่งการกำหนดภาวะด้วยภาวะ. ก็อริกณะ คือ
สมัยที่มีกาลเป็นอรรถและมีประชุมเป็นอรรถ และภาวะแห่งธรรมมีผัสสะ
เป็นต้น ท่านกำหนดด้วยภาวะแห่งสมัย กล่าวคือ ขณะ ความพร้อมเพรียง
และเหตุ แห่งธรรมมีผัสสะเป็นต้น ที่ตรัสไว้ในพระอภิธรรมและสูตรบท
อื่นนั้น ๆ เพราะฉะนั้น เพื่อส่งอรรถนั้น ท่านจึงทำนิเทศด้วยสัตตมี
วิกัตติในพระอภิธรรมและในสูตรบทอื่นนั้น. ส่วนในพระวินัย ย่อมสำเร็จ
อรรถแห่งเหตุและอรรถแห่งกณะ. จริงอยู่ สมัยแห่งการทรงบัญญัติสิกขา
บทนั้นใด แม้พระสาวกมีพระสารีบุตรเป็นต้น ก็ยังรู้ยาก โดยสมัยนั้นอัน
เป็นเหตุและเป็นกณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงบัญญัติสิกขาบท
ทั้งหลาย และทรงพิจารณาถึงเหตุแห่งการทรงบัญญัติสิกขาบท ได้ประทับ
อยู่ในที่นั้น ๆ เพราะฉะนั้น เพื่อส่งความข้อนั้น ท่านจึงทำนิเทศด้วยตติยา
วิกัตติในพระวินัยนั้น. ส่วนในพระสูตรนี้ และพระสูตรอื่นที่มีกำเนิด

อย่างนี้ ย่อมสำเร็จอรรถแห่งอัจฉินตสังโยคะ. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสูตรนี้ หรือพระสูตรอื่น ตลอดสมัยใด เสด็จประทับอยู่ด้วย ธรรมเป็นเครื่องอยู่คือกรุณา ตลอดสมัยนั้นทีเดียว. เพราะฉะนั้น เพื่อ ส่องความข้อนั้น ท่านจึงทำนิเทศด้วยทศตยวิภักติในพระสูตรนี้. เพราะ เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ดังนี้ว่า

ท่านพิจารณอรรถนั้น ๆ กล่าวสมัยศัพท์ในปิฎก
อื่นด้วยสัตตมวิภักติและด้วยตศตยวิภักติ แต่ใน
พระสุตตันตปิฎกนี้ กล่าวสมัยศัพท์นั้น ด้วยทศตยวิ-
ภักติ.

แต่พระ โบริณาจารย์ทั้งหลาย อธิบายว่า สมัยศัพท์นี้ต่างกันแต่เพียง โวหาร ว่า ตสมิ สมเย หรือว่า เตน สมเยน หรือว่า ต สมยิ เท่านั้น ทุกปิฎกมีเนื้อความเป็นสัตตมวิภักติอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น ถึงท่านกล่าว ว่า เอก สมยิ ก็พึงทราบเนื้อความว่า เอกสมิ สมเย ในสมัยหนึ่ง

แก้อรรถบท ภควา

บทว่า ภควา แปลว่า ครู. จริงอยู่ บัณฑิตทั้งหลาย เรียกครูว่า ภควาในโลก. และพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ก็ทรงเป็นครูของสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพราะทรงเป็นผู้ประเสริฐที่สุดโดยคุณทั้งปวง ฉะนั้น พึงทราบว่า ทรงเป็นภควา แม้พระโบริณาจารย์ทั้งหลายก็ได้กล่าวไว้ว่า

คำว่า ภควา เป็นคำประเสริฐสุด คำว่า ภควา
เป็นคำสูงสุด เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรง
ควรแก่ความเคารพโดยฐานเป็นครู ฉะนั้น จึงทรง
พระนามว่า ภควา.

อีกอย่างหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีโชค ทรงหักกิเลส

ทรงประกอบด้วยภคธรรม ทรงจำแนกแจกธรรม

ทรงคบธรรม และทรงกายกิเลสเป็นเครื่องไปใน

ภพทั้งหลายได้แล้ว เหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า

ภควา.

บทว่า ภควา นี้ มีเนื้อความที่ควรทราบโดยพิสดาร ด้วยสามารถแห่งกาลานี้ และเนื้อความนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในนิเทศแห่งพุทธานุสสติ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.

แก้อรรถบท เอวมเม สุตฺติ เอกํ สมฺมยํ ภควา

ก็ด้วยลำดับแห่งคำเพียงเท่านั้น ในบรรดาคำเหล่านี้ ด้วยคำว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ เมื่อแสดงธรรมตามที่ได้สดับมา ชื่อว่าย่อมกระทำพระธรรมกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ประจักษ์. ด้วยคำนั้น ท่านย่อมยังประชาชนผู้กระวนกระวายเพราะไม่ได้เห็นพระศาสดาให้เบาใจว่า ปาพจน์คือ พระธรรมวินัยนี้ มีพระศาสดาล่วงไปแล้ว หามิได้ พระธรรมกายนี้เป็นพระศาสดาของท่านทั้งหลาย ดังนี้. ด้วยคำว่า สมฺมยํหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ ท่านพระอานนท์เมื่อแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีอยู่ในสมฺมยํนั้น ชื่อว่า ย่อมประกาศการเสด็จปรินิพพานแห่งพระรูปกาย. ด้วยคำนั้น ท่านพระอานนท์ ย่อมยังประชาชนผู้มัวเมาในชีวิตให้สลัด และยังอุตสาหะในพระสัทธรรมให้เกิดแก่ประชาชนนั้นว่า แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระวรกายเสมอด้วยกายเพชร ทรงไว้ซึ่งกำลังสิบ ทรงแสดงอริยธรรมชื่ออย่างนี้

ยังเสด็จปรินิพพาน คนอื่นใครเล่าจะพึงยังความหวังในชีวิต. ให้เกิดได้.
อนึ่ง ท่านพระอานนท์ เมื่อกล่าวว่อย่างนี้ ชื่อว่าย่อมแสดงซึ่งเทศนา
สมบัติ เมื่อกล่าวว่ ข้าพเจ้าได้สดับมา ชื่อว่าย่อมแสดงสาวกสมบัติ เมื่อ
กล่าวว่ สมัยหนึ่ง ชื่อว่าย่อมแสดงกาลสมบัติ เมื่อกล่าวว่ พระผู้มี
พระภาคเจ้า ชื่อว่าย่อมแสดงเทศกสมบัติ.

แก้อรรถคำ อนุตรา จ ราชคห์ อนุตรา จ นาลนุท

อนุตรา ศัพท์ในคำว่ อนุตรา จ ราชคห์ อนุตรา

จ นาลนุท

เป็นไปในเนื้อความว่ เหตุ ขณะ จิต ท่ามกลาง และระหว่าง เป็นต้น
อนุตราศัพท์เป็นไปในเนื้อความว่ เหตุ เช่นในประโยคมีอาทิว่
ตทนุตร โภ ชาเนยย อณฺณตฺร ตถาคตา ใครจะพึงรู้เหตุ นั้น นอก
จากพระตถาคต และว่ ชนา สงฺคมฺม มนุเตนฺติ มลฺลจ ตลฺลจ กิมนฺตร
ชนทั้งหลายมาประชุมปรึกษาเหตุอะไรจะข้าพเจ้าและกะท่าน.

ในเนื้อความว่ ขณะ เช่นในประโยคมีอาทิว่ อทุทส มํ ภนฺเต
อนุตรา อิตฺถิ วิชฺชนฺตฺริกาย ภาชนํ โธวฺนฺติ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
หญิงคนหนึ่งล้างภาชนะ ฟ้าแลบ ได้เห็นข้าพระองค์.

ในเนื้อความว่ จิต เช่นในประโยคมีอาทิว่ ยสฺสนฺตรโต น
สนฺติ โภปา ความกำเริบไม่มีในจิตของบุคคลใด.

ในเนื้อความว่ ท่ามกลาง เช่นในประโยคมีอาทิว่ อนุตรา
โวธานมาปาติ ถึงที่สุดในที่ท่ามกลาง.

ในเนื้อความว่ ระหว่าง เช่นในประโยคมีอาทิว่ อปีจายํ ตโปทา
ทฺวินฺนํ มหานิรยํ อนุตฺริกายาจฺจนฺติ อีกอย่างหนึ่ง บ่อน้ำร้อน

ชื่อตโปทานี้ มาในระหว่างมหานรกทั้งสอง.

อนฺตร ศัพท์นี้ นั้น ในที่นี้เป็นไปในเนื้อความว่า ระหว่าง. เพราะฉะนั้น ในที่นี้พึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า ในระหว่างแห่งกรุงราชคฤห์และนาลันทา. แต่เพราะท่านประกอบด้วย อนฺตรศัพท์ ท่านจึงทำเป็นทุศยวิภคติ. ก็ในฐานะเช่นนี้ นักอักษรศาสตร์ทั้งหลาย ใช้ อนฺตราศัพท์เดียวเท่านั้น อย่างนี้ว่า อนฺตรา คามลฺย นทิลฺย ยาทิ ไประหว่างบ้านและแม่น้ำ. อนฺตราศัพท์นั้น ควรใช้ในบทที่สองด้วย เมื่อไม่ใช่ย่อมไม่เป็นทุศยวิภคติ. แต่ในที่นี้ท่านใช้ไว้แล้ว จึงกล่าวไว้อย่างนี้แล.

แก้อรธบท อทุธานมคฺคปฏิปฺโน โหติ เป็นต้น

บทว่า อทุธานมคฺคปฏิปฺโน โหติ ความว่า ทรงดำเนินสู่ทางไกล อธิบายว่า ทางยาว. จริงอยู่ แม้กึ่งโยชน์ก็ชื่อว่า ทางไกล โดยพระบาลีในวิภคฺแห่งสมัยเดินทางไกลมีอาทิว่า พึงบริโภคด้วยคิดว่า เราจักเดินทางกึ่งโยชน์. ก็จากกรุงราชคฤห์ถึงเมืองนาลันทา ประมาณโยชน์หนึ่ง.

บทว่าใหญ่ ในคำว่า กับด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ความว่า ใหญ่ทั้งโดยคุณทั้งโดยจำนวน. จริงอยู่ ภิกษุสงฆ์นั้น ชื่อว่าใหญ่โดยคุณ เพราะประกอบด้วยคุณธรรม มีความเป็นผู้มีความปรารถนาล้นเป็นต้น ชื่อว่าใหญ่โดยจำนวน เพราะมีจำนวนถึงห้าร้อย. หมู่แห่งภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุสงฆ์ ด้วยภิกษุสงฆ์นั้น อธิบายว่า ด้วยหมู่สมณะ กล่าวคือเป็นพวกที่มีความเสมอกันด้วยทฤษฎีและศีล. บทว่า กับ คือโดยความเป็นอันเดียวกัน.

บทว่า ภิกษุประมาณห้าร้อย มีวิเคราะห์ว่า ประมาณของภิกษุ

เหล่านั้น ห้า เพราะเหตุนี้ กิษุเหล่านั้นจึงชื่อว่า มีประมาณห้า. ประมาณ
ท่านเรียกว่า มัตตะ. เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวว่าผู้รู้จักประมาณในโภชนะ
ก็มีความว่า รู้จักประมาณ คือ รู้จักขนาดในการบริโภค จันใด แม้ใน
บทว่า มีประมาณห้า นี้ ก็พึงเห็นความอย่างนี้ว่า ประมาณห้า คือ ขนาดห้า
ของกิษุจำนวนร้อยเหล่านั้น. ร้อยของกิษุทั้งหลาย ชื่อว่าร้อยหนึ่ง.
ด้วยกิษุประมาณห้าร้อยเหล่านั้น.

บทว่า สุปิยะ ในคำว่า แม้อุปิยปริพาชกแล เป็นชื่อของ
ปริพาชกนั้น. ปิอักษร มีเนื้อความประมวลบุคคล เพราะเป็นเพื่อนเดิน
ทาง. โขอักษรเป็นคำต่อบท ท่านกล่าวด้วยอำนาจเป็นความสละสลวย
แห่งพยัญชนะ. คำว่า ปริพาชก ได้แก่ปริพาชกนุ่งผ้า เป็นศิษย์ของ
สญชัย. อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินทางไกลนั้นในกาล
ใด แม้อุปิยปริพาชกก็ได้เดินทางในกาลนั้น. ก็ โหติ ศัพท์ในพระบาลี
นี้มีเนื้อความเป็นอดีตกาล.

ในคำว่า กับด้วยพรหมทัตมาณพผู้เป็นศิษย์ นี้ มีวินิจฉัยดังนี้
ชื่อว่า อันตวาสิ เพราะอรรถว่า อยู่ภายใน. อธิบายว่า
เที่ยวไปในที่ใกล้ ท่องเที่ยวไปในสำนัก ได้แก่เป็นศิษย์.

คำว่า พรหมทัต เป็นชื่อของศิษย์นั้น.

คำว่า มาณพ ท่านเรียกสัตว์บ้าง โจรบ้าง ชาย-
หนุ่มบ้าง.

จริงอยู่ สัตว์ เรียกว่า มาณพ เช่นในประโยค
มีอาทิวา มาณพเหล่าใดถูกเทวทูตเตือนแล้ว ยัง
ประมาทอยู่ มาณพเหล่านั้น เป็นพระผู้เข้าถึงหมู่
ที่เลว ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน.

โจร เรียกว่า มาณพ เช่นในประโยคมีอาทิว่า สมากมกับพวก
มาณพผู้กระทำความชั่ว ไม่ได้กระทำความชั่ว.

ชายหนุ่ม เรียกว่า มาณพ เช่นในประโยคมีอาทิว่า **อัมพัฏฐ-**
มาณพ มัลลัทพยมาณพ. แม้ในพระบาลีนี้ ก็มีเนื้อความอย่างนี้เหมือน
กัน.

อธิบายว่า กับด้วยพรหมทัตศิษย์หนุ่ม.

บทว่า ตตุร แปลว่า ในทางไกลนั้น หรือในคน ๒ คนนั้น.

บทว่า สุกัม เป็นเพียงนิบาต.

ปริยาย ศัพท์ ในบทว่า โดยอนกปริยาย เป็นไปในอรรถว่า วาระ
เทศนา และเหตุ เท่านั้น.

ปริยาย ศัพท์ เป็นไปในอรรถว่า วาระ เช่นในประโยคมีอาทิว่า
กสุต นุ โจ อานนุท อชช ปริยาโย ภิกขุณีโย โอวทิตุ่ คู่ก่อน
อานนทฺ์ วันนี้เป็นวาระของใครที่จะให้โอวาทภิกษุณีทั้งหลาย.

เป็นไปในอรรถว่าเทศนา เช่นในประโยคมีอาทิว่า **มธูปัญจิกา-**
ปริยาโยติ นฺ ชาเรหิ ท่านจงทรงจำธรรมนั้นว่าเป็นมธูปัญจิกเทศนา.

เป็นไปในอรรถว่าเหตุ เช่นในประโยคมีอาทิว่า **อิมินาปิ โจ เต**
ราชมุลล ปริยาเยน เอว โหตุ คู่ก่อนท่านเจ้าเมือง โดยเหตุแม่นี้ของ
ท่าน จึงต้องเป็นอย่างนั้น.

แม้ในพระบาลีนี้ **ปริยาย ศัพท์** นี้ นั้น ย่อมเป็นไปในอรรถว่าเหตุ
ฉะนั้น เนื้อความในพระบาลีนี้คั้งนี้ว่า โดยเหตุมากอย่าง อธิบายว่า โดย
เหตุเป็นอันมาก.

บทว่า **สุปปียปริพาชก**กล่าวโทษพระพุทธเจ้า ความว่า กล่าวติ

คือกล่าวโทษ กล่าวคำหยาบ **พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า** ผู้เว้นจากโทษ
อันไม่ควรสรรเสริญ ผู้แม้ประกอบด้วยคุณที่ควรสรรเสริญหาประมาณมิได้
อย่างนั้น ๆ โดยกล่าวเหตุอันไม่ควรนั้น ๆ นั้นแหละว่า เป็นเหตุอย่างนี้
ว่า พระสมณโคดมเป็นคนไม่มีรส เพราะเหตุที่พระสมณโคดมไม่มีการกระ
ทำสามิจกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น อันควรกระทำในผู้ใหญ่โดยชาติใน
โลก ที่เรียกว่าสามัคคีรส พระสมณโคดมเป็นคนไม่มีโภคะ พระสมณโคดม
เป็นคนกล่าวการไม่กระทำ พระสมณโคดมเป็นคนกล่าวความขาดสูญ
พระสมณโคดมเป็นคนเกลียดชัง พระสมณโคดมเป็นคนเจ้าระเบียบ พระ
สมณโคดมเป็นคนตะบะจัด พระสมณโคดมเป็นคนไม่ผูกเกิด พระสมณ
โคดมไม่มีกรรมอันยิ่งของมนุษย์ ซึ่งเป็นญาณและทัสนะอันพิเศษที่ควรแก่
พระอริยเจ้า พระสมณโคดมแสดงธรรมที่ตรึกเอง ที่ตรองเอง ที่รู้เอง
พระสมณโคดมไม่ใช่สัตัพัญญู ไม่ใช่โลกวิทู ไม่ใช่คนยอดเยี่ยม ไม่ใช่
อัครบุคคล ดังนี้ และกล่าวเหตุอันไม่ควรนั้น ๆ นั้นแหละ ว่าเป็นเหตุ
กล่าวโทษแม้พระธรรม เหมือนอย่างกล่าวโทษพระพุทธรเจ้า โดยประการ
นั้น ๆ ว่า ธรรมของพระสมณโคดมกล่าวไว้ชั่ว รู้ได้ยาก ไม่เป็นธรรม
ที่น่าออกจากทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ และกล่าวเหตุอันไม่ควร
ไม่ว่าอย่างใดอย่างหนึ่ง นั่นเอง ว่าเป็นเหตุ กล่าวโทษแม้พระสงฆ์เหมือน
อย่างพระธรรม โดยประการนั้น ๆ ว่า พระสงฆ์สาวกของพระสมณโคดม
ปฏิบัติผิด ปฏิบัติคดโกง ปฏิบัติปฏิบัติที่ขัด ปฏิบัติที่แย้ง ปฏิบัติอัน
ไม่เป็นธรรมสมควรแก่ธรรม ดังนี้ โดยอนนทปริยาย.

ฝ่ายพรหมทัตตามาณพศิษย์ของ**สุปปิยปริพาชก**นั้น ผุดคิดขึ้นโดย
อุบายอันแยบคายอย่างนี้ว่า อาจารย์ของพวกเราแต่ละต้องสิ่งที่ไม่ควรแต่

ต้อง เหยียบสิ่งที่ไม่ควรเหยียบ อาจารย์ของพวกเรานี้ นั่นกล่าวติพระ
รัตนตรัย ซึ่งควรสรรเสริญเท่านั้น จักถึงความพินาศย่อยยับเหมือนคน
กลืนไฟ เหมือนคนเอามือลูบคมดาบ เหมือนคนเอากำปั้นทำลายภูเขา
สินธุ เหมือนคนเล่นอยู่แถวซี่ฟันเลื่อย และเหมือนคนเอามือจับข้างซับ
มันที่ดูร้าย ก็เมื่ออาจารย์เหยียบคูด หรือไฟ หรือหนาม หรืองูเห่าก็ดี
ขึ้นทับหลาวก็ดี เคี้ยวกินยาพิษอันร้ายแรงก็ดี กลืนน้ำกรดก็ดี ตกเหวลึก
ก็ดี มิใช่ศิษย์จะต้องทำตามนั้นไปเสียทุกอย่าง ด้วยว่าสัตว์ทั้งหลายมี
กรรมเป็นของตน ย่อมไปสู่คติตามควรแก่กรรมของตนแน่นอน มิใช่บิดา
จะไปด้วยกรรมของบุตร มิใช่บุตร จะไปด้วยกรรมของบิดา มิใช่มารดาจะ
ไปด้วยกรรมของบุตร มิใช่บุตรจะไปด้วยกรรมของมารดา มิใช่พี่ชายจะ
ไปด้วยกรรมของน้องสาว มิใช่ น้องสาวจะไปด้วยกรรมของพี่ชาย มิใช่
อาจารย์จะไปด้วยกรรมของศิษย์ มิใช่ศิษย์จะไปด้วยกรรมของอาจารย์
ก็อาจารย์ของเรากล่าวติพระรัตนตรัย และการดำพระอริยเจ้าก็มีโทษมาก
จริง ๆ ดังนี้ เมื่อจะขำขิวาตะของอาจารย์ อ้างเหตุผลเหมาะสม เริ่ม
กล่าวสรรเสริญ พระรัตนตรัยโดยอเนกปริยาย ทั้งนี้เพราะพรหมทัตตมาณพ
เป็นกุลบุตรมีเชื้อชาติบัณฑิต ด้วยเหตุนี้ ท่านพระอานนทจึงกล่าวว่า
ส่วนพรหมทัตตมาณพศิษย์ของสุปปยปริพาชก กล่าวชมพระพุทธเจ้า
ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย.

อธิบาย วรรณ ศัพท์

ในศัพท์เหล่านั้น ศัพท์ว่า วรรณ ในบทว่า วรรณ โยมปรากฏ
ในคำว่า สันฐาน ชาติ รูปายตนะ การณะ ปมาณะ คุณะ และปัสังสา.
ในบรรดาเนื้อความเหล่านั้น สันฐาน เรียกว่า วรรณ เช่นใน

ประโยชน์อาทิว่า มหุตฺตํ สุปฺปราชวณฺณํ อภินิมฺมิตฺตฺวา เนรมิตทรวค
ทรงเป็นพญางูตัวใหญ่.

ชาติ เรียกว่า วณฺณ เช่นในประโยชน์อาทิว่า พุราหุมนาว เสฏฺโฐ
วณฺโณ ทินฺน อณฺโณ วณฺโณ พวกพราหมณ์เท่านั้น มีชาติประเสริฐ
ชาติอื่นแล้ว.

รูปายตนะ เรียกว่า วณฺณ เช่นในประโยชน์อาทิว่า ปรมาย
วณฺณโปกฺขรตาย สมฺนุ นาคตา ประกอบด้วยความงามแห่งรูปายตนะ
อย่างยิ่ง.

เหตุ เรียกว่า วณฺณ เช่นในคาถามีอาทิว่า
น หรามิ น ภณฺชามิ อารา สีฆามิ วริชํ
อถ เกน นุ วณฺณเณน กนฺธตุเถโนติ วุจฺจติ
ข้าพเจ้ามิได้ขโมย ข้าพเจ้ามิได้หัก ข้าพเจ้า
ดมห่างๆ ซึ่งดอกมัว เมื่อ เป็นเช่นนี้ เหตุไรเล่า
ท่านจึงกล่าววว่าขโมยกลืน.

ประมาณ เรียกว่า วณฺณ เช่นในประโยชน์อาทิว่า ตโย ปตฺตสฺส
วณฺณา บาตร ๓ ขนาด.

คุณ เรียกว่า วณฺณ เช่นในประโยชน์อาทิว่า กทา สํณฺพฺหา
ปน เต คหฺปติ อิม สมณฺสฺส โคตมสฺส วณฺณา คูก่อนคหบดี
ท่านประมวลคุณของพระสมณโคตมเหล่านี้ ไว้แต่เมื่อไร.

สรรเสริญ เรียกว่า วณฺณ เช่นในประโยชน์อาทิว่า วณฺณารหฺสฺส
วณฺณํ ภาสฺติ กล่าวสรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญ.

ในพระบาลีนี้ วณฺณ หมายถึง ทั้งคุณ ทั้งสรรเสริญ.

ได้ยินว่า พรหมทัตตมาณพนี้ ได้อ้างเหตุที่เป็นจริงนั้น ๆ กล่าว
สรรเสริญประกอบด้วยคุณแห่งพระรัตนตรัย โดยอเนกปริยาย.

ในข้อนั้น พึงทราบคุณของพระพุทธเจ้า โดยนัยมีอาทิว่า แม่เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ เป็นพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า.

มีอาทิว่า คุณอนภิกขุทั้งหลาย ชนเหล่าใดเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า
ชนเหล่านั้นชื่อว่าเลื่อมใสในบุคคลผู้เลิศ.

และมีอาทิว่า คุณอนภิกขุทั้งหลาย บุคคลเอก ไม่มีผู้เสมอ สมกับ
เป็นผู้ที่ไม่มีผู้เสมอ เมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นในโลก ดังนี้.

พึงทราบคุณของพระธรรม โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า สุวากุขาโต
ภควตา ธมฺโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วว่า พระธรรม
ถอนอาลัย ตัดวิภวณะ และว่า คุณอนภิกขุทั้งหลาย ชนเหล่าใดเลื่อมใส
ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ชนเหล่านั้น ชื่อว่าเลื่อมใสในธรรมอันเลิศ.

อนึ่ง พึงทราบคุณของพระสงฆ์ โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า สุปฏิ-
ปนุโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ปฏิบัติดีแล้ว และว่า คุณอนภิกขุทั้งหลาย ชนเหล่าใดเลื่อมใสในพระสงฆ์
ชนเหล่านั้นชื่อว่าเลื่อมใสในพระสงฆ์ผู้เลิศ ดังนี้ .

ก็พระธรรมกถึก ผู้สามารถ พึงประมวลนวัคสัตตสุตตศาสน์ในนิกาย
ทั้ง ๕ เข้าสู่พระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ ประกาศคุณของพระรัตนตรัยมีพระ
พุทธเจ้าเป็นต้น. พรหมทัตตมาณพเมื่อประกาศคุณของพระพุทธเจ้าเป็น
ต้นในฐานะนี้ ใคร ๆ ก็ไม่อาจจะกล่าวว่าเป็นพระธรรมกถึกเล่นไปผิดทำ.
แลพึงทราบกำลังความสามารถของพระธรรมกถึกในฐานะเช่นนี้. ส่วน

พรหมทัตตมาณพกล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัย โดยกำลังความสามารถ
ของตน ซึ่งเพิ่มพูนขึ้นด้วยเพียงข่าวที่ฟังมาเป็นต้น

คำว่า **อิติห เต อุโภ อจริยอนุตวาสิ** ความว่า ด้วยประการ
ฉะนี้ อาจารย์และศิษย์ทั้งสองนั้น. บทว่า **อญฺญมญฺญสุส** ตัดบทเป็น
อญฺโฬ อญฺสุส ความว่า คนหนึ่งเป็นข้าศึกแก่อีกคนหนึ่ง.

บทว่า **อุวิปฺจูนิกวทา** ความว่า มีวาทะเป็นข้าศึกหลายอย่าง
โดยตรงทีเดียว มิได้หลีกเลี่ยงกันแม้แต่น้อย อธิบายว่า มีวาทะผิดแผก
กันหลายวาระทีเดียว ด้วยว่า เมื่ออาจารย์กล่าวติพระรัตนตรัย ศิษย์กล่าวชม
คือคนหนึ่งกล่าวติ อีกคนหนึ่งกล่าวชม โดยทำนองนี้แล. อาจารย์กล่าวติ
พระรัตนตรัยบ่อย ๆ อย่างนี้ เหมือนตอกลิ้มไม้เนื้ออ่อนลงบนแผ่นไม้เนื้อ
แข็ง. ฝ่ายศิษย์กล่าวชมพระรัตนตรัยบ่อย ๆ เหมือนเอาลิ้มที่ทำด้วยทอง
เงิน และแก้วมณี ป้อนลิ้มนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านพระอานนท์จึง
กล่าววว่า ต่างมีถ้อยคำเป็นข้าศึกโดยตรง ดังนี้.

คำว่า **ภควนฺตุ ปิฎฺฐิตฺ ปิฎฺฐิตฺ อนพฺนุชา โหนฺติ ภิกฺขุสงฺฆมฺญ**
ความว่า เป็นผู้ติดตามไปข้างหลัง ๆ ยังมองเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและ
ภิกษุสงฆ์ โดยการติดตามอิริยาบถ อธิบายว่า ยังแลเห็นศิระตามไป.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเสด็จเดินทางไกล ?
เพราะเหตุไร **สุบฺปิยปริพาชก**จึงติดตามไป ? และเพราะเหตุไร เขาจึง
กล่าวติเตียนพระรัตนตรัย.

ตอบว่า เริ่มแรก **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ มหาวิหาร
แห่งหนึ่งในบรรดามหาวิหาร ๑ แห่ง ที่เรียงรายอยู่รอบกรุงราชคฤห์
ในกาลนั้น เวลาเช้าตรู่ ทรงปฏิบัติพระพุทธรศีระ ถึงเวลาภิกษาจาร

มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมเสด็จเที่ยวบิณฑบาต ในกรุงราชคฤห์ วันนั้น พระองค์ทรงทำให้ภิกษุสงฆ์หาบิณฑบาตได้ง่าย ในเวลาภายหลังอาหารเสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ให้ภิกษุสงฆ์รับบาตรและจีวร มีพระพุทธรูปดำรัสว่า จักไปเมืองนาลันทา เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ เสด็จดำเนินทางไกลนั้น.

ในกาลนั้น แม่สุปปียปริพาชกก็อยู่ในอารามปริพาชกแห่งหนึ่งที่เรียงรายอยู่ รอบกรุงราชคฤห์ มีปริพาชกแวดล้อมเที่ยวภิกษาจารในกรุงราชคฤห์ วันนั้น แม่สุปปียปริพาชกก็กระทำให้บริษัทปริพาชกหาภิกษาได้ง่าย บริโภคอาหารเช้าแล้ว ให้พวกปริพาชกรับบริหารแห่งปริพาชกกล่าวว่า จักไปเมืองนาลันทา เหมือนกัน ไม่ทราบเลยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทางนั้น ชื่อว่าติดตามไป ถ้าทราบก็จะไม่ติดตามไป. สุปปียปริพาชกนั้นไม่ทราบเลย เมื่อเดินไป ชะเง้อคอขึ้นดู จึงเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้างามด้วยพระพุทธรูปานประหนึ่งยอดภูเขาทองเดินได้ที่แควดวงด้วยผ้ากัมพลแดง.

ได้ยินว่า ในสมัยนั้น พระฉัพพรรณรังสีแผ่ชานออกจากพระศรีระของพระทศพล วนเวียนรอบเนื้อที่ประมาณแปดสิบศอก. บริเวณป่านั้นย่อมเป็นดังเคลื่อนกล่นไปด้วยช่อรัตนะ พวงรัตนะ และผงรัตนะ ตั้งแผ่นทองที่วิจิตรด้วยรัตนะอันแผ่ออก ตั้งประพรมด้วยน้ำทองสีแดงกำ ตั้งเคลื่อนกล่นด้วยกลุ่มดาวร่วง ตั้งฝุ่นชาติที่คลุ้งขึ้นด้วยแรงพายุ และตั้งแวนวาบปลาบแปลบด้วยแสงรัศมีแห่งสายรุ้งสายฟ้า และหมู่ดารากี่ปานกัน.

ก็และพระศรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้ารุ่งเรืองด้วยอนุพยัญชนะ

แปดสิบ ตั้งสระที่มีดอกบัวหลวง และบัวขาบเข้ม ตั้งต้นปาริฉัตตดอกออกดอกบานสะพรั่งไปทั้งต้น ตั้งจะเหย้าพื้นทิฆัมพร ซึ่งประหนึ่งเข้มด้วยพยับคาราด้วยพระสิริ อนึ่ง มาลัย คือพระลักษณะอันประเสริฐสามสิบสองประการของพระองค์ ที่งามวิลาสด้วยวงด้วยพระรัศมีประมาณวาหนึ่ง ก็ปานตั้งเอาพระสิริมาข่มเสียซึ่งพระสิริแห่งพระเจ้าจักรพรรดิสามสิบสองพระองค์ เทวราชสามสิบสองพระองค์และมหาพรหมสามสิบสองพระองค์ ที่วางไว้ตั้งไว้ตามลำดับแห่งพวงมาลัยคือพระจันทร์สามสิบสองดวง พวงมาลัยคือพระอาทิตย์สามสิบสองดวงที่ร้อยแล้ว.

ก็และภิกษุทั้งหลายที่ยืนล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทั้งหมดล้วนแต่เป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลีกัน ตักเตือนกัน ดิเตยขนบาว ว่ากล่าวกัน ผู้เต็มใจทำตาม ทนคำสั่งสอน ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสมาธิ ปัญญา วิมุตติ และ วิมุตติญาณทัสสนะ. ในท่ามกลางภิกษุเหล่านั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเปรียบดังเสาทอง ล้อมด้วยกำแพงคือผ้ากัมพลแดง ตั้งเรือทองที่อยู่กลางดงปทุมแดง ตั้งกองอัคคีที่วางด้วยไฟที่แก้วประพาฬ ตั้งพระจันทร์เพ็ญอันล้อมด้วยหมู่ดาว ย่อมเจริญตาแม่แห่งฝูงมฤคชาติและปักษีทั้งหลาย จะป่วยกล่าวไปไยถึงเทวดาและมนุษย์เล่า.

ก็ในวันนั้นแล โดยมากพระอสีติมหาเถระต่างก็ทรงผ้าบังสุกุลมีสีดั่งเมฆเฉวียงป่าข้างหนึ่งถือไม้เท้า รวากะว่าข้างตระกูลคันธวงศ์ที่ได้รับการฝึกหัดเป็นอย่างดี ปราศจากโทษแล้ว คายโทษแล้ว ทำลายกิเลสแล้ว สางเครื่องรุงรังแล้ว ตัดเครื่องผูกพันแล้ว พากันห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พระองค์เองทรงปราศจากราคะแล้ว

แวดล้อมด้วยไปด้วยภิกษุผู้ปราศจากราคะแล้ว พระองค์เองทรงปราศจาก
โทสะแล้ว แวดล้อมไปด้วยภิกษุผู้ปราศจากโทสะแล้ว พระองค์เองทรง
ปราศจากตัณหาแล้ว แวดล้อมไปด้วยภิกษุผู้ปราศจากตัณหาแล้ว พระ
องค์เองทรงไม่มีกิเลส แวดล้อมไปด้วยภิกษุผู้ไม่มีกิเลส พระองค์เองเป็น
ผู้ตรัสรู้แล้ว แวดล้อมไปด้วยพระสาวกผู้รู้ตามเสด็จทั้งหลาย รวากะว่า
ไกรสรราชสีหแวดล้อมไปด้วยมฤคชาติ รวากะว่าดอกกัณณิการแวดล้อม
ด้วยเกสร รวากะว่าพญาช้างฉัททันต์แวดล้อมด้วยช้างแปดพันเชือก รว
ากะว่าพญาหงส์ชื่อชตรฐแวดล้อมด้วยหงส์เก้าหมื่น รวากะว่าพระเจ้าจักร-
พรรดิแวดล้อมด้วยเสนางคนิกร รวากะว่าท้าวสักกเทวราชแวดล้อมด้วย
หมู่เทวดา รวากะว่าท้าวหริตมมหาพรหมแวดล้อมด้วยหมู่พรหม ได้
เสด็จดำเนินไปทางนั้น ด้วยพุทธลีลาอันหาที่เปรียบมิได้ เป็นอจินไตย
ที่ใคร ๆ ไม่ควรคิดซึ่งบังเกิดด้วยผลบุญที่ทรงสั่งสมมาตลอดกาลประมาณ
มิได้ ดังดวงจันทร์ที่โคจรตลอดพื้นที่ขั้วพระฉะนั้น.

สุปปียปริพาชกพบพระผู้มีพระภาคเจ้า

ครั้งนั้น ปริพาชก^๑ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปด้วย พุทธลีลาอันหาที่เปรียบมิได้ และเห็นภิกษุทั้งหลายมีจักขุทอดลง มี อินทรีย์สงบ มีใจสงบ กำลังถวายนมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นคิวงจันทร^๒เพ็ญที่ลอยเด่นอยู่บนนภากาศ ฉะนั้น อย่างนี้แล้ว ได้เหลียวดู บริษัทของตน. บริษัทของปริพาชก^๑นั้น มากไปด้วยหาบบริขารมีชิ้นน้อย มีตั้งแต่เล็ก ๆ สามง่าม บาตรดินมีสีดั่งแวงหางนกยูง กะทอและคนโทน้ำ เป็นต้น ซึ่งห้อยอยู่ที่ไม้คานหาบมาพะรุงพะรัง ทั้งปากกล้า กล่าววาทาประโยชน์มิได้ มีอาทิอย่างนี้ว่า มือของคนโน้นงาม เท้าของคนโน้นงาม มีวาจาเพื่อเจ้า ไม่น่าดู ไม่น่าเลื่อมใส. ครั้นเห็นดังนั้นเขาเกิด วิปฏิสาร. ในกาลบัดนี้ ควรที่เขาจะกล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า. แต่เพราะเหตุที่ปริพาชก^๑นี้ริษยาพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ตลอดกาลเป็น นิจ เพราะความเลื่อมแห่งลาภสักการะ และความเลื่อมพรรคพวก ด้วย ว่าลาภสักการะย่อมบังเกิดแก่อัญญเดียรฉิย^๓ทั้งหลาย ตลอดเวลาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายยังมีได้เสด็จอุบัติในโลก แต่จำเดิมแต่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น อัญญเดียรฉิย^๓ทั้งหลายก็พากันเลื่อมลาภสักการะ ถึงความเป็นผู้ไร้สง่าราศี ดังหิ้งห้อยเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นฉะนั้น.

ก็ในเวลาทีอุปติสสะและโกลิตะบวชในสำนักของสัตถุชย^๔นั้น พวก ปริพาชก^๑ได้มีบริษัทยมาก แต่เมื่ออุปติสสะและโกลิตะหลีกไป บริษัท ของพวกเขาเมื่อนั้นก็พากันแตกไป. ด้วยเหตุ ๒ ประการดังกล่าวมานี้ ฟังทราบว่สุปปียปริพาชก^๑นี้เมื่อคายความริษยานั้นออกมา กล่าวติพระ รัตนตรัยทีเดียว เพราะริษยาพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่เป็นนิจ

คำว่า **อลโฆ ภควา อมฺพลภูฏิกายิ ราชาคารเก เกรตฺติวาสิ**
อุปคณฺธิ สทุธิ ภิกฺขุสงฺฆเมน ความว่า ในครั้งนั้นแลพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเสด็จไปด้วยพุทธลีลานั้น ถึงประตูพระราชอุทยานอัมพลภูฏิกา
โดยลำดับ ทอดพระเนตรดูพระอาทิตย์ มีพระพุทธรูปว่า บัดนี้มีไช้กาล
ที่จะไป พระอาทิตย์ใกล้อัสดงคต จึงเสด็จเข้าประทับพักแรมราตรีหนึ่ง
ณ พระตำหนักหลวง ในพระราชอุทยานอัมพลภูฏิกา.

ในพระบาลีนั้น อุทยานของพระราช ชื่อว่า **อัมพลภูฏิกา**. ได้ยิน
ว่า ณ ที่ใกล้ประตูแห่งอุทยานนั้นมีต้นมะม่วงหนุ่มอยู่ ซึ่งคนทั้งหลายเรียก
ว่า **อัมพลภูฏิกา** แม้อุทยานก็พลอยชื่อว่า **อัมพลภูฏิกา** ด้วย เพราะอยู่
ใกล้มะม่วงหนุ่มต้นนั้น. อุทยานนั้นสมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ มีกำแพง
ล้อมรอบ มีประตูประกอบไว้อย่างดี คุ้มครองอย่างดี ปานดังหีบฉะนั้น.
ในอุทยานนั้นได้สร้างพระตำหนักอันวิจิตรด้วยประติมากรรม เพื่อเป็นที่
เล่นทรงสำราญพระราชหฤทัย พระตำหนักนั้น จึงเรียกกันว่า **พระตำหนัก
หลวง**.

คำว่า **สุบฺปิยปิ โข** ความว่า แม้**สุบฺปิยปริพาชก**แลดูพระอาทิตย์
ณ ที่ตรงนั้นแล้ว ดำริว่า บัดนี้มีไช้กาลที่จะไป ปริพาชกทั้งผู้น้อยและ
ผู้ใหญ่มีอยู่มาก และทางนี้ก็มีอันตรายอยู่มาก ด้วยโจรบ้าง ด้วยยักษ์ร้าย
บ้าง ด้วยสัตว์ร้ายบ้าง ก็พระสมณโคดมนี้เสด็จเข้าไปยังอุทยาน ในสถาน
ที่ประทับของพระสมณโคดม เทวดาย่อมพากันอารักขา อย่างกระนั้นเลย
แม้เราก็จักเข้าไปพักแรมราตรีหนึ่งในอุทยานนี้แล พรุ่งนี้จึงค่อยไป ครั้น
ดำริดังนี้แล้วจึงเข้าไปสู่อุทยานนั้นแล.

ลำดับนั้น ภิกษุสงฆ์แสดงวัตรถวาย**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว กำหนด
สถานที่พักของตน ๆ. แม้**สุบฺปิยปริพาชก**ก็ให้วางบริวารของปริพาชก

ที่ด้านหนึ่งของอุทยาน แล้วเข้าพักแรมกับบริษัทของตน. แต่ในพระบาลีท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจคำที่ยกขึ้นเป็นประธานอย่างเดียวกันว่า กับด้วยพรหมทัตตมาณพผู้เป็นศิษย์ของตน. ก็ปริพาชกนั้นเข้าพักแรมอยู่อย่างนี้ได้แลดูพระทศพลในตอนกลางคืน. และในสมัยนั้นก็ตามประทีปไว้สว่างดูดาราดิถีรดาษโดยรอบ. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งอยู่ตรงกลางและภิกษุสงฆ์ก็พากันนั่งล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า. แม้ภิกษุสักกรุปหนึ่งในที่ประชุมนั้น ก็มีได้มีการคะนองมือ คะนองเท้า หรือเสียงไอ เสียงจามเลย. ด้วยว่าบริษัทนั้นนั่งประชุมกันสงบเงียบราวกะเปลวประทีปในที่อับลม ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยการเป็นผู้ศึกษาอบรมแล้ว และด้วยความเคารพในพระศาสดา. ปริพาชกเห็นคุณสมบัติดังนั้น จึงแลดูบริษัทของตน. ในที่ประชุมปริพาชกนั้น บางพวกก็นอนยกมือ บางพวกก็นอนยกเท้า บางพวกก็นอนละเมอ บางพวกก็นอนแลบลิ้น น้ำลายไหล กัดฟัน กรนเสียงดังครอก ๆ. แม้เมื่อควรจะกล่าวสรรเสริญ พระรัตนตรัย สุปิยปริพาชกนั้นก็กล่าวติเตียนอยู่นั่นเองอีก ด้วยอำนาจความริษยา ส่วนพรหมทัตตมาณพกล่าวสรรเสริญตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. ด้วยเหตุนี้ ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า ได้ยินว่า แม้ในพระราชอุทยาน อัมพลัญญิกานั้น สุปิยปริพาชก ดังนี้ ควรกล่าวคำทั้งหมด. ในพระบาลีนั้น บทว่า ตตฺรปิ ความว่า ในอุทยานชื่ออัมพลัญญิกาเมื่อนั้น.

อธิบายคำว่าภิกษุหลายรูปและคำว่าสงฆ์

บทว่า สมฺพหุลานํ ความว่า มากรูปด้วยกัน. ในข้อนี้ตามบรรยายในพระวินัย ภิกษุ ๓ รูป เรียกว่าหลายรูป เกินกว่านั้น ไป เรียกว่า

สงฆ์ แต่ตามบรรยายในพระสูตร ภิกษุ ๓ รูป เรียกว่า ๓ รูปนั่นเอง มากกว่านั้น เรียกว่าหลายรูป. ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นหลายรูป ตามบรรยายในพระสูตร.

บทว่า มณฑลมาเล ความว่า บางแห่งภูฏาคารศาลาที่เขาติดช่อฟ้า สร้างไว้ด้วยการมุงแบบหงส์ เรียกว่า มณฑลมาลก็มี บางแห่งอุปัฏฐากศาลาที่เขาติดช่อฟ้าไว้ตัวเดียว สร้างเสาระเบียงไว้รอบ เรียกว่ามณฑลมาลก็มี. แต่ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นห้อง เรียกว่ามณฑลมาล.

บทว่า สนฺนิสินฺฺนํ นั่งประชุม ท่านกล่าวเนื่องด้วยการนั่ง.

บทว่า สนฺนิปตฺตํ ประชุม ท่านกล่าวเนื่องด้วยการรวมกัน.

ถ้อยคำ อธิบายว่า กถาธรรม เรียกว่า การสนทนา ในบทว่า อโยจฺยชฺชโม.

บทว่า อุทฺปาติ แปลว่า เกิดขึ้นแล้ว.

ก็ข้อสนทนานั้น เป็นอย่างไร ?

คือ คุยกันอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุ นำอัครรรย คังนี้เป็นต้น.

ในพระบาลีนั้น ที่ว่านำอัครรรย เพราะไม่มีอยู่เป็นนิจ เช่นคนตาบอดขึ้นเขา. นัยแห่งศัพท์ก็เท่านี้. ส่วนนัยแห่งอรรถกถา มีดังต่อไปนี้
ชื่อว่า นำอัครรรย เพราะควรคิดนิ้วมือ อธิบายว่า ควรแก่การคิดนิ้ว.

ชื่อว่า ไม่เคยมี เพราะไม่เคยมีมาขึ้น.

ทั้ง ๒ บทนี้เป็นชื่อแห่งความประหลาดใจนั่นเอง.

บทว่า ยาวญฺจิทฺถํ ตัดเป็น ยาว จ อิทฺถ. ด้วยบทนั้น ท่านแสดงความที่คำนับหาประมาณมิได้. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบดีแล้ว.

ในคำว่า เตน ภควตา ชานตา ปสุตตา ฯเป ฯ สุปฏิวิตตา
นี้ มีความย่อดังต่อไปนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นได้ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ
แล้ว ทรงทำลายกิเลสทั้งปวง ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงทราบอาสยะ และอนุสยะ ของเหล่าสัตว์
นั้น ๆ ทรงเห็นไฉยธรรมทั้งปวง คุจมะขามป้อมที่วางไว้บนฝ่าพระหัตถ์
หนึ่ง ทรงทราบด้วยพระญาณ มีปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เป็นต้น ทรง
เห็นด้วยทิพยจักขุ ก็หรือทรงทราบด้วยวิชา ๓ บ้าง ด้วยอภิญาญา ๖ บ้าง
ทรงเห็นด้วยพระสมันตจักขุที่ไม่มีอะไรขัดข้องในธรรมทั้งปวง หรือทรง
ทราบด้วยพระปัญญาอันสามารถรู้ธรรมทั้งปวง ทรงเห็นรูปอันพันวิสัย
จักขุแห่งสัตว์ทั้งปวง หรือแม้รูปที่อยู่นอกฝ่า เป็นต้น ด้วยพระมังสจักขุ
อันบริสุทธิ์ยิ่ง หรือทรงทราบด้วยพระปัญญาเครื่องแทงตลอด อันมีพระ
สมาธิเป็นปกติฐานให้สำเร็จประโยชน์เกื้อกูลแก่พระองค์ ทรงเห็นด้วย
พระปัญญาเป็นเครื่องแสดง อันมีพระกรุณาเป็นปกติฐานให้สำเร็จประ-
โยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น ทรงเป็นพระอรหันต์ เพราะทรงกำจัดขันธ์คือ
กิเลส และเพราะทรงเป็นผู้ควรแก่สักการะมีปัจจัย เป็นต้น ทรงเป็นพระ
สัมมาสัมพุทธะ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เอง
หรือทรงทราบธรรมที่ทำอันตราย ทรงเห็นธรรมที่น่าออกจากทุกข์ ทรง
เป็นพระอรหันต์ เพราะทรงกำจัดขันธ์คือกิเลส และเพราะทรงเป็นผู้
ควรแก่สักการะมีปัจจัย เป็นต้น ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ เพราะตรัสรู้
ธรรมทั้งปวงโดยชอบ และด้วยพระองค์เอง ทรงได้รับสคติ โดยอาการ
ทั้ง ๔ ด้วยอำนาจแห่งเวสัชญาณ ๔ ดังพรรณนามาฉะนี้ ทรงทราบดี

ถึงความที่สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีอริมุตีต่าง ๆ กัน และมีอชยาศัยต่าง ๆ กัน และทรงทราบตลอดด้วยดีเพียงใด.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงความที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**พระองค์นั้น ทรงทราบดีแล้ว ท่านจึงกล่าวคำว่า **ก็สุปปิยปริพาชกนี้** ดังนี้เป็นต้น. มีคำอธิบายว่า ก็ความที่สัตว์ทั้งหลายมีอริมุตีต่างกัน มีอชยาศัยต่างกัน มีทิวฏฐิต่างกัน มีความพอใจต่างกัน มีความชอบใจต่างกัน นี้ใด **อันพระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทราบด้วยพระสัพพัญญุตญาณอันเป็นเครื่องรู้ความที่สัตว์ทั้งหลายมีอริมุตีต่างกัน คุณทรงดวงด้วยทะนาน และคุณทรงซึ้งด้วยตาซึ้ง โดยพระบาลีอย่างนี้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ว่าโดยธาตุ สัตว์ทั้งหลายย่อมเทียบเคียงกันเข้าได้ คือพวกที่มีอริมุตีเลวก็เทียบเคียงเข้ากันได้กับพวกที่มีอริมุตีดี พวกที่มีอริมุตีดีก็เทียบเคียงเข้ากันได้กับพวกที่มีอริมุตีดี** **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อดีตกาล ว่าโดยธาตุ สัตว์ทั้งหลายก็เทียบเคียงเข้ากันได้ คือพวกที่มีอริมุตีเลวก็เทียบเคียงเข้ากันได้กับพวกที่มีอริมุตีเลว พวกที่มีอริมุตีดีก็เทียบเคียงเข้ากันได้กับพวกที่มีอริมุตีดี** **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แมื่อนาคตกาล ว่าโดยธาตุ สัตว์ทั้งหลายจักเทียบเคียงเข้ากันได้ คือพวกที่มีอริมุตีเลวก็จักเทียบเคียงเข้ากันได้กับพวกที่มีอริมุตีเลว พวกที่มีอริมุตีดีก็จักเทียบเคียงเข้ากันได้กับพวกที่มีอริมุตีดี** **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ปัจจุบันกาลเดี๋ยวนี้ ว่าโดยธาตุ สัตว์ทั้งหลายย่อมเทียบเคียงเข้ากันได้ คือพวกที่มีอริมุตีเลวก็เทียบเคียงเข้ากันได้กับพวกที่มีอริมุตีเลว พวกที่มีอริมุตีดีก็เทียบเคียงเข้ากันได้กับพวกที่มีอริมุตีดี** ดังนี้ ความที่สัตว์ทั้งหลายมีอริมุตีต่างกันนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทราบดีแล้วเพียงใด ขึ้นชื่อว่าสัตว์ถึงสองคนมีอชยาศัยอย่างเดียวกัน หาได้ยากในโลก

เมื่อคนหนึ่งต้องการจะเดิน คนหนึ่งต้องการจะยืน เมื่อคนหนึ่งต้องการจะดื่ม คนหนึ่งต้องการจะบริโภคน้ำ และแม้ในอาจารย์และศิษย์สองคนนี้ **สุปปิยปริพาชก**นี้ กล่าวติพระพุทธรเจ้า ติพระธรรม ติพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย ส่วน**พรหมทัตตมาณพ**ผู้เป็นศิษย์ของ**สุปปิยปริพาชก** คงกล่าวชมพระพุทธรเจ้า ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย อาจารย์และศิษย์ทั้งสองนั้นมีถ้อยคำเป็นข่าศึกแก่กันและกันโดยตรงจะเดินตาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**และภิกษุสงฆ์ไปข้างหลัง ๆ ด้วยประการฉะนี้ ในพระบาลีนั้น บทว่า **อติหเม** ตักบทเป็น **อติห อิม** มีความว่า เหล่านี้... ด้วยประการฉะนี้. คำที่เหลือก็นัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ในคำว่า **อลโข ภควา เตสํ ภิกขุณฺโ** **อิมํ สจฺจิชฺชมฺมํ วิทิตฺวา** นี้ บทว่า **วิทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ.

จริงอยู่ ในบาลีประเทศบางแห่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทอดพระเนตรเห็นด้วยมังสัจฺจฯ จึงทรงทราบ เช่นในประโยคมีอาทิว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ทอดพระเนตรเห็นไม้ท่อนใหญ่ถูกกระแสน้ำในแม่น้ำคงคาพัดไป. ในบาลีประเทศบางแห่งทรงเห็นด้วยทิพยจักขุ จึงทรงทราบ เช่นในประโยคมีอาทิว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ทรงเห็นเทวดาเหล่านั้นนับเป็นพัน ๆ กำลังหวงแหนพื้นที่ทั้งหลายใน**ปาณฺณลิตฺตม** ด้วยทิพยจักขุ อันบริสุทธิ์ล่วงจักขุมนุษย์. ในบาลีประเทศบางแห่งทรงสดับด้วยพระโสตธรรมดาจึงทรงทราบ เช่นในประโยคมีอาทิว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ทรงสดับท่าน**พระอานนท**สนทนาปราศรัยกับ**สุภททปริพาชก**. ในบาลีประเทศบางแห่ง ทรงฟังด้วยทิพยโสตแล้วทรงทราบ เช่นในประโยคมีอาทิว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ทรงสดับ**สันธานคหบดี** สนทนาปราศรัย

กับนิโครธปริพาชกด้วยทิพยโสตธาตุดันบริสุทธิ์ ล่วงโสตมมนุษย์. ก็ใน
พระบาลีนี้ทรงเห็นด้วยพระสัพพัญญุตญาณ จึงได้ทรงทราบ. ทรงทำอะไร
จึงได้ทรงทราบ? ทรงทำกิจในปัจฉิมยาม.

พรรณนาพุทธกิจ ๕ ประการ

ขึ้นชื่อว่ากิจนี้มี ๒ อย่าง คือ กิจที่มีประโยชน์และกิจที่ไม่มีประ-
โยชน์. บรรดากิจ ๒ อย่างนั้น กิจที่ไม่มีประโยชน์ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงเพิกถอนแล้วด้วยอรหัตตมรรค ณ โภธิบัลลังก์. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงมีกิจแต่ที่มีประโยชน์เท่านั้น. กิจที่มีประโยชน์ของพระผู้มีพระภาค-
เจ้านั้นมี ๕ อย่าง คือ

๑. กิจในปุเรภัต
๒. กิจในปัจฉาภัต
๓. กิจในปริมยาม
๔. กิจในมัชฌิมยาม
๕. กิจในปัจฉิมยาม

ในบรรดากิจ ๕ อย่างนั้น กิจในปุเรภัตมีดังนี้ ก็พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ทรงปฏิบัติพระสรีระ มีบัวนพระโอสถ
เป็นต้น เพื่อทรงอนุเคราะห์อุปฐากและเพื่อความสำราญแห่งพระสรีระ
เสร็จแล้วทรงประทับยับยั้งอยู่บนพุทธอาสน์ที่เจียบสงัด จนถึงเวลาศึกษา-
จาร ครั้นถึงเวลาศึกษาจาร ทรงนุ่งสบง ทรงคาดประคดเอน ทรง
ครองจีวร ทรงถือบาตร บางครั้งเสด็จพระองค์เดียว บางครั้งแวดล้อม

ไปด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังคามหรือนิคม บางครั้งเสด็จเข้าไปตามปกติ บางครั้งก็เสด็จเข้าไปด้วยปาฏิหาริย์หลายประการ. คืออย่างไร ? เมื่อพระบรมโลกนาถเสด็จเข้าไปบิณฑบาต ลมที่พัดอ่อน ๆ พัดไปเบื้องหน้าแผ้วพื้นพสุธาให้สะอาดหมดจด พลาหก็หลังหยาดน้ำลงระงับฝุ่นละอองในมรรคา กางกั้นเป็นเพดานอยู่เบื้องบน กระแสลมก็หอบเอาดอกไม้ทั้งหลายมาโรยลงในบรรดา ภูมิประเทศที่สูงก็ต่ำลง ที่ต่ำก็สูงขึ้น ภาคพื้นก็ราบเรียบสม่ำเสมอในขณะที่ทรงย่างพระยุคลบาท หรือมีปทุมบุปผชาติอันมีสัมผัสนิ่มนวลชวนสบายคอยรองรับพระยุคลบาท พอพระบาทเบื้องขวาประดิษฐานลงภายในธรณีประตู่ พระฉัพพรรณรังสีก็โอภาสแผ่ไพศาล ชานออกจากพระพุทธรูประฟุ้งแวววาบประดับปราสาทราชมณเฑียร เป็นต้น ดังแสงเลื่อมพรายแห่งทอง และดั่งล้อมไว้ด้วยผืนผ้าอันวิจิตร บรรดาสัตว์ทั้งหลาย มี ช้าง ม้า และนก เป็นต้น ซึ่งอยู่ในสถานที่แห่งตน ๆ ก็พากันเปล่งสำเนียงอย่างเสนาะ ทั้งดนตรีที่ไพเราะ เช่น เถรี และพิณ เป็นต้น ก็บรรเลงเสียงเพียงดนตรีสวรรค์ และสรรพากรณแห่งมนุษย์ทั้งหลาย ก็ปรากฏสวมใส่ร่างกายในทันที ด้วยสัญญาณอันนี้ ทำให้คนทั้งหลายทราบได้ว่า วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในย่านนี้ เขาเหล่านั้นต่างก็แต่งตัวนุ่งห่มเรียบร้อย พากันถือของหอมและดอกไม้ เป็นต้น ออกจากเรือนเดินไปตามถนนบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยของหอมและดอกไม้ เป็นต้น โดยเคารพ ถวายบังคมแล้ว กราบทูลขอสงฆ์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดประทานภิกษุแก่พวกข้าพระองค์ ๑๐ รูป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดประทานภิกษุแก่พวกข้าพระองค์ ๒๐ รูป แก่พวกข้าพระ-

องค์ ๕๐ รูป แก่พวกข้าพระองค์ ๑๐๐ รูป ดังนี้ แล้วรับบาตรแม่ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ปลูกอาสนะน้อมนำถวายบิณฑบาตโดยเคารพ. พระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ทำภักติกเสร็จแล้ว ทรงตรวจดูจิตสันดานของสัตว์เหล่า
นั้น ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดให้บางพวกตั้งอยู่ในสรณคมน์ บาง
พวกตั้งอยู่ในศีล ๕ บางพวกตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคา-
มีผล อย่างใดอย่างหนึ่ง บางพวกบวชแล้วตั้งอยู่ในพระอรหัต ซึ่งเป็นผล
เลิศ ทรงอนุเคราะห์มหาชนดังพรรณนามาจะนั้นแล้ว ทรงลุกจากอาสนะ
เสด็จไปยังพระวิหาร ครั้นแล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์อันบวรซึ่งปลูก
ไว้ในมณฑลศาลา ทรงรอกอยการเสร็จภักติกของภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุ
ทั้งหลายเสร็จกิจเรียบร้อยแล้ว ภิกษุผู้อุปฐากก็กราบทูลพระผู้มีพระภาค-
เจ้าให้ทรงทราบ ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จเข้าพระคันธกุฎี.
นี้เป็นกิจในปุเรกัตก่อน.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงบำเพ็ญกิจในปุเรกัต
เสร็จแล้วอย่างนี้ ประทับนั่ง ณ ศาลาปรนนิบัติใกล้พระคันธกุฎี ทรง
ล้างพระบาทแล้วประทับยืนบนตั่งรองพระบาท ประทานโอวาทภิกษุสงฆ์
ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงยังประโยชน์คนและประโยชน์
ท่านให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด และว่า

ทูลลภญจ มนุสฺสสตฺถุํ พุทฺธูปาโท จ ทูลลโภ

ทูลลภา ขณสมฺปตฺติ สทฺธมฺโม ปรมทูลลภา

ทูลลภา สทฺธาสมฺปตฺติ ปพฺพชฺช จ ทูลลภา

ทูลลภํ สทฺธมฺมสฺสวณํ

ความเป็นมนุษย์ หาได้ยาก

ความเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า หาได้ยาก

ความถึงพร้อมด้วยขณะ หาได้ยาก

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า หาได้ยากอย่างยิ่ง

ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา หาได้ยาก

การบวช หาได้ยาก

การฟังพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หาได้ยาก

ณ ที่นั้น ภิกษุบางพวกทูลถามกรรมฐานกะพระผู้มีพระภาคเจ้า.
แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ประทานกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริงของภิกษุเหล่านั้น. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งปวงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วไปยังที่พักกลางคืนและกลางวันของตน ๆ. บางพวกก็ไปป่า บางพวกก็ไปสู่วิหารไม้ บางพวกก็ไปยังที่แห่งใดแห่งหนึ่ง มีภูเขาเป็นต้น บางพวกก็ไปยังภพของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ๆ ล ๆ บางพวกก็ไปยังภพของเทวดาชั้นวสวัตดี ด้วยประการฉะนี้. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ถ้ามีพระพุทธประสงค์ ก็ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ สำเร็จสี่ห-
ไซยาครู่หนึ่ง โดยพระประสูติเมืองขวา ครั้นมีพระวรกายปลอดโปร่งแล้วเสด็จลุกขึ้นตรวจดูโลกในภาคที่สอง. ณ ความ หรือนิคมที่พระองค์เสด็จเข้าไปอาศัยประทับอยู่ มหาชนพากันถวายทานก่อนอาหาร ครั้นเวลาหลังอาหารนุ่งห่มเรียบร้อย ถีของหอมและดอกไม้ เป็นต้น มาประชุมกันในพระวิหาร. ครั้นเมื่อบริษัทพร้อมเพรียงกันแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปด้วยพระปาฏิหาริย์อันสมควร ประทับนั่ง แสดงธรรมที่ควรแก่กาลสมัย ณ บวรพุทธอาสน์ที่บรรจงจัดไว้ ณ ธรรมสภา ครั้นทรงทราบ

กาลอันควรแล้วก็ทรงส่งบริษัทยกกลับ . เหล่ามนุษย์ต่างก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วพากันหลีกไป. นี่เป็นกิจหลังอาหาร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ครั้นเสร็จกิจหลังอาหารอย่างนี้แล้ว ถ้ามีพระพุทธรูปประสงค์จะโสทรจสรพระวรกาย ก็เสด็จลุกจากพุทธรูปอาสน์เข้าซุ้มเป็นที่สงرسาน ทรงสรพระวรกายด้วยน้ำที่ภิกษุผู้เป็นพุทธรูปฐากจัดถวาย. ฝ่ายภิกษุผู้เป็นพุทธรูปฐากก็นำพุทธรูปอาสน์มาปูลาดที่บริเวณพระคันธกุฎี. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองจีวรสองชั้นอันยอมดีแล้ว ทรงคาดประคดเอว ทรงครองจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วเสด็จไปประทับนั่งบนพุทธรูปอาสน์นั้น. ทรงหลีกเร้นอยู่ครู่หนึ่งแต่ลำพังพระองค์เดียว. ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายพากันมาจากที่นั้น ๆ แล้วมาสู่ที่ปรนนิบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ณ ที่นั้น ภิกษุบางพวกก็ทูลถามปัญหา บางพวกก็ทูลขอกรรมฐาน บางพวกก็ทูลขอฟังธรรม. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยับยั้งตลอดยามคืน ทรงให้ความประสงค์ของภิกษุเหล่านั้นสำเร็จ. นี่เป็นกิจในปฐมยาม.

ก็เมื่อสิ้นสุดกิจในปฐมยาม ภิกษุทั้งหลายถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วหลีกไป เหล่าเทวดาในหมื่นโลกธาตุทั้งสิ้น เมื่อได้โอกาสก็พากันเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่างทูลถามปัญหาตามที่เตรียมมา โดยที่สุตแม้อักขระ ๔ ตัว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบปัญหาแก่เทวดาเหล่านั้น ให้มัชฌิมยามผ่านไป นี่เป็นกิจในมัชฌิมยาม.

ส่วนปัจฉิมยาม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ ทรงยับยั้งอยู่ด้วยการเสด็จจงกรมส่วนหนึ่ง เพื่อทรงเปลื้องจากความเมื่อยล้าแห่งพระสรีระอันถูกอิริยาบถนั่งตั้งแต่ก่อนอาหารบิบบันแล้ว. ในส่วน

ที่สอง เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ สำเร็จสี่หยา โดยพระปรศว์เบื้องขวา. ในส่วนที่สาม เสด็จลุกขึ้นประทับนั่งแล้วทรงใช้พุทธจักษุตรวจดูสัตว์โลกเพื่อเส็งเห็นบุคคลผู้สร้างสมบุญญาธิการไว้ ด้วยอำนาจทานและศีล เป็นต้น ในสำนักของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ. นี้ เป็นกิจในปัจฉิมยาม.

ก็วันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยังกิจก่อนอาหารให้สำเร็จในกรุงราชคฤห์แล้ว ถึงเวลาหลังอาหารเสด็จดำเนินมายังหนทาง ตรัสบอกกรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลายในเวลาปฐมยาม ทรงแก้ปัญหาคำถามทั้งหลายในมัชฌิมยาม เสด็จขึ้นสู่ที่จงกรม ทรงจงกรมอยู่ในปัจฉิมยาม ทรงได้ยนิภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปสนทนาพาดพิงถึงพระสัพพัญญุตญาณนี้ ด้วยพระสัพพัญญุตญาณนั้นแล ได้ทรงทราบแล้ว. ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวว่า เมื่อทรงกระทำกิจในปัจฉิมยาม ได้ทรงทราบแล้ว. ก็และครั้นทรงทราบแล้ว ได้มีพระพุทธดำริดังนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้ กล่าวคุณพาดพิงถึงสัพพัญญุตญาณของเรา ก็กิจแห่งสัพพัญญุตญาณไม่ปรากฏแก่ภิกษุเหล่านี้ ปรากฏแก่เราเท่านั้น เมื่อเราไปแล้ว ภิกษุเหล่านั้นก็จักบอกการสนทนาของตนตลอดกาล. แต่นั้นเราจักทำการสนทนาของภิกษุเหล่านั้นให้เป็นต้นเหตุ แล้วจำแนกศีล ๓ อย่าง บันลือสีหนาทอันใคร ๆ คัดค้านไม่ได้ ในฐานะ ๖๒ ประการ ประชุมปัจฉยาการกระทำพุทธคุณให้ปรากฏ จักแสดงพรหมชาลสูตร อันจะยิ่งหมั่นโลกธาตุให้ห้วนไหว ให้จบลงด้วยยอดคือพระอรหันต์ ปานประหนึ่งยกภูเขาสิเนรุราชขึ้น และคูดฟ้าดท้องฟ้า ด้วยยอดสุวรรณภูฏ เทศนานั้นแม้เมื่อเราปรินิพพานแล้ว ก็จักยังอมตมทานถพานให้สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายตลอดห้าพันปี ครั้นมีพระพุทธดำริ

อย่างนี้แล้ว ได้เสด็จเข้าไปยังศาลาฆณฑลที่ภิกษุเหล่านั้นนั่งอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า เยน ความว่า ศาลาฆณฑลนั้นอันพระผู้มีพระภาคเจ้า พึงเสด็จเข้าไปโดยทางทิศใด.

อีกอย่างว่า บทว่า เยน นี้ เป็นตติยาวิภัตติ ลงในอรรถแห่ง สัตตมวิภัตติ. เพราะฉะนั้น ในบทนี้จึงมีเนื้อความว่า ได้เสด็จไป ณ ประเทศที่มีศาลาฆณฑลนั้น ดังนี้.

คำว่า ปญฺญตฺเต อาสเน นิสิตฺติ ประทับเหนื่ออาสนะที่บรรจงจัดไว้ ความว่า ข่าว่า ในครั้งพุทธกาล สถานที่ใด ๆ ที่มีภิกษุอยู่แม้รูปเดียวก็ จัดพุทธอาสน์ไว้ทุกแห่งทีเดียว. เพราะเหตุไร ? เขาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมนสิการถึงเหล่าภิกษุที่รับกรรมฐานในสำนักของพระองค์แล้ว อยู่ในที่สำราญว่า ภิกษุรูปโน้นรับกรรมฐานในสำนักของเราไป สามารถจะยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้นหรือไม่หนอ ครั้นทรงเห็นภิกษุรูปนั้นละกรรมฐาน ตรีภิกษุถึงอกุศลวิตกอยู่ ลำดับนั้น มีพระพุทธดำริว่า กุลบุตรผู้นี้รับกรรมฐานในสำนักของศาสดาเช่นเรา เหตุไฉนเล่า จักถูกอกุศลวิตกครอบงำให้จมลงในวัฏฏทุกข์อันหาเงื่อนต้นไม่ปรากฏ เพื่อจะทรงอนุเคราะห์ภิกษุรูปนั้นจึงทรงแสดงพระองค์ ณ ที่นั้นทีเดียว ประทานโอวาทกุลบุตรนั้นแล้วเสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศกลับไปยังที่ประทับของพระองค์ต่อไป.

ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทานโอวาทอยู่ อย่างนี้ คิดกันว่า พระบรมศาสดาทรงทราบความคิดของพวกเรา เสด็จมาแสดงพระองค์ประทับยืน ณ ที่ใกล้พวกเรา เป็นภาระที่พวกเราจะต้อง

เตรียมพุทธอาสน์ไว้ สำหรับทูลเชิญในขณะนั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดประทับนั่งบนพุทธอาสน์นี้ ขอพระองค์โปรดประทับนั่งบนพุทธอาสน์นี้. ภิกษุเหล่านั้นต่างจัดพุทธอาสน์ไว้แล้วอยู่. ภิกษุที่มีตั้งก็จัดตั้งไว้ ที่ไม่มีก็จัดเตียง หรือแผ่นกระดาน หรือไม้ หรือแผ่นศิลา หรือกองทรายไว้ เมื่อไม่ได้ตั้งนั้นก็ดึงเอาแม่ใบไม้เก่า ๆ มาปูผ้าบังสุกุลตั้งไว้บนที่นั่นเอง แต่ในพระดำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัญจิกานี้ มีพระราชอาสน์อยู่ ภิกษุเหล่านั้นช่วยกันปิดกวาดฝุ่นละออง พระราชอาสน์นั้นปูลาดไว้ นั่งล้อมสวดพระพุทธรูป ประารภถึงพระอธิมุติญาณ (ญาณรู้ธยาชัยสัตว์) ของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ท่านพระอานนท์ หมายถึงพระราชอาสน์นั้น จึงกล่าวว่า ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่เขาบรรจงจัดถวาย. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งอย่างนี้ ทั้งที่ทรงทราบอยู่ ก็ตรัสถามภิกษุทั้งหลายเพื่อให้เกิดการสนทนา และภิกษุเหล่านั้นก็พากันกราบทูลแต่พระองค์ทุกเรื่อง. เพราะเหตุนั้น ท่านพระอานนท์ จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นประทับนั่งแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

ประชุมบทเหล่านั้น บทว่า กายนุตฺต ความว่า พวกเขอนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไร ? บาลีเป็น กายนุตฺต ก็มี. พระบาลีนั้นมีเนื้อความว่า พวกเขอนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไรในที่นี้. บาลีเป็น กายโนตฺต ก็มี. ในธรรมบท แม้พระบาลีนั้นก็มีความดังกล่าวมานั่นเอง.

บทว่า อนุตฺตรา กถา ความว่า สนทนาระหว่างการมนสิการกรรมฐาน อุเทศและปริปุจฉา เป็นต้น คือ ในระหว่างเป็นเรื่องอื่นเรื่องหนึ่ง.

บทว่า วิปฺปกตา ความว่า ยังไม่จบ คือยังไม่ถึงที่สุด เพราะตถาคตมาเสียก่อน.

ด้วยบทนั้น ทรงแสดงไว้อย่างไร ?

อธิบายว่า ตถาคตมาเพื่อหยุดการสนทนาของพวกเธอหามิได้ แต่มาด้วยหวังว่าจักแสดงให้การสนทนาของพวกเธอจบลง คือทำให้ถึงที่สุดด้วยความเป็นสัตัพัญญู ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงประทับนั่ง ทรงห้ามอย่างพระสัตัพัญญู.

แม้ในคำว่า พระเจ้าข้า พวกข้าพระองค์สนทนาค้างอยู่ ก็พอดีพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึงนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การสนทนาพระพุทฺธคุณ ปรรวาทพระสัตัพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกข้าพระองค์ยังค้างอยู่ หาใช่ไตรัจฉานกถา มีราชกถาเป็นต้นไม่ ก็พอดีพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึง ขอพระองค์ได้โปรดแสดงให้การสนทนาของพวกข้าพระองค์นั้นจบลง ณ กาลบัดนี้เถิด. ก็ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ ท่านพระอานนทได้ภายิต คำอันเป็นนิทาน ซึ่งประดับด้วยกาละ เทศะ ผู้แสดง เรื่อง บริษัท และที่อ้างอิงเพื่อให้เข้าใจโดยง่าย ซึ่งพระสูตรนี้ที่ชี้แจงอานุภาพแห่งพระพุทฺธคุณ อันสมบูรณ์ด้วยอรรถะและพยัญชนะ อุปมาดังทำน้ามีภูมิภาคอันบริสุทธิ์สะอาด เต็มไปด้วยทรายดั่งใยแก้วมุกดาอันเกลื่อนกล่น มีบันไดแก้วอันงามพิลาสจรรณด้วยพื้นศิลาอันบริสุทธิ์ เพื่อให้หยั่งลงได้โดยสะดวก สู่สระโบกขรณี อันมีน้ำมีรสดีใสสะอาดรุ่งเรืองด้วยดอกอุบลและดอกปทุม ฉะนั้น และอุปมาดังบันไดอันงามรุ่งเรืองเกิดแสงแห่งแก้วมณี มีแผ่นกระดานที่เกลี้ยงเกลาอ่อนนุ่มที่ทำด้วยงา อันเฝ้าทองคำรัดไว้เพื่อให้ขึ้นได้ โดยสะดวกสู่ปราสาทอันประเสริฐ มีฝาอันจำแนกไว้เป็นอย่างดี แวดล้อมด้วยไฟที่อันวิจิตร ทั้งทรวดทรงก็โสภิตโปร่งสล้าง รวากะว่าประสงคัจจะ

สัมพัทธ์ทางกลุ่มดาว และอุปมาดั่งมหาวิหาร อันมีบานประตูไพศาล ติดตั้งเป็นอย่างดี โชติช่วงด้วยรัศมีแห่งทองเงินแก้วมณีแก้วมุกดา และแก้วประพาฬ เป็นต้น เพื่อเข้าได้โดยสะดวกสู่เรือนใหญ่ที่งามไปด้วยอิสริยยสมบัติอันโอฬาร มีการกรีดกรายร้ายรำของเหล่าคนผู้มีเสียงไพเราะ เจรจาร่าเริงระคนกับเสียงกระทบกันแห่งอาภรณ์ มีทองกรและเครื่องประดับทำเป็นต้นฉะนั้น.

จบวรรณาคาความของคำเป็นนิทานแห่งพระสตรี

พรรณนาเหตุที่ตั้งพระสูตร

บัดนี้ ถึงลำดับโอกาสที่จะพรรณนาพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นแสดงโดยนัยมีอาทิว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย ชนเหล่าอื่นจะพึงติเรากี่ดี ดังนี้. ก็การพรรณนาพระสูตรนี้นั้น เมื่อได้พิจารณาเหตุที่ทรงตั้งพระสูตรแล้วจึงกล่าวย่อแม่มแจ้ง ฉะนั้น ข้าพเจ้าจักวิจารณ์เหตุที่ทรงตั้งพระสูตรเสียก่อน.

ก็เหตุที่ทรงตั้งพระสูตรมี ๔ ประการ คือ

๑. อดัดชฌาสยะ เป็นไปตามพระอัยาศัยของพระองค์
๒. ปรัชฌาสยะ เป็นไปตามอัยาศัยของผู้อื่น
๓. ปุจฉาวลิกะ เป็นไปด้วยอำนาจการถาม
๔. อดถูปัตติกะ เป็นไปโดยเหตุที่เกิดขึ้น

ในบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น พระสูตรเหล่าใดที่คนเหล่าอื่นมิได้ทูลอาราธนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาโดยพระอัยาศัยของพระ

องค์แต่ลำพังอย่างเดียว มีอาทิอย่างนี้ คือ อากังขยยสูตร วัตถสูตร
มหาสติปัญญาสูตร มหาสพยตนวิภังคสูตร อริยวังสสูตร ส่วนแห่ง
สัมมปป์ชานสูตร ส่วนแห่งอิทธิบาท อินทรีย์ พละ โภชณงค์ และ
มรรค พระสูตรเหล่านั้น ชื่อว่ามีเหตุที่ทรงตั้งเป็นไปตามพระอรรถาภัยของ
พระองค์.

อนึ่ง พระสูตรเหล่าใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยสามารถแห่ง
อรรถาภัยของผู้อื่น เล็งดูอรรถาภัยความพอใจ ความชอบใจ อภินิหาร
และภาวะที่จะตรัสรู้ได้ ของชนเหล่าอื่นอย่างนี้ว่า ธรรมบ่มวิมุติของราहुล
แก่กล้าแล้ว ถ้ากระไรเราพึงแนะนำราहुลในอัสวักขยธรรมให้สูงขึ้น
ดังนี้แล้ว มีอาทิอย่างนี้ คือ จุลลราहुโลวาทสูตร มหาราहुโลวาทสูตร
สัมมจักกัปปวัตตนสูตร ธาตุวิภังคสูตร พระสูตรเหล่านั้น ชื่อว่ามีเหตุ
ทรงตั้งเป็นไปตามอรรถาภัยของผู้อื่น.

อนึ่ง พระสูตรเหล่าใดที่เหล่าสัตว์ทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือบริษัท ๔
วรรณะ ๔ นาค ครุฑ คนธรรพ์ อสูร ยักษ์ ท้าวมหาราชเทวดาชั้น
ดาวดึงส์ เป็นต้น และท้าวมหาพรหมพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วทูลถามปัญหาโดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าโพช-
ณงค์ โภชณงค์ ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่านิวรรณ์ นิวรรณ์
ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานขันธห้าเหล่านี้หนอแล ในโลกนี้
อะไรเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐที่สุดของตน เมื่อถูกถามอย่างนี้
แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเทศนามิโพชณงค์สังยุต เป็นต้น ก็หรือ
พระสูตรแม่อื่นเหล่าใด มีเทวดาสังยุต มารสังยุต พรหมสังยุต
ลักกปัญหสูตร จุลลเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สามัญญผลสูตร

อาฬวกสูตร สุจิโถมสูตร เป็นต้น พระสูตรเหล่านั้น ชื่อว่ามีเหตุที่ทรงตั้งเป็นไปด้วยอำนาจการถาม.

อนึ่ง พระสูตรเหล่านั้นใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจึงตรัสเทศนา มีอาทิอย่างนี้ คือ ธรรมทายาทสูตร จุลลสีหนาทสูตร จันฑุปมสูตร ปุตตมังสุปมสูตร ทารุกขันธุปมสูตร อัคคิกขันธุปมสูตร เผลปิณฑุปมสูตร ปาริฉัตตอุปมสูตร พระสูตรเหล่านั้น ชื่อว่ามีเหตุที่ทรงตั้งเป็นไปโดยเหตุที่เกิดขึ้น.

ในบรรดาเหตุที่ทรงตั้งพระสูตร ๔ ประการ ดังพรรณนามานี้ พรหมชาลสูตรนี้มีเหตุที่ทรงตั้งเป็นไปโดยเหตุที่เกิดขึ้น.

ก็พรหมชาลสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งในเพราะเหตุที่เกิดขึ้น. ในเพราะเหตุที่เกิดขึ้นอย่างไร ? ในเพราะการสรรเสริญและการติเตียน คืออาจารย์ติเตียนพระรัตนตรัย ศิษย์ชมพระรัตนตรัย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นเทศนาโกศล ทรงทำการสรรเสริญ และการติเตียนนี้ให้เป็นเหตุที่เกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้ แล้วทรงเริ่มเทศนาว่า ลูกอนภิภุทั้งหลาย ชนเหล่าอื่นจะพึงกล่าวติเราก็ดี ดังนี้.

ประชุมบทเหล่านั้น บทว่า มม เป็นัญญูวิวัตติ เนื้อความเท่ากับ มม. วาสัพทเป็นวิกัปปีตละ. บทว่า ปเร ได้แก่เหล่าสัตว์ผู้เป็นข้าศึก. บทว่า ตตฺร ความว่า ในคนพวกที่กล่าวติเตียนเหล่านั้น. ด้วยคำว่า น อามาโต เป็นต้น ถึงแม้ว่าภิกษุเหล่านั้นไม่มีความอามาตเลยก็จริง ถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงป้องกันมิให้อกุศลเกิดขึ้นในฐานะเช่นนี้ แก่กุลบุตรทั้งหลายในกาลอนาคต จึงได้ทรงตั้งไว้เป็นธรรมเนียม.

คำว่า **ความอาฆาต** ในพระบาลีนั้นมีวิเคราะห์ว่า เป็นที่มากระทบแห่งจิต. คำนี้เป็นชื่อของความโกรธ.

คำว่า **ความไม่แช่มชื่น** มีวิเคราะห์ว่าเป็นเหตุให้ไม่เบิกบานใจ คือ ไม่นิยดี ไม่นิยใจ. คำนี้เป็นชื่อของโทมนัส.

คำว่า **ความไม่ภริมยใจ** มีวิเคราะห์ว่า ไม่นิยดีประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน ไม่นิยดีประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนอื่น ๆ. คำนี้เป็นชื่อของความโกรธ.

บรรดาบททั้งสามนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสชั้นสอง คือ ตรัสสังขารชั้นด้วยบททั้งสอง (**อาฆาต** และ **อนภริมย**) ตรัสเวทนาชั้นด้วยบทเดียว (**อปจฺจโย**) ด้วยประการฉะนี้.

ด้วยอำนาจแห่งชั้นทั้งสองนั้น ได้ตรัสปฏิเสชการทำหน้าที่แห่งสัมปยุตตธรรมแม้ที่เหลือทีเดียว. ครั้นทรงห้ามความเจ็บใจโดยนัยแรกอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงโทษในความเจ็บใจนั้น โดยนัยที่สอง จึงตรัสว่า ถ้าเธอทั้งหลายจักขุ่นเคือง หรือจักน้อยใจในคนเหล่านั้น อันตรายจะพึงมีแก่เธอทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นเป็นแน่ ดังนี้.

ประชุมบทเหล่านั้น หลายบทว่า **ตฺตฺร เจ ตุมฺเห อสุสฺส** ความว่า หากว่าเธอทั้งหลายจะพึงขุ่นเคืองด้วยความโกรธ จะพึงน้อยใจด้วยความโทมนัส ในพวกที่กล่าวติเตียนเหล่านั้น หรือในคำติเตียนนั้น.

หลายบทว่า **ตุมฺหฺลฺยฺเววสุสฺส เตน อนฺตฺราโย** ความว่า อันตรายจะพึงมีแก่คุณธรรมทั้งหลาย มีปฐมฌาน เป็นต้น ด้วยความโกรธนั้นและด้วยความน้อยใจนั้น ของเธอทั้งหลายนั่นเอง.

ครั้นทรงแสดงโทษโดยนัยที่สองอย่างนี้แล้ว เพื่อจะทรงแสดงว่า ผู้ที่น้อยใจเป็นผู้ไม่สามรถแม้ในเหตุเพียงกำหนดเนื้อความของถ้อยคำ

โดยนัยที่สาม จึงตรัสว่า เธอทั้งหลายจะพึงรู้คำที่เป็นสุภายิต หรือคำที่เป็นทุพภายิตของคนเหล่านี้ได้ละหรือ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปเรถ** ความว่า ก็คนมักโกรธ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงเนื้อความของคำที่เป็นสุภายิต และคำที่เป็นทุพภายิต ของคนพวกใดพวกหนึ่ง คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวก หรือมารดาบิดา หรือคนที่เข่าเข้าศึกษาได้เลย. อย่างที่ตรัสไว้ว่า

คนโกรธย่อมไม่รู้ธรรมดา คนโกรธย่อมไม่เห็นธรรม
เมื่อรชนถูกความโกรธครอบงำ ย่อมมีดื้อตันที
ความโกรธก่อให้เกิดความพินาศ ความโกรธทำให้
จิตกำเริบ ชนไม่รู้จักความโกรธซึ่งเป็นภัยเกิดในจิต
ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงห้ามความเจ็บใจในเพราะการติเตียน แม้โดยประการทั้งปวงอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงอาการที่ควรปฏิบัติ จึงได้ตรัสคำมีอาทิว่า ในคำที่เขากล่าวติเตียนนั้น คำที่ไม่จริง เธอทั้งหลายควรแก้ไขให้เห็นโดยความไม่เป็นจริง ดังนี้.

ประชุมบทเหล่านั้น บทว่า **ตตฺร ตุมฺเหหิ** ความว่า ในคำที่เขากล่าวติเตียนนั้น เธอทั้งหลาย. บทว่า **อญฺุตํ อญฺุตโต นิพเพชฺชตพฺพํ** ความว่า คำใดที่ไม่จริง คำนั้น เธอทั้งหลายพึงแยกโดยความไม่เป็นจริงทีเดียว. แก่อย่างไร? พึงแก้ไขโดยนัยมีอาทิว่า นั้นไม่จริง แม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้.

ในข้อนั้น มีคำประกอบดังต่อไปนี้ เธอทั้งหลายได้ฟังเขาพูดว่า ศาสดาของพวกท่านไม่ใช่พระสัพพัญญู พระธรรมอันศาสดาของพวก

ท่านกล่าวแล้วแล้ว พระสงฆ์ปฏิบัติแล้ว ดังนี้ เป็นต้น ไม่ควรนิ่งเสีย แต่ควรกล่าวแก่เขาอย่างนี้ว่า นั่นไม่จริง แม้เพราะเหตุนี้ คือ คำที่พวกท่านกล่าวนั้น ไม่จริงแม้เพราะเหตุนี้ ไม่แท้แม้เพราะเหตุนี้ ข้อนี้ไม่มีในพวกเรา และก็หาไม่ได้ในพวกเรา พระศาสดาของพวกเราเป็นพระสัมพันธัญญจริง พระธรรมพระองค์ตรัสดีแล้ว พระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้ว ในข้อนี้มีเหตุดังนี้ ๆ.

ในบทเหล่านี้ บทที่สอง ฟังทราบว่าเป็นไวพจน์ของบทที่หนึ่ง บทที่สี่ ฟังทราบว่าเป็นไวพจน์ของบทที่สาม. และควรทำการแก้ไขในการติเตียนเท่านั้นดังนี้ ไม่ต้องแก้ทั่วไป. แต่ถ้าเมื่อถูกเขากล่าวว่า ท่านเป็นคนทุกิล อาจารย์ของท่านเป็นคนทุกิล สิ่งนี้ ๆ ท่านได้กระทำแล้ว อาจารย์ของท่านได้กระทำแล้ว ดังนี้ ก็ทนนิ่งอยู่ได้ ย่อมเป็นที่หวาดเกรงแก่ผู้กล่าวฉะนั้น ไม่ต้องทำความขุ่นใจ แก้ไขการติเตียน ส่วนบุคคลที่คำด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ โดยนัยว่า อ้ายอุฐ อ้ายวัว เป็นต้น ควรวางเฉยเสีย ใช้อริวาสนขันตอย่างเดียวในบุคคลนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงลักษณะของผู้คงที่ในฐานะแห่งการติเตียนอย่างนี้แล้ว บัดนี้ มีพระพุทธรูปประสงค์จะทรงแสดงลักษณะของผู้คงที่ในฐานะแห่งการสรรเสริญ จึงตรัสพระบาลีว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเหล่านี้จะฟังกล่าวชมเรา ดังนี้ เป็นต้น.

ในพระบาลีนั้น คำว่า คนเหล่านี้ ได้แก่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้เลื่อมใสเหล่าใดเหล่าหนึ่ง. เพลิดเพลิน มีวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุมา ยินดีแห่งใจ. คำนี้เป็นชื่อของปีติ.

ภาวะแห่งใจดี ชื่อว่า โสมนัส. คำว่า โสมนัสนี้เป็นชื่อของความ

สุขทางจิต.

ภาวะแห่งบุคคลผู้เบิกบาน ชื่อว่า ความเบิกบาน ถามว่า ความเบิกบานของอะไร ? ตอบว่า ของใจ. คำว่า ความเบิกบานนี้เป็นชื่อของปีติอันทำให้เบิกบาน นำมาซึ่งความพึงชาน.

แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสสังขารชั้นด้วยบททั้งสอง ตรัสเวทนาชั้นด้วยบทเดียว ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงห้ามความเบิกบานโดยนัยที่หนึ่งอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงโทษในความเบิกบานนั้น โดยนัยที่สอง จึงได้ตรัสคำมีอาทิว่า ถ้าเธอทั้งหลายจักเพิลิคนิคน จักคิใจ จักเบิกบานใจในคำขมนั้น อันตรายจะพึงมีแก่เธอทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นเป็นแน่ดังนี้.

แม้ในที่นี้ ก็พึงทราบเนื้อความว่า บทว่า ตุมฺหฺนฺยฺสฺส เตน อนฺตราย ความว่า อันตรายจะพึงมีแก่คุณธรรมทั้งหลาย มีปฐมฌาน เป็นต้น ของเธอทั้งหลายนั่นเอง เพราะความเบิกบานนั้น.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไรจึงตรัสดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญปีติ และโสมนัสในพระรัตนตรัยนั้นเทียว โดยพระสูตรหลายร้อยสูตร มีอาทิอย่างนี้ว่า ผู้ที่ประกาศว่า พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ เกิดปีติไปทั่วกาย ก็ปีตินั้นประเสริฐกว่าชมพูทวีปเสียอีก และว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายชนเหล่าใดเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ชนเหล่านั้นชื่อว่าเลื่อมใสในวัตถุอันเลิศ ดังนี้มิใช่หรือ ?

ตอบว่า ตรัสสรรเสริญไว้จริง แต่ปีติและโสมนัสนั้นเกี่ยวกับเนกขัมมะ ในที่นี้ ทรงประสงค์ปีติและโสมนัสที่เนื่องด้วยการครองเรือน

อย่างที่เกิดขึ้นแก่ท่านพระฉันทะ โดยนัยว่า พระพุทธเจ้าของเรา พระธรรมของเรา ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยว่า ปิตติและโสมนัสที่เนื่องด้วยการครองเรือนนี้ ย่อมกระทำอันตรายแก่การบรรลุธรรม เป็นต้น. ด้วยเหตุนี้แหละ แม้ท่านพระฉันทะจึงไม่สามารถที่จะทำคุณวิเศษให้บังเกิดได้ตลอดเวลาที่พระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จปรินิพพาน. แต่ท่านได้ถูกคุกคามด้วยพรหมทัณฑ์ที่ทรงบัญญัติไว้ในปรินิพพานสมัย ละปิตติและโสมนัสนั้นได้แล้ว จึงยังคุณวิเศษให้บังเกิดได้. เพราะฉะนั้น ฟังทราบวา ปิตติ และโสมนัสที่ตรัสแล้วนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายปิตติและโสมนัสที่ทำอันตรายเท่านั้น. ก็ปิตินี้ที่เกิดพร้อมกับความโลภ และความโลภก็เช่นกับความโกรธนั่นเอง. อย่างที่ตรัสไว้ว่า

คนโลภย่อมไม่รู้ธรรมดา คนโลภย่อมไม่เห็นธรรม
เมื่อรชนถูกความโลภครอบงำ ย่อมมีติดื้อตันท์
ความโลภก่อให้เกิดความพินาศ ความโลภทำให้จิต
อยากได้ ชนไม่รู้จักความโลภนั้นซึ่งเป็นภัยเกิดใน
ภายใน ดังนี้.

ก็วาระที่สามแม้ไม่ได้มาในที่นี้ ก็ฟังทราบวา มาแล้วโดยธรรมดาเหมือนกัน. แม้คนโลภก็ไม่รู้ธรรมดาเหมือนอย่างคนโกรธ.

ในวาระแห่งการแสดงอาการที่จะพึงปฏิบัติ มีคำประกอบดังต่อไปนี้ เธอทั้งหลายได้ฟังเขาพูดว่า พระศาสดาของท่านทั้งหลายเป็นพระสัมพันธัญญ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระองค์ตรัสดีแล้ว พระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้ เป็นต้น ไม่ควรนิ่งเสีย แต่ควรยืนยันอย่างนี้ว่า คำที่พวกท่านพูดนั้น เป็นคำจริงแม้เพราะเหตุนี้ เป็นคำแท้แม้เพราะเหตุ

นี่ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์แม่เพราะเหตุนี้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม่เพราะเหตุนี้ พระธรรมอันพระองค์ตรัสดีแล้วแม่เพราะเหตุนี้ เป็นพระธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นเองแม่เพราะเหตุนี้ พระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้วแม่เพราะเหตุนี้ ปฏิบัติตรงแม่เพราะเหตุนี้ ดังนี้ แม่ถูกถามว่า ท่านมีศีลหรือ ? ถ้ามีศีลก็พึงยืนยันว่า เราเป็นผู้มีศีล ดังนี้ ทีเดียวกว่า แม่ถูกถามว่า ท่านเป็นผู้ได้ปฐมฌานหรือ ? ฯลฯ ท่านเป็นพระอรหันต์หรือ ? ดังนี้ พึงยืนยันเฉพาะแก่ภิกษุทั้งหลายที่เป็นสภาคันเท่านั้น. ก็ด้วยการปฏิบัติตามที่กล่าวมานี้ ย่อมเป็นอันละเว้นความเป็นผู้ปรารถนาลามก และย่อมเป็นอันแสดงความที่พระศาสนาไม่เป็นโมฆะ ดังนี้. คำที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

พรรณนาอนุสนธิเริ่มต้น

อนุสนธิเริ่มต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อปุณฺณกกล่าวชมตถาคต จะพึงกล่าวด้วยประการใด นั้นมีประมาณน้อยนัก ยังต่ำนัก เป็นเพียงศีล ดังนี้.

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มด้วยบทสองบท คือ การสรรเสริญและการติเตียน. ในสองประการนั้น การติเตียนต้องยับยั้งไว้เหมือนไฟ พอถึงน้ำก็ดับฉะนั้น อย่างในคำนี้ว่า นั้นไม่จริงเพราะเหตุนี้ นั้นไม่แท้แม่เพราะเหตุนี้ ดังนี้. ส่วนการสรรเสริญก็ควรยืนยันที่เป็นจริงว่า เป็นจริง คล้อยตามไปอย่างนี้ทีเดียวกว่า นั้นเป็นจริงแม่เพราะเหตุนี้. ก็คำสรรเสริญนั้นมีสองอย่าง คือ คำสรรเสริญที่พรหมทัตมาณพกล่าวอย่างหนึ่ง คำสรรเสริญที่ภิกษุสงฆ์ปรารภโดยนัยมีอาทิว่า ท่านทั้งหลาย

น้าอัครรรรร์ ดั่งน้ อย่งหน้. ในสองอย่งน้ ค่ำสรรสรรญที่ภกษุสงฆ์
กล่ำว พระผู้มีพระภคเจ้าจ้กทรงแสดงอนุสนธในการประกศควมว่ง
เปล่ำข้งหน้ำ แต่ในท้นี้มีพุททประสงค้จะทรงแสดงอนุสนธ ค่ำสรร-
สรรญที่พรหมท้ตมคภกล่ำว จ้งทรงเริ่มเทศน่ำว คุก่อนภกษุท้งหลย
ก้เมือปุณชนกล่ำวชมตคคค จะพ้งกล่ำวด้วยประกรคค น้มีประมค
น้อยนัก ย้งต้ำนัก เป็นเพยงศล ดั่งน้.

ในค่ำเหล่าน้ ค่ำว มีประมคน้อย เป็นช้อของล้เงล้กน้อย
ค่ำว ย้งต้ำนัก เป็นวคพจน์ของค่ำว มีประมคน้อย. ขนคเรยค่ำว
ประมค. ช้อว มีประมคน้อย เพราะมีประมคน้อย. ช้อว ย้งต้ำ
นัก เพราะมีประมค. ช้อว เป็นเพยงศล ค้อศลน้เอง. มีธบยต้ำ
ว คุก่อนภกษุท้งหลย ก้เมือปุณชนกล่ำวชมตคคค แม้กระท้ำอตุศคหะ
วเรจะกล่ำวชม จะพ้งกล่ำวชมด้วยประกรคค น้มีประมคน้อยนัก
เป็นเพยงศล ดั่งน้.

ในช้อน้ หคจะพ้งมีค่ำถมว ธรรมคว่ำศลน้ เป็นเครือ
ประกบอันเลศของพระโยคค ดั่งที่พระโบรมคคจรรย้ท้งหลยกล่ำวว

ศลเป็นอถ้งกรของพระโยคค ศลเป็นเครือประกบ

ของพระโยคค พระโยคคผู้ตคต่งด้วยศลท้งหลย

ถ้งคเป็นผู้เลศในการประกบ ดั่งน้.

อน้ แม้พระผู้มีพระภคเจ้าก้ได้ตรัสศล ทรงกระท้ำให้งใหญ่
ทคเดยวในพระสุตรหลยร้อยสุตร อย่งที่ตรัสว คุก่อนภกษุท้งหลย หค
ภกษุจะพ้งหวังว เรพ้งเป็นท้รัก เป็นท้ชอบจ เป็นท้เครพ และเป็น
ท้ยกย่งของเพือนพรหมจรรย้ท้งหลย ดั่งน้ ก้พ้งเป็นผู้กระท้ำให้บริบูรณ้

ในศีลทั้งหลายทีเดียว ดังนี้ และว่า

นกค้อยตีวิดรักษาฟองไข่จันได จามรีรักษาขนหาง
จันได คนมีบุตรคนเดียวรักษาบุตรผู้เป็นที่รักจันได
คนมีนัยน์ตาข้างเดียว รักษาอวัยวะที่ยังเหลืออีกข้าง
จันได ท่านทั้งหลายจงตามรักษาศีลเหมือนจันได
ทีเดียว จงเป็นผู้มีศีลเป็นที่รักด้วยดี มีความเคารพ
ทุกเมื่อเถิด ดังนี้ และว่า กลิ่นดอกไม้ไม่ไม่ฟุ้งทวนลม
จันทน์หรือกฤษณา และมะลิซ้อน ก็ไม่ฟุ้งทวนลม
แต่กลิ่นสัตบุรุษย่อมฟุ้งทวนลม สัตบุรุษย่อมฟุ้งไป
ได้ทุกทิศ

จันทน์ก็ดี กฤษณาก็ดี อุบลก็ดี มะลิก็ดี กลิ่นคือศีล
ยอดเยี่ยมกว่าบรรดาคันธชาติเหล่านั้น กลิ่นกฤษณา
และจันทน์นี้มีประมาณน้อย ส่วนกลิ่นของผู้มีศีล
เป็นกลิ่นสูงสุด ฟุ้งไปในทวยเทพทั้งหลาย
มารย่อมไม่พบทางของท่านเหล่านั้น ผู้มีศีลสมบูรณ์
มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท หลุดพ้นแล้ว เพราะ
รู้ชอบ

ภิกษุเป็นพระผู้มีปัญญา ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ยังจิตและ
ปัญญาให้เจริญอยู่ ผู้มีความเพียร มีปัญญารักษาตน
นั้น ฟุ้งสาธุชนนี้ได้ ดังนี้ และว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พิชคามและภุตคามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมถึง
ความเจริญงอกงามไพบุลย์ พิชคามและภุตคามเหล่านั้นทั้งหมด อาศัย

แผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้แบบนี้ มีอุปมาแม้นั้นใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเป็นใหญ่หรือความไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ก็อุปมาเช่นนั้นเหมือนกัน ดังนี้ พระสูตรแม้อื่น ๆ อีกไม่น้อย ก็พึงเห็นอย่างนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส**ศีลทรงกระทำให้อิ่งใหญ่ที่เดียวในพระสูตร หลายร้อยสูตรอย่างนี้มีใช่หรือเหตุไฉน ในที่นี้จึงตรัสศีลนั้นมีประมาณน้อยเล่า ?

ตอบว่า เพราะทรงเทียบเคียงคุณชั้นสูง. ด้วยว่า ศีลยังไม่ถึงสมาธิสมาธิยังไม่ถึงปัญญา ฉะนั้น ทรงเทียบเคียงคุณสูง ๆ ชั้นไป ศีลอยู่เบื้องล่าง จึงชื่อว่า ยังต่ำนัก.

ศีลยังไม่ถึงสมาธิ เป็นอย่างไร ?

คือว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ในปีที ๗ นับแต่ตรัสรู้ ได้ประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ประมาณโยชน์หนึ่ง ในรัตนมณฑปประมาณ ๑๒ โยชน์ ณ ควางต้นคันทามพฤกษ์ ใกล้ประตุนครดาวตติ เมื่อเทพยดาพากันทิพยเสวตฉัตรประมาณ ๓ โยชน์ ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ย้ายเศียรถิษซึ่งแสดงการทรงถือเอาเป็นส่วนพระองค์ ในบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์ คือ ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ อันเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ท่อไฟพวยพุ่งออกจากพระวรกายส่วนบน สายน้ำไหลออกจากพระวรกายส่วนล่าง ฯลฯ ท่อไฟพวยพุ่งออกจากชุมพระโลมาแต่ละชุม ๆ สายน้ำไหลออกจากชุมพระโลมาแต่ละชุม มีวรรณะ ๖ ประการ ดังนี้. พระรัศมีมีวรรณะดุจ

ทองคำพุ่งขึ้นจากพระสรีระอันมีวรรณะดังทองคำของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นไปจนถึงภวัคพรหม เป็นประหนึ่งกาลเป็นที่ประดับหมื่นจักรวาลทั้งสิ้น. รัศมีอย่างที่สอง ๆ กับอย่างแรก ๆ เหมือนเป็นคู่ ๆ พวยพุ่งออกราวกะว่าในขณะเดียวกัน. อันชื่อว่าจิตสองดวงจะเกิดในขณะเดียวกันย่อมมีไม่ได้. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ทรงมีการพักกังวลจิตเร็ว และทรงมีความชำนาญที่สั่งสมไว้โดยอาการ ๕ อย่าง ดังนี้ พระรัศมีเหล่านั้นจึงเป็นไปราวกะว่าในขณะเดียวกัน. แต่พระรัศมีนั้น ๆ ยังมีอาวัชชนะ บริกรรม และอธิษฐาน แยกกันอยู่นั่นเอง คือ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธรูประสังค์รัศมีสีเขียว ก็ทรงเข้าฌานมีนิลกลินเป็นอารมณ์ มีพระพุทธรูประสังค์รัศมีสีเหลือง ก็ทรงเข้าฌานมีปีตกลินเป็นอารมณ์ มีพระพุทธรูประสังค์รัศมีสีแดงและสีขาว ก็ทรงเข้าฌานมีโลหิตกลินเป็นอารมณ์ โอทาทกลินเป็นอารมณ์ มีพระพุทธรูประสังค์ท่อไฟ ก็ทรงเข้าฌานมีเตโชกลินเป็นอารมณ์ มีพระพุทธรูประสังค์สายน้ำ ก็ทรงเข้าฌานมีอาโปกลินเป็นอารมณ์. พระศาสดาเสด็จจงกรม พระพุทธรูปนิมิตก็ประทับยืน หรือประทับนั่ง หรือบรรทม บัณฑิตพึงอธิบายให้พิสดารทุกบท ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนี้ กิจแห่งศีลแม้อย่างเดียวกันก็ไม่มี ทุกอย่างเป็นกิจของสมาธิทั้งนั้น ศีลไม่ถึงสมาธิ เป็นอย่างนี้.

อนึ่งเล่า ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญพระบารมีมาสี่อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัปแล้ว เมื่อเวลาที่ทรงมีพระชนมายุได้ ๒๘ พรรษา เสด็จออกจากที่ประทับ อันเป็นที่อยู่อาศัย อันเป็นสิริแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ผนวช ณ ริมฝั่งแม่น้ำอนoma ทรงบำเพ็ญเพียรตลอด ๖ พรรษา ครั้นถึงวันวิสาขบูรณมี ดิถีเพ็ญเดือน ๖ เสวยมรุปายาสใส่ทิพยโอชา ซึ่งนางสุชาดา

บ้านอูรวลคามถวาย เวลาสายณหสมัย เสด็จเข้าไปยังโพธิมณฑลสถาน
ทางทิศทักษิณ และทิศอุดร ทรงทำปทักษิณพญาไม้โพธิใบ ๓ รอบ แล้ว
ประทับยืน ณ เบื้องทิศอีสาน ทรงลาดสันถัดหญ้า ทรงจัดสมาธิตามชั้น
ทรงทำกรรมชานมิเมตตาเป็นอารมณ์อันประกอบด้วยองค์ ๔ ให้เป็นเบื้อง-
ต้น ทรงอธิษฐานความเพียร เสด็จขึ้นสู่บัลลังก์อันประเสริฐ ๑๔ สอก
ผินพระปฤษฎางค์สู่ลำดับโพธิอันสูง ๕๐ สอก ราวกะดั้นเงินที่ตั้งอยู่บนตั่ง
ทอง ณ เบื้องบนมีกิ่งโพธิ์กางกั้นอยู่ราวกะฉัตรแก้วมณี มีหน่อโพธิ์ซึ่ง
คล้ายแก้วประพาพหล่นลงที่จิวรซึ่งมีสีเหมือนทอง ยามพระอาทิตย์ใกล้จะ
อัสดงคต ทรงกำจัจฉมารและพลมารได้แล้ว ทรงบรรลุปุพเพนิวาสานุสสติ-
ญาณ ในปฐมยาม ทรงชำระทิพยจักขุ ในมัชฌิมยาม ครั้นเวลาปัจจุส-
สมัยใกล้รุ่ง ทรงหยังพระปริชาญาณลงในปัจจุยการที่พระสัพพัญญุพุทธ-
เจ้าทั้งหลาย ทรงสั่งสมกันมา ยังจตุตถฌานมีอานาปานสติเป็นอารมณ์ให้
บังเกิด ทรงทำจตุตถฌานนั้นให้เป็นบาท ทรงเจริญวิปัสสนา ทรงยัง
กิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยมรรคที่ ๔ ที่พระองค์ทรงบรรลุแล้ว ตามลำดับ
แห่งมรรค ทรงแทงตลอดพระพุทธานุคุณทั้งปวง. นี้เป็นกิจแห่งปัญญาของ
พระองค์. สมาธิไม่ถึงปัญญา เป็นอย่างนี้.

ในข้อนั้น น้ำในมือยังไม่ถึงน้ำในถาด น้ำในถาดยังไม่ถึงน้ำใน
หม้อ น้ำในหม้อยังไม่ถึงน้ำในไห น้ำในไหยังไม่ถึงน้ำในคุ่ม น้ำในคุ่ม
ยังไม่ถึงน้ำในหม้อใหญ่ น้ำในหม้อใหญ่ยังไม่ถึงน้ำในบ่อ น้ำในบ่อยังไม่
ถึงน้ำในลำธาร น้ำในลำธารยังไม่ถึงน้ำในแม่น้ำน้อย น้ำในแม่น้ำน้อย
ยังไม่ถึงน้ำในปัญจมหานที น้ำในปัญจมหานทียังไม่ถึงน้ำในมหาสมุทร-
จักรวาล น้ำในมหาสมุทรจักรวาลยังไม่ถึงน้ำในมหาสมุทรเชิงเขาติเนรุ

น้ำในมือเทียบน้ำในถาดก็นิดหน่อย ฯลฯ น้ำในมหาสมุทรจักรวาลเทียบ
น้ำในมหาสมุทรเชิงเขาสิเนรุ ก็นิดหน่อย ฉะนั้น น้ำในเบื้องต้น ๆ ถึง
มาก ก็เป็นน้ำนิดหน่อย โดยเทียบกับน้ำในเบื้องต่อ ๆ ไป ด้วยประการ
ฉะนี้ ข้อนี้มีอุปมาฉันใด ศิลในเบื้องต้นก็มีอุปมาฉันนั้นนั่นเทียว พึง
ทราบว่ามีประมาณน้อย ยังต่ำนัก โดยเทียบกับคุณในเบื้องบน ๆ. ด้วย
เหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อปุถุชน
กล่าวชมตถาคตจะพึงกล่าวด้วยประการใด นั้นมีประมาณน้อยนัก ยังต่ำ
นัก เป็นเพียงคิด ดังนี้.

อธิบายคำว่า ปุถุชน

ในคำว่า เยน ปุถุชนो นี้ มีคำอธิบาย ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ตรัสว่า

ปุถุชนมี ๒ พวก คือ อัมธปุถุชน ๑ กัลยาณปุถุชน ๑ ดังนี้.

ในปุถุชน ๒ พวกนั้น บุคคลผู้ไม่มีการเรียน การสอบสวน การฟัง
การทรงจำ และการพิจารณาในขั้น ๓ ธาตุ และอายตนะเป็นต้น นี้ชื่อว่า
อัมธปุถุชน บุคคลผู้มีกิจเหล่านั้น ชื่อว่า กัลยาณปุถุชน. อนึ่ง ปุถุชน
ทั้ง ๒ พวกนี้

ชื่อว่าปุถุชน ด้วยเหตุทั้งหลาย มีการยังกิเลสมากมาย

ให้เกิดเป็นต้น ชนนี้เป็นพวกหนึ่ง เพราะหยั่งลง

ภายในของปุถุชน ดังนี้.

จริงอยู่ ปุถุชนนั้น ชื่อว่า ปุถุชน ด้วยเหตุเป็นต้นว่า ยังกิเลส

เป็นต้น มีประการต่าง ๆ มากมายให้เกิด. อย่างที่พระธรรมเสนาบดี
สารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า ชื่อว่า ปุถุชน เพราะยังกิเลสมากมายให้เกิด.
เพราะยังกำจัดสักกายทิฏฐิมากมายไม่ได้. เพราะส่วนมากคอยแต่แหงนมอง
หน้าครุทั้งหลาย. เพราะส่วนมากออกไปจากคติทั้งปวงไม่ได้. เพราะ
ส่วนมากสร้างบุญบาปต่าง ๆ. เพราะส่วนมากถูกโอฆะต่าง ๆ พัดไป ถูก
ความเดือนร้อนให้เดือนร้อน ถูกความเร่าร้อนให้เร่าร้อน กำหนด ยินดี
รักใคร่ สยบ หมกมุ่น ช้อง คิด พัวพัน อยู่ในเบญจกามคุณ. เพราะ
ถูกนิวรณ์ ๕ กางกั้น กำบัง เคลือบ ปกปิด ครอบงำ. เพราะหยั่งลง
ภายในชนจำนวนมาก ซึ่งนับไม่ถ้วน ล้วนแต่เป็นหน้าหนีอริยธรรม มี
แต่ประพฤติกิเลสที่เลวทราม ดังนี้ก็มี. เพราะชนนี้เป็นพวกหนึ่ง คือถึง
การนับว่า เป็น ต่างหากทีเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับอริยชนทั้งหลาย ผู้ประกอบ
ด้วยคุณมีศีลและสุตะเป็นต้น ดังนี้ก็มี.

คำว่า ตถาคต มีความหมาย ๘ อย่าง

บทว่า ตถาคตสุต ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า
ตถาคต ด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ

๑. เพราะเสด็จมาอย่างนั้น
๒. เพราะเสด็จไปอย่างนั้น
๓. เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะที่แท้
๔. เพราะตรัสรู้ธรรมที่แท้จริง ตามที่เป็นจริง
๕. เพราะทรงเห็นอารมณ์ที่แท้จริง

๖. เพราะมีพระวาจาที่แท้จริง
๗. เพราะทรงกระทำให้ผู้อื่นกระทำ
๘. เพราะทรงครอบงำ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างนั้น เป็นอย่างไร ?

เหมือนอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ทรงชวนขวยเพื่อประโยชน์แก่อุคโลกทั้งปวงเสด็จมาแล้ว เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระวิปัสสีเสด็จมา เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระสิขีเสด็จมา เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระเวสสภูเสด็จมา เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระกฤษณะเสด็จมา เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระโกนาคมน์เสด็จมา เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระกัสสปเสด็จมา ข้อนี้มีอธิบายอย่างไร ? มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น เสด็จมาด้วยอภินิหารใด พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ของเราทั้งหลาย ก็เสด็จมาด้วยอภินิหารนั้นเหมือนกัน.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพระวิปัสสี ฯลฯ พระผู้มีพระภาคพระกัสสปะ ทรงบำเพ็ญทานบารมี ทรงบำเพ็ญศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศเหล่านี้ คือ บารมี ๑๐ อุปปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ทรงบริจาคมหาบริจาค ๕ ประการ คือ บริจาคอวยวะ บริจาคทรัพย์ บริจาคลูก บริจาคเมีย บริจาคชีวิต ทรงบำเพ็ญบุญประโยค บุญจริยา การแสดงธรรม และ ญาตัตถจริยา เป็นต้น ทรงถึงที่สุดแห่งพุทธจริยา เสด็จมาแล้วอย่างใด

พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ของเราทั้งหลาย ก็เสด็จมาเหมือนอย่างนั้น.

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพระวิปัสสี ๑ ล ๑ พระผู้มีพระภาค
พระกัสสปะ ทรงเจริญเพิ่มพูนสติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔
อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภขฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เสด็จมาแล้ว
อย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ของเราทั้งหลาย ก็เสด็จมาเหมือนอย่างนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างนั้น
เป็นอย่างนี้.

พระมุนีทั้งหลายมีพระวิปัสสีเป็นต้น เสด็จมาสู่ความ
เป็นพระสัมพันธุในโลกลี้อย่างใด แม้พระศากยมุนี
นี้ ก็เสด็จมาเหมือนอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี
จักขุจึงทรงพระนามว่า ตถาคต ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาอย่าง
นั้น เป็นอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปอย่าง
นั้น เป็นอย่างไร ?

เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระวิปัสสี ประสูติในบัดเดียนั้น
ก็เสด็จไป ๑ ล ๑ เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระกัสสปะ ประสูติใน
บัดเดียนั้น ก็เสด็จไป ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเสด็จไปอย่างไร ? จริงอยู่
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นประสูติในบัดเดียนั้นเอง ประทับยืนบนปฐพีด้วย
พระขุคลบาทอันเสมอกัน บ่ายพระพักตร์ไปเบื้องทิศอุดร เสด็จไปโดย่าง
พระบาท ๗ ก้าว ดังพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนอนนทฺ์ พระโพธิสัตว์

ประสูติบัดเดียนั้น ก็ประทับยืนด้วยพระยุคลบาทอันเสมอกัน ป้ายพระ
พักตร์ไปเบื้องทิศอุดร เสด็จไปโดย่างพระบาท ๗ ก้าว เมื่อทำมหา-
พรหมกั้นพระเศวตฉัตร ทรงเหยียดอุทฺทวิศ ทรงเปล่งอาสภิวาจาว่า
เราเป็นผู้เลิศในโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก เราเป็นผู้ประเสริฐที่สุด
ในโลก การเกิดครั้งนี้เป็นการเกิดครั้งสุดท้าย บัดนี้ ภูมิใหม่ไม่มีต่อไป
ดังนี้. และการเสด็จไปของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ก็ได้เป็นอาการ
อันแท้ ไม่แปรผันด้วยความเป็นบุญนิมิตแห่งการบรรลุคุณวิเศษหลาย
ประการ คือ ข้อที่พระองค์ประสูติในบัดเดียนั้นเอง ก็ได้ประทับยืน
ด้วยพระยุคลบาทอันเสมอกัน นี้เป็นบุญนิมิตแห่งการได้อธิปไตย ๔ ของ
พระองค์. อนึ่ง ความที่พระองค์ป้ายพระพักตร์ไปเบื้องทิศอุดร เป็น
บุญนิมิตแห่งความเป็นโลกุตตรธรรมทั้งปวง. การย่างพระบาท ๗ ก้าว
เป็นบุญนิมิตแห่งการได้รัตนะ คือ โภชนงค์ ๗ ประการ. อนึ่ง การยก
พาดจามรขึ้นที่กล่าวไว้ในคำนี้ว่า พาดจามรทั้งหลาย มีด้ามทองก็โบทสะบัด
นี้เป็นบุญนิมิตแห่งการข้ายิเดียรถีย์ทั้งปวง. อนึ่ง การกั้นพระเศวตฉัตร
เป็นบุญนิมิตแห่งการได้เสวตฉัตร อันบริสุทธิ์ ประเสริฐ คือ พระ
อรหัตตวิมุตติธรรม. การประทับยืนบนก้าวที่ ๗ ทอดพระเนตรเหยียด
อุทฺทวิศ เป็นบุญนิมิตแห่งการได้พระอนาวรญาณ คือความเป็นพระ
สัพพัญญู. การเปล่งอาสภิวาจา เป็นบุญนิมิตแห่งการประกาศพระธรรม-
จักรอันประเสริฐ อันใคร ๆ เปลี่ยนแปลงไม่ได้. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นี้ ก็เสด็จไปเหมือนอย่างนั้น และการเสด็จไปของพระองค์นั้น
ก็ได้เป็นอาการอันแท้ ไม่แปรผัน ด้วยความเป็นบุญนิมิตแห่งการบรรลุ
คุณวิเศษเหล่านั้นแล ด้วยเหตุนี้พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

พระควัมบดีโคดม^๑นั้นประสูติแล้วในบัดเดียนั้น ก็
ทรงสัมผัสพื้นดินด้วยพระยุคลบาทสม่าเสมอ เสด็จ
ย่างพระบาทไปได้ ๗ ก้าว และฝูงเทพยดาเจ้าก็กาง
กั้นเสวตฉัตร พระโคดม^๑นั้นครั้งเสด็จไปได้ ๗ ก้าว
ก็ทอดพระเนตรไปรอบทิศเสมอกัน ทรงเปล่งพระสุร-
เสียงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ปานดังราชสีห์
ยืนอยู่บนยอดบรรพตฉะนั้น ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต แม้เพราะเสด็จไป
อย่างนั้น เป็นอย่างนี้.

อีกนัยหนึ่ง เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระวิปัสสีเสด็จไปแล้ว
 ฯลฯ พระผู้มีพระภาคพระกัสสปเสด็จไปแล้วฉันใด แม้พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าพระองค์นี้ ก็เหมือนฉันนั้นทีเดียว ทรงละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ
เสด็จไปแล้ว ทรงละพยาบาทด้วยความไม่พยาบาท ทรงละถีนมิทระด้วย
อาโลกสัญญา ทรงละอุทธัจจกุกกุจจะด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน ทรงละวิจิกิจฉา
ด้วยการกำหนดธรรม เสด็จไปแล้ว ทรงทำลายอวิชาด้วยพระปริชาญาณ
ทรงบรรเทาอริด้วยความปลอดภัย ทรงเปิดบานประตูคือนิวรรณ์ด้วย
ปฐมฌาน ทรงยังวิตกและวิจารณ์ให้สงบด้วยทุติยฌาน ทรงหน่ายปีติด้วย
ตติยฌาน ทรงละสุขและทุกข์ด้วยจตุตถฌาน ทรงก้าวล่วงรูปสัญญา
ปฏิสนธิสัญญา และนันทตสัญญาด้วยอากาสนัญญาตนสมาบัติ ทรงก้าว
ล่วงอากาสนัญญาตนสัญญาด้วยวิญญาณัญญาตนสมาบัติ ทรงก้าวล่วง

วิญญาณ์ญายตนสัญญาด้วยอาภิญญายตนสมาบัติ ทรงก้าวล่วงอาภิญญายตนสัญญาด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เสด็จไปแล้ว ทรงละอนิจสัญญาด้วยอนิจจานุปีสสนา ทรงละสุขสัญญาด้วยทุกขานุปีสสนา ทรงละอัตตสัญญาด้วยอนัตตานุปีสสนา ทรงละความเพลิดเพลินด้วยนิพพิทานุปีสสนา ทรงละความกำหนดด้วยวิราคานุปีสสนา. ทรงละสมุทัยด้วยนิโรธานุปีสสนา ทรงละความยึดมั่นด้วยปฏินิสัคคานุปีสสนา ทรงละฉนสัญญาด้วยขยานุปีสสนา ทรงละความเพิ่มพูนด้วยวานุปีสสนา ทรงละความยั่งยืนด้วยวิปริณามานุปีสสนา ทรงละอนิมิตตสัญญาด้วยอนิมิตตานุปีสสนา ทรงละการตั้งมั่นแห่งกิเลสด้วยอัปณิหิตานุปีสสนา ทรงละการยึดมั่นด้วยสุญญตานุปีสสนา ทรงละความยึดมั่นด้วยการยึดถือว่าเป็นสาระด้วยอริปัญจธรรมวิปีสสนา ทรงละความยึดมั่นโดยความลุ่มหลงด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ ทรงละความยึดมั่นในธรรมเป็นที่อาศัยด้วยอาทีนวานุปีสสนา ทรงละการไม่พิจารณาสังขารด้วยปฏิสังขานุปีสสนา ทรงละความยึดมั่นในการประกอบกิเลสด้วยวิวิฏฐานุปีสสนา ทรงหักกิเลสอันตั้งอยู่ร่วมกับทัญญูด้วยโสคาปัตติมรรค ทรงละกิเลสหายาบด้วยสกทาคามิมรรค ทรงเพิกกิเลสอย่างละเอียดด้วยอนาคามิมรรค ทรงตัดกิเลสทั้งหมดได้ด้วยอรหัตตมรรค เสด็จไปแล้ว. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปอย่างนั้น เป็นอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะที่แท้ เป็นอย่างไร ?

ปฐวีธาตุมีลักษณะแข็งแ้ง เป็นลักษณะแท้ไม่แปรผัน อาโปธาตุมีลักษณะไหลไป เตโชธาตุมีลักษณะร้อน วาโยธาตุมีลักษณะเคลื่อนไป

มา อากาศธาตุมีลักษณะสัมผัสไม่ได้ วิญญาณธาตุมีลักษณะรู้อารมณ์
รูปมีลักษณะสลาย เวณามีลักษณะเสวยอารมณ์ สัญญามีลักษณะจำอารมณ์
สังขารมีลักษณะปรุงแต่งอารมณ์ วิญญาณมีลักษณะรู้อารมณ์ วิตกมี
ลักษณะยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ วิจารณ์มีลักษณะตามเคล้าอารมณ์ ปิติมีลักษณะ
แผ่ไป สุขมีลักษณะตำราญ เอกัคคตาคิจตมีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน ผัสสะมี
ลักษณะถูกต้องอารมณ์ สัทธินทรีย์มีลักษณะนุ่มใจเชื่อ วิริยอินทรีย์มี
ลักษณะประคอง สตินทรีย์มีลักษณะบำรุง สมาธินทรีย์มีลักษณะไม่
ฟุ้งซ่าน ปัญญินทรีย์มีลักษณะรู้โดยประการ สัทธาพละมีลักษณะอันใครๆ
ให้หวั่นไหวไม่ได้ในความไม่เชื่อ วิริยพละมีลักษณะอันใครๆ ให้หวั่นไหว
ไม่ได้ในความเกียจคร้าน สติพละมีลักษณะอันใครๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้
ในความมีสติพินเพื่อน สมาธิพละมีลักษณะอันใครๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้
ในความฟุ้งซ่าน ปัญญาพละมีลักษณะอันใครๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้ใน
อวิชา สติสัมโพชฃงค์มีลักษณะบำรุง ธรรมวิชัยสัมโพชฃงค์มีลักษณะ
คั่นคว่ำ วิริยสัมโพชฃงค์มีลักษณะประคอง ปิตีสัมโพชฃงค์มีลักษณะ
แผ่ไป ปัสสัทธิสัมโพชฃงค์มีลักษณะเข้าไปสงบ สมาธิสัมโพชฃงค์มี
ลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน อุเบกขาสัมโพชฃงค์มีลักษณะพิจารณา สัมมาทิฏฐิมี
ลักษณะเห็น สัมมาสังกัปปะมีลักษณะยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาวาจา
มีลักษณะกำหนดถือเอา สัมมากันมันตะมีลักษณะเป็นสมุฏฐาน สัมมาอาชีวะ
มีลักษณะส่องแผ้ว สัมมาวายามะมีลักษณะประคอง สัมมาสติมีลักษณะ
บำรุง สัมมาสมาธิมีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน อวิชามีลักษณะไม่รู้ สังขารมี
ลักษณะคิดอ่าน วิญญาณมีลักษณะรู้อารมณ์ นามมีลักษณะนุ่มไป รูป
มีลักษณะสลาย สพายนะมีลักษณะเป็นที่มาต่อ ผัสสะมีลักษณะถูกต้อง

อารมณ์ เวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์ ตัณหามีลักษณะเป็นเหตุ อุปาทาน
มีลักษณะยึดมั่น ภพมีลักษณะเพิ่มพูน ชาติมีลักษณะบังเกิด ชรามิ
ลักษณะทรุดโทรม มรณะมีลักษณะจู่ติ ธาตุมีลักษณะเป็นความว่างเปล่า
อายตนะมีลักษณะเป็นที่มาต่อ สติปัญญาที่มีลักษณะบำรุง สัมมัมปธานมี
ลักษณะเริ่มตั้ง อิทธิบาทมีลักษณะสำเร็จ อินทรีย์มีลักษณะเป็นใหญ่ยิ่ง
พละมีลักษณะอันใคร ๆ ให้อ้วนไหวนำไม่ได้ โภชนงค์มีลักษณะนำออก
จากทุกข์ มรรคมีลักษณะเป็นเหตุ สัจจะ มีลักษณะแท้ สมณะมีลักษณะ
ไม่ฟุ้งซ่าน วิปัสสนามีลักษณะตามพิจารณาเห็น สมณะและวิปัสสนามี
ลักษณะมีกิจเป็นหนึ่ง ธรรมที่ขนานคู่กันมีลักษณะไม่กลับกลาย ศีลวิสุทธ
ิมีลักษณะสำรวจ จิตตวิสุทธิมีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน ทิฏฐิวินิสุทธิมีลักษณะ
เห็น ขยัญญามีลักษณะตัดได้เด็ดขาด อนุปปาตญาณมีลักษณะระงับ
ฉันทะมีลักษณะเป็นมูล มนสิการมีลักษณะเป็นสมุฏฐาน ผัสสะมีลักษณะ
เป็นที่ประชุม เวทนามีลักษณะเป็นสโมสร สมาธิมีลักษณะเป็นประมุข
สติมีลักษณะเป็นอธิปไตย ปัญญามีลักษณะยอดเยี่ยมกว่านั้น วิมุติมีลักษณะ
เป็นสาระ พระนิพพานอันยังลงสู่อมตะมีลักษณะเป็นปรีโยสาน ซึ่งแต่ละ
อย่างเป็นลักษณะที่แท้ไม่แปรผัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาสู่ลักษณะ
ที่แท้ด้วยพระญาณคติ คือ ทรงบรรลु ทรงบรรลุโดยลำดับไม่ผิดพลาด
อย่างนี้ เหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า ตถาคต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
พระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะที่แท้ เป็นอย่างนี้.

**พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ธรรมที่
แท้จริง ตามที่เป็นจริง เป็นอย่างไร ?**

อริยสัจ ๔ ชื่อว่าธรรมที่แท้จริง อย่างที่ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย

อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เป็นธรรมที่แท้ ไม่แปรผัน ไม่กลายเป็นอย่างอื่น อริยสัจ ๔ อะไรบ้าง? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้นี้ว่า นี้ทุกข์ ดังนี้ เป็นธรรมที่แท้ไม่แปรผัน ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ดังนี้. ฟังทราบความ พิศดารต่อไป. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เหตุนี้ จึงได้รับพระนามว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ธรรมที่แท้. ก็คตศัพท์ ใน ที่นี้ มีเนื้อความว่า ตรัสรู้.

อีกอย่างหนึ่ง ชราและมรณะ อันเกิดแต่ชาติเป็นปัจจัย มีเนื้อ ความว่า ปราภฏ เป็นเนื้อความที่แท้ ไม่แปรผัน ไม่กลายเป็นอย่าง อื่น ๆ ลฯ สังขารอันเกิดแต่วิชาเป็นปัจจัย มีเนื้อความว่า ปราภฏ เป็นเนื้อความที่แท้ ไม่แปรผัน ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ๆ ลฯ วิชามีเนื้อความ ว่า เป็นปัจจัยแก่สังขาร สังขารมีเนื้อความว่า เป็นปัจจัยแก่วิญญาณ ๆ ลฯ ชาติมีเนื้อความว่า เป็นปัจจัยแก่ชราและมรณะ เป็นเนื้อความที่แท้ ไม่ แปรผัน ไม่กลายเป็นอย่างอื่น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ธรรมที่แท้ นั้น ทั้งหมด แม้เพราะเหตุนี้ จึงได้รับพระนามว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ ธรรมที่แท้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ ธรรมที่แท้จริง ตามที่เป็นจริง เป็นอย่างนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะทรงเห็น อารมณฺ์ที่แท้จริง เป็นอย่างไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ทรงเห็นโดยประการทั้งปวง ซึ่งอารมณฺ์ อันชื่อว่ารูปารมณฺ์ ที่มาปราภฏทางจักขุทวารของหมู่สัตว์พร้อมทั้งเทวดา และมนุษย์ในโลกพร้อมทั้งเทวดา คือ ของสัตว์ทั้งหลายอันหาประมาณ มิได้ และอารมณฺ์นั้นอันพระองค์ผู้ทรงรู้ทรงเห็นอยู่อย่างนี้ ทรงจำแนก

ด้วยสามารถอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์เป็นต้น หรือด้วยสามารถบพทที่
ได้ในอารมณ์ที่ได้เห็น ที่ได้ยิน ที่ได้ทราบ และที่ได้รู้ ๑๓ วาระบ้าง
๕๒ นัยบ้าง มีชื่อมากมายโดยนัยเป็นต้นว่า รูป คือ รูปายตนะเป็น
ไฉน ? คือ รูปใด อาศัสมหาภูตรูป ๔ เป็นแสงสี เป็นรูปที่เห็นได้
เป็นรูปที่กระทบได้ เป็นรูปสีเขียว เป็นรูปสีเหลือง ดังนี้ ย่อมเป็น
อารมณ์ที่แท้จริงอย่างเดียว ไม่มีแปรผัน. แม้ในอารมณ์มีเสียงเป็นต้น
ที่มาปรากฏแม้ในโสตทวารเป็นต้น ก็นัยนี้. ข้อนี้สมด้วยพระบาลี ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อารมณ์ใดที่โลกพร้อม
ทั้งเทวดา พร้อมทั้งมาร พร้อมทั้งพรหม พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อม
ทั้งเทวดาและมนุษย์ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้ ถึงแล้ว แสวงหา
แล้ว ค้นคว้าแล้ว ด้วยใจ เราขอมรรู้ซึ่งอารมณ์นั้น รู้ยิ่งแล้ว ซึ่ง
อารมณ์นั้น อารมณ์นั้น ตถาคต ทราบแล้ว ไม่ปรากฏแล้วในตถาคต ดังนี้ .
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะทรงเห็นอารมณ์ที่
แท้จริง เป็นอย่างนี้. พึงทราบความสำเร็จบทว่า ตถาคต มีเนื้อความว่า
ทรงเห็นอารมณ์ที่แท้จริง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีวาจาที่แท้
จริง เป็นอย่างไร ?

ตลอดราตรีใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอปราชิตบัลลังก์
ณ โพธิมณฑลสถาน ทรงล้างสมองมารทั้ง ๓ แล้ว ตรัสรู้พระอนุตตร-
สัมมาสัมโพธิญาณ และตลอดราตรีใดที่พระองค์เสด็จปรินิพพานด้วยอนุ-
ปาติเสสนิพพานธาตุ ในระหว่างไม้สาละทั้งคู่ ในระหว่างนี้ คือ ใน
กาลประมาณ ๔๕ พรรษา พระวาจาใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ทั้ง

ในปฐมโพธิกาล ทั้งในมัชฌิมโพธิกาล ทั้งในปัจฉิมโพธิกาล คือสุดตะ
เคยยะ ฯลฯ เวทลละ พระวาจานั้นทั้งหมด อันใคร ๆ ดิเตียนไม่ได้
ไม่ขาด ไม่เกิน โดยอรรถะและโดยพยัญชนะ บริบูรณ์โดยอาการทั้งปวง
บรรเทาความเมา คือ รากะ โทสะ โมหะ ในพระวาจานั้นไม่มีความ
พลั้งพลาดแม้เพียงปลายขนทราย พระวาจานั้นทั้งหมด ย่อมแท้จริงอย่าง
เดียว ไม่แปรผัน ไม่กลายเป็นอย่างอื่น จุจประทับไว้ด้วยตราอันเดียวกัน
จุจดวงไว้ด้วยทะนานใบเดียวกัน และจุจซังไว้ด้วยตาชั่งอันเดียวกัน ด้วย
เหตุนี้ จึงตรัสว่า จุก่อนจุจนะ ตลอดราตรีใดที่ตถาคตตรัสรู้อนุตตร-
สัมมาสัมโพธิญาณ และตลอดราตรีใด ที่ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสส-
นิพพานธาตุ ในระหว่างนี้ คำใดที่ตถาคตกล่าว พุค แสดง คำนั้น
ทั้งหมด ย่อมเป็นคำแท้จริงอย่างเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น เหตุนี้ จึงได้
นามว่า ตถาคต ดังนี้. ก็ในที่นี้ศัพท์ **คต** มีเนื้อความเท่า **คท** แปลว่า
คำพูด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีพระวจา
ที่แท้จริง เป็นอย่างนี้.

อนึ่ง มีอธิบายว่า **อาคท** เป็น **อาคโท** แปลว่า คำพูด มี
วิเคราะห์ว่า **ตโต** **อวิปริโต** **อาคโท** **อสุสาติ** **ตถาคโต** แปลว่า
ชื่อว่า ตถาคต เพราะมีพระวจาแท้จริง ไม่วิปริต โดยแปลง ท เป็น ต
ในอรรถนี้ พึงทราบความสำเร็จบทย่างนี้เถียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะทรงกระทำ
เองและให้ผู้อื่นกระทำ เป็นอย่างไร ?

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระวรกายตรงกับพระวจา ทรง
มีพระวจาตรงกับพระวรกาย ฉะนั้น ทรงมีพระวจาอย่างไร ก็ทรง

กระทำอย่างนั้น และทรงกระทำอย่างใด ก็ทรงมีพระวาจาอย่างนั้น อธิบายว่า ก็พระองค์ผู้เป็นอย่างนี้ มีพระวาจาอย่างใด แม้พระวรกายก็ ทรงเป็นไป คือ ทรงประพฤติอย่างนั้น และพระวรกายอย่างใด แม้ พระวาจาก็ทรงเป็นไป คือ ทรงประพฤติอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้แล จึง ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตพูดอย่างใด กระทำอย่างนั้น กระทำอย่างใด พูดอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงชื่อว่า ยถาวาทิ ตถากาโร ยถากาโร ตถาวาทิ เหตุนี้ จึงได้พระนามว่า ตถาคต ดังนี้. พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะทรงกระทำเองและให้ผู้อื่น กระทำ เป็นอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะทรงครอบงำ เป็นอย่างไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครอบงำสรรพสัตว์ เบื้องบนถึงภวักคพรหม เบื้องล่างถึงอเวจีเป็นที่สุด เบื้องขวาในโลกธาตุอันหาประมาณมิได้ ด้วย สីลบ้าง ด้วยสมาธิบ้าง ด้วยปัญญาบ้าง ด้วยวิมุติบ้าง ด้วยวิมุตติญาณ- ทักษณะบ้าง การจะชั่งหรือประมาณพระองค์หาไม่ พระองค์เป็นผู้ไม่มีใคร เทียบเคียงได้ อันใคร ๆ ประมาณไม่ได้ เป็นผู้ยอดเยี่ยม เป็นพระ ราชาทิพระราชาทรงบูชา คือ เป็นเทพของเทพ เป็นสักกะยิ่งกว่าสักกะ ทั้งหลาย เป็นพรหมยิ่งกว่าพรหมทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในโลกพร้อมทั้งเทวดา พร้อมทั้งมาร พร้อมทั้งพรหม ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ตถาคตเป็นผู้ยิ่งใหญ่ อันใคร ๆ ครอบงำไม่ได้ เป็นผู้เห็นถ่องแท้ เป็นผู้ ทรงอำนาจ เหตุนี้ จึงได้รับพระนามว่า ตถาคต ดังนี้.

ในข้อนั้น พึงทราบความสำเร็จบทย่างนี้ **อคโท** แปลว่า โอสถ ก็เหมือน **อาคโท** ที่แปลว่า วาจา. ก็โอสถนี่คืออะไร ? คือ เทศนา-วิลาส และบุญพิเศษ. ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ทรงครอบงำผู้มีวาหะตรงกันข้ามทั้งหมดและโลกพร้อมทั้งเทวดา เหมือนนายแพทย์ผู้มีอำนาจมาก ครอบงำทั้งหลายด้วยทิพยโอสถฉะนั้น. **พระผู้มีพระภาคเจ้า** บัณฑิตพึงทราบว่า ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเหตุว่า ทรงมีพระโอสถ คือ เทศนาวิลาส และบุญพิเศษ อันแท้ ไม่วิปริต ด้วยการครอบงำโลกทั้งปวง ดังนี้ เพราะแปลง ท เป็น ต พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะอรรถว่าทรงครอบงำ เป็นอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปด้วยกิริยาที่แท้ ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะทรงถึงกิริยาที่แท้ ดังนี้ก็มี.

บทว่า **คโต** มีเนื้อความว่า หยั่งรู้ เป็นไปล่วง บรรลุ ปฏิบัติ. ในเนื้อความ ๘ อย่างนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะทรงหยั่งรู้โลกทั้งสิ้นด้วยตริณปริยญา ชื่อว่า ด้วยกิริยาที่แท้. เพราะทรงเป็นไปล่วงซึ่งโลกสมุทัย ด้วยปหานปริยญา ชื่อว่า ด้วยกิริยาที่แท้. เพราะทรงบรรลุโลกนิโรธด้วยสัจจกิริยา ชื่อว่า ด้วยกิริยาที่แท้. เพราะทรงปฏิบัติปฏิบัติทานให้ถึงโลกนิโรธ ชื่อว่า กิริยาที่แท้. ด้วยเหตุนี้ คำใดที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ก่อนนิกขุทั้งหลาย โลกตถาคตตรัสรู้แล้ว ตถาคตพราภแล้วจากโลก โลกสมุทัย ตถาคตตรัสรู้แล้ว โลกสมุทัยตถาคต ละได้แล้ว โลกนิโรธตถาคตตรัสรู้แล้ว โลกนิโรธตถาคตทำให้แจ้งแล้ว ปฏิบัติทานให้ถึงโลกนิโรธตถาคตตรัสรู้แล้ว ปฏิบัติทานให้ถึงโลกนิโรธ

ตลาคตเจริญแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติใดของโลกพร้อมทั้ง
เทวดา ๆ ล ๆ ธรรมชาตินั้นทั้งหมดตลาคตตรัสรู้แล้ว เหตุนั้น จึงได้
พระนามว่า ตลาคต ดังนี้ ฟังทราบเนื้อความแห่งคำนั้นแม้อย่างนี้ อนึ่ง
แม้ข้อนี้ก็เพียงมุขในการแสดงภาวะที่พระตลาคตมีพระนามว่าตลาคต
เท่านั้น. ที่จริง พระตลาคตเท่านั้น จะฟังพรรณนาภาวะที่พระตลาคตมี
พระนามว่า ตลาคต โดยอาการทั้งปวงได้.

อธิบายคำ ปุจฉา

คำว่า กตมณฺเฑตํ ภิกขเว เป็นต้น ความว่า พระผู้มีพระภาค
เจ้าตรัสถามข้อที่ปุจฉนเมื่อกล่าวชมตลาคต จะฟังกล่าวด้วยประการใด
ซึ่งมีประมาณน้อยนัก ยังตำหนัก เป็นเพียงศีล นั้นว่าเป็นไฉน ?

ชื่อว่าคำถามในพระบาลีนั้น มี ๕ อย่าง คือ

๑. อธิกฐฺโฆตนาปุจฉา คำถามเพื่อส่องลักษณะที่ยังไม่เห็นให้
กระจ่าง
๒. ทิฏฐฺสังสันทนาปุจฉา คำถามเทียบเคียงลักษณะที่เห็นแล้ว
๓. วิมติเฉทนาปุจฉา คำถามเพื่อตัดความสงสัย
๔. อนุมติปุจฉา คำถามเพื่อการรับรอง
๕. กถศุกัมมตาปุจฉา คำถามเพื่อประสงค์จะตอบเอง

ในบรรดาคำถามเหล่านั้น อธิกฐฺโฆตนาปุจฉา เป็นไฉน ? ตาม
ปกติลักษณะที่ยังไม่รู้ ยังไม่เห็น ยังไม่ได้พิจารณา ยังไม่ได้ไตร่ตรอง
ยังไม่แจ่มแจ้ง ยังไม่ได้อธิบาย บุคคลย่อมถามปัญหา เพื่อรู้ เพื่อเห็น
เพื่อพิจารณา เพื่อไตร่ตรอง เพื่ออธิบายลักษณะนั้น นี้ชื่อว่า อธิกฐ-

โชตนาปุจฉา.

ทิวฐสังสันทนาปุจฉา เป็นไฉน? ตามปกติลักษณะที่รู้แล้ว เห็นแล้ว พิจารณาแล้ว ไตร่ตรองแล้ว แจ่มแจ้งแล้ว อธิบายแล้ว บุคคลย่อมถามปัญหาเพื่อต้องการจะเทียบเคียงลักษณะนั้นกับบัณฑิตเหล่าอื่น นี้ชื่อว่า **ทิวฐสังสันทนาปุจฉา**.

วิมติเจทนาปุจฉา เป็นไฉน? ตามปกติบุคคลเป็นผู้มักสงสัย มักระแวง เกิดความเคลงใจว่า อย่างนี้หนอ? ไม่ใช่หนอ? อะไรหนอ? อย่างไรหนอ? บุคคลนั้นย่อมถามปัญหาเพื่อต้องการตัดความสงสัย นี้ชื่อว่า **วิมติเจทนาปุจฉา**.

อนุมติปุจฉา เป็นไฉน? **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามปัญหาเพื่อ การรับรองของภิกษุทั้งหลายว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เธอทั้งหลายจะสำคัญ ความข้อนั้นเป็นไฉน? รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า ก็รูป ที่ไม่เที่ยงนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุข เป็นทุกข์พระเจ้าข้า ฟังกล่าวคำ ทั้งหมด นี้ชื่อว่า **อนุมติปุจฉา**.

กถตุกัมยตาปุจฉา เป็นไฉน? **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถาม ปัญหาด้วยมีพุทธประสงค์จะทรงตอบแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **ดูก่อนภิกษุ** ทั้งหมด ปติปิฎฐาน ๔ เหล่านี้ สติปิฎฐาน ๔ อะไรบ้าง? ฯลฯ **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** อองค์แห่งมรรค ๘ เหล่านี้ อองค์แห่งมรรค ๘ อะไร บ้าง? นี้ชื่อว่า **กถตุกัมยตาปุจฉา**.

ในบรรดาปุจฉา ๕ ประการดังพรรณนามานี้ เบื้องต้น **อทิฐฐ-โชตนาปุจฉา** ย่อมไม่มีแก่พระตถาคต เพราะธรรมอะไร ๆ ที่พระองค์ ไม่ทรงเห็นไม่มี แม้**ทิวฐสังสันทนาปุจฉา** ก็ไม่มี เพราะไม่เกิดการประมวล

พระดำริว่า ลักษณะชื่อนี้ เราจักแสดงเทียบเคียงกับสมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตเหล่าอื่น ดังนี้เลย. อนึ่ง เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงมีความลังเลความสับสน แม้ในธรรมสักข้อเดียว พระองค์ทรงตัดความสงสัยทั้งปวงได้ ณ โภธิมณฑสถานนั้นแล ฉะนั้น แม้วิมุติเจตนาปุจฉาก็ไม่มีแน่นอน. แต่ปุจฉา ๒ ประการนอกจากที่กล่าวมาแล้ว ย่อมมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ในปุจฉา ๒ ประการนั้น นี้ชื่อว่า กถตุกัมยตาปุจฉา.

วรรณนาจุลศีล

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธประสงค์จะทรงแก้เนื้อความที่ได้ตรัสถามด้วยกถตุกัมยตาปุจฉานั้น จึงตรัสพระบาลีอาทิว่า ปาณาติปาต ปหาย ดังนี้.

ในคำว่า ละปาณาติบาต. ปาณาติบาต แปลว่าทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป อธิบายว่าฆ่าสัตว์ ฆาตว์ ฆาตวิฆาตวิฆาต. ก็ในคำว่า ปาณะ นี้ โดยโวหาร ได้แก่สัตว์ โดยปรมาตต ได้แก่ชีวิตินทรีย์. อนึ่ง เจตนาฆ่า อันเป็นเหตุยังความพยายามตัดรอนชีวิตินทรีย์ให้ตั้งขึ้น เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร ทางใดทางหนึ่ง ของผู้มีความสำคัญในชีวิตนั้นว่า เป็นสัตว์มีชีวิต ชื่อว่าปาณาติบาต. ปาณาติบาตนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในสัตว์เล็กบรรดาสัตว์ที่เว้นจากคุณมีสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะสัตว์มีร่างกายใหญ่. เพราะเหตุไร? เพราะต้องขวนขวายมาก. แม้เมื่อมีความพยายามเสมอกัน ก็มีโทษมาก เพราะมีวัตถุใหญ่. ในบรรดาสัตว์ที่มีคุณมีมนุษย์เป็นต้น สัตว์มีคุณน้อยมีโทษน้อย สัตว์มีคุณมากมีโทษมาก.

แม้เมื่อมีสรีระและคุณเท่ากัน ก็พึงทราบว่า มีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายามอ่อน มีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า.

ปาณาติบาตนั้น มีองค์ ๕ คือ

๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต
๒. ปาณสญฺญิตา ตนรู้ว่สัตว์มีชีวิต
๓. วรกจิตฺตํ จิตกิดจะฆ่า
๔. อุปกฺกโม มีความพยายาม (ลงมือทำ)
๕. เตน มรณํ สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น.

ปาณาติบาตนั้น มีประโยชน์ ๖ คือ

๑. สาทฺตลิกประโยชน์ ประโยคที่ฆ่าด้วยมือตนเอง
๒. อาณตฺตลิกประโยชน์ ประโยคที่สั่งให้คนอื่นฆ่า
๓. นิสสํกคฺยประโยชน์ ประโยคที่ฆ่าด้วยอาวุธที่ซัดไป
๔. ถาวรประโยชน์ ประโยคที่ฆ่าด้วยอุปกรณ์ที่อยู่กับที่
๕. วิชขามยประโยชน์ ประโยคที่ฆ่าด้วยวิชา
๖. อิทฺธิมยประโยชน์ ประโยคที่ฆ่าด้วยฤทธิ์.

ก็เมื่อข้าพเจ้าจะพรรณานี้ให้พิสดาร ย่อมจะเน้นซ้ำเกินไป ฉะนั้นจะไม่พรรณานี้และความอื่นที่มีรูปเช่นนั้นให้พิสดาร ส่วนผู้ที่ต้องการพึงตรวจคฺุสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัย ถือเอาความเถิด.

บทว่า ปหาย ความว่า ละโทษอันเป็นเหตุทุกศีล นี้กล่าวคือ เจตนาทำปาณาติบาต. บทว่า ปฏฺิวโร ความว่างค คือเว้นจากโทษอันเป็นเหตุ

ทุกคืนนั้น จำเดินแต่กาลที่ละปาณาติบาตได้แล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ไม่มีธรรมที่จะพึงรู้ทางจักขุและโสตว่า เราจักละเมิดดังนี้ จะป่วยกล่าว ไปไยถึงธรรมที่เป็นไปทางกายเล่า. แม้ในบทธอื่น ๆ ที่มีรูปอย่างนี้ ก็พึง ทราบเนื้อความโดยนัยนี้แหละ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้โหวหาว่า สมณะ เพราะเป็นผู้มีบาป สงบแล้ว. บทว่า โคตโม ความว่า ทรงพระนามว่า โคตม ด้วยอำนาจ พระโคตร. มิใช่แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น ที่เว้นจาก ปาณาติบาต แม้ภิกษุสงฆ์ก็เว้นด้วย แก่เทศนามีมาอย่างนี้ตั้งแต่ต้น แต่ เมื่อจะแสดงเนื้อความ จะแสดงแม้ด้วยสามารถแห่งภิกษุสงฆ์ก็ควร.

บทว่า นิหิตทญฺโฑ นิหิตสตฺโถ ความว่า มิใช่อันวางแล้ว และ มิหิตอันวางแล้ว เพราะไม่ถือไม้หรือมีดไปเพื่อต้องการจะฆ่าผู้อื่น. ก็ใน พระบาลีนี้ นอกจากไม้ อุปกรณ์ที่เหลือทั้งหมด พึงทราบว่าเป็นชื่อว่ามีด เพราะทำให้สัตว์ทั้งหลายพินาศได้. ส่วนไม้เท้าคนแก่ก็ดี ไม้ก็ดี มีดก็ดี มีดโกนที่ภิกษุทั้งหลายถือเที่ยวไปนั้น มิใช่เพื่อต้องการจะฆ่าผู้อื่น ฉะนั้น จึงนับว่า วางไม้ วางมีด เหมือนกัน.

บทว่า ลขฺฐิ ความว่า ประกอบด้วยความละอายอันมีลักษณะเกลียด บาบ. บทว่า ทยาปนฺโน ความว่า ถึงความเอ็นดู คือความเป็นผู้มีเมตตา- จิต. บทว่า สพฺพปาณญฺตฺหิตานุกมฺปิ ความว่า อนุเคราะห์สัตว์มีชีวิต ทั้งปวงด้วยความเกื้อกูล อธิบายว่า มีจิตเกื้อกูลแก่สัตว์มีชีวิตทุกจำพวก เพราะถึงความเอ็นดูนั้น. บทว่า วิหฺรติ ความว่า เปลี่ยนอิริยาบถ คือ ยังอรรถภาพให้เป็นไป ได้แก่รักษาตัวอยู่.

คำว่า อิติ वा हि भिक्षवे ความเท่ากัน เอว वा भिक्षवे वा

ศัพท ตรีสเป็นความวิกัลป์ (แยกความ) เล็งถึงคำว่า ละอทินนาทาน เป็นต้นข้างหน้า. ฟังทราบความวิกัลป์ เล็งถึงคำต้นบ้าง คำหลังบ้าง ทุกแห่งอย่างนี้.

ก็ในอธิการนี้ มีความย่อคังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อปุถุชนจะกล่าวชมตถาคต ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดม ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่เห็นชอบในการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นจากโทษเป็นเหตุทุกศีลนี้ น่าชมเชยแท้ พระคุณของพระพุทธเจ้ายิ่งใหญ่ คังนี้ ถึงต้องการจะกล่าวชม ทำอุตสาหะใหญ่ คังนี้ ก็จักกล่าวได้เพียงอาจารย์และศิลาเท่านั้น ซึ่งเป็นคุณมีประมาณน้อย จักไม่สามารถกล่าวพระคุณอาศัยสภาพอันไม่ทั่วไป ยิ่งขึ้นได้เลย และมีใช้แต่ปุถุชนอย่างเดียวเท่านั้นที่ไม่สามารถ แม้พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไม่สามารถเหมือนกัน แต่ตถาคตเท่านั้นสามารถ เราจักกล่าวความข้อนั้นแก่เธอทั้งหลายในเบื้องหน้า. นี้เป็นพรรณนาเนื้อความพร้อมทั้งอธิบายในพระบาลีนี้. ต่อแต่นี้ไป เราจักพรรณนาตามลำดับทีเดียว.

ในคำว่า ละอทินนาทานนี้ การถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ชื่อ อทินนาทาน มีอธิบายว่า การลักทรัพย์ของผู้อื่น คือความเป็นขโมย ได้แก่ กิริยาที่เป็นโจร. คำว่า ของที่เขาไม่ได้ให้ ในคำว่า อทินนาทานนั้น ได้แก่ของที่เจ้าของหวงแหน คือ เป็นทรัพย์ที่ผู้อื่นใช้ให้ทำตามประสงค์ ย่อมไม่ควรถูกลงอาชญา และไม่ถูกตำหนิ. อนึ่ง เจตนาคิดลักอันเป็นเหตุให้เกิดความพยายามที่จะถือเอาของที่เจ้าของหวงแหนนั้น ของบุคคลผู้มีความสำคัญในของที่เจ้าของหวงแหนว่า เป็นของที่เจ้าของหวงแหน ชื่อว่า อทินนาทาน. อทินนาทานนั้น ลักของเลว มีโทษน้อย ลักของ

ดี มีโทษมาก. เพราะเหตุไร ? เพราะวัตถุประณีต. อทินนาทานนั้น เมื่อ วัตถุเสมอกัน ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะวัตถุเป็นของ ๆ ผู้ยิ่งด้วยคุณ ชื่อว่า มีโทษน้อย เพราะวัตถุเป็นของ ๆ ผู้มีคุณน้อย ๆ กว่าผู้ยิ่งด้วยคุณนั้น ๆ.

อทินนาทานนั้น มีองค์ ๕ คือ

๑. ปรปริกุกหิต์ ของที่เจ้าของหวงแหน
๒. ปรปริกุกหิตสญฺญิตา รู้อยู่ว่า เป็นของที่เจ้าของหวงแหน
๓. เถยฺยจิตฺตํ จิตคิดลัก
๔. อุปกุกโม พยายามลัก
๕. เตน หรณํ ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น

อทินนาทานนั้น มี ๖ ประโยค มีสาหัตถิกประโยคเป็นต้นนั่นเอง. และประโยคเหล่านี้แล เป็นไปด้วยอำนาจอาหารเหล่านี้ คือ

๑. เถยฺยอาหาร ลักโดยการขโมย
๒. ปถัยฺยอาหาร ลักโดยข่มขู่
๓. ปฏฺิจฉันฺนอาหาร ลักซ่อน
๔. ปริกัปปาอาหาร ลักโดยกำหนดของ
๕. กุสฺวาอาหาร ลักโดยสับสลาก

ตามควร. นี่เป็นความย่อในอริการนี้ ส่วนความพิสดาร ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัย.

พระสมณโคดม ชื่อว่า **ทินนาทายี** เพราะถือเอาแต่ของที่เขาให้เท่านั้น. ชื่อว่า **ทินฺนุปาฏิกฺขจฺสี** เพราะต้องการแต่ของที่เขาให้เท่านั้น แม้ด้วยจิต. ผู้ที่ชื่อว่า **เถนะ** เพราะลัก. ผู้ที่ไม่ใช่ขโมย ชื่อว่า **อเถนะ**.

พระสมณโคดมประพุดติคนเป็นคนสะอาดเพราะไม่เป็นขโมยนั่นเอง. บทว่า **อตตนา** คืออรรถภาพ. มีอธิบายว่า กระทำคนไม่เป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่. คำที่เหลือพึงประกอบตามนัยที่กล่าวแล้วในสิกขาบทที่หนึ่งนั้นแหละ. ทุกสิกขาบทก็เหมือนในสิกขาบทนี้.

บทว่า **อพรหมจิริย** ความว่า ความประพฤติไม่ประเสริฐ. ชื่อว่า พรหมจิริ เพราะประพุดติอาจารย์ประเสริฐที่สุด. ผู้ที่ไม่ใช่พรหมจิริชื่อว่า อพรหมจิริ. บทว่า **อาราจารย์** ความว่า ทรงประพฤติไกลจากกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์. บทว่า **เมถุนา** ความว่า จากอสังกรรมที่นับว่า เมถุน เพราะบุคคลผู้ได้บัญญัติว่าเป็นคู่กัน เพราะเป็นเช่นเดียวกันด้วยอำนาจความกลม่อมแห่งราคะ พึงส้องเสพ. บทว่า **คามธมฺมา** ความว่า เป็นธรรมของชาวบ้าน.

ในคำว่า **มุสาวาท** **ปหาย** นี้ คำว่า **มุสา** ได้แก่วจีประโยค หรือ กายประโยค ที่ทำลายประโยชน์ของบุคคลผู้มุ่งจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน. ก็เจตนาอันให้เกิดกายประโยคและวจีประโยค ซึ่งพูดให้ผู้อื่นคลาดเคลื่อนของบุคคลผู้มุ่งจะกล่าวให้คลาดเคลื่อนนั้น ด้วยประสงค์จะกล่าวให้คลาดเคลื่อน ชื่อว่า มุสาวาท.

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **มุสา** ได้แก่เรื่องที่ไม่เป็นจริง ไม่แท้. คำว่า **วาท** ได้แก่กิริยาที่ทำให้เขาเข้าใจเรื่องที่ไม่จริง ไม่แท้นั้นว่า เป็นเรื่องจริง เรื่องแท้. ว่าโดยลักษณะ เจตนาที่ให้เกิดวิญญูติอย่างนั้น ของผู้ประสงค์จะให้ผู้อื่นเข้าใจเรื่องที่ไม่แท้ว่าเป็นเรื่องแท้ ชื่อว่า มุสาวาท. มุสาวาทนั้น มีโทษน้อย เพราะประโยชน์ที่ทำลายนั้นน้อย มีโทษมาก เพราะประโยชน์ที่ทำลายนั้นมาก.

อีกอย่างหนึ่ง สำหรับพวกคฤหัสถ์ มุสาวาทที่เป็นไปโดยนัยว่า ไม่มี เป็นต้น เพราะประสงค์จะไม่ให้ของของตนมีโทษน้อย ที่เป็นพยาน กล่าวเพื่อทำลายประโยชน์ มีโทษมาก. สำหรับพวกบรรพชิต มุสาวาทที่เป็นไปโดยนัยแห่งการพูดว่าเป็นของบริบูรณ์ เช่นว่า วันนี้ น้ำมันในบ้าน ไหลเหมือนแม่น้ำ เป็นต้น ด้วยประสงค์จะหว่าเราะ เพราะได้น้ำมันหรือ เนยใสมาน้อย มีโทษน้อย แต่เมื่อพูดถึงสิ่งที่ไม่เห็นเลย โดยนัยว่า เห็น แล้ว เป็นต้น มีโทษมาก.

มุสาวาทนั้น มีองค์ ๔ คือ

๑. อดถั วตถุ เรื่องไม่แท้
๒. วิสวาทนจิตตัม จิตติจจะพุดให้กลาดเคลื่อน
๓. ตชโฆ วายาโม ความพยายามเกิดจากจิตติจจะพุดให้กลาด-
เคลื่อนนั้น
๔. ปรสฺส ตทตฺถวิฆานนํ คนอื่นรู้เรื่องนั้น.

มุสาวาทนั้นมีประโยชน์เดียว คือ สาทัดถิกประโยชน์. มุสาวาทนั้นพึงเห็นด้วยการใช้กายบ้าง ใช้ของที่เนื่องด้วยกายบ้าง ใช้วาจาบ้าง กระทำ กิริยาหลอกลวงผู้อื่น. ถ้าผู้อื่นเข้าใจความนั้น ด้วยกิริยานั้น ผู้นี้ย่อม ผูกพันด้วยกรรม คือ มุสาวาทในขณะที่คิดจะให้เกิดกิริยาที่เดียว. ก็เพราะ เหตุที่บุคคลสั่งว่า ท่านจงพูดเรื่องนี้แก่ผู้นี้ ดังนี้ก็มี เขียนหนังสือแล้ว โยนไปตรงหน้าก็มี เขียนติดไว้ที่ฝาเรือน เป็นต้น ให้รู้ว่า เนื้อความพึง รู้อย่างนี้ ดังนี้ ก็มีโดยทำนองที่หลอกลวงผู้อื่น ด้วยกาย ของเนื่องด้วย กายและวาจา ฉะนั้น แม้อาณัตถิกประโยชน์ นิสัสกคิยประโยชน์ และถาวร-

ประโยค ก็ย่อมควรในมุสาวาทนี้. แต่เพราะประโยคทั้ง ๓ นั้น ไม่ได้มา
ในอรรถกถาทั้งหลาย จึงต้องพิจารณาก่อนแล้วพึงถือเอา.

ชื่อว่า **สัจจวาที** เพราะพูดแต่คำจริง. ชื่อว่า **ตจฺจนุโธ** เพราะ
เชื่อม คือ สืบต่อคำสัตย์ด้วยคำสัตย์ อธิบายว่า ไม่พูดมุสาในระหว่าง ๆ.
จริงอยู่ บุรุษใดพูดมุสาแม้ในกาลบางครั้ง พูดคำสัตย์ในกาลบางคราว
ไม่เอาคำสัตย์สืบต่อคำสัตย์ เพราะบุรุษนั้นเอามุสาวาทคั่นไว้ ฉะนั้น บุรุษ
นั้นไม่ชื่อว่า ดำรงคำสัตย์ แต่พระสมณโคดมนี้ไม่เป็นเช่นนั้น ไม่พูด
มุสาแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เอาคำสัตย์เชื่อมคำสัตย์อย่างเดียว เหตุนี้จึง
ชื่อว่าสัจจสันโธ.

บทว่า **เถโต** ความว่า เป็นผู้มั่งคั่ง อธิบายว่า มีถ้อยคำเป็น
หลักฐาน. บุคคลหนึ่งเป็นคนมีถ้อยคำไม่เป็นหลักฐานเหมือนข้อมด้วยขมิ้น
เหมือนหลักไม้ที่ปักไว้ในกองแกลบ และเหมือนฟักเขียวที่วางไว้บนหลัง
ม้า. คนหนึ่งมีถ้อยคำเป็นหลักฐาน เหมือนรอยจารึกบนแผ่นหิน และ
เหมือนเสาเขื่อน แม้เมื่อเขาเอาดาบตัดศีรษะ ก็ไม่ยอมพูดเป็นสอง บุคคล
นี้เรียกว่า เถตะ.

บทว่า **ปจฺจยโก** ความว่า เป็นผู้ควรยึดถือ อธิบายว่า เป็นผู้ควร
เชื่อถือ. ก็บุคคลบางคนไม่เป็นคนควรเชื่อ เมื่อถูกถามว่า คำนี้ใครพูด ?
คนโน้นพูดหรือ ? ย่อมจะถึงความเป็นผู้ควรตอบว่า ท่านทั้งหลายอย่าเชื่อ
คำของคนนั้น บางคนเป็นคนควรเชื่อ เมื่อถูกถามว่า คำนี้ใครพูด คน
โน้นพูดหรือ ? ถ้าเขาพูด ก็จะถึงความเป็นผู้ควรตอบว่า คำนี้ท่านั้นเป็น
ประมาณ บัดนี้ไม่ต้องพิจารณาก็ได้ คำนี้เป็นอย่างนี้แหละ ผู้นี้เรียกว่า
ปจฺจยิกะ.

บทว่า อวิสวาทโก โลกุตส ความว่า ไม่พูดลวงโลก เพราะ
ความเป็นผู้พูดคำจริงนั้น.

ในคำว่า ปิสุณ วาจํ ปหાય เป็นต้น ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้
วาทะที่เป็นเหตุทำคนเป็นที่รักในใจของผู้ที่คนพูดด้วย และเป็น
เหตุส่อเสียดผู้อื่น ชื่อว่า ปิสุณาวาจา.

อนึ่ง วาทะที่เป็นเหตุให้กระทำตนเองบ้าง ผู้อื่นบ้าง หยาบคาย ทั้ง
หยาบคายแมื่อเอง ไม่เสนาะหู ไม่สุขใจ ชื่อว่า ผรุสวาจา.

วาทะที่เป็นเหตุให้บุคคลพูดเพื่อเจ้อ ไร่ประโยชน์ ชื่อว่า สัมผัส-
ปลาป.

แม้เจตนาอันเป็นต้นเหตุแห่งคำพูดเหล่านั้น ก็พลอยได้ชื่อว่าปิสุณา-
วาจาเป็นต้นไปด้วย. ก็ในที่นี้ ประสงค์เอาเจตนาอันนั้นแหละ.

ในบรรดา วาทะทั้ง ๓ อย่างนั้น เจตนาของบุคคลผู้มีจิตเศร้าหมอง
อันให้เกิดกายประโยค และวจีประโยค เพื่อให้คนอื่นแตกกันก็ดี เพื่อ
ต้องการทำคนให้เป็นที่รักก็ดี ชื่อว่า ปิสุณาวาจา. ปิสุณาวาจาอันชื่อว่า
มีคุณน้อย เพราะผู้การทำความแตกแยกมีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะ
ผู้นั้นมีคุณมาก.

ปิสุณาวาจาอัน มีองค์ ๔ คือ

๑. ฆนุทิตพุโพ ปโร ผู้อื่นที่ฟังให้แตกกัน

๒. เภทปุเรกขารตา มุ่งให้เขาแตกกันว่า คนเหล่านี้จักเป็นผู้ต่าง
กัน และแยกกันด้วยอุบายอย่างนี้ หรือ ปียกมุยตา ประสงค์ให้ตนเป็น
ที่รักว่า เราจักเป็นที่รัก จักเป็นที่ไว้วางใจ ด้วยอุบายอย่างนี้

๓. **ตชโฆ วายาโม** ความพยายามที่เกิดแต่ความมุ่งงให้เขาแตกกัน
นั้น

๔. **ตสฺส ตทตฺถวิฆานนํ** ผู้ที่รู้เรื่องนั้น.

บทว่า **อิเมถํ** เกทาย ความว่า ฟังในสำนักของคนเหล่าใดที่ตรัส
ไว้ว่า จากข้างนี้ เพื่อให้คนเหล่านั้นแตกกัน.

บทว่า **ภินฺนํ** วา **สนฺฆาตา** ความว่า มิตร ๒ คนก็ดี ภิกษุ
ร่วมอุปัชฌาย์เป็นต้น ๒ รูปก็ดี แตกกันด้วยเหตุใด ๆ ก็ตาม เข้าไปหา
ทีละคนแล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า การแตกกันนี้ไม่ควรแก่ท่านผู้เกิดใน
ตระกูลเช่นนี้ ผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ ดังนี้ กระทำ กระทำเนื่อง ๆ ซึ่ง
การสมาน.

บทว่า **อนุปฺปาทา** ความว่า ส่งเสริมการสมาน อธิบายว่า เห็น
คน ๒ คน พร้อมเพรียงกันแล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า ความพร้อมเพรียงนี้
สมควรแก่ท่านทั้งหลาย ผู้เกิดในตระกูลปานนี้ ผู้ประกอบด้วยคุณเห็น
ปานนี้ ดังนี้ กระทำให้มันเข้า.

ชื่อว่า ชอบคนที่พร้อมเพรียงกัน เพราะมีคนพร้อมเพรียงกันเป็น
ที่มายินดี อธิบายว่า ในที่ใดไม่มีคนพร้อมเพรียงกัน ไม่ปรารถนาแม้จะ
อยู่ในที่นั้น. พระบาลีเป็น **สมคฺคราโม** ก็มี ความอย่างเดียวกัน.

บทว่า **สมคฺครโต** แปลว่า ยินดีแล้วในคนผู้พร้อมเพรียงทั้งหลาย
อธิบายว่า ไม่ปรารถนาแม้จะละคนผู้พร้อมเพรียงเหล่านั้นไปอยู่ที่อื่น.

ชื่อว่า เพลิดเพลินในคนที่พร้อมเพรียงกัน เพราะเห็นก็ดี ฟังก็ดี
ซึ่งคนผู้พร้อมเพรียงกันแล้วเพลิดเพลิน.

ชื่อว่า **สมคฺครณิ** วาจํ **ภาสิตา** ความว่า กล่าวแต่วาจาที่ทำให้

เหล่าสัตว์พร้อมเพรียงกันทีเดียว ซึ่งเป็นวจาแสดงคุณแห่งสามัคคีเท่านั้น ไม่กล่าววจานอกนี้. เจตนาหยาบคายส่วนเดียวซึ่งให้เกิดกายประโยชน์ และวจีประโยชน์ อันเป็นเหตุตัดความรักของผู้อื่น ชื่อว่า ผรุสวจา. เพื่อเข้าใจผรุสวาจานั้นอย่างแจ่มชัด ฟังทราบเรื่องดังต่อไปนี้.

เรื่องวจาหยาบ แต่ใจไม่หยาบ

ได้ยินว่า เด็กคนหนึ่งไม่เอื้อเฟื้อถ้อยคำของมารดาไปป่า มารดาไม่สามารถให้เด็กนั้นกลับได้ จึงได้ดำวา ขอให้แม่กระบี้อคุงไล่มีง ทันใดนั้น แม่กระบี้อป่าได้ปรากฏแก่เด็กนั้น เหมือนอย่างมารดาว่าทีเดียว เด็กนั้นได้กระทำสักการิยาว่า สิ่งที่มีมารดาของเราพูดด้วยปาก จงอย่ามี สิ่งที่มีมารดาคิดด้วยใจ จงมิเกิด แม่กระบี้อได้ยืนอยู่เหมือนถูกผูกไว้ในปานั่นเอง.

ประโยชน์แม้ตัดความรักอย่างนี้ ก็ไม่เป็นผรุสวจา เพราะมีจิตอ่อนโยน. จริงอยู่ บางครั้งมารดาบิดาย่อมกล่าวกะลูกน้อย ๆ ดังอย่างนี้ว่า พวกโจรจงทำหันพวกเจ้าเป็นชิน ๆ ดังนี้ แต่ก็ไม่ปรารถนาแม้ให้กลีบบัวตกเบื้องบนของลูกน้อย ๆ เหล่านั้น อนึ่ง อาจารย์และอุปัชฌาย์ บางคราวก็กล่าวกะพวกศิษย์อย่างนี้ว่า พวกนี้ไม่มียางอาย ไม่เกรงกลัว คุยอะไรกัน จงไล่มันไปเสีย ก็แต่ว่า ย่อมปรารถนาให้ศิษย์เหล่านั้นสำเร็จการศึกษา และบรรลุมรรคผล. เหมือนอย่างว่า วจาไม่เป็นผรุสวจา เพราะคำอ่อนหวานก็หาไม่. ด้วยว่าผู้ต้องการจะฆ่า พูดว่า จงให้ผู้นี้นอนให้สบาย ดังนี้ จะไม่เป็นผรุสวาจาก็หาไม่. ก็วาจານี้เป็นผรุสวาจาทีเดียว เพราะมีจิตหยาบ. ผรุสวาจานั้น มีโทษน้อย เพราะผู้ที่ตนพูดหมายถึงนั้น

มีคุณน้อย มีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก.

ผลรวจากนั้น มีองค์ ๓ คือ

๑. อุกโกธิตพุโพ ปโร คนอื่นที่ตนค่า

๒. กุปิตจิตตัม จิตโกรธ

๓. อุกโกธนา การค่า

บทว่า เนลา ความว่า โทษเรียกว่า เอละ วาจาชื่อว่า เนลา เพราะไม่มีโทษ อธิบายว่า มีโทษออกแล้ว. เหมือนอย่าง เณล ไม่มีโทษที่พระองค์ตรัสไว้ในประโยคนี้ว่า รถคืออริยมรรคมีองค์ไม่มีโทษ มีหลังคาขาว ดังนี้.

บทว่า กณฺณสุขา ความว่า สบายหู เพราะมีพยัญชนะสละสลวย คือ ไม่ให้เกิดการเสียบหู เหมือนแทงด้วยเข็ม.

วาจาชื่อว่า ชวนให้รัก เพราะไม่ให้เกิดความโกรธ ให้เกิดแต่ความรักในสรีระทั้งสิ้น เพราะมีเนื้อความสละสลวย.

วาจาชื่อว่า จับใจ เพราะถึงใจ คือเข้าไปสู่จิตได้สะดวก ไม่กระทบกระทั่ง.

วาจาชื่อว่า เป็นคำชาวเมือง เพราะอยู่ในเมือง โดยเหตุที่บริบูรณ์ด้วยคุณ. ชื่อว่าเป็นคำชาวเมือง แม้เพราะเป็นถ้อยคำอ่อนโยนเหมือนนารีที่เติบโตในเมือง. ชื่อว่า เป็นถ้อยคำชาวเมือง แม้เพราะวาจานี้เป็นของชาวเมือง อธิบายว่า เป็นถ้อยคำของชาวกรุง. จริงอยู่ ชาวกรุงย่อมเป็นผู้มีถ้อยคำเหมาะสม เรียกคนปุ่นพ่อว่าพ่อ เรียกคนปุ่นพี่ว่าพี่.

วาจาชื่อว่า คนส่วนมากรักใคร่ เพราะถ้อยคำอย่างนี้เป็นถ้อยคำที่

คนส่วนมากรักใคร่.

วาทาชื่อว่า คนส่วนมากพอใจ เพราะเป็นที่พอใจ คือ ทำความเจริญใจแก่คนส่วนมาก โดยที่คนส่วนมากรักใคร่นั่นเอง.

อกุศลเจตนาที่ให้เกศกายประโยชน์และวชิประโยชน์ อันเป็นเหตุให้เข้าใจเรื่องที่ไม่มียประโยชน์ ชื่อว่า สัมผัสปลาบ. สัมผัสปลาบนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะมีอาเสวนะน้อย ชื่อว่า มีโทษมาก เพราะมีอาเสวนะมาก.

สัมผัสปลาบนั้น มีองค์ ๒ คือ

นิตตถกถาปุเรกขารตา มุงกล่าวถ้อยคำที่ไร้ประโยชน์มีเรื่อง การตยุทธ และเรื่องชิงนางสิดา เป็นต้น.

๒. ตถารูปิกถากถนํ กล่าวเรื่องเช่นนั้น ชื่อว่า พุดถูกกาล เพราะพุดตามกาล อธิบายว่า พุดกำหนดเวลาให้เหมาะแก่เรื่องที่จะพุด.

ชื่อว่า พุดแต่คำจริง เพราะพุดคำจริง แท้ แน่นอน ตามสภาพเท่านั้น.

ชื่อว่า พุดอิงประโยชน์ เพราะพุดทำให้อิงประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ภายหน้านั้นเอง.

ชื่อว่า พุดอิงธรรม เพราะพุดทำให้อิงโลกุตตรธรรม ๘.

ชื่อว่า พุดอิงวินัย เพราะพุดให้อิงสังวรวินัย และปหานวินัย.

โอกาสที่ตั้งไว้ เรียกว่าหลักฐาน. คำชื่อว่า มีหลักฐาน เพราะหลักฐานของคำนั้นมีอยู่ อธิบายว่า พุดคำที่ควรจะต้องเก็บไว้ในหัวใจ.

บทว่า กาลน ความว่า และแม้เมื่อพุดคำเห็นปานนี้ ก็มีได้พุด

โดยกาลอันไม่ควร ด้วยคิดว่า เราจักพูดคำที่มีหลักฐาน ดังนี้ อธิบายว่า แต่พูดพิจารณาถึงกาลอันควรเท่านั้น.

บทว่า **สถาปเทถ** ความว่า มีอุปมา มีเหตุ.

บทว่า **ปริยเหตุวตี** ความว่า แสดงกำหนดไว้แล้ว พูดโดยประการที่กำหนดแห่งคำนั้นจะปรากฏ.

บทว่า **อตุตสยหิต** ความว่า พูดคำที่ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะผู้พูดจำแนกไปโดยนัยแม้มีใช้น้อย ก็ไม่อาจให้สิ้นสุดลงได้. อีกอย่างหนึ่ง พูดคำที่ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะประกอบด้วยประโยชน์ที่ผู้พูดถึงประโยชน์นั้นกล่าวถึง มีอธิบายว่า มีชี้ตั้งเรื่องไว้เรื่องหนึ่งแล้ว ไปพูดอีกเรื่องหนึ่ง.

บทว่า **พีชคามภูตคามสมารมฺภา** ความว่า เว้นขาดจากการพราก คือจากการโค่น ด้วยภาวะแห่งกิริยามีการตัด การทำลาย และการเผา เป็นต้น ซึ่งพีชคาม ๕ อย่าง คือพีชเกิดแต่ราก ๑ พีชเกิดแต่ลำต้น ๑ พีชเกิดแต่ข้อ ๑ พีชเกิดแต่ยอด ๑ พีชเกิดแต่เมล็ด ๑ และซึ่งภูตคาม มีหญ้าและต้นไม้สีเขียว เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า **เอกกตุติโก** ความว่า ภัตมี ๒ มื้อ คือ ภัตที่พึงกินเวลาเช้า ๑ ภัตที่พึงกินเวลาเย็น ๑ ในภัต ๒ มื้อนั้น ภัตที่พึงกินเวลาเช้า กำหนดด้วยเวลาภายในเที่ยงวัน ภัตที่พึงกินเวลาเย็นนอกนี้ กำหนดด้วยเวลากินเที่ยงวันภายในอรุณขึ้น ฉะนั้น แม้จะฉันสัก ๑๐ ครั้ง ในเวลาภายในเที่ยงวัน ก็เป็นผู้ชื่อว่าฉันหนเดียวนั่นเอง. ที่ตรัสว่า มีภัตเดียว ดังนี้ ทรงหมายถึงภัตที่พึงกินเวลาเช้านั้น.

ชื่อว่า **รตุตฺปรโต** เพราะเว้นจากการฉันในราตรีนั้น. การฉันใน

เมื่อเลยเวลาเที่ยงวันไป จนถึงเวลาพระอาทิตย์ตก ชื่อว่า วิกาลโภชน์.

ชื่อว่า งดการฉันในเวลาวิกาล เพราะงดการฉันแบบนั้น. งดเมื่อไร ? งดตั้งแต่วันผนวช ณ ฟังแม่ น้ำอโนมา.

ชื่อว่า การเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เพราะการดูเป็นข้าศึก คือ เป็นศัตรู เพราะขัดต่อพระศาสนา. ที่ว่า จากการเพื่อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และการเล่นอันเป็นข้าศึก คือ จากการเพื่อนรำ ขับร้อง และประโคมด้วยตนเอง ด้วยอำนาจพ้องเองและให้ผู้อื่นพ้อง เป็นต้น และการดูการพ้อง เป็นต้น โดยที่สุดที่เป็นไปด้วยอำนาจการพ้องของนกยูง เป็นต้น อันเป็นข้าศึก. จริงอยู่ การประกอบด้วยตนเอง ซึ่งก็มี การเพื่อนรำ เป็นต้นก็ดี การให้ผู้อื่นประกอบก็ดี และการดีที่เขาประกอบก็ดี ไม่ควรแก่ภิกษุทั้งหลายเลย และไม่ควรแก่ภิกษุณีทั้งหลายด้วย.

ในบรรดาเครื่องประดับทั้งหลายมีดอกไม้ เป็นต้น ชื่อว่า มาลา ได้แก่ดอกไม้อย่างใดอย่างหนึ่ง.

ชื่อว่า คันธะ ได้แก่ คันธชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง.

ชื่อว่า วิเลปนะ ได้แก่ เครื่องประเทืองผิว.

ในบรรดาเครื่องประดับเหล่านั้น บุคคลเมื่อประดับ ชื่อว่า ทัดทรง. เมื่อทำร่างกายส่วนที่พร่องให้เต็ม ชื่อว่า ประดับ. เมื่อยินดีด้วยอำนาจของหอม และด้วยอำนาจการประเทืองผิว ชื่อว่า ตกแต่ง. เหตุเรียกว่าฐานะ ฉะนั้น จึงมีความว่า คนส่วนมากกระทำการทัดทรงมาลา เป็นต้น เหล่านั้น ด้วยเจตนาเป็นเหตุให้ทุกิลใจ พระสมณโคดมเว้นขาดจากเจตนาเป็นเหตุให้ทุกิลนั้น.

ที่นอนเกินประมาณ เรียกว่า ที่นอนสูง เครื่องปูลาดที่เป็นอภัยปิยะ เรียกว่า ที่นอนใหญ่ ความว่า ทรงเว้นขาดจากที่นอนสูง ที่นอนใหญ่ นั้น.

บทว่า **ชาตรูป** ได้แก่ทอง บทว่า **รชต** ได้แก่อภัยปิยะที่บัญญัติ เรียกว่า กหาปณะ เป็นมาสกทำด้วยโลหะ มาสกทำด้วยครั้ง มาสกทำด้วยไม้. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับทองและเงินทั้ง ๒ นั้น. อธิบายว่า พระสมณโคดมไม่จับทองและเงินนั่นเอง ไม่ให้คนอื่นจับไม่ยอมรับทองและเงินที่เขาเก็บไว้เพื่อคน.

บทว่า **อามกธณฺญมปฏิคฺคหณฺนา** ความว่า จากการรับธัญชาติดิบ ทั้ง ๗ อย่าง กล่าวคือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และหญ้ากับแก่น. อนึ่ง มิใช่แต่การรับธัญชาติดิบเหล่านี้ อย่างเดียวเท่านั้น แม้การจับต้องก็ไม่ควรแก่ภิกษุทั้งหลายเหมือนกัน.

ในบทว่า **อามกมฺสปฏิคฺคหณฺนา** นี้ ความว่า การรับเนื้อและปลาดิบ เว้นแต่ที่ทรงอนุญาตไว้เฉพาะ ย่อมไม่ควรแก่ภิกษุทั้งหลาย การจับต้องก็ไม่ควร.

ในบทว่า **อิตฺถิํกุมาริปฏิคฺคหณฺนา** นี้ ความว่า หญิงที่มีชายครอบครอง ชื่อว่า สตรี หญิงนอกนี้ ชื่อว่า กุมารี. ทั้งการรับทั้งการจับต้อง หญิงเหล่านั้น ไม่ควรทั้งนั้น.

ในบทว่า **ทาสีทาสปฏิคฺคหณฺนา** นี้ ความว่า การรับทาสีและทาส เหล่านั้นไว้เป็นทาสีและทาสเท่านั้น ไม่ควร แต่เมื่อเขาพูดว่า ขอถวาย เป็นอภัยปิยการก ขอถวายเป็นคนงานวัด ดังนี้ จะรับก็ควร.

นัยแห่งอภัยปิยะและอภัยปิยะ ในการรับทรัพย์สินแม้มีแพะและแกะ

เป็นต้น มีไร่นาและที่ดินเป็นที่สุด พึงพิจารณาตามพระวินัย.

ในบรรดาไร่นาและที่ดินนั้น ที่ชื่อว่า นา ได้แก่พื้นที่เพาะปลูกพืชพัฒนาชาติ ที่ชื่อว่า ไร่ ได้แก่พื้นที่เพาะปลูกอปรพัฒนาชาติ. อีกอย่างหนึ่ง พื้นที่ที่ทั้ง ๒ อย่างงอกขึ้น ชื่อว่า นา ส่วนแห่งพื้นที่ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ทั้ง ๒ นั้น ชื่อว่า ที่ดิน. อนึ่ง แม่บ่อและบึงเป็นต้น ก็สงเคราะห์เข้าในอธิการนี้เหมือนกัน ด้วยยกศัพท์ไร่นาและที่ดินเป็นหัวข้อ.

งานของทูต เรียกว่า การเป็นทูต ได้แก่การรับหนังสือ หรือข่าวสาส์น ที่พวกกฤหัสถ์ใช้ไปในที่นั้น ๆ.

การเดินรับใช้จากเรือนนี้ไปเรือนนั้น เล็ก ๆ น้อย ๆ เรียกว่า การรับใช้.

การกระทำทั้ง ๒ อย่างนั้น ชื่อว่า การประกอบเนื่อง ๆ เพราะฉะนั้น พึงทราบความในข้อนี้เป็นอย่างนี้ว่า จากการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการเป็นทูต และการรับใช้.

บทว่า กยวิกุกยา แปลว่า จากการซื้อและการขาย.

ในการโกงทั้งหลาย มีการโกงด้วยตาชั่งเป็นต้น มีวินิจัยดังต่อไปนี้

การโกง ได้แก่การลวง. ในการโกงนั้น ชื่อว่า การโกงด้วยตาชั่ง มี ๔ อย่าง คือ

๑. รูปกุฎฐิ การโกงด้วยรูป
๒. องคกุฎฐิ การโกงด้วยอวัยวะ
๓. คหณกุฎฐิ การโกงด้วยการจับ

๔. ปฏิจุนนุกฺกั การโกงด้วยกำบังไว้.

ในการโกงด้วยตาชั่ง อย่างนั้น ที่ชื่อว่า การโกงด้วยรูป ได้แก่ ทำตาชั่ง ๒ คันให้มีรูปเท่ากัน เมื่อรับ รับด้วยตาชั่งคันใหญ่ เมื่อให้ ให้ด้วยตาชั่งคันเล็ก.

ที่ชื่อว่า การโกงด้วยอวัยวะ ได้แก่เมื่อรับ ใช้มือกดคันชั่งข้างหลังไว้ เมื่อให้ ใช้มือกดคันชั่งข้างหน้าไว้นั่นเอง.

ที่ชื่อว่า การโกงด้วยการจับ ได้แก่เมื่อรับ ก็จับเชือกไว้ที่โคนตาชั่ง เมื่อให้ ก็จับเชือกไว้ที่ปลายตาชั่ง.

ที่ชื่อว่า การโกงด้วยกำบังไว้ ได้แก่ทำตาชั่งให้เป็นโพรงแล้วใส่ผงเหล็กไว้ภายใน เมื่อรับ ก็เลื่อนผงเหล็กนั้นไปข้างปลายตาชั่ง เมื่อให้ ก็เลื่อนผงเหล็กไปข้างหัวตาชั่ง.

ถาดทอง เรียกว่า ทองสัมฤทธิ์ การลวงด้วยถาดทองนั้น ชื่อว่า การโกงด้วยสัมฤทธิ์. โกงอย่างไร? ทำถาดทองไว้ใบหนึ่ง แล้วทำถาดโลหะอื่นสองสามใบให้มีสีเหมือนทอง ต่อจากนั้นไปสู่ชนบท เข้าไปยังตระกูลมั่งคั่งตระกูลหนึ่ง กล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงซื้อถาดทองคำ เมื่อถูกคนอื่น ๆ ถามราคา ประสงค์จะขายราคาเท่ากัน ต่อแต่นั้น เมื่อเขาถามว่า จะรู้ได้อย่างไรว่า ภาชนะเหล่านี้เป็นทอง บอกว่า ทดลองดูก่อนแล้วจึงรับไป แล้วครูดถาดทองลงที่หิน ขายถาดทั้งหมดแล้วจึงไป.

ที่ชื่อว่า การโกงด้วยเครื่องตวงวัด มี ๓ อย่าง คือ ทำลายใจกลาง ทำลายยอด และทำลายเชือก.

ใน ๓ อย่างนั้น การโกงด้วยเครื่องตวงทำลายใจกลาง ได้ในเวลาตวงเนยใส และน้ำมันเป็นต้น. ก็เมื่อจะรับเอาเนยใส และน้ำมันเป็นต้นเหล่า

นั้น ใช้เครื่องตวงมีช่องข้างล่าง บอกให้ค่อยๆ เท แล้วให้ไหลลงใน
ภาชนะของตนเร็ว ๆ รับเอาไป เมื่อให้ ปิดช่องไว้ให้เต็มโดยพลันให้ไป.

การโก่งด้วยเครื่องตวงทำลายยอด ได้ในเวลาตวงงาและข้าวสาร
เป็นต้น. ก็เมื่อรับเอางาและข้าวสารเป็นต้นเหล่านั้น ค่อยๆ ทำให้สูงขึ้น
เป็นยอดแล้วรับเอาไป เมื่อให้ ก็ทำให้เต็มโดยเร็ว ตัดยอดให้ไป.

การโก่งด้วยเครื่องวัดทำลายเชือก ได้ในเวลาวัดไร่นาและที่ดิน
เป็นต้น ด้วยว่า เมื่อไม่ให้สินจ้าง ไร่นาแม้ไม่ใหญ่ ก็วัดทำให้ใหญ่.

การรับสินจ้างเป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า ล้อโก่ง ได้แก่การรับสินบนเพื่อกระทำผู้เป็นเจ้าของให้ไม่
เป็นเจ้าของ.

บทว่า ลวง ได้แก่การล่อลวงผู้อื่นด้วยอุบายนั้น ๆ. ในข้อนี้มี
ตัวอย่างอยู่เรื่องหนึ่งดังนี้

เล่ากันว่า มีนายพรานคนหนึ่งจับกวางและลูกกวางมา นักเลงคน
หนึ่งถามนายพรานคนนั้นว่า พ่อมหาจำเริญ กวางราคาเท่าไร? ลูกกวาง
ราคาเท่าไร? เมื่อนายพรานตอบว่า กวางราคา ๒ กหาปณะ ลูกกวาง
ราคากหาปณะเดียว นักเลงก็ให้กหาปณะหนึ่ง รับเอาลูกกวางมา เดินไป
ได้หน่อยหนึ่งแล้วกลับมาบอกว่า พ่อมหาจำเริญ ฉันไม่ต้องการลูกกวาง
ท่านจงให้กวางแก่ฉันเถิด นายพรานตอบว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงให้ ๒
กหาปณะซิ. นักเลงกล่าวว่า พ่อมหาจำเริญ ที่แรกฉันให้ท่านหนึ่ง
กหาปณะแล้วมิใช่หรือ? นายพรานตอบว่า ถูกแล้ว ท่านให้ไว้แล้ว.
นักเลงกล่าวว่า ท่านจงรับเอาลูกกวาง मैंน ไป เมื่อเป็นอย่างนี้ กหาปณะ
นั้นและลูกเนื้อซึ่งมีราคาหนึ่งกหาปณะนี้ รวมเป็น ๒ กหาปณะ. นาย

พรานพิจารณาว่า เขาพุดมีเหตุผล จึงรับเอาลูกกวางมาแล้วให้กวางไป.

บทว่า นิกติ ได้แก่การล่อลวงด้วยของเทียมโดยทำของที่มีใช้ส้วกาล ให้เห็นเป็นส้วกาล ของที่มีใช้แก้วมณี ให้เห็นเป็นแก้วมณี ของที่มีใช้ทอง ให้เห็นเป็นทอง ด้วยอำนาจการประกอบขึ้น หรือด้วยอำนาจกลลวง.

บทว่า สารियोโค ได้แก่วิธีโกง. คำนี้เป็นชื่อของการรับสินบน เป็นต้น เหล่านี้แหละ เพราะฉะนั้น พึงทราบความในข้อนี้ว่าการตลบตะแลง คือการรับสินบน การตลบตะแลง คือการล่อลวง การตลบตะแลงคือการปลอม. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า การแสดงสิ่งหนึ่งแล้วลับเปลี่ยนเป็นสิ่งหนึ่ง ชื่อว่าการตลบตะแลง. ก็ข้อนั้นสงเคราะห์เข้าด้วยการล่อลวงนั่นเอง.

ในการตัดเป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า ตัด ได้แก่การตัดมือเป็นต้น.

บทว่า ฆ่า ได้แก่ทำให้ตาย.

บทว่า ผูกมัด ได้แก่ผูกด้วยเครื่องผูกคือเชือกเป็นต้น.

บทว่า วิปราโมโส ความว่า การตีชิง มี ๒ อย่าง คือ การบังหมอกตีชิง ๑ การบังพุ่มไม้ที่ชิง ๑. เวลาหิมะตก ซ่อนตัวด้วยหิมะ แย่งชิงคนเดินทาง นี้ชื่อว่า การบังหมอกตีชิง. ซ่อนตัวด้วยพุ่มไม้เป็นต้น แย่งชิง นี้ชื่อว่า การบังพุ่มไม้ตีชิง.

การกระทำการปล้นบ้านและนิคมเป็นต้น เรียกว่า การปล้น.

บทว่า สหสากาโร ได้แก่การกระทำอย่างรุนแรง ได้แก่การเข้าเรือนแล้วเอาศาสตราข่มขู่พวกชาวบ้าน เก็บเอาสิ่งของที่ตนต้องการ

พระสมณโคดม เว้นขาดจากการตัด การฆ่า การผูกมัด การตีชิง การปล้น และกรรโชกนี้ ด้วยประการฉะนี้แล. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปลุชนกล่าวชมตถาคต ก็พึงกล่าวดังนี้แล.

จุดศีลเป็นอันจบแต่เพียงเท่านี้

วรรณนามัชฌิมศีล

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงเริ่มแสดงมัชฌิมศีล จึงตรัสพระบาลีมีอาทิว่า ยถา วา ปเนเก โภญฺโต ดังนี้.

ในคำนั้น มีวรรณนาบทที่ยาก ๆ ดังต่อไปนี้

บทว่า สทฺฐาเทยฺยานิ ความว่า ที่คนเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม และโลกนี้โลกหน้าให้แล้ว. อธิบายว่า เขามิได้ให้ด้วยประสงค์อย่างนี้ว่า ผู้นี้เป็นญาติของเรา หรือว่าเป็นมิตรของเรา หรือว่าเขาจักตอบแทนสิ่งนี้ หรือว่า สิ่งนี้เขาเคยทำ ดังนี้. ด้วยว่า โภชนะที่เขาให้อย่างนี้ ย่อมไม่ชื่อว่าให้ด้วยศรัทธา

บทว่า โภชนานิ นี้เป็นเพียงหัวข้อเทศนา แต่โดยเนื้อความ ย่อมเป็นอันกล่าวคำนี้ทั้งหมดทีเดียวว่า บริโภคโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธา ห่มจีวร ใช้สอยเสนาสนะ บริโภคคิลานเภสัชที่เขาให้ด้วยศรัทธา ดังนี้.

บทว่า เสยฺยถิํ เป็นนิบาต มีเนื้อความเป็นไฉน มีเนื้อความว่า พืชคามและภูตคามที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกประกอบการพราภอยู่.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพืชคามและภูตคาม นั้น จึงตรัสว่า มูลพีฬํ เป็นต้น ดังนี้.

ในพระบาลีนั้น ที่ชื่อว่า พืชเกิดแต่ราก ได้แก่พืชมีอาทิตยนี้ คือ ขมิ้น จิง ว่านเปราะป่า ว่านเปราะบ้าน อุดพิศ ข่า แผลก หญ้าคา และหญ้าเหี่ยวหมู.

ที่ชื่อว่า พืชเกิดแต่ลำต้น ได้แก่พืชมีอาทิตยนี้ โป ไทร มะสัง มะเคื่อ มะเคื่อป่า มะขวิด.

ที่ชื่อว่า พืชเกิดแต่ข้อ ได้แก่พืชมีอาทิตยนี้ คือ อ้อย อ้อ ฝั.

ที่ชื่อว่า พืชเกิดแต่ยอด ได้แก่พืชมีอาทิตยนี้ คือ แมงลัก ตะไคร้ หอมแดง.

ที่ชื่อว่า พืชเกิดแต่เมล็ด ได้แก่พืชมีอาทิตยนี้ คือ ปุพพัณ- ชาติ อปรัณชาติ.

ก็พืชทั้งหมดนี้ ที่แยกออกจากต้นแล้ว ยังสามารถงอกได้ เรียกว่า พืชคาม. ส่วนพืชที่ยังไม่ได้แยกจากต้น ไม่แห้ง เรียกว่า ภูตคาม. ใน พืช ๒ อย่างนั้น การพรากภูตคาม พึงทราบว่าเป็นวัตถุแห่งปาจิตติย การพรากพืชคาม เป็นวัตถุแห่งทุกกฎ.

บทว่า สนุธิการกปริโลก์ ความว่า บริโลกของที่สะสมไว้. ในข้อนั้น มีคำที่ควรกล่าว ๒ อย่าง คือ เกี่ยวกับพระวินัยอย่าง ๑ เกี่ยวกับการปฏิบัติเคร่งครัดอย่าง ๑. ว่าถึงเกี่ยวกับพระวินัยก่อน ข้าวอย่างใด อย่างหนึ่งที่ได้รับประเคนวันนี้ เอาไว้วันหลัง เป็นการทำการสะสม เมื่อ บริโลกข้านั้น เป็นปาจิตติย. แต่ให้ข้าวที่ตนได้แล้วแก่สามเณร ให้ สามเณรเหล่านั้นเก็บไว้ จะฉันในวันรุ่งขึ้นควรอยู่ แต่ไม่เป็นการปฏิบัติเคร่งครัด. แม้ในการสะสมน้ำปานะ ก็มีนัยนี้แหละ.

ในข้อนั้น ที่ชื่อว่า น้ำปานะ ได้แก่ น้ำปานะ ๘ อย่าง มีน้ำ

มะม่วงเป็นต้น และน้ำที่อนุโลมเข้าได้กับน้ำปานะ ๘ อย่างนั้น. วินิจฉัย
น้ำปานะเหล่านั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระ
วินัย.

ในการสะสมผ้า มีวินัยจัดต่อไปนี้

ผ้าที่ยังไม่ได้อธิฐานและยังไม่ได้วิกัปไว้ ย่อมเป็นการสะสมและ
ทำให้เสียการปฏิบัติเคร่งครัด นี่เป็นการกล่าวโดยอ้อม ส่วนโดยตรง
ภิกษุควรจะเป็นผู้สันโดษในไตรจีวร ได้ผืนที่ ๔ แล้ว ควรให้แก่รูปอื่น
ถ้าไม่อาจจะให้แก่รูปใดรูปหนึ่งได้ แต่ประสงค์จะให้แก่รูปใดรูปนั้นไป
เพื่อประโยชน์แก่อุเทศ หรือเพื่อประโยชน์แก่ปริปัฏฐา พอเธอกลับมา
ควรให้เลย จะไม่ให้ไม่ควร แต่เมื่อจีวรไม่เพียงพอ ยังมีความหวังที่จะ
ได้มา จะเก็บไว้ภายในเวลาที่ทรงอนุญาตก็ควร เมื่อยังไม่ได้เข็มด้ายและ
ตัวผู้ทำจีวร จะเก็บไว้เกินกว่านั้น ต้องทำวินัยกรรมจึงควร แต่เมื่อจีวร
ผืนนี้เก่า จะเก็บไว้รอว่า เราจักได้จีวรเช่นนี้จากไหนอีก ดังนี้ ไม่ควร
ยอมชื่อว่าเป็นการสะสมและทำให้เสียการปฏิบัติเคร่งครัด.

การสะสมยาน มีวินัยจัดต่อไปนี้

ที่ชื่อว่า ยาน ได้แก่ล้อเลื่อน รถ เกวียน รถมีเครื่องประดับ วอ
รถเข็น. นี้มีไช่ยานของบรรพชิต. บรรพชิตมียานอย่างเดียวคือ รongเท้า,
ก็ภิกษุรูปหนึ่ง ควรใช้รองเท้าได้ ๒ คู่เป็นอย่างมาก คือ คู่หนึ่งสำหรับ
เดินป่า คู่หนึ่งสำหรับเท้าที่ล้างแล้ว. ได้คู่ที่ ๓ ควรให้แก่รูปอื่น. แต่จะ
เก็บไว้ด้วยคิดว่า เมื่อคู่นี้เก่า เราจักได้คู่อื่นจากไหน ดังนี้ ไม่ควร.
ยอมชื่อว่าเป็นการสะสมและทำให้เสียการปฏิบัติเคร่งครัด.

ในการสะสมที่นอน มีวินิจัยดังต่อไปนี้

บทว่า สยน์ ได้แก่เตียง. ภิกขุรูปหนึ่ง ควรมีเตียงได้อย่างมาก ๒ เตียง คือเตียงหนึ่งไว้ในห้อง เตียงหนึ่งไว้ในที่พักกลางวัน. ได้เกินกว่านั้น ควรให้แก่ภิกขุรูปอื่น หรือแก่คณะ. จะไม่ให้ไม่ควร. ย่อมเชื่อว่าเป็นการสะสมและทำให้เสียการปฏิบัติเคร่งครัด.

ในการสะสมของหอม มีวินิจัยดังต่อไปนี้

เมื่อภิกษุอาพาธเป็นฝี เป็นหิด และโรคผิวหนังเป็นต้น จะใช้ของหอมก็ควร. เมื่อโรคนั้นหายแล้ว ควรให้นำของหอมเหล่านั้นมาให้แก่ภิกษุอาพาธรูปอื่น ๆ หรือควรนำไปใช้ในกิจ มีกรรมคว้นเรือน ด้วยนิ้วมือ ๕ นิ้วเป็นต้นที่ประคูด. แต่จะเก็บไว้ด้วยประสงค์ว่า เมื่อเป็นโรคอีกจักได้ใช้ ดังนี้ไม่ควร. ย่อมเชื่อว่าเป็นการสะสมของหอมและทำให้เสียการปฏิบัติเคร่งครัด.

สิ่งของนอกจากที่กล่าวแล้ว พึงเห็นว่า ชื่อว่า อามิส. คือ ภิกษุบางรูปในพระศาสนา นี้ ให้นำเอาภาชนะงา ข้าวสาร ถั่วเขียว ถั่ว-ราชมาส มะพร้าว เปลือก ปลา เนื้อ เนื้อแห้ง เนยใส น้ำมัน และน้ำอ้อยบเป็นต้น มาเก็บไว้ด้วยคิดว่า จักมีเพื่ออุปการะในกาลเห็นปานนั้น. ครั้นเข้าฤดูฝน แต่เข้าฤดูที่เดียว เธอให้พวกสามเณรต้มข้าวต้ม ฉันทแล้วใช้สามเณรไปด้วยสั่งว่า สามเณร เธอจงเข้าไปบ้านที่ลำบากเพราะน้ำโคลน ครั้นไปถึงตระกูลนั้นแล้ว บอกว่า ฉันทอยู่ที่วัดแล้วจงนำนมส้มเป็นต้นจากตระกูลโน้นมา. แม้เมื่อภิกษุทั้งหลายถามว่า ท่านขอรับ จักเข้าบ้านหรือ? ก็ตอบว่า ผู้มีอายุ เวลานี้บ้านเข้าไปลำบาก. ภิกษุเหล่านั้น

กล่าวว่า ช่างเถิดขอรับ นิมนต์ท่านอยู่เถิด พวกกรรมจักแสวงหาอาหาร มาถวาย ดังนี้ แล้วพากันไป. ลำดับนั้น แม่สามเณรก็นำเอานมส้มเป็น ต้นมาปรุงข้าวและกับ แล้วนำเข้าไปถวาย. เมื่อท่านกำลังฉันอาหารนั้น อยู่ฉันแหละ พวกอุปัฏฐากยังส่งภัตตาหารไปถวาย. ท่านก็ฉันแต่ที่ชอบ ๆ แต่ฉัน. ลำดับนั้นภิกษุทั้งหลายรับบิณฑบาตมา. ท่านก็ฉันแต่ที่ชอบใจ จนสิ้นคอกหอย. ท่านเป็นอยู่อย่างนี้ถึง ๔ เดือน. ภิกษุรูปนี้ เรียกว่า มีชีวิต อยู่อย่างเศรษฐีหัวโหล่น มิใช่มีชีวิตอยู่อย่างสมณะ. ภิกษุแบบนี้ ย่อมชื่อว่า เป็นผู้สะสมอามิส.

ก็ในที่อยู่ของภิกษุ จะเก็บได้เพียงเท่านี้ คือ ข้าวสารทะนาน ๑ น้ำอ้อยบ ๑ เนยใสประมาณ ๔ ส่วน เพื่อประโยชน์สำหรับพวกที่เข้ามา ผิดเวลา. ด้วยว่าพวกโจรเหล่านั้น เมื่อไม่ได้อามิสปฏิสันถารเท่านี้ พึง ปลงแม้ชีวิต เพราะฉะนั้น ถ้าเสียบึงเพียงเท่านี้ก็ไม่มี แม้จะให้นำมาเอง เก็บไว้ก็ควร. อนึ่ง ในเวลาไม่สบาย ในที่อยู่นี้มีสิ่งใดที่เป็นกับปิยะ จะฉันสิ่งนั้นแม้ด้วยตนเองก็ควร. ส่วนในกับปิยกุฎี แม้จะเก็บไว้มาก ก็ไม่เชื่อว่าเป็นการสะสม. แต่สำหรับพระตถาคต ที่จะเชื่อว่าทรงเก็บข้าว สารทะนานหนึ่งเป็นต้น อย่างไม่อย่างหนึ่ง หรือขึ้นฟ้าเก่าประมาณองคูลิ ด้วยมีพระพุทธรูปว่า สิ่งนี้จักมีแก่เราในวันหรือในวันพรุ่งนี้ ดังนี้ หามิได้.

ในการดูที่เป็นข้าศึก มีวินิจัยดังต่อไปนี้

ที่ชื่อว่า การพอรำ ได้แก่การพอรำอย่างใดอย่างหนึ่ง. ภิกษุ แม้เดินผ่านไปทางนั้นจะชะเง้อดูก็ไม่ควร. ก็วินิจัยโดยพิสดารในอธิการนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัยนั้นแหละ.

และในบทพระสูตรที่เกี่ยวข้องด้วยสิกขาบททุกแห่ง ก็พึงทราบวินิจฉัยอย่างเดียวกับในอธิการนี้.

ก็เบื้องต้นนี้ไป จะไม่กล่าวเพียงเท่านี้ จักพรรณนาให้พอแก่ประโยชน์ในข้อนั้น ๆ ที่เดียวจะนี่แล.

บทว่า **เปกุกัม** ได้แก่เกมหรสพมีการรำเป็นต้น.

บทว่า **อกุขานัม** ได้แก่การเล่นเรื่องสงครามมีการตยุทธและรามเกียรติ์เป็นต้น. กิกษุแม่จะไปในที่ที่เขาเล่านิยายนั้น ก็ไม่ควร.

บทว่า **ปาณิสฺสุตฺรํ** ได้แก่กังสดาล. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า การเล่นปราบฝ่ามือ ดังนี้ก็มี.

บทว่า **เวตาทัม** ได้แก่ตีกลองชนะ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ปลุกร่างของคนตายให้ลุกขึ้นด้วยมนต์ ดังนี้ก็มี.

บทว่า **กุกฺกุณฺณํ** ได้แก่ตีกลอง ๔ เหลี่ยม. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า เสียงหม้อ ดังนี้ก็มี.

บทว่า **โสภนกรกัม** ได้แก่ฉากละครหรือภาพบ้านเมืองที่สวยงาม. อธิบายว่า เป็นภาพจิตรด้วยปฏิภาณ.

บทว่า **จณฺฑาทลัม** ได้แก่การเล่นขลุบทำด้วยเหล็ก อาจารย์บางพวกกล่าวว่า การเล่นชักผ้าเปลือกไม้ของพวกคนจันฑาล.

บทว่า **วสฺสํ** ได้แก่การเล่นยกไม้ไผ่ขึ้น.

บทว่า **โชนนัม** ได้แก่การเล่นล้างกระดูก. ได้ยินว่า ในชนบทบางแห่ง เมื่อญาติตาย เขายังไม่เผา เก็บฝังไว้ ครั้นรู้ว่า ศพเหล่านั้น

เปื้อยเนาแล้ว ก็นำออกมาล้างอัฐิ ทาด้วยของหอม แล้วเก็บไว้. ในคราวนักขัตฤกษ์ เขาตั้งอัฐิไว้แห่งหนึ่ง ตั้งสุราเป็นต้นไว้แห่งหนึ่ง แล้วก็พากันร้องให้คร่ำครวญตี๋มเหล่ากัน. ข้อนี้สมด้วยพระบาลีที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มีพิธิชื่อว่า การเล่นล้างอัฐิในชนบทตอนใต้ ในพิธินั้นมีข้าวบ้าง น้ำบ้าง ของเคี้ยวบ้าง ของบริโศกบ้าง ของลื้มบ้าง เป็นอันมาก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พิธิล้างกระดูกนั้นมิอยู่ เรามีได้กล่าวว่ พิธิล้างอัฐินั้นไม่มี. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พิธิล้างกระดูกด้วยการเล่นกล ชื่อว่า การเล่นหน้าศพ ดังนี้ก็มี.

ในบรรดาการชนข้างเป็นต้น การต่อสู้กับข้างเป็นต้นก็ดี การให้ชนชนกันก็ดี การคูชนชนกันก็ดี ไม่ควรแก่ภิกษุทั้งนั้น.

บทว่า นิพพุทฺธ ได้แก่การสู้กันของมวยปล้ำ.

บทว่า อูยฺโยธิกั ได้แก่สถานที่ซ้อมรบกัน.

บทว่า พลคฺคิ ได้แก่สถานที่ของหมู่พลรบ.

บทว่า เสนาพฺยุหิ ได้แก่การจัดกองทัพ คือ การตั้งทัพด้วยสามารถแห่งการจัดกระบวนทัพ มีกระบวนเกวียนเป็นต้น.

บทว่า อนิกทสฺสนิ ได้แก่การดูกองทัพที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า ช้าง ๓ เชือก เป็นอย่างต่ำ ชื่อว่า ทัพช้าง ดังนี้.

ชื่อว่า ปมาทภูฐาน เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท. การพนันนั้นด้วย เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทด้วย เหตุนี้ชื่อว่า การพนันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท.

หมากรุก ชื่อว่า เล่นแฉวละ ๘ ตา เพราะมีตาอยู่แฉวละ ๘ ๆ

แม้ในการเล่นหมากรุกแถวละ ๑๐ ตา ก็มีนัยดังนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อากาศ** ได้แก่การเล่นหมากเก็บ เหมือนในการเล่นหมากรุก แถวละ ๘ ตา แถวละ ๑๐ ตา.

บทว่า **บริหารปลัด** ได้แก่การเล่นของคนที่ทำเป็นวงกลมไว้หลายแนวด้วยกัน บนพื้นดิน เดินเลี้ยวกันไปในวงกลมนั้น ๆ.

บทว่า **สนุติก** ได้แก่เล่นใกล้ ๆ กัน (เล่นอิจิฉิเอียน) โดยเอาเบี้ยหรือก้อนกรวดกองรวมกันไว้ ไม่ให้เคลื่อน เอาเล็บเขี่ยออกไปและเขี่ยเข้ามา ถ้าไหวบางเม็ดในนั้น เป็นอันแพ้ นี่เป็นชื่อของการเล่นแบบนั้น.

บทว่า **ขลิ** ได้แก่ การเล่นสะกานกระดานสะกา.

เล่นเอาไม้ท่อนยาวตีไม้ท่อนสั้น เรียกว่า เล่นไม้หึ่ง.

บทว่า **สลาหตุถ** ได้แก่การเล่นโดยเอาครึ่งหรือฝาง หรือแปงเปือก ชูมือที่กำลังไม้ไว้ทายว่า จะเป็นรูปอะไร ดัดไปที่พื้นดินหรือที่ฝา แสดงรูปข้างมันเป็นต้น.

บทว่า **อกข** ได้แก่เล่นขลุบ. เล่นเป่าหลอดที่ทำด้วยใบไม้นั้น เรียกว่า เล่นเป่าใบไม้.

บทว่า **วงุก** ได้แก่โต๊ะเล็ก ๆ เป็นเครื่องเล่นของเด็กชาวบ้าน.

บทว่า **โมกขจิก** ได้แก่เล่นพลิกกลับตัวไปมา (ตีลังกา) มือธิบายว่า จับท่อนไม้ไว้ในอากาศ หรือวางศิรชะไว้บนพื้น เล่นพลิกตัวโดยเอาข้างล่างไว้ข้างบน เอาข้างบนไว้ข้างล่าง.

ที่เรียกว่า เล่นกัณฑ์ ได้แก่เล่นจักรที่หมุนได้ด้วยลมพัด ที่ทำด้วยใบตาลเป็นต้น.

ที่เรียกว่า เล่นดวงทราย ได้แก่เอาทะนนานที่ทำด้วยใบไม้ เล่น
ดวงทรายเป็นต้น.

บทว่า **รถกัม** ความว่า เล่นรถเล็ก ๆ.

บทว่า **ชนุกัม** ความว่า เล่นชนูเล็ก ๆ นั่นเอง.

ที่เรียกว่า เล่นทายอักษร ได้แก่เล่นให้รู้อักษร ในอากาศ หรือ
บนหลัง.

ที่ชื่อว่า เล่นทายใจ ได้แก่เล่นให้รู้เรื่องที่คิดด้วยใจ.

ที่ชื่อว่า เล่นเลียนคนพิการ ได้แก่เล่นโดยแสดงเลียนแบบ โทษ
ของคนพิการ มีคนตาบอด คนง่อย และคนค่อมเป็นต้น.

บทว่า **อาสนุที** ได้แก่อาสนะที่เกินประมาณ. ก็ที่ทำเป็นทุติยา-
วิภัตติทุกบท เล็งถึงคำว่า **อนุยตุตา** **วิหรนุติ** นี้.

บทว่า **ปลลฺลโก** ได้แก่เตียงที่ทำรูปสัตว์ร้ายไว้ที่เท้า.

บทว่า **โคณโก** ได้แก่ผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่มีขนยาว. ได้ยินว่า ผ้า
โกเชาว์ผืนใหญ่นั้น มีขนยาวเกิน ๔ องคุลี.

บทว่า **จิตตุกัม** ได้แก่เครื่องลาดทำด้วยขนแกะ วิจิตรด้วยเครื่อง
ร้อยรัดชนิดหนึ่ง.

บทว่า **ปฏิกกา** ได้แก่เครื่องลาดสีขาวทำด้วยขนแกะ.

บทว่า **ปฏฺฐิกกา** ได้แก่เครื่องลาดทำด้วยขนแกะ เป็นรูปดอกไม้ทิบ
ซึ่งบางคนเรียกว่ามีทรงเป็นใบมะขามป้อม ดังนี้ก็มี.

บทว่า **ตุลิกกา** ได้แก่เครื่องลาดยัดขน เต็มไปด้วยขน ๓ ชนิด
ชนิดใดชนิดหนึ่ง.

บทว่า **วิกติกกา** ได้แก่เครื่องลาดทำด้วยขนแกะ วิจิตรด้วยรูปสีหะ

และเสื่อเป็นต้น.

บทว่า อุทฺธโลมิ ได้แก่เครื่องลาดทำด้วยขนแกะมีชาย ๒ ข้าง.
อาจารย์บางท่านกล่าวว่า เป็นรูปดอกไม้ชูขึ้นข้างเดียวกัน

บทว่า เอกนฺตโลมิ ได้แก่เครื่องลาดทำด้วยขนแกะมีชายข้างเดียว.
บางท่านกล่าวว่า เป็นรูปดอกไม้ชูขึ้น ๒ ข้าง ดังนี้ก็มี.

บทว่า กฏฺฐิสฺสํ ได้แก่เครื่องลาดทำด้วยใยไหม ขลิบแก้ว.

บทว่า โกเสยฺยํ ได้แก่เครื่องลาดทำด้วยเส้นไหม ขลิบแก้วเหมือนกัน.
ส่วนผ้าไหมล้วน ตรัสไว้ในพระวินัยว่าควร. แต่ในอรรถกถาทีฆนิกาย
กล่าวว่า เว้นเครื่องสาดขุ่น เครื่องลาดที่ทอด้วยรัตนะมีพรมที่ทำด้วย
ขนสัตว์เป็นต้น ทุกอย่างเลย ไม่ควร.

บทว่า กุตุตฺกํ ได้แก่เครื่องลาดทำด้วยขนแกะ พอที่นางพื่อน
๑๖ นางยืนพื่อนได้.

บทว่า หตฺตฺตฺตฺรํ อสฺสฺตฺตฺรํ ได้แก่เครื่องลาดที่ใช้ลาดบนหลัง
ช้างหลังม้าตนเอง. แม้ในเครื่องลาดในรถ ก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า อชินฺปฺปเวณฺณี ได้แก่เครื่องลาดเย็บด้วยหนังเสื่อพอนขนาดเตี้ย.

บทว่า กทฺลิมิลปฺวรปฺจตฺตฺรณฺณํ ได้แก่เครื่องลาดอย่างดีที่ทำด้วย
หนังชะมด. อธิบายว่า เป็นเครื่องชั้นสูงสุด. ได้ยินว่า เครื่องลาดนั้น
เขาลาดเย็บทำหนังชะมดบนผ้าขาว.

บทว่า สุตฺตฺตฺรจฺจทํ ได้แก่เครื่องลาดพร้อมพาดานบน คือพร้อม
กับพาดานสีแดงที่ติดไว้เบื้องบน. แม้พาดานสีขาว เมื่อมีเครื่องลาดเป็น
อกัปปิยะอยู่ภายใต้ ไม่ควร แต่เมื่อไม่มี ควรอยู่.

บทว่า อุภโตโลหิตฺกุปฺธานํ ได้แก่เครื่องลาดมีหมอนสีแดงอยู่

๒ ข้างเดียว คือหมอนหนุนศีรษะและหมอนหนุนเท้า นั้นไม่ควร. ส่วนหมอนใบเดียวเท่านั้น ทั้ง ๒ ข้างมีสีแดงก็ดี มีสีดอกปทุมก็ดี มีลวดลายวิจิตรก็ดี ถ้าได้ขนาด ก็ควร แต่หมอนใหญ่ท่านห้าม. หมอนที่สีไม่แดง แม้ ๒ ใบก็ควรเหมือนกัน. ได้เกินกว่า ๒ ใบนั้น ควรให้แก่ภิกษุรูปอื่น ๆ. เมื่อไม่อาจจะให้ได้ แม้จะลาดขวางไว้บนเตียง ปูเครื่องลาดไว้ข้างบนแล้วนอน ก็ยอมได้. และพึงปฏิบัติตามนัยที่ตรัสไว้ในเรื่องเตียงที่มีเท้าเกินประมาณเป็นต้นนั้นเทียว. ดังที่ตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตัดเท้าเตียงที่มีเท้าเกินประมาณแล้วใช้สอยได้ อนุญาตให้ทำลายรูปสัตว์ร้ายของเตียง มีเท้าทำเป็นรูปสัตว์ร้ายแล้วใช้สอยได้ อนุญาตให้แหะเครื่องลาดที่ยัดนุ่น ทำเป็นหมอนได้ อนุญาตให้ทำเครื่องลาดพื้นที่เหลือได้ ดังนี้.

ในเรื่องอบตัวเป็นต้น มีวินิจัยดังต่อไปนี้

กลิ่นกายของทารกที่คลอดจากครรภ์มารดา จะหมดไปในเวลาที่มีอายุประมาณ ๑๒ ปี คนทั้งหลายจึงอบตัวด้วยจุ่มของหอมเป็นต้น เพื่อกำจัดกลิ่นเหม็นของกายทารกเหล่านั้น การอบตัวอย่างนี้ไม่ควร.

อนึ่ง หากทารกที่มีบุญ เขาให้นอนบนระหว่างขาทั้ง ๒ เอน้ำมันทาโคลอ้วยวะเพื่อให้มือ เท้า ขา ท้องเป็นต้น ได้สะอาด. การโคลตัวอย่างนี้ไม่ควร.

บทว่า **นุหุปัน** ได้แก่การอาบน้ำ เหมือนอาบน้ำหอมเป็นต้น ให้ทารกเหล่านั้นแหละ.

บทว่า **สมุพาทัน** ได้แก่แก้ววด เหมือนพวกนักมวยรุ่นใหญ่ ใช้

ก่อนเป็นต้น ตีมือเท้า ทำให้แขนโตขึ้น.

บทว่า อาทาส์ ได้แก่ไม่ควรใช้กระจกอย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า อญฺชนํ ได้แก่แต่้มตาทำให้งามนั่นเอง.

บทว่า มาลา ได้แก่ดอกไม้ที่ร้อยบ้าง ดอกไม้ที่ไม่ได้ร้อยบ้าง.

บทว่า วิเลปนํ ได้แก่ทำการประเทืองผิวอย่างใดอย่างหนึ่ง.

ด้วยบทว่า มุขจฺจนฺตํ มุขาเลปนํ คนทั้งหลายใส่ตะกอนดินเพื่อต้องการกำจัดไผ่และค่อมเป็นต้นที่หน้า เมื่อโลหิตเดินไปด้วยตะกอนดินนั้นก็ใส่ตะกอนเมล็ดพันธุ์ฝักกาด เมื่อตะกอนเมล็ดพันธุ์ฝักกาดกัดส่วนที่เสียหายหมดแล้ว ก็ใส่ตะกอนงา เมื่อโลหิตหยุดด้วยตะกอนงานั้น เขาก็ใส่ตะกอนขมिनนั้น เมื่อผิวพรรณผุดผาดด้วยตะกอนขมिनแล้ว ก็ผัดหน้าด้วยแป้งผัดหน้า การกระทำทั้งหมดนั้น ไม่ควร ฉะนั้นแล.

ในเรื่องประดับข้อมือเป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

คนบางพวกเอาสังข์และกระเบื้องเป็นต้นที่วิจิตรผูกที่มือเที่ยวไป. เครื่องประดับมืออย่างนั้นก็ดี อย่างอื่นก็ดี ทั้งหมด ไม่ควร. คนอีกพวกหนึ่ง ผูกปลายผมเที่ยวไป และเอาเส้นทอง และเถา मुกดาเป็นต้น ล้อมปลายผมนั้น. ทั้งหมดนั้น ไม่ควร.

คนอีกพวกหนึ่ง ถือไม้เท้ายาว ๔ ศอก หรือไม้เท้าอย่างอื่น มีด้ามประดับสวยงาม เที่ยวไป. กล้องยาที่วิจิตรด้วยรูปหญิงชายเป็นต้น ครอบเป็นอย่างดี คล้องไว้ข้างซ้าย.

แม้ดาบคมกริบ มีฝักล้อมด้วยรัตนะเป็นรูปดอกกรรณิการั้ ร่มอันวิจิตรด้วยพินมัจกรเป็นต้น เย็บด้วยด้าย ๕ สี.

รองเท้าวงด้วยแหวนนกงูเป็นต้น วิจิตรด้วยทองและเงินเป็นต้น.

บางพวกแสดงท้ายผมตกลาวประมาณศอกหนึ่ง กว้าง ๔ องคุลี
ติดแผ่นกรอบหน้าที่หน้าผากเหมือนฟ้าแลบในกลีบเมฆ ปักปิ่น ไข่พัด
จามรและพัศควาลวิชนี. ทั้งหมดนั้น ไม่ควร.

ที่ชื่อว่า ตีรัจฉานกถา เพราะเป็นถ้อยคำที่ขวางทางสวรรค์และ
ทางนิพพาน เพราะไม่ใช่ธรรมที่เป็นเหตุให้ออกไปจากทุกข์.

บรรดาตีรัจฉานกถาเหล่านั้น เรื่องที่พูดปรารภถึงพระราชา โดย
นัยมีอาทิว่า พระเจ้ามหาสมมตราช พระเจ้ามันธาคูราช พระเจ้า
ธรรมมาโสกราช มีอานุภาพมากอย่างนี้ ชื่อว่า เรื่องพระราชา. ในเรื่อง
โจรเป็นต้น ก็นัยนี้.

ถ้อยคำที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องครอบครัว โดยนัยเป็นต้นว่า บรรดาท่าน
เหล่านั้น พระราชาองค์โน้น มีรูปงามน่าชม ดังนี้แหละ ชื่อว่าเป็น
ตีรัจฉานกถา. แต่เรื่องทีพูดอย่างนี้ว่า พระราชาพระนามแม้นั้น มี
อานุภาพมากอย่างนี้ สวรรคตแล้ว ดังนี้ ตั้งอยู่ในความเป็นกรรมฐาน.

แม้ในเรื่องโจร ถ้อยคำที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องครอบครัว ว่าโอ กล้าจริง
ดังนี้ อิงอาศัยการกระทำของโจรเหล่านั้นว่า โจรชื่อมูลเทพ มีอานุภาพมาก
อย่างนี้ โจรชื่อเมฆมมัล มีอานุภาพมากอย่างนี้ ดังนี้ ชื่อว่าตีรัจฉานกถา.

แม้ในเรื่องการรบ มีเรื่องการตยุทธเป็นต้น ถ้อยคำที่เกี่ยวข้องกับ
ความพอใจในเรื่องทนายว่า คนโน้นถูกคนโน้นฆ่าอย่างนี้ แหงอย่างนี้
นั่นแหละ ชื่อว่าตีรัจฉานกถา. แต่เรื่องทีพูดอย่างนี้ว่า แม้นคนชื่อเหล่านั้น
ก็ถึงความสิ้นไป ดังนี้ ย่อมเป็นกรรมฐานทุกเรื่องทีเดียว.

อนึ่ง ในเรื่องข้าวเป็นต้น การพูดเกี่ยวกับความพอใจในสิ่งที่ชอบ

ว่า เราเขียว เราบริโภคน้ำขมิ้นสวดย มีกลิ่นหอม มีรสอร่อย นิ่มนวล
ดังนี้ ไม่ควร. แต่การพูดทำให้มีประโยชน์ว่า เมื่อก่อนเราได้ถวายข้าว
น้ำ ผ้า ที่นอน ดอกไม้ ของหอม อันถึงพร้อมด้วยสี่เป็นต้น แก่ท่าน
ผู้มีศีล เราได้บูชาพระเจดีย์อย่างนี้ ดังนี้ ย่อมควร.

กึ่งในเรื่องญาติเป็นต้น มีวินิจัยดังต่อไปนี้

การพูดเกี่ยวกับความพอใจว่า ญาติของพวกเราเหล่า สามารถ
ดังนี้ก็ดี ว่าเมื่อก่อนเราเที่ยวไปด้วยยานอันสวยงามอย่างนี้ ดังนี้ก็ดี ไม่
ควร. แต่ควรจะพูดให้มีประโยชน์ว่า ญาติของพวกเราแม่เหล่านั้น ก็
ตายไปแล้ว หรือว่า เมื่อก่อนเราได้ถวายรองเท้าอย่างนี้แก่พระสงฆ์ ดังนี้.

กึ่งเรื่องบ้านเป็นต้น มีวินิจัยดังต่อไปนี้

แม้พูดเรื่องบ้านที่เกี่ยวกับเรื่องว่า อยู่อาศัยดี อยู่อาศัยไม่ดี ข้าว
ปลาหาได้ง่าย และข้าวยากหามาแพงเป็นต้น หรือที่เกี่ยวกับความพอใจ
อย่างนี้ว่า ชาวบ้านโน้นกล้า สามารถ ดังนี้ ไม่ควร แต่พูดให้มีประโยชน์
ว่า ชาวบ้านโน้นมีศรัทธาเลื่อมใส หรือว่า ถึงความสิ้นไปเลื่อมไป ดังนี้
ควรอยู่. แม้ในเรื่องนิคม นคร ชนบท ก็นัยนี้แหละ.

แม้เรื่องหญิงที่เกี่ยวกับความพอใจอาศัยผัวพรรณและทรวดทรง
เป็นต้น ไม่ควร. แต่พูดอย่างนี้ว่า หญิงคนโน้นมีศรัทธาเลื่อมใส ถึง
ความสิ้นไปเลื่อมไป ดังนี้แหละ ควรอยู่.

แม้เรื่องคนกล้าที่เกี่ยวกับความพอใจว่า ทหารชื่อนันทมิตเป็นคน
กล้า ดังนี้ ไม่ควร. แต่พูดอย่างนี้ว่า ทหารเป็นผู้มีศรัทธา ถึงความสิ้นไป
ดังนี้แหละ ควรอยู่.

แม้เรื่องตลกที่เกี่ยวกับความพอใจว่า ตลกโน้นอยู่ดี อยู่ไม่ดี มีคนกล้า มีคนสามารถ ดังนี้ ไม่ควร. พุคอย่างนี้ว่า ตลกโน้นมีคนมีศรัทธาเลื่อมใส ถึงความสิ้นไปเสื่อมไป ดังนี้ ควรอยู่.

บทว่า **กุมภฏฐานถ** ได้แก่การพูดเรื่องที่ต้งน้ำ การพูดเรื่องทำน้ำ ท่านเรียกว่ากุมภทาสีกถาก็มี. พุคเกี่ยวกับความพอใจว่า นางกุมภทาสีแม่นั้น นำเลื่อมใส หลลาดฟ่อนรำ ขับร้อง ดังนี้แหละ ไม่ควร. แต่พูดโดยนัยเป็นต้นว่า เป็นคนมีศรัทธาเลื่อมใส ดังนี้แหละ ควรอยู่.

บทว่า **ปุปุพเปตถ** ได้แก่พูดเรื่องญาติในอดีต. ข้อวินิจฉัยก็เหมือนกับพูดเรื่องญาติปัจจุบันในที่นั้น ๆ.

บทว่า **นาคตถถ** ได้แก่พูดเรื่องไร้ประโยชน์ เป็นเรื่องต่างๆ ที่เหลือพ้นจากคำต้นและคำปลาย.

บทว่า **โลกุขายิกา** ความว่า การพูดเล่นเกี่ยวกับโลก เป็นต้น อย่างนี้ว่า โลกนี้ใครสร้าง คนโน้นสร้าง กาสีขาวเพราะกระดูกขวานกตะกรุมสีแดงเพราะเลือดแดง ดังนี้.

ที่ชื่อว่า พุคเรื่องทะเล ได้แก่ถ้อยคำที่กล่าวถึงทะเลอันไร้ประโยชน์ เป็นต้นอย่างนี้ว่า ทะเลชื่อว่าสาคร เพราะเหตุไร? เพราะพระเจ้าสาครเทพขุดไว้ ฉะนั้นจึงชื่อว่า สาคร ที่ชื่อว่า สมุทร เพราะประกาศด้วยหัวแม่มือ ว่า สาคร เราขุดไว้ ดังนี้.

บทว่า **ภโว** แปลว่า ความเจริญ.

บทว่า **อกโว** แปลว่า ความเสื่อม.

ถ้อยคำที่พูดกล่าวถึงเหตุไร้ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งว่า เจริญ เพราะเหตุนี้ เสื่อมเพราะเหตุนี้ ดังนี้ ชื่อว่า พุคเรื่องความเจริญความ

เลื่อม ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า วิคฺคาหิกกถา ได้แก่การพูดแก่งแย่ง การพูดแข่งดี.

บทว่า สหิตํ เม ในอริการนั้น ความว่า คำพูดของข้าพเจ้ามีประโยชน์ สละสลวย ประกอบด้วยผล ประกอบด้วยเหตุ.

บทว่า อสहितนฺเต ได้แก่คำพูดของท่านไม่มีประโยชน์ ไม่สละสลวย.

บทว่า อริฉิณฺณเนเต วิปฺปราวตฺตํ ได้แก่ข้อที่ท่านคล่องแคล่วเป็นอย่างดี ด้วยอำนาจเคยสั่งสมมาเป็นเวลานานนั้น ได้ผันแปรไปแล้ว คือบิดเบือนไปแล้ว ด้วยคำพูดคำเดียวเท่านั้นของเรา ท่านยังไม่รู้อะไร.

บทว่า อาโรปิโต เต วาโท ได้แก่ความผิดในวาทะของท่าน ข้าพเจ้าจับได้แล้ว.

บทว่า จร วาทปฺปโมกฺขาย ความว่า เพื่อเปลื้องความผิด ท่านจงเที่ยวไปเที่ยวมา จงไปศึกษาในข้อนั้น ๆ เสีย.

บทว่า นิพฺพเพเรหิ वा สजे ปโหติ ความว่า ถ้าท่านเองสามารถก็จงแก้ไขเสียในบัดนี้ทีเดียว.

ในเรื่องการทำตัวเป็นทูต มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า อิธ คจฺจน ความว่า จงไปจากที่นี่สู่ที่ชื่อโน้น.

บทว่า อมฺบุตร คจฺจน ความว่า จงไปจากที่นั่นสู่ที่ชื่อโน้น.

บทว่า อิํ หร ความว่า จงนำเรื่องนี้ไปจากที่นี่.

บทว่า อมฺบุตร อิํ อاهر ความว่า จงนำเรื่องนี้จากที่โน้นมาในที่นี้.

ก็โดยสังเขป ขึ้นชื่อว่าการทำตัวเป็นทูตนี้ สำหรับสหธรรมิกทั้ง ๕ และชาวสาสน์ ของคฤหัสถ์ที่เกี่ยวข้องอุปการะพระรัตนตรัย ควร สำหรับคนเหล่านี้ ไม่ควร.

ในบทว่า กุหกา เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ที่ชื่อว่า พุดหลอกลวง เพราะหลอกลวงชาวโลก คือทำให้พิศวง ด้วยเรื่องหลอกลวง ๓ อย่าง.

ที่ชื่อว่า พุดเลียบเคียง เพราะเป็นผู้พุดมีความต้องการลากสักการะ.

ที่ชื่อว่า พุดหวานล่อม เพราะเป็นคำพุดที่มีการหวานล่อมเป็นปกติทีเดียว.

ที่ชื่อว่า พุดและเล็ม เพราะมีคำพุดและเล็มเป็นปกติทีเดียว.

ที่ชื่อว่า แสวงหาลากด้วยลาก เพราะแสวงหา คือค้นหา เสาะหา ลากด้วยลาก.

นี่เป็นชื่อของบุคคลผู้ประกอบด้วยการหลอกลวงเหล่านี้ คือ พุดหลอกลวง พุดเลียบเคียง พุดหวานล่อม พุดและเล็ม แสวงหาลากด้วยลาก. นี่เป็นความย่อในที่นี้ แต่โดยพิสดาร เรื่องพุดมีพุดหลอกลวง เป็นต้น ข้าพเจ้าได้นำพระบาลีและอรรถกถามาประกาศไว้ในสีลนิกาย ในวิสุทธิมรรค ดังนี้แล.

มัชฌิมศีลจบเพียงเท่านี้.

เบื้องหน้าแต่นี้ไป เป็นมหาศีล

บทว่า องฺคฺ ได้แก่ตำราทนายอวัยวะที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ผู้ที่ประกอบด้วยอวัยวะมีมือและเท้าเห็นปานนี้ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง มีอายุยืน มียศ.

บทว่า **นิมิตต์** ได้แก่ตำราทายนิมิต.

ได้ยินว่า **พระเจ้าปัมพุราษ** ทรงกำแก้วมุกดาไว้ ๓ ดวง แล้ว
ตรัสถามหมอดูนิมิตว่า อะไรรออยู่ในกำมือของฉัน? หมอดูนิมิตผู้นั้น
เหลียวดูข้างโน้นข้างนี้ และในเวลานั้น แมลงวันถูกจิ้งจกคาบแล้วหลุดไป
เขาจึงกราบทูลว่า แก้วมุกดา ตรัสถามต่อไปว่า กี่ดวง? เขาได้ยินเสียง
ไก่ขัน ๓ ครั้ง จึงกราบทูลว่า ๓ ดวง. สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวก
ทายนิมิตอ้างตำราทายนิมิตนั้น ๆ อยู่อย่างนี้.

บทว่า **อุปฺปาด** ได้แก่ทายวัตถุใหญ่ ๆ เช่น อสนีบาต เป็นต้น
ตกลงมา. ก็สมณพราหมณ์บางพวกเห็นดังนั้นแล้ว ทำนายอ้างว่า จักมี
เรื่องนี้ จักเป็นอย่างนี้.

บทว่า **ลูปิน** ได้แก่สมณพราหมณ์บางพวกประกอบเนื่อง ๆ ซึ่ง
การทำนายฝันโดยนัยมีอาทิว่า ผู้ฝันเวลาเช้า จะมีผลอย่างนี้ ผู้ฝันดังนี้
จะมีเรื่องชื่อนี้ ดังนี้อยู่.

บทว่า **ลกฺขณ** ได้แก่ตำราทายลักษณะมีอาทิว่า ผู้ที่ประกอบด้วย
ลักษณะนี้ จะเป็นพระราชา ด้วยลักษณะนี้ จะเป็นอุปราช.

บทว่า **มุสิกฺจฺฉินฺน** ได้แก่ตำราทำนายหนูกัดผ้า. ก็เมื่อผ้าแม่ถูก
หนูนั่นคาบมาหรือไม่คาบมาก็ตาม กัดอย่างนี้ตั้งแต่ที่นี้ไป สมณพราหมณ์
บางพวกก็ทำนายอ้างว่า จะมีเรื่องชื่อนี้.

บทว่า **อฺคฺคิโหม** ได้แก่พิธีบูชาไฟว่า เมื่อใช้ฟืนอย่างนี้ บูชาไฟ
อย่างนี้ จะมีผลชื่อนี้.

แม้พิธีเบิกแวนเวียนเทียน เป็นต้น ก็คือ พิธีบูชาไฟนั่นเอง ตรัส
ไว้แผนกหนึ่ง ด้วยสามารถแห่งความเป็นไปอย่างนี้ว่า เมื่อใช้แวนเวียน

เทียบเห็นปานนี้ ใ้ชีวิตผู้มีราเป็นต้นเช่นนี้บูชาไฟ จะมีผลชื่อนี้.

บทว่า กโณ ในพินัน ใ้แก่รำข้าว.

บทว่า ตณฺฑล ใ้แก่ข้าวสารแห่งข้าวสาธิตเป็นต้น และแห่ง
ดินชาติทั้งหลาย.

บทว่า สปิ ใ้แก่เนยโคเป็นต้น.

บทว่า เตล ใ้แก่น้ำมันงาเป็นต้น.

ก็การอมเมล็ดพันธุ์ผักกาดเป็นต้น พ่นเข้าในไฟ หรือการร้ายเวท
เป่าเข้าในไฟ ชื่อว่าทำพิธีเสกเป่าบูชาไฟ.

การบูชาด้วยโลหิตแห่งรากขวัญและเข้าเมืองขวาเป็นต้น ชื่อว่า
บูชาด้วยโลหิต.

บทว่า องฺควิชา ใ้แก่ข้อแรก พุคถึงอวัยวะโดยได้เห็นอวัยวะ
ก่อน แล้วจึงพยากรณ์ ในที่นี้ตรัสถึงวิชาดูอวัยวะ โดยได้เห็นกระดูก
นิ้วมือ แล้วร้ายเวทพยากรณ์ว่า กุลบุตรนี้มีทรัพย์หรือไม่ หรือมีสิริหรือไม่
ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า วตฺตวิชา ใ้แก่วิชาหมอดู กำหนดคุณและโทษแห่ง
ปลุกเรื่อนและพื้นที่สวนเป็นต้น. แม้ได้เห็นความต่างแห่งดินเป็นต้น ก็
ร้ายเวทเห็นคุณและโทษ ในใต้พื้นปฐพี ในอากาศ ประมาณ ๓๐ สอก
และในพื้นที่ประมาณ ๘๐ สอก.

บทว่า เขตฺตวิชา ใ้แก่วิชานิติศาสตร์ มีอัปเกยศาสตร์
มาสุรักษศาสตร์และราชศาสตร์เป็นต้น.

บทว่า ลิววิชา ใ้แก่วิชาว่าด้วยการเข้าไปทำความสงบในป่าช้า
อาจารย์บางท่านกล่าวว่า เป็นวิชารู้เสียงหอนของสุนัขจึงจอกก็มี.

บทว่า ภูตวิชชา ได้แก่นนต์ของหมอผี.

บทว่า ภูริวิชชา ได้แก่นนต์ที่คนอยู่ในบ้านเรือนจะต้องเรียนไว้.

บทว่า อหิวิชชา ได้แก่วิชารักษาคณกุกัก และวิชาเรียกงู.

บทว่า วิสวิชชา ได้แก่วิชาที่ใช้รักษาพิษเก่าหรือรักษาพิษใหม่ หรือใช้ทำพิษอย่างอื่น.

บทว่า วิจฺฉิกวิชชา ได้แก่วิชารักษาแมลงปองต่อย.

แม้ในวิชาว่าด้วยหนู ก็นัยนี้แหละ.

บทว่า สกฺขณวิชชา ได้แก่รู้เสียงนก โดยรู้เสียงร้องและการไป เป็นต้น ของสัตว์มีปีกและไม่มีปีก และสัตว์ ๒ เท้า ๔ เท้า.

บทว่า วายสวิชชา ได้แก่รู้เสียงร้องของกา. ความรู้นั้น เป็นตำราแผนกหนึ่งทีเดียว ฉะนั้น จึงได้ตรัสไว้แผนกหนึ่ง.

บทว่า ปกฺกขุณฺณํ ได้แก่วิชาแก้คิด อธิบายว่า เป็นความรู้ในสิ่งที่ตนไม่เห็น ในบัดนี้ เป็นไปอย่างนี้ว่า คนนี้จักเป็นอยู่ได้เท่านี้ คนนี้เท่านี้.

บทว่า สวปริตฺตทานํ ได้แก่วิชาแคล้วคลาด คือ เป็นวิชาทำให้ลูกศรไม่มาถูกตนได้.

บทว่า มิคจกฺกํ นี้ ตรัสรวมสัตว์ทุกชนิด โดยที่รู้เสียงร้องของนกและสัตว์ ๔ เท้าทั้งหมด.

ในการทลายลักษณะแก้วมณีเป็นต้น มีอธิบายดังนี้

สมณพราหมณ์บางพวกประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการทลายลักษณะแก้วมณีเป็นต้น ด้วยอำนาจสีและสัจฐานเป็นต้น อย่างนี้ว่า แก้วมณีอย่างนี้ดี

อย่างนี้ไม่ดี เป็นเหตุ ไม่เป็นเหตุ ให้เจ้าของปราศจากโรคและมีความ
ยิ่งใหญ่เป็นต้น.

ในการทลายลักษณะนั้น คำว่า อารูช ได้แก่เว้นของมิกมมีดาบ
เป็นต้น นอกนั้นชื่อว่าอารูช.

แม้การทลายลักษณะหญิงเป็นต้น ก็พึงทราบโดยความเจริญและความ
เสื่อมของตระกูลที่หญิงชายเป็นต้นเหล่านั้นอยู่.

ส่วนในการทลายลักษณะแพะเป็นต้น พึงทราบความต่างกันดังนี้ว่า
เนื้อของสัตว์มีแพะเป็นต้น อย่างนี้ควรกิน อย่างนี้ไม่ควรกิน.

อนึ่ง ในการทลายลักษณะเหี้ยนี้ พึงทราบความต่างกันแม้ในภาพ
จิตรกรรมและเครื่องประดับเป็นต้น แม้ตั้งนี้ว่า เมื่อมีเหี้ยอย่างนี้ จะ
มีผลอันนี้.

และในข้อนี้ มีเรื่องดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า ที่วัดแห่งหนึ่ง เขาเขียนภาพจิตรกรรม เป็นรูปเหี้ย
กำลังฟันไฟ ตั้งแต่นั้นมาภิกษุทั้งหลายเกิดทะเลาะกันใหญ่. ภิกษุอาคันตุกะ
รูปหนึ่ง เห็นภาพนั้นเข้า จึงลบเสีย ตั้งแต่นั้นมา การทะเลาะก็เบาลง.

การทลายลักษณะช่อฟ้า พึงทราบโดยเป็นช่อฟ้าเครื่องประดับบ้าง
ช่อฟ้าเรือนบ้าง.

การทลายลักษณะเต่า ก็เช่นเดียวกับการทลายลักษณะเหี้ยนั่นเอง.

การทลายลักษณะเนื้อ ตรัสรวมสัตว์ทุกชนิดโดยลักษณะของสัตว์
๔ เท้าทั้งหมด.

คำว่า รณณํ นิยุยานํ ภวิสฺสตี ได้แก่พยากรณ์การเสด็จประพาส
ของพระราชาทรงหลายอย่างนี้ว่า พระราชาพระองค์โน้นจักเสด็จออกโดย

วันโน้น โดยฤกษ์โน้น. ทุกบพินียั้งนี้ จึงอธิบายในบพินีบทเดียว.

ส่วนบทว่า อนิyyาน ในที่นี้^๑อย่างเดียว ได้แก่การที่พระราชเสด็จไปพักผ่อนแล้วกลับมา.

คำว่า พระราชาภายในจักเข้าประชิด พระราชาภายนอกจักถอย ความว่า พยากรณ์การเข้าประชิดและการถอยของพระราชาทั้งหลายอย่างนี้ว่า พระราชาของพวกเราภายในพระนครจักเข้าประชิดพระราชาภายนอกผู้เป็นข้าศึก ลำดับนั้น พระราชาภายนอกพระองค์นั้นจักถอย. แม้ในบทที่สอง ก็นัยนี้แหละ. ความชนะและความแพ้ปรากฏแล้วเทียว.

เรื่องจันทรคราสเป็นต้น พึงทราบโดยพยากรณ์ว่า ราหูจักถึงจันทร์ในวันโน้น. อนึ่ง แม้นักยัตร์ร่วมจับดาวอังคารเป็นต้น ก็ชื่อนักยัตร์คราสนั้นเอง.

บทว่า อุกกาปาโต ได้แก่คบไฟตกจากอากาศ.

บทว่า ทิสาทาโห ได้แก่ทศมีคคลุ่มราวกะอากาศด้วยเปลวไฟและเปลวควันเป็นต้น.

บทว่า เทวทฺหุทฺธิ ได้แก่เมฆคำรามหน้าแล้ง.

บทว่า อุกฺคฺมณฺ์ ได้แก่ขี้.

บทว่า โอคฺคฺมณฺ์ ได้แก่ตก.

บทว่า สจฺกิลลํ แปลว่า ไม่บริสุทธิ์.

บทว่า โวหณฺ์ แปลว่า บริสุทธิ์.

บทว่า เอวฺ วิปาโก ความว่า จักนำสุขและทุกข์ต่าง ๆ อย่างนี้มาให้แก่โลก.

บทว่า สุวฺจฺจิกา ความว่า ฝนตกต้องตามฤดูกาล.

บทว่า **ทพฺพญฺจิกา** ความว่า ฝนตกเป็นครั้งคราว อธิบายว่า ฝนน้อย.

บทว่า **มฺหุตา** ท่านกล่าวถึงการนับด้วยหัวแม่มือ.

บทว่า **คณนา** ได้แก่การนับไม่ขาดสาย.

บทว่า **สงฺขานํ** ได้แก่การนับรวมโดยการบวกและการคูณเป็นต้น. ผู้ที่ชำนาญการนับรวมนั้น พอเห็นต้นไม้ ก็รู้ได้ว่า ในต้นไม้มีใบเท่านี้.

บทว่า **กาเวยฺยํ** ความว่า กิริยาที่กวีทั้ง ๔ พวก ดังที่ตรัสไว้ ดังนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กวีมี ๔ พวกเหล่านี้ คือ จินตาทกวี สุตกวี อรรถกวี ปฏิภาณกวี ดังนี้ แต่งกาพย์เพื่อเลี้ยงชีพ โดยความคิดของตนบ้าง โดยสดับเพราะได้ฟังเรื่องมีอาทิว่า ได้มีพระราชพระนาม **เวสสันดร** ดังนี้บ้าง โดยเนื้อความอย่างนี้ว่า เรื่องนี้มีเนื้อความอย่างนี้ เราจักแต่งเรื่องนั้นอย่างนี้ ดังนี้บ้าง โดยปฏิภาณที่เกิดขึ้นตามเหตุการณ์อย่างนี้ว่า เราได้เห็นเหตุการณ์บางอย่าง จักแต่งกาพย์ให้เข้ากันได้กับเรื่องนั้นบ้าง. เรื่องที่เกี่ยวกับโลกข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วเทียว.

ที่ชื่อว่า **ให้ฤกษ์อวาหมงคล** ได้แก่ให้ฤกษ์ทำพิธีอวาหมงคลว่า ท่านทั้งหลายจงนำเจ้าสาวจากตระกูลโน้นมาให้เจ้าบ่าวผู้นี้โดยฤกษ์โน้น.

บทว่า **วิวาหํ** ความว่า ให้ฤกษ์ทำพิธีวิวาหมงคลว่า ท่านทั้งหลายจงนำเจ้าสาวนี้ไปให้เจ้าบ่าวโน้นโดยฤกษ์โน้น เขาจักมีความเจริญ.

บทว่า **ลํวทณํ** ความว่า ที่ชื่อว่าฤกษ์ส่งตัว ได้แก่พิธีทำหูกู่บ่าวสาวปรองดองกันอย่างนี้ว่า วันนี้ฤกษ์ดี เธอทั้ง ๒ จงปรองดองกันในวันนี้แหละ เธอทั้ง ๒ จักไม่หย่าร้างกัน ด้วยประการฉะนี้.

ที่ชื่อว่า **วิวทณํ** ได้แก่ถ้าสามีภรรยาประสอจะหย่าร้างกัน ก็ดูฤกษ์

ทำพิธีหย่าร้างอย่างนี้ว่า ท่านจงหย่าขาดกันในวันนี้แหละ ท่านจักไม่รวมกันอีก ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **สกุณิณ** ความว่า คุณฤกษ์ให้รวบรวมทรัพย์อย่างนี้ว่า ทรัพย์ที่ให้กู้ยืมก็ดี เป็นหนี้ก็ดี ท่านจงเรียกเก็บเสียในวันนี้ เพราะ ทรัพย์ที่เรียกเก็บในวันนี้จักถาวร.

บทว่า **วิกิณ** ความว่า คุณฤกษ์หาประโยชน์เองหรือให้คนอื่นหาประโยชน์อย่างนี้ว่า ถ้าท่านต้องการจะหาประโยชน์ด้วยการลงทุนและให้กู้ยืมเป็นต้น ทรัพย์ที่หาประโยชน์ในวันนี้จะเพิ่มเป็น ๒ เท่า ๔ เท่า.

บทว่า **สุภกกรณ** ความว่า คุณฤกษ์ทำให้เป็นที่รัก ที่ชอบใจ หรือทำให้มีสิริ.

บทว่า **ทพุกกรณ** ความตรงกันข้ามกับบท สุภกกรณ นั้น.

บทว่า **วิรุทษคทพุกกรณ** ความว่า กระทำกรรมที่ตก ที่ทำลาย ที่แท้ง ที่ตาย อธิบายว่า ให้ยาเพื่อไม่ให้แม่เสียหายต่อไป.

ก็กรรมที่ข่มขืนพินาศด้วยเหตุ ๓ อย่าง คือ ลม เชื้อโรค กรรม. ในกรรมพินาศ ๓ อย่างนั้น เมื่อกรรมพินาศด้วยลม ต้องให้ยาเย็น ๆ สำหรับระงับ เมื่อพินาศด้วยเชื้อโรค ต้องต่อต้านเชื้อโรค แต่เมื่อพินาศด้วยกรรม แม้พระพุทธรเจ้าทั้งหลายก็ไม่อาจจะห้ามได้.

บทว่า **ชีวหานิพนุชน** ได้แก่ร้ายมนต์ผูกมัดไว้.

บทว่า **หนุลันหน** ได้แก่ร้ายมนต์ผูกปาก ผูกไว้อย่างที่ไม่สามารถจะให้กางเคลื่อนไหวได้.

บทว่า **หตุถาภิขปปน** ได้แก่ร้ายมนต์ทำให้มือทั้ง ๒ ลั่นร้าว. ได้ยินว่า เมื่อยืนอยู่ภายใน ๗ ก้าว ร้ายมนต์นั้นแล้ว อีกคนหนึ่งจะมือ

สั้นรว พลิกไปมา.

บทว่า กณฺณชบุปฺนํ ได้แก่ร้ายเวท ทำให้หูทั้ง ๒ ไม่ได้ยินเสียง. ได้ยินว่า ร่ายมนต์นั้นแล้วกล่าวตามประสงค์ในโรงศาล ฝ่ายปรปักษ์ ไม่ได้ยินเสียงนั้น ดังนั้น จึงไม่อาจโต้ตอบได้เต็มที่.

บทว่า อาทาสปฺยหํ ได้แก่เชษฐเทวดาลงในกระจก แล้วถาม ปัญหา.

บทว่า กุมาริปฺยหํ ได้แก่เชษฐเทวดาเข้าในร่างของเด็กสาว แล้วถามปัญหา.

บทว่า เทวปฺยหํ ได้แก่เชษฐเทวดาเข้าในร่างของนางทาสี แล้วถามปัญหา.

บทว่า อาทิจฺจุปฺญฺจํ ได้แก่บ้ำเรอพระอาทิตย์เพื่อประโยชน์ ในการดำรงชีพ.

บทว่า มหตุปฺญฺจํ ได้แก่บ้ำเรอทำวมหาพรหมเพื่อประโยชน์ อย่างเดียวกัน.

บทว่า อพฺภูชฺชลนํ ได้แก่ร่ายมนต์ฟันเปลวไฟออกจากปาก.

บทว่า สิวิรุหายนํ ได้แก่เชษฐขวัญเข้าตัวอย่างนี้ว่า ขวัญเอย จงมาอยู่ในร่างเราเอย.

บทว่า สนฺติกมฺมํ ได้แก่ไปเทวดสถานทำพิธีสัญญาบนบาน ซึ่ง จะต้องทำในเวลาสำเร็จว่า ถ้าเรื่องนี้จักสำเร็จแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจัก แก้บนแก่ท่าน ด้วยสิ่งนี้ ๆ. และเมื่อเรื่องนั้นสำเร็จแล้ว กระทำตามนั้น ชื่อว่า ทำพิธีแก้บน.

บทว่า ฐุริกมฺมํ ได้แก่สอนการใช้มนต์ที่ผู้อยู่ในบ้านเรือนจะ

ต้องเรียน.

ในชื่อว่า วสุตถมมัม โวสุตถมมัม นี้ บทว่า วสุโธ ได้แก่ ชาย บทว่า โวสุโธ ได้แก่ บัณเฑาะก์. การทำบัณเฑาะก์ให้เป็นชาย ชื่อ วัสตกรรม การทำชายให้เป็นบัณเฑาะก์ ชื่อ โวสตกรรม ด้วยประการ ฉะนี้. ก็เมื่อทำดังนั้น ย่อมให้ถึงเพียงภาวะที่ตัดเท่านั้น ไม่อาจทำให้ เพศหายไปได้ บทว่า วตถุตถมมัม ได้แก่ ทำพิธีสร้างเรือนในพื้นที่ที่ยัง มิได้ตกแต่ง.

บทว่า วตถุปรกิรณัม ได้แก่ กล่าววาทานทั้งหลายจงนำสิ่งนี้ ๆ มา ดังนี้แล้ว ทำพิธีบวงสรวงพื้นที่.

บทว่า อางมณัม ได้แก่ ใช้น้ำล้างปากให้สะอาด.

บทว่า นุหอปนัม ได้แก่ ออบน้ำมันต์ให้คนอื่น.

บทว่า ชูหนัม ได้แก่ ทำพิธีบูชาไฟ เพื่อประโยชน์แก่พวกเขา.

บทว่า วมณัม ได้แก่ ทำยาตำรอก.

แม้ในการปรุงยาถ่าย ก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า อุทฺทวิเรจนัม ได้แก่ ปรุงยาถ่ายโรคเบื้องบน.

บทว่า อโรวิเรจนัม ได้แก่ ปรุงยาถ่ายโรคเบื้องล่าง.

บทว่า สีตวิเรจนัม ได้แก่ ปรุงยาแก้ปวดศีรษะ.

บทว่า กณฺณเตลฺลัม ได้แก่ หุงน้ำมันยาเพื่อสมาณหุ หรือเพื่อบำบัด แผล.

บทว่า เนตฺตปฺปานัม ได้แก่ ใช้น้ำมันหยอดตา.

บทว่า นตฺถุตถมมัม ได้แก่ ใช้น้ำมันปรุงเป็นยานัตถุ.

บทว่า อถฺขณัม ได้แก่ ปรุงยาทากัดเป็นด่างสามารถลอกได้ ๒

หรือ ๓ ชั้น.

บทว่า **ปจฺจยฺชนํ** ได้แก่ปรุรงยาเย็นระงับ.

บทว่า **สาธาภิยฺม** ได้แก่เครื่องมือของจักษุแพทย์

บทว่า **สกลกตฺตฺย** ได้แก่เครื่องมือของศัลยแพทย์.

กิจกรรมของแพทย์รักษาโรคเด็ก เรียกว่า กุมารเวชกรรม.

ด้วยคำว่า **มฺลฺลเกสฺสชฺชานํ อนุปฺปทานํ** (ใส่ยา) นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงกายบำบัด.

บทว่า **โอสธินํ ปฏฺิโมกฺโข** ได้แก่ใส่ต่างเป็นต้น เมื่อแผลได้ที่ควรแก้ต่างเป็นต้นนั้น ก็เอาต่างเป็นต้นนั้นออกไป.

จบมหาศีลเพียงเท่านี้

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ทรงพรรณนาศีล ๓ ประการโดยพิสดาร โดยอนุสนธิ แห่งคำสรรเสริญที่**พรหมทัตตมาณ**พกล่าว ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ ทรงเริ่มประกาศความว่างเปล่าโดยนัยมีอาทิว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ยังมีธรรมอื่นๆ ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ดังนี้ โดยอนุสนธิแห่งคำสรรเสริญที่**ภิกษุสงฆ์**กล่าว.

คำว่า **ธรรม** ในพระบาลีนั้น ความว่า ธรรมศัพท์ เป็นไปในอรรถทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ คุณธรรม เทสนาธรรม ปรียติธรรม นิสิตตธรรม.

จริงอยู่ ธรรมศัพท์เป็นไปในคุณธรรม เช่นในประโยคมีอาทิว่า

ธรรมแลอธรรมทั้ง ๒ หามีผลเสมอกันไม่ **อธรรม**

นำสัตว์ไปนรก ธรรมให้สัตว์ถึงสุคติ.

เป็นไปในเทศนาธรรม เช่นในประโยคมีอาทิว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น แก่เธอทั้งหลาย.

เป็นไปในปริยัติธรรม เช่นในประโยคมีอาทิว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ.

เป็นไปในนิสิตตธรรม เช่นในประโยคมีอาทิว่า ก็ในสมัยนั้นแลธรรมมีอยู่ คือ ชั้นทั้งหลายมีอยู่.

ก็ในพระบาลีนี้ ธรรมศัพท์เป็นไปในคุณธรรม. เพราะฉะนั้นพึงเห็นความในพระบาลีนี้เห็นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตยังมีคุณอื่น ๆ อีก.

บทว่า **คมฺภีรา** ความว่า มีที่ตั้งอันญาณของบุคคลอื่นหยั่งไม่ได้ ยกเว้นตถาคต เหมือนมหาสมุทรอันปลายจะงอยปากยังไม่ถึงฉะนั้น.

ที่ชื่อว่า เห็นได้ยาก เพราะลึกซึ่งนั่นเอง.

ที่ชื่อว่า ได้ยาก เพราะเห็นได้ยากนั่นเอง.

ที่ชื่อว่า สงบ เพราะดับความเร่าร้อนทั้งหมด.

ก็ชื่อว่า สงบ แม้เพราะเป็นไปในอารมณ์ที่สงบ.

ที่ชื่อว่า ประณีต เพราะทำให้ไม่รู้จักอิม คุณโทษนะที่มีรสอร่อย

ที่ชื่อว่า คาคคะเนเอาไม่ได้ เพราะจะไ้การคะเนเอาไม่ได้ เหตุ

เป็นวิสัยแห่งญาณอันสูงสุด.

ที่ชื่อว่า ละเอียด เพราะมีสภาพละเอียดอ่อน.

ที่ชื่อว่า รู้ได้เฉพาะบัณฑิต เพราะบัณฑิตเท่านั้นพึงรู้ เหตุมิใช่วิสัยของพวกพาล.

ชื่อว่า **เย ตถาคโต** สยํ **อภิญฺญา** **สจฺจนิคฺคฺวา** **ปเวเทติ** ความว่า

ซึ่งเป็นคุณธรรมที่தாகตเป็นผู้ที่มีใจมีบุคคลอื่นแนะนำ ก็ทำให้ประจักษ์ด้วยพระปรีชาญาณอันวิเศษยิ่งเอาทีเดียว แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง คือ แสดง กล่าว ประกาศ.

บทว่า เยหิ ความว่า ด้วยคุณธรรมเหล่านี้.

บทว่า ยถากุจจ์ แปลว่า ตามเป็นจริง.

ชื่อว่า วัฒนฺ์ สมฺมา วทมานา วทยุญฺ์ ความว่า ผู้ประสงค์จะกล่าวสรรเสริญதாகต ฟังกล่าวได้โดยชอบ อธิบายว่า อาจกล่าวได้ไม่บกพร่อง.

ถามว่า ก็และธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญอย่างนี้นั้นได้แก่อะไร ?

ตอบว่า ได้แก่พระสัพพัญญุตญาณ.

ถามว่า ถ้าอย่างนั้น ทำไมถึงทรงทำนิเทศเป็นพหูวนะ.

ตอบว่า เพราะประกอบด้วยจิตมากดวง และมีอารมณ์มากมาย.

จริงอยู่ พระสัพพัญญุตญาณนั้น ได้ในมหากิริยาจิตที่เป็นญาณสัมปยุต ๔ ดวง. และธรรมอะไร ๆ ที่ไม่เชื่อว่าเป็นอารมณ์ของพระสัพพัญญุตญาณนั้น ห้ามได้. สมดังคำที่พระสารีบุตรกล่าวไว้เป็นต้นว่า เชื่อว่าพระสัพพัญญุตญาณ เพราะรู้ธรรมทั้งหมด กล่าวคือ ธรรมส่วนอดีตอนาคต และปัจจุบัน เชื่อว่า อนาวรณญาณ เพราะไม่มีเครื่องขัดข้องในพระญาณนั้น.

ทรงทำนิเทศเป็นพหูวนะ เพราะประกอบด้วยจิตมากดวง และ เพราะมีอารมณ์มากมายด้วยอำนาจที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ด้วยประการฉะนี้แล.

ส่วนคำว่า อญฺเวย นี้เป็นคำกำหนดไว้ในพระบาลีนี้ ฟังประกอบ

กับบททุกบทอย่างนี้ว่า ธรรมเหล่าอื่นมิใช่ธรรมมีเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น ลึกซึ่งจริง ๆ ไม่ใช่ต้น.

ก็สาวกบารมีญาณลึกซึ่ง แต่ปัจเจกโพธิญาณยังลึกซึ่งกว่านั้น ฉะนั้น จึงไม่มีคำกำหนดไว้ในสาวกบารมีญาณนั้น และพระสัมพันธญาณยังลึกซึ่งกว่าปัจเจกโพธิญาณนั้น ฉะนั้น จึงไม่มีคำกำหนดไว้ในปัจเจกโพธิญาณนั้น ส่วนญาณอื่นที่ลึกซึ่งกว่าพระสัมพันธญาณนี้ไม่มี ฉะนั้น จึงได้คำกำหนดว่า ลึกซึ่งทีเดียว. พึงทราบคำทั้งหมดว่า เห็น ได้ยาก รู้ตามได้ยาก เหมือนอย่างนั้น.

ก็คำถามในบทว่า กตเม จ เต ภิกขเว นี้ เป็นคำถามเพื่อประสงค์จะแก้ธรรมเหล่านั้น.

ในคำเป็นต้นว่า สนฺติ ภิกขเว เอเก สมณพฺรหฺมาณฺณา ดังนี้ เป็นคำตอบคำถาม.

หากจะมีคำถามว่า ก็เหตุไรจึงทรงเริ่มคำตอบคำถามนี้ อย่างนี้ ?

ตอบว่า การที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงถึงฐานะ ๔ ประการ แล้วทรงบันลือเป็นการยิ่งใหญ่ พระปรีชาญาณก็ติดตามทา ความที่พระพุทธญาณยิ่งใหญ่ย่อมปรากฏ พระธรรมเทศนาลึกซึ่ง ตรึงตราไว้ด้วย พระไตรลักษณ์ ประกอบด้วยสุญญตา.

ฐานะ ๔ ประการอะไรบ้าง ?

คือ ทรงบัญญัติพระวินัย ประการ ๑ ทรงกำหนดธรรมอันเป็น กุมิพิเศษ ประการ ๑ ทรงจำแนกปัจเจกพยาการ ประการ ๑ ทรงรู้ถึงลัทธิอื่น ประการ ๑.

เพราะฉะนั้น ธรรมดาว่าการทรงบัญญัติสิกขาบท ในเมื่อเรื่องลง
กันได้ อย่างนี้ว่า นี้โทษเบา นี้โทษหนัก นี้เป็นความผิดแก้ไขไม่ได้ นี้
เป็นอาบัติ นี้ไม่เป็นอาบัติ นี้เป็นอาบัติถึงขั้นเค็ดขาด นี้เป็นอาบัติถึง
ขั้นอยู่กรรม นี้เป็นอาบัติขั้นแสดง นี้เป็นโลกวัชชะ นี้เป็นปณัตติวัชชะ
ควรบัญญัติข้อนี้เข้าในเรื่องนี้ ดังนี้ ในการทรงบัญญัติสิกขาบทนั้น ผู้อื่น
ไม่มีปริชาสามารถ เรื่องนี้มีวิสัยของผู้อื่น เป็นวิสัยของพระตถาคต
เท่านั้น. ดังนั้น การที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงถึงฐานะ คือ ทรงบัญญัติ
พระวินัยดังนี้ ทรงบันลือจึงเป็นการยิ่งใหญ่ พระปริชาญาณก็ติดตามมา
ประกอบด้วยสุญญตา ดังนี้แล.

อนึ่ง คนเหล่านี้ไม่มีปริชาสามารถจะกล่าวจำแนกอภิธรรมปิฎก
สมันตปิฎกฐานอนันตนัย ๒๔ ประการว่า ชื่อว่า สติปิฎกฐาน ๔ ชื่อว่า
อริยมรรคมืองค์ ๘ ชื่อว่า ขันธ ๕ ชื่อว่า อายตนะ ๑๒ ชื่อว่า ธาตุ ๑๘
ชื่อว่า อริยสัจ ๔ ชื่อว่า อินทริย์ ๒๒ ชื่อว่า เหตุ ๕ ชื่อว่า อาหาร ๔
ชื่อว่า ผัสสะ ๗ ชื่อว่า เวทนา ๗ ชื่อว่า สัญญา ๗ ชื่อว่า เจตนา ๗
ชื่อว่า จิต ๗ ในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กามาวจรธรรมเท่านั้น ชื่อว่า
รูปาวจรปริยาป็นธรรมเท่านั้น ชื่อว่า อรูปาวจรปริยาป็นธรรมเท่านั้น ชื่อว่า
โลกิยธรรมเท่านั้น ชื่อว่า โลกุตตรธรรมเท่านั้น ดังนี้. เรื่องนี้มีวิสัย
ของผู้อื่น เป็นวิสัยของพระตถาคตเท่านั้น. ดังนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ทรงถึงฐานะ คือ ทรงกำหนดธรรมอันเป็นภูมิพิเศษ ทรงบันลือจึงเป็น
การยิ่งใหญ่ พระปริชาญาณก็ติดตามมา ประกอบด้วยสุญญตา ดังนี้แล

อนึ่ง อวิชชานี้ไคเป็นปัจจัยแก่สังขารทั้งหลาย โดยอาการ ๕ อย่าง
คือ อวิชชา นั้นเป็นปัจจัยโดยภาวะที่เกิดขึ้น ๑ เป็นปัจจัยโดยภาวะที่เป็น

ไป ๑ เป็นปัจจัยโดยภาวะที่เป็นนิमित ๑ เป็นปัจจัยโดยความประมวลมา ๑ โดยเป็นความประกอบรวม ๑ โดยเป็นความกังวล ๑ โดยเป็นสมุทัย ๑ โดยเป็นเหตุ ๑ โดยเป็นปัจจัย ๑

อนึ่ง สังขารเป็นต้น ก็เป็นปัจจัยแก่วิญญาณเป็นต้น โดยอาการ ๕ อย่าง ดังที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ปัญญาในการกำหนดปัจจัย ชื่อธัมมัญญัตติญาณ อย่างไร ? คือ อวิชชาเป็นที่ตั้งแห่งความเกิดของสังขาร ๑ เป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไปของสังขาร ๑ เป็นที่ตั้งแห่งนิमितของสังขาร ๑ เป็นที่ตั้งแห่งความประมวลมาของสังขาร ๑ เป็นที่ตั้งแห่งการประกอบรวมของสังขาร ๑ เป็นที่ตั้งแห่งความกังวลของสังขาร ๑ เป็นที่ตั้งแห่งสมุทัยของสังขาร ๑ เป็นที่ตั้งแห่งเหตุของสังขาร ๑ เป็นที่ตั้งแห่งปัจจัยของสังขาร ๑ อวิชชาเป็นปัจจัยโดยอาการ ๕ อย่างนี้ สังขารเป็นธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น ธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นปัจจัยและเกิดแต่ปัจจัย ปัญญาในการกำหนดปัจจัยดังกล่าวนี้ ชื่อธัมมัญญัตติญาณ ทั้งอดีตกาล ทั้งอนาคตกาล อวิชชาเป็นที่ตั้งแห่งความเกิดขึ้นของสังขาร ๑ เป็นที่ตั้งแห่งปัจจัยของสังขาร ๑ อวิชชาเป็นปัจจัยโดยอาการ ๕ อย่างนี้ สังขารเป็นธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น ธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นปัจจัยและเกิดแต่ปัจจัย ปัญญาในการกำหนดปัจจัยดังกล่าวนี้ ชื่อธัมมัญญัตติญาณ ชาติเป็นที่ตั้งแห่งความเกิดของชรามรณะ ๑ และเป็นที่ตั้งแห่งปัจจัยของชรามรณะ ๑ ชาติเป็นปัจจัยโดยอาการ ๕ อย่างนี้ ชรามรณะเกิดแต่ปัจจัย ธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นปัจจัยและเกิดแต่ปัจจัย ปัญญาในการกำหนดปัจจัยดังกล่าวนี้ ชื่อธัมมัญญัตติญาณ ดังนี้. คนเหล่าอื่นไม่มีปริชาสามารถที่จะกล่าวจำแนกปฏิจกสมุปปาทอันมีวิญญะ ๓ มีกาล ๓ มีสนธิ ๓ มี

สังเขป ๔ มีอาการ ๒๐ ซึ่งเป็นไปโดยความเป็นปัจจัย โดยประการนั้น ๆ แก่กรรมนั้น ๆ ดังพรรณนามาจะนี้ได้ นี้มิใช่วิสัยของผู้อื่น เป็นวิสัยของพระตถาคตเท่านั้น. ดังนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงถึงฐานะคือ ปัจจัยการ ทรงบันลือจึงเป็นการยิ่งใหญ่ พระปรีชาญาณก็ติดตามมา ประกอบด้วยสุญญตา ดังนี้แล.

อนึ่ง คนพวกที่ชื่อว่า สัสตวาทะ มี ๔

คนพวกที่ชื่อว่า เอกัจจสัสตวาทะ มี ๔

คนพวกที่ชื่อว่า อันตาอันติกะ มี ๔

คนพวกที่ชื่อว่า อมราวีกเขปะ มี ๔

คนพวกที่ชื่อว่า อธิจสมุปปันนิกะ มี ๒

คนพวกที่ชื่อว่า สัจญิวาทะ มี ๑๖

คนพวกที่ชื่อว่า อสัจญิวาทะ มี ๘

คนพวกที่ชื่อว่า เนวสัจญินาสัจญิวาทะ มี ๘

คนพวกที่ชื่อว่า อุกเนทวาทะ มี ๗

คนพวกที่ชื่อว่า ทิฏฐัมมนิพพานวาทะ มี ๕

คนเหล่านั้นอาศัยทิฏฐินี้แล้ว ยึดถือทิฏฐินี้ ฉะนั้น จึงรวมเป็น ทิฏฐิ ๖๒ คนเหล่านี้ไม่มีปรีชาสามารถที่จะกล่าวทำลายทิฏฐิเหล่านั้น สะสางไม่ไหวให้ได้ นี้มิใช่วิสัยของผู้อื่น เป็นวิสัยของพระตถาคตเท่านั้น ดังนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงรู้ถึงฐานะข้อที่เป็นลัทธิอื่น ดังนี้แล้ว ทรงบันลือจึงเป็นการยิ่งใหญ่ จัดเข้าเป็นพระปรีชาญาณย่อมติดตามมา ความที่พระพุทธญาณยิ่งใหญ่ก็ปรากฏ เทศนาย่อมลึกซึ้ง ตรึงตราไว้ด้วย ลักษณะ ๓ ประกอบด้วยสุญญตา ดังนี้แล.

แต่ในที่นี้ ได้ฐานะคือลัทธิอื่น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็น
ธรรมราชา เมื่อทรงติดตามฐานะคือลัทธิอื่น เพื่อทรงแสดงความรู้ที่พระ
ลัทธิปัญญุตญาณยิ่งใหญ่ และเพื่อทรงประกอบบุญญาด้วยพระธรรมเทศนา
จึงทรงเริ่มคำถามและตอบอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์
พวกหนึ่ง ดังนี้.

ในพระบาลีนั้น บทว่า สนฺติ ความว่า มีปรากฏเกิดขึ้น.

บทว่า ภิกฺขเว เป็นคำอาลปนะ.

บทว่า เอเก ก็คือ บางพวก.

บทว่า สมณพฺราหฺมณา ความว่า ที่ชื่อว่า สมณะ. เพราะความ
เข้าบวช ที่ชื่อว่า พราหมณ์ โดยกำเนิด. อีกอย่างหนึ่ง โลกสมมติ
อย่างนี้ว่า สมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง.

สมณพราหมณ์ ชื่อว่า ปุพฺพนฺตกปฺปิกา เพราะกำหนด คือ แยก
ชั้นส่วนอดีตแล้วยึดถือ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปุพฺพนฺตกปฺปิกา เพราะ
การกำหนดชั้นส่วนอดีต มีอยู่แก่สมณพราหมณ์เหล่านั้น.

ศัพท์ว่า อนฺโต นี้ในพระบาลีนั้น ใช้ในอรรถ คือ ลำไส้ใหญ่
ภายใน ขอบเขต เลว สุด ส่วน.

จริงอยู่ อนฺต ศัพท์ ใช้ในอรรถว่า ลำไส้ใหญ่ เช่นในประโยค
มีอาทิว่า อนฺตปุโร อฺตฺรปุโร เตมฺสึ เตมฺทอง.

ใช้ในอรรถว่า ภายใน เช่นในประโยคมีอาทิว่า

จรนฺติ โลก ปรีวารณฺนา

อนฺโต อสุทฺธา พหิ โสภมานา

คนผู้ไม่สำรวม ภายในไม่บริสุทธิ์

งามแต่ภายนอก แวดล้อมด้วยบริวาร
เที่ยวไปในโลก.

ใช้ในอรรถว่า ขอบเขต เช่นในประโยคมีอาทิว่า

กายพนฺธนฺตสฺส อฺนุโต ชิริติ สฺวา หริตฺนุตฺตํ วา ปถนุตฺตํ วา
ขอบประคคเอนเภา ไฟนั้น มาถึงเขตของเขียวก็ดี เขตทางก็ดี.

ใช้ในอรรถว่า เลว เช่นในประโยคมีอาทิว่า

อนฺตมิตฺถํ ภิกฺขเว ชีวิกานํ ยทิตฺถํ ปิณฺโฑลยฺม
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาการเลี้ยงชีพทั้งหลาย
การเลี้ยงชีพด้วยบิณฑบาตนี้แล้ว.

ใช้ในอรรถว่า สุด เช่นในประโยคมีอาทิว่า **เอเสวนุโต ทุกฺขสฺส**
นี้แหละเป็นที่สุดแห่งทุกข์.

จริงอยู่ ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งปวง เป็นส่วนสุด ท่านเรียกว่า
ที่สุดแห่งทุกข์.

ใช้ในอรรถว่า ส่วนอื่น เช่นในประโยคมีอาทิว่า

เอเสวุโต ทุกฺขสฺส นี้เป็นส่วนอื่นของทุกข์. อนึ่ง ส่วนอื่น
ของทุกข์ที่นับว่าเป็นปัจจัยทุกอย่างเรียกว่า ส่วนสุด. ใช้ในอรรถว่า ส่วน
เช่นในประโยคมีอาทิว่า

สทฺถกาโย โข อวฺุโส เอโก อฺนุโต

คู่ก่อนอวฺุโส สักกายะแล เป็นส่วนหนึ่ง.

แม้ในที่นี้ **อนฺุต ศัพท์** นี้ นั้น ก็เป็นไปในอรรถว่า ส่วน.

แม้ **กปฺป ศัพท์** ก็เป็นไปในอรรถหลายอย่าง เช่น **อายุกัปป**

เลสทัฬหี และวินัยทัฬหี เป็นต้น อย่างนี้ว่า **ติฏฺฐตุ ฆนฺเต ภควา กปฺปิ**
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงดำรงพระชนม์อยู่ตลอดทัฬหี
เกิด **อตุติ กปฺโป นิปฺชฺชิตฺตุ** มีเลสเพื่อจะนอน **กปฺปกฺเคน อกปฺปกตฺ**
ลลิตฺตพฺพิตฺโต โหติ จีวรที่ยังไม่ได้ทำเครื่องหมายไว้ เย็บกับจีวรที่ทำเครื่องหมายไว้แล้ว. ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นไปในอรรถว่า **ตณฺหาและทิกฺขณฺนิ**.
ข้อนี้แม้พระสารีบุตรก็ได้กล่าวไว้ว่า โดยอุทานว่า **กปฺโป กปฺปะ** มี
๒ อย่าง คือ ตณฺหากปฺปะ ข้อกำหนดคือตณฺหา และทิกฺขณฺนีกปฺปะ
ข้อกำหนดคือทิกฺขณฺนิ ฉะนั้น พึงทราบความในคำว่า **ปฺพุพฺพตฺกปฺปิกา** นี้
อย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด กำหนดขันธส่วนอดีตโดยเป็นตณฺหา
และทิกฺขณฺนิ ตั้งอยู่แล้ว เหตุนี้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า **ปฺพุพฺพตฺ-**
กปฺปิกา ผู้กำหนดขันธส่วนอดีต.

ที่ชื่อว่า **ปฺพุพฺพตฺกปฺปิกานุทิกฺขณฺโน** เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้น ผู้
กำหนดขันธส่วนอดีตตั้งอยู่อย่างนี้ มีความเห็นไปตามขันธส่วนอดีตนั่นเอง
โดยที่เกินขึ้นบ่อย ๆ. สมณพราหมณ์เหล่านั้นผู้มีทิกฺขณฺนินี้ เมื่อมา
ปรารภอาศัย อ้างอิงขันธส่วนอดีตนั้น ทำแม้คนอื่นให้เห็นไปด้วย
กล่าวคำแสดงทิกฺขณฺนิตหลายอย่าง ด้วยเหตุ ๑๘ ประการ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนกฺวิหิตานิ** ได้แก่หลายอย่าง.

บทว่า **อริมฺตติปทานิ** ได้แก่บทที่เป็นชื่อ.

อีกอย่างหนึ่ง ทิกฺขณฺนิ เรียกว่า อริมฺตติ เพราะเป็นไปครอบงำ
อรรถที่เป็นจริง ไม่ถือเอาตามสภาวะที่เป็นจริง. บทแห่งอริมฺตติทั้งหลาย
ชื่อว่า อริมฺตติปทานิ ได้แก่คำที่แสดงทิกฺขณฺนิ.

บทว่า **อฏฺฐารสฺหิ วตฺถุหิ** ได้แก่โดยเหตุ ๑๘ ประการ.

บัดนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสคำมีอาทิว่า **สนฺติ ภิกฺขเว** เพื่อ
ตรัสถามโดยนัยมีอาทิว่า **เต จ โภญฺโต** แล้วจำแนกแสดงวัตถุเหล่านั้น
เพื่อประสงค์จะแสดงวัตถุ ๑๘ ที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวอ้า.

ในพระบาลีนั้น ที่ชื่อว่า **วาทะ** เพราะเป็นเครื่องกล่าว. คำว่า
วาทะ นี้ เป็นชื่อแห่งทิวฐิ.

ที่ชื่อว่า **สัสตวาทะ** เพราะมีวาทะว่าเที่ยง. อธิบายว่า เป็นพวก
มีความเห็นว่าเที่ยง.

แม้บทอื่นๆ นอกจากนี้ ที่มีรูปอย่างนี้ ก็พึงทราบความโดยนัย
นี้แหละ.

คำว่า **สฺสฺสตํ อุตฺตทานญฺจ โลกญฺจ** ความว่า ยึดขั้นนี้มีรูปเป็นต้น
อย่างไรอย่างหนึ่ง ว่าเป็นอตฺตาและว่าเป็นโลก แล้วบัญญัติอตฺตาและโลก
นั้นว่ายั่งยืน ไม่ตาย เที่ยง มั่นคง ดังที่ตรัสไว้ว่า บัญญัติรูปว่าเป็น
อตฺตาและโลก บัญญัติอตฺตาและโลกว่าเที่ยง อนึ่ง บัญญัติเวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอตฺตาและโลก บัญญัติอตฺตาและโลกว่าเที่ยง.

ในคำมีอาทิว่า **อาตฺปฺปนฺนุวาย** มีอธิบายว่า ความเพียรชื่อว่า
อาตฺปปะ. โดยภาวะที่ยังกิเลสให้เร่าร้อน ความเพียรนั้นแหละ ชื่อว่า
ปธานะ โดยเป็นความตั้งมั่น ชื่อว่า อนุโยคะ โดยที่ประกอบอยู่บ่อยๆ
ความว่า เป็นไปตาม คืออาศัย คือพึงพึงความเพียรทั้ง ๓ ประเภท
ดังพรรณนามาจะนี้.

ความไม่อยู่ปราศแห่งสติ เรียกว่า ความไม่ประมาท

บทว่า **สมฺมมมฺนสิกาโร** มีอธิบายว่า มนสิการโดยอุบาย คือ
มนสิการครั้งแรก โดยความได้แก่ปัญญา.

ก็ **ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ** สำเร็จแก่ผู้ที่ตั้งอยู่ในมณสิการใด มณสิการนี้ท่านประสงค์เอาว่า มณสิการ ในที่นี้. ฉะนั้น ในพระบาลีนี้ จึงมีความย่อตั้งนี้ว่า อาศัยความเพียร สติ และปัญญา.

บทว่า **ตถารูป** ความว่า มีชาติอย่างนั้น.

บทว่า **เจโตสมาธิ** ความว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต .

บทว่า **มุสตี** ความว่า ประสบ คือได้เฉพาะ.

ชื่อว่า **ยถา สมาहित จิตฺเต** ความว่า สมาธิซึ่งเป็นเหตุตั้งจิตไว้ชอบ คือ ตั้งไว้ด้วยดี.

ความแห่งบทว่า **อนเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ** เป็นต้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในวิสุททธิมรรค.

คำว่า **โส เอวมมาห** ความว่า เขาเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอานุภาพแห่งฌานอย่างนี้ มีทิวา จึงกล่าวอย่างนี้ .

บทว่า **วญฺโณ** ความว่า ไม่มีผล คือไม่ให้กำเนิดแก่ใคร ๆ จุสัตว์เลี้ยงเป็นหมันและตาลเป็นหมัน เป็นต้น ฉะนั้น ด้วยบทว่า **วญฺโณ** นี้ เขาจึงปฏิเสธภาวะที่จะให้กำเนิดรูป เป็นต้นแห่งคุณวิเศษมีฌานเป็นต้น ที่ยึดถือว่าเป็นอัตตาและเป็นโลก.

ที่ชื่อว่า **ญญฺโง** เพราะตั้งมั่นจุยออกจุเขา.

ชื่อว่า **เอสิกฺขุจาย ฐิต** ความว่า ตั้งมั่นเป็นเหมือนเสาระเนียดที่ตั้งอยู่ เหตุนั้น จึงชื่อว่า **เอสิกฺขุจายิฐฐิต**. อธิบายว่า เสาระเนียดที่ฝังแน่นย่อมตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ฉนใด อัตตาและโลกก็ตั้งมั่นเหมือนฉนนั้น. ด้วยบททั้งสอง ย่อมแสดงว่าโลกไม่พินาศ. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวเป็นพระบาลีว่า **อิสิกฺขุจายิฐฐิต** แล้วกล่าวว่า ตั้งอยู่จุยได้หญา

ปล้อง. ในคำของอาจารย์บางพวกนั้น มีอธิบายดังนี้ว่า คำที่กล่าวว่าย่อมเกิด นั้น มีอยู่ ย่อมออกไปดูจัสัยออกจากหญ้าปล้องตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ตั้งอยู่ดูจัสัยหญ้าปล้องตั้งอยู่ ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้น จึงเล่นไป คือจากภพนี้ไปในภพอื่น.

บทว่า **อัสสรุนฺติ** ความว่า ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ.

บทว่า **จวนฺติ** ความว่า ถึงการนั้นอย่างนี้.

บทว่า **อุปฺปชฺชนฺติ** ก็เหมือนกัน.

แต่ในอรรถกถาท่านกล่าวว่า ด้วยการที่ท่านได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นว่า โลกและอิตตาเที่ยง ดังนี้ มาบัดนี้กลับกล่าวว่า ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมเล่นไป ดังนี้เป็นต้น สมณะ หรือพราหมณ์ผู้มีทิฏฐินี้ ชื่อว่าย่อมทำลายวาตะของตนด้วยตนเอง ชื่อว่า ความเห็นของผู้มีทิฏฐิ ไม่เนื่องกัน ห้วนไหวเหมือนหลักที่ปักประจำในกองแกลบ และในความเห็นนี้ ย่อมมีทั้งดีทั้งไม่ดี เหมือนจีนขนมกูดและโคมัยเป็นต้น ในกระเช้าของคนบ้า

บทว่า **สฺสฺสฺสฺสฺ** ในคำว่า **อตุติ เตว สฺสฺสฺสฺสฺ** นี้ มีความว่าย่อมสำคัญ แผ่นดินใหญ่ ว่าเที่ยง เพราะมีอยู่เป็นนิจ แม้ภูเขาสิเนรุ พระจันทร์ พระอาทิตย์ ก็สำคัญอย่างนั้น ฉะนั้น เมื่อสำคัญอิตตาเสมอด้วยสิ่งเหล่านั้นจึงกล่าวว่า แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอคงมีอยู่แท้ ดังนี้.

บัดนี้ สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีทิฏฐิ เมื่อจะแสดงเหตุเพื่อให้สำเร็จปฏิญญาว่า อิตตาและโลกเที่ยงดังนี้เป็นต้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะข้าพเจ้าอาศัยความเพียร ดังนี้.

ในพระบาลีนั้น คำว่า **อิมินามหิ** เอตฺ ชานามิ ความว่า สมณะ

หรือพราหมณ์ผู้มีทิวฏฐิยอมแสดงว่าด้วยการบรรลुकุณวิเศษนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้
ดังนี้โดยประจักษ์ มิใช่ข้าพเจ้ากล่าวโดยเพียงความเชื่ออย่างเดียว ดังนี้.
ก็ ม อักษร ในพระบาลีว่า อมิณา มหิ เอติ ชานามิ นี้ ท่านกล่าว
เพื่อทำบทสนธิ.

คำว่า อิทิ ภิกขเว ปรมิ ฐานิ ความว่า บรรดาฐานะทั้ง ๔ ที่
ตรัสไว้ด้วยศัพท์ว่า ด้วยเหตุ ๔ อย่าง นี้เป็นฐานะที่ ๑ อธิบายว่าการ
ระลึกชาติได้เพียงแสนชาติดังนี้ เป็นเหตุที่ ๑. แม้ในวาทะทั้ง ๒ ข้างต้น
ก็นัยนี้แหละ.

ก็วาระนี้ ตรัสโดยระลึกได้แสนชาติอย่างเดียว. ๒ วาระนอกนี้
ตรัสโดยระลึกได้ ๑๐ ถึง ๔๐ สัณวัฏฏกัป และวิวัฏฏกัป.

จริงอยู่ เดียรถียผู้มีปัญญาน้อย ระลึกได้ ประมาณแสนชาติ ผู้มี
ปัญญาปานกลาง ระลึกได้ ๑๐ สัณวัฏฏกัป และวิวัฏฏกัป ผู้มีปัญญา
หลักแหลม ระลึกได้ ๔๐ สัณวัฏฏกัป และวิวัฏฏกัป ไม่เกินกว่านั้น.

ในวาระที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

สมณะหรือพราหมณ์บางคน ที่ชื่อว่า ตกฺกิ เพราะช่างตริก อีก
นัยหนึ่ง ชื่อว่า ตกฺกิ เพราะว่ามีคามตริก คำว่า ตกฺกิ นี้เป็นชื่อของ
คนช่างตริกตรงแล้ว ยึดถือเป็นทิวฏฐิ.

ที่ชื่อว่า วิมฺสิ เพราะประกอบด้วยปัญญาพิจารณา. ชื่อว่าการชั่งใจ
การชอบใจ การถูกใจด้วยปัญญาพิจารณา. เหมือนอย่างว่า บุรุษใช้ไม้
เท้าตองหยั่งน้ำดูแล้วจึงลง ันนใด ผู้ที่ชั่งใจชอบใจ ถูกใจแล้ว จึงลง
ความเห็น นั้น ฟังทราบว่ ชื่อว่า วิมฺสิ เหมือนอันนั้น.

บทว่า ตกฺกปริยาหติ ความว่า กำหนดเอาด้วยความตริก อธิบายว่า

ตริกไปตามทางนั้น ๆ.

บทว่า **วิมฺสาณุจริตฺ** ความว่า ดำเนินตามปัญญาพิจารณา มีประการ
ที่กล่าวแล้วนั้น.

บทว่า **สยฺ ปาฏิภาณํ** ความว่า เกิดแต่ปัญญาของตนเท่านั้น.

บทว่า **เอวมมา** ความว่า ยึดสัตสสททิกุญฺญิ จึงกล่าวอย่างนี้.

ในพระบาลีนั้น นกตริก มี ๔ จำพวก คือ

๑. **อนุสฺสติกโก** นิกตามที่ได้ฟังเรื่องราวมา
๒. **ชาติสุสโร** นิกโดยระลึกชาติได้
๓. **ลาภี** นิกเอาแต่ที่นิกได้
๔. **สุทฺถตฺตกิกโก** นิกเอาลอย ๆ

ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ใดฟังเรื่องราวมาได้มีพระราชาพระนามว่า
เวสสันดร ดังนี้ เป็นต้น แล้วก็นิกเอาว่า ด้วยเหตุที่นั่นแหละ ถ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า คือ พระเวสสันดร อุตตาก็เที่ยง ดังนี้ ถือเป็นทิกุญฺญิ ผู้
ชื่อว่า นิกตามที่ได้ฟังเรื่องราว.

ผู้ที่ระลึกชาติได้ ๒ - ๓ ชาติ แล้วนิกเอาว่า เมื่อก่อน เรานี้แหละ
ได้มีมาแล้วในที่ชื่อโน้น ฉะนั้น อุตตาก็เที่ยงดังนี้ ชื่อว่า นิกโดยระลึก
ชาติได้.

อนึ่ง ผู้ใดนิกเอาว่า อุตตาของเราในบัดนี้ มีความสุขอยู่นั้นใด
แม้ในอดีตก็ได้มีความสุขมาแล้ว แม้ในอนาคตก็จักมีความสุขเหมือน
ฉันทันนั้น ถือเป็นทิกุญฺญิโดยที่ได้แก่ตัว ผู้นี้ชื่อว่า นิกเอาแต่ที่นิกได้.

อนึ่ง ผู้ที่ยึดถือโดยเพียงแต่นิกเอาเองเท่านั้น ว่า เมื่อเป็นอย่างนี้
ก็จะเป็นอย่างนี้ ดังนี้ ชื่อว่า นิกเอาลอย ๆ.

คำว่า **เอเตสฺ วา อญฺญตเรน** ความว่า ด้วยเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้
อย่างใดอย่างหนึ่ง คืออย่างเดียวบ้าง ๒ อย่างบ้าง ๓ อย่างบ้าง.

คำว่า **นตฺถิ อีโต พหิทฺธา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
บั่นถือนีหิตาที่ใคร ๆ จะคัดค้านไม่ได้ว่า ก็เหตุอื่นแม้สักอย่างนอกจาก
เหตุเหล่านี้ ไม่มีเพื่อจะบัญญัติว่าเพียง.

คำว่า **ตยิทํ ภิกฺขเว ตถาตโต ปชานาติ** ความว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เรื่องนี้นั้น คือ ทิฏฐิทั้ง ๔ ประการ ตถาคดยอมรับรู้โดยประการ
ต่าง ๆ.

ลำดับนั้น เมื่อจะทรงแสดงอาการคือการทรงรู้ชัณฺน์ จึงตรัสพระ
บาลีมีอาทิว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิเหล่านี้ ดังนี้:-

ในพระบาลีนั้น ทิฏฐินั้นแหละ ชื่อว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิ.
อีกอย่างหนึ่ง แม้เหตุแห่งทิฏฐิทั้งหลาย ก็ชื่อว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิ
เหมือนกัน ดังที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิ ๘ อย่าง
อะไรบ้าง ? คือ ชันฺธบ้าง อวิชาบ้าง ผัสสะบ้าง สัญญาบ้าง วิตกบ้าง
อโยนิโสมนสิการบ้าง ปาปมิตรบ้าง การฟังมาจากคนอื่นบ้าง แต่ละอย่าง
เป็นฐานะเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิ เพราะฉะนั้น ชันฺธเป็นเหตุเป็นปัจจัย ด้วย
อรรถว่า เป็นสมุฏฐานเพื่อความเกิดขึ้นแห่งทิฏฐิทั้งหลาย ชันฺธบ้าง เป็น
ฐานะ เป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิอย่างนี้. อวิชาเป็นเหตุ ฯลฯ ปาปมิตรเป็น
เหตุ ฯลฯ เสียงเล่าลือจากคนอื่นเป็นปัจจัย ด้วยอรรถว่า เป็นสมุฏฐาน
เพื่อความเกิดขึ้นแห่งทิฏฐิทั้งหลาย เสียงเล่าลือจากคนอื่นเป็นฐานะเป็นที่
ตั้งแห่งทิฏฐิอย่างนี้.

คำว่า **เอวํ กหิตา** ความว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิเบื้องต้น

กล่าวคือ ทัศนคติ ที่บุคคลถือไว้ ยึดไว้ คือ เป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า อัตตา และโลกเที่ยง.

คำว่า **เอว ปรามภูจา** ความว่า ยึดไว้บ่อย ๆ เพราะความเป็นผู้มีจิตไม่สงสัย เชื่อว่า ยึดมั่นแล้ว คือให้สำเร็จว่า นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า. ส่วนฐานะเป็นที่ตั้งแห่งทัศนคติกล่าวคือ เหตุ เมื่อถือไว้ด้วยประการใด ย่อมยังทัศนคติทั้งหลายให้ตั้งขึ้น อันบุคคลถือไว้แล้ว ด้วยประการนั้น โดยเป็นอารมณ์ โดยเป็นความเป็นไป และโดยการส่องแสง ยึดมั่นไว้ ด้วยการถือบ่อย ๆ เพราะเห็นว่าไม่มีโทษ.

คำว่า **เอว คติกา** ความว่า มีนिरยคติ ตีรจนาจนคติ และเปตวิสัยคติ ใดอย่างหนึ่ง อย่างนี้.

คำว่า **เอว อภิสมฺปรายา** นี้เป็นไวพจน์ของบทแรกนั่นเอง มีคำอธิบายว่า มีโลกนี้และโลกอื่น อย่างนี้.

คำว่า **ตลฺยจ ตถาคโถ ปชานาติ** ความว่า ไซ้ว่าตถาคตจะรู้ชัด เฉพาะทัศนคติพร้อมทั้งเหตุ พร้อมทั้งคติ แต่อย่างเดียวก็น่ามิได้ ที่จริง ตถาคตย่อมรู้ชัดทั้งหมดนั้น และรู้ชัดซึ่งศีล สมาธิ และพระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งเป็นคุณธรรมยิ่งขึ้นไปกว่านั้น.

คำว่า **ตลฺยจ ปชานํ น ปรามสติ** ความว่า ก็แม้จะรู้ชัดคุณวิเศษ ยอดเยี่ยมอย่างนี้ นั่น แต่ก็ไม่ได้ยึดมั่นด้วยความยึดมั่น คือ ตัณหาทัศนคติมานะว่า เรารู้ชัด.

คำว่า **อปฺรามสโถ จสฺส ปจฺจตฺตลฺยเจว นิพฺพุติ วิทิตา** ความว่า และเมื่อไม่ยึดมั่นอย่างนี้ ตถาคตก็รู้ความดับสนิทแห่งกิเลส คือ ความยึดมั่นเหล่านั้นเองทีเดียว ถือด้วยตนเอง เพราะความไม่ยึดมั่นเป็นปัจจัย.

ทรงแสดงว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย นิพพานของตถาคตปรากฏแล้ว.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงข้อปฏิบัติที่พระตถาคตทรงปฏิบัติแล้ว เป็นเหตุให้ทรงบรรลุความดับสนิทนั้น พวกเดียรฉัตรยินดีแล้ว ในเวทนาเหล่านี้ ย่อมเข้าไปสู่การยึดถือทักขณูว่า เราจักเป็นผู้มีความสุขในที่นี้ เราจักเป็นผู้มีความสุขในธรรมนี้ ดังนี้ เมื่อจะตรัสบอกกรรมฐาน โดยเวทนานั้นแหละ จึงตรัสพระบาลีมีอาทิว่า เวทนานํ สมุทยญจ ดังนี้.

ในพระบาลีนั้น คำว่า ยถาภูตํ วิทิตฺวา ความว่า เพราะอวิชาเกิดเวทนาจึงเกิด ฉะนั้น บุคคลย่อมเห็นความเกิดแห่งเวทนาขั้นด้วยอรรถคือความเกิดแห่งปัจจัย เวทนาเกิดเพราะตัณหาเกิด เพราะกรรมเกิด เพราะผัสสะเกิด แม้เมื่อเห็นลักษณะแห่งความบังเกิด ชื่อว่า ย่อมเห็นความเกิดแห่งเวทนาขั้น รู้ตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดแห่งเวทนา โดยลักษณะทั้ง ๕ นี้ เพราะอวิชาดับ เวทนาจึงดับ เพราะตัณหาดับ เพราะกรรมดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ ฉะนั้น บุคคลย่อมเห็นความสิ้นไปแห่งเวทนาขั้น ด้วยอรรถคือความดับแห่งปัจจัย แม้เมื่อเห็นลักษณะแปรปรวน ชื่อว่า ย่อมเห็นความเสื่อมแห่งเวทนาขั้น รู้ตามเป็นจริง ซึ่งการถึงความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งเวทนาทั้งหลาย โดยลักษณะทั้ง ๕ นี้ อาศัยเวทนาใดเกิดสุข โสมนัส นี้เป็นอัสสาทะแห่งเวทนา รู้ตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะแห่งเวทนาดังนี้ เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาใด นี้เป็นอาทีนพแห่งเวทนา รู้ตามเป็นจริง ซึ่งอาทีนพแห่งเวทนาดังกล่าวนี้ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะ ในเวทนาใด นี้เป็นเหตุเครื่องออกไปแห่งเวทนา รู้ตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเครื่องออกไปแห่งเวทนา ดังกล่าวมานี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะมีฉันทราคะไปปราศแล้ว ตถาคตจึงไม่
ยึดถือ จึงหลุดพ้น เมื่อยังมีอุปาทานใดอยู่ บุคคลก็พึงยึดถือธรรม
อะไร ๆ และขันธก็จะยังมีเพราะยึดถือไว้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคต
ไม่ยึดถือธรรมอะไร ๆ เพราะไม่มีอุปาทานนั้นเทียว จึงหลุดพ้นแล้ว ดังนี้.

คำว่า อิม โข เต ภิกขเว ความว่า ธรรมคือพระสัพพัญญุตญาณ
เหล่านี้ ที่ตถาคตได้แสดงไว้แล้ว แก่เธอทั้งหลาย อย่างนี้ว่า เราได้ถาม
แล้วว่า ก็ธรรมเหล่านี้ที่ลึกลับ เป็นไหน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมเหล่านั้นแล และตถาคตย่อมรู้ชัดช้อนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้นด้วย
ดังนี้ ธรรมเหล่านั้น พึงทราบว่าลึกลับเห็นได้ยาก ๆ ล ๆ รู้ได้เฉพาะ
บัณฑิต ซึ่งเป็นเหตุให้ปุถุชนและพระอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น
ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่อาจจะกล่าวสรรเสริญตถาคตตามเป็นจริงได้ ที่จริงตถาคต
เท่านั้น เมื่อกล่าวสรรเสริญตามเป็นจริง ก็จะพึงกล่าวได้โดยชอบฉะนั้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เมื่อตรัสอธิบายอย่างนี้ ก็ตรัสถามเฉพาะ
สัพพัญญุตญาณ แม้เมื่อจะมอบให้ ก็มอบเฉพาะพระสัพพัญญุตญาณนั้น
แต่ได้ทรงจำแนกทักขิไไว้ในระหว่าง ฉะนั้นแล.

วรรณนาภาณวาร ที่ ๑ จบ.

ในพระบาลีนั้น บทว่า เอกจฺจสฺสสตฺติกา ความว่า มีวาทะว่าบาง
อย่างเที่ยง. พวกที่มีวาทะว่าบางอย่างเที่ยง มี ๒ จำพวก คือ พวกที่มี
วาทะว่าบางอย่างของสัตว์เที่ยง ๑ พวกที่มีวาทะว่าบางอย่างของสังขาร
เที่ยง ๑ ในที่นี้ท่านถือเอาทั้ง ๒ จำพวกทีเดียว.

บทว่า ยํ เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า กทาจิ ความว่า ในกาลบางคราว.

บทว่า กรหจิ เป็นไวยากรณ์ของบทว่า กทาจิ นั้นเอง.

บทว่า ทิมสุต อทฺฐโน ได้แก่แห่งกาลนาน.

บทว่า อจฺจเยน ได้แก่โดยล่วงไป.

บทว่า ลวฺภูติ ได้แก่ย่อมพินาศ.

บทว่า เยญฺญเยน ตรีศหมายเอาสัตว์พวกที่เลื้อจากพวกที่บังเกิด
ในพรหมโลกชั้นสูง หรือในอรุปรหม.

ที่ชื่อว่า สำเร็จทางใจ เพราะบังเกิดด้วยฉานจิต.

ที่ชื่อว่า มีปีติเป็นภักษา เพราะสัตว์เหล่านั้นมีปีติเป็นภักษา คือ
เป็นอาหาร.

ที่ชื่อว่า มีรัศมีในตัวเอง เพราะสัตว์เหล่านั้นมีรัศมีเป็นของตัวเอง.

ที่ชื่อว่า ผู้เที่ยวไปในอากาศ เพราะเที่ยวไปในอากาศ.

ที่ชื่อว่า สุภฺภูจายิโน เพราะอยู่ในสถานที่อันสวยงาม มีอุทยาน
วิมาน และต้นกัลปพฤกษ์เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า สุภฺภูจายิโน
เพราะเป็นผู้สวยงาม คือมีผ้าและอาภรณ์อันนารีชื่นรมย์ใจอยู่.

บทว่า จิรี ทิมมทฺธานํ ความว่า กำหนดอย่างสูงสุดตลอด ๘ กัลป์.

บทว่า วิวฺภูติ ได้แก่ ตั้งอยู่ด้วยดี.

บทว่า สุญฺญํพฺรหฺมวิมานํ ความว่า ชื่อว่า ว่าง เพราะไม่มีสัตว์
บังเกิดตามปกติ ภูมิอันเป็นที่สถิตของพวกพรหม ย่อมบังเกิด. ผู้สร้าง
กัศิ ผู้ใช้ให้สร้างกัศิ ซึ่งวิมานพรหมนั้น ย่อมไม่มี. แต่รัตนภูมิอันมีอุตุ
เป็นสมภูฐาน ย่อมบังเกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัย ตามนัยที่กล่าวแล้วใน
วิสุทธิมรรค. และในรัตนภูมินี้ ย่อมบังเกิดอุทยานและต้นกัลปพฤกษ์
เป็นต้น ในสถานที่สัตว์บังเกิดตามปกตินั้นเอง ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลาย

ย่อมเกิดคิดใจในสถานที่อยู่ตามปกติ สัตว์เหล่านั้นเจริญปฐมณแล้วลง
จากสถานที่อยู่นั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ครั้งนั้น
สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น .

บทว่า อายุภุขยา วา ปุณฺณภุขยา วา ความว่า สัตว์เหล่าใด
ทำบุญกรรมไว้มากแล้วไปบังเกิดในเทวโลก ที่มีอายุน้อยแห่งใดแห่งหนึ่ง
สัตว์เหล่านั้นไม่อาจดำรงอยู่ตลอดอายุ ด้วยกำลังบุญของตน แต่จะจุติโดย
ประมาณอายุของเทวโลกนั่นเอง ฉะนั้น จึงเรียกว่า จุติเพราะสิ้นอายุบ้าง
ส่วนสัตว์เหล่าใด ทำบุญกรรมไว้น้อยแล้วไปบังเกิดในเทวโลกที่มีอายุยืน
สัตว์เหล่านั้นไม่อาจดำรงอยู่ได้ตลอดอายุ ย่อมจุติเสียในระหว่าง เพราะ
ฉะนั้น เรียกว่า จุติเพราะสิ้นบุญบ้าง.

บทว่า ทิฆมทุธานํ ติฏฺฐติ ความว่า ตลอดกัลปหรือกึ่งกัลป.

บทว่า อนภริติ ความว่า ปราศรณาให้สัตว์แม่อื่นมา. ก็ความระอา
อันประกอบด้วยปฏิฆะ ไม่มีในพรหมโลก.

บทว่า ปริตตสุสนา ความว่า ความยุ่งยากใจ ความกระสับกระส่าย
ก็ความคิรินรณีนัน มี ๔ อย่างคือ

๑. ตาสตสุสนา ความคิรินรณเพราะความสะดุ้ง
๒. ตณฺหาตสุสนา ความคิรินรณเพราะตัณหา
๓. ทิฏฺฐิตสุสนา ความคิรินรณเพราะทิฏฐิ
๔. ฌาณตสุสนา ความคิรินรณเพราะญาณ

ในความคิรินรณ ๔ อย่างนั้น อาศัยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ รู้สึก
กลัว รู้สึกรู้สีกว่า สยอง ขนลุก จิตสะดุ้ง หวาดหวั่น ดังนี้ นี้ชื่อว่า
ความคิรินรณเพราะความสะดุ้ง.

ความดีนรรว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้ ดังนี้
นี้ชื่อว่า ความดีนรรเพราะตณหา.

ความสะคุ้ง ความดีนรรนนั้นแล ดังนี้ นี้ชื่อว่า ความดีนรรเพราะ
ทัญญู.

ความดีนรรว่า แม้คนเหล่านั้นฟังพระธรรมเทศนาของพระตถาคต
แล้ว โดยมากถึงความกลัวความสังเวชหวาดเสียว ดังนี้ นี้ชื่อว่า ความ
ดีนรรเพราะญาณ.

ก็ในที่นี้ ย่อมควรทั้งความดีนรรเพราะตณหาทั้งความดีนรรเพราะ
ทัญญู.

ก็คำว่า วิมานพรหม ในพระบาลีนี้ มิได้ตรัสว่า ว่างเปล่า เพราะ
มีสัตว์ผู้บังเกิดอยู่ก่อนแล้ว.

บทว่า อูปบุขุขุติ ความว่า เข้าไปด้วยการอุบัติ.

บทว่า สหพยุตติ ความว่า ภาวะร่วมกัน.

บทว่า อภิญญ ความว่า เป็นผู้ข่มกว่า เราเป็นผู้เจริญที่สุด.

บทว่า อนภิญญโต ความว่า คนเหล่าอื่นข่มไม่ได้.

บทว่า อถุลลทตฺถุ เป็นนินทาในอรรถว่า ถ่องแท้.

ที่ชื่อว่า ทโส โดยการเห็น.

อธิบายว่า เราเห็นทุกอย่าง.

บทว่า วสวตฺติ ความว่า เราทำชนทั้งปวงให้อยู่ในอำนาจ.

บทว่า อิสฺสโร กตฺตา นิมุมิตา ความว่า เราเป็นใหญ่ในโลก
เราเป็นผู้สร้างโลก และเนรมิตแผ่นดิน ป่าหิมพานต์ ภูเขาสิเนรุ จักรวาล
มหาสมุทร พระจันทร์ และพระอาทิตย์.

บทว่า **เสฏฺโฐ สุขชิตา** ความว่า ย่อมสำคัญว่า เราเป็นผู้สูงสุด และเป็นผู้จัดโลก คือเราเป็นผู้จำแนกสัตว์ทั้งหลาย อย่างนี้ว่า ท่านจงชื่อว่ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิสฺถ์ บรรพชิต โดยที่สุด ท่านจงชื่อว่าอูฐ จงชื่อว่าโค ดังนี้.

บทว่า **วสี ปิตา ภูตภพฺพยานํ** ความว่า ย่อมสำคัญว่า เราชื่อว่าเป็นผู้มีอำนาจ เพราะเป็นผู้สั่งสมอำนาจไว้ เราเป็นบิดาของเหล่าสัตว์ที่เป็นแล้ว และของเหล่าสัตว์ที่กำลังจะเป็น.

บรรดาเหล่าสัตว์ ๒ ประเภทนั้น เหล่าสัตว์พวกอัมมทชะ และชลาพุชะ อยู่ภายในกะเปาะไข่ และอยู่ภายในมดลูก ชื่อว่ากำลังจะเป็น ตั้งแต่เวลาที่ออกภายนอกชื่อว่า เป็นแล้ว. เหล่าสัตว์พวกสังเสทชะ ในขณะจิตดวงแรก ชื่อว่า กำลังจะเป็น ตั้งแต่จิตดวงที่ ๒ ไป ชื่อว่า เป็นแล้ว. เหล่าสัตว์พวกโอปปาติกะ ในอริยาบถแรก ชื่อว่า กำลังจะเป็น ตั้งแต่อริยาบถที่ ๒ ไป ฟังทราบว่าเป็นแล้ว. ย่อมสำคัญว่า เราเป็นบิดาของเหล่าสัตว์ที่เป็นแล้ว และของเหล่าสัตว์ที่กำลังจะเป็น ด้วยความสำคัญว่า สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด เป็นบุตรของเรา.

บัดนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** มีพระประสงค์จะให้เนื้อความสำเร็จ โดยการสร้าง จึงทรงทำปฏิญญาว่า สัตว์เหล่านี้ เราเนรมิตแล้ว จึงตรัสพระบาลีมีอาทิว่า ชื่อนั้นเพราะเหตุไร ?

บทว่า **อิตุลฺลุตฺตํ** ความว่า เป็นอย่างนี้ อธิบายว่า เป็นพรหม.

บทว่า **อิมินา มยํ** ความว่า สัตว์เหล่านั้น แม้จุด แม้อุบัติด้วยกรรมของตน ๆ แต่โดยเพียงที่สำคัญไปอย่างเดียวเท่านั้น ก็สำคัญว่า พวก

เราอันพระพรหมผู้เจริญเนรมิตแล้ว ต่างก็พากันน้อมตัวลงไปแทบบาท
มูลของพระพรหมนั้นทีเดียว คุณลุ่มสลักที่คคโดยช่องที่คคจะนั้น.

บทว่า **วณฺณวณฺตโร จ** ความว่า มีผิวพรรณงามกว่า อธิบายว่า
มีรูปงาม น่าเลื่อมใส.

บทว่า **มเหสกุขตโร** ความว่า มียศใหญ่กว่า ด้วยอิสริยยศ และ
บริวารยศ.

บทว่า **จํา โข ปเนตํ** ความว่า ข้อนี้เป็นเหตุที่จะมีได้. ที่ตรัส
ดังนี้หมายถึงสัตว์ผู้นั้นว่า สัตว์ผู้นั้นจุติจากชั้นนั้นแล้ว ไม่ไปในโลกอื่น
ย่อมมาในโลกนี้เท่านั้น.

บทว่า **อการสุมา** ได้แก่แก่เรือน.

บทว่า **อนคาริยํ** ได้แก่บรรพชา. จริงอยู่ บรรพชา ท่านเรียกว่า
อนคาริยะ เพราะไม่มีการทำงาน มีการทำนา และเลี้ยงโคเป็นต้น ที่เป็น
ประโยชน์แก่กุลแก่เรือน.

บทว่า **ปพฺพชติ** ได้แก่เข้าถึง.

บทว่า **ตโต ปริ นานุสฺสริ** ความว่า ระลึกไม่ได้เกินกว่าชั้นที่
เคยอยู่อาศัยนั้น เมื่อไม่อาจระลึกได้ ก็ตั้งอยู่ในชั้นที่อาศัยนั้น ยึดถือ
เป็นทิวฏฐิ.

ในคำว่า **นิจุจโ** เป็นต้น ความว่า สัตว์เหล่านั้น เมื่อไม่เห็น
ความเกิดของพระพรหมนั้น จึงกล่าวว่า ยังยืน เมื่อไม่เห็นความตาย จึง
กล่าวว่า มันคง. เพราะมีอยู่ทุกเมื่อ จึงกล่าวว่า ยังยืน. เพราะไม่มีความ
แปรปรวนแม้โดยชรา จึงกล่าวว่า มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา.
คำที่เหลือในวาระนี้ ง่ายทั้งนั้น ดังนี้แล.

ในวาระที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

พวกเทวดาที่ชื่อว่า **จิตทาปโทสิกะ** เพราะเสียหาย คือพินาศ ด้วยการเล่น. นักเขียนเขียนบาลีเป็นปทุสิกา ก็มี. บาลีว่า **ปทุสิกา** นั้น ไม่มีในอรรถกถา.

บทว่า **อติเวล** ความว่า เกินกาล ก็อนานเกินไป.

บทว่า **หุตสจิตุทธาติชมฺสมาปฺนุนา** ความว่า หมกมุ่น คือ ฝักใฝ่อยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือการสรวลเส และความรื่นรมย์คือการ เล่นหัว อธิบายว่า ฝักใฝ่อยู่กับความสุข อันเกิดแต่การเล่นการสรวลเส และความสุข ที่เป็นกีฬาทางกายทางวาจา เป็นผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยความรื่นรมย์มีประการดังกล่าวแล้วอยู่.

บทว่า **สติ ปมฺสุตติ** ความว่า สิ้นนึกถึงของเคี้ยว และของบริโภค.

ได้ยินว่า เทวดาพวกจิตทาปโทสิกะเหล่านั้น เล่นนันทกรรมด้วย สิริสมบัติอันใหญ่ของตน ที่ได้มาด้วยบุญพิเศษ เพราะความที่ตนมีสมบัติ ใ้ให้นั้น จึงไม่รู้ว่า เราบริโภคอาหารแล้วหรือยัง ครั้นเลยเวลาอาหาร มือหนึ่งไป ทิ้งเคี้ยวกินทั้งคั้งอยู่ไม่ขาดระยะ ก็จุดทันที่ ตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะเหตุไร ? เพราะเตโชธาตุอันเกิดแต่กรรมแรง. ก็มนุษย์ทั้งหลาย มีเตโชธาตุอันเกิดแต่กรรมอ่อน มีรักษากายแข็งแรง และเมื่อเตโชธาตุ ของมนุษย์เหล่านั้นอ่อน รักษาแข็งแรง แม้เลยเวลาอาหารไปถึง ๗ วัน ก็อาจใช้น้ำร้อนและข้าวต้มใสเป็นต้นบำรุงร่างกายได้. ส่วนพวก เทวดามีเตโชธาตุแรง รักษาอ่อนแอ เทวดาเหล่านั้นเลยเวลาอาหาร มือเดียวเท่านั้น ก็ไม่อาจจะดำรงอยู่ได้ เหมือนดอกปทุมหรือดอกอุบลที่

บุคคลวางไว้บนแผ่นหินอันร้อนในเวลาเที่ยงวันแห่งฤดูร้อน ตกเย็น แม้จะตักน้ำรดตั้งร้อยหม้อ ก็ไม่เป็นปกติได้ ย่อมพินาศไปถ่ายเดียว ฉนั้นใด เทวดาพวกจิฆทาปโทสิกะ แม้จะเคี้ยว แม้จะดื่มอยู่ไม่ขาดระยะในภายหลัง ก็จืดทันที ตั้งอยู่ไม่ได้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพราะลี้มสติ เทวดาเหล่านั้น จึงจืดจากชั้นนั้น ดังนี้.

ถามว่า ก็เทวดาเหล่านั้น เป็นพวกไหน ?

ตอบว่า ในอรรถกถามีได้มีการวิจารณ์ไว้ว่า เป็นพวกชื่อนี้. แต่เพราะได้กล่าวไว้โดยไม่ต่างกันว่า เหล่าเทวดามีเตโชธาตุอันเกิดแต่กรรมแรง มีรักษกายอ่อนแอ ดังนี้ เทวดาพวกใดพวกหนึ่ง ซึ่งอาศัยกวัฬงการหาราหาร เลี้ยงชีพ ทำอยู่อย่างนี้ เทวดาเหล่านั้นแหละ. ฟังทราบ ว่า จูติ ดังนี้. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เทวดาชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตติ คือเทวดาพวกจิฆทาปโทสิกะนั้น ด้วยว่า เทวดาพวกนี้ท่านเรียกว่า จิฆทาปโทสิกะ ด้วยเหตุเพียงเสียเพราะการเล่นเท่านั้น. คำที่เหลือในวาระนี้ ฟังทราบตามนัยแรกนั้นแล.

ในวาระที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

พวกเทวดาที่ชื่อว่า มโนปโทสิกะ เพราะถูกใจลงโทษ คือทำให้ฉิบหาย ทำให้พินาศ เทวดาพวกนี้ เป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราช.

ได้ยินว่า บรรดาเทวดาเหล่านั้น เทพบุตรองค์หนึ่งคิดว่า จักเล่นนักยัตถ์ จึงเดินทางไปด้วยรถพร้อมทั้งบริวาร. ครั้งนั้น เทพบุตรองค์อื่นเมื่อออกไปเห็นเทพบุตรองค์นั้นไปข้างหน้า ก็โกรธกล่าวว่า ช่างกระไร ชาวเราเอ๋ย เทพบุตรองค์นี้ช่างตระหนี่ ได้พบผู้หนึ่งราวจะว่าไม่เคยพบไปเหมือนกับจะยึดและเหมือนกับจะแตก ด้วยความอิจฉา. ฝ่ายเทพบุตร

องค์ที่ไปข้างหน้าเหลียวกลับมาเห็นเทพบุตรองค์นั้นโกรธ จึงชื่อว่า คน
โกรธกัน ย่อมรู้ได้ง่าย จึงรู้ว่า เทพบุตรองค์นั้นโกรธ ก็เลยโกรธตอบว่า
ท่านโกรธเรา จักทำอะไรเราได้ สมบัติที่เราได้มาด้วยอำนาจบุญ มีทาน
ศีล เป็นต้น มิใช่ได้มาด้วยอำนาจของท่าน. ถ้าเมื่อเทพบุตรองค์หนึ่งโกรธ
อีกองค์ไม่โกรธก็ยังคุ้มอยู่ได้. แต่เมื่อโกรธทั้ง ๒ ฝ่าย ความโกรธของ
ฝ่ายหนึ่ง ย่อมเป็นปัจจัยแก่อีกฝ่ายหนึ่ง ความโกรธของฝ่ายเมื่อนั้น ก็เป็น
ปัจจัยแก่อีกฝ่ายหนึ่ง ฉะนั้น ทั้ง ๒ ฝ่ายจึงจุดติด ๆ ที่นางสนมกำนัลพากัน
คร่ำครวญอยู่นั่นเอง. นี่เป็นเรื่องธรรมดาในการโกรธของพวกเทวดา
คำที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้ว.

ในวาระของนักตริก มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

สมณะหรือพราหมณ์ผู้ตริกนี้ ย่อมเห็นความแตก ทำลายของจักขุ
เป็นต้น แต่เพราะเหตุที่จิตดวงแรก ๆ พอให้ปัจจัยแก่ดวงหลัง ๆ จึงดับ
ไปฉะนั้น จึงไม่เห็นความแตกทำลายของจิต ซึ่งแม้จะมีกำลังกว่าการแตก
ทำลายของจักขุ เป็นต้น. สมณะหรือพราหมณ์ผู้ตริกนั้น เมื่อไม่เห็นความ
แตกทำลายของจิตนั้น จึงยึดถือว่า เมื่ออรรถภาพนี้แตกทำลายแล้ว จิตย่อม
ไปในอรรถภาพอื่นเหมือนอย่างนกละต้นไม้ต้นหนึ่งแล้วไปจับที่ต้นอื่นฉะนั้น
จึงกล่าวอย่างนี้.

คำที่เหลือในวาระนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นเอง

บทว่า **อนุตานนุติกา** ความว่า มีวาทะว่า โลกมีที่สูงสุดและไม่มีที่สูงสุด
อธิบายว่า มีวาทะเป็นไปปรารถโลกว่า มีที่สูงสุดก็มี ไม่มีที่สูงสุดก็มี บางที่
มีที่สูงสุดและไม่มีที่สูงสุด มีที่สูงสุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สูงสุดก็ไม่ใช่.

บทว่า **อนุตสณฺณิ โลกสุมี วิหริติ** ความว่า สมณะหรือพราหมณ์

มิได้ขยายปฏิภาคนิमितไปถึงขอบจักรวาล ยึดถือเอาขอบจักรวาลนั้นว่าเป็นโลก จึงมีความสำคัญในโลกว่า มีที่สุดอยู่ แต่ในกสิณที่ขยายออกไปถึงขอบจักรวาล มีความสำคัญว่า โลกไม่มีที่สุด อนึ่ง มิได้ขยายไปด้านบนและด้านล่างขยายไปแต่ด้านขวาง จึงมีความสำคัญในโลกว่า ด้านบนและด้านล่าง มีที่สุด มีความสำคัญในโลกว่า ด้านขวางไม่มีที่สุด.

วาทะของสมณะหรือพราหมณ์พวกตริก พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

วาทะทั้ง ๔ อย่างนี้ จัดเข้าในปุพพัตถกัปปีกวาทะ เพราะยึดถือด้วยทิฏฐิ ตามทำนองที่ตนเคยเห็นแล้วนั่นเอง.

ที่ชื่อว่า อมรา เพราะไม่ตาย.

อมรานั้น คือ อะไร ?

คือความเห็นและวาทะของคนผู้เห็นไป ซึ่งเว้นจากความสิ้นสุดโดยนัยมีอาทิว่า ความเห็นของเราอย่างนี้ก็มีใช่ ดังนี้.

ที่ชื่อว่า วิกุเขโป เพราะคืนไปมีอย่างต่าง ๆ.

ที่ชื่อว่า อมราวิกุเขโป เพราะทิฏฐิและวาทะคืนได้ไม่ตายตัว.

สมณะหรือพราหมณ์ ชื่อว่า อมราวิกุเขปิยะ เพราะมีทิฏฐิและวาทะคืนได้ไม่ตายตัว.

อีกนัยหนึ่ง ปลาชนิดหนึ่ง ชื่ออมรา แปลว่าปลาไหล. ปลาไหลนั้น เมื่อเล่นไปในน้ำด้วยการผุดขึ้นและดำลงเป็นต้น ไคร ๆ ไม่อาจจับได้ แม้วาทะนี้ก็เหมือนอย่างนั้น เล่นไปข้างโน้นข้างนี้ ไม่เข้าถึงอาการที่จะจับไว้ เพราะเหตุนี้จึงเรียกว่า อมราวิกุเขปะ. สมณะหรือพราหมณ์ที่ชื่อว่า อมราวิกุเขปิยะ เพราะมีทิฏฐิและวาทะคืนได้เหมือนปลาไหล

บทว่า **อิทํ กุสลนุติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ** ความว่า ไม่รู้กุศล-
กรรมบถ ๑๐ ตามความเป็นจริง. แม้ในฝ่ายอกุศล ก็ประสงค์เอาอกุศล-
กรรมบถ ๑๐ นั้นเอง.

บทว่า **โส มมสุต วิมาโต** ความว่า ฟังเป็นความเดือนร้อน
คือ ฟังเป็นความทุกข์แก่เรา เพราะเกิดความร้อนใจว่า เรากล่าวเท็จ
เสียแล้ว.

บทว่า **โส มมสุต อนฺุตฺราโย** ความว่า ความร้อนใจนั้น ฟังเป็น
อันตรายแก่สวรรค์และมรรคของเรา.

บทว่า **มุสฺสาวาทภยา มุสฺสาวาทปริเชจฺจุฉา** ความว่า เพราะความ
เกรงกลัว และเพราะความละเอียดในการพูดเท็จ

บทว่า **วจาวิกุเขปํ อปฺปชฺชติ** ความว่า จึงกล่าววาจาผิดได้
ไม่ตายตัว คือคืนไปไม่มีที่สุด.

ในคำว่า **เอวนุติปิ เม โน** ดังนี้ เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้
คำว่า ความเห็นของเราว่า อย่างนี้ก็มิใช่ ดังนี้ เป็นคำคืนได้ไม่
แน่นอน.

คำว่า ความเห็นของเราว่า อย่างนั้นก็มิใช่ ท่านปฎิเสชวาตะว่า
เที่ยง ที่กล่าวไว้ว่า อตฺตาและโลกเที่ยง

คำว่า ความเห็นของเราว่า อย่างอื่นก็มิใช่ ท่านปฎิเสชวาตะว่า
เที่ยงบางอย่าง ว่าไม่เที่ยงบางอย่าง ที่กล่าวไว้โดยประการอื่นจากความ
เที่ยง.

คำว่า ความเห็นของเราว่า ไม่ใช่ก็มิใช่ ท่านปฎิเสชวาตะว่า
ขาดสูญ ที่กล่าวไว้ว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย สัตว์ไม่มี.

คำว่า ความเห็นของเรามีใช่ไม่ใช่ก็มีใช่ ท่านปฏิเสฐวาทะของ
นักตริก ที่กล่าวไว้ว่า เป็นก็ไม่ใช่ ไม่เป็นก็ไม่ใช่.

ก็บุคคลผู้มีความเห็นคืนได้ไม่ตายตัวนี้ ถูกถามว่า นี่เป็นกุศลหรือ
อกุศล ย่อมไม่ตอบอะไร ๆ หรือถูกถามว่า นี่เป็นกุศลหรือ ก็กล่าวว่า
ความเห็นของเราว่า อย่างนี้ก็มีใช่. ลำดับนั้น เมื่อเขากล่าวว่า อะไรเป็น
กุศล ก็กล่าวว่า ความเห็นของเราว่า อย่างนั้นก็มิใช่ เมื่อเขากล่าวว่า
อย่างอื่นจากทั้ง ๒ อย่างหรือ ก็กล่าวว่า ความเห็นของเราว่า อย่างอื่น
ก็มีใช่. ลำดับนั้น เมื่อเขากล่าวว่า ลัทธิของท่านว่า ไม่ใช่ทั้ง ๓ อย่าง
หรือ ก็กล่าวว่า ความเห็นของเราว่า ไม่ใช่ก็มีใช่. ลำดับนั้น เมื่อเขา
กล่าวว่า ลัทธิของท่านว่าไม่ใช่ก็มีใช่หรือ ก็กล่าวคืนไปอย่างนี้เลยว่า
ความเห็นของเราว่า มีใช่ไม่ใช่ก็มีใช่ ดังนี้ ไม่ตั้งอยู่แม้ในฝ่ายหนึ่ง.

บทว่า **ฉนฺโท วา ราโค วา** ความว่า แม้เมื่อไม่ยืนยัน ก็รีบ
ตอบกุศลนั้นแหละว่า เป็นกุศล ตอบอกุศลนั้นแหละว่าเป็นอกุศล แล้วถาม
บัณฑิตเหล่านั้นว่า ที่เราตอบคนชื่อนั้นไปอย่างนี้ คำตอบนั้น ตอบดี
แล้วหรือ ? เมื่อบัณฑิตเหล่านั้นตอบว่า ตอบดีแล้ว พ่อมหาจำเริญ
กุศลนั้นแหละท่านตอบว่ากุศล อกุศลนั้นแหละท่านก็ตอบว่าอกุศล ก็จะ
พึงมีความพอใจบ้าง ความติดใจบ้างในข้อนี้ อย่างนี้ว่า บัณฑิตเช่นกับเรา
ไม่มี. ก็ในพระบาลีนี้ ความพอใจ ได้แก่ความคิดใจอย่างเพลา ความ
ติดใจ ได้แก่ความคิดใจอย่างแรง.

บทว่า **โทโส วา ปฏิโม** ความว่า แม้ที่เป็นกุศล ก็ตอบว่า
เป็นอกุศล หรือที่เป็นอกุศล ก็ตอบว่า เป็นกุศล ดังนี้ แล้วถามบัณฑิต
เหล่านั้น เมื่อบัณฑิตเหล่านั้นตอบว่า ท่านตอบไม่ดี ก็จะพึงมีความ

เคืองใจบ้าง ความขัดใจบ้าง แก่เราในข้อนั้นว่า เรื่องแม่เพียงเท่านี้
เราก็คงไม่รู้. แม่ในพระบาลีนี้ ความเคืองใจ ได้แก่ความโกรธอย่างเพลา
ความขัดใจ ได้แก่ความโกรธอย่างแรง.

บทว่า **ตัมมสุต** อุปาทาน โส **มมสุต** วิมาโต ความว่า
ความพอใจและความติดใจทั้ง ๒ นั้นจะพึงเป็นอุปาทานของเรา ความ
เคืองใจและความขัดใจทั้ง ๒ จะพึงเป็นความเดือดร้อนแก่เรา หรือ
ทั้ง ๒ อย่าง เป็นอุปาทานด้วยอำนาจความยึดมั่น เป็นความลำบากใจ
ด้วยอำนาจความกระทบ. จริงอยู่ ความติดใจย่อมจับอารมณ์ โดยความ
ที่ไม่อยากจะปล่อย เหมือนปลิงเกาะ. ความเคืองใจย่อมจับอารมณ์ โดย
ความที่อยากจะให้พินาศ เหมือนอสรพิษ และทั้ง ๒ นี้ ย่อมทำให้เดือด
ร้อนด้วยอรรถว่า แผลเผาทั้งนั้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นอุปาทาน
และว่าเป็นความลำบากใจ. คำที่เหลือเหมือนกับวาระแรกนั้นแล.

บทว่า **ปญฺหิตา** ความว่า ผู้ประกอบด้วยคุณเครื่องเป็นบัณฑิต.

บทว่า **นิปฺปณา** ความว่า ผู้เจริญด้วยปัญญาอันละเอียดสุขุมสามารถ
แทงตลอดอรรถอันพิเศษซึ่งละเอียดสุขุม.

บทว่า **กตปรปฺปวาทา** ความว่า เข้าใจการโต้วาทะและคุ้นเคย
การโต้กับฝ่ายอื่น.

บทว่า **วาลเวธิรฺฐปา** ความว่า เช่นกับนายขมังธนู ยิ่งถูกชนทราย.

บทว่า **เต ภินฺนุทฺตนา มลฺลฺล** ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ย่อมเที่ยวไปราวกับจะทำลายทิวทัศน์ของตนเหล่านี้แม้สุขุม ด้วยกำลังปัญญา
ของตน คุณนายขมังธนูยิ่งถูกชนทรายฉะนั้น.

บทว่า **เต มํ ตคฺถ** ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ชักไซ้

ไล่เสียง สอบสวนเราในข้อที่เป็นกุศลและอกุศลนั้น ๆ.

บทว่า **สมนุญฺญชยฺยุ** ความว่า พึงถามถึงลัทธิว่า ท่านจงกล่าว ลัทธิของตนว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล.

บทว่า **สมนุคฺคาหยฺยุ** ความว่า เมื่อตอบไปว่า เรื่องข้อนี้ เป็นกุศล เป็นอกุศล ก็พึงถามถึงเหตุว่า ท่านให้ถือความข้อนี้ด้วยเหตุ อะไร.

บทว่า **สมนุภาเสยฺยุ** ความว่า เมื่อตอบเหตุไปว่า ด้วยเหตุข้อนี้ ก็จะพึงขอโทษซักไซ้อย่างนี้ว่า ท่านยังไม่รู้เหตุนี้ ท่านก็จงถือเอาข้อนี้ จงละข้อนี้เสีย.

บทว่า **น สมฺปาเยยฺยุ** ความว่า เราก็จะพึงให้คำตอบเขาไม่ได้ คือไม่อาจจะกล่าวตอบเขาได้.

บทว่า **โส มมสุธ วิมาโต** ความว่า ชื่อว่า แม้จะพูดซ้ำซาก ก็โต้ตอบเขาไม่ได้ นั่น จะพึงเป็นความลำบากใจ คือเป็นทุกข์ เพราะทำให้ริมฝีปาก เพดาน ลิ้น และคอแห้งทีเดียว แก่เรา. คำที่เหลือแม่ใน วาระที่ ๓ นี้ เหมือนกับวาระแรกนั่นเอง.

บทว่า **มนฺโท** ความว่า มีปัญญาอ่อน. คำนี้เป็นชื่อของคนไม่มี ปัญญาตนเอง.

บทว่า **โมมฺุโห** ความว่า เป็นคนมัวเมามากมาย. สัตว์ ท่าน ประสงค์เอาว่า ตถาคต ในคำว่า โหติ ตถาคต เป็นต้น. คำที่เหลือ ในวาระที่ แม่ นี้ ง่ายทั้งนั้น.

อมราวิกเขปิกะ ทั้ง ๔ แม่เหล่านี้ จัดเข้าในบุพพันตกับปิกวาหะ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้น ยึดถือความเห็นตามทำนองแห่งธรรมที่เป็น

ไปก่อนนั่นเอง.

ความเห็นที่ อัตตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ชื่อว่า อธิจสมุปบันนะ. สมณพราหมณ์ ที่ชื่อว่า อธิจสมุปป็นนิกะ เพราะมีความเห็นว่า อัตตา และโลกเกิดขึ้นลอย ๆ.

บทว่า อธิจสมุปฺปนฺนํ ความว่า เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ.

คำว่า อสฺสญฺญิสฺสฺสตฺตา นี้เป็นหัวข้อเทศนา. ความว่า มีอัสตภาพ สักแต่ว่ารูป เพราะไม่มีจิตเกิดขึ้น.

พึงทราบความอุบัติของพวกอัสฺสญฺญิสฺสฺตฺว์เหล่านั้น อย่างนี้.

ก็บุคคลบางคนบวชในลัทธิเดียรฉัตรแล้ว ทำบริกรรมในวาโยกลิม ยังจตุตถฌานให้บังเกิด ออกจากฌานแล้ว เห็นโทษในจิตว่า เมื่อมีจิต ย่อมมีทุกข์ เพราะถูกตัดมือเป็นต้น และมีภัยทั้งปวง พอกันทีด้วยจิตนี้ ความไม่มีจิตสงบแท้ ครั้นเห็นโทษในจิตอย่างนี้แล้ว เป็นผู้มีฌานไม่เสื่อม ถอย ทำกาละแล้ว ไปบังเกิดในพวกอัสฺสญฺญิสฺสฺตฺว์ จิตของบุคคลนั้น ย่อม กลับมาในโลกนี้ ด้วยความคับแค้นจิต. ในพวกอัสฺสญฺญิสฺสฺตฺว์นั้น ปรากฏ แต่เพียงรูปขันธเท่านั้น. ธรรมดาว่า ลูกศรที่ถูกซัดขึ้นไปด้วยกำลังสายธนู ย่อมไปในอากาศเท่ากำลังสายธนูนั่นเอง ฉะนั้น อัสฺสญฺญิสฺสฺตฺว์เหล่านั้นใน ชั้นอัสฺสญฺญิสฺสฺตฺว์นั้น ถูกซัดไปด้วยกำลังแห่งฌาน เกิดขึ้นแล้ว ก็จะดำรง อยู่ได้ตลอดกาลเท่าที่กำลังฌานมีอยู่เท่านั้น ฉะนั้นนั่นแล. แต่เมื่อกำลัง ฌานเสื่อมถอย รูปขันธในชั้นอัสฺสญฺญิสฺสฺตฺว์นั้น ก็จะอันตรายาน ปฏิสนธิ สัตฺตฺวย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ ก็เพราะสัตฺตฺยาที่เกิดขึ้นในโลกนี้นั้น เป็นเหตุ ให้ปรากฏการจุติของอัสฺสญฺญิสฺสฺตฺว์เหล่านั้นในชั้นอัสฺสญฺญิสฺสฺตฺว์นั้น ฉะนั้น จึง ตรีศตฺต่อไปว่า ก็และเทวดาเหล่านั้น ย่อมจุติจากชั้นนั้น เพราะความเกิด

ขึ้นแห่งสัญญา.

บทว่า สนฺตตาย ความว่า เพื่อความสงบ.

คำที่เหลือในวาระนี้ ง่ายทั้งนั้น.

แม้วาทะของนักตริก ก็พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้ว ดังนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งแสดงปฐมพันตักปั๊กทิกุฐิ ๑๘ ประการ
อย่างนี้แล้ว บัดนี้มีพระประสงค์จะทรงแสดงอปรัณตักปั๊กทิกุฐิ ๔๔ ประ-
การ จึงตรัสพระบาลีมีอาทิว่า คู่ก่อนกิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์
พวกหนึ่ง ดังนี้.

ในพระบาลีนั้น สมณพราหมณ์ที่ชื่อว่า อปรันตักปั๊ก เพราะ
กำหนดอปรันตะ กล่าวคือขันธส่วนอนาคต ยึดถือ. อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า
อปรันตักปั๊ก เพราะมีการกำหนดขันธส่วนอนาคต. แม้คำที่เหลือ
ก็พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในเบื้องต้น ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อุทฺธมาฆตนิกา ความว่า ความตาย เรียกว่า อาฆาตนะ
สมณพราหมณ์ที่ชื่อว่า อุทฺธมาฆตนิกา เพราะกล่าวอัตตาเบื้องหน้าแต่
ความตาย.

วาทะที่เป็นไปว่า มีสัญญา ชื่อสัญญาวาทะ.

ในคำว่า อัตตาที่มีรูป เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ย่อมบัญญัติอัตตานี้ว่า เบื้องหน้าแต่ความตาย อัตตาที่มีรูป ยั่งยืน
มีสัญญา ดังนี้ เพราะยึดถือรูปกสิณว่าเป็นอัตตา และยึดถือสัญญา ที่เป็น
ไปในรูปกสิณนั้น ว่าเป็นสัญญาของอัตตานี้ หรือเพราะเพียงแต่นึกเอา
เท่านั้น คู่พวกนอกศาสนามีอาชีวก เป็นต้น.

ในพระบาลีนั้น บทว่า อโรโค ความว่า เทียง.

อนึ่ง ย่อมบัญญัติอรรถาธิบายว่า อตตาทิไม่มีรูปมีสัญญา ดังนี้ เพราะ ยึดถือนิमितแห่งรูปสมมติว่าเป็นอตตาทิ และยึดถือสัญญาแห่งสมมติว่าเป็นสัญญาของอตตาทินั้น หรือเพราะเพียงแต่นึกเอาเท่านั้น คุณพวกรอกศาสนามีนิครนถ์เป็นต้น.

ส่วนข้อที่ ๓ เป็นทฤษฎีที่เป็นไปด้วยอำนาจความยึดถือระคนกัน.

ข้อที่ ๔ เป็นทฤษฎีที่เป็นไปด้วยความยึดถือโดยนึกเอาเท่านั้น.

จตุกกะที่ ๒ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในอรรถาธิบายที่กล่าวมาแล้ว.

ในจตุกกะที่ ๓ พึงทราบว่า อตตาทิชื่อว่ามีสัญญาอย่างเดียวกัน ด้วยอำนาจแห่งผู้ได้สมมติ อตตาทิชื่อว่ามีสัญญาต่างกัน ด้วยอำนาจแห่งผู้ไม่ได้สมมติ อตตาทิชื่อว่ามีสัญญานิดหน่อย ด้วยอำนาจแห่งกสิณนิดหน่อย อตตาทิชื่อว่ามีสัญญาหาประมาณมิได้ ด้วยอำนาจแห่งกสิณอันไพบุลย์.

ส่วนในจตุกกะที่ ๔ อธิบายว่า บุคคลมีทิพยจักขุ เห็นสัตว์ผู้บังเกิดในดิग्ฆานภูมิและจตุกกฆานภูมิ ย่อมยึดถือว่า อตตาทิสุขอย่างเดียว เห็นสัตว์ผู้บังเกิดในนรก ย่อมยึดถือว่า อตตาทิทุกข์อย่างเดียว เห็นสัตว์ผู้บังเกิดในหมู่มนุษย์ ย่อมยึดถือว่า อตตาทิทั้งสุขทั้งทุกข์ เห็นสัตว์ผู้บังเกิดในเทพชั้นเวหัปผละ ย่อมยึดถือว่า อตตาทิทุกข์ก็มี สุขก็มี.

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พวกที่ได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เป็นพวกปุพพันตกับปีกะ พวกที่ได้ทิพยจักขุ เป็นพวกอปรินตกับปีกะ ดังนี้แล

อสังญิวาทะ บัณฑิตพึงทราบด้วยอำนาจจตุกกะทั้ง ๒ ที่กล่าวไว้ข้างต้นในสังญิวาทะ.

เนวสัญญินาสัญญิวาทะ ก็เหมือนกัน.

ก็เพียงแต่ในสัญญิวาทะนั้น ทิฏฐิเหล่านั้น ของพวกที่ถือว่า อัตตามีสัญญา, นอสัญญิวาทะ และเนวสัญญินาสัญญิวาทะนี้ ทิฏฐิเหล่านั้น พวกที่ถือว่า อัตตไม่มีสัญญา และว่า อัตตามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่.

ในทิฏฐิเหล่านั้น พึงตรวจสอบเหตุการณ์ ไม่ใช่โดยส่วนเดียว. ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า ความยึดถือแม้ของคนผู้มีทิฏฐิ ก็เช่นเดียวกับ กระเช้าของคนบ้า.

ในอุจเฉทวาทะ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า สโต ได้แก่ยังมีอยู่.

บทว่า อุจเฉทํ ได้แก่ความขาดสูญ.

บทว่า วินาสํ ได้แก่ความไม่พบปะ.

บทว่า วิภวํ ได้แก่ไปปราศจากภพ.

คำเหล่านี้ทั้งหมด เป็นไวพจน์ของกันและกันทั้งนั้น.

ในอุจเฉทวาทะนั้น มีคนที่ถืออุจเฉททิฏฐิอยู่ ๒ พวก คือผู้ได้ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๑ ผู้ไม่ได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๑ ผู้ที่ได้ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เมื่อระลึกตาม มีทิพยจักขุ เห็นจติไม่เห็นอุบัติ อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดสามารถเห็นเพียงจติเท่านั้น ไม่เห็นอุบัติ ผู้นั้นชื่อว่า ยึดถืออุจเฉททิฏฐิ.

ผู้ที่ไม่ได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คิดว่า ใครเล่าจะรู้ปรโลก ย่อม ยึดถือความขาดสูญ เพราะค่าที่ตนเป็นผู้ต้องการความสุข หรือเพราะการ นึกเอาเองเป็นต้นว่า สัตว์ทั้งหลาย ก็เหมือนกับใบไม้ที่หล่นจากต้นไม้

ไม่ออกต่อไปฉะนั้น.

ก็ในอธิการนี้ ฟังทราบว่ าทิฏฐิ ๗ เหล่านี้ เกิดขึ้นด้วยอำนาจ
ตัณหาและทิฏฐิ หรือเพราะกำหนดเอาอย่างนั้น และอย่างอื่น.

ในพระบาลินั้น บทว่า รูปิ ได้แก่ผู้มีรูป.

บทว่า จาตุมฺมหาภูติโก ได้แก่สำเร็จด้วยมหาภูต ๔.

ที่ชื่อว่า มาตาเปตฺติกั เพราะมีมารดาและบิดา. นั้นได้แก่อะไร ?
ได้แก่สุกกะและโลहित.

ที่ชื่อว่า มาตาเปตฺติกสมฺภโว เพราะสมภพ คือ เกิดในสุกกะ
และโลहितอันเป็นของมารดาและบิดา.

สมณะหรือพราหมณ์ ผู้มีวาตะและทิฏฐิ ย่อมกล่าวอรรถภาพของ
มนุษย์ว่าอตฺตา โดยยกรูปกายขึ้นเป็นประธาน.

บทว่า อิตฺเตเก ตตฺตบฺเป็น อิตฺถึ เอเก ความเท่ากับ เอวเมเก.

สมณะหรือพราหมณ์พวกที่ ๒ ปฏิเสธข้อนั้น กล่าวอรรถภาพอันเป็น
ทิพยั.

บทว่า ทิพฺโพ ความว่า เกิดในเทวโลก.

บทว่า กามาวจรโ ได้แก่นับเนื่องในเทวดาชั้นกามาวจร ๖ ชั้น.

ที่ชื่อว่า กวพิงฺการาหารภฺโข เพราะกินอาหาร คือคำข้าว.

บทว่า มโนมโย ได้แก่งังเกิดด้วยฉานจิต.

บทว่า สพฺพฺพคฺปจฺจฺจฺติ ได้แก่ประกอบด้วยอวัยวะน้อยใหญ่ครบ
ถ้วน.

บทว่า อหิณฺนุทฺริโย ได้แก่มิอินทรีย์บริบูรณ์.

คำนี้ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งอินทรีย์ ที่มีอยู่ในพรหมโลก และด้วยอำนาจทรวดทรงของอินทรีย์นอกนี้.

เนื้อความของคำว่า สพุพโส รูปสณฺณานํ สมตฺกุกฺมา ดังนี้ เป็นต้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค.

ส่วนในคำว่า อากาसानญายตนุรูปโก เป็นต้น ฟังทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า เข้าถึงภพชั้นอากาसानญายตนะ. คำที่เหลือในอุจฺเจทวาทะนี้ ง่ายทั้งนั้น ดังนี้แล.

ในทิกฺกุชฺชธรรมนิพพานวาทะ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ธรรมที่ประจักษ์ เรียกว่า ทิกฺกุชฺชธรรม.

คำนี้เป็นชื่อของอรรถภาพที่ได้เฉพาะในภพนั้น ๆ. นิพพานในทิกฺกุชฺชธรรม ชื่อว่า นิพพานปัจจุบัน. อธิบายว่า ทุกข์สงบในอรรถภาพนี้เอง.

สมณพราหมณ์ ชื่อว่า ทิกฺกุชฺชธรรมนิพพานวาทะ เพราะกล่าวนิพพานปัจจุบันนั้น.

บทว่า ปรมทิกฺกุชฺชนิพพานํ ได้แก่นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่ง อธิบายว่า สูงสุด.

บทว่า ปญฺจหิ กามคุณฺเหหิ ความว่า ด้วยส่วนแห่งกาม หรือด้วยเครื่องผูก ๕ อย่าง มีรูปเป็นที่ชอบใจและเป็นที่รัก เป็นต้น.

บทว่า สมปฺปิโต ได้แก่เป็นผู้แนบแน่น คือติดแน่นด้วยดี.

บทว่า สมจฺกฺกฺโกโต ได้แก่ประกอบ.

บทว่า ปริจาเรติ ความว่า ยังอินทรีย์ให้เที่ยวไป ให้สัญจรไป นำเข้าไปข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ตามสบายในกามคุณเหล่านั้น . ก็อีกนัยหนึ่ง

ย่อมพอใจ ย่อมยินดี ย่อมเล่น.

ก็กามคุณในที่นี้มี ๒ อย่าง คือ ที่เป็นของมนุษย์ ๑ ที่เป็นทิพย์ ๑. กามคุณที่เป็นของมนุษย์ ฟังเห็นเช่นกับกามคุณของพระเจ้ามันธราตุราช ส่วนกามคุณที่เป็นทิพย์ ฟังเห็นเช่นกับกามคุณของปรนิมมิตวสวัตดีเทวราช ฉะนั้นแล.

ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมบัญญัติการบรรลุนิพพานปัจจุบันของ พวกที่เข้าถึงกาม เห็นปานนี้.

ในวาระที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

กามทั้งหลาย ฟังทราบ ว่า ชื่อว่า ไม่เที่ยง ด้วยอรรถว่า มีแล้ว กลับไม่มี ชื่อว่า เป็นทุกข์ ด้วยอรรถว่า บีบคั้น ชื่อว่า มีความแปรปรวน เป็นธรรมดา ด้วยอรรถว่า ละปกติ.

บทว่า เตธ วิปริณามถุลลาภาวา ความว่า เพราะกามเหล่านั้น กลายเป็นอย่างอื่น กล่าวคือ แปรปรวน จึงเกิดความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นใจ โดยนัยที่กล่าวว่า แม้สิ่งใดได้มีแก่เรา แม้สิ่งนั้นไม่มีแก่เรา ดังนี้.

ใน ๕ อย่างนั้น ความโศกมีลักษณะแผดเผาในภายใน ความคร่ำครวญมีลักษณะบ่นเพื่อพร่ำอาศัยความโศกนั้น ความทุกข์มีลักษณะ บีบคั้นกาย ความโทมนัสมีลักษณะลำบากใจ ความคับแค้นใจมีลักษณะ เศร้าสลดใจ.

เนื้อความของคำว่า วิวิจฺเจว กามเมหิ ดังนี้ เป็นต้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค.

บทว่า **วิตุกกิต্ত** ความว่า วิตกที่เป็นไปด้วยอำนาจจิตขึ้นไว้ใน
อารมณ์.

บทว่า **วิจารณ์** ความว่า วิจารณ์ซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจเคล้าอารมณ์.

บทว่า **เอเตเนต** ความว่า ปฐมฌานนี้ปรากฏว่า หยาบเหมือนกับ
กับมีหนาม ค้วยังมีวิตกและวิจารณ์.

บทว่า **ปีตลต** ได้แก่ปีตินั่นเอง.

บทว่า **เจตโส อุพฺพิลลาวิตตต** ได้แก่เป็นเหตุทำให้หวาด-
เสียว.

บทว่า **เจตโส อาโภโค** ความว่า ออกจากฌานแล้ว จิตก็ยัง
คำนึง คือนึกถึงวนเวียนอยู่ในสุขนั้นบ่อย ๆ.

คำที่เหลือในทักขิณธรรมนิพพานวาทะนี้ ง่ายทั้งนั้น.

โดยลำดับแห่งคำเพียงเท่านั้น เป็นอันตรัสถึงทักขิณ ๖๒ ทั้งหมด ซึ่ง
แบ่งเป็นอุจเจททักขิณ ๘ เท่านั้น ที่เหลือ เป็นสัตตทักขิณ.

บัดนี้**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงประมวลบุพพันตกัปปีกทักขิณเหล่านั้น
ทั้งหมดเข้าด้วยกัน โดยวาระนี้ว่า **อิม โข เต ภิกฺขเว** เป็นต้น แล้วทรง
วิชันนาพระสัพพัญญุตญาณ. ทรงประมวลอุปรัตกัปปีกทักขิณ และบุพ-
พันตอุปรัตกัปปีกทักขิณเหล่านั้นทั้งหมดเข้าด้วยกัน โดยวาระว่า **อิม
โข เต ภิกฺขเว** เป็นต้น แล้วทรงวิชันนาพระญาณนั้นแหละ แม้เมื่อตรัส
ถามในพระดำรัสว่า **กตเม จ เต ภิกฺขเว ฌมฺมา** เป็นต้น ก็ตรัสถาม
พระสัพพัญญุตญาณนั่นเอง แม้เมื่อทรงวิชันนาก็ทรงยกทักขิณ ๖๒ ประการ
ขึ้นแล้วทรงวิชันนาพระสัพพัญญุตญาณนั่นเอง เหมือนดังทรงชั่งอชยาศัย
ของสัตว์ทั้งหลายด้วยตาชั่ง เหมือนดังทรงยกทรายจากเชิงภูเขาสิเนรุ

ฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

พระธรรมเทศานี้มาแล้วด้วยอำนาจตามลำดับอนุสนธิอย่างนี้.

ก็พระสูตรมีอนุสนธิ ๓ อย่าง คือ

๑. ปุจฉาอนุสนธิ พระธรรมเทศนาที่ตรัสตอบคำถาม.

๒. อัชฌายาอนุสนธิ พระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงตามอัชฌายัยของสัตว์.

๓. ขณานุสนธิ พระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงตามลำดับเรื่อง.

ในอนุสนธิแห่งพระสูตร ๓ อย่างนั้น ฟังทราบปุจฉาอนุสนธิด้วยอำนาจแห่งพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวิสัชนาแก่ผู้ที่ทูลถามอย่างนี้ว่า เมื่อพระพุทธองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว นันทโคบาลจึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฟังใน ได้แก่อะไร ? ฟังนอก ได้แก่อะไร ? สงสารในท่ามกลาง ได้แก่อะไร ? เกยบนบก ได้แก่อะไร ? มนุษย์จับ ได้แก่อะไร ? อมนุษย์จับ ได้แก่อะไร ? ถูกน้ำวนเอาไว้ ได้แก่อะไร ? ความเนาใน ได้แก่อะไร ?

ฟังทราบอัชฌายาอนุสนธิ ด้วยอำนาจแห่งพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอัชฌายัยของสัตว์เหล่าอื่น แล้วตรัสอย่างนี้ว่า ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเกิดปริวิตกทางใจอย่างนี้ว่า จำเริญละ เท่าที่พูดกันว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ต่างก็เป็นอนัตตา เออาหิ กรรมที่อนัตตากระทำแล้วจักถูกอัตตาไหนกัน ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความปริวิตกทางใจของภิกษุรูปนั้น ด้วยพระหฤทัยของพระองค์ จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้

ที่จะมีโมฆบุรุษบางคนในพระธรรมวินัยนี้ ตกอยู่ในอวิชา มีใจซึ่งมีตัณหา เป็นใหญ่ จะพึงเข้าใจสัตตศาสนาเล่นเกินหน้าไปว่า จำเริญละเท่าที่พูดกันว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ต่างก็เป็นอนัตตา เออาชิ กรรม ที่อนัตตากระทำแล้ว จักถูกอตตาไหนักัน ดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ดังนี้.

แต่พึงทราบยถาภูสณิ ด้วยอำนาจแห่งพระสูตรทั้งหลาย อันเป็นที่มาแห่งพระธรรมเทศนาในข้างหน้า ด้วยอำนาจแห่งธรรมอันเข้ากันได้ หรือด้วยอำนาจแห่งธรรมที่ขัดกันแก่ธรรมที่เป็นเหตุให้พระธรรมเทศนา ตั้งขึ้นในเบื้องต้น ตัวอย่างเช่น ในอากังเขยยสูตร เทศนาตั้งขึ้นด้วยศีล ในตอนต้น อภิญญา ๖ มาในตอนปลาย ในวัตตสูตร เทศนาตั้งขึ้นด้วย อำนาจกิเลสในตอนต้น พรหมวิหารมาในตอนปลาย ในโกสัมพิกสูตร เทศนาตั้งขึ้นด้วยการทะเลาะในตอนต้น สาราณียธรรมมาในตอนปลาย ในกักกัจโจปมมสูตร เทศนาตั้งขึ้นด้วยความไม่อดทนในตอนต้น อุปมา ด้วยเลื่อมมาในตอนปลาย. ในพรหมชาลสูตรนี้ เทศนาตั้งขึ้นด้วยอำนาจ แห่งทัญญูในตอนต้น การประกาศสุญญตมาในตอนปลาย. เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวไว้ว่า พระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ด้วยอำนาจแห่งยถา- ภูสณิอย่างนี้ ดังนี้.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงการจำแนกขอบเขต พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงเริ่มเทศนาว่า **ตตฺร ภิกฺขเว** ดังนี้เป็นต้น

คำ **ตทปี เตลลํ ภวตํ สมณพฺรหฺมณานํ อชานตํ อปสฺสตํ**
เวทยิตํ ตณฺหาคตฺตานํ ปรีตสฺสยิตํ วิปฺพนุทิตเมว ดังนี้ ความว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้น เกิดโสมนัส ด้วยความยินดีในทัญญู ด้วยความ

สุขในทิวลิป ด้วยความรู้สึกในทิวลิปอันใด ย่อมบัญญัติอดีตและโลกว่า
เที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นการรู้สึกของสมณพราหมณ์
ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็นสภาวะแห่งธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง
เป็นคนที่ยังมีตัณหาอยู่ ความรู้สึกนั้นเป็นของคนที่ยังมีตัณหาเท่านั้น
อย่างเดียว ก็และความรู้สึกนี้นั้นแล เป็นความดิ้นรนเป็นความแสหาเท่านั้น
คือเป็นความหวนเท่านั้น เป็นความไหวเท่านั้น ด้วยความดิ้นรนกล่าวคือ
ทิวลิปและตัณหา เหมือนกับหลักที่ปักไว้ในกองแกลบ มิใช่ไม่หวนไหว
ดุจทศนะของพระโศดาบัน. แม้ในเอกัจฉัสตตวาตะเป็นต้น ก็นัยนี้แล.

พระบาลีว่า ตตฺร ภิกฺขเว เย เต สมณพฺราหฺมณา สุตฺตวาทา
ดังนี้ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มไว้อีก เพื่อทรงแสดงปัจจัยสืบ ๆ
กันมา.

ในพระบาลีนั้น ด้วยพระดำรัสว่า ตทปิ ผสฺสปจฺจยา ดังนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น เกิดโสมนัส
ด้วยความยินดีในทิวลิป ด้วยความสุขในทิวลิป ด้วยความรู้สึกในทิวลิปอันใด
ย่อมบัญญัติอดีตและโลกว่า เที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ แม้ข้อนั้นก็
คือความรู้สึกดิ้นรนเพราะตัณหาและทิวลิป เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย ดังนี้.
ในวาทะทั้งปวงก็นัยนี้.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงภาวะที่ปัจจัยนั้นมีกำลังในความรู้สึกในทิวลิป
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระบาลีอีกว่า ตตฺร ภิกฺขเว เย เต สมณ-
พฺราหฺมณา สุตฺตวาทา ดังนี้ เป็นต้น.

ในพระบาลีนั้น ด้วยคำว่า เต วต อญฺญตฺร ผสฺสา ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความเป็นไปว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น เว้นจากผัสสะ จักรู้สึกความรู้อันนั้น ดังนี้ นั้น ไม่มีเหตุที่จะเป็นไปได้ อุปมาเหมือนอย่างว่า ขึ้นชื่อว่าเสาย่อมเป็นปัจจัยมีกำลังเพื่อประโยชน์ในการค้าเรือนจากการล้ม เรือนนั้น ไม่มีเสาค้ำไว้ ไม่อาจจะตั้งอยู่ได้ฉันใด แม้ผัสสะก็มีอุปไมยฉันนั้นแล เป็นปัจจัยมีกำลังแก่เวทนา เว้นผัสสะนั้นเสีย ความรู้สึกในทัญญูนี้ ย่อมไม่มี ดังนี้. ในวาทะทั้งปวงก็เช่นนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประมวลความรู้สึกในทัญญูทั้งปวง โดยนัยมีอาทิว่า คุณอนภิกขุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นใด เป็นสัสตวาตะ ย่อมบัญญัติอดีตตาและโลกว่า เทียง ด้วยเหตุ ๔ ประการ แม้สมณพราหมณ์เหล่านั้นใด เป็นเอกัจฉสัสตติกะ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ดังนี้.

เพราะเหตุไร ?

เพราะเพื่อต้องการจะเพิ่มผัสสะข้างหน้า.

อย่างไร ?

สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดถูกต้องแล้ว ด้วยผัสสายนะทั้ง ๖ ย่อมเสวยเวทนา. ที่ชื่อว่าผัสสายนะทั้ง ๖ ในข้อนั้น ได้แก่ผัสสายนะ ๖ เหล่านี้ คือ จักขุผัสสายนะ ๑ โสตผัสสายนะ ๑ ฆานผัสสายนะ ๑ ชิวหาผัสสายนะ ๑ กายผัสสายนะ ๑ มโนผัสสายนะ ๑.

ก็ आयตนศัพท์นี้ ย่อมเป็นไปในอรรถว่า ที่เกิด ที่ประชุม เหตุ และบัญญัติ. ในอรรถเหล่านั้น आयตน ศัพท์เป็นไปในอรรถว่า ที่เกิด เช่นในคำว่า ชนบทกัมโพชะ เป็นที่เกิดของม้าทั้งหลาย ทักขิณาทนเป็น

ที่เกิดของโคทั้งหลาย ดังนี้ อธิบายว่า ในที่เป็นที่เกิด.

เป็นไปในอรรถว่า ที่ประชุม เช่นในคำว่า เมื่อต้นไม้ใหญ่ นั้น เป็นที่ประชุมที่น่ารื่นรมย์ใจ นกทั้งหลายย่อมพากันอาศัยต้นไม้ นั้น ดังนี้.

เป็นไปในอรรถว่า บัญญัติ เช่นในคำว่า ย่อมสมมติบัญญัติว่า ในราวป่า ในบรรณกุฎี.

อายตนะทั้งนี้ ในที่นี้ย่อมควรในอรรถทั้ง ๓ มีถิ่นเกิดเป็นต้น.

จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นที่ห้า ย่อมเกิด ย่อมประชุมใน จักขุเป็นต้น แม้จักขุเป็นต้นเหล่านั้น ก็เป็นเหตุของธรรมเหล่านั้น เหตุ นั้น จึงชื่อว่า อายตนะ. และในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผัสสา ยตนะทั้ง ๖ เป็นต้นไว้ เพื่อจะทรงแสดงความสืบ ๆ กันแห่งปัจเจกนับแต่ ผัสสะเป็นต้นไป ยกพระธรรมเทศนาโดยยกผัสสะเป็นหัวข้อนั่นเอง โดย นัยนี้ว่า อาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณทั้ง ๓ อย่าง ประชุมกัน เข้า จึงเป็นผัสสะ ดังนี้.

บทว่า **มุสสุ มุสสุ ปฏิสเวทนติ** ความว่า ถูกต้อง ๆ แล้วเสวย เวทนา.

ก็ในพระบาลีนี้ แม้จะได้ตรัสเหมือนอายตนะทั้งหลายมีการถูกต้อง เป็นกิจไว้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ไม่พึงเข้าใจว่า อายตนะเหล่านั้น มีการ ถูกต้องเป็นกิจ. เพราะว่า อายตนะทั้งหลาย ถูกต้องไม่ได้ ส่วนผัสสะ ย่อมถูกต้องอารมณ์นั้น ๆ. ก็อายตนะทั้งหลาย ทรงแสดงแผงไว้ในผัสสะ เพราะฉะนั้น พึงทราบความในพระบาลีนี้ อย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งหมด ถูกต้องอารมณ์มีรูปเป็นต้น ด้วยผัสสะที่เกิดแต่ผัสสา ยตนะ ๖ แล้วเสวยเวทนาในทิวณินั้น.

ในชื่อว่า เศล เวทนาปัจจุยา ตณฺหา ดังนี้เป็นต้น มีวินิจฉัย
ดังต่อไปนี้

บทว่า เวทนา ความว่า เวทนาเกิดแต่ผัสสายตนะ ๖. เวทนา
นั้น ย่อมเป็นปัจจัยโดยเงื่อนไขแห่งอุปนิสัยปัจจัยแก่ตัณหาอันต่างด้วยรูป
ตัณหาเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า เพราะเวทนาของสมณพราหมณ์
เหล่านั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา ดังนี้. และตัณหาอันก็เป็นปัจจัย
โดยเงื่อนไขแห่งอุปนิสัยปัจจัย และโดยเงื่อนไขแห่งสหชาติปัจจัย แก่อุปาทาน
๔ อย่าง. อุปาทานก็เป็นปัจจัยแก่ภพอย่างนั้น. ภพเป็นปัจจัยโดยเงื่อนไข
แห่งอุปนิสัยปัจจัยแก่ชาติ. ก็ในคำว่า ชาติ นี้ พึงเห็นว่า ได้แก่ขันธ
๕ พร้อมทั้งวิการ. ชาติเป็นปัจจัยโดยเงื่อนไขแห่งอุปนิสัยปัจจัย แก่ชรา
มรณะ และโสกะเป็นต้น. นี้เป็นความย่อในพระบาลีนี้. ส่วนกล่าวด้วย
ปฏิจจสมุปบาท ได้กล่าวไว้แล้วโดยพิสดารในวิสุทธิมรรค. ก็ในที่นี้
พึงทราบพอประกอบพระบาลีนั้นเท่านั้น.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสวิภูฏกถา ย่อมตรัสด้วยศัพท์อันเป็น
หัวข้อคืออวิชา อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เงื่อนต้นแห่งอวิชา
ย่อมไม่ปรากฏ ในกาลก่อนแต่เมื่ออวิชาไม่มี แต่ภายหลังจึงมี เพราะเหตุ
นั้น เราจึงกล่าวคำนี้ว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น อวิชามีเพราะข้อนี้
เป็นปัจจัย จึงปรากฏ ดังนี้บ้าง ด้วยศัพท์อันเป็นหัวข้อคือตัณหาอย่างนี้
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เงื่อนต้นแห่งภวตัณหาย่อมไม่ปรากฏ ในกาล
ก่อนแต่เมื่อ ภวตัณหาไม่มี แต่ภายหลังจึงมี เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าว
คำนี้ว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ภวตัณหาเพราะข้อนี้เป็นปัจจัย จึง
ปรากฏ ดังนี้บ้าง ด้วยศัพท์อันเป็นหัวข้อคือทัญญูอย่างนี้ว่า คุณก่อน

ภิกษุทั้งหลาย เงื่อนต้นแห่งภวทิกฐิ ย่อมไม่ปรากฏ ในกาลก่อนแต่นี้
ภวทิกฐิไม่มี แต่ภายหลังจึงมี เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวคำนี้กันว่า
ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ภวทิกฐิมิเพราะข้อนี้เป็นปัจจัย จึงปรากฏ ดังนี้บ้าง.
ก็ในพระสูตรนี้ เมื่อตรัสด้วยศัพท์อันเป็นหัวข้อคือทิกฐิ ตรัสทิกฐิ
ทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นด้วยความคิดใจในเวทนา จึงตรัสปฏิจสมุปบาทอันมี
เวทนาเป็นมูล. ด้วยเหตุนี้ จึงทรงแสดงความข้อนี้ว่า สมณพราหมณ์
เจ้าทิกฐิเหล่านี้ ยึดถือความเห็นนี้แล้ว แล่นไปท่องเที่ยวไปในภพ ๓
กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญูณคคติ ๗ สัตตาวาส ๘ จากนั้นไปนั้น จากนั้น
ไปนี้ ดังนี้ ย่อมวนเวียนไปตามวิภูฏทุกข้ออย่างเดียว ไม่สามารถจะเงย
ศีรษะขึ้นจากวิภูฏทุกข้อได้ จุจโลกที่เขาเทียมไว้ในเครื่องยนต์ จุจลูกสุนัข
ที่เขาล่ามไว้ที่เสา และจุจเรือที่อับปางลงด้วยลมฉะนั้น ดังนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสวิภูฏะอันเป็นที่ตั้งอาศัยของตนผู้มี
ทิกฐิอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงวิภูฏะ ยกภิกษุผู้ประกอบความ
เพียรขึ้นเป็นที่ตั้ง จึงตรัสพระบาลีว่า ยโต โข ภิกขเว ภิกขุ เป็นต้น

ในพระบาลีนั้น บทว่า ยโต แปลว่า ในกาลใด.

บทว่า จนนํ ผสฺสายตนาณํ ความว่า วิภูฏะย่อมวนไปแก่คนผู้มี
ทิกฐิ ผู้ถูกต้องด้วยผัสสายตนะเหล่าใด เสวยเวทนาอยู่ แห่งผัสสายตนะ
๖ เหล่านี้ นั่นแล.

ในคำว่า สมุทฺถํ เป็นต้น พึงทราบความเกิดแห่งผัสสายตนะ
ตามนัยที่ตรัสไว้ในเวทนามัมมภูฏานว่า เพราะอวิชาเกิด จักขุจึงเกิด
ดังนี้ เป็นต้น. เหมือนอย่างว่า ในเวทนามัมมภูฏานนั้น ตรัสไว้ว่า
เพราะผัสสะเกิด เพราะผัสสะดับ ดังนี้ฉันใด ในพระบาลีนี้ก็เป็นอย่างนั้น

พึงทราบอายตนะนั้นว่า ในจักขุเป็นต้น เพราะอาหารเกิด เพราะอาหารดับ ในมนายตนะ เพราะนามรูปเกิด เพราะนามรูปดับ ดังนี้แล.

บทว่า อุตฺตริตรฺ ปชานาติ ความว่า บุคคลผู้มีทิวฏฺฐิย่อมนรู้ชัด เฉพาะทิวฏฺฐิเท่านั้น ส่วนภิกษุนี้ย่อมนรู้ทิวฏฺฐิ และยิ่งขึ้นไปกว่าทิวฏฺฐิ คือ สីล สมาธิ ปัญญา และวิมุติ จนถึงพระอรหันต์ คือพระขีณาสพก็รู้ พระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบันก็รู้ ภิกษุผู้เป็นพหูสูต ทรงคณฺถุระก็รู้ ภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนาก็รู้.

ก็พระธรรมเทศนาอันพระผู้มีพระภาคเจ้าให้จบลงด้วยขอดคือ พระอรหันต์ทีเดียว ดังนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสวิภูฏะ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงว่า ขึ้นชื่อว่าคนมีทิวฏฺฐิที่พ้นไปจากข่าย คือ พระธรรมเทศนาย่อมไม่มี จึงตรัสต่อไปว่า เย หิ เกจิ ภิกฺขเว เป็นต้น.

ในพระบาลีนั้น บทว่า อนุโตะชาลิกตา ความว่า อยู่ภายในข่าย คือ เทศนาของเรานี้นั่นเอง.

บทว่า เอตุลฺล สิตา ว ความว่า อยู่ อาศัย คือ พึ่งพิงอยู่ในข่าย คือ เทศนาของเรานี้นั่นแหละ.

คำว่า เมื่อผู้ก็ผู้ค มีคำอธิบายอย่างไร ?

มีคำอธิบายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จมลงบ้าง โผล่ขึ้นบ้าง ก็เป็นผู้อยู่ในข่ายคือ เทศนาของเรา จมลงและโผล่ขึ้น.

บทว่า เอตุลฺล ปรียาปนฺนา ความว่า เป็นผู้นับเนื่องในข่ายคือ เทศนาของเรา นี้ คืออันข่ายคือ เทศนาที่ผูกพันไว้ จุจอยู่ภายในข่าย เมื่อผู้ก็ผู้คขึ้น ด้วยว่าชื่อว่าคนมีทิวฏฺฐิ ที่ไม่สงเคราะห์เข้าในข่าย คือ

เทศนานี้ ย่อมไม่มี ดังนี้แล.

บทว่า **สุขุมจุกิเณ** ความว่า ด้วยข่ายตาละเอียดถึยิบ.

จริงอยู่ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เปรียบเหมือนชาวประมง พระธรรมเทศนาเปรียบเหมือนข่าย หมิ่นโลกธาตุเปรียบเหมือนน้ำน้อย สมณะหรือพรหมณ์ผู้มีทักขิ ๖๒ เปรียบเหมือนสัตว์ใหญ่ กิริยาที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดงความรู้ที่สมณะหรือพรหมณ์ผู้มีทักขิทั้งหมดตกอยู่ในข่ายคือพระธรรมเทศนา เปรียบเหมือนกิริยาที่ชาวประมงนั้น ยืนแลดูอยู่ริมฝั่ง เห็นสัตว์ใหญ่ ๆ อยู่ในข่ายจะนั้น.

การเทียบเคียงด้วยข้ออุปมาในพระธรรมเทศนานี้ ฟังทราบด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงความรู้ที่สมณพรหมณ์ผู้มีทักขิทั้งหมดเป็นผู้นับเนื่องในข่ายคือพระธรรมเทศนานี้ เพราะทักขิทั้งหมดสงเคราะห์เข้าด้วยทักขิ ๖๒ เหล่านี้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความรู้ที่พระองค์เป็นผู้นับเนื่องในข้อไหน ๆ จึงตรัสพระมาลีว่า **อุจฺจนฺน-ภวเนตฺติโก ภิกฺขเว ตถาคตฺตสฺส กายิ** ดังนี้เป็นต้น.

ในพระบาลีนั้น มีวินิจัยดังต่อไปนี้

ที่ชื่อว่า **เนตฺติ** เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องนำไป.

บทว่า **นยฺนฺติ** แปลว่า ผูกคอกผูกมา.

นี่เป็นชื่อของเชือก. ก็ในที่นี้ ภาวตัณหาทรงประสงค์เอาว่า **เนตฺติ** เพราะเป็นเช่นกับเชือกเครื่องนำไป. จริงอยู่ ภาวตัณหานั้น ย่อมผูกคอกมหาชน นำไป คือนำเข้าไปสู่ภพนั้น ๆ เหตุฉนั้น จึงชื่อว่า **ภวเนตฺติ**. ตัณหาเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพนั้น แห่งกายของพระตถาคต ขาดแล้วด้วย

คัสตราคืออรรหัตตมรรค เหตุนั้น กายของพระตถาคตจึงชื่อว่า มีตัณหา
เครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพขาดแล้ว.

บทว่า กายสุส เกทา อุทฺธ ความว่า ต่อจากกายแตกไป.

บทว่า ชีวิตปริยาทานา ความว่า เพราะสิ้นชีวิตแล้ว คือสิ้น
รอบแล้วโดยประการทั้งปวง เพราะไม่ปฏิบัติสนธิต่อไป.

บทว่า น ตํ ทุกฺขนฺติ ความว่า เทวดาก็ดี มนุษย์ก็ดี จักไม่
เห็นพระตถาคตนั้น จักถึงความเป็นผู้หาบัญญัติมิได้.

ก็ในคำอุปมาว่า เสดยถาปี ภิกฺขเว ดังนี้เป็นต้น มีคำเทียบเคียง
ดังต่อไปนี้.

ก็กายของพระตถาคต เปรียบเหมือนต้นมะม่วง ตัณหาที่อาศัย
กายนี้เป็นไปในภพก่อน เปรียบเหมือนขี้วุ้นใหญ่ ซึ่งเกิดที่ต้น เมื่อยังมี
ตัณหาอยู่ ชั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ซึ่งเป็นสภาพติดอยู่กับตัณหา
จะเกิดต่อไป เปรียบเหมือนพวงมะม่วงสุก ประมาณ ๕ ผลบ้าง ๑๒ ผล
บ้าง ๑๘ ผลบ้าง ติดอยู่ที่ขี้วุ้นนั้น. เหมือนอย่างว่า เมื่อขี้วุ้นนั้นขาด มะม่วง
เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมติดขี้วุ้นนั้นไป อธิบายว่า ไปตามขี้วุ้นนั้นแหละ ขาด
ไปเช่นเดียวกัน เพราะขี้วุ้น ข้อนั้นนั้นใด ขี้วุ้นตัณหาเครื่องนำสัตว์ไป
สู่ภพยังไม่ขาด ก็พึงเป็นเหตุให้เกิดชั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘
กรรมเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมติดตามขี้วุ้นตัณหาเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพนั้น
อธิบายว่า ไปตามตัณหาเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ เมื่อตัณหา นั้นขาดแล้ว
ก็ขาดไปเช่นเดียวกัน เหมือนฉันทันทีเดียว.

อนึ่ง เมื่อต้นไม้แก่นั้น อาศัยผัสสะอันเป็นพิษของหนามกระบะเบน
ชูบชีดลงโดยลำดับ ตายแล้วก็ย่อมจะมีแต่เพียงโหวทว่า ณ ที่นี้ได้มีต้นไม้

ชื่อนี้เท่านั้น ใคร ๆ มิได้เห็นต้นไม้ นั้น ชื่อนี้ฉันใด เมื่อกายนี้อาศัย
สัมผัสอรยมรรค เพราะยางคือต้นหายไปแล้ว จึงเป็นดังชুবชิตลง
ตามลำค้ำบ แดกทำลายไป ต่อจากกายแตกสิ้นชีพแล้ว เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลายจักไม่เห็นแม้ซึ่งพระตถาคต จักมีแต่เพียงโวหารว่า ได้ยินว่า นี้
เป็นศาสนาของพระศาสดาซึ่งเห็นปานนี้เท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
แสดงพระธรรมเทศนาถึงอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า เอวั วุตเต อายสุมา อานนุโท ความว่า เมื่อพระผู้มี -
พระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้เรียบร้อยแล้ว พระอานนทเถระได้ประมวลพระ
สูตรทั้งหมดตั้งแต่ต้นมา แล้วคิดว่า เราจักแสดงกำลังของพระพุทธเจ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงขนานนามพระสูตรที่ตรัส อย่างกระนั้นเลย
เราจักกราบทูลให้ทรงขนานนามพระสูตรที่ตรัสนั้น ดังนี้แล้วจึงได้กราบ
ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้.

ในบทว่า ตสุมาติห ตุวั ดังนี้ เป็นต้น มีคำประกอบความดังต่อไปนี้

คู่ก่อนอานนท เพราะในธรรมบรรยายนี้ เราจักได้จำแนกทั้ง
ประโยชน์ในโลกนี้ ทั้งประโยชน์ในโลกหน้า ฉะนั้นแล เธอจงทรง
จำธรรมบรรยายนี้ว่า อรรถชालะ บ้าง อนึ่ง เพราะในธรรมบรรยายนี้
เราได้กล่าวธรรมอันเป็นแบบแผนเป็นอันมาก ฉะนั้น เธอจงทรงจำธรรม
บรรยายอันเป็นแบบแผนนี้ว่า ธรรมชालะบ้าง อนึ่ง เพราะในธรรม
บรรยายนี้ เราได้จำแนกพระสัพพัญญุตญาณ อันชื่อว่า พรหม ด้วย
อรรถว่า ประเสริฐสุด ฉะนั้น เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ว่า พรหม-
ชालะบ้าง เพราะในธรรมบรรยายนี้ เราได้จำแนกทิวฎฐิ ๖๒ ฉะนั้น

เธอทรงจำธรรมบรรยายนี้ว่า ติฏฐิชาละบั้ง อนึ่ง เพราะใคร ๆ ฟัง
ธรรมบรรยายนี้แล้ว อาจจะย้ายเทวบุตรมารบั้ง ชันธมารบั้ง มัจจุมาร
บั้ง กิเลสมารบั้ง ฉะนั้น เธอจึงทรงจำธรรมบรรยายนี้ว่า พิชัย
สงครามอันยอดเยี่ยมบั้ง ดังนี้แล.

บทว่า อิทมโวจ ภควา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
พระสูตรทั้งสี่นี้ จำเดิมแต่จบคำนิทานจนถึงที่ตรัสว่า เธอจึงทรงจำ
ธรรมบรรยายนี้ว่า พิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมดังนี้ ทรงประกาศพระ
สัมพันธคุณอันลึกลับซึ่งอย่างยิ่ง ซึ่งมีที่ตั้งอาศัยอันใคร ๆ ไม่ฟังได้ด้วย
ปัญญาของชนเหล่าอื่น ทรงกำจัดมิดมนใหญ่คือทิฏฐิ คุงพระอาทิตย์
กำจัดความมืดฉะนั้น.

บทว่า อุตตมนา เต ภิกขุ ความว่า ภิกขุเหล่านั้น ต่างมีใจ
ชื่นบานเป็นของตนเอง อธิบายว่า เป็นผู้มิจิตฟูขึ้นด้วยปีติอันไปในพระ
พุทธเจ้า.

บทว่า ภควโต ภาสิตํ ความว่า พระสูตรนี้ประกอบด้วยเทศนา
วิลาสมีนัยอันวิจิตรอย่างนี้ คือเป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะ ดังเสียงนกกการเวก เสนาะโสต เป็นพระ
สุรเสียงเพียงดังเสียงแห่งพรหม เช่นกับทรงโสจรตรงน้ำอมฤตลงในหทัย
แห่งบัณฑิตชน.

บทว่า อภินนุํ ความว่า อนุโมทนาด้วย รับรองด้วย.

ก็ อภินนุท ศัพท์นี้ มาในอรรถว่า ตัณหา ก็มี เช่นในคำว่า
อภินนุทติ อภิวาทิ ย่อมเพลิดเพลिन ย่อมกล่าวสรรเสริญ เป็นต้น.

มาในอรรถว่า เข้าไปใกล้ ก็มี เช่นในประโยคว่า เทวดาและ

มนุษย์ทั้ง ๒ ฝ่ายต่างก็เข้าไปใกล้อาหารเป็นต้น.

มาในอรรถว่า รับประทาน ก็มี เช่นในประโยคว่า

ญาติมิตรและผู้มีใจดี ย่อมรับประทานบุคคล

ผู้ร้างแรมไปนาน แล้วกลับจากที่ไกลมาโดย

สวัสดิเป็นต้น.

มาในอรรถว่า อนุโมทนา ก็มี เช่นในประโยคว่า

อภินนุทิตวา อนุโมทิตวา แปลว่า เพลิดเพลินแล้ว อนุโมทนา
แล้วเป็นต้น.

อภินนุท ศัพท์นี้นั้น ในที่นี้ย่อมควรในความว่า อนุโมทนาและ
รับประทาน ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่ บทว่า อภินนุท ความว่า
อนุโมทนาด้วย รับประทานด้วย ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลายต่างอนุโมทนาสุภายิต ที่พระผู้มี

พระภาคเจ้าผู้คงที่ตรัสดีแล้ว รับประทานด้วยเสียด

เกล้าว่า สาธุ สาธุ ดังนี้แล.

บทว่า อิมสุมิญจ ปน เวยยาकरणสุมี ความว่า พระสูตรอัน
ไม่มีคาถาปนนี้ ก็พระสูตรนี้ เรียกว่า ไวยากรณ์ เพราะไม่มีคาถาปน

บทว่า ทสสหัสสีโลกชาตุ ความว่า โลกชาตุประมาณหมื่น
จักรวาล.

บทว่า อกมปิตุถ ฟังทราบว่ ได้ไหวในเมื่อจบพระสตรียี่เดียว
หามิได้ ข้อนี้สมดังที่ท่านพระอนนทกล่าวไว้ว่า เมื่อกำลังตรัสอยู่ ฉะนั้น
ฟังทราบว่ เมื่อกำลังทรงแสดงคลี่คลายทักขิณี ๖๒ อยู่ได้ไหวแล้วในฐานะ
๖๒ ประการ คือเมื่อเทศนาทักขิณีนั้น ๆ จบลง ๆ.

ในข้อนั้น พึงทราบแผ่นดินไหวด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ

๑. ชาติกำเริบ
๒. อานุภาพของผู้มีฤทธิ์
๓. พระโพธิสัตว์ก้าวลงสู่พระครรภ์
๔. เสด็จออกจากครรภ์พระมารดา
๕. บรรลุพระสัมโพธิญาณ
๖. ทรงแสดงพระธรรมจักร
๗. ทรงปลงอายุสังขาร
๘. เสด็จดับขันธปรินิพพาน

วินิจฉัยเหตุแม่เหล่านั้น ข้าพเจ้าจักกล่าวในคราววรรณาพระบาลี
ที่มาในมหาปรินิพพานสูตรอย่างนี้ว่า ดูก่อนอาณนที เหตุ ปัจจัย ๘
เหล่านี้แล ที่ให้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ ดังนี้ทีเดียว. ก็แผ่นดินใหญ่นี้
ได้ไหวในฐานะ ๘ แม่อื่น คือ

๑. คราวเสด็จมหาภิเนษกรรมณ์
๒. คราวเสด็จเข้าสู่โพธิมณฑลสถาน
๓. คราวรับผ้าบังสุกุล
๔. คราวซักผ้าบังสุกุล
๕. คราวแสดงกาลามสูตร
๖. คราวแสดงโคตมกสูตร
๗. คราวแสดงเวสสันดรชาดก
๘. คราวแสดงพรหมชาลสูตรนี้

ใน ๘ คราวนั้น คราวเสด็จมหาภิเนษกรรมณ์ และคราวเสด็จเข้า

สุโทธิมัตถสถาน แผ่นดินได้ไหวด้วยกำลังแห่งพระวิริยะ ครารับผ้าบังสุกุล แผ่นดินถูกกำลังความอัศจรรย์กระทบแล้วว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละมหาทวีป ๔ อันมีทวีปสองพันเป็นบริวาร ออกผนวชไปสู่ป่าช้าถือเอาผ้าบังสุกุล ได้ทรงกระทำกรรมที่ทำได้ยาก ดังนี้ ได้ไหวแล้ว คราวซักผ้าบังสุกุล และคราวแสดงเวสสันดรชาดก แผ่นดินได้ไหวด้วยความไหวมิใช่กาล คราวแสดงกาลามสูตร และคราวแสดงโคตมกสูตร แผ่นดินได้ไหวด้วยความเป็นสักขีว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าขอเป็นสักขี แต่คราวแสดงพรหมชาลสูตรนี้ เมื่อทรงแสดงสะตางคลีกลายทิกฺขุ ๖๒ ประการอยู่ ฟังทราบว่า ได้ไหวด้วยอำนาจถวายสาธุการ.

อนึ่ง มิใช่แต่ในฐานะเหล่านี้อย่างเดียวเท่านั้น ที่แผ่นดินไหว ที่จริงแผ่นดินไหวแล้ว แม้ในคราวสังคายนาทั้ง ๓ ครั้ง แม้ในวันที่พระมหินทเถระมาสู่ทวีปนี้ นั่งแสดงธรรมในชาติวัน และเมื่อพระบิณฑปาคิยเถระกวาดลานพระเจดีย์ในกัลยาณวิหาร แล้วนั่งที่ลานพระเจดีย์นั้นแหละ ยึดปีติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ เริ่มสวดพระสูตรนี้ เวลาจบพระสูตร แผ่นดินได้ไหวไปถึงน้ำรองแผ่นดินเป็นที่สุด. มีสถานที่ชื่ออัมพลัญจิกะอยู่ด้านทิศตะวันออกของโลหปราสาท พระเถระผู้กล่าวคำมกัรทีฆนิกายนั่งในสถานที่นั้น เริ่มสวดพรหมชาลสูตร แม้ในเวลาทีพระเถระเหล่านั้นสวดจบ แผ่นดินก็ได้ไหวไปถึงน้ำรองแผ่นดินเป็นที่สุดเหมือนกัน ดังนี้แล.

ด้วยอานุภาพแห่งพระสูตรอันประเสริฐไฉน ที่พระ
สยัมภูได้ทรงแสดงแล้ว แผ่นดินได้ไหวหลายครั้ง

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 287

อย่างนี้ ขอบัณฑิตทั้งหลายจงศึกษาโดยเคารพ ซึ่ง
อรรถกรรมของพระสูตรนั้น อันมีชื่อว่า พรหม-
ชาลสูตรในพระศาสนาี้ แล้วปฏิบัติโดยอุบายอัน
แยบคาย เทอญ.

วรรณนาพรหมชาลสูตร อังคที่ ๑ ในสุมังคลวิลาสินี อรรถกถา
ทีฆนิกาย

จบแล้วด้วยประการฉะนี้.

๒. สามัญญผลสูตร

(๕) ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ สวนอัมพวันของหมอชีวกโกมารภัจ กรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป วันนั้นเป็นวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันครบรอบ ๔ เดือนฤดูดอกโกมุทบาน ในราตรีเพ็ญพระจันทร์เต็มดวง พระเจ้าแผ่นดินมครพระนามว่า อชาตศัตรู เวเทหิบุตร แวดล้อมด้วยราชอำมาตย์ ประทับนั่ง ณ มหาปราสาทชั้นบน ขณะนั้น ท้าวเธอทรงเปล่งพระอุทานว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ราตรีมีพระจันทร์แจ่มกระจ่าง นำรื่นรมย์หนอ ราตรีมีพระจันทร์แจ่มกระจ่าง ช่างงามจริงหนอ ราตรีมีพระจันทร์แจ่มกระจ่าง นำชมจริงหนอ ราตรีมีพระจันทร์แจ่มกระจ่าง นำเบิกบานจริงหนอ ราตรีมีพระจันทร์แจ่มกระจ่าง เข้าลักษณะจริงหนอ วันนี้เราควรจะไปหาสมณะ หรือพราหมณ์ผู้ใดดี ที่จิตของเราผู้เข้าไปหาพึงเลื่อมใสได้ ครั้นท้าวเธอมีพระราชดำรัสอย่างนี้แล้ว ราชอำมาตย์ผู้หนึ่งจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ท่านปุรณกัสสป ปรากฏว่าเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิมหาชนยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่ บวชมานาน มีอายุล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ ขอพระองค์เสด็จเข้าไปหาท่านปุรณกัสสปนั้นเถิด เห็นด้วยเกล้าๆ ว่า เมื่อพระองค์เสด็จเข้าไปหาท่านปุรณกัสสป พระหฤทัยพึงเลื่อมใส เมื่ออำมาตย์ผู้นั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอทรงนั่งอยู่

ราชอำมาตย์อีกคนหนึ่ง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
ท่านมกขลิโคสาล ปราภฏว่า เป็นเจ้าหมู เจ้าคนะ เป็นคณาจารย์มีชื่อ
เสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิติ มหาชนยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่
บวชมานาน มีอายุล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ ขอพระองค์เสด็จเข้าไป
หาท่านมกขลิโคสาลนั้นเถิด เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เมื่อพระองค์เสด็จเข้า
ไปหาท่านมกขลิโคสาล พระหฤทัยพึงเลื่อมใส เมื่ออำมาตย์ผู้นั้นกราบทูล
อย่างนี้แล้ว ท้าวเธอก็ทรงนั่งอยู่.

ราชอำมาตย์อีกคนหนึ่ง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
ท่านอชิตเกสกัมพล ปราภฏว่า เป็นเจ้าหมู เจ้าคนะ เป็นคณาจารย์มี
ชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิติ มหาชนยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่
บวชมานาน มีอายุล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ ขอพระองค์เข้าไปหา
ท่านอชิตเกสกัมพลนั้นเถิด เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เมื่อพระองค์เสด็จเข้าไป
หาท่านอชิตเกสกัมพล พระหฤทัยพึงเลื่อมใส เมื่ออำมาตย์ผู้นั้นกราบทูล
อย่างนี้แล้ว ท้าวเธอทรงนั่งอยู่.

ราชอำมาตย์อีกคนหนึ่งจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
ท่านปฤทธกัจจายณะ ปราภฏว่า เป็นเจ้าหมู เจ้าคนะ เป็นคณาจารย์มี
ชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิติ มหาชนยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่
บวชมานาน มีอายุล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ ขอพระองค์เสด็จเข้าไปหา
ท่านปฤทธกัจจายณะนั้นเถิด เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เมื่อพระองค์เสด็จเข้าไป
หาท่านปฤทธกัจจายณะ พระหฤทัยพึงเลื่อมใส เมื่ออำมาตย์ผู้นั้นกราบทูล
อย่างนี้แล้ว ท้าวเธอก็ทรงนั่งอยู่.

ราชอำมาตย์อีกคนหนึ่ง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ

ท่านสังขยเวฬุภุมมุต ปรากฏว่า เป็นเจ้าหมุ่คณะ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิติ มหาชนยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่ บวชมานาน มีอายุล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ ขอพระองค์เสด็จเข้าไปหาท่านสังขยเวฬุภุมมุตนั้นเถิด เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เมื่อพระองค์เสด็จเข้าไปหาท่านนิครนถนาภุมมุต พระหฤทัยพึงเลื่อมใส เมื่ออำมาตย์ผู้นั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอก็ทรงนั่งอยู่

ราชอำมาตย์อีกคนหนึ่ง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ท่านนิครนถนาภุมมุต ปรากฏว่าเป็นเจ้าหมุ่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิติ มหาชนยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่ บวชมานาน มีอายุล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ ขอพระองค์เสด็จเข้าไปหาท่านนิครนถนาภุมมุตนั้นเถิด เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เมื่อพระองค์เสด็จเข้าไปหาท่านนิครนถนาภุมมุต พระหฤทัยพึงเลื่อมใส เมื่ออำมาตย์ผู้นั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอก็ทรงนั่งอยู่.

(๕๒) สมัยนั้น หมอชีวก โกมารภัจ นั่งนั่งอยู่ในที่ไม่ไกล พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่า อชาตศัตรู เวเทหิบุตร ท้าวเธอจึงมีพระราชดำรัสกะหมอชีวก โกมารภัจ ว่า ชีวกผู้สหาย ทำไมเธอจึงนั่งเสียเล่า หมอชีวก โกมารภัจ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระผู้มีภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับอยู่ ณ สวนอัมพวันของข้าพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป พระเกียรติศัพทอันงามของพระองค์ จจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้โลก เป็นสารถีฝึกคน

ที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ปลุกให้ตื่น เป็นผู้จำแนกธรรม ดังนี้ ขอพระองค์เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเถิด เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เมื่อพระองค์เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระหฤทัยพึงเลื่อมใส ท้าวเธอจึงมีพระราชดำรัสว่า ชีวกผู้สหาย ถ้อยคำนั้น ท่านจงสั่งให้เตรียมหัตถิยานไว้ หมอชีวก โกมารภัจ รับพระราชโองการแล้ว สั่งให้เตรียมช้างพังประมาณ ๕๐๐ เชือก และช้างพระที่นั่งเสร็จแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์สั่งให้เตรียมหัตถิยานพร้อมแล้ว เชิญพระองค์เสด็จได้แล้ว พระเจ้าข้า.

ครั้งนั้นแล พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร โปรดให้พวกสตรี ขึ้นช้างพัง ๕๐๐ เชือก เชือกละนางๆ แล้วจึงทรงช้างพระที่นั่ง มีผู้ถือคบเพลิง เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ ด้วยพระราชนุภาพอันยิ่งใหญ่ เสด็จไปสวนอัมพวันของหมอชีวก โกมารภัจ ครั้นใกล้จะถึงสวนอัมพวัน ท้าวเธอทรงหวาดหวั่น ครั่นคร้าม สยดสยอง ครั้นท้าวเธอทรงกลัว หวาดหวั่น มีพระโลมชาดิชูชันแล้ว จึงมีพระราชดำรัสกะหมอชีวก โกมารภัจว่า ชีวกผู้สหาย ท่านไม่ได้ลวงเราหรือ ชีวกผู้สหาย ท่านไม่ได้หลอกเราหรือ ชีวกผู้สหาย ท่านไม่ได้ล่อเรามาให้เข้าศึกหรือ ไฉนเล่าภิกษุหมู่ใหญ่ถึง ๑,๒๕๐ รูป จึงไม่มีเสียงจาม เสียงกระแอม เสียงพึมพำเลย หมอชีวก โกมารภัจ กราบทูลว่า ข้าแต่พระราชาผู้ยิ่งใหญ่ ขอพระองค์อย่าทรงหวาดหวั่นเกรงกลัวเลย พระเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ลวงพระองค์ ไม่ได้หลอกพระองค์ ไม่ได้ล่อพระองค์มาให้เข้าศึกเลย พระเจ้าข้า ขอเชิญเสด็จเข้าไปเรื่อย ๆ เถิด

พระเจ้าข้า นั้นประทับที่โรงกลมยังตามอยู่ ลำดับนั้น ท้าวเธอเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนข้างพระที่นั่งไปจนสุดทาง เสด็จลงจากข้างพระที่นั่ง ทรงดำเนินเข้าประตูโรงกลม แล้วจึงมีพระราชดำรัสกะหม่อชีวก โภมารักว่า ชีวกผู้สหาย ไหนพระผู้มีพระภาคเจ้า หม่อชีวก โภมารักกราบทูลว่า ขอเดชะ นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งพิงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา ภิกษุสงฆ์แวดล้อมอยู่.

ลำดับนั้น พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ประทับยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ทรงชำเลืองเห็นภิกษุสงฆ์นั่งสงบเหมือนห้วงน้ำใส ทรงเปล่งพระอุทานว่า ขอให้อุทัยภัทกุมารของเราจงมีความสงบอย่างภิกษุสงฆ์เดี๋ยวนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนมहाบพิตร พระองค์เสด็จมาทั้งความรัก ทูลรับว่าพระเจ้าข้า อุทัยภัทกุมารเป็นที่รักของหม่อมฉัน ขอให้อุทัยภัทกุมารของหม่อมฉัน จงมีความสงบอย่างภิกษุสงฆ์เดี๋ยวนี้เถิด พระเจ้าข้า.

(๕๓) ลำดับนั้น พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทรงน้อมถวายอัญชลีแด่ภิกษุสงฆ์ ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันจะขอทูลถามปัญหาบางเรื่องสักเล็กน้อย ถ้าพระองค์จะประทานพระวโรกาสพยากรณ์ปัญหาแก่หม่อมฉัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เชิญถามเถิดมหาบพิตร ถ้าทรงพระประสงค์. พระเจ้าอชาตศัตรู ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ศิลปศาสตร์เป็นอันมากเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิญธง พนักงานจัดกระบวนทัพ พนักงานจัดส่งเสบียง พวกอุคคราชบุตร พลอาสา ขุนพล

พลกล้า พลสวมเกราะหนัง พวกบุตรทาส พวกทำขนม ช่างกลบ ก
พนักงานเครื่องทรง พวกพ่อครัว ช่างดอกไม้ ช่างซ่อม ช่างหูก ช่างจักสาน
ช่างหม้อ นักคำนวณ พวกนับคะแนน หรือศิลปศาสตร์เป็นอันมาก แม้
อย่างอื่นใด ที่มีคติเหมือนอย่างนี้ คนเหล่านั้นย่อมอาศัยผลแห่งศิลปศาสตร์
ที่เห็นประจักษ์เลี้ยงชีพในปัจจุบัน ด้วยผลแห่งศิลปศาสตร์นั้น เขาย่อม
บำรุงตน มารดาบิดา บุตรภริยา มิตร สหาย ให้เป็นสุขอิมหนำสำราญ
บำเพ็ญทักษิณาทานอันมีผลอย่างสูง เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็น
ผล ให้เกิดในสวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ฉันทใด ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ พระองค์อาจทำให้รู้ถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน เหมือน
ฉันทนั้นได้หรือไม่.

พ. มหาบพิตร พระองค์ทรงจำได้หรือไม่ว่า ปัญหาข้อนี้มหาบพิตร
ได้ตรัสถามสมณพราหมณ์แม้พวกอื่นแล้ว.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันจำได้ ปัญหาข้อนี้หม่อมฉัน
ได้ถามสมณพราหมณ์พวกอื่นแล้ว.

พ. มหาบพิตร สมณพราหมณ์เหล่านั้นพยากรณ์อย่างไร ถ้ามหา
บพิตรไม่หนักพระทัย ก็ตรัสเถิด.

อ. ณ ที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าหรือท่านผู้เปรียบดั่งพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าประทับนั่งอยู่ หม่อมฉันไม่หนักใจ พระเจ้าข้า.

พ. ถ้าอย่างนั้น โปรดมีพระดำรัสเถิด.

(๕๔) อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยหนึ่ง ณ กรุงราชคฤห์นี้
หม่อมฉันเข้าไปหาครุฑรูปกัศป ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับครุฑรูปกัศป
ครั้งผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง

หนึ่ง ครั้นแล้ว หม่อมฉันได้กล่าวคำนี้กะ**ครูบูรณกัสสป**ว่า ท่านกัสสป ผู้เจริญ ศิลปศาสตร์เป็นอันมากเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิฐรง พนักงานจัดกระบวนทัพ พนักงานจัดส่งเสบียง พวก อุกกราชบุตร พลาสา ขุนพล พลกล้า พลสวมเกราะหนัง พวกบุตร ทาส พวกทำขนม ช่างกลบค พนักงานเครื่องสร้ง พวกพ่อครัว ช่าง ดอกไม้ ช่างซ่อม ช่างหูก ช่างจักสาน ช่างหม้อ นักคำนวณ พวกนับ คะแนน หรือศิลปศาสตร์เป็นอันมาก แม้อย่างอื่นใด ที่มีคติเหมือนอย่างนี้ คนเหล่านั้นย่อมอาศัยผลแห่งศิลปศาสตร์ที่เห็นประจักษ์เลี้ยงชีพในปัจจุบัน ด้วยผลแห่งศิลปศาสตร์นั้น เขาย่อมบำรุงตน มารดาบิดา บุตรภริยา มิตร สหาย ให้เป็นสุขอิมหน้าสำราญ บำเพ็ญทักษิณาทาน อันมีผลอย่างสูง เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ ในสมณ- พราหมณ์ทั้งหลาย ฉันทใด **ท่านกัสสปผู้เจริญ** ท่านอาจทำให้รู้ถึงสามัญญผล ที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน เหมือนฉันทนั้นได้หรือไม่ เมื่อหม่อมฉันกล่าว อย่างนี้ **ครูบูรณกัสสป**ได้กล่าวคำนี้กะหม่อมฉันว่า มหาบพิตร เมื่อบุคคล ทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่น เบียดเบียน ทำเขาให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำเขาให้เศร้าโศก ทำเขา ให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำเขาให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ทำให้เขาดิ้นรน มาสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดที่ต่อ ปล้น ไม่ให้เหลือ ทำโจรกรรมในเรือนหลัง เดียว ดักปล้นในทางเปลี่ยว ทำชู้ภริยาเขา พูดเท็จ ผู้ทำไม่ชื่อว่าทำบาป แม้หากผู้ใดจะใช้จักร ซึ่งมีคมโดยรอบเหมือนมีดโกน สังหารเหล่าสัตว์ ในปฐพีนี้ ให้เป็นลานเนื้อหนึ่ง ให้เป็นกองเนื้อหนึ่ง บาปที่มีการทำ เช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไป

ยังฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน บาบที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา ให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา บุญที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ด้วยการให้ ด้วยการฝักอินทรีย์ การสารวมศีล การกล่าวคำสัตย์ บุญที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญผลที่เห็นประจักษ์ **ครูปุณณกัศสพ** กลับตอบถึงการที่ทำแล้วไม่เป็นอันทำ ฉะนั้น เปรียบเหมือนเขาถามถึงมะม่วง ตอบขุ่นส้มละออ หรือเขาถามถึงขุ่นส้มละออ ตอบมะม่วง แม้ฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหมือนหม่อมฉันถามถึงสามัญผลที่เห็นประจักษ์ **ครูปุณณกัศสพ** กลับตอบถึงการที่ทำแล้วไม่เป็นอันทำ ฉะนั้นทีเดียว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้มีความดำริว่า โฉนคนอย่างเราจะพึงมุ่งรุกรานสมณะหรือพราหมณ์ผู้อยู่ในราชอาณาจักร ดังนี้ แล้วไม่ยินดีไม่คัดค้านภายิตของ**ครูปุณณกัศสพ** ไม่พอใจก็มีได้เปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจ ไม่เชื่อถือ ไม่คัดค้านวาจา นั้นเลย ลุกจากที่นั่งหลีกไป.

(๕๕) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยหนึ่ง ณ กรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหา**ครูมัณฑลโกศาต** ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับ**ครูมัณฑลโกศาต** ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว หม่อมฉันได้กล่าวคำนี้กะ**ครูมัณฑลโกศาต**ว่า ท่านโกศาตผู้เจริญ ศิลปศาสตร์เป็นอันมากเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า ๆ ล ๆ คนเหล่านี้ย่อมอาศัยผลแห่งศิลปศาสตร์ที่เห็นประจักษ์เลี้ยงชีพในปัจจุบัน ด้วยผล

แห่งศิลปศาสตร์นั้น เขาย่อมบำรุงตน มารดาบิดา บุตรภริยา มิตร สหาย ให้เป็นสุขอิมหน้าสำราญ บำเพ็ญทักษิณาทานอันมีผลอย่างสูง เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ฉันทใด ท่านอาจทำให้รู้ถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน เหมือน ฉันทนั้นได้หรือไม่ เมื่อหม่อมฉันทกล่าวอย่างนี้ **ครุหมักขลิโคธสา** ได้กล่าว คำนี้กะหม่อมฉันทว่า มหาบพิตร ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความเศร้าหมอง ของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ ย่อมเศร้าหมอง ย่อมไม่มีเหตุ ย่อมไม่มีปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ ย่อมบริสุทธิ์ ไม่มีการกระทำของตนเอง ไม่มีการกระทำของผู้อื่น ไม่มีการกระทำของบุรุษ ไม่มีกำลัง ไม่มี ความเพียร ไม่มีเรี่ยวแรงของบุรุษ ไม่มี ความบากบั่นของบุรุษ สัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวง ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มี ความเพียร แปรไปตามเคราะห์ดีเคราะห์ร้าย ตามความประจวบ ตามความ เป็นเอง ย่อมเสวยสุขเสวยทุกข์ ในอภิสชาติทั้ง ๖ เท่านั้น อนึ่ง กำเนิดที่ เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๐๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรม ๑ ธรรมถึง ปฏิปทา ๖๒ อंतरกัป ๖๒ อภิสชาติ ๖ ปุริสภูมิ ๘ อาชีวก ๔,๕๐๐ ปริพาชก ๔,๕๐๐ นาควาส ๔,๕๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓,๐๐๐ โรชธาตุ ๓๖ สัตถุญครรรค์ ๗ อสัตถุญครรรค์ ๗ นิคันฐีครรรค์ ๗ เทวดา ๗ มนุษย์ ๗ ปีศาจ ๗ สระ ๗ ปวภูชะ ๗ ปวภูชะ ๗๐๐ เหวใหญ่ ๗ เหวน้อย ๗๐๐ สุบิน ๗ สุบิน ๗๐๐ จุลมหากัป ๘,๐๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ ที่พาลและบัณฑิต เร่ร่อน ท่องเที่ยวไป แล้วจักทำที่สุดทุกข์ได้ ความ สมหวังว่า เราจักอบรมกรรมที่ยังไม่อำนาจผล ให้อำนาจผล หรือเรา

สัมพัสดุที่ต้องการที่อำนวยความสะดวกแล้ว จักทำให้สุดสิ้น ด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ ไม่มีในที่นั้น สุขทุกข์ทำให้สิ้นสุดได้ เหมือนดวงของให้หมดด้วยทะนาน ย่อมไม่มีในสงสารด้วยอาการอย่างนี้เลย ไม่มีความเสื่อมความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นเลื่อนลง พาลและบัณฑิต เร็วร้อน ท่องเที่ยวไป จักทำที่สุดทุกข์ได้ เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่ขยายไปเอง ฉะนั้น ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ครุหมักขลิโคศาลกลับพยากรณ์ถึงความบริสุทธิ์ด้วยการเวียนว่าย เหมือนเขาถามถึงมะม่วง ตอบขนุนตำมะลอ หรือ เขาถามถึงขนุนตำมะลอ ตอบมะม่วง แม้นั้นใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ครุหมักขลิโคศาลกลับพยากรณ์ถึงความบริสุทธิ์ด้วยการเวียนว่าย ฉะนั้นทีเดียว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้มีความดำริว่า ไฉนคนอย่างเราจะพึงมั่งรุกรานสมณะหรือ พราหมณ์ผู้อยู่ในราชอาณาจักร ดังนี้ แล้วไม่ยินดี ไม่คัดค้านภษิตของครุหมักขลิโคศาล ไม่พอใจ ก็มีได้เปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจ ไม่เชื่อถือ ไม่คัดค้านวาจานั้นเลย ลุกจากที่นั่งหลีกไป.

(๕๖) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยหนึ่ง ณ กรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหาครูอชิตเกสภัมพล ถึงที่อยู่ ๆ ล ฯ ครั้นแล้วหม่อมฉันได้กล่าวคำนี้กะครูอชิตเกสภัมพลว่า ท่านอชิตผู้เจริญ ศิลปศาสตร์เป็นอันมาก เหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า ฯ ล ฯ คนเหล่านั้นย่อมอาศัยผลแห่งศิลปศาสตร์ที่เห็นประจักษ์ เลี้ยงชีพในปัจจุบัน ด้วยผลแห่งศิลปศาสตร์นั้น เขาย่อมบำรุงตน มารดาบิดา บุตรภริยา มิตร สหาย ให้เป็นสุขอิมหนาสำราญ บำเพ็ญทักษิณาทานอันมีผลอย่างสูง เป็นไปเพื่อให้ได้อรรถมนต์ดี มีสุขเป็น

ผล ให้เกิดในสวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย จันใด ท่านอาจทำให้
รู้ถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน เหมือนฉันทันได้หรือไม่ เมื่อ
หม่อมฉันกล่าวอย่างนี้ **ครูชิตเกสกัมพล** ได้กล่าวคำนี้กะหม่อมฉันว่า
มหาบพิตร ท่านไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบาก
แห่งกรรมที่ทำได้ทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาบิดาไม่มีคุณ
สัตว์ผู้เกิดหุดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบปฏิบัติชอบ ซึ่งกระทำ
โลกนี้และโลกอื่นให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง
ไม่มีในโลก คนเรานี้เป็นแต่ประชุมมหาภูตทั้ง ๔ เมื่อทำกาลกิริยา ธาตุ
ดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลม
ไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ คนทั้งหลายมี
เพียงเป็นที่ ๕ จะห้ามเขาไป ร่างกายปรากฏอยู่แต่ป่าช้า กลายเป็นกระดูก
มีสีจูดสีนกกพิราบ การเช่นสรวงมีเท่าเป็นที่สุด ท่านนี้คนเขลาบัญญัติไว้
คำของคนบางพวกพูดว่า มีผล ๆ ล้วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพ้อเพราะ
กายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญพินาศสิ้น เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อม
ไม่เกิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็น
ประจักษ์ **ครูชิตเกสกัมพล** กลับตอบถึงความขาดสูญ เหมือนเขาถามถึง
มะม่วง ตอบขุ่นส้มละอ หรือเขาถามถึงขุ่นส้มละอ ตอบมะม่วง
แม้จันใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็น
ประจักษ์ **ครูชิตเกสกัมพล** กลับตอบถึงความขาดสูญ จันนั้นทีเดียว
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้มีความดำริว่า ไฉนคนอย่างเราจะพึงมุ่ง
รุกรานสมณะ หรือพราหมณ์ผู้อยู่ในราชอาณาจักร ดังนี้ แล้วไม่ยินดี ไม่
คัดค้านภายิตของ**ครูชิตเกสกัมพล** ไม่พอใจ ก็มีได้เปล่งวาจาแสดงความ

ไม่พอใจ ไม่เชื่อถือ ไม่คัดค้านวาทนั้นเลย ลุกจากที่นั่งหลีกไป.

(๕๗) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยหนึ่ง ณ กรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหา**ครูปุกุทธกัจจาย**นะถึงที่อยู่ ฯลฯ ครั้นแล้วหม่อมฉันได้กล่าวคำนี้กะ**ครูปุกุทธกัจจาย**นะว่า ท่านกัจจายนะผู้เจริญ ศิลปศาสตร์เป็นอันมากเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า ฯลฯ คนเหล่านั้นย่อมอาศัยผลแห่งศิลปศาสตร์ที่เห็นประจักษ์เลี้ยงชีพในปัจจุบัน ด้วยผลแห่งศิลปศาสตร์นั้น เขาย่อมบำรุงตน มารดาบิดา บุตรภริยา มิตร สหาย ให้เป็นสุขอิมหนา สำราญ บำเพ็ญทักษิณาทานอันมีผลอย่างสูง เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ฉันทใด ท่านอาจทำให้รู้ถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน เหมือนฉันนั้นได้หรือไม่ เมื่อหม่อมฉันกล่าวอย่างนี้ **ครูปุกุทธกัจจาย**นะ ได้กล่าวคำนี้กะหม่อมฉันว่า มหาบพิตร สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีใครให้เนรมิต เป็นสภาพยั่งยืน ตั้งมั่นคงยอดกุเขา ตั้งมั่นคงเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์ แก่กันและกัน สภาวะ ๗ กองเป็นไฉน คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะเป็นที่ ๗ สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต เป็นสภาพยั่งยืน ตั้งมั่นคงยอดกุเขา ตั้งมั่นคงเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์ แก่กันและกัน ผู้ฆ่าเองก็ดี ผู้ฆ่าให้ฆ่าก็ดี ผู้ได้ยินก็ดี ผู้กล่าวให้ได้ยินก็ดี ผู้เข้าใจความก็ดี ผู้ทำให้เข้าใจความก็ดี ไม่มีในสภาวะ ๗ กองนั้น ด้วยว่า

บุคคลจะเอาศาสตราอย่างคมตัดศีรษะกัน ไม่เชื่อว่าใคร ๆ ปลงชีวิตใคร ๆ เป็นแต่ศาสตราสอดเข้าไปตามช่องแห่งสภาวะ ๗ กองเท่านั้น ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันถามถึงสามัญผลที่เห็นประจักษ์ **ครูปุกทกัจจาย** นะกลับเอาเรื่องอื่นมาพยากรณ์ เหมือนเขาถามถึงมะม่วง ตอบขุ่น ลำมะลอ หรือเขาถามถึงขุ่นลำมะลอ ตอบมะม่วง แม้ฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญผลที่เห็นประจักษ์ **ครูปุกทกัจจาย** นะกลับเอาเรื่องอื่นมาพยากรณ์ ฉันนั้นทีเดียว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้มีความดำริว่า ไฉนคนอย่างเราจะพึงมุงรุกรานสมณะ หรือพราหมณ์ผู้อยู่ในราชอาณาจักร ดังนี้ แล้วไม่ยินดี ไม่คัดค้านภายิตของ**ครูปุกทกัจจาย** นะ ไม่พอใจ ก็มีได้เปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจ ไม่เชื่อถือ ไม่คัดค้านวาจานั้นเลย ลุกจากที่นั่งหลีกไป.

(๕๘) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยหนึ่ง ณ กรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหา**ครุณิครนถนาฏบุตร** ถึงที่อยู่ ๆ ล ๆ ครั้นแล้วหม่อมฉันได้กล่าวคำนี้กะ**ครุณิครนถนาฏบุตร** ว่า ท่านอัคคิเวสสนะผู้เจริญ ศิลปศาสตร์เป็นอันมากเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า ๆ ล คนเหล่านั้นย่อมอาศัยผลแห่งศิลปศาสตร์ที่เห็นประจักษ์เลี้ยงชีพในปัจจุบัน ด้วยผลแห่งศิลปศาสตร์นั้น เขาย่อมบำรุงตน มารดาบิดา บุตรภริยา มิตร สหาย ให้เป็นสุขอิมหนา สำราญ บำเพ็ญทักษิณาทานอันมีผลอย่างสูง เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ฉันใด ท่านอาจทำให้รู้ถึงสามัญผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน เหมือนฉันนั้นได้หรือไม่ เมื่อหม่อมฉันกล่าวอย่างนี้ **ครุณิครนถนาฏบุตร** ได้กล่าวคำนี้กะหม่อมฉันว่า มหาบพิตร นิครนถ์ในโลกนี้ เป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ

นิครนถ์เป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ เป็นโฉน มหาบพิตร
นิครนถ์ในโลกนี้ เป็นผู้ห้ามน้ำทั้งปวง ๑ เป็นผู้ประกอบด้วยน้ำทั้งปวง ๑
เป็นผู้กำจัดด้วยน้ำทั้งปวง ๑ เป็นผู้ประพรหมด้วยน้ำทั้งปวง ๑ นิครนถ์เป็น
ผู้สังวรแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ อย่างนี้แล มหาบพิตร เพราะเหตุที่
นิครนถ์เป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร ๔ ประการอย่างนี้ บัณฑิตจึงเรียกว่า
เป็นผู้มีตนถึงที่สุดแล้ว มีตนสำรวมแล้ว มีตนตั้งมั่นแล้ว ดังนี้ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ครุ
นิครนถนาฏบุตร กลับตอบถึงสังวร ๔ ประการ ฉะนี้ เหมือนเขาถามถึงมะม่วง
ตอบขุ่นส้มละอ หรือเขาถามถึงขุ่นส้มละอ ตอบมะม่วง แม้ฉันใด
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ครุ
นิครนถนาฏบุตรกลับตอบถึงสังวร ๔ ประการ ฉะนั้นทีเดียว ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้มีความดำริว่า โฉนคนอย่างเราจะพึงมุ่งรุกราน
สมณะหรือพราหมณ์ผู้อยู่ในราชอาณาจักร ดังนี้ แล้วไม่ยินดี ไม่คัดค้าน
ภายิตของครุ
นิครนถนาฏบุตร ไม่พอใจ ก็มีได้เปล่งวาจาแสดงความ
ไม่พอใจ ไม่เชื่อถือ ไม่คัดค้านวาจานั้นเลย ลุกจากที่นั่งหลีกไป.

(๕๕) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยหนึ่ง ณ กรุงราชคฤห์นี้ หม่อม
ฉันเข้าไปหาครุ
สตัญชัยเวฬุ
ภูบุตรถึงที่อยู่ ๑ ล ๑ ครั้นแล้วหม่อมฉันได้กล่าว
คำนี้กะครุ
สตัญชัยเวฬุ
ภูบุตรว่า ท่านสตัญชัยผู้เจริญ ศิลปศาสตร์เป็นอัน
มากเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า ๑ ล ๑ คนเหล่านั้นย่อมอาศัยผลแห่ง
ศิลปศาสตร์ที่เห็นประจักษ์เลี้ยงชีพในปัจจุบัน ด้วยผลแห่งศิลปศาสตร์
นั้น เขาย่อมบำรุงตน มารดาบิดา บุตรภริยา มิตร สหาย ให้เป็นสุข
อิมหน้าสำราญ บำเพ็ญทักษิณาทานอันที่ผลอย่างสูง เป็นไปเพื่อให้ได้

อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย จันได
ท่านอาจทำให้รู้ถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน เหมือนฉันนั้นได้
หรือไม่ เมื่อหม่อมฉันกล่าวอย่างนี้ **ครูสฤษดิ์เวทย์ภูบุตร**ได้กล่าวคำนี้
กะหม่อมฉันว่า ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกอื่นมีอยู่หรือ ถ้า
อาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะพึงทูลตอบว่ามี ความเห็นของอาตมภาพว่า
อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ ไม่ใช่ก็มิใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่
ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกอื่นไม่มีหรือ ถ้าอาตมภาพมีความ
เห็นว่าไม่มี ก็จะพึงทูลตอบว่าไม่มี...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า โลกอื่นมีด้วย
ไม่มีด้วยหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่า มีด้วยไม่มีด้วย ก็จะพึงทูล
ตอบว่า มีด้วยไม่มีด้วย... ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า โลกอื่นมีก็มิใช่ ไม่มี
ก็มิใช่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่า มีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่ ก็จะพึงทูล
ตอบว่า มีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้นมี
หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะพึงทูลตอบว่ามี...ถ้ามหาบพิตร
ตรัสถามว่า สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้นไม่มีหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่าไม่มี
ก็จะพึงทูลตอบว่าไม่มี...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้นไม่มี
ด้วยหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่า มีด้วยไม่มีด้วย ก็จะพึงทูลตอบว่า
มีด้วยไม่มีด้วย...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้น มีก็มิใช่ ไม่มี
ก็มิใช่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่า มีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่ ก็จะพึงทูล
ตอบว่า มีก็มิใช่ ไม่มีก็มิใช่...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า ผลวิบากแห่งกรรม
ที่ทำความชั่วมีอยู่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะพึงทูลตอบว่ามี...
ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วไม่มีหรือ ถ้า
อาตมภาพมีความเห็นว่าไม่มี ก็จะพึงทูลตอบว่าไม่มี... ถ้ามหาบพิตรตรัส

ถามว่า ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วมีด้วยไม่มีด้วยหรือ ถ้าอตมภาพมีความเห็นว่า มีด้วย ไม่มีด้วย ก็จะพึงทูลตอบว่า มีด้วย ไม่มีด้วย ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วมีก็มีใช่ ไม่มีก็มีใช่หรือ ถ้าอตมภาพมีความเห็นว่า มีก็มีใช่ ไม่มีก็มีใช่ ก็จะพึงทูลตอบว่า มีก็มีใช่ ไม่มีก็มีใช่...ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายเกิดอีกหรือ ถ้าอตมภาพมีความเห็นว่า เกิดอีก ก็จะพึงทูลตอบว่า เกิดอีก... ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย ไม่เกิดหรือ ถ้าอตมภาพมีความเห็นว่า ไม่เกิด ก็จะพึงทูลตอบว่า ไม่เกิด..ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายเกิดด้วย ไม่เกิดด้วยหรือ ถ้าอตมภาพมีความเห็นว่า เกิดด้วยไม่เกิดด้วย ก็จะพึงทูลตอบว่า เกิดด้วย ไม่เกิดด้วย... ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย เกิดก็มีใช่ ไม่เกิดก็มีใช่หรือ ถ้าอตมภาพมีความเห็นว่า เกิดก็มีใช่ ไม่เกิดก็มีใช่ ก็จะพึงทูลตอบว่า เกิดก็มีใช่ ไม่เกิดก็มีใช่... อตมภาพมีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่ใช่ก็มีใช่ มิใช่ไม่ใช่มิใช่ ดังนี้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ **ครู** **สญชัยเวทัลลภูตร**กลับตอบสายไปจะนี้ เหมือนเขาถามถึงมะม่วง ตอบขุ่นส้มละออ หรือเขาถามถึงขุ่นส้มละออ ตอบมะม่วง แม้ฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญ ผลที่เห็นประจักษ์ **ครูสญชัยเวทัลลภูตร**กลับตอบสายไป ฉะนั้นที่เดียว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้มีความดำริว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านี้ **ครูสญชัยเวทัลลภูตร**นี้ โง่กว่าเขาทั้งหมด งมงายกว่าเขาทั้งหมด เพราะเมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญญผลที่เห็นประจักษ์อย่างไร จึงกลับตอบสายไป หม่อมฉันได้มีความ

ดำริว่า โฉนคนอย่างเราจะพึงมุ่งรุกรานสมณะหรือพราหมณ์ ผู้อยู่ในราชอาณาจักร ดังนี้ แล้วไม่ยินดี ไม่คัดค้านภายิตของครูสฤษฏ์เวฬุภบุตร ไม่พอใจ ก็มีได้เปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจ ไม่เชื่อถือ ไม่คัดค้านวาจา นั้นเลย ลุกจากที่นั่งหลีกไป.

(๑๐๐) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้นขอทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้างว่า ศิลปศาสตร์เป็นอันมากเหล่านี้ คือ ทหารช้าง ทหารม้า ทหารรถ ทหารธนู ทหารเชิญธง ทหารจัดกระบวนทัพ ทหารหน่วยส่งเสบียง พวกอุคคราชบุตร ทหารหน่วยอาสา แม่ทัพนายกอง หน่วยทหารหาญ ทหารสวมเกราะหนัง ทหารรับใช้ หน่วยทำขนม หน่วยซักฟอก หน่วยตัดผม หน่วยทำครัว ช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างทอ ช่างจักสาน ช่างหม้อ นักคำนวณ พวกนับคะแนน หรือศิลปศาสตร์เป็นอันมาก แม้อย่างอื่นใด ที่มีคติเหมือนอย่างนี้ คนเหล่านั้นย่อมอาศัยผลแห่งศิลปศาสตร์ที่เห็นประจักษ์เลี้ยงชีพในปัจจุบัน ด้วยผลแห่งศิลปศาสตร์นั้น เขาย่อมบำรุงตน มารดาบิดา บุตรภริยา มิตร สหาย ให้เป็นสุขอิมหน้าสำราญ บำเพ็ญทักษิณาทานอันมีผลอย่างสูง เป็นไปเพื่อให้ได้ อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ฉันทิดข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์อาจทำให้รู้สามัญญผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันเหมือนฉันทันนั้นได้หรือไม่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า อาจอยู่มหาบพิตร แต่ในข้อนี้ ตถาคตจะขอขออนถามมหาบพิตรก่อน โปรดตรัสตอบตามที่พอพระทัย มหาบพิตรจะทรงเข้าพระทัยความข้อนี้เป็นไฉน สมมติว่า มหาบพิตรพึงมีบุรุษผู้เป็นทาสกรรมกร มีปกติตื่นก่อนนอนทีหลัง คอยฟังพระบัญชาว่า

จะโปรดให้ทำอะไร ประพฤติถูกพระทัย พุคจาไพเราะ คอยเฝ้าสังเกต พระพักตร์ เขาจะมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า คติของบุญ วิบากของบุญ นำอัครธรรยานัก ไม่เคยมีมา ความจริงพระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่า **อชาตศัตรูเวเทหิบุตร** พระองค์นี้ เป็นมนุษย์ แม้เราก็คือมนุษย์ แต่ พระองค์ท่านทรงเอิบอ้อม พรั่งพร้อม ได้รับบำเรออยู่ด้วยเบญจกามคุณ ประหนึ่งเทพเจ้า ส่วนเราสิเป็นทาสรับใช้ของพระองค์ท่านต้องตื่นก่อนนอนทีหลัง ต้องคอยฟังพระบัญชาว่า จะโปรดให้ทำอะไร ต้องประพฤติกให้ถูกพระทัย ต้องพุคจาไพเราะ ต้องคอยเฝ้าสังเกตพระพักตร์ เราพึงทำบุญ จะได้เป็นเหมือนพระองค์ท่าน อย่างกระนั้นเลย เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต สมัยต่อมา เขาปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต ครั้นบวชแล้ว เป็นผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจอยู่ สันโดษด้วยความมีเพียงอาหาร และผ้าปิดกายเป็นอย่างยิ่ง ยินดียิ่งในความสังัด ถ้าพวกราชบุรุษพึงกราบทูลถึงพฤติการณ์ของเขาอย่างนี้ว่า ขอเคชะ ขอพระองค์พึงทรงทราบเถิด บุรุษผู้เป็นทาสกรรมกรของพระองค์ ผู้ตื่นก่อนนอนทีหลัง คอยฟังพระบัญชาว่า จะโปรดให้ทำอะไร ประพฤติถูกพระทัย พุคจาไพเราะ คอยเฝ้าสังเกตพระพักตร์อยู่นั้น เขาปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้ว เป็นผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจอยู่ สันโดษด้วยความมีเพียงอาหาร และผ้าปิดกายเป็นอย่างยิ่ง ยินดียิ่งในความสังัด มหาบพิตรจะพึงตรัสอย่างนี้เทียวหรือว่า พ่อมหาจำเริญคนนั้นของข้ามาสิ จงมาเป็นทาสเป็นกรรมกรของข้า จงตื่นก่อนนอนทีหลัง จงคอยฟังบัญชาว่าจะให้ทำอะไร

ประพศิตให้ถูกใจ พุดไพเราะ คอยเฝ้าสังเกตดูหน้าข้าอีกตามเดิม.

พระเจ้าอชาตศัตรูทูลว่า จะเป็นเช่นนั้นไม่ได้เลย พระเจ้าข้า อันที่จริงข้าพระองค์เสียอีก ควรจะไหว้เขา ควรจะลุกรับเขา ควรจะเชื่อเชิญให้เขานั่ง ควรจะบำรุงเขาด้วยจิวร ภัณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย เกสัชบริวาร ควรจะจัดการรักษาป้องกันคุ้มครองเขาอย่างเป็นธรรม.

มหาบพิตร พระองค์จะทรงเข้าพระทัยความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น สามัญญผลที่เห็นประจักษ์จะมีหรือไม่.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น สามัญญผลที่เห็นประจักษ์มีอยู่อย่างแน่แท้.

มหาบพิตร นี้แหละสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ซึ่งตถาคตทำให้รู้เป็นข้อแรก.

(๑๐๑) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์อาจทำให้รู้สามัญญผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันแม้ข้ออื่นให้เหมือนอย่างนั้นได้หรือไม่.

อาจออยู่ มหาบพิตร แต่ในข้อนี้ตถาคตจักขอย้อนถามมหาบพิตรก่อน โปรดตรัสตอบตามที่พอพระทัย มหาบพิตร พระองค์จะทรงเข้าพระทัยความข้อนั้นเป็นไฉน สมมติว่า มหาบพิตรพึงมีบุรุษเป็นชาวนา คฤหบดี ซึ่งเสียภาษีอากรเพิ่มพูนพระราชทรัพย์ เขาจะพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า คติของบุญ วิบากของบุญ นำอัสจรรยัณก์ ไม่เคยมีมา ความจริงพระเจ้าแผ่นดินมครพระนามว่า อชาตศัตรูเวเทหิบุตร พระองค์นี้เป็นมนุษย์ แม้เราก็เป็นมนุษย์ แต่พระองค์ท่านทรงเอิบอ้อมพร้อมพร้อม บำเรออยู่ด้วยเบญจกามคุณดุจเทพเจ้า ส่วนเราเป็นชาวนาคฤหบดี ต้องเสียภาษีอากรเพิ่มพูนพระราชทรัพย์ เราพึงทำบุญจะได้เป็นเหมือนพระองค์ท่าน อย่า

กระนั้นเลย เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาหวัด ออกรบวชเป็น
บรรพชิต สมัยต่อมา เขาละกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ ละเครื่องอาภรณ์น้อยใหญ่
ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาหวัด ออกรบวชเป็นบรรพชิต เมื่อ
บวชแล้ว เป็นผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจอยู่ สันโดษด้วยความ
มีเพียงอาหารและผ้าปิดกายเป็นอย่างยิ่ง ยินดียิ่งในความสงัด ถ้าพวกราช
บุรุษพึงกราบทูลพฤติการณ์ของเขาอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์พึงทรง
ทราบเถิด บุรุษผู้เป็นชวานาคฤหบดี ซึ่งเสียดำรงอากรเพิ่มพูนพระราช
ทรัพย์ของพระองค์อยู่นั้น เขาปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาหวัด
ออกรบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้ว เขาเป็นผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา
สำรวมใจอยู่ สันโดษด้วยความมีเพียงอาหารและผ้าปิดกายเป็นอย่างยิ่ง
ยินดียิ่งในความสงัด มหาบพิตรจะพึงตรัสอย่างนี้เที่ยวหรือว่า พ่อมหา
จำเริญคนนั้นของข้ามาสิ จงเป็นชวานาคฤหบดี เสียดำรงอากรเพิ่มพูน
ทรัพย์อีกตามเดิม.

จะเป็นเช่นนั้นไม่ได้เลย พระเจ้าข้า อันที่จริงหม่อมฉันเสียอีก ควร
จะไหว้เขา ควรลุกรับเขา ควรจะเชื่อเชิญเขาให้นั่ง ควรจะบำรุงเขาด้วย
จีวร ภัณฑาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ควรจะจัดการ
รักษาป้องกันคุ้มครองเขาอย่างเป็นธรรม.

มหาบพิตร พระองค์จะทรงเข้าพระทัยความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าเมื่อ
เป็นเช่นนั้น สามัญญผลที่เห็นประจักษ์จะมีหรือไม่.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น สามัญญผลที่เห็นประจักษ์
มีอยู่อย่างแน่แท้.

มหาบพิตร นี่แหละสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ซึ่งตถาคต

ทำให้รู้ถวามหาบพิตรเป็นข้อที่ ๒.

(๑๐๒) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์อาจทำให้รู้สามัญผลที่เห็น ประจักษ์ในปัจจุบันแม้ข้ออื่น ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่า สามัญญผลที่ เห็นประจักษ์เหล่านี้ ได้หรือไม่.

อาจอยู่ มหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น มหาบพิตรจงคอยสดับ จงตั้ง พระทัยให้ดี ตถาคตจักแสดง.

ครั้งพระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่า อชาตศัตรูเวเทหิบุตร ทูล สอนพระพุทธพจน์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า มหาบพิตร พระตถาคตเสด็จอุบัติในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เอง โดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้โลก เป็น สาระถี่กบรูษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระตถาคตพระ องค์นั้น ทรงทำโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้ง ชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์แล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้ง สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์พร้อม ทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์สิ้นเชิง กฤหบดี บุตรกฤหบดี หรือผู้ เกิดภายหลังในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ย่อมฟังธรรมนั้น ครั้นฟังแล้วได้ ศรัทธาในพระตถาคต เมื่อได้ศรัทธาแล้ว ย่อมเห็นตระหนักรว่า ฌราวาส คับแค้น เป็นทางมาแห่งทุกข์ บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้ ครอบงำจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว คุณสังข์ ชัดไม่ใช่ทำได้ง่าย อย่างกระนั้นเลย เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสา-

พัสดุ ออกบวชเป็นบรรพชิต สมัยต่อมา เขาละกองโกศสมบัติน้อยใหญ่
ละเครื่องนุ่งห่มผ้าขาวพัสดุ ปลูกผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาขาวพัสดุ ออก
บวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้ว ดำรงระวางในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อม
ด้วยมรรยาทและโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทาน
ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วยกายกรรมวจีกรรมที่เป็นกุศล
มีอาชีพบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล คู่ครองทวารในอินทริย์ทั้งหลาย
ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ.

จุดศีล

(๑๐๓) มหาบพิตร อย่างไรภิกษุจึงเชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
วางไม้ วางมีด มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณาหวังประโยชน์
แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ แม้ข้อนี้ก็เป็ศีลของเธอประการหนึ่ง.

๒. เธอละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่
เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤตินเป็นขโมย เป็นผู้สะอาดอยู่
แม้ข้อนี้ก็เป็ศีลของเธอประการหนึ่ง.

๓. เธอละกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์
ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากเมถุน อันเป็นเรื่องของชาวบ้าน แม้ข้อนี้ก็
เป็ศีลของเธอประการหนึ่ง.

๔. เธอละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง
ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลก แม้
ข้อนี้ก็เป็ศีลของเธอประการหนึ่ง.

๕. เธอละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว ไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน สมานคนที่แตกร้าวกัน แล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำ ที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลืมนึกของเธอประการหนึ่ง.

๖. เธอละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะหู ชวนให้รัก จักใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลืมนึกของเธอประการหนึ่ง.

๗. เธอละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พุดถูกกาล พุดจริง พุดเป็นอรรถ พุดเป็นธรรม พุดเป็นวินัย พุดมีหลัก มีที่อ้าง มีที่สุด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลืมนึกของเธอ ประการหนึ่ง.

๘. เธอเว้นขาดจากการพรากรพิชคาม และภุตคาม.

๙. เธอฉันหนเดียว เว้นการฉันในราตรี งดเว้นการฉันในเวลา วิกาล.

๑๐. เธอเว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และ ดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล.

๑๑. เธอเว้นขาดจากการทัดทรงประดับและตกแต่งร่างกาย ด้วย ดอกไม้ ของหอม และเครื่องประเทืองผิว อันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว.

๑๒. เธอเว้นขาดจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่.

๑๓. เธอเว้นขาดจากการรับทองและเงิน.

๑๔. เธอเว้นขาดจากการรับัญญาหารคิบ.
๑๕. เธอเว้นขาดจากการรับเนื้อคิบ.
๑๖. เธอเว้นขาดจากการรับสตรี และกุมารี.
๑๗. เธอเว้นขาดจากการรับทาสี และทาส.
๑๘. เธอเว้นขาดจากการรับแพะ และแกะ.
๑๙. เธอเว้นขาดจากการรับไก่ และสุกร.
๒๐. เธอเว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา.
๒๑. เธอเว้นขาดจากการรับไรรักษา และที่ดิน.
๒๒. เธอเว้นขาดจากการประกอบทนต์กรรม และการรับใช้.
๒๓. เธอเว้นขาดจากการซื้อ การขาย.
๒๔. เธอเว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม และการโกงด้วยเครื่องตวงวัด.
๒๕. เธอเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง.
๒๖. เธอเว้นขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้น และกรรโชก แม้ข้อนี้ก็จะเป็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

จบจุลศีล

มัชฌิมศีล

(๑๐๔) ๑. ภิกษุเว้นขาดจากการพรากรพืชคาม และกุตคาม เช่น
อย่างทีสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธา
แล้ว ยังประกอบการพรากรพืชคามและกุตคามเห็นปานนี้ คือพืชเกิดแต่

เง่า พืชเกิดแต่ลำต้น พืชเกิดแต่ผล พืชเกิดแต่ยอด พืชเกิดแต่เมล็ด เป็นที่ครบห้า แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลของเธอประการหนึ่ง.

(๑๐๕) ๒. ภิภษเว็นขาดจากการบริโภคของที่ทำการสะสมไว้ เช่นอย่างทีสมณพราหมณผู้เจริญบางจำพวก ฉัน โภชนะที่เขให้ด้วยศรัทธา แล้ว ยังประกอบการบริโภคของที่ทำการสะสมไว้เห็นปานนี้ คือ สะสมข้าว สะสมน้ำ สะสมผ้า สะสมยาน สะสมที่นอน สะสมของหอม สะสมอมิส แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลของเธอประการหนึ่ง.

(๑๐๖) ๓. ภิภษเว็นขาดจากการดูการเล่น อันเป็นข้าศึกแก่ กุศล เช่นอย่างทีสมณพราหมณผู้เจริญบางจำพวก ฉัน โภชนะที่เขให้ ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนชวยดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือ การพ้อนรำ การขับร้อง การประโคม มหรสพ มีการรำเป็นต้น การ เล่านิยาย การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง ฉากบ้านเมือง ทีสวยงาม การเล่นของคนฉฉณฑาล การเล่นไม้สูง การเล่นหน้าศพ ชนช้าง ชนม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ รบนกกระทำ รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัด กระบวนทัพ กองทัพ แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลของเธอประการหนึ่ง

(๑๐๗) ๔. ภิภษเว็นขาดจากการชวนชวยเล่นการพนันอันเป็น ที่ตั้งแห่งความประมาท เช่นอย่างสมณพราหมณผู้เจริญบางจำพวก ฉัน โภชนะที่เขให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนชวยเล่นการพนัน อันเป็นที่ตั้ง แห่งความประมาทเห็นปานนี้ คือ เล่นหมากรุกแถวละ ๘ ตา แถวละ ๑๐ ตา เล่นหมากเก็บ เล่นควด เล่นหมากไหว เล่นโยนบ่วง เล่นไม้หึ่ง เล่นกำทาย เล่นสะกา เล่นเป่าใบไม้ เล่นไถน้อยๆ เล่นหกคะเมน

เล่นกัณฑ์ เล่นดวงทราย เล่นรถน้อยๆ เล่นธนูน้อยๆ เล่นเขียนทาย
กัน เล่นทายใจ เล่นเลียนคนพิการ แม้ข้อนี้ก็เป็ศิลปะของเธอประการหนึ่ง.

(๑๐๘) ๕. ภิกษุเว้นขาดจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่
เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธา
แล้ว ยังนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงให้เห็นปานนี้ คือ เตียงมีเท้าเกิน
ประมาณ เตียงมีเท้าทำเป็นรูปสัตว์ร้าย ผ้าโกเชาว์ขนยาว เครื่องลาดที่
ทำด้วยขนแกะวิจิตรด้วยลวดลาย เครื่องลาดที่ทำด้วยขนแกะสีขาวย เครื่อง
ลาดที่มีต้นฐานเป็นช่อดอกไม้ เครื่องลาดที่ยัดนุ่น เครื่องลาดขนแกะ
วิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้าย มีสีหะและเสื่อเป็นต้น เครื่องลาดขนแกะมีขนตั้ง
เครื่องลาดขนแกะมีขนข้างเดียว เครื่องลาดทองและเงินแกมไหม เครื่อง
ลาดไหมขลิบทองและเครื่องลาดขนแกะจุนางพื่อน ๑๖ คน เครื่องลาด
หลังช้าง เครื่องลาดหลังม้า เครื่องลาดในรถ เครื่องลาดที่ทำด้วยหนังสัตว์
ชื่ออินนะ อันมีขนอ่อนนุ่ม เครื่องลาดอย่างดีทำด้วยหนังชะมด เครื่อง
ลาดมีเพดาน เครื่องลาดมีหมอนข้าง แม้ข้อนี้ก็เป็ศิลปะของเธอประการ
หนึ่ง.

(๑๐๙) ๖. ภิกษุเว้นขาดจากการประกอบการประดับตกแต่ง
ร่างกายอันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญ
บางจำพวก ฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนขวยประกอบการ
ประดับตกแต่งร่างกาย อันเป็นฐานแห่งการแต่งตัวเห็นปานนี้ คือ อบตัว
โคลอวัยวะ อานน้ำหอม นวด ส่องกระจก แต้มตา ทัดดอกไม้ ประ
เทืองผิว ผัดหน้า ทาปาก ประดับข้อมือ สวมเกี้ยว ใ้ไม้เท้า ใ้กัลกยา
ใ้ดาบ ใ้ขรรค์ ใ้ร่ม สวมรองเท้าประดับวิจิตร ติดกรอบหน้า ปักปิ่น

ใช้พัศควาลวิชนี นุ่งห่มผ้าขาว นุ่งห่มผ้ามีชาย แม้ข้อนี้ก็เป็ นศีลของเธอ ประการหนึ่ง.

(๑๑๐) ๗. ภิกษุเว้นขาดจากติรัจฉานกถา เช่นอย่าง ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบติรัจฉานกถาเห็นปานนี้ คือ พูดเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตลก เรื่องทำน้ า เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ แม้ข้อนี้ก็เป็ นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(๑๑๑) ๘. ภิกษุเว้นขาดจากการกล่าวคำแก่งแย่งกัน เช่นอย่าง ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนขวยกล่าวถ้อยคำแก่งแย่งกันเห็นปานนี้ เช่นว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึง ท่านจ้ กู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก ถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์ ของท่านไม่เป็นประโยชน์ คำที่ควรจะกล่าวก่อน ท่านกลับกล่าวภายหลัง คำที่ควรจะกล่าวภายหลัง ท่านกลับกล่าวก่อน ข้อที่ท่านเคยช้ าของมา ผันแปรไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดวาทะของท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าข่มท่านได้แล้ว ท่านจงถอนวาทะเสีย มิฉะนั้นจงแก้ไขเสีย ถ้าสามารถ แม้ข้อนี้ก็เป็ นศีลของเธอประการหนึ่ง.

(๑๑๒) ๙. ภิกษุเว้นขาดจากการประกอบพฤติกรรม และการรับ

ใช้ เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโกชณะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนขยายประกอบพฤติกรรมและการรับใช้เห็นปานนี้ คือรับเป็นบุตรของพระราชา ราชมหาอำมาตย์ กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี และกุมารว่า ท่านจงไปในที่นี้ ท่านจงไปในที่โน้น ท่านจงนำเอาสิ่งนี้ไป ท่านจงนำเอาสิ่งนี้ในที่โน้นมา ดังนี้ แม้ข้อนี้ก็เป็ลศีลของเธอประการหนึ่ง.

(๑๑๓) ๑๐. ภิกษุเว้นขาดจากการพูดหลอกลวง และการพูดเลียบเคียง เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโกชณะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังพูดหลอกลวง พูดเลียบเคียง พูดหวานล้อม พูดและเล็ม แสวงหาลาภด้วยลาภ แม้ข้อนี้ก็เป็ลศีลของเธอประการหนึ่ง.

จบมัชฌิมศีล

มหาศีล

(๑๑๔) ๑. ภิกษุเว้นขาดจากการเล็งชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโกชณะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเล็งชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ทายอวัยวะ ทายนิมิต ทายฟ้าผ่าเป็นต้น ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ ทำพิธีเบิกแวงเวียนเทียน ทำพิธีช้ดเกลบบูชาไฟ ทำพิธีช้ดรำบูชาไฟ ทำพิธีช้ดข้าวสารบูชาไฟ ทำพิธีเติมเนยบูชาไฟ ทำพิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ ทำพิธีเสกเป่าบูชาไฟ ทำพิธีกรรมด้วยโลหิต เป็นหมอคูอวัยวะ คุณลักษณะที่บ้าน คุณลักษณะที่นา เป็นหมอปลุกเสก เป็นหมอผี เป็นหมอลงเลขยันต์คุ้มกันบ้านเรือน เป็นหมองู

เป็นหมอยาพิษ เป็นหมอแมลงป่อง เป็นหมอรักษาแผลหนูกัด เป็นหมอ
ทนายเสียงนก เป็นหมอทนายเสียงกา เป็นหมอทนายอายุ เป็นหมอเสกกัน
ลูกศร เป็นหมอทนายเสียงสัตว์ แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลึกลับของเธอประการหนึ่ง

(๑๑๕) ๒. ภิกษุเว้นขาดจากการเล็งชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉาน-
วิชา เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วย
ศรัทธาแล้ว ยังเล็งชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ
ทนายลักษณะแก้วมณี ทนายลักษณะผ้า ทนายลักษณะไม้พลอง ทนายลักษณะ
ศาสตรา ทนายลักษณะดาบ ทนายลักษณะศร ทนายลักษณะธนู ทนายลักษณะ
อาวุธ ทนายลักษณะสตรี ทนายลักษณะบุรุษ ทนายลักษณะกุมาร ทนายลักษณะ
กุมารี ทนายลักษณะทาส ทนายลักษณะทาสี ทนายลักษณะช้าง ทนายลักษณะ
ม้า ทนายลักษณะกระบือ ทนายลักษณะโคอุสุภะ ทนายลักษณะโค ทนาย
ลักษณะแพะ ทนายลักษณะแกะ ทนายลักษณะไก่ ทนายลักษณะนกกกระทำ
ทนายลักษณะเหี้ย ทนายลักษณะตุ่น ทนายลักษณะเต่า ทนายลักษณะมด
แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลึกลับของเธอประการหนึ่ง.

(๑๑๖) ๓. ภิกษุเว้นขาดจากการเล็งชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉาน-
วิชา เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโภชนะที่เขาให้
ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเล็งชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ
ดูฤกษ์ยามตราทัพ ว่าพระราชากักยกออก พระราชากักไม่ยกออก พระ
ราชาภายในจักยกเข้าประชิด พระราชาภายนอกจักถอย พระราชาภายนอก
จักยกเข้าประชิด พระราชาภายในจักถอย พระราชาภายในจักมีชัย
พระราชาภายนอกจักปราชัย พระราชาภายนอกจักมีชัย พระราชาภายใน
จักรปราชัย พระราชาองค์นี้จักมีชัย พระราชาองค์นี้จักปราชัย เพราะเหตุนี้ ๆ

แม้ข้อนี้ก็เป็ลลของเธอประการหนึ่ง.

(๑๑๓) ๔. ภิกขุเว็ลลขาดจากการเล็ลลขีพโดยทางผัดด้วยตริจจลน-
วิชา เช่นอย่างทีสมณพราหมณ์บางจำพวก จันโภชนะทีเขาให้ด้วยศรัทธา
เล็ลล ยังเล็ลลขีพโดยทางผัดด้วยตริจจลนวิชาเห็นปานนี้ คือ พยากรณ์ว่า
จกมีจันทรคราส จกมีสุริยคราส จกมีนักษัตรคราส ดวงจันทรดวงอาทิตย์
จกเดินถูททาง ดวงจันทรดวงอาทิตย์จกเดินผัดทาง ดาวนักษัตรจกเดิน
ถูททาง ดาวนักษัตรจกเดินผัดทาง จกมีอุกกาบาต จกมีดาวหาง จกมี
แผ่นดินไหว จกมีฟ้าร้อง ดวงจันทรดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจกขึ้น
ดวงจันทรดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจกตก ดวงจันทรดวงอาทิตย์และ
ดาวนักษัตรจกมัวหมอง ดวงจันทรดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจกกระจ่าง
จันทรคราสจกมีผลเป็นอย่างนี้ สุริยคราสจกมีผลเป็นอย่างนี้ นักษัตรคราส
จกมีผลเป็นอย่างนี้ ดวงจันทรดวงอาทิตย์เดินถูททางจกมีผลเป็นอย่างนี้
ดวงจันทรดวงอาทิตย์เดินผัดทางจกมีผลเป็นอย่างนี้ ดาวนักษัตรเดินถูท
ทางจกมีผลเป็นอย่างนี้ ดาวนักษัตรเดินผัดทางจกมีผลเป็นอย่างนี้ มีอุกกา
บาตจกมีผลเป็นอย่างนี้ มีดาวหางจกมีผลเป็นอย่างนี้ แผ่นดินไหวจกมีผล
เป็นอย่างนี้ ฟ้าร้องจกมีผลเป็นอย่างนี้ ดวงจันทรดวงอาทิตย์และดาว
นักษัตรขึ้นจกมีผลเป็นอย่างนี้ ดวงจันทรดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรตก
จกมีผลเป็นอย่างนี้ ดวงจันทรดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรมัวหมองจกมีผล
เป็นอย่างนี้ ดวงจันทรดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรกระจ่างจกมีผลเป็น
อย่างนี้ แม้ข้อนี้ก็เป็ลลของเธอประการหนึ่ง.

(๑๑๔) ๕. ภิกขุเว็ลลขาดจากการเล็ลลขีพโดยทางผัดด้วยตริจจลน
วิชา เช่นอย่างทีสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก จันโภชนะทีเขาให้ด้วย

ศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ พยากรณ์ว่า จักมีฝนดี จักมีฝนแล้ง จักมีภิกษาหาได้ง่าย จักมีภิกษาหาได้ยาก จักมีความเกษม จักมีภัย จักเกิดโรค จักมีความสำราญหาโรคมิได้ หรือนับคะแนนคำนวณ นับประมวลแต่งภาพย์ โลกาศาสตร์ แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลืมนึกของเธอประการหนึ่ง.

(๑๑๕) ๖. ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชา เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโกชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ให้ฤกษ์อวามงคล ให้ฤกษ์วิวามงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์เก็บทรัพย์ ฤกษ์จ่ายทรัพย์ ฤกษ์โชคดี ฤกษ์เคราะห์ ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนต์ให้ลี้नกระด้าง ร่ายมนต์ให้กางเข็ง ร่ายมนต์ให้มีอัสัน ร่ายมนต์ให้หูไม่ได้ยินเสียง เป็นหมอทรงกระจก เป็นหมอทรงหญิงสาว เป็นหมอทรงเจ้า บวงสรวงพระอาทิตย์ บวงสรวงท้าวมหาพรหม ร่ายมนต์ฟันไฟ ทำพิธีเชิญขวัญ แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลืมนึกของเธอประการหนึ่ง.

(๑๒๐) ๗. ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชา เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโกชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ทำพิธีบนบาน ทำพิธีแก้บน ร่ายมนต์ขับผี สอนมนต์ป้องกันบ้านเรือน ทำกะเทยให้กลับเป็นชาย ทำชายให้กลายเป็นกะเทย ทำพิธีปลุกเรื้อน ทำพิธีบวงสรวงพื้นที่ พนน้ำมนต์ รคน้ำมนต์ ทำพิธีบูชาไฟ ปรงยาสำรอก ปรงยาถ่าย ปรงยาถ่ายโทษเบื้องบน ปรงยาถ่ายโทษเบื้องล่าง ปรงยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยอดหู ปรงยาตา ปรงยานัตถุ์ ปรงยา

ทากัด ปรงยาทาสมาน ป้ายยาตา ทำการผ่าตัด รักษาเด็ก ชะแผล
แม้ข้อนี้ก็เป็นที่ลของเธอประการหนึ่ง.

(๑๒๑) มหาบพิตร ภิกษุสมบุรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสบ
ภัยแต่ไหน ๆ เลย เพราะศีลสังวรนั้นเปรียบเหมือนนักษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษก
กำจัดราชศัตรูได้แล้ว ย่อมไม่ประสบภัยแต่ไหน ๆ เพราะราชศัตรูนั้น
มหาบพิตร ภิกษุก็จั้นนั้นนั่นแล สมบุรณ์ด้วยศีลอย่างนี้แล้ว ย่อมไม่
ประสบภัยแต่ไหน ๆ เพราะศีลสังวรนั้น ภิกษุสมบุรณ์ด้วยอริยศีลชั้นนี้
ย่อมได้เสวยสุขอันปราศจากโทษในภายใน มหาบพิตร ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้
ถึงพร้อมด้วยศีล ด้วยประการดังกล่าวมานี้แล.

จบมหาศีล

อินทริย์สังวร

(๑๒๒) มหาบพิตร อย่างไร ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารใน
อินทริย์ทั้งหลาย.

มหาบพิตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถืออนิมิต
ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทริย์ ที่เมื่อไม่สำรวม
แล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออกิขณาและโทมนัสครอบงำ
นั้น เชื่อว่า รักษาจักขุนทริย์ เชื่อว่าถึงความสำรวมในจักขุนทริย์ ภิกษุ
ฟังเสียงด้วยโสต.....ดมกลิ่นด้วยฆานะ.....ลิ้มรสด้วยชีวหา
..... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย..... รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ
แล้ว ไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย์

ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออกิขณาและ โทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่า รัักษามนินทรีย์ ชื่อว่า ถึงความสำรวมใน มนินทรีย์ ภิกษุประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้ ย่อมได้เสวย สุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสในภายใน महाบพิตร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้คุ้มครอง ทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ด้วยประการดังกล่าวมานี้แล.

(๑๒๓) มหาบพิตร อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยสติ สัมปชัญญะ.

มหาบพิตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการก้าวเข้า ในการเหยียดออก ในการทรงสังฆาฏี บาตร และจีวร ในการจัน ในการดื่ม ในการเคี้ยว ในการล่อม ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง มหาบพิตร ภิกษุ ชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ด้วยประการดังกล่าวมานี้แล.

(๑๒๔) มหาบพิตร อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ.

มหาบพิตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรเป็น เครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง เธอจะไปทาง ทิศภาคใด ๆ ก็ถือไปได้เอง มหาบพิตร นกมีปีกจะบินไปทางทิศภาค ใด ๆ ก็มีแต่ปีกของตัวเป็นภาระบินไปฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล เป็นผู้ สันโดษด้วยจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหาร ท้อง เธอจะไปทางทิศภาคใด ๆ ก็ถือไปได้เอง มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ ด้วยประการดังกล่าวมานี้แล.

(๑๒๕) ภิกษุนั้นประกอบด้วยศีลขันธ อินทรีย์สังวร สติสัมป-

สัญญา และสันโดษอันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว ย่อมเสพเสนาสนะอันสังัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้ง ลอมฟาง ในกาลภายหลังภัต เธอกลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอละความเพ่งเล็งในโลก มีใจปราศจากความ เพ่งเล็งอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้ ละความประทุษร้าย คือพยาบาท ไม่คิดพยาบาท มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง อยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้ายคือพยาบาทได้ ละถีนมิทชะ แล้ว เป็นผู้ปราศจากถีนมิทชะ มีความกำหนดหมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติ สัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทชะได้ ละอุทธัจจกุกกุจจะ แล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ ณ ภายใน ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์ จากอุทธัจจกุกกุจจะได้ ละวิจิกิจฉาแล้ว เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉา ไม่มีความ คลางแคลงในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา ได้.

(๑๒๖) มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงกู้หนี้ ไปประกอบ การงาน การงานของเขาจะพึงสำเร็จผล เขาจะพึงใช้หนี้ที่เป็นต้นทุนเดิม ให้หมดสิ้น และทรัพย์ที่เป็นกำไรของเขาจะพึงมีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภริยา เขาพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรากู้หนี้ไปประกอบการทำงาน บัดนี้ การงานของเราสำเร็จผลแล้ว เราได้ใช้หนี้ที่เป็นต้นทุนเดิมให้หมดสิ้นแล้ว และทรัพย์ที่เป็นกำไรของเรา ยังมีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภริยา ดังนี้ เขาจะ พึงได้ความปราโมทย์ถึงความโสมนัส มีความไม่มีหนี้เป็นเหตุ ฉันท.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงเป็นผู้มีอาพาธ ถึงความลำบาก เจ็บหนัก บริโภคอาหารไม่ได้ และไม่มีกำลังกาย สมัยต่อมา เขาพึง

หายจากอาพาธนั้น บริโภคอาหารได้ และมีกำลังกาย เขาจะพึงคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นผู้มีอาพาธ ถึงความลำบาก เจ็บหนัก บริโภคอาหารไม่ได้ และไม่มีกำลังกาย บัดนี้ เราหายจากอาพาธนั้นแล้ว บริโภคอาหารได้ และมีกำลังกาย ดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีความไม่มีโรคนั้นเป็นเหตุ ฉันทิ.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงถูกจำอยู่ในเรือนจำ สมัยต่อมา เขาพึงพ้นจากเรือนจำนั้นโดยสวัสดิ ไม่มีภัย ไม่ต้องเสียทรัพย์อะไร ๆ เลย เขาจะพึงคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราถูกจองจำอยู่ในเรือนจำ บัดนี้เราพ้นจากเรือนจำนั้นโดยสวัสดิ ไม่มีภัยแล้ว และเราไม่ต้องเสียทรัพย์อะไร ๆ เลย ดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีการพ้นจากเรือนจำนั้นเป็นเหตุ ฉันทิ.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงเป็นทาส ไม่ได้พึงตัวเอง พึ่งผู้อื่น ไปไหนตามความพอใจไม่ได้ สมัยต่อมา เขาพึงพ้นจากความเป็นทาสนั้น พึ่งตัวเอง ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทยแก่ตัว ไปไหนได้ตามความพอใจ เขาจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นทาส พึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งผู้อื่น ไปไหนตามความพอใจไม่ได้ บัดนี้เราพ้นจากความเป็นทาสนั้นแล้ว พึ่งตัวเอง ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทยแก่ตัว ไปไหนได้ตามความพอใจ ดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีความเป็นไทยแก่ตัวนั้นเป็นเหตุ ฉันทิ.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษมีทรัพย์ มีโภคสมบัติ พึ่งเดินทางไกลกันดาร หาอาหารได้ยาก มีภัยเฉพาะหน้า สมัยต่อมา เขาพึงข้ามพ้นทางกันดารนั้นได้ บรรลุถึงหมู่บ้านอันเกษม ปลอดภัยโดยสวัสดิ

เขาจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรามีทรัพย์ มีโภคสมบัติ เดินทางไกลกันดาร หาอาหารได้ยาก มีภัยเฉพาะหน้า บัดนี้ เราข้ามพ้นทางกันดารนั้น บรรลุถึงหมู่บ้านอันเกษม ปลอดภัย โดยสวัสดิแล้ว ดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีภูมิสถานอันเกษมนั้นเป็นเหตุ ฉันท.

มหาบพิตร ภิกษุพิจารณาเห็นนิเวรณ ๕ ประการเหล่านี้ ที่ยังละไม่ได้ในตนเหมือนหนี่ เหมือนโรค เหมือนเรือนจำ เหมือนความเป็นทาส เหมือนทางไกลกันดาร และเธอพิจารณาเห็นนิเวรณ ๕ ประการที่ละได้แล้วในตน เหมือนความไม่มีหนี่ เหมือนความไม่มีโรค เหมือนการพ้นจากเรือนจำ เหมือนความเป็นไทยแก่ตน เหมือนภูมิสถานอันเกษมนั้นแล.

(๑๒๗) เมื่อเธอพิจารณาเห็นนิเวรณ ๕ ประการเหล่านี้ที่ละได้แล้วในตน ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อปราโมทย์แล้ว ย่อมเกิดปีติ เมื่อมีปีติในใจ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้ว ย่อมได้เสวยสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น เธอสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เธอทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอิบอím ซาบซ่านด้วยปีติ และสุขเกิดแต่วิเวก ไม่มีส่วนใด ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุขเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนพนักงานทรงसन หรือลูกมือพนักงานทรงसनผู้ฉลาด จะพึงใส่ผงอาบน้าลงในภาชนะสำริด แล้วพรมด้วยน้ำหมักไว้ ตกเวลาเย็น ก้อนผงอาบน้าซึ่งยางซึ่มไปจับติดกันทั่วทั้งหมด ย่อมไม่กระจายออกฉันท ฉันทก็ฉันทนั้นแล ทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น

เอิบอ้อม ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ไม่มีส่วนใด ๆ แห่งกาย
ของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง.

มหาบพิตร นี่แหละสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีต
กว่าสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ๆ.

(๑๒๘) มหาบพิตร อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุดุติยฌาน
มีความผ่อนคลายแห่งใจในภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตก วิจารณ์
สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอทำกาย
นี้แหละ ให้ชุ่มชื้น เอิบอ้อม ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ไม่มี
ส่วนใด ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึก มีน้ำปั่นป่วน ไม่มีทางที่น้ำ
จะไหลมาได้ ทั้งในด้านตะวันออก ด้านใต้ ด้านตะวันตก ด้านเหนือ
ทั้งฝนก็ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล แต่สายน้ำเย็น พุดขึ้นจากห้วงน้ำนั้นแล้ว
จะพึงทำห้องน้ำนั้นแหละให้ชุ่มชื้น เอิบอ้อม ซาบซ่านด้วยน้ำเย็น ไม่มี
เอกเทศไหน ๆ แห่งห้วงน้ำนั้นทั้งหมด ที่น้ำเย็นจะไม่พึงถูกต้องฉันใด
ภิกษุก็ฉันนั้นแล ย่อมทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้นเอิบอ้อมซาบซ่านด้วยปีติ
และสุขเกิดแต่สมาธิ ไม่มีส่วนใด ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและ
สุขเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง มหาบพิตร นี่แหละสามัญญผลที่เห็นประจักษ์
ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ๆ.

(๑๒๙) มหาบพิตร อีกประการหนึ่ง ภิกษุมือเบกขา มีสติ
มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไป บรรลุดุติยฌาน ที่
พระอรียะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็น
สุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื้น เอิบอ้อม ซาบซ่านด้วยสุขอันปราศจากปีติ

ไม่มีส่วนใด ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่สุขอันปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนในกอบัวขาบ ในกอบัวหลวง หรือในกอบัวขาว ดอกบัวขาบ ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว บางเหล่าซึ่งเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้น ชุ่มชื้น เอบอบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตลอดยอตลอดเงา ไม่มีส่วนใด ๆ แห่งดอกบัวขาบ ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว ทั่วทุกส่วน ที่น้ำเย็นจะไม่พึงถูกต้องฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล ย่อมทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอบอบซาบซ่านด้วยสุขอันปราศจากปีติไม่มีส่วนใด ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่สุขอันปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง มหาบพิตร นี้แหละสามัญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญผลที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ๆ.

(๑๓๐) มหาบพิตร อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุดุคตถมาน ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธฺิอยู่ เธอนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้แหละด้วยใจอันบริสุทธฺิผ่องแผ้ว ไม่มีส่วนใด ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธฺิผ่องแผ้วจะไม่ถูกต้อง.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงนั่งคลุมตัวตลอดศีรษะด้วยผ้าขาว ไม่มีส่วนใด ๆ แห่งกายทุก ๆ ส่วนของเขาที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้องฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล เธอนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้แหละด้วยใจอันบริสุทธฺิผ่องแผ้ว ไม่มีส่วนใด ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธฺิผ่องแผ้วจะไม่ถูกต้อง มหาบพิตร นี้แหละสามัญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญผลที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ๆ.

(๑๓๑) ภิกษุ นั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธี ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน อดทนแก่การทำงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อญาณทัตสนะ เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายของเรา นี้แล มีรูป ประกอบด้วยมหาภูต ๔ เกิดแต่มารดาบิดา เติบโตขึ้นด้วย ข้าวสุกและขนมสด ไม่เที่ยง ต้องอบ ต้องนวดพั้น มีอันทำลาย และ กระจัดกระจายเป็นธรรมดา และวิญญูณของเรา นี้ ก็อาศัยอยู่ในกายนี้ เนื่องอยู่ในกายนี้.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์อันงาม เกิดเอง ๘ เหลี่ยม นายช่างเจียรระไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มีด้ายเขียว เหลือง แดง ขาว หรือนวลร้อยอยู่ในนั้น บุรุษมีจักขุจะพึงหยิบแก้วไพฑูรย์นั้น วางไว้ในมือแล้วพิจารณาเห็นว่า แก้วไพฑูรย์นี้งาม เกิดเอง บริสุทธี ๘ เหลี่ยม นายช่างเจียรระไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มี ด้ายเขียว เหลือง แดง ขาว หรือนวลร้อยอยู่ในนั้นฉันใด ภิกษุ ก็ ฉะนั้นแล เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธี ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน อดทนแก่การทำงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิต ไปเพื่อญาณทัตสนะ เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายของเรา นี้แล มีรูปประกอบด้วย มหาภูต ๔ เกิดแต่มารดาบิดา เติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด ไม่เที่ยง ต้องอบ ต้องนวดพั้น มีอันทำลาย และกระจัดกระจายเป็น ธรรมดา และวิญญูณของเรา นี้ก็อาศัยอยู่ในกายนี้ เนื่องอยู่ในกายนี้ มหาบพิตร นี้แหละสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่า สามัญญผลที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ๆ.

(๑๓๒) ภิกษุ นั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธี ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส

ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้
ยอมโน้มโน้มจิตไปเพื่อนิรมิตรูป อันเกิดแต่ใจ คือ นิรมิตกายอื่นจาก
กายนี้ มีรูปเกิดแต่ใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงชักไม้้อออกจากหญาปล้อง เขา
จะพึงคิดอย่างนี้ว่า นี่หญาปล้อง นี้ไม้้อ หญาปล้องอย่างหนึ่ง ไม้้ออย่างหนึ่ง
แต่ก็ไม้้อชักออกจากหญาปล้องนั่นเอง อีกนัยหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษจะ
พึงชักดาบออกจากฝัก เขาจะพึงคิดอย่างนี้ว่า นี้ดาบ นี้ฝัก ดาบอย่างหนึ่ง
ฝักอย่างหนึ่ง แต่ก็ดาบชักออกจากฝักนั่นเอง อีกนัยหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษ
จะพึงยกงูออกจากข้อง เขาจะพึงคิดอย่างนี้ว่า นี้งู นี้ข้อง งูอย่างหนึ่ง
ข้องอย่างหนึ่ง แต่ก็งูยกออกจากข้องนั่นเองฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล
เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธี ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน
ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เธอยอมโน้มโน้มจิตไปเพื่อ
นิรมิตรูป อันเกิดแต่ใจ คือนิรมิตกายอื่นจากกายนี้ มีรูปเกิดแต่ใจ มี
อวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง มหาบพิตร นี้แหละ
สามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญญผลที่เห็น
ประจักษ์ช้อก่อน ๆ.

(๑๓๓) ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธี ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส
ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้
ยอมโน้มโน้มจิตไปเพื่อแสดงฤทธิ์ เธอบรรลุอิทธิวิธีหลายประการ คือ
คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้
ทำให้หายไปก็ได้ กะลุ่มกำแพงภูเขาไปได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้
ผุดขึ้น ดำลง แม้นในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือน

เดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์ พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมาก ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกาย ไปตลอดพรหมโลกก็ได้.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนช่างหม้อ หรือลูกมือของช่างหม้อผู้ฉลาด เมื่อนวดดินดีแล้ว ต้องการภาชนะชนิดใด ๆ พึงทำภาชนะชนิดนั้น ๆ ให้สำเร็จได้ อีกนัยหนึ่ง เปรียบเหมือนช่างงา หรือลูกมือของช่างงา ผู้ฉลาด เมื่อแต่งงาดีแล้ว ต้องการเครื่องงาชนิดใด ๆ พึงทำเครื่องงา ชนิดนั้น ๆ ให้สำเร็จได้ อีกนัยหนึ่ง เปรียบเหมือนช่างทอง หรือลูกมือ ของช่างทองผู้ฉลาด เมื่อหลอมทองดีแล้ว ต้องการทองรูปพรรณชนิด ใด ๆ พึงทำทองชนิดนั้น ๆ ให้สำเร็จได้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล เมื่อ จิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ครอบแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อแสดง ฤทธิ์ เรอบรรลุฤทธิ์วิธีหลายประการ คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ทำให้หายไปก็ได้ทะลุฝ่ากำแพง ภูเขาไปได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้น ดำลงในแผ่นดินเหมือน ในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศ เหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมาก ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ มหาบพิตร นี้แหละสามัญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญผลที่ เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ๆ.

(๑๓๔) ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ครอบแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้

ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อทิพยโสต เธอย่อมได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกล และใกล้ ด้วยทิพยโสต อันบริสุทธิ์ ล่วงโสตของมนุษย์.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกล เขาจะฟังได้ยินเสียงกลองบ้าง เสียงตะโพนบ้าง เสียงสังข์บ้าง เสียงบัณเฑาะว์บ้าง เสียงเปิงมางบ้าง เขาจะฟังเข้าใจว่า เสียงกลองดังนี้บ้าง เสียงตะโพนดังนี้บ้าง เสียงสังข์ดังนี้บ้าง เสียงบัณเฑาะว์ดังนี้บ้าง เสียงเปิงมางดังนี้บ้างฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อทิพยโสต เธอย่อมได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและอยู่ใกล้ ด้วยทิพยโสต อันบริสุทธิ์ ล่วงโสตของมนุษย์ มหาบพิตร นี้แหละสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ๆ.

(๑๓๕) ภิกษุฉันนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ เธอย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นด้วยใจ คือจิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ ก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหตฺถุ์ ก็รู้ว่าจิตหตฺถุ์ หรือจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหรรคต ก็รู้ว่าจิตเป็นมหรรคต หรือจิตไม่เป็นมหรรคต ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมหรรคต จิตมีจิตอันยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตมีจิตอัน

ยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็น
สมาธิ ก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ
จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนหญิงสาวชายหนุ่ม ที่ชอบการแต่งตัว
เมื่อส่องดูเงาหน้าของตนในกระจก อันบริสุทธิ์สะอาด หรือในภาชนะน้ำ
อันใส หน้ามีไฟ ก็จะพึงรู้ว่าหน้ามีไฟ หรือหน้าไม่มีไฟ ก็จะพึงรู้ว่า
หน้าไม่มีไฟจันใด ภิกษุก็จันนั้นแล เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว
ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว
อย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ เธอย่อมกำหนดรู้ใจของ
สัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจ คือจิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิต
ปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ
หรือจิตปราศจากโทสะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ ก็รู้ว่าจิตมี
โมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ ก็รู้ว่า
จิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหรรค ก็รู้ว่าจิต
เป็นมหรรค หรือจิตไม่เป็นมหรรค ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมหรรค จิตมีจิตอื่น
ยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตไม่
มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิ
ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้น
ก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น มหาบพิตร นี้แหละสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้ง
ดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ช้อก่อน ๆ.

(๑๓๖) ภิกษุ นั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มี
กิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว

อย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เธอย่อมระลึกชาติก่อนได้ เป็นอันมาก คือระลึกได้ ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดหลายสังวัฏฏ์บ้าง ตลอดหลายวิวัฏฏ์บ้าง ตลอดหลายสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์บ้าง ว่า ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิด ในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ เธอย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้ เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงจากบ้านตนไปบ้านอื่น แล้วจากบ้านเมื่อนั้นไปยังบ้านอื่นอีก จากบ้านนั้นกลับมาสู่บ้านของตนตามเดิม เขาจะพึงระลึกได้โดยนี่ยุ่ว่า เราได้จากบ้านของเราไปบ้านโน้น ในบ้านนั้น เราได้ยีนอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น ได้พูดอย่างนั้น ได้นิ่งอย่างนั้น เราได้จากบ้านเมื่อนั้นไปยังบ้านโน้น แม้ในบ้านนั้น เราก็ได้ยีนอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น ได้พูดอย่างนั้น ได้นิ่งอย่างนั้น แล้วเรากลับจากบ้านนั้น มาสู่บ้านของตนตามเดิม ดังนี้ ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นแล เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้มนั้น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เธอย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่ง

บ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง
ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง
พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดหลายสังวัฏฏ์บ้าง ตลอดหลายวิวัฏฏ์บ้าง
บ้าง ตลอดหลายสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์บ้าง ว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มี
โคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์
อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิด
ในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็มียุชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณ
อย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุ
เพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ เธอย่อมระลึก
ถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการ
ฉะนี้ มหาบพิตร นี้แหละสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่า ทั้ง
ประณีตกว่าสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ๆ.

(๑๓๗) ภิกษุโน้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส
ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อม
โน้มน้อมจิตไปเพื่อรู้จตุตถะและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เธอเห็นหมู่สัตว์ที่กำลัง
จุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก
ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไป
ตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตีเตียน
พระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เบื้อง
หน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอุบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียน
พระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ

เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ เธอ
ย่อมเห็นหมู่วัตถุที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี
มีผิวพรรณทราม ใต้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุ
ของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่วัตถุผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนปราสาทตั้งอยู่ท่ามกลางทาง ๓ แพร่ง
บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนปราสาทนั้น จะพึงเห็นหมู่วัตถุกำลังเข้าบ้านข้าง ออก
จากบ้านข้าง เดินอยู่ตามถนนข้าง นั่งอยู่ท่ามกลางทาง ๓ แพร่งข้าง
เขาจะพึงรู้ว่า คนเหล่านี้เข้าบ้าน คนเหล่านี้ออกนอกบ้าน คนเหล่านี้
เดินตามถนน คนเหล่านี้นั่งอยู่ท่ามกลางทาง ๓ แพร่งฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น
แล เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส
อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อ
รู้จุดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เธอเห็นหมู่วัตถุที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ
เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ใต้ดี ตกยาก ด้วยทิพย-
จักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่วัตถุผู้เป็นไปตามกรรม
ว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียน
พระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วาสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียน
พระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ เธอ
ย่อมเห็นหมู่วัตถุที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี
มีผิวพรรณทราม ใต้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุ

ของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้.

มหาบพิตร นี้แหละสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ๆ.

(๑๓๘) ภิกษุ นั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า เหล่านี้อัสวะ นี้อัสวสมุทัย นี้อัสวนิโรธ นี้อัสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเธอรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

มหาบพิตร เปรียบเหมือนสระน้ำบนยอดเขา ไสสะอาด ไม่ชุ่มมัว บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนขอบสระจะพึงเห็นหอยโข่ง และหอยกาบข้าง ก้อนกรวดและก้อนหินข้าง ฟุ้งปลาข้าง กำลังว่าขยอยู่ข้าง หยุดอยู่ข้าง ในสระน้ำนั้น เขาจะพึงคิดอย่างนี้ว่า สระน้ำนี้ใสสะอาดไม่ชุ่มมัว หอยโข่ง และหอยกาบข้าง ก้อนกรวดและก้อนหินข้าง ฟุ้งปลาข้าง เหล่านี้กำลังว่าขยอยู่ข้าง กำลังหยุดอยู่ข้าง ในสระน้ำนั้น ดังนี้ ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นแล เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า เหล่านี้

อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อ
เรารู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ
แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัด
ว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่น
เพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี มหาบพิตร นี้แหละสามัญญผลที่เห็นประจักษ์
ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อนๆ. มหาบพิตร
ก็สามัญญผลที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ที่ดียิ่งกว่า หรือประณีตกว่าสามัญญผลที่
เห็นประจักษ์ชื่อนี้ ย่อมไม่มี.

(๑๓๕) เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พระเจ้าอชาต-
ศัตรูเวเทหิบุตร เจ้าแผ่นดินมคธ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์ไพเราะจับใจยิ่งนัก เปรียบเหมือน
หงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีป
ในที่มืด ด้วยคิดว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูป ดังนี้ ฉันทใด พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประกาศพระธรรมโดยอนกปริยาย ฉันทนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์
ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็น
อุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป โทษได้ครอบงำ
ข้าพระองค์ซึ่งเป็นคนเขลา คนหลง ไม่ฉลาด ข้าพระองค์ได้ปลงพระ
ชนมชีพพระบิดา ผู้ดำรงธรรม เป็นพระราชบิดาโดยธรรม เพราะปรารถนา
ความเป็นใหญ่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงรับทราบความผิดของ
ข้าพระองค์โดยเป็นความผิดจริง เพื่อสำรวมต่อไป พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสตอบว่า จริง มหาบพิตร ความผิดได้ครอบงำมหาบพิตรซึ่งเป็นคน

เขลา คนหลง ไม่ฉลาด มหาบพิตร ได้ปลงพระชนมชีพพระบิดาผู้ดำรง
ธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม เพราะปรารถนาความเป็นใหญ่ แต่เพราะ
มหาบพิตรทรงเห็นความผิดโดยเป็นความผิดจริงแล้ว ทรงสารภาพตาม
เป็นจริง ฉะนั้น ตถาคตขอรับทราบความผิดของมหาบพิตร ก็การที่บุคคล
เห็นความผิดโดยเป็นความผิดจริง แล้วสารภาพตามเป็นจริง รับสั่งวร
ต่อไป นี้เป็นวัฏนธรรมในวินัยของพระอริยะแล.

(๑๔๐) เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พระเจ้าอชาต-
ศัตรูเวเทหิบุตร เจ้าแผ่นดินมคธ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ข้าพระองค์มีกิจมาก มีกรณียะมาก
ขอทูลลาไปในบัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขอมหาบพิตรจงทรงทราบ
เวลา ณ บัดนี้เถิด ถ้าดับนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร เจ้าแผ่นดิน
มคธ ทรงเพลิดเพลิน ยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะ
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกระทำประทักษิณแล้วเสด็จไป.

ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระองค์นี้ถูกขุดเสียแล้ว พระราชาพระองค์นี้
ถูกขจัดเสียแล้ว หากท้าวเธอจักไม่ปลงพระชนมชีพพระบิดาผู้ดำรงธรรม
เป็นพระราชาโดยธรรมไซ้ ธรรมจักอันปราศจากฐติ ปราศจากมลทิน
จักเกิดขึ้นแก่ท้าวเธอ ณ ที่ประทับนี้ทีเดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำ
เป็นไวยากรณ์นี้แล้วภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วแล.

๒. อรรถกถาสัมมัญญผลสูตร

พระบาลีสัมมัญญผลสูตรว่า เอวมมุ เสตุ เอกิ สมยิ ภควา ราชคเห
คังนี้ เป็นต้น.

ในพระบาลีนั้น มีการพรรณนาตามลำดับบทดังต่อไปนี้

บทว่า ราชคเห ความว่า ในพระนครซึ่งมีชื่อนั้นนั้น จริงอยู่
พระนครนั้น เรียกกันว่า ราชคฤห์ เพราะพระเจ้ามันธาตุราช และ
ท่านมหาโควินที่เป็นต้น ครอบครอง.

ก็ในคำว่า ราชคฤห์นี้มีนักปราชญ์อัน ๆ พรรณาไว้มากมาย จะ
มีประโยชน์อะไร ด้วยคำเหล่านั้น เพราะคำนั้น เป็นเพียงชื่อของเมือง
เท่านั้น.

พระนครราชคฤห์นี้ เป็นเมืองทั้งในพุทธกาล ทั้งในจักรพรรดิ-
กาล ส่วนในกาลที่เหลือ เป็นเมืองร้าง พวกยักษ์ครอบครอง เป็นป่า
ที่อยู่อาศัยของยักษ์เหล่านั้น.

คำว่า วิหริติ นี้ ตามธรรมดาเป็นคำแสดงถึงความพร้อมเพียงด้วย
วิหารธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอิริยาบถวิหารทิพวิหารพรหมวิหาร
และอริยวิหาร.

แต่ในที่นี้ แสดงถึงการขึ้น เดิน นั่ง นอน ซึ่งเป็นอิริยาบถที่
ผลัดเปลี่ยนกันเท่านั้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จะประทับยืนก็ตาม
เสด็จดำเนินไปก็ตาม ประทับนั่งก็ตาม บรรทมก็ตาม ฟังทราบว่ ๆ วิหริติ
ประทับอยู่ ทั้งนั้น. ด้วยว่า พระองค์ทรงบำบัดความลำบากแห่งอิริยาบถหนึ่ง
ด้วยอิริยาบถหนึ่ง ทรงบริหารอรรถภาพมิให้ทรงลำบากพระวรกาย ฉะนั้น

จึงเรียกว่า วิหริติ แปลว่าประทับตามสบาย.

คำว่า ชีวกสุต โภมารภจสุต อมฺพวเน นี้ เป็นคำแสดงแหล่งที่พำนักใกล้กรุงราชคฤห์นั้น พอที่จะเข้าไปอาศัยบิณฑบาตได้ เพราะฉะนั้นในข้อนี้พึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า คำว่า ราชคเห วิหริติ ชีวกสุต โภมารภจสุต อมฺพวเน ความว่า ประทับอยู่ ณ สวนอัมพวันของหมอชีวกโภมารภจ กรุงราชคฤห์ เพราะคำนี้เป็นสัตตมีวิภักติ ลงในอรรถว่า ใกล้.

ในพระบาลีนั้น ที่ชื่อว่า ชีวก ด้วยอรรถว่า ยังเป็นอยู่ ที่ชื่อว่า โภมารภจ ด้วยอรรถว่า พระราชกุมารทรงชুবเลียง.

เหมือนอย่างที่เราเห็นว่า พระอภัยราชกุมาร เสด็จไปพบทารกเข้ารับสั่งถามว่า "อะไรนั่นพนาย ที่ฝูงกาล้อมอยู่" ทูลว่า "ทารกพระเจ้าข้า" "ยังเป็นอยู่หรือ" "ยังเป็นอยู่ พระเจ้าข้า" "ถ้าอย่างนั้น จงนำทารกนั้นเข้าไปภายในเมืองแล้วมอบให้แม่นมทั้งหลายเลี้ยงดูไว้."

คนทั้งหลายจึงได้ตั้งชื่อทารกนั้นว่า ชีวก เพราะยังเป็นอยู่ และตั้งชื่อว่า โภมารภจ เพราะพระราชกุมารทรงชুবเลียง.

นี่เป็นความย่อในเรื่องนี้ ส่วนความพิสดารเรื่องหมอชีวก มาแล้วในชั้นขณะนั้นแล แม้ถาที่วินิจฉัยเรื่องหมอชีวกนี้ ก็ได้กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาวินัย ชื่อสมันตปาสาทิกา.

ก็หมอชีวกนี้ สมัยหนึ่ง ทำให้พระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งหมักหมมด้วยโรค ให้หายเป็นปกติแล้ว ถวายผ้าคู่หนึ่ง ซึ่งทอจากแคว้นสีพี พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนา เวลาอนุโมทนาการถวายผ้าจบลง หมอชีวกตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล จึงคิดว่า เราควรจะไปเฝ้าคุณแลพระ

พุทธเจ้า วันละ ๒ - ๓ ครั้ง. ก็เขาคิชฌกูฏนี้และพระวิหารเวฬุวัน อยู่ไกลเหลือเกิน. แต่สวนอัมพวันของเราใกล้กว่า อย่างกระนั้นเลย เรา จะสร้างวิหารถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในสวนอัมพวันของเรานี้. หมอชีวกนั้น จึงสร้างที่อยู่กลางคืน ที่อยู่กลางวัน ที่พัก กุฎี และมณฑป เป็นต้น แล้วให้สร้างพระคันธกุฎีที่สมควรแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ใน สวนอัมพวันนั้น ให้สร้างกำแพง มีสีเหมือนผ้าแดง สูง ๑๘ ศอก ล้อม สวนอัมพวัน เลี้ยงคูภิกขุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยจีวรและ ภัตตาหาร ได้หลังน้ำทักษิโณทก มอบถวายสวนอัมพวันเป็นพระวิหาร แล้ว.

คำว่า ชีวกสุต โกมารภจจุต อมพวน ท่านกล่าวหมายเอา พระวิหาร ดังกล่าวมานั้น.

บทว่า ราชา ในบททั้งหลาย มีบทว่า ราชา เป็นต้น ความว่า ชื่อว่า ราชา ด้วยอรรถว่า ท้ามหาชนให้ยินดีหรือให้เจริญด้วยอิสริยยสมบัติ ของตน หรือด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ.

ชื่อว่า มากโร ด้วยอรรถว่า เป็นใหญ่เหนือชาวมคธ.

ชื่อว่า อชาตศัตรู ด้วยอรรถว่า เนมิตตอาจารย์ทั้งหลายชี้แจง ไว้ว่า ยังไม่ทันเกิดก็จักเป็นศัตรูแก่พระราชา.

ได้ยินว่า เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรู ยังอยู่ในพระครรภ์ พระเทวีเกิด การแพ้ท้องถึงขนาดอย่างนี้ว่า โอ หนอ เราพึงดื่มโลหิตพระพาดา เบื้องขวาของพระราชา. พระนางมีพระดำริว่า การแพ้ท้องเกิดขึ้นใน ฐานะอันหนัก ไม่อาจบอกให้ใครทราบได้ เมื่อไม่อาจบอกได้ จึงซุบ ซอมผิวพรรณซีดลง. พระราชาตรัสถามพระนางว่า "แน่ะนางผู้เจริญ

ร่างกายของเขามีผิวพรรณไม่ปรกติ มีเหตุอะไรหรือ." ทูลว่า " โปรดอย่าถามเลย ทูลกระหม่อม." รับสั่งว่า " แน่พระนาง เมื่อไม่อาจบอกความประสงค์ของเธอแก่ฉัน เธอจักบอกแก่ใคร" ดังนี้ ทรงรบเร้าด้วยประการนั้น ๆ ให้พระนางบอกจนได้ พอได้ทรงทราบเท่านั้นก็รับสั่งว่า "พระนางนี้โง่ ในเรื่องนี้เธอมีสัญญาหนักหนา มิใช่หรือ" ดังนั้นจึงรับสั่งให้เรียกหม่อมมา ให้เอาเม็ดทองกรีดพระพาหา แล้วรองพระโลหิตด้วยจอกทองคำ เจือด้วยน้ำแล้วให้พระนางดื่ม.

เนमितตกาจารย์ทั้งหลายได้ทราบข่าวดังนั้น พวกกันพยากรณ์ว่า พระโอรสในครรภ์องค์นี้จักเป็นศัตรูแก่พระราชบิดา พระราชบิดาจักถูกพระโอรสองค์นี้ปลงพระชนม์.

พระเทวีทรงสดับข่าวดังนั้น มีพระดำริว่า "พระโอรสที่ออกจากท้องของเราจักฆ่าพระราชบิดา" จึงมีพระประสงค์จะทำลายครรภ์ให้ตกไปเสด็จไปพระราชอุทยานให้บีบพระครรภ์. แต่พระครรภ์ก็หลุดไม่. พระนางเสด็จไปให้ทำอย่างนั้นบ่อย ๆ. พระราชบิดาทรงสืบดูว่า พระเทวีนี้เสด็จไปพระราชอุทยานเนื่อง ๆ เพื่ออะไร ทรงทราบเหตุนี้แล้วจึงทรงห้ามว่า พระนาง เด็กในท้องของพระนาง ยังไม่รู้ว่า เป็นชายหรือหญิงเลย พระนางก็กระทำอย่างนี้กะทารกที่เกิดแก่ตนเสียแล้ว โทษกองใหญ่ของเราดังกล่าวนี้อันจะกระจายไปทั่วชมพูทวีป ขอพระนางจงอย่ากระทำอย่างนี้อีกเลย แล้วได้ประทานอารักขา. พระนางเธอได้หมายใจไว้ว่า เวลาตลอดจักฆ่าเสีย. แม้ในเวลาทีตลอดนั้น พวกเจ้าหน้าที่อารักขาก็ได้ นำพระกุมารออกไปเสีย. สมัยต่อมา พระกุมารเจริญวัยแล้ว จึงนำมาแสดงแก่พระเทวี. พอทอดพระเนตรเห็นพระกุมารเท่านั้น พระนางก็

เกิดความรักพระโอรส. ฉะนั้นจึงไม่อาจมาพระกุมารนั้นได้. ลำดับต่อมา
แม้พระราชาก็ได้พระราชทานตำแหน่งอุปราชแก่พระโอรส.

สมัยต่อมา พระเทวทัตอยู่ในที่ลับ คิดว่า พระสารีบุตรก็มี
บริษัทยมาก พระโมคคัลลานะก็มีบริษัทยมาก พระมหากัสสปะก็มีบริษัทย
มาก ท่านเหล่านี้มีฐานะคนละอย่าง ๆ ถึงเพียงนี้ แม้เราก็จะแสดงฐานะ
สักอย่างหนึ่ง. พระเทวทัตนั้น เมื่อไม่มีลาภ ก็ไม่อาจทำบริษัทยให้เกิด
ขึ้นได้ จึงคิดว่า เอาละ เราจักทำลาภให้เกิดขึ้น จึงใช้อธิปาทิหารี
ทำให้อาตมศัตรูราชกุมารเสื่อมใส ตานนัยที่มาจากในชั้นชกะ พอรู้ว่า
พระกุมารอชาตศัตรู เสื่อมใสคุ้นเคยถึงขนาดมาสู่ที่บำรุงของตนทั้งเข้า
เย็นพร้อมด้วยบริวารเต็มรถ ๕๐๐ คัน วันหนึ่งจึงเข้าไปหากล่าวว่า คุณก่อน
กุมาร เมื่อก่อนพวกมนุษย์มีอายุยืน แต่เดี๋ยวนี้มีอายุน้อย คุณก่อนกุมาร
ถ้าอย่างนั้นพระราชกุมารพระองค์จงปลงพระชนม์พระบิดาเสียแล้วเป็น
พระราชชา. อาตมภาพจักปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักเป็นพระ
พุทธเจ้า แล้วส่งพระกุมารไปปลงพระชนม์พระบิดา. พระกุมารอชาตศัตรู
นั้นหลงเชื่อว่า พระผู้เป็นเจ้าของเทวทัตมีอำนาจมาก สิ่งทีพระเทวทัตไม่รู้
แจ้งไม่มี จึงเหน็บกฤษทีพระอรุ มุ่งจะฆ่ากลางวันแสก ๆ มีความกลัวหวาด
หวั่นสะดุ้งตื่นตื่น เข้าไปภายในพระราชฐาน ทำอาการแปลก ๆ มีประการ
ดังกล่าวแล้ว. ครั้นนั้นพวกอำมาตย์จับอชาตศัตรูราชกุมารได้ ส่งออกมา
ปริกษาโทษว่า พระกุมารจะต้องถูกประหาร พระเทวทัตจะต้องถูกประหาร
และภิกษุพวกพระเทวทัตทั้งหมดจะต้องถูกประหาร แล้วกราบทูลพระ
ราชาว่า พวกข้าพระองค์จักกระทำตามพระราชอาชญา. พระราชาทรง
ลดตำแหน่งของพวกอำมาตย์ทีประสงค์ลงโทษประหาร ทรงตั้งพวก

อำมาตย์ที่ไม่ต้องการให้ลงโทษประหารไว้ในตำแหน่งสูง ๆ แล้วตรัสถามพระกุมารว่า ลูกต้องการจะฆ่าพ่อเพื่ออะไร. พระกุมารกราบทูลว่า หม่อมฉันต้องการราชสมบัติ พระเจ้าข้า. พระราชาได้พระราชทานราชสมบัติแก่พระโอรสนั้น.

อชาตศัตรูราชกุมาร บอกแก่พระเทวทัตว่า ความปรารถนาของเราสำเร็จแล้ว. ลำคับนั้นพระเทวทัตกล่าวกะพระกุมารว่า พระองค์เหมือนคนเอาสุนัขจิ้งจอกไว้ภายในกลองหุ้มหนัง แล้วสำคัญว่าทำกิจสำเร็จเรียบร้อยแล้ว อีกสองสามวันพระบิดาของพระองค์ทรงคิดว่า พระองค์ทำการดูหมิ่น แล้วก็จักเป็นพระราชเสียบเอง. พระกุมารถามว่า ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะอย่างไรเล่า. พระเทวทัตตอบว่า จงฆ่าชนิดถอนรากเลย. พระกุมารตรัสว่า พระบิดาของข้าพเจ้าไม่ควรฆ่าด้วยศาสตรามิใช่หรือ. พระเทวทัตจึงกล่าววว่า จงฆ่าพระองค์ด้วยการตัดพระกระยาหาร. พระกุมารจึงสั่งให้เอาพระบิดาใส่เข้าไปในเรือนอบ. ที่ชื่อว่าเรือนอบ คือเรือมีวันที่ทำไว้เพื่อลงโทษแก่นักโทษ. พระกุมารสั่งไว้ว่า นอกจากพระมารดาของเราแล้ว อย่าให้คนอื่นเยี่ยม.

พระเทวีทรงใส่ภัตตาหารในขันทองคำแล้วห่อชายพกเข้าเยี่ยมพระราชา. พระราชาเสวยภัตตาหารนั้นจึงประทังพระชนม์อยู่ได้. พระกุมารตรัสถามว่า พระบิดาของเราดำรงพระชนม์อยู่ได้อย่างไร. ครั้นทรงทราบความเป็นไปนั้นแล้ว ตรัสสั่งห้ามมิให้พระมารดานำสิ่งของใส่ชายพกเข้าเยี่ยม.

ตั้งแต่นั้น พระเทวีก็ใส่ภัตตาหารไว้ในพระเมาลีเข้าเยี่ยม. พระกุมารทรงทราบแม้นั้น รับสั่งห้ามมิให้พระมารดาฆ่าพระเมาลีเข้าเยี่ยม.

ลำดับนั้น พระเทวีทรงใส่ภัตตาหารไว้ในถาดของพระบาททอง ปิดดีแล้ว ทรงถาดของพระบาททองเข้าเยี่ยม. พระราชาดำรงพระชนม์อยู่ด้วยภัตตาหารนั้น. พระกุมารตรัสถามอีกว่า พระบิดาดำรงพระชนม์อยู่ได้อย่างไร ครั้นทรงทราบความนั้น ตรัสสั่งห้ามมิให้แม้แต่ทรงถาดของพระบาทเข้าเยี่ยม.

ตั้งแต่นั้นพระเทวีก็ทรงสรวนพระวรกายด้วยน้ำหอม แล้วทาพระวรกายด้วยอาหารมีรสอร่อย ๔ อย่าง แล้วทรงห่มพระภูษาเข้าเยี่ยม. พระราชาทรงเลียดพระวรกายของพระเทวีประทั่งพระชนม์อยู่ได้. พระกุมารตรัสถามอีก ครั้นทรงทราบดังนั้นแล้วจึงตรัสสั่งว่า ตั้งแต่นี้ไป ห้ามพระมารดาเข้าเยี่ยม.

ต่อแต่นั้น พระเทวีประทับยืนแทนประคองทรงกันแสงคร่ำครวญว่า ข้าแต่พระสวามีพิมพิสาร เวลาที่เขาผู้นี้เป็นเด็ก พระองค์ก็ไม่ให้โอกาสฆ่าเขา ทรงเลี้ยงศัตรูของพระองค์ไว้ด้วยพระองค์เองแท้ ๆ บัดนี้ การเห็นพระองค์ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย ต่อแต่นี้ไปหม่อมฉันจะไม่ได้เห็นพระองค์อีก ถ้าโทษของหม่อมฉันมีอยู่ ขอให้โปรดพระราชทานอภัยโทษด้วยเถิด พระเจ้าข้า แล้วก็เสด็จกลับ. ตั้งแต่นั้นมาพระราชาที่ไม่มีพระกระยาหารดำรงพระชนม์อยู่ด้วยความสุขประกอบด้วยมรรคผล (ทรงเป็นพระโสดาบัน) ด้วยวิธีเดินจงกรม พระวรกายของพระองค์ก็เปล่งปลั่งยิ่งขึ้น.

พระกุมารตรัสถามว่า แน่พนาย พระบิดาของเรายังดำรงพระชนม์อยู่ได้อย่างไร ครั้นทรงทราบว่า ยังดำรงพระชนม์อยู่ได้ด้วยวิธีเดินจงกรม พระเจ้าข้า ข้าพระพุทธะวรกายยังเปล่งปลั่งยิ่งขึ้นอีก จึงทรงพระดำริว่า เราจักคิดมิให้พระบิดาเดินจงกรมได้ในบัดนี้ ทรงบังคับช่างกลบ

ทั้งหลายว่า พวกท่านจงเอาเมล็ดโกนผ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระบิดาของเรา แล้วเอาน้ำมันผสมเกลือทา แล้วจงย่างด้วยถ่านไม้ตะเคียนซึ่งติดไฟคุ้ไม่มีเปลวเลย แล้วส่งไป. พระราชาทอดพระเนตรเห็นพวกช่างกัลบก ทรงดำริว่า ลูกของเราคงจักมีใครเตือนให้รู้สึกตัวแน่แล้ว ช่างกัลบกเหล่านี้คงจะมาแต่งหนวดของเรา.

ช่างกัลบกเหล่านั้นไปถวายบังคมแล้วยืนอยู่ ครั้นถูกตรัสถามว่า มาทำไม จึงกราบทูลให้ทรงทราบ พระราชาพิมพิสารจึงตรัสว่า พวกเจ้าจงทำตามใจพระราชาของเจ้าเถิด พวกช่างกัลบกจึงกราบทูลว่า ประทับนั่งเถิด พระเจ้าข้า ถวายบังคมพระเจ้าพิมพิสารแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พวกข้าพระองค์จำเป็นต้องทำตามพระราชโองการ ขอพระองค์อย่าทรงพิโรธพวกข้าพระองค์เลย การกระทำเช่นนี้ไม่สมควรแก่พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นพระองค์ แล้วจับข้อพระบาทด้วยมือซ้าย ใช้มือขวาถือเมล็ดโกนผ่าพื้นพระบาททั้ง ๒ ข้าง เอาน้ำมันผสมเกลือทา แล้วย่างด้วยถ่านเพลิงไม้ตะเคียนที่กำลังคุ้ไม่มีเปลวเลย.

เล่ากันว่า ในกาลก่อน พระราชาพิมพิสารได้ทรงฉลองพระบาทเข้าไปในลานพระเจดีย์ และเอาพระบาทที่ไม่ได้ชำระเหยียบเสือกกที่เขานูไว้สำหรับนั่ง นี้เป็นผลของบาปนั้น.

พระราชาพิมพิสารทรงเกิดทุกขเวทนาอย่างรุนแรง ทรงรำลึกอยู่ว่า อโห พุทุโธ อโห ธมฺโม อโห สจฺจโม เท่านั้น ทรงเหี่ยวแห้งไปเหมือนพวงดอกไม้ที่เขาวางไว้ในลานพระเจดีย์ บังเกิดเป็นยักษ์ชื่อชนวสกะ เป็นผู้รับใช้ของท้าวมเวสสุวรรณในเทวโลกชั้นจาตุมหาราช.

และในวันนั้นนั่นเอง พระโอรสของพระเจ้าอชาตศัตรูก็ประสูติ.
หนังสือ ๒ ฉบับ คือข่าวพระโอรสประสูติฉบับหนึ่ง ข่าวพระบิดาสวรรคต
ฉบับหนึ่ง มาถึงในขณะเดียวกันพอดี.

พวกอำมาตย์ปรึกษากันว่า พวกเราจักทูลข่าวพระโอรสประสูติก่อน
จึงเอาหนังสือข่าวประสูตินั้นทูลถวายในพระหัตถ์ของพระเจ้าอชาตศัตรู.
ความรักลูกเกิดขึ้นแก่พระองค์ในขณะนั้นทันที ท่วมไปทั่วพระวรกายแผ่
ไปจดเชื้อในกระดูก. ในขณะนั้นพระองค์ได้รู้ซึ่งถึงคุณของพระบิดาว่า
แม่เมื่อเราเกิด พระบิดาของเราก็คงเกิดความรักอย่างนี้เหมือนกัน. จึงรีบ
มีรับสั่งว่า แนะพนาย จงไปปล่อยพระบิดาของเรา. พวกอำมาตย์ทูลว่า
พระองค์สั่งให้ปล่อยอะไร พระเจ้าข้า แล้วถวายหนังสือแจ้งข่าวอีกฉบับ
หนึ่งที่พระหัตถ์. พอทรงทราบความเป็นไปดังนั้น พระเจ้าอชาตศัตรู
ทรงกันแสง เสด็จไปเฝ้าพระมารดา ทูลว่า ข้าแต่เสด็จแม่ เมื่อหม่อมฉัน
เกิด พระบิดาของหม่อมฉันเกิดความรักหม่อมฉันหรือหนอ พระนาง
เวเทหิมิรับสั่งว่า เจ้าลูกโง่ เจ้าพูดอะไร เวลาที่ลูกยังเล็กอยู่ เกิดเป็น
ฝีที่นิ้วมือ ครั้งนั้นพวกแม่นมทั้งหลายไม่สามารถทำให้ลูกซึ่งกำลังร้องไห้
หยุดร้องได้ จึงพาลูกไปเฝ้าเสด็จพ่อของลูกซึ่งประทับนั่งอยู่ในโรงศาล
เสด็จพ่อของลูกได้อมนิ้วมือของลูกจนฝีแตกในพระโอษฐ์นั่นเอง ครั้งนั้น
เสด็จพ่อของลูกมิได้เสด็จจากที่ประทับ ทรงกลืนพระนุพโพปนพระ
โลหิตนั้นด้วยความรักลูก เสด็จพ่อของลูกมีความรักลูกถึงปานนี้.
พระเจ้าอชาตศัตรูทรงกันแสงคร่ำครวญ ได้ถวายเพลิงพระศพพระบิดา.

ฝ่ายพระเทวทัตเข้าเฝ้าพระเจ้าอชาตศัตรูทูลว่า มหาบพิตร พระองค์
จงสั่งคนที่จักปลงชีวิตพระสมณโคดม แล้วสั่งคนทั้งหลายที่พระเจ้า-

อชาตศัตรูพระราชทาน ตนเองขึ้นเขาคิชฌกูฏ กลิ้งศิลาทิ้งแล้ว ให้ ปล่อย
ข้างนาพาคิริทิ้งแล้ว ด้วยอุบายไม่ว่าอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่อาจปลง
พระชนม์พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ก็เสื่อมลาภสักการะ จึงขอวัตถุ ๕
ประการ เมื่อไม่ได้วัตถุ ๕ ประการนั้นก็ประกาศว่า ถ้าอย่างนั้น จักให้
มหาชนเข้าใจเรื่องให้ตลอด จึงทำสังฆเภท เมื่อพระสารีบุตรและพระ
โมคคัลลานะพาบริษัทกลับแล้ว จึงรากลือคอกกร้อนๆ นอนอยู่บนเตียง
คนไข้ ๕ เดือน เดือดร้อนใจ ถามว่า เดียวนี้พระศาสดาประทับอยู่ที่
ไหน ครั้นได้รับตอบว่า ในพระเชตวัน จึงกล่าวว่า พวกท่านจงเอา
เตียงหามเราไปเฝ้าพระศาสดา เมื่อเขาหามมา เพราะมิได้กระทำความที่
ควรจะได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงถูกแผ่นดินสูบที่ใกล้สระโบกขรณี
ในพระเชตวันนั่นเอง ลงไปอยู่ในมหานรก. นี่เป็นความย่อในเรื่องนี้.
ส่วนนัยแห่งเรื่องอย่างพิสดาร มาในขันธกวินัยแล้ว. ก็เพราะเรื่องนี้
มาในขันธกวินัยแล้ว จึงมิได้กล่าวทั้งหมด ด้วยประการฉะนี้.

พระกุมารนี้พอเกิดเท่านั้น ก็จักเป็นศัตรูแก่พระราชชา พวก
เนมิตตทจากรัยทำนายไว้ดังนี้ ฉะนั้น จึงชื่อว่า อชาตศัตรู ด้วยประการ
ฉะนี้.

บทว่า เวเทหิปุตุโต ความว่า พระกุมารนี้ เป็นพระโอรสของ
พระธิดาพระเจ้าโกศล มิใช่ของพระเจ้าวิเทหราช.

ก็คำว่า เวเทหิ นี้เป็นชื่อของบัณฑิต. เหมือนอย่างทีกล่าวว่
คหปตานีเป็นบัณฑิต พระผู้เป็นเจ้าของท่านเป็นบัณฑิตมุนี.

ในคำว่า เวเทหิ นั้น มีอธิบายเฉพาะคำดังต่อไปนี้

ชื่อว่า เวทะ ด้วยอรรถว่า เป็นเครื่องรู้ คำว่า เวทะ นี้เป็นชื่อของ

ความรู้.

ชื่อว่า เวเทหิ ด้วยอรรถว่า ดำเนินการ สืบต่อ พยายามด้วย
ความรู้.

โอรสของพระนางเวเทหิ ชื่อว่า เวเทหิบุตร.

บทว่า ตทหุ เท่ากับบท ตสุมี อหุ ความว่า ในวันนั้น.

ชื่อว่า อุโบสถ ด้วยอรรถว่า วันเป็นที่เข้าไปอยู่ (จำศีล).

อธิบายว่า บทว่า อุปวสนุติ จำศีล คือเป็นผู้เข้าถึงด้วยศีลหรือด้วย
อาการที่ไม่ขวนขวาย ชื่อว่า เป็นผู้จำศีล.

ก็ในคำว่า อุโบสถ นี้ มีการขยายความดังต่อไปนี้

การสวดปาติโมกข์ ชื่อว่า อุโบสถ เช่นในบาลีมีอาทิว่า อายา-
มาวุโส กบปิณ อุโปสถํ คมิสฺสาม มาเถิตถ่านกัปปินะ พวกเราจัก
ไปทำอุโบสถกัน.

ศีล ชื่อว่า อุโบสถ เช่นในบาลีมีอาทิว่า เอว อฏฺฐจฺจสมนฺนาคโต
โฆ วิสาเฆ อุโปสโต อุปฺพุตฺโต เนมะนางวิสาเฆ ศีลประกอบด้วยองค์
๘ อย่างนี้ เราจำแล้ว.

การจำศีล ชื่อว่า อุโบสถ เช่นในบาลีมีอาทิว่า สุตฺตสฺส เว
สทา ผคฺคฺ สุตฺตสฺสโปสโต สทา ผคฺคฺณถกฺษย้อมถึงพร้อมแก่ผู้
หมดจดแล้วทุกเมื่อ การจำศีลย่อมถึงพร้อมแก่ผู้หมดจดทุกเมื่อ.

บัญญัติ ชื่อว่า อุโบสถ เช่นในบาลีมีอาทิว่า อุโปสโต
นาม นาคราชา นาคราช ชื่อว่า บัญญัติ.

วันที่ควรจำศีล ชื่อว่า อุโบสถ เช่นในบาลีมีอาทิว่า น ภิกฺขเว
ตทหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในวันที่ควรจำศีล

นั่น วัตว่างภิกษุ.

แม้ในที่นี้ก็ประสงค์วันที่พึงจำศีลนั้นแหละ. ก็วันที่พึงจำศีลนี้
มี ๓ คือ วัน ๘ ค่ำ วัน ๑๔ ค่ำ วัน ๑๕ ค่ำ เพราะฉะนั้น ที่กล่าวใน
บาลีว่า วัน ๑๕ ค่ำ ก็เพื่อห้ามวัน ๘ ค่ำและวัน ๑๔ ค่ำทั้ง ๒ วัน. ฉะนั้น
จึงกล่าวว่ ชื่อว่า อุโบสถ ด้วยอรรถว่า วันเป็นที่เข้าไปอยู่ (จำศีล).

บทว่า โภมุตฺติยา ความว่า มคอกโภมุตฺตยาน. ได้ยินว่า เวลานั้น
ดอกโภมุตฺตยานเต็มที.

ชื่อว่า โภมุตฺติ ด้วยอรรถว่า เป็นฤดูมีดอกโภมุต.

บทว่า จาตุมาสินฺนฺยา ความว่า สุกเดือน ๔.

จริงอยู่ วันอุโบสถวันนั้นเป็นวันที่สุกแห่งเดือน ๔ เหตุนั้น จึงชื่อว่า
จาตุมาสิ. แต่ในที่นี้ท่านเรียกว่า จาตุมาสินี.

เพราะเหตุที่ว่าวันนั้นพอดีเต็มเดือน เต็มฤดู เต็มปี สมบูรณ์
จึงชื่อว่า ปุณฺณมา.

ศัพท์ว่า มา ท่านเรียกพระจันทร์.

พระจันทร์เต็มในวันนั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า ปุณฺณมา.

ในบททั้ง ๒ คือ ปุณฺณมา และ ปุณฺณมา นี้ พึงทราบ
เนื้อความดังกล่าวมานี้.

บทว่า ราชา อมฺจุปรีวฺโต ความว่า พระราชาแวดล้อมด้วย
อำมาตย์ทั้งหลาย ในราตรีซึ่งสว่างไสวไปด้วยแสงจันทร์เต็มดวงที่ปราศจาก
เครื่องเศร้าหมอง ๔ ประการ ปานประหนึ่งทิสภาคที่ชำระล้างด้วยธาร
น้ำนมมีแสงเงินยวงออกเป็นช่อ และคจช่อดอกโภมุตทำด้วยฝ้าเนื้อดีสีขาว
ราวกะว่าพวงแก้วมุกดาและพวงดอกมะลิ มีแสงแวววาวกระจายดังวิมาน

เงินเปล่งรัศมี.

บทว่า **อุปริปาสาทวรคโต** ความว่า ประทับอยู่ในมหาปราสาท
ชั้นบน. ประทับนั่งเหนือพระราชอาสน์ทองภายใต้มหาเศวตฉัตรที่ยกขึ้น
ไว้ซึ่งควรแก่ความยิ่งใหญ่.

ถามว่า ประทับนั่งทำไม ?

แก้ว่า เพื่อบรรเทาความหลับ.

พระราชอาสน์นี้แหละ ตั้งแต่วันที่พยายามปลงพระชนม์พระบิดา
พอหลับ พระเนตรทั้ง ๒ ลงด้วยตั้งพระทัยว่าจักหลับ ก็สะดุ้งเฮือกเหมือน
ถูกหอกตั้งร้อยเล่มทิ่มแทง ทรงตื่นอยู่ (ไม่หลับ เพราะหวาดภัย
เหลือเกิน). ครั้นพวกอำมาตย์ทูลถามว่า เป็นอะไร พระองค์ก็มีได้ครัส
อะไร ๆ. เพราะฉะนั้น ความหลับจึงมิได้เป็นที่พอพระทัยของพระองค์.
ดังนั้นจึงประทับนั่งเพื่อบรรเทาความหลับ.

อนึ่ง ในวันนั้นมีนักษัตริเอกรีกมาก. ท้าวพระนครกวาดกัน
สะอาดเรียบร้อย. เอาทรายมาโรย. ประตुरี้นประดับดอกไม้ ๕ สี.
ข้าวตอกและหม้อใส่น้ำเต็ม. ทุกทิศอากาศซัดธงชัย ธงแผ่นผ้า. ประดับ
ประทีปนาลาวิจิตรโชติช่วง. มหาชนเล่นนักษัตริกันสนุกสนานตามวิถีถนน
เบิกบานกันทั่วหน้า.

อาจารย์บางท่านกล่าวว่า ประทับนั่งเพราะเป็นวันเล่นนักษัตริ
ดังนี้ก็มี. ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เป็นอันทำสันนิษฐานว่า นักษัตริ
ทุกครั้งเป็นของราชตระกูล แต่พระราชอาสน์นี้ ประทับนั่งเพื่อบรรเทา
ความหลับเท่านั้น.

บทว่า **อุทานิ อุทานสิ** ความว่า ทรงเปล่งอุทาน.

น้ำมันที่สิ้นเครื่องดวงจมนไม่อาจดวงได้ เขาเรียกว่า น้ำมันสิ้น
จันใด และน้ำที่ท่วมบ่อจมนไม่อาจชั่งอยู่ได้ เขาเรียกว่า ห้วงน้ำสิ้น
จันใด คำปิติที่เปี่ยมใจจมนไม่อาจเก็บไว้ได้ ดำรงอยู่ภายในใจไม่ได้
สิ้นออกมาภายนอกนั้น เรียกว่า อุทาน จันนั้น. พระราชาทรงเปล่งคำที่
สำเร็จด้วยปิติเห็นดังนี้.

บทว่า โทสนา ความว่า ปราศจากโทษ. อธิบายว่า ปราศจาก
เครื่องเศร้าหมอง ๔ ประการเหล่านี้ คือ หมอก น้ำค้าง กลุ่มควัน
ราหู.

ราตรีนั้นมีคำชม ๕ ประการ มีเป็นที่น่ารื่นรมย์เป็นต้น ก็ราตรีนั้น
ชื่อว่า ร่มมนียา เพราะอรรถว่า ทำใจของมหาชนให้รื่นรมย์.

ชื่อว่า อภिरูปา เพราะอรรถว่า งามยิ่งนัก เพราะสว่างด้วยแสง
จันทร์ซึ่งพ้นจากโทษดังกล่าว.

ชื่อว่า ทสฺสนียา เพราะอรรถว่า ควรที่จะดู.

ชื่อว่า ปาสาทิกา เพราะอรรถว่า ทำจิตให้ผ่องใส.

ชื่อว่า ลกฺขณฺญา เพราะอรรถว่า ควรที่จะกำหนดวันและเดือน
เป็นต้น.

บทว่า กัม ฆุ ขุขฺข ตัดบทเป็น กัม ฆุ โข อขฺข.

บทว่า สมณฺ วา พุราหฺมณฺ วา ความว่า ชื่อว่าสมณะ เพราะ
เป็นผู้สงบบาป ชื่อว่า พราหฺมณฺ เพราะเป็นผู้ลอยบาป

บทว่า ยนิโน ปยิรฺอุปาสโต ความว่า จิตของเราผู้เข้าไปหา
สมณะหรือพราหฺมณฺผู้ฉลาดพูด เพื่อถามปัญหา ฟังเลื่อมใสเพราะได้ฟัง
ธรรมที่ไพเราะ.

ด้วยพระคำรัสแม่ทั้งหมดนี้ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงกระทำแสงสว่างให้เป็นนิมิต ด้วยประการฉะนี้.

ทรงกระทำแก่ใคร ? แก่หมอชิวก. เพื่ออะไร ? เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. ก็พระเจ้าอชาตศัตรูไม่อาจเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเองหรือ ? ถูกแล้ว ไม่อาจ. เพราะเหตุไร ? เพราะพระองค์มีความคิดมาก.

ด้วยว่า พระเจ้าอชาตศัตรูได้ปลงพระชนม์ชีพพระบิดาของพระองค์ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้าและเป็นอริยสาวก และพระเทวทัตก็ได้อาศัยพระเจ้าอชาตศรูนั่นแหละกระทำความฉิบหายใหญ่แก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ความคิดจึงมากด้วยประการฉะนี้. ด้วยความที่พระองค์มีความคิดมากนั้น จึงไม่อาจเสด็จไปเฝ้าด้วยพระองค์เอง. อนึ่ง หมอชิวก ก็เป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระเจ้าอชาตศัตรูจึงได้ทรงกระทำแสงสว่างให้เป็นนิมิต ด้วยหมายพระทัยว่า เราจักเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเป็นเงาตามหลังหมอชิวกนั้น.

หมอชิวกรู้ว่า พระราชาทรงกระทำแสงสว่างให้เป็นนิมิตแก่ตนหรือ ? รู้อย่างดี. เมื่อรู้เหตุไรจึงนิ่งเสีย ? เพื่อตัดความวุ่นวาย. ด้วยว่าในบริษัทนั้น มีอุปัฏฐากของครูทั้ง ๖ ประชุมกันอยู่มาก. เขาเหล่านั้นแม้ตนเองก็ไม่ได้รับการศึกษาเลย เพราะผู้ไม่ได้รับการศึกษาอยู่ใกล้ชิดเมื่อเราเริ่มกล่าวถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า เขาเหล่านั้นก็จักผลุดลุกผลุดนั่งในระหว่างๆ กล่าวคุณแห่งศาสดาของตนๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ คุณกถาแห่งพระศาสดาของเราจักไม่สิ้นสุดลงได้ ฝ่ายพระราชาครั้นทรงพบกูปกะของครูทั้ง ๖ เหล่านี้แล้ว มิได้พ้อพระทัยในคุณกถาของครูทั้ง ๖ เหล่านั้น เพราะไม่มีสาระที่จะถือเอาได้ ก็จักกลับมาทรง

ถามเรา ครั้นถึงตอนนั้น เราจกกล่าวพระคุณของพระศาสดา โดยปราศจากความวุ่นวาย แล้วจักพาพระเจ้าอชาตศัตรูไปสู่สำนักของพระศาสดา หมอชีวกฤษัชค้อยู่อย่างนี้จึงนิ่งเสีย เพื่อตัดความวุ่นวาย ดังนี้แล.

อำมาตย์แม่เหล่านั้นพากันคิดอย่างนี้ว่า วันนี้พระราชาทรงชมราตรีด้วยบท ๕ บท คงมีพระประสงค์จะเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์บางองค์ถามปัญหาแล้วฟังธรรมเป็นแน่ ถ้าพระราชานี้จักทรงสดับธรรมของสมณะหรือพราหมณ์องค์ใดแล้ว ทรงเลื่อมใส และจักทรงกระทำสักการะใหญ่แก่สมณะหรือพราหมณ์องค์นั้น สมณะผู้เป็นกุลุปกะของผู้ใด ได้เป็นกุลุปกะของพระราชา ผู้นั้นย่อมมีความเจริญ ดังนี้.

อำมาตย์เหล่านั้นครั้นคิดอย่างนี้แล้ว จึงเริ่มกล่าวสรรเสริญสมณะผู้เป็นกุลุปกะของตนๆ ด้วยหมายใจว่า เรากล่าวสรรเสริญสมณะผู้เป็นกุลุปกะของตนแล้วจักพาพระราชาก็ไป เราก็จักไป. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เมื่อพระเจ้าอชาตศรมีกระแสพระดำรัสอย่างนี้แล้ว อำมาตย์ของพระราชาคคนหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาครูทั้ง ๖ เหล่านั้น คำว่า ปุโรโณ เป็นชื่อแห่งศาสดาปฏิญาณ. คำว่า กสฺสโป เป็นโคตร.

ได้ยินว่า ปุณณกสฺสปนั้นเป็นทาสที่ ๕๕ ของตระกูลหนึ่ง เหตุนี้เขาจึงตั้งชื่อว่า ปุณณะ แต่เพราะเป็นทาสที่เป็นมงคล จึงไม่มีใครคอยว่ากล่าวว่า ทำดี ทำชั่ว หรือว่า ยังไม่ทำ ทำไม่เสร็จ. ได้ยินว่า นายปุณณะนั้นคิดว่า เราจะอยู่ในที่นี่ทำไม จึงหนีไป. ครั้งนั้นพวกโจรได้ชิงผ้าของเขาไป. เขาไม่รู้จะหาใบไม้หรือหญ้ามาปกปิดกาย จึงเปลือยกายเข้าไปในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง. มนุษย์ทั้งหลายเห็นเขา เข้าใจว่า ท่านผู้นี้

เป็นสมณะ เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้มักน้อย คนเช่นท่านผู้นี้ไม่มี จึง
ถือเอาของควาหวาน เป็นต้น เข้าไปหา. เขาคิดว่า เพราะเราไม่นุ่งผ้า
จึงเกิดลาภนี้ ตั้งแต่นั้นมา แม้ได้ผ้าก็ไม่นุ่ง ได้ถือการเปลือยกายนั้น
นั้นแหละเป็นบรรพชา. แม้คนเหล่าอื่น ๆ ประมาณ ๕๐๐ คน ก็พากัน
บวชตาม ในสำนักของปุณณกัสสปนั้น. ท่านกล่าวว่า ปุณณ กัสสป
หมายถึงนักบวชปุณณกัสสปที่เล่าเรื่องมาแล้วนั้น.

ชื่อว่า เจ้าห่ม ด้วยอรรถว่า มีห่ม กล่าวคือห่มนักบวช.

ชื่อว่า เจ้าคณะ ด้วยอรรถว่า มีคณะนั้นนั้นแหละ.

ชื่อว่า ฌณาจารย์ ด้วยอรรถว่า เป็นอาจารย์ของคณะนั้น โดย
ฐานฝึกมารยาท.

บทว่า ฌาโต แปลว่า รู้กันทั่ว เห็นชัด.

ชื่อว่า มีเกียรติยศ ด้วยอรรถว่า มียศที่เลื่องลือไปอย่างนี้ว่า
มักน้อย สันโดษ แม้ผ้าก็ไม่นุ่ง เพราะมักน้อย.

บทว่า ติตถกโร แปลว่า เจ้าลัทธิ.

บทว่า สาธุสมุโตะ ความว่า เขายกย่องอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ ดี
งาม เป็นสัตบุรุษ.

บทว่า พุชฺชนสุต ความว่า ปุณฺชนอันธพาล ผู้ไม่ได้สดับ.

ชื่อว่า รัตตัญญู ด้วยอรรถว่า รู้ราตรามากหลาย ที่ล่วงมาแล้ว
ตั้งแต่บวช.

ชื่อว่า จิรปัพพชิตะ ด้วยอรรถว่า บวชนาน.

เพราะถ้อยคำของผู้ที่บวชไม่นาน เป็นถ้อยคำไม่น่าเชื่อ ฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า บวชมานาน.

บทว่า **อทฺทคฺโค** แปลว่า มีอายุยืนนาน อธิบายว่า ล่วงไป
๒-๓ รัชกาล.

บทว่า **วโยนุปฺตฺโต** ความว่า อยู่ตลอดมาถึงปัจฉิมวัย.

แม้คำทั้ง ๒ นี้ ท่านกล่าวหมายเอาถ้อยคำของคนหนุ่มที่ไม่น่าเชื่อ.

บทว่า **ตฺถทฺทึ อโหสิ** ความว่า พระราชาทรงเป็นเหมือนบุรุษผู้
ต้องการจะกินมะม่วงสุกมีสีดังทอง มีรสอร่อย ครั้นพบผลมะเดื่อสุกที่นำ
มาวางไว้ในมือ ก็ไม่พอใจ ฉันใจ พระราชาก็ฉันนั้น มีพระประสงค์
สดับธรรมกถาที่ไพเราะ ประกอบด้วยคุณมีมานและอภิญญาเป็นต้น แล
สรุปลงด้วยพระไตรลักษณ์ แม้เมื่อก่อนได้เคยพบ**ปุณณกัศสป** ก็ไม่
พอพระทัย มาบัดนี้ยังไม่พอพระทัยขึ้นไปอีกเพราะการพรรณนาคุณ
จึงทรงนิ่งเสีย แม้ไม่พอพระทัยเลย ก็มีพระดำริว่า ถ้าเราจักคุกคามคนที่
เท็จทูลนั้นแล้วให้เขาจับคอนำออกไป ผู้ใดผู้หนึ่งแม้อื่นก็จะกลัวว่า พระ
ราชาทรงกระทำอย่างนี้แก่คนที่พูดนั้น ๆ จักไม่พูดอะไร ๆ ฉะนั้น จึง
ทรงอดกลั้นถ้อยคำนั้นแม้ไม่เป็นที่พอพระทัย ได้ทรงนิ่งเสียเลย.

ลำดับนั้น อำมาตย์อีกคนหนึ่งคิดว่า เราจักกล่าวคุณของสมณ-
พราหมณ์ผู้เป็นกูปกะของตน จึงเริ่มทูล. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
อำมาตย์อีกคนหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น. คำนั้นทั้งหมดพึงทราบตามนัยที่กล่าว
แล้ว.

ก็ในบรรดาครูทั้ง ๖ นี้ คำว่า **มกฺขลิ** เป็นชื่อของครูคนหนึ่งนั้น.
คำว่า **โคธาส** เป็นชื่อรอง เพราะเกิดที่โรงโค. ได้ยินว่า เขาถือ
หม้อน้ำมันเดินไปบนพื้นที่มีเปือกตม. นายกล่าวว่า อย่าลื่นล้มนะพ่อ.
เขาลื่นล้มเพราะเดินเลื้อย จึงเริ่มหนีเพราะกลัวนาย. นายวิ่งไปยึดชายผ้าไว้.
เขาจึงทิ้งผ้าเปลือยกายหนีไป. ความที่เหลื่อ เช่นเดียวกับ**ปุณณกัศสป**

นั่นเอง.

คำว่า **อชิต** เป็นชื่อของครุคนหนึ่งนั้น. ชื่อว่า **เกสกัมพล** ด้วยอรรถว่า ครองผ้ากัมพลที่ทอดด้วยผมคน. รวมชื่อทั้ง ๒ เข้าด้วยกัน จึงเรียกว่า **อชิตเกสกัมพล**. ใน ๒ ชื่อ นั้น ผ้ากัมพลที่ทำด้วยผมคน ชื่อว่า **เกสกัมพล**. ชื่อว่าผ้าที่มีเนื้อหยาบกว่าผ้าเกสกัมพลนั้น ไม่มี. สมดังที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า **ดู**ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้าที่ทอดด้วยผมจะมีก็อย่างก็ตาม ผ้ากัมพลที่ทอดด้วยผมคนเป็นผ้าที่มีเนื้อหยาบกว่าผ้าทอเหล่านั้น **ดู**ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้ากัมพลที่ทอดด้วยผมคน หน้าหนาวก็เย็นเยือก หน้าร้อนก็ร้อนระอุ มีค่าน้อย มีสัมผัสระคาย สีไม่สวย ทั้งกลิ่นก็เหม็น.

คำว่า **ปุกุท** เป็นชื่อของครุคนหนึ่งนั้น. คำว่า**กัจจายนะ** เป็นโคตร. รวมชื่อและโคตรเข้าด้วยกัน จึงเรียกว่า **ปุกุทกัจจายนะ**. **ครูปุกุทกัจจายนะ**นี้ห้ามน้ำเย็น แม้ถ่ายอุจจาระ ก็ไม่ใช่ น้ำล้าง. ได้น้ำร้อนหรือน้ำข้าวจึงทำการล้าง. ครั้นข้ามแม่น้ำหรือน้ำตามทาง คิดว่าศีลของเราขาด แล้วจึงก่อสอุปทรายอธิฐานศีลแล้วจึงไป. ครุคนนี้มีลัทธิที่ปราศจากสิริถึงปานนี้.

คำว่า **สญชัย** เป็นชื่อของครุคนหนึ่งนั้น. ชื่อว่า **เวตัญญบุตร** เพราะเป็นบุตรของเวตัญญะ.

ครุคนหนึ่ง ชื่อว่า **นิครนถ์** ด้วยอำนาจชื่อที่ได้แล้ว เพราะพูดเสมอว่า พวกเราไม่มีกิเลสที่ร้อยรัด ที่เกลือกกลั้ว พวกเราเว้นจากกิเลสที่พัวพัน.

ชื่อว่า **นาฏบุตร** เพราะเป็นบุตรของคนพอนรา.

บทว่า **อลโข ราชา** ความว่า ได้ยินว่า พระราชาทรงสดับคำของ

อำมาตย์เหล่านั้นแล้ว มีพระราชดำริว่า เราไม่ต้องการฟังคำพูดของผู้ใด ๆ ผู้นั้น ๆ ย่อมพูดพาล่ามไปหมด ส่วนคำพูดของผู้ใดที่เราต้องการฟัง เขาผู้นั้นกลับนิ่งอยู่ เหมือนครุฑถูกฤทธิ์นาคเข้าไปแล้วยืนนิ่ง เสียหายแล้ว สิเรา ครั้นแล้วทรงพระดำริว่า หมอชีวกเป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สงบระงับ แม้ตัวเองก็สงบระงับ ฉะนั้น จึงนั่งนิ่งเหมือนภิกษุที่สมบุรณ์ด้วยวัตร หมอชีวกนี้ เมื่อเราไม่พูด ก็จักไม่พูดก็เมื่อจะจับช้าง ควรจะจับเท้าช้างนั้นแหละ จึงทรงปรึกษากับหมอชีวกนั้นด้วยพระองค์เอง. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อถ โข ราชาดังนี้.

ในพระบาลีนั้น บทว่า ก็ ตูณฺหิ ความว่า นิ่งเพราะเหตุไร พระราชาตรัสถามว่า เมื่ออำมาตย์เหล่านี้กล่าวคุณแห่งสมณะผู้เป็นกัลปกะของตน ๆ อยู่ ปากไม่พอกว่า สมณะที่เป็นกัลปกะของท่านเหมือนอย่างของอำมาตย์เหล่านี้ ไม่มีหรือ ท่านเป็นคนจนหรือ พระบิดาของเราประทานความเป็นใหญ่แก่ท่านแล้วมิใช่หรือ หรือว่าท่านไม่มีศรัทธา.

ลำดับนั้น หมอชีวก จึงคิดในใจว่า พระราชาพระองค์นี้ให้เรา กล่าวคุณแห่งสมณะผู้เป็นกัลปกะ บัดนี้เราไม่ใช่เวลาที่เราจะนิ่ง เหมือนอย่างว่า อำมาตย์เหล่านี้ถวายบังคมพระราชาแล้วนั่งลงกล่าวคุณของสมณะผู้กัลปกะของตน ๆ นั้นใด เราจะกล่าวคุณของพระศาสดาของเราเหมือนอย่างอำมาตย์เหล่านี้หาควรไม่ ดำริพลางลุกขึ้นจากอาสนะหันหน้าไปทางที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ประคองอัญชลีซึ่งรุ่งเรืองไปด้วยทศนักษโมธานเหนือพระเศียร แล้วทูลว่าข้าแต่พระมหาราช ขอพระองค์อย่าทรงเข้าพระทัยว่า ชีวกนี้จะพาไป

พบสมณะพอดีพอร้าย เพราะพระศาสดาของข้าพระองค์นี้ ในการถือปฏิบัติในกรรมพระมารดา ในการประสูติจากกรรมพระมารดา ในการเสด็จออกผนวช ในการตรัสรู้ และในการประกาศธรรมจักร ห้วนไหวไปทั่วหมื่นโลกธาตุ ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ก็อย่างนี้ คราวเสด็จลงจากเทวโลกก็อย่างนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจกกล่าวคุณแห่งพระศาสดาของข้าพระพุทธเจ้า ขอพระองค์จงตั้งพระทัยให้แน่วแน่สดับเถิด พระพุทธเจ้าข้า. ครั้นกราบทูลดังนี้แล้วจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้.

ในพระบาลีนั้น คำว่า ต โข ปน เป็นทุตยาวิภคติ ใช้ในอรรถแห่งอิตถัมภูตาชยาน คือให้แปลว่า ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น

บทว่า กลยาโณ ความว่า ประกอบด้วยความงาม คือคุณธรรม. มีอธิบายว่า ประเสริฐที่สุด.

บทว่า กิตติสทโท ความว่า ชื่อเสียง หรือเสียงสจฺจดีพระเกียรติที่กึกก้อง.

บทว่า อพฺพกุคฺคโต ความว่า ลือกระฉ่อนไปทั่วโลก รวมทั้งเทวโลกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น แม้เพราะเหตุนี้ จึงเป็นพระอรหันต์ แม้เพราะเหตุนี้ จึงเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ แม้เพราะเหตุนี้ จึงเป็นผู้แจกพระธรรม ดังนี้.

ในบทพระพุทธคุณนั้น มีการเชื่อมบทดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น แม้เพราะเหตุนี้ จึงเป็นพระอรหันต์ แม้เพราะเหตุนี้ จึงเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ๆ ล ๆ แม้เพราะเหตุนี้ จึงเป็นผู้แจกพระธรรม อธิบายว่า เพราะเหตุนี้ด้วย นี้ด้วย.

บทเหล่านี้ทั้งหมดในพระบาลีนั้น ได้อธิบายอย่างพิสดารในพุทธา-
นุสสตินิทเทศในวิสุทฺธิมรรค เริ่มต้นตั้งแต่อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น พึงทราบว่าเป็นพระอรหันต์ด้วยเหตุเหล่านี้ก่อน คือ เพราะ
ไกลจากกิเลสทั้งหลาย ๑ เพราะหักกำจกรแห่งสังสารวัฏ ๑ เพราะควร
แก่ปัจจัยเป็นต้น ๑ เพราะไม่มีความลับในการทำบาป ๑ ความพิสดาร
แห่งบทพุทธคุณเหล่านั้น พึงถือเอาจากวิสุทฺธิมรรคนี้.

ก็หมอชีวกพรรณนาพุทธคุณทีละบทจบความลง ทูลว่า ข้าแต่พระ
มหาราช พระศาสดาของข้าพระองค์เป็นพระอรหันต์อย่างนี้ เป็นสัมมา-
สัมพุทธะอย่างนี้ ฯ ล ฯ เป็นผู้แจกธรรมรัตน์อย่างนี้ แล้วทูลสรุปว่า
ขอพระองค์ผู้สมมติเทพโปรดเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด ถึงอย่างไร
เมื่อพระองค์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ พระทัยก็พึงผ่องใส.

ก็ในพระบาลีตอนนี้ เมื่อหมอชีวกทูลว่า ขอพระองค์ผู้สมมติเทพ
โปรดเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด ดังนี้ เท่ากับทูลว่า ข้าแต่พระ
มหาราช เมื่อข้าพระองค์ถูกพระราชาเช่นพระองค์ตั้งร้อยทั้งพันตั้งแสน
ตรัสถาม ย่อมมีเรี่ยวแรงและพลังที่จะกล่าวคุณกถาของพระศาสดาให้จับ
ใจของคนทั้งหมดได้ พระองค์ก็ทรงคุ้นเคย โปรดเข้าไปเฝ้าทูลถามปัญหา
เถิด พระพุทธเจ้าข้า.

เมื่อพระราชาทรงสดับคุณกถาของพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่เรื่อย ๆ
นั้น ทัวพระวรกายมีปีติ ๕ ประการถูกต้องตลอดเวลา พระองค์มีพระ
ประสงค์จะเสด็จไปในขณะนั้นทีเดียว มีพระดำริว่า เมื่อเราจะไปเฝ้า
พระทศพลในเวลานี้ ไม่มีใครอื่นที่จักสามารถจัดยานพาหนะได้เร็ว
นอกจากหมอชีวก จึงรับสั่งว่า ชีวกผู้สหาย ถ้าอย่างนั้น ท่านจงสั่งให้

เตรียมหัตถิยานไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตนหิ เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่า ส่งไป
อธิบายว่า ไปเกิด ชิวกผู้สหาย.

บทว่า หตุถิยานานิ ความว่า บรรดายานพาหนะมีม้าและรถ
เป็นต้นที่มีอยู่มากมาย ยานพาหนะคือช้างเป็นสูงสุด ควรจะนำไปสำนัก
ของพระศาสดาผู้สูงสุด ด้วยยานพาหนะที่สูงสุดเหมือนกัน. พระราชามี
พระดำริดังนี้แล้ว และมีพระดำริต่อไปอีกว่า ยานพาหนะคือม้าและรถ
มีเสียงดัง เสียงของยานพาหนะเหล่านั้นได้ยินไปไกลทีเดียว ส่วนยาน
พาหนะคือช้าง แม้คนที่เดินตามรอยเท้าก็ไม่ได้ยินเสียง ควรจะไปสำนัก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสียบสงบด้วยยานพาหนะที่เสียบสงบเหมือนกัน
ดังนี้แล้วจึงตรัสว่า หตุถิยานานิ เป็นต้น.

บทว่า ปญจมุตตานิ หตุถินิยาสตานิ ความว่า ช้างพังประมาณ
๕๐๐.

บทว่า กปฺปาเปตฺวา ความว่า ให้เตรียมเกยช้าง.

บทว่า อาโรหณียํ ความว่า ควรแก่การขึ้น อธิบายว่า ปกปิด.

ถามว่า หมอชีวกนี้ได้กระทำสิ่งที่พระราชาตรัสหรือมิได้ตรัส ?

ตอบว่า ได้กระทำสิ่งที่พระราชามิได้ตรัส .

เพราะเหตุไร ?

เพราะเป็นบัณฑิต.

ได้ยินว่า หมอชีวกนั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระราชามีรับสั่งว่า
เราจะไปในเวลานี้.

ธรรมดาพระราชาทรงหลาย มีศรัทธามาก หากจะมีอันตรายบางอย่าง ในระหว่างทาง แม้เราก็จักถูกคนทั้งหลายตำหนิว่า หมอชีวกคิดว่า พระราชาเชื่อคำเรา จึงพาพระราชารออกไปในเวลาไม่ควร แม้ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าก็จักถูกตำหนิว่า พระสมณโคดมมุ่งแต่จะเทศน์ ไม่กำหนดกาล ควรไม่ควรแล้วแสดงธรรม ดังนี้บ้าง เพราะฉะนั้น เราก็จักกระทำอย่าง ที่ควรหาจะไม่เกิดขึ้นแก่เรา และจะไม่เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้งพระราชาก็จะได้รับอารักขาอย่างดี. ต่อแต่นั้น หมอชีวกคิดว่า เพราะอาศัยหญิงทั้งหลาย ภยยอมไม่มีแก่ชายทั้งหลาย พระราชามีหญิงแวดล้อมเสด็จไปสะดวกดี จึงให้เตรียมช้างพัง ๕๐๐ เชือก ให้หญิง ๕๐๐ คนปลอมเป็นชาย สั่งว่า พวกเธอจงถือดาบและหอกซัดแวดล้อมพระราชาร แล้วหมอยังคิดอีกว่า พระราชารของคณีนีไม่มีอุปนิสัยแห่งมรรคผลในอดีตภาพนั และธรรมดาพระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงเห็นอุปนิสัยก่อนจึงแสดงธรรม เอละเราก็จักให้มหาชนประชุมกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ พระศาสดาจักทรงแสดงธรรมตามอุปนิสัยของใคร ๆ สักคน พระธรรมเทศนานั้นจักเป็นอุปการะแก่มหาชน. หมอชีวกนั้นส่งข่าวสาสนัให้ตีกลองป่าวประกาศในที่นั้น ๆ ว่า วันนี้พระราชารจะเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอให้คนทุกคนถวายอารักขาพระราชารตามสมควรแก่สมบัติของตน ๆ

ลำดับนั้น มหาชนคิดว่า ได้ยินว่า พระราชารจะเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านผู้เจริญ พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเช่นไรหนอ พวกเราจะมัวเล่นนักษัตร์กันทำไม ไปในที่นั้นเกิด. ทุกคนถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ยืนรอการเสด็จมาของพระราชารอยู่ตามทาง. แม้หมอชีวกก็ทูลเชิญเสด็จพระราชารว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติ

เทพ เตรียมยานพาหนะข้างเสร็จแล้ว ขอพระองค์จ้รงรู้เวลาที่ควรเสด็จใน บัดนี้เกิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยสุตทานิ กาลิ มณฺณติ เป็นคำทูลเตือน. อธิบายว่า เรื่องใดที่พระองค์ทรงสั่งไว้ เรื่องนั้นข้าพระองค์ทำเสร็จแล้ว บัดนี้ขอพระองค์จ้รงรู้เวลาที่ควรเสด็จหรือไม่เสด็จเกิด ขอพระองค์จ้รงทรงกระทำตามชอบพระทัยของพระองค์เกิด.

บทว่า ปจฺเจกา อิตฺถิโย ตัคฺคตเป็น ปฏิเภา อิตฺถิโย อธิบายว่า ข้างฝั่งแต่ละเขือก มีหญิงคนหนึ่งประจำ.

บทว่า อุกกาสุ ธาริยามาสุ ความว่า มีคนถือคบเพลิง.

บทว่า มหจฺจราชาณุภาเวน ความว่า ด้วยอานุภาพของพระราชา ที่ใหญ่หลวง. บาลีว่า มหจฺจา ก็มีคำว่า ใหญ่หลวง นี้เป็นลึงคปริยาย.

ราชฤทธิ เรียกว่า ราชาานุภาพ. ก็อะไรเป็นราชฤทธิ ? สิริคือ ความเป็นให้แห่งรัฐใหญ่ ๒ รัฐ ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ ๓๐๐ โยชน์ เป็นราชฤทธิ.

จริงอยู่ ในวันก่อนนั้น มิได้มีการเตรียมจัดไว้ก่อน ด้วยหมายว่า พระราชาจักเสด็จไปเฝ้าพระตถาคต หมอชีวกจัดในขณะนั้นเอง เอาหญิง ๕๐๐ คนปลอมเป็นชาย สวมผ้าโพก คล้องพระขรรค์ที่ป่า ถือหอกซัด มีด้ามเป็นแก้วมณีออกไป ซึ่งพระสังคีติกาจารย์หมายถึง กล่าวว่ ปจฺเจกา อิตฺถิโย อาโรเปตฺวา ดังนี้.

หญิงพื่อนรำล่อมนางกษัตริย์อีกจำนวนหนึ่งประมาณหมื่นหกพันคน แวดล้อมพระราชา. ท้ายขบวนหญิงพื่อนรำเหล่านั้น มีคนค่อม คนเตี้ย และคนแคะเป็นต้น. ท้ายขบวนคนเหล่านั้น มีคนใกล้ชิดผู้ดูแลภายใน พระนคร. ท้ายขบวนคนใกล้ชิดเหล่านั้น มีมหาอำมาตย์ประมาณหกหมื่น

คนแต่งตัวเต็มยศงดงาม. ท้ายขบวนมหาอำมาตย์เหล่านั้น มีลูกเจ้าประเทศราชประมาณเก้าหมื่นคน ประดับด้วยเครื่องประดับหลายอย่าง ราวกะเพทายรหนุ่มถืออาวุธชนิดต่าง ๆ. ท้ายขบวนลูกเจ้าประเทศราช มีพราหมณ์ประมาณหมื่นคนนุ่งผ้ามีค่าตั้งร้อย ห่มผ้าเฉวียงป่าข้างหนึ่งค่า ๕๐๐ อาบน้ำลูบไล้อย่างดี งามด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ มีดอกไม้ทองเป็นต้น เदनยกมือขวาเปล่งเสียงไชโย. ท้ายขบวนพราหมณ์เหล่านั้น มีคนตรีประกอบด้วยองค์ ๕. ท้ายขบวนคนตรีเหล่านั้น มีนายขมังธนูล้อมเป็นวง. ท้ายพวกขมังธนู มีช้างมีตะพองชิดกัน. ท้ายช้าง มีม้าเรียงรายคอดคอชิดกัน. ท้ายม้า มีรถชิดกันและกัน. ท้ายรถ มีทหารแขนต่อแขนกระทบกัน. ท้ายทหารเหล่านั้น มีเสนา ๑๘ เหล่า รุ่งเรืองด้วยเครื่องประดับที่สมควรแก่ตน ๆ.

หมอชีวกจัดคนถวายพระราชา ชนิดลูกศรที่คนยืนอยู่ท้ายสุดขบวน ไปถึงก็ไม่ถึงพระราชา ตนเองยังตามเสด็จไม่ห่างไกลพระราชา ด้วยหมายใจว่า หากจะมีอันตรายอะไร ๆ เราจักถวายชีวิตเพื่อพระราชาก่อนคนอื่นทั้งหมด. อนึ่ง คบเพลิงที่กำหนดไม่ได้ว่าร้อยเท่านี้หรือพันเท่านี้. คำว่า พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จไปสวนอัมพวัน ของหมอชีวก โกมารภัจ ด้วยราชานูภาพอย่างยิ่งใหญ่ นั้น พระสังคีติกาจารย์กล่าวหมายเอาราชฤทธิ์เห็นปานนี้แล.

ในคำว่า อหุเทว ภยฺยํ นี้ ภยฺยํ ๔ อย่าง คือ ภยฺยํเพราะจิตสะดุ้ง ๑ ภยฺยํเพราะญาณ ๑ ภยฺยํเพราะอารมณ์ ๑ ภยฺยํเพราะโอดัปปะ ๑.

ในภยฺยํ ๔ อย่างนั้น ภยฺยํที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยเป็นต้นว่า อาศัยชาติ มีความกลัว ความพรันพรึง ดังนี้ ชื่อว่า ภยฺยํเพราะจิตสะดุ้ง.

ภัยที่มาแล้วอย่างนี้ว่า เขาแม่เหล่านั้ ฟังพระธรรมเทศนาของพระ
ตถาคตแล้ว ย่อมถึงความกลัว ความสลด ความสะดุ้งโดยมาก ดังนี้
ชื่อว่า ภัยเพราะอาณ.

ภัยที่กล่าวแล้วในคำนี้ว่า มาถึงภัยที่น่ากลัวนั้นนั้นแน่ ดังนี้ ชื่อว่า
ภัยเพราะอารมณ์.

ภัยนี้ในคำนี้ว่า คนดีทั้งหลายย่อมสรรเสริญความกลัวต่อบาป ไม่
สรรเสริญความกลัวในบาปนั้นเลย เพราะสัตว์บุรุษทั้งหลายย่อมไม่ทำบาป
เพราะกลัว ดังนี้ ชื่อว่า ภัยเพราะโอดตปปะ.

ในภัย ๔ อย่างนั้น ในที่นี้หมายเอาภัยเพราะจิตสะดุ้ง อธิบายว่า
ได้มีจิตสะดุ้งกลัว.

บทว่า **ฉมฺภิตตฺตํ** ความว่า ความพรั่นพรึง อธิบายว่า สั่นไป
ทั่วร่าง.

บทว่า **โลมฺหฺโธ** ได้แก่ขนชูชัน อธิบายว่า ขนลุกชู. ก็ขนชูชัน
นี้นั้นย่อมมีด้วยปีติในเวลาเกิดอิมใจในขณะที่ฟังธรรมเป็นต้นก็มี ด้วยความ
กลัวในเพราะเห็นการฆ่าฟันกันและเห็นผีเป็นต้นก็มี. ในที่นี้พึงทราบว่
ขนชูชันเพราะกลัว.

ถามว่า ก็พระราชนั้ทรงกลัว เพราะเหตุไร?

อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า เพราะความมีด.

ได้ยั้ว่า ในกรุงราชคฤหึ มีประตูใหญ่ ๓๒ ประตู ประตูเล็ก
๖๔ ประตู. **สวนอัมพวัน** ของ **หมอชีวก** อยู่ระหว่างกำแพงเมืองกับ
ภูเขาภิษณภูฏต่อกัน. พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จออกจากประตูทิศตะวันตก
เสด็จเข้าไปในเงาของภูเขา. ที่ตรงนั้น พระจันทร์ถูกยออดภูเขาบังไว้ ความ

มีคจึงมีขึ้นเพราะเงาของภูเขาและเงาของตนไม้. แม้ข้อที่กล่าวก็มีใช่เหตุอันสมควร. ด้วยว่าในเวลานั้น คบเพลิงตั้งแสนดวงก็กำหนดไม่ได้. ก็พระเจ้าอชาตศัตรูนี้อาศัยความเงิบสงัดจึงเกิดความกลัวเพราะระแวงหมอชิวก.

ได้ยินว่า หมอชิวก ได้ทูลพระองค์ที่ปราสาทชั้นบนทีเดียวว่า ข้าแต่พระมหาราช พระผู้มีพระภาคเจ้า ประสงค์ความเงิบสงัด ควรเข้าเฝ้าด้วยความเงิบสงัดนั่นเอง เพราะเหตุนั้น พระราชาจึงทรงห้ามเสียงดนตรี. ดนตรีทั้งหลายพอพระราชาให้หยุดเท่านั้น. ขบวนตามเสด็จจึงไม่เปล่งเสียงดัง มากันด้วยสัญญาณี้มือ. แม้ในสวนอัมพวัน ก็ไม่ได้ยินแม้เสียงกระแอมของใคร ๆ. ธรรมดาพระราชาทั้งหลายย่อมยินดีในเสียงยิ่งนัก. พระเจ้าอชาตศรรู้อาศัยความเงิบสงัดนั้น เกิดหลกพระทัยซักระแวงแม้ในหมอชิวกว่า หมอชิวกนี้กล่าวว่า ที่สวนอัมพวัน ของข้าพระองค์มีภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป ก็ในที่นี้เราไม่ได้ยินแม้แต่เสียงกระแอม คำหมอชิวกเห็นจะไม่จริง หมอชิวกนี้ลวงนำเราออกจากเมือง ชุ่มพลกายไว้ข้างหน้า ต้องการจับเราแล้วขึ้นครองราชสมบัติเสียเอง ก็หมอชิวกนี้ทรงกำลัง ๕ ซ้างสาร และเดินไม่ห่างเรา คนของเราที่ถืออาวุธอยู่ใกล้ก็ไม่มีสักคน น่าอัศจรรย์ เราเสียหายแล้วหนอ. ก็และครั้งทรงกลัวอย่างนี้แล้วก็ไม่อาจดำรงตนอย่างคนไม่กลัวได้ จึงตรัสบอกความที่พระองค์กลัวแก่หมอชิวกนั้น. เพราะเหตุนั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแลพระเจ้าแผ่นดินมครพระนามว่าอชาตศัตรู ฯ ล ฯ ไม่มีเสียงพิมพ์่า ดังนี้ .

ในบทเหล่านั้น บทว่า สมุม ความว่า นี้เป็นคำเรียกคนรุ่นเดียวกัน. อธิบายว่า เพื่อนยาก นี้ไม่หลอกเราหรือ.

บทว่า **น ปลมฺเภติ** ความว่า ท่านกล่าววงสี่ที่ไม่มีว่ามี ดังนี้ ไม่
ดวงเราหรือ.

บทว่า **นิคุโฆโส** ความว่า ถ้อยคำสนทนาก็ก้อง.

บทว่า **มา ภายิ มหาราช** ความว่า หมอชีวกคิดว่า พระราชา
พระองค์นี้ไม่รู้จักเรา ถ้าเราไม่ปลอบพระองค์ให้เบาพระทัยว่า ชีวกคนนี้
ไม่ฆ่าผู้อื่น ดังนี้ พึงฉิบหาย จึงทูลปลอบให้มันพระทัยว่า อย่าทรง
กลัวเลย พระพุทธเจ้าข้า แล้วจึงทูลว่า **น ตํ เทว** ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **อภิกฺกม** ความว่า โปรดเสด็จเข้าไปเถิด อธิบายว่า
จงเข้าไป. ก็เมื่อกล่าวครั้งเดียวจะไม่มัน ฉะนั้น หมอชีวกจึงรีบกล่าว ๒
๓ ครั้ง.

บทว่า **เอเต มนุสฺสมาเต ปทีปา ฌายนฺติ** ความว่า หมอ
ชีวกทูลว่า ข้าแต่พระมหาราช ธรรมดากำลังของโจรจะไม่จุดประทีปตั้งไว้
แต่นั้นประทีปที่โรงกลมยังสว่างอยู่ ขอพระองค์จงเสด็จไปตามสัญญาณแห่ง
ประทีปนั้นเถิด พระเจ้าข้า.

บทว่า **นาคสุต ภูมิ** ความว่า ในที่ใดคนขึ้นข้างอาจไปได้ ที่นี้
ชื่อว่าเป็นพื้นที่ข้างไปได้.

บทว่า **นาคา ปจฺโจโรหิตฺวา** ความว่า ลงจากข้างที่ชุ่มประดู
ภายนอกที่ประทับ. ก็เดชแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า แผลไปสู่พระสรีระ
ของพระราชา ตลอดเวลาที่ประทับ ณ พื้นที่ประทับ. ในทันใดนั้น
พระเสโทไหลออกจากทั่วพระสรีระของพระราชา. ผ้าทรงได้เป็นเหมือน
บีบน้ำไหล. ความกลัวอย่างมากได้เกิดขึ้นเพราะทรงระลึกถึงความผิดของ
พระองค์ ท้าวเธอไม่อาจเสด็จไปสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าตรงๆ ทรง

เกาะมือหมอชิวก รวากะว่าเสด็จชมสวน พลังตรัสชมที่ประทับว่า ชิวกผู้สหาย นี่เธอให้ทำได้ดี นี่เธอสร้างได้ดี เสด็จเข้าประตูโรงกลม โดยลำดับ อธิบายว่า ถึงพร้อมแล้ว.

ด้วยคำว่า **กถิ ปน สมุม** ดังนี้ **พระเจ้าอชาตศัตรู**ตรัสถาม เพราะอะไร? อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ไม่ทรงทราบมาก่อน.

ได้ยินว่า ในเวลาที่ยังทรงพระเยาว์ พระราชานี้เคยเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**พร้อมกับพระบิดา แต่ภายหลัง เพราะคบมิตรชั่ว จึงทำปิตุฆาตส่งนายขมังธนู ให้ปล่อยช้างธนบาล มีความผิดมาก ไม่กล้าเข้าไปเผชิญพระพักตร์**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ที่ว่าไม่ทรงทราบจึงตรัสถามนั้น ไม่ใช่เหตุอันสมควร.

ความจริง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**มีพระวรลักษณ์เต็มที ประดับด้วยอนุพยัญชนะ เปล่งพระฉัพพรรณรังสีสว่างไสวทั่วสวน แวดล้อมไปด้วยหมู่ภิกษุ คูจันท์เพ็ญแวดล้อมด้วยหมู่ดาว ประทับนั่งท่ามกลางโรงกลม ใครจะไม่รู้จักพระองค์. แต่**พระเจ้าอชาตศัตรู**ตรัสถามนี้ก็ด้วยท่วงทีแห่งความเป็นไให้ของพระองค์. ข้อที่รู้ก็ตามไม่รู้ก็ตาม ถ้ามุนีเป็นปรกติธรรมดาของราชสกุลทั้งหลาย.

ฝ่าย**หมอชิวก**ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว คิดว่า พระราชาพระองค์นี้เป็นคฤประทับยืนอยู่บนแผ่นดิน ถามว่า แผ่นดินอยู่ไหน คุณต้องฟ้า แล้วถามว่า พระจันทร์พระอาทิตย์อยู่ไหน ยืนอยู่ที่เชิงเขาสิเนรุ ถามว่า เขาสิเนรุอยู่ไหน ประทับยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์พระทศพลทีเดียว ตรัสถามว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ไหน เอาละ เราจักแสดง**พระผู้มี**

พระภาคเจ้าแต่พระองค์ จึงน้อมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
อยู่ แล้วทูลคำว่า เอโส มหาราช ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า ปุรุกขโต ความว่า ประทับนั่งข้างหน้าของภิกษุสงฆ์ที่นั่ง
แวดล้อมพระองค์.

บทว่า เยน ภควา เตนุปสุงมิ ความว่า เข้าไปเฝ้ายังที่ใกล้
พระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่.

บทว่า เอกมนุตฺติ อฏฺฐาติ ความว่า พระราชาพระองค์เดียวเท่า
นั้นถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประทับยืนในประเทศแห่งหนึ่ง
ซึ่งสมควรที่พระองค์จะประทับยืนได้ ไม่เบียดพระผู้มีพระภาคเจ้าหรือ
ภิกษุสงฆ์.

บทว่า ตฺถุหิภูตฺติ ตฺถุหิภูตฺติ ความว่า จะเหยียดแลไปที่ใด ๆ
ก็เทียบหมดในที่นั้น ๆ. จริงอยู่ในที่นั้น ไม่มีภิกษุแม่สักรูปหนึ่งที่แสดงความ
คะนองมือคะนองเท้า หรือเสียงกระแอม. ภิกษุแม่รูปหนึ่งก็มีได้แลดูพระ
ราชาหรือบริษัทของพระราชาที่อยู่ตรงพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ล้วนมีนางพื่อนรำเป็นบริวาร ประดับด้วยอสังการครบครัน. ภิกษุทุกรูป
นั่งดูพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น. พระราชาทรงเลื่อมใสในความสงบของ
ภิกษุเหล่านั้น ทรงตรวจดูภิกษุสงฆ์ผู้มีอินทรีย์สงบ เหมือนห้วงน้ำใส
เพราะปราศจากเปือกตม บ่อย ๆ ทรงเปล่งอุทาน.

ในบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า อิมินา นี้ แสดงว่า ด้วยความสงบนี้
ที่ภิกษุสงฆ์สงบทางกาย ทางวาจาและทางใจ ด้วยความสงบคือศีล. พระ
ราชาตรัสอย่างนี้ในที่นั้น มิได้ทรงหมายถึงความข้อนี้อัน โอ! หนอ ขอ
ให้ลูกของเราบวชแล้วพึงสงบเหมือนภิกษุเหล่านี้. แต่พระองค์ทอดพระ

เนตรเห็นภิกษุสงฆ์แล้วทรงเลื่อมใส จึงทรงระลึกถึงพระโอรส. ก็การได้
สิ่งที่ได้ด้วยยากหรือเห็นสิ่งอัศจรรย์แล้วระลึกถึงคนรักมีญาติและมิตรเป็น
ต้น เป็นปรกติของโลกที่เดียว. พระราชานี้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุสงฆ์
แล้วทรงระลึกถึงพระโอรสจึงตรัสอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้. อีกอย่าง
หนึ่ง พระองค์มีความแค้นพระทัยในพระโอรส เมื่อทรงปรารถนาให้
พระโอรสมีความสงบจึงตรัสอย่างนี้. ได้ยินว่า พระองค์ทรงปริวิตกอย่าง
นี้ว่า ลูกของเราจักถามว่า พระบิดาของเรายังหนุ่ม พระเจ้าปู่ของเราไป
ไหน เมื่อสดับว่า พระเจ้าปู่ นั้น พระบิดาของพระองค์ฆ่าเสียแล้ว ดังนี้
จักหมายมั่นว่า เราจักฆ่าพระบิดาแล้วครองราชสมบัติ. พระองค์มีความ
แค้นพระทัยในพระโอรส เมื่อทรงปรารถนาให้พระโอรสมีความสงบ
จึงตรัสอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็พระราชตรัสอย่างนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้นพระโอรสก็จักฆ่าพระองค์
อยู่นั่นเอง. ก็ในวงศ์นั้นมีการฆ่าบิดาถึง ๕ ชั่วรัชกาล.

คือ พระเจ้าอชาตศัตรูฆ่าพระเจ้าพิมพิสาร

พระเจ้าอุทัยฆ่าพระเจ้าอชาตศัตรู

พระโอรสของพระเจ้าอุทัย พระนามว่ามหามุณฑิกะ ฆ่าพระเจ้า
อุทัย

พระโอรสของพระเจ้ามหามุณฑิกะ พระนามว่าอนุรุทธะ ฆ่า
พระเจ้ามหามุณฑิกะ

พระโอรสของพระเจ้าอนุรุทธะ พระนามว่านาคทาสะ ฆ่าพระเจ้า
อนุรุทธะ.

ชาวเมืองโกธรวา พวกนี้เป็นพระราชาล้างวงศ์ตระกูล ไม่มี

ประโยชน์ จึงมาพระเจ้านาคทาสะเสียว.

เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้ว่า อาตมา โข
त्वํ ดังนี้.

ได้ยินว่า เมื่อพระราชามีได้มีพระดำรัสเลย พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงพระดำริว่า พระราชานี้เสด็จมา ประทับนั่งไม่มีเสียง ทรงพระดำริ
อย่างไรหนอ ครั้นทรงทราบความคิดของพระราชแล้วทรงพระดำริว่า
พระราชานี้ไม่อาจเจรจากับเรา ทรงชำเลืองดูภิกษุสงฆ์แล้วทรงระลึกถึง
พระโอรส ก็เมื่อเราไม่เอ่ยขึ้นก่อน พระราชานี้จักไม่อาจตรัสอะไร ๆ เลย
เราจะเจรจากับพระองค์. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสใน
ลำดับแห่งพระราชดำรัสว่า อาตมา โข ท्वํ มหาราช ยถาเปมि
เป็นต้น. เนื้อความของพระพุทธรดำรัสนั้นว่า มหาบพิตร น้ำที่ตกในที่
สูงย่อมไหลไปสู่ที่ลุ่มฉันใด ขอพระองค์จงชำเลืองดูภิกษุสงฆ์แล้วปฏิบัติ
ตามความรักกันนั้นเถิด. ครั้งนั้นพระราชามีพระราชดำริว่า โอ! พระ
พุทธคุณนำอัศจรรย์ ชื่อว่าคนที่ทำผิดต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนอย่าง
เรา ไม่มี ด้วยว่า เราทำอัครอุปปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเชื่อคำ
ของพระเทวทัตส่งนายขมังธนู ปล่อยช้างนาฬาคีรี เพราะอาศัยเรา
พระเทวทัตจึงกลังศิลา เรามีความผิดใหญ่หลวงถึงอย่างนี้ พระทศพลยัง
ตรัสเรียกจนพระโอรสจะไม่พอ โอ! พระผู้มีพระภาคเจ้าประดิษฐาน
อยู่ด้วยดีในลักษณะของผู้คงที่ด้วยอาการ ๕ อย่าง เราจักไม่ละทิ้งพระ
ศาสดาเห็นปานนี้แล้วแสวงหาภายนอก ทรงพระโสมนัส เมื่อจะทรง
สนทนากะพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ปิโย เม ภนุเต เป็นต้น.

บทว่า ภิกษุสงฆ์ อลฺหฺลํ ปณฺณเมตฺวา ความว่า ได้ยินว่า

พระเจ้าอชาตศัตรูนั้นมีพระราชดำริว่า เราถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วไปให้วักกิชุสงฆ์ข้างโน้นข้างนี้ ย่อมจะต้องหันหลังให้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็จะไม่เป็นการกระทำความเคารพพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะคนที่ถวายบังคมพระราชาแล้วถวายบังคมอุปราช ย่อมเป็นอันไม่กระทำความเคารพพระราชา ฉะนั้น พระองค์จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วน้อมอัญชลีแด่ภิกษุสงฆ์ตรงที่ประทับยืนนั่นเอง แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง.

บทว่า กณฺฐจิตฺเว เทถฺ เลสมตฺตํ ได้แก่โอกาสบางโอกาส.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงหนุนให้พระเจ้าอชาตศัตรูเกิดอุตสาหะในการถามปัญหา จึงตรัสว่า เชิญถามเถิด มหาบพิตร เมื่อทรงพระประสงค์.

พระพุทธรัตถ์นั้นมีความว่า เชิญถามเถิด เมื่อทรงพระประสงค์ เราตถาคตไม่มีความหนักใจในการวิชันนาปัญหา อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปวารณาอย่างสัพพัญญูปวารณาซึ่งไม่ทั่วไปแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวกและมหาสาวกทั้งหลายว่า เชิญถามเถิด พระองค์ทรงประสงค์ข้อใด ๆ เราตถาคตจักวิชันนาถวายข้อนั้น ๆ ทุกข้อ แต่พระองค์.

จริงอยู่ พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก และมหาสาวกเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าวว่า ยทา กุขฺลิตี ถ้าทรงพระประสงค์ ย่อมกล่าวว่า ฟังแล้วจักรู้ได้. แต่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายย่อมตรัสว่า ถามเถิด อาวุโส เมื่อต้องการ หรือว่า เชิญถามเถิด มหาบพิตร เมื่อทรงพระประสงค์.

หรือว่า คุณ่อนวาสวะ ท่านต้องการถามปัญหาข้อใดข้อหนึ่งในใจ

จงถามกะเรา เราจะกระทำที่สุดแห่งปัญหานี้ ๆ แก่ท่าน.

หรือว่า คุณก่อนภิกษุ ถ้าอย่างนั้น เธอจงนั่งบนอาสนะของตน
ถามปัญหาตามที่ต้องการเถิด.

หรือว่า ความสงสัยทุก ๆ ข้อ ของพราหมณ์พาวรีก็ดี ของพวก
ท่านทั้งปวงก็ดี อะไร ๆ ในใจที่พวกท่านปรารถนา จงถามเถิด เราเปิด
โอกาสแล้ว.

หรือว่า คุณก่อนสภียะ ท่านต้องการถามปัญหาข้อใดข้อหนึ่งในใจ
จงถามกะเรา เราจะกระทำที่สุดแห่งปัญหานี้ ๆ แก่ท่าน.

พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมปวารณาอย่างสัตัพัญญูปวารณา แก่ยักษ์
จอมคน เทวดา สมณะ พราหมณ์ และปริพาชกทั้งหลายนั้น ๆ. ก็ข้อ
นี้ไม่อัศจรรย์ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุพุทธภูมิแล้วจึง
ปวารณาอย่างนั้น. แม้เมื่อดำรงอยู่ในญาณระดับภูมิพระโพธิสัตว์ ถูกถาม
ทั้งหลายขอร้องให้แก้ปัญหาเพื่อประโยชน์แก่ทำวสัฏฐะเป็นต้นอย่างนี้ว่า

คุณก่อนโกณฑัญญะ ท่านจะพยากรณ์ปัญหาทั้งหลายที่พวกฤาษีดี ๆ
วอนขอ คุณก่อนโกณฑัญญะ นี้เป็นมนุษยธรรม การที่มาหาความ
เจริญนี้เป็นหน้าที่ที่ต้องรับเอา.

ในเวลาเป็นสรภังคดาบส อย่างนี้ว่า เราเปิดโอกาสแล้ว ขอท่านผู้
เจริญทั้งหลาย จงถามปัญหาข้อใดข้อหนึ่งที่ใจปรารถนาเถิด เราจักพยา
กรณ์ปัญหานี้ ๆ ของพวกท่าน เพราะเราเองรู้ทั้งโลกนี้และโลกอื่น.

และในสัมภวชาดก มีพราหมณ์ผู้สะอาดเที่ยวไปทั่วชมพูทวีป ๓ ครั้ง
ไม่พบผู้ที่แก้ปัญหาได้ ครั้นพระโพธิสัตว์ให้โอกาสแล้ว เวลานั้นพระ

โพธิสัตว์เกิดมาได้ ๗ ปี เล่นฝุ่นอยู่ในถนน นั่งคู๋บัลลังก์กลางถนนนั่นเอง
ปวารณาอย่างสัพพัญญูปวารณาว่า

เชิญเถิด เราจักบอกแก่ท่านอย่างคนฉลาดบอก และพระราชาย่อม
ทรงทราบข้อนั้นว่า จักทำได้หรือไม่.

เมื่อ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปวารณาสัพพัญญูปวารณาอย่างนี้แล้ว
พระเจ้าอชาตศัตรูทรงพอพระทัย เมื่อจะทูลถามปัญหา ได้กราบทูลว่า
ยถา นุ โข อิมานิ ภนฺเต ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น ศิลปะนั้นแหละ ชื่อศิลปะยถา.

บทว่า ปุณฺณูปายตนา นิ แปลว่า ศิลปศาสตร์เป็นอันมาก.

บทว่า เสยฺยลิตฺถิ ความว่า ก็ศิลปศาสตร์เหล่านั้นอะไรบ้าง ?

ด้วยบทว่า หตฺถาโรหา เป็นต้น พระเจ้าอชาตศัตรูทรงแสดง
เหล่าชนที่อาศัยศิลปะนั้น ๆ เลี้ยงชีพ. ด้วยว่าพระองค์มีพระราชประสงค์
ดังนี้ว่า ผลแห่งศิลปะที่ประจักษ์เพราะอาศัยศิลปะนั้น ๆ ย่อมปรากฏแก่
ผู้ที่เข้าไปอาศัยศิลปะเลี้ยงชีพเหล่านั้นนั้นใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระ
องค์อาจที่จะประกาศสามัญญผลที่ประจักษ์ในปัจจุบัน เหมือนฉนั้นนั้นได้
หรือไม่หนอ ดังนี้. เพราะฉะนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูจึงทรงเริ่มศิลป
ศาสตร์ทั้งหลายมาแสดงคนที่เข้าไปอาศัยศิลปะเลี้ยงชีพ.

ในบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า หตฺถาโรหา ย่อมแสดงถึงอาจารย์ฝึก
ช้าง หมอรักษาช้าง และคนผูกช้างเป็นต้นทั้งหมด.

บทว่า อสุตาโรหา ได้แก่ครูฝึกม้า หมอรักษาม้า และคนผูก
ม้าเป็นต้นทั้งหมด.

บทว่า รติกา ได้แก่ครูฝึกพลรถ ทหารรถ และคนรักษารถ

เป็นต้นทั้งหมด.

บทว่า **ธนุคฺคหา** ได้แก่ ครูฝึกพลธนู และคนแม่นธนู.

บทว่า **เจลกา** ได้แก่ผู้เชิญธงชัยไปข้างหน้าในสนามรบ.

บทว่า **จลกา** ได้แก่ผู้จัดกระบวนทัพอย่างนี้ว่า พระราชาอยู่ตรงนี้ มหาอำมาตย์ชื่อโน้นอยู่ตรงนี้.

บทว่า **ปิณฺฑททายิกา** ได้แก่ทหารใหญ่ที่กล้าตายเก่งกาจ. ได้ยินว่า ทหารพวกนั้นเข้ากองทัพเข้าศึก ตัดศีรษะเข้าศึกเหมือนก้อนข้าวแล้วนำไปอธิบายว่า กระโดดพรวดออกไป. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **ปิณฺฑททายิกา** นี้ เป็นชื่อของผู้ที่ถือถาดอาหารเข้าไปให้แก่ทหาร ท่ามกลางสงคราม.

บทว่า **อคฺค จ ราชปฺตุตา** ได้แก่พวกราชบุตรที่เข้าสงคราม มีชื่อว่าอुकคะ - อุกคตะ.

บทว่า **ปฺกฺขนฺุทิโน** ได้แก่ ทหารเหล่าใดกล่าวว่า พวกเราจะนำ ศีรษะหรืออาวุธของใคร ๆ มา ครั้นได้รับคำสั่งว่า ของคนโน้น ก็แล่นเข้าสู่สงคราม นำสิ่งที่สั่งนั้นนั่นแหละมาได้ ทหารเหล่านี้ชื่อว่า **ปฺกฺขนฺุทิโน** ด้วยอรรถว่า แล่นไป (หน่วยจุโจม).

บทว่า **มหานาคา** ได้แก่เป็นผู้กล้ามากเหมือนพระยานาค.

คำว่า **มหานาคา** นี้ เป็นชื่อของหมู่ทหารที่แม้เมื่อช้างเป็นต้นวิ่งมาตรงหน้า ก็ไม่ถอยกลับ.

บทว่า **สุรา** ได้แก่กล้าที่สุด ซึ่งคลุมด้วยตาข่ายก็ตาม สวมเกราะหนังก็ตาม ก็สามารถข้ามทะเลได้.

บทว่า **จมฺมุโยธิโน** ได้แก่พวกที่สวมเสื้อหนัง หรือถือโล่หนัง สำหรับต้านลูกธนูรบ.

บทว่า ทาสิกปุตฺตา ได้แก่พวกลูกทาสในเรือน ซึ่งรักนายเป็นกำลัง.

บทว่า อาพาริกา ได้แก่พวกทำขนม.

บทว่า กบปิกา ได้แก่พวกช่างกลบกล.

บทว่า นุหปิกา ได้แก่พนักงานเครื่องสรอง.

บทว่า สูทา ได้แก่พวกทำอาหาร.

พวกช่างดอกไม้เป็นต้น แจ่มแจ้งอยู่แล้ว.

บทว่า คณกา ได้แก่พวกพูดไม่มีช่องให้ถาม.

บทว่า มุฑริกา ได้แก่พวกอาศัยวิชานับหัวแม่มือเลียงชีพ.

บทว่า ยานิ วาปนญฺยานิปี ได้แก่พวกช่างเหล็ก ช่างฉลุงา และช่างเขียนลวดลายเป็นต้น.

บทว่า เอว คตานิ ได้แก่เป็นไปอย่างนี้.

บทว่า เต ทิฏฺฐเรว ฆมฺมุ ความว่า พวกพลช้างเป็นต้นเหล่านั้น แสดงศิลปศาสตร์มากอย่างเหล่านั้น ได้สมบัติมากจากราชสกุล เข้าไปอาศัยพลแห่งศิลปะที่เห็นประจักษ์นั้นแหละเลียงชีพอยู่ได้.

บทว่า สุขเขนฺติ แปลว่า ทำให้เป็นสุข.

บทว่า ปิณฺณนฺติ ได้แก่ทำให้เอิบอิมมีเรียวแรงและกำลัง.

บทว่า อุตฺตรคฺคิกา เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ที่ชื่อว่า อุตฺตรคฺคิกา เพราะอรรถว่า มีผลเลิศเหนือผลที่เกิดสูงขึ้นไป.

ชื่อว่า โสวคฺคิกา เพราะอรรถว่า ควรซึ่งอารมณ์ดีเลิศ.

ที่ชื่อว่า สุขวิปากา เพราะอรรถว่า มีสุขเป็นวิบาก.

ที่ชื่อว่า **สกุลสัตว์ตุนิกา** เพราะอรรถว่า ยังธรรม ๑๐ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อายุ วรรณะ สุข ยศ และความยิ่งใหญ่อย่างดีเลิศ ให้เป็นไป คือให้เกิด อธิบายว่า ตั้งทักษิณาทาน เห็นปานนั้นไว้.

ในบทว่า **สามัญญผล** นี้ โดยปรมาตถ์ สามัญญะ หมายถึงมรรค สามัญญผล หมายถึงอริยผล. เหมือนอย่างที่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สามัญญะเป็นไฉน มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ที่เป็นอริยะนี้แหละเป็นสามัญญะ มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ที่เป็นอริยะคืออะไรบ้าง คือ สัมมาทิฏฐิ ฯ ล ฯ สัมมาสมาธิ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สามัญญะ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สามัญญผลเป็นไฉน ? โสคาปัตติผล ฯ ล ฯ อรหัตตผล นี้แหละเป็นสามัญญผล พระราชาองค์นี้ มิได้ถึงสามัญญผลนั้น ก็พระองค์ตรัสถามทรงหมายถึงสามัญญผลที่เปรียบด้วยทาสและชวานาซึ่งมีมาได้อย่างสูง.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงวิชันหาปัญหาทันที ทรงพระดำริว่า อำมาตย์ของพระราชาเหล่านี้ที่เป็นสาวกของอัญญเดียรถีย์มากหลายมาในที่นี้ พวกอำมาตย์เหล่านั้น เมื่อเรากล่าวแสดงฝ่ายดำและฝ่ายขาว จักติเตียนว่า พระราชาของพวกเราเสด็จมาในที่นี้ด้วยอุตสาหะใหญ่ ตั้งแต่พระองค์เสด็จมาแล้ว พระสมณโคดมตรัสความโกลาหลของสมณะให้เป็นเรื่องสมณะทะเลาะกันเสีย จักไม่ฟังธรรมโดยเคารพ แต่เมื่อพระราชารัส พวกอำมาตย์จักไม่อาจติเตียน จักอนุวัตรตามพระราชาเท่านั้น ธรรมคาชาวโลกย่อมอนุวัตรตามผู้เป็นใหญ่ ตกลงเราจะทำให้เป็นภาระของพระราชาแต่ผู้เดียว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำให้เป็นภาระ

ของพระราชา จึงตรัสว่า อภิขานาสิ โน ทูว ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อภิขานาสิ โน ทูว เท่ากับ อภิขานาสิ
นุ ทูว และ โน ศัพท์นี้ ฟังประกอบด้วยบท ปุจฉิตา ข้างหน้า.
อธิบายว่า มหาบพิตร ปัญหามีพระองค์เคยถามสมณพราหมณ์เหล่าอื่น
บ้างหรือหนอ. พระองค์ยังจำได้ถึงภาวะที่ถามปัญหานั้น พระองค์มิได้
ทรงลืมสมณพราหมณ์เหล่านั้นหรือ.

บทว่า สเจ เต อกรู ความว่า ถ้าสมณพราหมณ์นั้น ๆ พยากรณ์
อย่างไร การที่พระองค์ตรัสอย่างนั้นในที่นี้จะไม่เป็นการหนักพระทัยแก่
พระองค์. อธิบายว่า ถ้าจะไม่มีควาไม่ผาสูกอะไร ๆ ขอให้พระองค์ตรัส
เถิด.

บทว่า น โข เม ภนุเต นี้ พระราชาตรัสหมายถึงอะไร ?
หมายถึงว่า ก็การกล่าวในสำนักของบัณฑิตเทียมทั้งหลาย ย่อมเป็นความ
ลำบาก. บัณฑิตเทียมเหล่านั้น ย่อมให้โทษทุก ๆ บททุก ๆ อักษรทีเดียว.
ส่วนท่านที่เป็นบัณฑิตแท้ ฟังถ้อยคำแล้ว ย่อมสรรเสริญคำที่กล่าวดี ใน
ถ้อยคำที่กล่าวไม่ดี ผิดบาลีผิดบทผิดอรรถและผิดพยัญชนะตรงแห่งใด ๆ
บัณฑิตแท้ย่อมช่วยทำให้ถูกต้องตรงแห่งนั้น ๆ. ก็ขึ้นชื่อว่าบัณฑิตแท้อย่าง
พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมไม่มี. เพราะฉะนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูจึงทูลว่า
ณ ที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าหรือท่านผู้เปรียบด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้าประ-
ทับนั่งอยู่ หม่อมฉันไม่หนักใจ พระเจ้าข้า.

ในบทว่า เอกมิทาหิ นี้ ตัดบทเป็น เอกิ อธิ อหิ แปลว่า
สมัยหนึ่ง ณ กรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉัน .

บทว่า สมุโฆทนียิ ถถิ สาราณียิ วิติสเรตุวา ความว่า

ยังถ้อยคำที่ทำให้เกิดความบันเทิง ควรให้ระลึกถึงกันจบลงแล้ว.

ในคำว่า กโรโต โข มหาราช การยโต เป็นต้น มีวินิจฉัย
ดังต่อไปนี้.

บทว่า กโรโต ได้แก่กระทำด้วยมือของตน.

บทว่า การยโต ได้แก่บังคับให้ทำ.

บทว่า ฉินฺทโต ได้แก่ตัดมือเป็นต้นของคนอื่น.

บทว่า ปจโต ได้แก่ใช้อาชญาเบียดเบียนบ้าง คุกคามบ้าง.

บทว่า โสจยโต ความว่า ทำเขาให้เศร้าโศกเองบ้าง ใ้ให้ผู้อื่น
ทำให้เขาเศร้าโศกบ้าง ด้วยการลักสิ่งของของผู้อื่น เป็นต้น.

บทว่า กิลมยโต ความว่า ให้เขาลำบากเองบ้าง ใ้ให้ผู้อื่นทำ
ให้เขาลำบากบ้าง ด้วยการตัดอาหารและใส่เรือนจำ เป็นต้น.

บทว่า ฆนฺทโต ฆนฺทปยโต ความว่า ในเวลาที่ผูกมัดผู้อื่นซึ่ง
คืนรนอยู่ แม้ตนเองก็คืนรน ทำผู้อื่นให้คืนรน.

บทว่า ปาณมติปาตปยโต ความว่า ฆ่าเองบ้าง ใ้ผู้อื่นฆ่าบ้าง
ซึ่งสัตว์มีชีวิต.

ในทุกบท พึงทราบเนื้อความด้วยสามารถแห่งการกระทำเองและ
การใ้ผู้อื่นกระทำนั้นแหละ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สนฺธิ ได้แก่ที่ต่อเรือน.

บทว่า นิลุโลป ได้แก่ปล้นยกใหญ่.

บทว่า เอกาการิก ได้แก่ล้อมปล้นเรือนหลังเดียวเท่านั้น.

บทว่า ปริปนฺเถ ได้แก่อินดักอยู่ที่ทางเพื่อชิงทรัพย์ของคนที่ผ่านมา
ไปมา.

ด้วยคำว่า กโรโต น กรียติ ปาปี แสดงว่า แม้เมื่อทำด้วย

เข้าใจว่า เราทำบาปอย่างใดอย่างหนึ่ง บาปไม่เป็นอันทำ บาปไม่มี.
แต่สัตว์ทั้งหลายเข้าใจกันเองอย่างนี้ว่า เราทำ.

บทว่า **ขุรปริยุนฺเตน** ความว่า ใช้อักรที่มีกงคมเหมือนมีคโณ
หรือมีวงกลมคม เช่นคมมีคโณ.

บทว่า **เอกมฺสขลํ** ได้แก่กองเนื้อกองเดียว.

บทว่า **ปุลฺลขํ** เป็นไวยจน์ของบทว่า ขลํ นั้นเอง.

บทว่า **ตโตนิทานํ** ความว่า มีการทำให้เป็นลานเนื้ออันเดียวกัน
เป็นเหตุ.

บทว่า **ทกฺขิณฺ** ความว่า พวกมนุษย์ในฝั่งขวาเป็นคนหยาบช้า
ทารุณ ท่านกล่าวว่ **หนนฺโต** เป็นต้น หมายถึงมนุษย์เหล่านั้น.

พวกมนุษย์ในฝั่งซ้ายเป็นคนมีศรัทธาเลื่อมใส นับถือพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์ เป็นของตน ท่านกล่าวว่ **ททฺนฺโต** เป็นต้น
หมายถึงมนุษย์เหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยชนฺโต** ได้แก่ทำการบูชาใหญ่

บทว่า **ทเมณ** ได้แก่ด้วยการฝึกอินทรีย์หรือด้วยอุโบสถกรรม.

บทว่า **สญฺญเมณ** ได้แก่ด้วยการสำรวมศีล.

บทว่า **สจฺจวาเจณ** ได้แก่ด้วยการพูดคำจริง.

บทว่า **อาคโม** ความว่า มา คือเป็นไป.

ครุปรณกตสปปฤศฺเชการทำบาปและบุญนั้นเอง แม้โดยประการ
ทั้งปวง.

ที่ชื่อว่า เมื่อถูกถามถึงมะม่วง ตอบขุ่นนวลถามละอ ได้แก่คนที่เมื่อ

ถูกถามว่า มะม่วงเป็นเช่นไร หรือลำต้นใบดอกผลของมะม่วงเป็นเช่นไร
ดังนี้แล้ว ตอบว่า ขนุนสามะลอกเป็นอย่างนี้ ลำต้นใบดอกผลของขนุน
สามะลอกเป็นอย่างนี้.

บทว่า วิชิต ได้แก่ในประเทศที่อยู่ในอำนาจปกครอง.

บทว่า อปสาทตพพิ ความว่าพึงเบียดเบียน.

บทว่า อนภินนุทิตวา ได้แก่ไม่ทำการสรรเสริญอย่างนี้ว่า ดีละ ฯ.

บทว่า อปปฏิโกทิตวา ได้แก่ไม่ห้ามอย่างนี้ว่า แน่คนโง่
ท่านพูดไม่ดี.

บทว่า อนุคฺคณฺหฺนุโต ได้แก่ไม่ถือเอาเป็นสาระ.

บทว่า อนิกฺกฺขุเชนฺโต ได้แก่ไม่เก็บไว้ในใจว่า นี่เป็นนิสฺสรณะ
นี้เป็นปรมัตถ์ เพราะถือเป็นสาระได้ที่เดียว. แต่พระเจ้าอชาตศัตรูทรง
ศึกษาปัญฺจนะแล้วทรงทิ้งเสีย.

ในวาทะของ ครุหมักฺขลิโกสฺสาล มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

คำว่า ปจฺจโย เป็นไวยากรณ์ของคำว่าเหตุ.

แม้ด้วยบทว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยทั้ง ๒ เป็นอันครุหมักฺขลิโกสฺสาล
ปฏิเสธปัจจัยแห่งความเศร้าหมองของกายทุจริตเป็นต้น และปัจจัยแห่ง
ความบริสุทธิ์ของกายสุจริตเป็นต้น ที่มีอยู่นั้นแล.

บทว่า อตฺตการเ ความว่า การกระทำของตนเอง สัตว์เหล่านี้
ถึงความเป็นเทพก็ดี มารก็ดี พรหมก็ดี การตรัสรู้เป็นพระสาวกก็ดี
การตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ดี ความเป็นพระสัพพัญญูก็ดี ด้วย
กรรมที่ตนกระทำแล้วอันใด ครุหมักฺขลิโกสฺสาลปฏิเสธกรรมอันนั้น.

ด้วยบทที่ ๒ (นตฺถิ ปรการ) เป็นอันครุหมักฺขลิโกสฺสาลปฏิเสธ

การกระทำของผู้อื่น คือชนที่เลื่อมลงเว้นพระมหาสัตว์ อาศัยโอรทา-
นุศาสนีของผู้อื่น ซึ่งเป็นการกระทำของผู้อื่น ตั้งแต่สร้างควมโศภาคย์
ของมนุษย์จนบรรลุประอรหัต. คนพาลนี้ชื่อว่ายอมให้การประหารใน
ชินจักร ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า นตฺถิ ปุริสการ ความว่า สัตว์ทั้งหลายยอมถึงสมบัติ
ทั้งหลาย ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว ด้วยการกระทำของบุรุษใด ครุ
มัถลโกสาลปฏิเสฐการกระทำของบุรุษแม้นั้น.

บทว่า นตฺถิ พลั ความว่า สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในกำลังของตนอันใด
กระทำควมเพียรแล้วถึงสมบัติเหล่านั้น ครุมัถลโกสาลปฏิเสฐกำลังอัน
นั้น.

บทว่า นตฺถิ วิริย เป็นตันทั้งหมด เป็นไวพจน์ของบทว่า ปุริส-
การ แต่บทเหล่านี้ ถือเอาไว้แผนกหนึ่ง ด้วยสามารถการปฏิเสฐคำที่
เป็นไปอย่างนี้ว่า นี้เป็นไปด้วยความเพียรของบุรุษ นี้เป็นไปด้วยเรี่ยวแรง
ของบุรุษ นี้เป็นไปด้วยความบากบั่นของบุรุษ.

ด้วยบทว่า สพฺเพ สตุตา ท่านรวมเอา อุฐ โค ลา เป็นตันไม่
เหลือเลย.

ด้วยบทว่า สพฺเพ ปาณา ท่านกล่าวด้วยคำเป็นตันว่า ปาณะมี
อินทรียเดิว ปาณะมี ๒ อินทรีย.

ด้วยบทว่า สพฺเพ ภูตา ท่านกล่าวหมายเอาภูตทั้งหลายบรรดาที่
เกิดในฟองไข่และเกิดในมดลูก.

ด้วยบทว่า สพฺเพ ชีวา ท่านกล่าวหมายเอาข้าวสาลี ข้าวเหนียว
และข้าวละมานเป็นตัน ก็ในชีวะเหล่านั้น ครุมัถลโกสาลนั้น เข้าใจว่า

ชีวะ โดยทิ้งอกได้.

บทว่า อวสา อพลา อวีรียา ความว่า ชีวะเหล่านั้นไม่มีอำนาจหรือกำลังหรือความเพียรของตน.

ในบทว่า นียติ สงฺกติ ภาวปริณตา นี้ วินิจฉัยว่า

นียติ ได้แก่เคราะห์.

สงฺกติ ได้แก่การไปในภพนั้น ๆ ของอภิชชาติทั้ง ๖.

ภาวะ ได้แก่สภาวะนั่นเอง.

ความแปรไปตามเคราะห์ ตามความประจวบและตามสภาวะ ถึงความเป็นประการต่าง ๆ ครุหมักขลิโกศาลแสดงว่า ก็ผู้ใดพึงเป็นด้วยประการใด ผู้นั้นย่อมเป็นด้วยประการนั้นแหละ ผู้ใดไม่พึงเป็น ผู้นั้นย่อมไม่เป็น.

ด้วยบทว่า ฉเสววภิชชาติสุ ครุหมักขลิโกศาลแสดงว่า ผู้ตั้งอยู่ในอภิชชาติ ๖ นั้นแล ย่อมเสวยสุขและทุกข์ ภูมิที่ทำให้เกิดสุขเกิดทุกข์แห่งอื่นไม่มี.

บทว่า โยนิปฺมุขสทสทสุตานิ ความว่า กำเนิดที่เป็นประธานคือกำเนิดชั้นสูงสุด ๑,๔๐๖,๖๐๐.

บทว่า ปญฺจ จ กมฺมานิ สตานิ ได้แก่กรรม ๕๐๐.

ครุหมักขลิโกศาลแสดงทฤษฎีที่ไร้ประโยชน์ ด้วยเหตุเพียงตรีทอย่างเดียว.

แม้ในบทว่า ปญฺจ จ กมฺมานิ ตีณิ จ กมฺมานิ เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน.

แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า ปญฺจ กมฺมานิ นั้น ท่าน

กล่าวหาอินทรี ๕ และกรรม ๗ ท่านกล่าวหากรรมเป็นต้น.

ก็ในบทว่า กมฺเม จ อุปฺตฺตกมฺเม จ นี้ ครุํกขลโคสาณํ มีลัทธิว่า กายกรรมและวจีกรรม เป็นกรรม มโนกรรมเป็นครั้งกรรม.

บทว่า ทฺวญฺฉิปฺปฏิปทา ความว่า ครุํกขลโคสาณํ กล่าวว่ ปฏิปทา ๖๒.

บทว่า ทฺวญฺฉนฺตรกปฺปา ความว่า ในกัปปหนึ่งมีอันตรกัปป ๖๔. แต่ ครุํกขลโคสาณํ นี้ ไม่รู้อันตรกัปปอีก ๒ อันตรกัปป จึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า ฉพาศิชาติโต ความว่า ครุํกขลโคสาณํ กล่าวถึงอภิชาติ ๖ เหล่านี้ คือ อภิชาติดำ อภิชาติเขียว อภิชาติแดง อภิชาติเหลือง อภิชาติขาว อภิชาติขาวยิ่ง.

ในอภิชาติ ๖ เหล่านี้ พวกฆ่าแพะ พวกฆ่านก พวกฆ่าเนื้อ พวกฆ่าหมู พวกพราน พวกฆ่าปลา พวกโจร พวกฆ่าโจร พวกผู้คุม ก็หรือคนอื่น ๆ บางพวกที่มีภาระงานหนัก นี้ ครุํกขลโคสาณํ เรียกว่า อภิชาติดำ เขาเรียกภิกษุทั้งหลายว่า อภิชาติเขียว.

ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้นเอาหนามใส่ในปัจจย ๔ นั้น. อนึ่ง ครุํกขลโคสาณํเรียกภิกษุทั้งหลายว่า มีความประพฤติตั้งหนาม. นี้แหละ เป็นแนวของผู้ที่ครุํกขลโคสาณํกล่าวถึง.

อีกอย่างหนึ่ง ครุํกขลโคสาณํกล่าวว่ บรรพชิตเหล่านั้นชื่อว่า ผู้มีความประพฤติตั้งหนาม.

ครุํกขลโคสาณํกล่าวว่ พวกนิครนถ์ที่มีผ้าผืนเดียว ชื่ออภิชาติแดง. ได้ยินว่า พวกอภิชาติแดงเหล่านี้ขาวกว่า ๒ พวกข้างต้น.

พวกคฤหัสถ์ที่นุ่งขาว เป็นสาวกของพวกอเจลก เรียกว่าอภิชาติ

เหลือ.

ครุหมักขลิโคธาส ทำผู้ให้ปัจจัยแก่ตนให้เป็นผู้เจริญที่สุดกว่านิครนถ์ทั้งหลายอย่างนี้. เขาเรียกอาชีพกษายและอาชีพกหญิง ว่า อภิชาติขาว. ได้ยินว่า พวกอภิชาติขาวเหล่านั้นขาวกว่า ๔ พวกข้างต้น. ท่านกล่าวว่า **นันทะ วัจฉะ กิสะ สังกิจจะ ท่านหมักขลิโคธาสเป็นอภิชาติขาวยิ่ง** ได้ยินว่า ท่านเหล่านั้นขาวกว่าท่านอื่น ๆ ทั้งหมด.

บทว่า **อภุจ ปุริสภูมิโย** ความว่า **ครุหมักขลิโคธาสกล่าวว่า ภูมิ ๘ เหล่านี้คือ มันทภูมิ จิตทาภูมิ ปทวิมังสภูมิ อุชุกตภูมิ เสขภูมิ สมณภูมิ ชินภูมิ ปันนภูมิ เป็นปุริสภูมิ.**

ในภูมิ ๘ นั้น ตั้งแต่วันตลอดมาใน ๗ วัน สัตว์ทั้งหลายยังมีนงอยู่ เพราะออกมาจากที่คับแคบ **ครุหมักขลิโคธาสเรียกคนภูมินี้ว่า มันทภูมิ.**

ส่วนผู้ที่มาจากทุกคดีย่อมร้องไห้ส่งเสียงอยู่เนื่อง ๆ ผู้ที่มาจากสุคติระลึกถึงสุคตินั้นเสมอ ย่อมหัวเราะ นี้ชื่อว่า **จิตทาภูมิ.**

เด็กที่จับมือหรือเท้าของมารดาบิดา หรือจับเตียงหรือตั่ง แกว่งเท้าบนพื้น ชื่อว่า **ปทวิมังสภูมิ.**

เด็กในเวลาที่สามารถเดินได้ ชื่อว่า **อุชุกตภูมิ.**

ในเวลาศึกษาศิลปะทั้งหลาย ชื่อว่า **เสขภูมิ.**

ในเวลาออกจากเรือนบวช ชื่อว่า **สมณภูมิ.**

ในเวลาที่คบหาอาจารย์แล้วรู้วิชา ชื่อว่า **ชินภูมิ.**

สมณะผู้ไม่มีรายได้ เรียกว่า **ปันนภูมิ** ดังที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุที่ดี พวกปันนกะหรือชินะก็ดี ไม่กล่าวขออะไร ๆ.

บทว่า **เอถุนปญฺญาส อาชีวกสเส** ได้แก่ความประพฤติของอาชีวก ๔,๕๐๐.

บทว่า **ปริพฺพาชกสเส** ได้แก่ปริพาชกที่บรรพชา ๑๐๐ พวก.

บทว่า **นาควาสสเส** ได้แก่มณฑลของนาค ๑๐๐ มณฑล.

บทว่า **วิเส อินฺทฺริยสเส** ได้แก่อินทรี ๒,๐๐๐.

บทว่า **ตีเส นิริยสเส** ได้แก่นรก ๓,๐๐๐.

ด้วยบทว่า **รโหฺรธาตุโย** ท่านกล่าวหมายเอาฐานที่ประอะเปื่อนรูลี มีหลังมือหลังเท้าเป็นต้น.

ด้วยบทว่า **สตุตฺตสญฺญีคฺคพฺภา** ท่านกล่าวหมายเอา อูฐ โค ลา แพะ สัตว์เลี้ยง เนื้อ กระบือ.

ด้วยบทว่า **คตุตฺตสญฺญีคฺคพฺภา** ท่านกล่าวหมายเอาข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และหญ้ากับแก่น.

ด้วยบทว่า **นิคฺคณฺจิกฺคพฺภา** ท่านกล่าวหมายเอาพืชที่มีท้องเกิดที่ข้อมือ อ้อย ไม้ไผ่ และไม้้อ เป็นต้น.

ด้วยบทว่า **สตุตฺตเทวา** ท่านกล่าวว่า เทวดาจำนวนมาก. แต่ครุ มกขลิโคศาลเรียกว่า สัตว์. แม้นมนุษย์ทั้งหลายที่ไม่มีที่สุด ครุ มกขลิโคศาลก็เรียกว่า สัตว์.

ด้วยบทว่า **สตุตฺตปีศาจ** ครุ มกขลิโคศาลกล่าวว่า พวกสัตว์ใหญ่ ๆ ชื่อว่าปีศาจ.

ด้วยบทว่า **สรา** ได้แก่สระใหญ่. ครุ มกขลิโคศาลกล่าวระบुสระ ชื่อกัณณมฺฤตทกะ สระชื่อรธการะ สระชื่อโนตฺตตะ สระชื่อสีห-ปปาตะ สระชื่อฉัทพันต์ สระชื่อมันทาภิณี และสระชื่อกฺุณณะ.

บทว่า ปฐกา ได้แก่ปล่อง.

บทว่า ปปาตา ได้แก่แหวนใหญ่.

บทว่า ปปาตตทานิ ได้แก่แหวนเล็ก ๑๐๐ แหวน.

บทว่า สุภินา ได้แก่ฝืนใหญ่.

บทว่า สุภินตทานิ ได้แก่ฝืนเล็ก ๑๐๐ ฝืน.

บทว่า มหากบปิโน ได้แก่มหากบ.

ในบทว่า มหากบปิโน นั้น ครุหมักขลิโคสาลกล่าววว่า ทุกๆ ร้อยปี คนนำน้ำหยาดหนึ่งไปจากสระใหญ่ประมาณเท่านี้ ด้วยปลายหญ้าคาทำสระน้ำนั้นให้ไม่มีน้ำ ๗ ครั้ง เป็นมหากบหนึ่ง. มหากบเห็นปานนี้สิ้นไป ๘ ล้าน ๘ แสนครั้ง ทั้งคนโง่ทั้งคนฉลาดย่อมสิ้นทุกขได้. นี้เป็นลักษณะของครุหมักขลิโคสาล.

ได้ยินว่า แม้บัณฑิตก็ไม่อาจบริสุทธฺิ ในระหว่างได้. แม้คนพาลก็ไม่เลยกาลนานนั้นไปได้.

บทว่า สีเลน ได้แก่ด้วยศีลจรณะหรือศีลอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า วตุเตน ได้แก่ด้วยวัตรเช่นนั้นแหละ.

บทว่า ตเปน ได้แก่ด้วยการบำเพ็ญตบะ.

ผู้ใดบริสุทธฺิกลางคันด้วยสำคัญว่า เราเป็นบัณฑิต ผู้นั้นชื่อว่าบ่มสิ่งซึ่งไม่มีที่ท้าวว่าจะสุกได้.

ผู้ใดล่วงเลยเวลาที่กะไว้ว่าเรายังโง่ไป ผู้นั้นชื่อว่าสัมผัสถูกต้องกรรมที่อำนาจผลแล้วทำให้สิ้นสุกได้.

บทว่า เหว นตฺธิ ได้แก่ไม่มีอย่างนี้. ด้วยว่า ครุหมักขลิโคสาลย่อมแสดงทั้ง ๒ อย่างนั้นว่าไม่อาจการทำได้.

บทว่า โทณमित ได้แก่เหมือนดวงด้วยทะนาน.

บทว่า สุขทุกฺเข ได้แก่สุขและทุกข์.

บทว่า ปริยฺนตฺกเต ได้แก่ทำที่สุดตามกาลมีประมาณดังกล่าวแล้ว.

บทว่า นตฺถิ หานวตฺตเน ได้แก่ไม่มีความเสื่อมและความเจริญ.

อธิบายว่า สังสารวัฏมิได้เสื่อมสำหรับบัณฑิต มิได้เจริญสำหรับคนพาล.

บทว่า อุกฺกัสาวุกฺกัเส ได้แก่ทั้งสูงทั้งต่ำ บทนี้เป็นไวพจน์ของความเสื่อมและความเจริญ.

บัดนี้ เมื่อจะยังความนั้นให้สำเร็จด้วยอุปมา ครุหมักขลิโกสาลจึงกล่าวว่ เหยยถาปี นาม เป็นต้น.

ในพระบาลีนั้น บทว่า สุตฺตคฺคฺเคล ได้แก่กลุ่มด้ายที่เขาหมุนไว้.

ด้วยบทว่า นิพฺพฺเพรียมานเมว ปเลติ ครุหมักขลิโกสาลแสดงว่าเลยกาลที่กล่าวแล้ว ไม่มีใครจะไปได้ อุปมาเหมือนคนยืนบนภูเขาหรือยอดไม้ ชักกลุ่มด้ายให้เคลื่อนออกไปตามประมาณของด้าย เมื่อด้ายหมดแล้ว ด้ายก็หยุดอยู่ตรงนั้น ไม่ไปอีกฉะนั้น.

ในวาทะของครูอชิตเกสกัมพล มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ด้วยคำว่า นตฺถิ ทินฺนํ นั้น ครูอชิตเกสกัมพล กล่าวหมายเอาความไร้ผลของท่านที่ให้แล้ว.

การบูชาให้ เรียกว่า ยิฏฺฐะ.

บทว่า หุตฺติ ประสงค์เอาสักการะอย่างเพียงพอ.

ทั้ง ๒ ข้อนั้น ครูอชิตเกสกัมพลปฏิเสธไปถึงความไร้ผลทีเดียว.

บทว่า สุกตฺตทุกฺกฺกฺขานํ ความว่า กรรมที่ทำความชั่ว ได้แก่กุศลและอกุศล.

ด้วยบทว่า ผล วิปาโก ครอบงำผลกล่าวว่า สิ่งใดที่เรียก
กันว่าผล ก็ดี ว่า วิบาก ก็ดี สิ่งนั้นไม่มี.

บทว่า นตฺถิ อัย โลกิ ความว่า โลกนี้ไม่มีสำหรับคนที่อยู่โลกอื่น.

บทว่า นตฺถิ ปรโลกิ ความว่า โลกอื่นไม่มีแม้สำหรับคนที่อยู่
โลกนี้.

ครอบงำผลแสดงว่า สัตว์ทุกจำพวกย่อมขาดสูญในภพนั้น ๆ
นั่นแหละ.

ด้วยบทว่า นตฺถิ มาตา นตฺถิ ปิตา ครอบงำผลกล่าวหมาย
ถึงความไร้ผลแห่งการปฏิบัติชอบ และการปฏิบัติผิดในมารดาบิดาเหล่า
นั้น.

ด้วยบทว่า นตฺถิ สตุตา โอปปาทิกา ครอบงำผล กล่าวว่
ชื่อว่าสัตว์ที่จุดแล้วอุบัติ ไม่มี.

บทว่า จาตุมฺมหาภูติโก ได้แก่สำเร็จแต่มหาภูตรูป ๔.

บทว่า ปจฺวี ปจฺวีกายิ ได้แก่ปฐวีธาตุที่เป็นภายในติดตามปฐวีธาตุ
ที่เป็นภายนอก.

บทว่า อนุเปติ แปลว่า ติดตาม.

บทว่า อนุปลฺลจฺจติ เป็นไวยากรณ์ของบทว่า อนุเปติ นั่นเอง ความ
ว่า อนุปลฺลจฺจติ ดังนี้ก็มี.

ด้วยบททั้ง ๒ ครอบงำผลแสดงว่า อุเปติ อุปฺลจฺจติ.

แม้ใน อาโปธาตุ เป็นต้น ก็นัยนี้แหละ.

บทว่า อินฺทฺริยานิ ได้แก่อินทรีย์ทั้งหลายมีใจเป็นที่ ๖ ย่อมเลื่อน
ลอยไปสู่อากาศ.

บทว่า **อาสนุทธิปญฺจมา** ได้แก่มีเตียงนอนเป็นที่ ๕. อธิบายว่า
เตียงและบุรุษ ๔ คนที่ยืนถือขาเตียงทั้ง ๔.

บทว่า **ยาวาพาหนา** ได้แก่แค่ป่าช้า.

บทว่า **ปทานิ** ได้แก่บทแสดงคุณและโทษที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้น
ว่า ผู้นี้เป็นผู้มีศีลอย่างนี้ เป็นผู้ทุศีลอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง สรรีระนั่นเอง
ท่านประสงค์เอาว่า **ปทานิ** ในบทว่า **ปทานิ** นี้.

บทว่า **กาโปตกาณิ** ได้แก่เท้าเตียงสี่เหมือนนกพิราบ. อธิบายว่า
มีสีเหมือนปีกนกพิราบ.

บทว่า **ภสฺสสุตา** ได้แก่มีเถาเป็นที่สุด.

อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน.

บทว่า **หุติโย** ได้แก่ทานที่บุคคลให้แล้ว ต่างโดยของต้อนรับ
แขก เป็นต้นอันใด ทานนั้นทั้งหมดย่อมมีเถาเป็นที่สุดเท่านั้น ไม่ให้ผล
เกินไปกว่านั้น.

บทว่า **ทตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ** ได้แก่ทานอันคนเซอะ คือมนุษย์โง่ๆ
บัญญัติไว้. อธิบายว่า ทานนี้อันคนโง่คือคนไม่มีความรู้บัญญัติไว้ มิใช่
บัณฑิตบัญญัติ **กรูชิตเกสกัมพล** แสดงว่า คนโง่ให้ทาน คนฉลาดรับ
ทาน.

บรรดาครูทั้ง ๖ นั้น **ปุระชะชี**แจ้งว่า เมื่อทำบาปก็ไม่เป็นอันทำ
ชื่อว่า ย่อมปฏิเสธกรรม.

อชิตะชีแจ้งว่า เพราะกายแตก สัตว์ย่อมขาดสูญ ชื่อว่า ปฏิเสธ
วิบาก.

มกฺขลิจิแจ้งว่า ไม่มีเหตุ ชื่อว่า ปฏิเสธทั้งกรรมและวิบากทั้ง ๒.

ในข้อนั้น แม้เมื่อปฏิเสธกรรม ก็ชื่อว่าปฏิเสธวิบากด้วย. แม้เมื่อปฏิเสธวิบาก ก็ชื่อว่าปฏิเสธกรรมด้วย. ดังนั้นเจ้าลัทธิตั้งหมคนั้น ว่า โดยอรรถ ก็คือปฏิเสธทั้งกรรมและวิบากของกรรมทั้ง ๒ ย่อมเป็นเหตุกวาทะด้วย เป็นอกิริยวาทะด้วย เป็นนัตถิกวาทะด้วย.

ก็บุคคลเหล่าใดถือลัทธิตั้งหมคนั้น นั่งสาธยายพิจารณาในที่พักกลางคืนในที่พักกลางวัน บุคคลเหล่านั้นย่อมมีมิจฉาสติจดจ่ออยู่ในอารมณ์นั้นว่า ทำบาปไม่เป็นอันทำ เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี สัตว์ตายแล้วขาดสูญ ดังนี้ ย่อมมีจิตแน่วแน่ ชวนะทั้งหลายย่อมเล่นไป ในปฐมชวนะ ยังพอเยียวยาได้. ในชวนะที่ ๒ เป็นต้นก็เช่นกัน. ครั้นแน่วแน่ในชวนะที่ ๓ แม้พระพุทธรเจ้าทั้งหลายก็ทรงเยียวยาไม่ได้ มีอันไม่กลับเป็นธรรมดา เช่นสามเณรอรวิภูริ และ ภิกษุภัณฑุกะ.

ในนิยตมิจฉาทิฎฐิตั้ง ๓ นั้น บางคนดิ่งลงสู่ทัสนะเดียว บางคน ๒ ทัสนะ บางคน ๓ ทัสนะก็มี เมื่อดิ่งลงไปในทัสนะเดียวก็ดี ใน ๒ ๓ ทัสนะก็ดี ย่อมเป็นนิยตมิจฉาทิฎฐิตั้ง ห้ามทางสวรรค์และห้ามทางนิพพาน ไม่ควรไปสวรรค์แม้ในภพที่ติดต่อกันนั้น จะกล่าวไปไยถึงนิพพานเล่า สัตว์นี้ชื่อว่าเป็นตอวัฏฏะ เป็นผู้เฝ้าแผ่นดิน โดยมากคนมีทิฎฐิเห็นปานนี้ ออกจากภพไม่ได้.

เพราะฉะนั้น บัณฑิตผู้เห็นประจักษ์หวังความเจริญ
พึงเว้นอกัสนยานุชไนให้ห่างไกล เหมือนคนเว้นห่าง
งุมิพิษร้ายฉะนั้น.

ในวาทะของครูปฤทธานุชไน มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้
บทว่า อกฺขา แปลว่า ไม่มีใครทำ.

บทว่า **อภฺยวึชชา** แปลว่า ไม่มีวิธีที่ใครทำได้. อธิบายว่า ถึงจะให้ใคร ๆ ทำว่า จงทำอย่างนี้ ก็ไม่เป็นอันทำ.

บทว่า **อนิมฺมิตตา** ได้แก่ไม่มีใครเนรมิตแม้ด้วยฤทธิ์.

บทว่า **อนิมฺมิตตา** ได้แก่ไม่มีใครให้เนรมิต.

อาจารย์บางพวกกล่าวบทว่า **อนิมฺมาเปตพฺพา** บทนั้นไม่ปรากฏในบาลีและในอรรถกถา.

๓ บทมีบทว่า **วณฺณา** เป็นต้น มีเนื้อความดังกล่าวแล้วนั้นแหละ.

บทว่า **น อิลฺลขนฺติ** ความว่า ไม่หวั่นไหว เพราะตั้งมั่นเหมือนเสาระเนียด.

บทว่า **น วิปริณฺมณฺติ** ได้แก่ไม่ละปรกติ.

บทว่า **น อณฺุณมณฺุณํ พฺยาพาเชนฺติ** ได้แก่ไม่กระทบกันและกัน.

บทว่า **นาลิ** ได้แก่ไม่สามารถ.

ในบทว่า **ปจฺจวึกาโย** เป็นต้น กองดินหรือดินรวมกัน ก็คือดินนึ่งเอง.

บทว่า **ตตฺถ** ได้แก่แก่กายซึ่งมีชีวะเป็นที่ ๗ เหล่านั้น.

บทว่า **สตุตฺตนฺุณฺเวยว กายานํ** ความว่า ศัสตราข้อมเข้าไปตามระหว่างคือช่องซอกของกายทั้ง ๗ เหมือนอย่างศัสตราที่ฟันลงไปในกองถั่วเขียว เป็นต้น ข้อมเข้าไปตามระหว่างถั่วเขียวเป็นต้นฉะนั้น. **ครูปุทฺทกัจจายนะ** แสดงว่า ในสัตตนิกายนั้น มีเพียงสัญญาว่าเราจะปลงสัตว์นี้จากชีวิตอย่างเดียวเท่านั้น (หาใช่เป็นการปลงชีวิตไม่).

ในวาทะของนิครนถนาฏบุตร มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **จาตุยามสํวรํวุโต** ความว่า สํรวมทั้ง ๔ ด้าน.

บทว่า สพุพวาริวริโต จ ความว่า เป็นผู้ห้ามน้ำทั้งปวง. อธิบายว่า เป็นผู้ห้ามน้ำเย็นทั้งหมด.

ได้ยินว่า ครุณิครนถนาภูบุตรนั้น เข้าใจว่าน้ำเย็นมีสัตว์มีชีวิต ฉะนั้น จึงไม่ใช้น้ำเย็นนั้น.

บทว่า สพุพวาริยุดโต ได้แก่ประกอบด้วยเครื่องกั้นบาปทั้งปวง.

บทว่า สพุพวาริฐโต ได้แก่กำจัดบาปด้วยเครื่องกั้นบาปทั้งปวง.

บทว่า สพุพวาริฆุญโจ ได้แก่อันเครื่องกั้นบาปทั้งปวงต้องแล้ว.

บทว่า คตตุโต ได้แก่มีจิตถึงที่สุด.

บทว่า ยตตุโต ได้แก่มีจิตสำรวจแล้ว.

บทว่า จิตตุโต ได้แก่มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว.

ในวาทะของครุณิครนถนาภูบุตรนี้ มีบางอย่างที่เข้ากันกับศาสนาได้บ้าง. แต่เพราะเป็นลัทธิไม่บริสุทธิ์ จึงเกิดเป็นทักขิณทั้งหมดเลย.

วาทะของครุสณชัยเวลัฏฐบุตร มีนัยดังกล่าวแล้วในอมราวีกเขป-วาทะ (ในพรหมชาลสูตร) นั้นแล.

บทว่า โสหิ ภนฺเต เป็นต้น ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันไม่ได้สละในวาทะของเดียรถีย์ทั้งหลาย เหมือนคันทราย ไม่ได้น้ำมัน จึงขอรุณถามพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า ยถา เต ขเมยฺย ความว่า ตามที่พอพระทัย.

บทว่า ทาโส ได้แก่ทาสในเรือนเบี้ย ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ ทาสที่เป็นเชลยศึก และทาสที่สมัครเป็นทาสเอง อย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า กมฺมกาโร ได้แก่อันไม่เกียจคร้านทำการงานเสมอทีเดียว.

ชื่อว่า **ปุพฺพภูฏายี** ด้วยอรรถว่า เห็นนายแต่ไกล ลูกขึ้นก่อนทันที.

ชื่อว่า **ปจฺจนิปาตี** ด้วยอรรถว่า ลูกขึ้นอย่างนี้แล้วปฐาสนะให้นาย ทำกิจที่ควรทำมีล้างเท้า เป็นต้น แล้วจึงพักผ่อน คือนอนในภายหลัง.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า **ปุพฺพภูฏายี** ด้วยอรรถว่า ลูกขึ้นก่อน เมื่อนาย ยังไม่ลุกจากที่นอน.

ชื่อว่า **ปจฺจนิปาตี** ด้วยอรรถว่า ทำกิจทั้งปวงตั้งแต่เช้าตรู่จนนาย เข้านอนในราตรี ตนจึงพักผ่อน คือนอนในภายหลัง.

ชื่อว่า **กัฏฺฐปฏิสฺสาวี** ด้วยอรรถว่า คอยเฝ้าฟังบัญชาจะโปรดให้ ทำอะไรด้วยตั้งใจอย่างนี้ว่า เราจะทำอะไร.

ชื่อว่า **มณาปจารี** ด้วยอรรถว่า ทำแต่กิจที่น่าพอใจเท่านั้น.

ชื่อว่า **ปิยวาที** ด้วยอรรถว่า พูดแต่คำที่น่ารักเท่านั้น.

ชื่อว่า **มุขมุฏฺถิโก** ด้วยอรรถว่า คอยดูหน้านายที่แจ่มใสสว่าง.

บทว่า **เทโว มณฺเฑ** ได้แก่เหมือนเทวดา.

บทว่า **โส วัตสฺสสหายํ ปุณฺณานิ กเรยฺย** ความว่า แม้เรานั้นหนอ ก็พึงเป็นพระเจ้าแผ่นดินอย่างองค์นี้ ถ้าเราทำบุญทั้งหลาย.

ปาฐะว่า **โส วัตสฺสสหาย** ดังนี้ก็มี ความก็อย่างนี้เหมือนกัน.

ด้วยบทว่า **ยนฺุณนาหิ** แสดงความคิดอย่างนี้ว่า ถ้าเราจักให้ทาน แม้ตลอดชีวิตเรา ก็ไม่อาจจะให้แม่เพียงส่วนหนึ่งในร้อยของท่านที่พระราชชา พระราชทานในวันเดียวได้ จึงทำอุตสาหะในบรรพชา.

บทว่า **กาเยน สฺวุโต** ได้แก่สํารวมกาย ปิดประตูมิให้อกุศลเข้าไปได้.

แม้ใน ๒ บทที่เหลือก็เช่นนี้แหละ.

บทว่า **ฆาตจุจาทนปรมตตาย** ความว่า ด้วยความมีอาหารและเครื่องนุ่งห่มเป็นอย่างยิ่ง คืออย่างสูง. อธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่การบวชนี้อันจริง ๆ จึงละอเนสนา สันโดษด้วยสัสเลขปฏิบัติอย่างเลิศ.

บทว่า **อภิโรโต ปวิเวเก** ความว่า ยินดีในวิเวก ๓ อย่าง ซึ่งท่านกล่าวไว้ว่า กายวิเวก สำหรับผู้ที่มีกายปลีกออกเพื่อความสงบ ๑ จิตตวิเวก สำหรับผู้ที่ยินดีการออกจากกาม ถึงความผ่องแผ้วอย่างยิ่ง ๑ อรูปวิเวก สำหรับบุคคลหมดกิเลส หมดเครื่องปรุงแต่ง ๑ ละความคลุกคลีด้วยหมู่ ปลีกกายอยู่คนเดียว ละความเกื้อกักด้วยกิเลสทางใจ อยู่คนเดียวด้วยอำนาจสมาบัติ ๘ เข้าผลสมาบัติหรือนิโรธสมาบัติแล้ว บรรลุพระนิพพานอยู่.

บทว่า **ยคุเม** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าเดือน.

บทว่า **อาสเนนปี นิมนุตเตยยาม** ความว่า ควรจะจัดอาสนะสำหรับนั่งแล้วกล่าวว่า นิมนต์นั่งบนอาสนะนี้.

บทว่า **อภินิมนุตเตยยามปี** นั ความว่า ควรจะเชื่อเชิญเขาเข้ามา. ในการนั้น มีการเชื่อเชิญ ๒ อย่าง คือ ด้วยวาจาอย่าง ๑ ด้วยกายอย่าง ๑.

จริงอยู่ ทายกที่กล่าวว่า ข้าพเจ้าขอแจ้งให้ทราบ ท่านต้องการสิ่งใด เช่นจิวรเป็นต้น โปรดบอกในขณะที่ท่านต้องการทุกครั้ง ดังนี้ ชื่อว่าเชื่อเชิญให้มาด้วยวาจา. ส่วนทายกที่สังเกตเห็นว่าจิวรเป็นต้นขาดแคลน จึงถวายจิวรเหล่านั้นด้วยกล่าวว่า โปรดรับจิวรนี้ ดังนี้ ชื่อว่าเชื่อเชิญเข้ามาด้วยกาย.

ท่านกล่าวว่า **อภินิมนุตเตยยามปี** นั หมายถึงการเชื่อเชิญทั้ง ๒

อย่างนั้น.

ก็ยาเป็นที่สบายแก่คนไข้อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **คิถานเภสัช-
ปรีกษา** ในที่นี้ ก็ความแห่งคำกล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค.

บทว่า **รทวารณคฤติ** ได้แก่การคุ้มครอง กล่าวคือการรักษา
และการป้องกัน.

ก็การคุ้มครองที่เป็นการรักษาและป้องกันนั้นนั้น หาใช่จัดบุรุษถือ
อาวุธยืนรักษาไว้ จะชื่อว่า คุ้มครองเป็นธรรมดาไม่ เป็นแต่เพียงจัดการ
รักษามิให้คนหาพินคนเก็บใบไม้เป็นต้น เข้าไปในวิหารในเวลาอัน ไม่
สมควรหรือมิให้พรานเนื้อเป็นต้น จับเนื้อหรือปลาในเขตวิหาร ก็ชื่อว่า
คุ้มครองเป็นธรรมดา.

ท่านกล่าวว่า **ธมฺมิกิ** หมายถึงการคุ้มครองเป็นธรรมดาที่กล่าวแล้ว
นั้น.

บทว่า **ยทิ เอว สนฺเต** ความว่า ถ้าเมื่อทาสของพระองค์ได้รับ
ปฏิสันถารมือกิวาทเป็นต้นจากสำนักของพระองค์เช่นนั้น.

คำว่า **อทุธา** เป็นคำจำกัดความลงไปส่วนเดียว.

บทว่า **ปรมิ** ความว่า เมื่อกล่าวถึงที่ ๑ ย่อมแสดงว่ายังมีที่อื่นๆ
ต่อไป. ด้วยบทว่า **ปรมิ** นั้นแหละ พระราชาจึงทูลว่า **สกุทา ปน ภนฺเต
อณฺถปี** ดังนี้เป็นต้น.

ชื่อว่า **ชวานา** ด้วยอรรถว่า ไถนา.

ชื่อว่า **คฤหบดี** ด้วยอรรถว่า เป็นใหญ่เฉพาะเรือน คือเป็นหัว
หน้าเพียงในเรือนหลังเดียว.

ชื่อว่า **ผู้เสียค่าอากร** ด้วยอรรถว่า กระทำค่าอากร กล่าวคือพลีให้.

ชื่อว่า ผู้เพิ่มพูนพระราชทรัพย์ ด้วยอรรถว่า เพิ่มพูนกองข้าวเปลือก และกองทรัพย์.

บทว่า **อุปป์** ภา ได้แก่น้อย โดยที่สุดแม่เพียงข้าวสารเท่านั้น.

บทว่า **โภคกฺขณฺธิ** ได้แก่งอกโภคะ.

บทว่า **มหนฺตฺวา** ได้แก่ไพบูลย์.

เพื่อแสดงว่า ก็การที่จะละโภคะมากไปบวช ทำได้ยาก ฉะนั้น โภคะเมื่อน้อยก็ละไปบวชได้ยาก ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้เสียทั้ง ๒ อย่าง.

ก็จะวินิจฉัยในวาระแห่งทาส : เพราะเหตุที่ทาสไม่เป็นอิสระแม่แก่ คน จะป่วยกล่าวไปไปถึงโภคะทั้งหลาย ก็ทรัพย์ใดของทาสนั้น ทรัพย์ นั้นก็เป็นของนายนั่นเอง ฉะนั้น จึงมิได้ถือว่าเป็นโภคะ.

หรือญาติก็คือญาตินั้นแหละ.

ชื่อว่า **สกุภา ปน ภนฺเต อญฺญมปี ทิฏฺฐเฐ ชมฺเม** ความว่า ใน ที่นี้พระเจ้าอชาตศัตรูมิได้ทูลว่า เอวเมว. หากจะถามว่า ชื่อนั้นเพราะ เหตุไร. แก้วว่าเพราะถ้าเมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูทูลว่า เอวเมว พระผู้มี- พระภาคเจ้าก็จะทรงแสดงสามัญญผลโดยอุปมาทั้งหลายเห็นปานนั้น ตลอด วันแม้ทั้งสิ้นหรือยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอย่างเพียงพอ พระเจ้าอชาตศัตรูจะมัว สดับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ในที่นั้นไม่มีที่สิ้นสุดโดยแท้. แม้ ถึงอย่างนั้น เนื้อความก็จักมีอยู่เท่านั้นเอง. พระเจ้าอชาตศัตรูมีพระดำริ ดังนี้ เมื่อจะทูลถามให้วิเศษขึ้นไป จึงมิได้ทูลว่า เอวเมว แต่ทูลยิ่งขึ้น ไปว่า **อภิกฺกนฺตฺร ปณฺีตฺร** ดังนี้.

ในพระบาลีนั้น บทว่า **อภิกฺกนฺตฺร** ได้แก่ที่น่าพอใจกว่า คือ ประเสริฐยิ่งกว่า.

บทว่า ปณิตตริ ได้แก่สูงสุดกว่า.

บทว่า เตนหิ เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าส่งเสริม.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงส่งเสริมในการฟัง จึงได้ตรัสกะพระเจ้าอชาตศัตรูนั้นอย่างนี้.

บทว่า สุณahi ความว่า ขอพระองค์จงฟังสามัญญผลที่ดีกว่าและประณีตกว่า.

ก็ในบทว่า สาธุกัม มนสิกรโหหิ นี้ คำว่า สาธุกัม และ สาธุ นี้ มีอรรถอย่างเดียวกัน.

ก็สาธุศัพท์นี้ แปลได้หลายอย่าง เช่น ขอโอกาส รับคำ ทำให้ร่าเริงดี และทำให้มัน เป็นต้น.

ที่แปลว่า ขอโอกาส เช่นในประโยคว่า สาธุ เม ภนุเต ภควา สงฺขิตฺเตน ฌมฺมึ เทเสตุ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดังข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ดังนี้ เป็นต้น.

ที่แปลว่า รับคำ เช่นในประโยคว่า สาธุ ภนุเตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนฺโมทิตฺวา ภิกฺขุณฺนํรับคำว่า ดีละ พระเจ้าข้า แล้วชื่นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ เป็นต้น.

ที่แปลว่า ทำให้ร่าเริง เช่นในประโยคว่า สาธุ สาธุ สารีปฺตุตฺต ดีแล้ว ดีแล้ว สารีบุตร ดังนี้ เป็นต้น.

ที่แปลว่า ดี เช่นในคาถาเป็นต้นว่า

สาธุ ฌมฺมรุจึ ราชา สาธุ ปญฺญาณฺวา นโร

สาธุ มิตฺตฺตานมทฺทพฺโกล ปาปสฺสฺสากฺรณฺมฺ สฺขํ

พระราชโอรสธรรม ดี

นระผู้มีปัญญา ดี

ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ดี

การไม่ทำบาป ดี.

ที่แปลว่า ทำให้มัน เช่นในประโยคว่า เตนหิ พุราหุณฺณ สาธุกั
สุณฺหาหิ คุณ่อนพราหมณ์ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟังให้ดี สาธุกศัพท์นั้น
แหละ บางท่านแปลว่า บังคับ ก็มี. แม้ในที่นี้ฟังทราบว่าเป็นว่า แปลว่าทำให้
มันนี้แหละด้วย แปลว่าบังคับด้วย. แม้จะแปลว่า ดี ก็ควร.

จริงอยู่ โดยแปลว่าทำให้มัน ย่อมสื่อความว่า จงฟังธรรมนี้ให้มัน
ยึดถือไว้อย่างดี.

โดยแปลว่า บังคับ ย่อมสื่อความว่า จงฟังตามบังคับของเรา.

โดยแปลว่าดี ย่อมสื่อความว่า จงฟังธรรมนี้ให้ดี คือให้ได้เนื้อ
ถ้อยกระตือรือร้น.

บทว่า มนสิการโหหิ ความว่า จงนี้กรวบรวม. อธิบายว่า จงมีจิต
แน่วแน่เจียรโสตตั้งใจ.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า สุณฺหาหิ ในพระบาลีนี้ เป็นการห้ามความ
ฟุ้งซ่านแห่งโสตินทรีย์.

คำว่า สาธุกั มนสิการโหหิ เป็นการห้ามความฟุ้งซ่านแห่งมโนินทรีย์
โดยประกอบให้มันในมนสิการ.

แลใน ๒ คำนี้ คำต้นห้ามคือพยัญชนะกลาดเคลื่อน คำหลังห้าม
คืออรรถกลาดเคลื่อน.

แลด้วยคำต้น ชักชวนให้ฟังธรรม ด้วยคำหลังชักชวนให้จำและ

ไตรตรองธรรมที่ฟังแล้วเป็นต้น.

แลด้วยคำต้นแสดงว่า ธรรมนี้พร้อมพยัญชนะ เพราะฉะนั้นจึงควรฟัง ด้วยคำหลังแสดงว่าธรรมนี้พร้อมอรรถ เพราะฉะนั้น จึงควรใส่ใจไว้ให้ดี.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สาธุกัม พึงประกอบด้วยบททั้ง ๒ (ว่า สาธุกัม สุธมาหิ สาธุกัม มนสิกรโหหิ).

เพราะธรรมนี้ลึกละลึกโดยธรรม และลึกละลึกโดยเทศนา ฉะนั้น จึงต้องฟังให้ดี และเพราะธรรมนี้ลึกละลึกโดยอรรถและลึกละลึกโดยปฏิเวธ ฉะนั้น จึงต้องใส่ใจให้ดี พึงประกอบเนื้อความอย่างนี้แล.

บทว่า ภาสิสุสามิ ความว่า เราจักกล่าวแสดงสามัญญผลที่ได้ ปฏิญญาไว้อย่างนี้ว่า อจ มหาบพิตร ดังนี้ โดยพิสดาร.

บทว่า เทสิสุสามิ เป็นการแสดงโดยย่อ.

บทว่า ภาสิสุสามิ เป็นการแสดงโดยพิสดาร.

เพราะเหตุนั้น พระวังคีสเถระจึงกล่าวว่

พระผู้มีพระภาคเจ้าเทศนาโดยย่อบ้าง ตรัส

โดยพิสดารบ้าง พระสุรเสียงกังวาน

ไพบเราะเหมือนเสียงนกลาลิกา พระปฏิภาณก็ไว.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูเวเทหิ-
บุตร เจ้าแผ่นดินมคธก็เกิดพระอุตสาหะรับพร้อมพระพุทธรดำรัส อธิบาย
ว่า รับเฉพาะแล้ว.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระดำรัสนี้แก่ พระเจ้า-
อชาตศัตรูนั้น. อธิบายว่า ได้ตรัสพระสูตรทั้งสิ้น มีคำว่า อิธ มหาราช

เป็นต้น ที่ควรจะตรัสในบัดนี้.

บทว่า อธิ ในพระบาลีนั้น เป็นนิบาต ใช้ในอรรถอ้างถึงท้องถิ่น. อธิ ศัพท์นี้นั้น บางแห่งท่านกล่าวหมายถึงโลก อย่างที่กล่าวว่า พระตถาคตย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้.

บางแห่งหมายถึงศาสนา อย่างที่ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะที่ ๑ มีในศาสนานี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ ก็มีในศาสนานี้.

บางแห่งหมายถึงโอกาส อย่างที่กล่าวว่า

เมื่อเราเป็นเทวดาดำรงอยู่ในโอกาสนี้

เราต่ออายุได้อีกจริงๆ จงทราบ

อย่างนี้เถิด ท่าน.

บางแห่งเป็นเพียงปทปุระณะเท่านั้น อย่างที่ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราบริโภคน้ำแล้ว ห้ามภักต์แล้ว.

ก็ในที่นี้ ฟังทราบว่า ตรัสหมายถึงโลก.

บทว่า มหาราช ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า มหาบพิตรอีก เพื่อทรงแสดงเทศนาตามที่ทรงปฏิญาณไว้. คำนี้มีอธิบายว่า คู่ก่อนมหาบพิตร ตถาคตย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์.....เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม.

ตถาคต ศัพท์ในพระบาลีนั้น ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร ศัพท์ว่า อรหันต์ เป็นต้น กล่าวไว้ในวิสุทฺธิมรรคโดยพิสดาร.

ก็ในพระบาลีว่า โลก อุปุพฺพตฺติ นี้ คำว่าโลกมี ๓ อย่าง คือ โอกาสโลก สัตว์โลก สังขารโลก. แต่ในที่นี้ประสงฆ์สัตว์โลก. พระตถาคตแม้เมื่อเกิดในสัตว์โลก จะได้เกิดในเทวโลกหรือพรหมโลกก็หาไม่

ย่อมเกิดในมนุษย์โลกเท่านั้น. แม้ในมนุษย์โลก ก็ไม่เกิดในจักรวาลอื่น
ย่อมเกิดในจักรวาลนี้เท่านั้น. แม้ในจักรวาลนี้นั้น ก็ไม่เกิดในที่ทั่วไป
ย่อมเกิดในมัชฌิมประเทศ โดยยาว ๓๐๐ โยชน์ โดยกว้าง ๒๕๐ โยชน์
โดยวงรอบ ๕๐๐ โยชน์ ซึ่งท่านกำหนดไว้ว่า ทิศตะวันออกมีนิคม
ชื่อชังคละ, ต่อจากนิคมชื่อชังคละนั้น มีนิคมชื่อมหาสาละ, ต่อจากนั้น
เป็นปัจฉิมชนบท, รวมในเป็นมัชฌิมชนบท. ทิศตะวันออกเฉียงใต้
มีแม่น้ำชื่อสัตตวดี, ต่อจากนั้นเป็นปัจฉิมชนบท, รวมในเป็นมัชฌิม-
ชนบท. ในทิศใต้มีนิคมชื่อเสตกัณณิกะ, ต่อจากนั้นเป็นปัจฉิมชนบท,
รวมในเป็นมัชฌิมชนบท. ทิศตะวันตกมีพราหมณคามชื่ออุณะ, ต่อจาก
นั้นเป็นปัจฉิมชนบท, รวมในเป็นมัชฌิมชนบท. ทิศเหนือมีภูเขาชื่อ
อุสิรรชะ, ต่อจากนั้นเป็นปัจฉิมชนบท, รวมในเป็นมัชฌิมชนบท.
และมีใจแต่พระตถาคตเท่านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย พระอัคร-
สาวกทั้งหลาย พระอสีติมหาเถระทั้งหลาย พระพุทธมารดา พระพุทธ-
บิดา พระเจ้าจักรพรรดิ พราหมณ์และคฤหบดีที่มีหลักฐานอื่น ๆ ย่อม
เกิดในมัชฌิมประเทศนี้เท่านั้น.

ในคำว่า ตถาคต โลเก อุปุชฺชติ นั้น พระตถาคต ตั้งแต่
เสวยข้ามรูปายาสที่นางสุชาดาถวายจนถึงอรหัตตมรรค ชื่อว่าย่อมอุบัติ
เมื่อบรรลุอรหัตตผล ชื่อว่าย่อมอุบัติแล้ว หรือว่าตั้งแต่มหากิเณษกรรมจนถึง
อรหัตตมรรค หรือว่าตั้งแต่ภพชั้นดุสิตจนถึงอรหัตตมรรคหรือว่าตั้งแต่
บาทมูลของพระพุทธเจ้าที่บังกรจนถึงอรหัตตมรรค ชื่อว่าย่อมอุบัติ เมื่อ
บรรลุอรหัตตผล ชื่อว่าย่อมอุบัติแล้ว. คำว่า อุปุชฺชติ ในพระบาลีนี้ท่านกล่าว

หมายเอาภาวะที่อุบัติแล้วก่อนทั้งหมด. ก็ในที่นี้มีเนื้อความดังนี้ว่า พระ
ตถาคตอุบัติแล้วในโลก.

บทว่า โส อิมํ โลกํ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรง
ทำโลกนี้ให้แจ้ง. บัดนี้จะแสดงคำที่ควรกล่าว.

บทว่า สเทวกํ ความว่า กับเทวดาทั้งหลาย ชื่อสเทวกะ กับ
มาร ชื่อสมารกะ อย่างเดียวกัน กับพรหม ชื่อสพรหมกะ กับสมณ-
พราหมณ์ทั้งหลาย ชื่อสัสสมณพราหมณ์. ชื่อหมู่สัตว์ เพราะเกิดทั่ว ซึ่ง
หมู่สัตว์นั้น กับเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อสเทวมนุสสะ.

ในบทเหล่านั้น ด้วยคำว่า สเทวกะ พึงทราบว่าย่อเอากามาจรเทพ
๕ ชั้น. ด้วยคำว่า สมารกะ พึงทราบว่าย่อเอากามาจรเทพชั้นที่ ๖.
ด้วยคำว่า สพรหมกะ ย่อเอาพรหมมีชั้นพรหมกายิกะเป็นต้น. ด้วยคำว่า
สัสสมณพราหมณ์ ย่อเอาสมณพราหมณ์ที่เป็นข้าศึกและปัจฉามิตรต่อ
พระศาสนา และย่อเอาสมณพราหมณ์ที่ระงับบาปลอยบาปได้แล้ว. ด้วย
คำว่า ปชา ย่อเอาสัตว์โลก. ด้วยคำว่า สเทวมนุสสะ ย่อเอาสมมติ-
เทพและมนุษย์ที่เหลือ.

ด้วยบท ๓ บท ในที่นี้ พึงทราบว่าย่อเอาสัตว์โลกกับโอกาส-
โลก. เฉพาะสัตว์โลก ท่านย่อเอาด้วยคำว่า ปชา ด้วยบททั้ง ๒ ด้วย
ประการฉะนี้.

อีกนัยหนึ่ง ด้วยศัพท์ว่า สเทวกะ ท่านย่อเอาอรุปาวจรเทวโลก.
ด้วยศัพท์ว่า สมารกะ ท่านย่อเอาจกามาจรเทวโลก. ด้วยศัพท์ว่า
สพรหมกะ ท่านย่อเอาอรุปพรหมเทวโลก. ด้วยศัพท์ว่า สัสสมณพราหมณ์
เป็นต้น ท่านย่อเอามนุษย์โลกกับสมมติเทพทั้งหลายโดยเป็นบริษัท ๔

หรือถือเอาสัตว์โลกทั้งหมดที่เหลือนอง.

อีกอย่างหนึ่ง ในบทเหล่านี้ ด้วยคำว่า **สเทวกะ** ท่านกล่าวถึงความที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทำโลกทั้งปวงให้แจ้งโดยกำหนดอย่างสูง. ลำดับนั้น ชนเหล่าใดมีความคิดว่า **วสวัตติมาร** ผู้มีอำนาจมาก เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นกามาพจร. **วสวัตติมาร** แม้นั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงทำให้แจ้งด้วยหรือ. เมื่อจะกำจัดความสงสัยของชนเหล่านั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สมารกั** ดังนี้.

ก็ชนเหล่าใดมีความคิดว่า พรหมผู้มีอำนาจใหญ่ แผ่แสงสว่างไปในพันจักรวาลด้วยองคฺลีหนึ่ง__ ด้วย ๒ องคฺลี แผ่แสงสว่างไปในหมื่นจักรวาลด้วย ๑๐ องคฺลี และเสวยสุขในฉานสมาบัติชั้นยอดเยี่ยม พรหมแม้นั้น**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทำให้แจ้งด้วยหรือ เมื่อจะกำจัดความสงสัยของชนเหล่านั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สพฺรหมกั** ดังนี้.

ลำดับนั้น ชนเหล่าใดคิดว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมากที่เป็นข้าศึกต่อพระศาสนา สมณพราหมณ์แม้นั้น**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทำให้แจ้งด้วยหรือ เมื่อจะกำจัดความสงสัยของชนเหล่านั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สสุสมณพฺรหฺมณิ ปชั** ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงประกาศความที่พระองค์ทรงทำฐานะชั้นสูงทั้งหลายให้แจ้งแล้ว ลำดับนั้นเมื่อจะทรงประกาศความที่พระองค์ทรงทำสัตว์โลกที่เหลือนองชั้นสมมติเทพและมนุษย์ที่เหลือนองทั้งหลายด้วยกำหนดอย่างสูง จึงตรัสว่า **สเทวมนุสฺสั** ดังนี้ นี่เป็นลำดับการขยายความในที่นี้.

ก็พระโหราจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า บทว่า **สเทวกั** ได้แก่โลก

ที่เหลื่อลงรวมทั้งเวทคาทั้งหลาย.

บทว่า **สมารกั** ได้แก่โลกที่เหลื่อลงรวมทั้งมาร.

บทว่า **สพฺรหฺมกั** ได้แก่โลกที่เหลื่อลงรวมทั้งพรหมทั้งหลาย.

โดยอธิบายอย่างนี้ เป็นอันผนวกสัตว์ที่เข้าถึงภพ ๓ ทั้งหมด ใน บททั้ง ๓ ด้วยอาการ ๓. เมื่อจะถือเอาด้วยบททั้ง ๒ อีก จึงกล่าวว่ **สสุสมณพฺรหฺมณิ ปชั สเทวมนุสฺสั** ดังนี้.

โดยอธิบายอย่างนี้ เป็นอันถือเอาสัตว์โลกที่เป็นไตรชาตุนั้นเที่ยว โดยอาการนั้น ๆ ด้วยบททั้ง ๕.

ก็ในคำว่ **สยั อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวเทติ** นี้ มีวินิจฉัยยว่

บทว่า **สยั** ได้แก่เอง คือไม่มีผู้อื่นแนะนำ.

บทว่า **อภิญญา** ได้แก่ด้วยความรู้ยั้ง อธิบายว่ รู้ด้วยญาณอันยั้ง.

บทว่า **สจฺจิกตฺวา** ได้แก่ทำให้ประจักษั. ด้วยบทนี้ เป็นอัน ปฏิเสธความคาดคะเนเป็นต้น.

บทว่า **ปเวเทติ** ได้แก่ให้รู้ ให้ทราบ คือ ประกาศให้ทราบ กันทั่วไป.

ชื่อว่า **โส ฐมฺมึ เทเสติ อาทิกุลฺยาณั ๆ เป ๆ ปรีโยสานกฺุลฺยาณั** ความว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงอาศัยความเป็นผู้กรุณาใน สัตว์ทั้งหลาย แม้ทรงละซึ่งความสุขเกิดแต่วิเวกแสดงธรรม และเมื่อทรง แสดงธรรมนั้น น้อยก็ตาม มากก็ตาม ทรงแสดงชนิดมีความงามในเบื้องต้น เป็นต้นทั้งนั้น. อธิบายว่ แม้ในเบื้องต้น ทรงแสดงทำให้งาม ไพเราะ ไม่มีโทษเลย แม้ในท่ามกลาง แม้ในที่สุด ก็ทรงแสดงทำให้งาม ไพเราะ ไม่มีโทษเลย.

ในข้อที่กล่าวมาแล้วนั้น เทศนามีเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด. ศาสนาก็มีเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด. จะกล่าวเทศนาก่อน. ในคาถาแม่ มี ๔ บาท บาทแรกชื่อว่าเป็นเบื้องต้น. สองบาทต่อจากนั้นชื่อว่าเป็นท่ามกลาง. บาทเดียวในตอนท้ายชื่อว่าเป็นที่สุด.

พระสูตรที่มีอนุสนธิเดียว มีนิทานเป็นเบื้องต้น มีคำว่า อิทมโวจ เป็นที่สุด คำระหว่างเบื้องต้นและที่สุดทั้ง ๒ เป็นท่ามกลาง.

พระสูตรที่มีอนุสนธิมาก มีอนุสนธิแรกเป็นเบื้องต้น มีอนุสนธิในตอนท้ายเป็นที่สุด. อนุสนธิหนึ่ง หรือสอง หรือมากในท่ามกลาง เป็นท่ามกลางทั้งนั้น.

สำหรับศาสนา มีศีลสมาธิและวิปัสสนาชื่อว่าเป็นเบื้องต้น. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า ก็อะไรเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย? ศีลที่บริสุทธิ์ดีและทักขณินที่ตรงเป็นเบื้องต้น.

ก็อริยมรรคที่ตรัสไว้แบบนี้ว่า คุณก่อนนิกมฺหฺมฺทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทา ที่ตถาคตตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วมีอยู่ ดังนี้ ชื่อว่าเป็นท่ามกลาง.

ผลและนิพพานชื่อว่าเป็นที่สุด.

จริงอยู่ ผลท่านกล่าวว่าเป็นที่สุด ในประโยคนี้นี้ว่า แนะพรหมณ์ เพราะเหตุอันนั้นแหละ ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ นั้นเป็นสาระ นั้นเป็นที่สุด ดังนี้.

นิพพานท่านกล่าวว่าเป็นที่สุด ในประโยคนี้นี้ว่า คุณก่อนท่านวิสาขะ บุคคลอยู่จบพรหมจรรย์ซึ่งหยั่งลงสู่นิพพาน มีนิพพานเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด.

ในที่นี้ทรงประสงค์เบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดแห่งเทศนา.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงธรรม ทรงแสดงศีลในเบื้องต้น ทรงแสดงมรรคในท่ามกลาง ทรงแสดงนิพพานในที่สุด. ฉะนั้น พระธรรมสังคากาจารย์จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ธรรมกถึกแม่อื่น เมื่อแสดงธรรม ฟังแสดงศีลในเบื้องต้น แสดงมรรคในท่ามกลาง และแสดงนิพพานในที่สุด นี้เป็นหลักของธรรมกถึก.

บทว่า สาตถ์ สพฺพญฺชนํ ความว่า ก็ผู้ใดมีเทศนาเกี่ยวข้องด้วยการพรรณนาถึงข้าวยาและภัตตหฺนฺยและชายเป็นต้น ผู้นั้นชื่อว่าแสดงเทศนาพร้อมทั้งอรรถก็หาไม่ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงละการแสดงอย่างนั้น ทรงแสดงเทศนาเกี่ยวข้องด้วยสติปัญญา ๔ เป็นต้น. ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ทรงแสดงพร้อมทั้งอรรถ ดังนี้.

ก็เทศนาของผู้ใดประกอบด้วยพยัญชนะเดียวเป็นต้น หรือมีพยัญชนะหุบปากทั้งหมด หรือมีพยัญชนะเปิดปากทั้งหมด และมีกคปากทั้งหมด เทศนาของผู้นั้นย่อมเป็นเทศนาชื่อว่าไม่มีพยัญชนะ เพราะพยัญชนะไม่บริบูรณ์ ดูภาษาของพวกมีลักษณะ มีเผ่าทมิฬะ เผ่ากิริตะ และเผ่ายวนะ เป็นต้น.

แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงทำพยัญชนะ ๑๐ อย่างที่กล่าวไว้ อย่างนี้ว่า สิลฺลิต ฐนิต ทีฆะ รัสสะ ลหุ ครุ นิคคหิต สัมพันธ์ วิมุต และประเภทแห่งความขยายของพยัญชนะ ดังนี้ไม่ให้ปะปนกัน ทรงแสดงธรรมทำพยัญชนะนั้นแลให้บริบูรณ์ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ทรงแสดงธรรมพร้อมทั้งพยัญชนะ ดังนี้.

บทว่า **เกวล** ในบทว่า **เกวลปริบุญณ** นี้เป็นคำเรียกความสิ้นเชิง.

บทว่า **ปริบุญณ** เป็นคำเรียกความไม่ขาดไม่เกิน. อธิบายว่า ทรงแสดงบริบูรณ์ทั้งสิ้นทีเดียว แม้เทศนาส่วนหนึ่งที่ไม่บริบูรณ์ก็ไม่มี.

บัณฑิตพึงทราบว่ บริบูรณ์สิ้นเชิง เพราะไม่มีคำที่จะพึงเพิ่มเข้า และตัดออก.

บทว่า **ปริสุทฺธ** ได้แก่ไม่มีความเศร้าหมอง.

ก็ผู้ใดแสดงธรรมด้วยคิดว่า เราจักได้ลาภหรือสักการะเพราะอาศัยธรรมเทศนาน เทศนาของผู้นั้นย่อมไม่ปริสุทฺธ. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงเพ่งโลกามิส มีพระหทัยอ่อนโยนด้วยเมตตาภาวนาซึ่งแผ่ประโยชน์ ทรงแสดงด้วยจิตที่ดำรงอยู่โดยสภาพคือการยกระดับให้สูงขึ้น. ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ทรงแสดงธรรมปริสุทฺธ.

ก็ในคำว่ **พฺรหมจฺริย ปกาเสติ** นี้ ศัพท์ว่ **พฺรหมจฺริย** นี้ปรากฏในอรรถเหล่านี้ คือ ทาน เวชยาวัจจะ สีลสิกขาบท ๕ อัปมัญญา เมถุนวิริติ สทธารสันโดษ วิริยะ องค์กรุโอบสถ อริยมรรค ศาสนา.

จริงอยู่ ทาน ท่านกล่าวว่ พฺรหมจฺริย ในปุณณกชาดกนี้ว่

ก็อะไรเป็นพรต อะไรเป็นพฺรหมจฺริยของท่าน นี้เป็น

วิบากของกรรมอะไรที่สั่งสมดีแล้ว ความสำเร็จ

ความรุ่งเรือง กำลัง การเข้าถึงความเพียร และ

วิมานใหญ่ของท่านนี้ เป็นผลแห่งกรรมอะไร ท่านผู้

ประเสริฐ ข้าพเจ้าและภริยาทั้ง ๒ เมื่ออยู่ในมนุษย-

โลก ได้เป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดี เรื่องของเรา

ในกาลนั้นได้เป็นโรงคั้ม และสมณพราหมณ์ทั้งหลาย

ก็อิมหนา ก็ทานนั้นเป็นพรต เป็นพรหมจรรย์ของเรา
นี้เป็นวิบากแห่งทานที่สั่งสมดีแล้ว ความสำเร็จ
ความรุ่งเรือง กำลัง การเข้าถึงความเพียรและวิมาน
ใหญ่ของเรา นี่เป็นผลแห่งทานที่สั่งสมดีแล้ว ท่านผู้
แก่แล้วกล้า.

เวยยาวัจจะ ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ ฝนเรื่องอังกูรปรตนี้ว่า
ฝ่ามือของท่านให้สิ่งที่น่าใคร่ด้วยพรหมจรรย์อะไร
ฝ่ามือของท่านหลังมธุรสด้วยพรหมจรรย์อะไร บุญ
สำเร็จในฝ่ามือของท่านด้วยพรหมจรรย์อะไร ฝ่ามือ
ของข้าพเจ้าให้สิ่งที่น่าใคร่ด้วยพรหมจรรย์นั้น ฝ่ามือ
ของข้าพเจ้าหลังมธุรสด้วยพรหมจรรย์นั้น บุญสำเร็จ
ในฝ่ามือของข้าพเจ้าด้วยพรหมจรรย์นั้น.

ศีลสิกขาบท ๕ ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ ในติดติชาดกนี้ว่า
อิทฺ โข ตํ ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พุรฺหมจฺริยํ อโหสิ คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย สีล ๕ นั้นแล ชื่อว่าติดติริยพรหมจรรย์.

อัปมัถฺญา ๔ ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ ในมหาโควินทสูตร
นี้ว่า ตํ โข ปน ปญฺจสฺย พุรฺหมจฺริยํ เนว นิพฺพิตาย น วิราคย
น นิโรธาย ยาเทว พุรฺหมโลกุปฺปตฺติยา คุก่อนปัญจสยเทพบุตร
ก็พรหมจรรย์นั้นแล ไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทา ไม่เป็นไปเพื่อวิราคะ ไม่
เป็นไปเพื่อนิโรธ เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงพรหมโลกเท่านั้น.

เมถุนวิรฺตติ ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ ในสัลเลขสูตรนี้ว่า ปเร
อพุรฺหมจาริโน ภวิสฺสนฺติ มยเมตฺถ พุรฺหมจาริโน ภวิสฺสาม คนเหล่า

อื่นจักเป็นผู้ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ เราทั้งหลายในที่นี้จักเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์.

สตารสันโดษ ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ ในมหาธรรมปาลชาดกว่า
เราทั้งหลายไม่นอกใจภริยาทั้งหลาย และภริยาทั้งหลาย
ก็ไม่นอกใจพวกเรา เว้นภริยาเหล่านั้น พวกเรา
ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะเหตุนั้นแหละ พวกเรา
จึงไม่ตายแต่หนุ่ม ๆ.

ความเพียร ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ ในโลมหังสนสูตรว่า อภิขานามิ
โจ ปนาหิ สาริปุตฺต จตุรงฺคสมนุสฺสาคํ พุรฺหมจฺริยํ จริตา ตปสฺสึ สุกฺ
โหมมิ คุณก่อนสาริปุตฺร เรายินี่แหละรู้จักซึ่งความประพฤติพรหมจรรย์อัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ เรายินี่แหละเป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส.

อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ทำด้วยอำนาจการฝึกตน ท่านกล่าว
ว่า พรหมจรรย์ ในนิมิชาดกอย่างนี้ว่า

บุคคลเกิดเป็นกษัตริย์ด้วยพรหมจรรย์อย่างต่ำ เกิด
เป็นเทวดาด้วยพรหมจรรย์อย่างกลาง และย่อม
บริสุทธิด้วยพรหมจรรย์อย่างสูงสุด.

อริยมรรค ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ ในมหาโควินทสูตรนั้นแล
ว่า อิหํ โข ปน ปญฺจสฺสิจ พุรฺหมจฺริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคย
ฯ เปฯ อยเมว อริโย อฏฺฐจฺจโก มคฺโค คุณก่อนปญฺจสฺสิจเทพบุตร
ก็พรหมจรรย์นี้แล เป็นไปเพื่อนิพพิทาโดยส่วนเดียว เป็นไปเพื่อวิราคะ
เป็นไปเพื่อนิโรธ..... พรหมจรรย์นี้คือมรรคมีองค์ ๘ ที่ห่างไกลจากข้าศึก
คือกิเลสนี้แหละ.

ศาสนาทั้งสี่ซึ่งสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓ ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ ในปาสาทิกสูตรว่า ตยิทํ พุรหมจริยํ อิทธิชฌเจว ผิตถจ วิตุถาริกํ พาหุชฌญํ ปุณฺณุตํ ยาวเทว เทวมนุสเสหิ สุปฺปกาสิตํ พรหมจรรย์นั้นสมบุรณํ มั่งคั่ง แพร่หลาย คนโดยมากเข้าใจ มั่นคง เพียงที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศดีแล้ว เท่านั้น.

ก็ศาสนาทั้งสี่ซึ่งสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓ นี้แหละท่านประสงคฺว่า พรหมจรรย์ในที่นี้. เพราะฉะนั้น พึงทราบความในข้อนี้เป็นอย่างนี้ว่า บทว่า พุรหมจริยํ ปกาสติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น..... บริสุทธิ. และเมื่อทรงแสดงอย่างนี้ ทรงประกาศ พรหมจรรย์ ก็ศาสนาทั้งสี่ซึ่งสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓.

บทว่า พุรหมจริยํ มีอธิบายว่า ความประพฤติเป็นพรหม ด้วย อรรถว่า ประเสริฐที่สุด หรือความประพฤติของพระพุทธเจ้าเป็นต้นผู้เป็นพรหม.

บทว่า ตํ ชมฺมํ ความว่า พึงธรรมที่ถึงพร้อมด้วยประการดังกล่าวแล้วนั้น.

บทว่า คหปติ วา ความว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงชี้คฤหบดีก่อน. เพราะจะกำจัดมานะอย่างหนึ่ง เพราะคฤหบดีมีจำนวนสูงอย่างหนึ่ง.

จริงอยู่ โดยมากพวกที่ออกจากขัตติยตระกูลบวช ย่อมถือตัวเพราะอาศัยชาติ. พวกที่ออกจากตระกูลพราหมณ์บวช ย่อมถือตัวเพราะอาศัยมนต์. พวกที่ออกจากตระกูลต่ำบวช ไม่อาจที่จะดำรงอยู่ได้เพราะตนมีชาติแตกต่างจากเขา. ส่วนพวกเด็กคฤหบดี ไถ่พื้นที่ไร่นา จนเหงื่อไหล

รักเร่ จี้เกลือขึ้นหลัง ย่อมกำจัดความถือตัวและเย่อหยิ่งเสียได้. เพราะ
ไม่มีความถือตัวเช่นนั้น เขาเหล่านั้นบวชแล้ว ไม่ทำความถือตัวหรือความ
เย่อหยิ่ง เรียนพระพุทธพจน์ตามกำลัง กระทำพระพุทธพจน์นั้นด้วย
วิปัสสนา ย่อมอาจที่จะดำรงอยู่ในความเป็นพระอรหันต์ได้. ส่วนผู้ที่ออก
จากตระกูลนอกนี้บวช มีไม่มาก. แต่ที่เป็นคฤหบดี มีมาก. ดังนั้น จึง
ชี้คฤหบดีก่อน เพราะจะกำจัดมานะ และเพราะมีจำนวนสูง ดังนี้

บทว่า **อญฺตรสฺมี** วา ความว่า ในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง
บรรดาตระกูลนอกนี้.

บทว่า **ปจฺจชาโต** ได้แก่เกิดเฉพาะ.

บทว่า **ตถาคเต สทุธิ ปฏฺิลลภติ** ความว่า ฟังธรรมบริสุทธิ์
ย่อมได้ศรัทธาในพระตถาคตผู้เป็นธรรมสามี ว่า**พระผู้มีพระภาคเจ้าพระ**
องค์นั้น เป็นสัมมาสัมพุทธะหนอ.

บทว่า **อิติ ปฏฺิสลฺยจฺกฺขติ** ได้แก่อยอมพิจารณาอย่างนี้.

บทว่า **สมฺพุทฺโธ จรฺวาโส** ความว่า แม้ถ้าว่าผิวเมื่อยอยู่ใน
เรือน ๖๐ สอก หรือแม้ในที่ระหว่างร้อยโยชน์แม้เช่นนั้น การครองเรือน
ก็คับแคบอยู่นั่นเอง เพราะอรรถว่า เขาเหล่านั้นมีกังวลห่วงใย.

บทว่า **รชปโธ** ในมหาอรรถกถาแก้ว่า ที่เป็นที่ตั้งขึ้นแห่งฐลิมิ
ราคะเป็นต้น. บางท่านกล่าวว่า **อากมปโธ** ทางเป็นที่มา ดังนี้ก็มี.

ชื่อว่า **อพฺุโกลาโส** ด้วยอรรถว่า เป็นเหมือนกลางแจ้ง เพราะ
อรรถว่า ไม่ติดขัด.

จริงอยู่ บรรพชิตแม้อยู่ในที่ปกปิดมีเรือนยอดปราสาทแก้วและเทพ
วิมานเป็นต้น ซึ่งมีประตูหน้าต่างปิดมิดชิด ก็ไม่เกี่ยวไม่ต้อง ไม่พัวพัน.

ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อพฺโลกาโธ ปพฺพชฺชา** ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ฆราวาสชื่อว่าคับแคบ เพราะไม่มีโอกาสทำกุศล ชื่อว่าเป็นทางมาแห่งฐิติ เพราะเป็นที่ประชุมแห่งฐิติคือกิเลส คุกกองหยากเยื่อที่ไม่ได้รักษา เป็นที่รวมแห่งฐิติฉะนั้น. บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง เพราะมีโอกาสดำเนินตามสบาย.

ในพระบาลีนี้ว่า **นยิทฺ สุกริ ๑เป ๑ ปพฺพชฺชเย** ดังนี้ มีสังเขปกถาดังต่อไปนี้ :

พรหมจรรย์คือศึกษา ๓ ที่แสดงแล้ว ชื่อว่าพึงประพฤติให้บริบูรณ์โดยส่วนเดียว เพราะไม่ทำให้ขาดแม้วันเดียว ยังจรมกจิตให้เอบอิมได้. ชื่อว่าพึงประพฤติให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว เพราะไม่ทำให้แปดเปื้อนด้วยมลทินคือกิเลสแม้วันเดียว ยังจรมกจิตให้เอบอิมได้.

บทว่า **สขฺขลิจิตฺ** ความว่า พึงประพฤติให้เหมือนสังข์ที่ขัดแล้ว คือให้มีส่วนเปรียบด้วยสังข์ที่ล้างแล้ว.

ก็พรหมจรรย์นี้อันผู้ครองเรือนอยู่ในท่ามกลางแห่งเรือนจะประพฤติให้บริบูรณ์บริสุทธิ์โดยส่วนเดียวคงสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย ถ้ากระไร เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยที่สมควรแก่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะข้อมด้วยน้ำฝาดและมีสีเหลือง ออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน. แลในข้อนี้ เพราะการงานมีกสิกรรมและพาณิชย์กรรมเป็นต้นที่เป็นประโยชน์แก่เรือน เรียกว่า การครองเรือน และการครองเรือนนั้นไม่มีในบรรพชา ฉะนั้น บรรพชาพึงทราบว่าเป็นไม่ใช่การครองเรือน พรหมจรรย์นั้น ไม่ใช่การครองเรือน.

บทว่า **ปพฺพชฺชเย** ได้แก่พึงปฏิบัติ.

บทว่า **อปฺปํ** วา ความว่า กองโภคะต่ำกว่าจำนวนพัน ชื่อว่า น้อย. ตั้งแต่พันหนึ่งขึ้นไป ชื่อว่ามาก.

ญาตินั้นแหละ ชื่อว่าเครือญาติ เพราะอรรถว่าเกี่ยวพัน. เครือญาติ แม้นั้นต่ำกว่า ๒๐ ชื่อว่าน้อย. ตั้งแต่ ๒๐ ขึ้นไป ชื่อว่ามาก.

บทว่า **ปาฏิโมกฺขถวรสํวูโต** ได้แก่ประกอบด้วยความสำรวมใน ปาติโมกข์.

บทว่า **อาจารย์โคจรสมฺปนฺโน** ได้แก่ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และ โคจร.

บทว่า **อณฺุมตฺเตสุ** คือมีประมาณน้อย.

บทว่า **วชฺเชสุ** ได้แก่ในอกุศลธรรมทั้งหลาย.

บทว่า **ภยทสฺสาวิ** คือเห็นภัย.

บทว่า **สมาทาย** ได้แก่ถือเอาโดยชอบ.

บทว่า **ติกุขฺติ ติกุขาปเทสุ** ความว่า สมာทานศึกษาศึกษาบท นั้น ๆ ในศึกษาบททั้งหลาย.

นี่เป็นความย่อในข้อนี้ ส่วนความพิสดารได้กล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิ- มรรค.

ในพระบาลีว่า **กายกมุวมจิกมฺเมน สมฺนฺนาคโต กุสเลน ปริสุทฺธาชีโว** นี้ ความว่า ก็เมื่อกายกรรมและวจีกรรมที่เป็นกุศล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงถือเอาด้วยศัพทว่าอาจารย์โคจรแล้วก็ตาม เพราะชื่อว่า อาชีวาปริสุทฺธิศีลนี้ ย่อมไม่เกิดในอากาศหรือที่ยอดไม้เป็นต้น แต่เกิดขึ้นในกายทวารและวจีทวารเท่านั้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ประกอบด้วย กายกรรมและวจีกรรมอันเป็นกุศล เพื่อแสดงทวารที่เกิดของอาชีวาปริ-

สุทธิศีลนั้น. แต่เพราะประกอบด้วยอาชีวะปาริสุทธิศีลนั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มัวอาชีวะปาริสุทธิ.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวอย่างนี้ ก็โดยอำนาจมุนิยปุตตสูตร. จริง อยู่ ในสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า คุณก่อนคฤหบดี ภายหลังกรรมที่เป็นกุศล เป็น ไฉน? คุณก่อนคฤหบดี แม้อาชีวะที่ปาริสุทธิ เราก็กล่าวไว้ในศีล ดังนี้.

ก็เพราะผู้ปฏิบัติประกอบด้วยศีลนั้น ฉะนั้น ฟังทราบว่าเป็นผู้มี อาชีวะปาริสุทธิ.

บทว่า **สีลสมุปนฺโน** ความว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ๓ อย่าง ที่กล่าวแล้วในพรหมชาลสูตร.

บทว่า **อินฺทฺริเยสุ กุตุตทวโร** ความว่า เป็นผู้ปิดทวารในอินทรีย์ ทั้งหลายซึ่งมีใจเป็นที่ ๖.

บทว่า **สตฺติสมุขณฺเณ สมนฺนาโคโต** ความว่า เป็นผู้ประกอบ ด้วยสติและสัมปชัญญะในฐานะทั้ง ๗ มีก้าวไปและถอยกลับเป็นต้น.

บทว่า **สนฺตุญฺโโจ** ความว่า ประกอบด้วยสันโดษ ๓ อย่างใน ปัจจัย ๔ ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวางหัวข้ออย่างนี้แล้ว เมื่อทรงแจกตาม ลำดับจึงตรัสคำเป็นต้นว่า มหาบพิตร อย่างไร ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อม ด้วยศีล.

ในพระบาลีนั้น บทว่า **อิหฺมฺปิสุส โหติ สีลสุมฺมิ** ความว่า ศีล คือเจตนาจเว้น จากปาณาติบาตของภิกษุนี้แม้เป็นศีลข้อ ๑ ในศีล. อีก อย่างหนึ่ง คำว่า **สีลสุมฺมิ** นี้เป็นสัตตมวิภักติ ลงในอรรถแห่งปฐมวิภักติ.

ก็ในมหาอรรถถาท่านกล่าวเนื้อความนี้ที่เดียวว่า ศีลคือเจตนา

งดเว้นจากปาณาติบาตแม้นี้ ก็เป็นศีลของสมณะนั้นเหมือนกัน. คำที่เหลือ
พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในพรหมชาลสูตรนั้นแหละ.

บทว่า **อิทมสุต โหติ สีลสุมี** ความว่า นี่เป็นศีลของภิกษุนั้น.

บทว่า **น กุโตจิ ภัย สมนุปลสุตติ ยทิทํ สีลสํวรโต** ความว่า ภัย
เหล่าใดที่มีความไม่สำรวมเป็นมูลย่อมเกิดขึ้น บรรดาภัยเหล่านั้น ภัยที่
พึงมีเพราะศีลสังวรนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลจะไม่ประสบแต่ที่ไหน ๆ
แม้เพราะสำรวมอย่างเดียว. เพราะเหตุไร เพราะไม่มีภัยที่มีความไม่สำรวม
เป็นมูล เพราะความสำรวม.

บทว่า **มุกฺขาวสิตฺโต** ความว่า รคบนพระเศียรด้วยขัตติยาภิเษก
ที่จัดไว้ตามพิธี.

บทว่า **ยทิทํ ปจฺจตุถิกโต** ความว่า ย่อมไม่ประสบภัยที่จะพึงมีแม้
จากศัตรูคนหนึ่งแต่ที่ไหน ๆ. เพราะเหตุไร เพราะกำจัดปัจจามิตรได้แล้ว.

บทว่า **อชฺฌตฺตํ** ได้แก่ภายในของตน อธิบายว่า ในสันดาน
ของตน.

บทว่า **อนวชฺชสุขํ** ความว่า ไม่มีโทษ คือไม่มีใครติได้ เป็น
กุศล. ภิกษุผู้มีศีลสมบูรณ์ย่อมเสวยสุขทั้งทางกายทางใจ อันธรรมคือความ
ไม่เดือดร้อน ความปราโมทย์ ความอิมใจ และความสงบ ซึ่งมีศีลเป็น
ปทัสถานผสมอยู่.

ชื่อว่า **เอวํ โข มหาราช ภิกฺขุ สีลสมฺปนฺโน นาม โหติ**

ความว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงแสดงศีลกถาจบลงว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วย
ด้วยศีล ๓ อย่าง ที่ทรงแสดงพิสดารติดต่อกันอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีศีล
สมบูรณ์.

ในการจำแนกทวารที่คุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย มีวินิจจัย
ดังต่อไปนี้

จักขุศัพท์ในบทว่า จักขุณา รูป นี้ ในที่บางแห่งเป็นไปในพุทธ
จักขุ. เหมือนอย่างทีกล่าวว่า ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ.

ในที่บางแห่งเป็นไปในสมันตจักขุ กล่าวคือพระสัพพัญญุตญาณ.
เหมือนอย่างทีกล่าวว่า คุณก่อนสุเมธะ พระพุทธเจ้าผู้มีสมันตจักขุ เสด็จ
ขึ้นปราสาทที่ล้วนแล้วด้วยพระธรรมมีอุปมาอย่างนั้น.

ในที่บางแห่งเป็นไปในธรรมจักขุ เหมือนอย่างทีกล่าวว่าธรรมจักขุ
ปราศจากธุลีไม่มีมลทินเกิดขึ้นแล้ว ก็ในพระบาลีนี้หมายเอาปัญญา คือ
อริยมรรค ๓.

ญาณมีบุพเพนิวาสานุสสติญาณเป็นต้น ในพระบาลีว่า จักขุเกิด
ขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ดังนี้ ท่านเรียกว่า ปัญญาจักขุ.

เป็นไปในทิพยจักขุ ในที่มาทั้งหลายว่า ด้วยทิพยจักขุ ดังนี้.

เป็นไปในประสาทจักขุ ในพระบาลีนี้ว่า รูปอาศัยจักขุ ดังนี้.

แต่ในที่นี้ จักขุศัพท์นี้เป็นไปในจักขุวิญญาณ โดยโวหารว่า ปสาท-
จักขุ. เพราะฉะนั้น ในพระบาลีนี้จึงมีเนื้อความว่า เห็นรูปด้วยจักขุ-
วิญญาณ.

คำใดที่พึงกล่าวแม้ในบทที่เหลือ คำนั้นทั้งหมด กล่าวแล้วใน
วิสุทธิมรรค.

บทว่า อพฺยาเสกฺสุขํ ความว่า เสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลส คือ
ไม่เจือกิเลส เพราะเว้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เป็นสุขบริสุทธิ์ เป็น
อธิจิตสุข แล.

จบอินทริยสังวรกถา.

ก็ในการจำแนกสติสัมปชัญญะ มีวินิจัยดังต่อไปนี้

จักวินิจัยในพระบาลีนี้ว่า อภิกกนฺเต ปฏิกกนฺเต ก่อน.

การไป เรียกว่า อภิกกัณตะ ก้าวไป.

การกลับ เรียกว่า ปฏิกกัณตะ ก้าวกลับ.

แม้ทั้ง ๒ นั้น ย่อมได้ในอิริยาบถ ๔.

ในการไป เมื่อนำกายไปข้างหน้าก่อน ชื่อว่า ก้าวไป เมื่อถอยกลับ
ชื่อว่า ก้าวกลับ.

แม้ในการยืน ผู้ที่ยืนนั้นแหละ น้อมกายไปข้างหน้า ชื่อว่า ก้าวไป
เอนกายไปข้างหลัง ชื่อว่า ก้าวกลับ.

แม้ในการนั่ง ผู้ที่นั่งนั้นแหละ จะโงกหน้าไปยังส่วนข้างหน้าของ
อาสนะ ชื่อว่า ก้าวไป เมื่อถอยไปยังส่วนที่เป็นส่วนข้างหลัง ชื่อว่า
ก้าวกลับ.

แม้ในการนอนก็นัยนี้แหละ.

บทว่า สมุปขานการี โหติ ความว่า กระทบกิจทั้งปวงด้วย
สติสัมปชัญญะ หรือกระทบสติสัมปชัญญะนั้นเอง. ด้วยว่า ภิกษุผู้นั้นย่อมกระทบ
สติสัมปชัญญะอยู่เสมอในการก้าวไปเป็นต้น มิได้เว้นสติสัมปชัญญะในกาล
ไหน ๆ.

สติสัมปชัญญะ ในพระบาลีนั้น มี ๔ อย่าง คือ

๑. สาทถกสติสัมปชัญญะ
๒. สัมปายสติสัมปชัญญะ
๓. โจรสติสัมปชัญญะ

๔. อสัมโมหสัมปชัญญะ

ใน ๔ อย่างนั้น เมื่อจิตคิดจะไปเกิดขึ้น ยังไม่ทันไปตามที่คิดก่อน ใคร่ครวญถึงประโยชน์มิใช่ประโยชน์ว่า การไปที่นั่นจะมีประโยชน์แก่เราหรือไม่หนอ แล้วใคร่ครวญประโยชน์ ชื่อสาตถกสัมปชัญญะ.

คำว่า ประโยชน์ ในบทว่า สาตถกสัมปชัญญะนั้นคือ ความเจริญฝ่ายธรรมโดยได้เห็นพระเจดีย์ เห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ เห็นพระสงฆ์ เห็นพระเถระและเห็นอสุกเป็นต้น. ด้วยว่า ภิกษุณั้นยังปิติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้นแม้เพราะเห็นพระเจดีย์หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ ยังปิติมีพระสงฆ์เป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้นเพราะเห็นพระสงฆ์ พิจารณาปีตินั้นแหละ โดยความเป็นของสิ้นไปเสื่อมไป ย่อมบรรลुพระอรหัต เห็นพระเถระทั้งหลาย ตั้งอยู่ในโอวาทของพระเถระเหล่านั้น เห็นอสุกยังปลื้มฉ่ำให้เกิดขึ้นในอสุกนั้น พิจารณาอสุกนั้นแหละ โดยความเป็นของสิ้นไปเสื่อมไป ย่อมบรรลุพระอรหัต เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกการเห็นสิ่งเหล่านั้นว่า มีประโยชน์.

แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ความเจริญแม้ฝ่ายอามิสก็มีประโยชน์เหมือนกัน เพราะอาศัยอามิสนั้นปฏิบัติเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์.

ส่วนในการไปนั้น ใคร่ครวญถึงสัพปาเยและอัสสัพปาเย แล้วใคร่ครวญสัพปาเย ชื่อสาตถกสัมปชัญญะ ขึ้นอย่างไร จะกล่าวการเห็นพระเจดีย์มีประโยชน์ก่อน ก็ถ้าบริษัทประชุมกันในที่ ๑๐ โยชน์ ๑๒ โยชน์ เพื่อบูชาใหญ่พระเจดีย์ ทั้งหญิงทั้งชายประดับตกแต่งกายตามสมควรแก่สมบัติของตน รวากะภาพจิตรกรรม พวกกันเดินไปมา ก็ในที่นั้น โลกะย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุณั้นเพราะอารมณ์ที่น่าปรารถนา ปฏิฆะย่อมเกิดขึ้น

เพราะอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา โมหะย่อมเกิดขึ้นเพราะไม่พิจารณา ย่อมต้องอาบัติเพราะกายสังสัคคะก็มี ย่อมเป็นอันตรายแก่ชีวิตและพรหมจรรย์ก็มี. ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ที่นั่นจึงเป็นอสังขยา. เพราะไม่มีอันตรายอย่างที่กล่าวแล้ว ที่นั่นเป็นสังขยา.

แม้ในการเห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ก็นับนี้แหละ.

แม้การเห็นพระสงฆ์ก็มีประโยชน์. ก็ถ้าเมื่อมนุษย์ทั้งหลายสร้างมณฑปใหญ่ภายในหมู่บ้าน ชวนกันฟังธรรมตลอดคืน ย่อมมีทั้งประชุมชนทั้งอันตราย โดยประการที่กล่าวแล้วนั้นแหละ. ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ที่นั่นจึงเป็นอสังขยา. เพราะไม่มีอันตราย ที่นั่นเป็นสังขยา.

แม้ในการเห็นพระเถระที่มีบริษัทบริวารมากก็นับนี้แหละ.

แม้การเห็นอสุภาก็มีประโยชน์.

ก็เรื่องนี้ เพื่อแสดงประโยชน์นั้น.

ได้ยินว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งพาสามเณรไปหาไม้สีฟัน. สามเณรหลีกจากทางเดินไปข้างหน้า เห็นอสุภะ ยังปลุกมณโฑให้บังเกิด ทำปลุกมณโฑนั้นให้เป็นบาท พิจารณาสังขารทั้งหลาย ทำให้แจ้งผลทั้ง ๓ แล้วยืนกำหนดกรรมฐานเพื่อต้องการมรรคผลชั้นสูง. ภิกษุหนุ่มเมื่อไม่เห็นสามเณรก็เรียกว่า สามเณร. สามเณรนั้นคิดว่า จำเดิมแต่กาลที่เราบรรพชา ไม่เคยกล่าวคำสองกับภิกษุ เราจักยังคุณวิเศษชั้นสูงให้บังเกิดแม้ในวันอื่น ดังนี้ จึงได้ขานรับว่า อะไรขอรับ เมื่อภิกษุหนุ่มเรียกว่า มานี ด้วยคำเดียวเท่านั้น สามเณรนั้นก็มา กล่าวว่า ท่านขอรับ ขอท่านจงเดินไปตามทางนี้ก่อน แล้วยื่นหันหน้าไปทางทิศตะวันออก แลดูตรงที่ที่กระผมยืนอยู่สักครู่เถิด. ภิกษุหนุ่มกระทำตามนั้น ได้บรรลุคุณวิเศษที่สามเณรนั้นบรรลุ

แล้วเหมือนกัน. อสุกเดียวเกิดประโยชน์แก่ชน ๒ คน ด้วยประการฉะนี้.

อสุกนี้แม้มีประโยชน์อย่างนี้ก็จริง. แต่อสุกหญิงเป็นอัสปายะแก่ชาย และอสุกชายเป็นอัสปายะแก่หญิง อสุกที่เป็นสภาคัน (เพศเดียวกัน) เท่านั้น เป็นอัสปายะ การใคร่ครวญอัสปายะอย่างนี้ ชื่ออัสปายะสัมปชัญญะ ด้วยประการฉะนี้.

ก็การเลือกอารมณ์กล่าวคือกรรมฐานที่ตนชอบใจในบรรดากรรมฐาน ๓๘ อย่าง แล้วยึดอารมณ์นั้นเท่านั้นไปในที่ที่ภิกขุอาจารย์ของภิกษุผู้ใคร่ครวญถึงประโยชน์และอัสปายะอย่างนี้ ชื่อโคจรสัมปชัญญะ.

เพื่อความแจ่มแจ้งโคจรสัมปชัญญะนั้น บัณฑิตพึงทราบจุดกะนี้ดังต่อไปนี้

ภิกษุบางรูปในศาสนา นี้ นำไป ไม่นำกลับ บางรูป
นำกลับ ไม่นำไป แต่บางรูป ไม่นำไป ไม่นำกลับ
บางรูป นำไปด้วย นำกลับด้วย.

ในบรรดาภิกษุ ๔ จำพวกนั้น ภิกษุใดชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมอันเป็นเครื่องกั้น ด้วยการจงกรมและด้วยการนั่ง ในกลางวัน ตอนปฐมยามในกลางคืนก็ปฏิบัติอย่างนั้น นอนในมัชฌิมยาม ยังกาลให้ล่วงไปด้วยการนั่งและการจงกรมแม้ในปัจฉิมยาม กระทำวัตรที่ลานพระเจดีย์และลานพระศรีมหาโพธิ์ก่อนที่เดียว รดน้ำที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ตั้งน้ำนั้นน้ำใช้ไว้ ประพฤติสมาทานขันธกวัตรทุกอย่างมีอาจริยวัตรและอุปัชฌายวัตรเป็นต้น. ภิกษุนั้นกระทำสรีระบริกรรมแล้วเข้าสู่เสนาสนะ ให้ร่างกายได้รับไออุ่นชั่ว ๒ - ๓ กลีบ แล้วประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งกรรมฐาน ลุกขึ้นในเวลาภิกขุอาจารย์ ถือนาครและจีวร โดยกำหนดกรรมฐานเป็นหลักนั้นเทียว ออก

จากเสนาสนะ ไล่ใจถึงกรรมฐานอยู่อย่างนั้น ไปลานพระเจดีย์ หากเจริญ
พุทธานุสสติกรรมฐานอยู่ ก็เจริญพุทธานุสสติกรรมฐานนั้นเรื่อยไป ไม่
ละกรรมฐานนั้น เข้าไปสู่ลานพระเจดีย์ หากเจริญกรรมฐานอื่นอยู่ พัก
กรรมฐานนั้น เหมือนวางสิ่งของที่ถือมาไว้ ณ เชิงบันได ยึดปีติมีพระ
พุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ขึ้นสู่ลานพระเจดีย์ หากเจดีย์ใหญ่ ทำประทักษิณ
๓ ครั้ง แล้วพึงไหว้ในฐานะทั้ง ๔ (๔ ทิศ) หากเจดีย์เล็ก พึงทำ
ประทักษิณอย่างนั้นนั่นแหละแล้วไหว้ในฐานะทั้ง ๘. เมื่อไหว้พระเจดีย์
แล้วไปถึงลานต้นพระศรีมหาโพธิ พึงแสดงความเคารพไหว้พระศรี
มหาโพธิ คุกอยู่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มาพระภาคเจ้าขณะนั้น. ภิกษุ
นั้นไหว้พระเจดีย์และพระศรีมหาโพธิอย่างนี้แล้ว พึงถือเอากรรมฐานที่
คนพักไว้ คุกคนไปยังที่เก็บของไว้ ถือเอาสิ่งของที่เก็บไว้ขณะนั้น เมื่อใกล้
หมู่บ้านก็ครองจีวรโดยกำหนดกรรมฐาน เป็นหลักนั้นเทียว เข้าไปยังหมู่
บ้านเพื่อบิณฑบาต.

ครั้งนั้น มนุษย์ทั้งหลายเห็นภิกษุนั้นก็ออกมาต้อนรับด้วยความยินดี
ว่า พระผู้เป็นเจ้าของพวกเรามาแล้ว รับบาตรนิมนต์ให้นั่งบนโรงฉัน
หรือบนเรือน ถวายข้าวยาคุชั้วระยะเวลาที่ภัตตาหารยังไม่เสร็จ ก็ล้างเท้า
ทาน้ำมัน นั่งข้างหน้าถามปัญหาบ้าง ขอฟังธรรมบ้าง.

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ถ้าแม่เขาไม่ขอให้แสดงธรรม ก็พึง
แสดงธรรมกถาทีเดียวเพื่อสงเคราะห์ประชาชน.

จริงอยู่ ธรรมกถาที่นอกเหนือไปจากกรรมฐาน ย่อมไม่มี. เพราะ
ฉะนั้น ภิกษุนั้นเมื่อกล่าวธรรมกถาโดยกำหนดกรรมฐานเป็นหลักนั้นเทียว

ฉันอาหารโดยกำหนดกรรมฐานเป็นหลักนั้นเทียว แม้เมื่อกระทำอนุโมทนาลากลับ พวกมนุษย์ตามไปส่ง ออกจากหมู่บ้านแล้ว ให้พวกมนุษย์เหล่านั้นกลับตรงที่นั่น เดินไปตามทาง.

ครั้งนั้น สามเณรและภิกษุหนุ่มที่ออกมาก่อน ได้ฉันภัตตาหารที่นอกบ้านเสร็จแล้ว เห็นภิกษุรูปนั้นไปต้อนรับ รับบาตรและจีวรของท่าน.

ได้ยินว่า ภิกษุครั้งโบราณ ไซ้ว่าจะแลดูหน้าเสียก่อนว่า นี้อุปัชฌาย์ของเรา นี้อาจารย์ของเรา แล้วจึงปรนนิบัติก็หาไม่ ย่อมทำตามกำหนดที่ถึงเข้าเท่านั้น. สามเณรและภิกษุหนุ่มเหล่านั้นถามท่านว่า ท่านผู้เจริญ มนุษย์เหล่านั้นเป็นอะไรกับท่าน เป็นญาติข้างมารดาหรือเป็นญาติข้างบิดา. ภิกษุนั้นกล่าวว่า พวกท่านเห็นอะไรจึงถาม. สามเณรและภิกษุหนุ่มตอบว่า เห็นพวกเขาเหล่านั้นรักนับถือท่านมาก. ภิกษุนั้นกล่าวสรรเสริญชาวบ้านเหล่านั้นว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กิจใดแม้มารดาบิดาก็ยากที่จะทำได้ กิจนั้นพวกเขาเหล่านั้นกระทำแก่พวกเรา แม้จีวรของพวกเราก็เป็นของพวกเขาเหล่านั้นทั้งนั้น เมื่อมีภัยก็ปลอดภัย เมื่อหิวก็ไม่หิว ผู้ที่มีอุปการะแก่พวกเราเช่นนี้ไม่มีอีกแล้ว ดังนี้ไป. นี้เรียกว่า นำไป ไม่น่ากลับ.

ส่วนภิกษุใดกระทำวัตรปฏิบัติมีประการดังกล่าวแล้วก่อนที่เดียว ไฟธาตุย่อยอาหารเผาอาหารใหม่หมดแล้วก็เผากระเพาะอาหาร. เหนือไหล่ท่วมตัว. กรรมฐานไม่ขึ้นสู่วิถีได้. ภิกษุนั้นถือบาตรจีวรก่อนแล้วไหว้พระเจดีย์โดยเร็วทีเดียว แล้วเข้าไปยังหมู่บ้านเพื่อขอยาคู ในเวลาฝูงโคออกจากคอกนั้นเทียว (เข้ามีด) ได้ยาคูแล้วไปฉันยังโรงฉัน. ตอนนั้นพอภิกษุนั้นกลืนยาคูลงไปได้ ๒-๓ คำ เตะธาตุที่เกิดแต่กรรม ไม่เผา

กระเพาะอาหาร หันมาเผาอาหารใหม่. ภิกษุถึงถึงความดับความเร่าร้อนแห่งเตโชธาตุ จุได้อาบน้ำตั้งร้อยหม้อ ฉันทยาอุโดยกำหนดกรรมฐานเป็นหลัก ล้างบาตรและบ้วนปากแล้ว เจริญกรรมฐานเรื่อยไปในระหว่างที่ยังมิได้ฉันทอาหาร เทียววิณฑบาตในที่ที่ยังมิได้ไป ฉันทอาหารโดยกำหนดกรรมฐานเป็นหลัก ต่อแต่นั้นก็ถือเอากรรมฐานที่คนบำรุงตรงเป่าหมายทีเดียวมา. นี้เรียกว่า นำกลับ ไม่นำไป.

ภิกษุทั้งหลายที่ฉันทยาอุแล้วเริ่มเจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัตในพระพุทธศาสนาเช่นนี้ มีมากจนนับไม่ถ้วน ในเกาะสี่หลั่น ในโรงฉันตามหมู่บ้านนั้น ๆ ไม่มีอาสนะที่ไม่มีภิกษุฉันทยาอุแล้วบรรลุพระอรหัตนั่ง.

ก็ภิกษุที่อยู่ด้วยความประมาท ทอดทิ้งธุระ ทำลายวัตรที่จะพึงกระทำ มีจิตตรึงแน่นด้วยเจโตศีลธรรม ๕ อย่าง ไม่กระทำความสำคัญแม้ว่ากรรมฐานมีอยู่ เข้าไปวิณฑบาตยังหมู่บ้าน เดินคลุกคลีไปกับภคุหัสต์บ้าง กินอยู่ปะปนกับภคุหัสต์บ้าง ซึ่งไม่สมควร เป็นผู้เปล่าออกไป. นี้เรียกว่า ไม่นำไป ไม่นำกลับ.

ก็ภิกษุนี้ใด ที่กล่าวแล้วว่า นำไปด้วย นำกลับด้วย ภิกษุนี้ พึงทราบด้วยอำนาจภิกษุผู้ประพฤติกตปิจจากตักวัตร (เขาไปก็เจริญกรรมฐาน ขากลับก็เจริญกรรมฐาน).

จริงอยู่ กุลบุตรทั้งหลายผู้ใคร่ประโยชน์ บวชในพระศาสนาแล้วอยู่รวมกัน ๑๐ รูปบ้าง ๒๐ รูปบ้าง ๓๐ รูปบ้าง ๔๐ รูปบ้าง ๕๐ รูปบ้าง ๑๐๐ รูปบ้าง ทำข้อตกลงกันว่า แน่อาวุโสทั้งหลาย ท่านทั้งหลายมิใช่บวชหลบเจ้าหนี มิใช่บวชลี้ภัย มิใช่บวชเพื่ออาชีพ แต่มุ่งพ้นทุกข์จึงบวช

ในพระศาสนา^{นี้}. เพราะฉะนั้น กิเลสเกิดขึ้นในขณะที่เดิน จงข่มในขณะที่เดิน
นั้นเที่ยว กิเลสเกิดขึ้นในขณะที่ยืน จงข่มในขณะที่ยืนนั้นเที่ยว กิเลสเกิดขึ้น
ในขณะที่นั่ง จงข่มในขณะที่นั่งนั้นเที่ยว กิเลสเกิดขึ้นในขณะที่นอน จงข่มใน
ขณะนอนนั้นเที่ยว ดังนี้. ภิกษุเหล่านั้นทำข้อตกลงกันอย่างนี้แล้ว ไป
ภิกษาจาร มีแผ่นหินในระหว่างทาง ครึ่งอุสก ๑ อุสก ครึ่งคาวุต และ
๑ คาวุต เดินมนสิการกรรมฐานด้วยสัญญานัน^{นี้}เที่ยว. ถ้ากิเลสเกิดขึ้น
แก่ใคร ๆ ในขณะเดิน เชยย่อข่มกิเลส^{นั้น} ตรงนั้นแหละ เมื่อไม่
อาจจะข่มได้อย่างนั้น ต้องยืนอยู่. ครั้งนั้นภิกษุแม่ที่ตามมาข้างหลังภิกษุ
นั้น ก็ต้องยืนอยู่. ภิกษุนั้นเตือนตนเองว่า ภิกษุนี้รู้ว่าวิตกเกิดขึ้นแก่ท่าน
ท่านทำกรรมไม่สมควรแล้ว ดังนี้ เจริญวิปัสสนาแล้วก้าวลงสู่อริยมู^{นี้ได้}
ในที่นั้นเอง. เมื่อไม่อาจจะข่มได้อย่างนั้น ก็นั่ง. ต่อมาภิกษุแม่ที่ตามมา
ข้างหลังภิกษุนั้น ก็ต้องนั่ง มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแหละ. แม้เมื่อไม่อาจจะ
ก้าวลงสู่อริยมู ก็ข่มกิเลส^{นั้น}ไว้ เดินมนสิการกรรมฐานเรื่อยไป. ภิกษุ
นั้นจะไม่ย่างเท้าด้วยจิตที่ปราศจากกรรมฐาน. หากย่างเท้าไป ต้องถอย
กลับมาอย่างที่เดิมอีก **คุณพระมหาปุสสเทวเถระผู้อยู่อาศัยในทวิหาร.**

ได้ยินว่า พระเถระนั้นบำเพ็ญศบ^บปัจจากตวัตรอยู่ ๑๕ ปี. แม้นมนุษย์
ทั้งหลายได้เห็นท่านแล้ว คือ ผู้ที่กำลังไถนาบ้าง หว่านข้าวบ้าง นวดข้าว
บ้าง ทำการงานอยู่บ้างในระหว่างทาง เห็นพระเถระเดินอยู่อย่างนั้น จึง
สนทนากันว่า พระเถระรูปนี้เดินกลับไปกลับมาอยู่บ่อย ๆ ถ้าจะหลงทาง
หรือลี้มของอะไร ๆ. พระเถระนั้นหาได้สนใจคำของคนเหล่านั้นไม่ กระ-
ทำสมณธรรมด้วยจิตที่ประกอบด้วยกรรมฐานเท่านั้น ได้บรรลุพระอรหัต
ในพรรษา ๒๐.

ในวันที่บรรลุประอรหัตต์นั่นเอง เทวดาผู้อยู่ที่จงกรมของพระเถระ ได้ยื่นเอานิ้วมือทำเป็นประทีปสว่างโชติช่วง. แม่ทัพมหाराชทั้ง ๔ และท้าวสักกเทวราช ตลอดถึงท้าวสหัมบดีพรหม ก็ได้มาบำรุงพระเถระ.

ก็พระมหาติสสเถระผู้อยู่ป่าเห็นแสงสว่าง คังนั้นจึงถามท่านในวันรุ่งขึ้นว่า เมื่อตอนกลางคืนได้มีแสงสว่างในสำนักของท่าน แสงสว่างนั้นเป็นอะไร. พระเถระพูดกลบเกลื่อนมีอาทิอย่างนี้ว่า ชรรมาแสงสว่างย่อมเป็นแสงสว่างของประทีปบ้าง เป็นแสงสว่างของแก้วมณีบ้าง คังนี้. ต่อแต่นั้นได้บังคับให้พระเถระผู้ถามปกปิดเรื่องไว้ เมื่อท่านรับคำแล้วจึงเล่าให้ฟัง. และดูจุพระมหานาคเถระผู้อยู่กัลวลิมณฑป

ได้ยินว่า พระเถระเมื่อนั้นก็บำเพ็ญศุคตปิจจากตัวตร ที่แรกได้อธิษฐานเดินจงกรมอยู่ถึง ๗ ปี ด้วยตั้งใจว่า จักบูชามหาปรานของพระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน บำเพ็ญศุคตปิจจากตัวตรอีก ๑๖ ปี จึงได้บรรลุประอรหัต. พระเถระนั้นยังทำด้วยจิตที่ประกอบด้วยกรรมฐานเท่านั้น เมื่อยังทำด้วยจิตที่ปราศจากกรรมฐานแล้ว ก็ถอยกลับใหม่ ครั้นไปใกล้หมู่บ้าน ยืนในประเทศที่น่าสงสัยว่า แม่โคหรือพระหนอ ห่มจีวรแล้ว ล้างบาตรด้วยน้ำจากแอ่งที่สะอาดแล้วอมน้ำไว้. เพื่ออะไร? เพื่อต้องการว่า เมื่อคนมาถวายภิกษาแก่เราหรือมาไหว้ กรรมฐานอย่าได้เคลื่อน แม้เพียงกล่าวว่า ขอท่านทั้งหลายจงมีอายุยืน. แต่เมื่อถูกถามถึงวันว่า ท่านขอรับวันนี้กี่คำ หรือถามจำนวนภิกษา หรือถามปัญหา ก็กลืนน้ำแล้วบอก. หากไม่มีผู้ถามถึงวันเป็นต้น ก็จะบ้วนน้ำไว้ที่ประตูบ้านไปในเวลาโคออกจากคอก. และดูจุภิกษา ๕๐ รูปผู้จำพรรษาในกัลมพิตติวิหาร.

ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้นได้กระทำข้อตกลงกันในวันเพ็ญเดือน ๘ ว่า เราทั้งหลายยังไม่บรรลุพระอรหัต จักไม่พุดคุยกัน เมื่อภิกษุเหล่านั้นเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ก็อมน้ำเข้าไป เมื่อถูกถามถึงวันเป็นต้น ก็ปฏิบัติตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ. มนุษย์ทั้งหลายในที่นั้นเห็นรอยบ้วนน้ำก็รู้ว่า วันนี้มีรูปเดียว วันนี้ ๒ รูป.

ก็มนุษย์เหล่านั้นคิดกันอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้ไม่พุดกับพวกเราเท่านั้น หรือว่าพวกท่านเองก็ไม่พุดกัน หากพวกท่านเองก็ไม่พุดกันแล้ว คงจักวิวาทกันเป็นแน่ มาเถิดพวกเราจักให้ภิกษุเหล่านั้นขมาโทษกันและกัน. เขาทั้งหมดไปวิหาร ไม่ได้เห็นภิกษุ ๕๐ รูป อยู่ในที่เดียวกันแม้ ๒ รูป. ในลำดับนั้น บรรดาคนเหล่านั้นมีคนตาแหลมคนหนึ่งกล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โอกาสเช่นนี้มีไซ้ที่อยู่ของผู้ที่ทะเลาะกัน ลานพระเจดีย์ ลานพระศรีมหาโพธิ ก็กวาดสะอาดดี ไม่กวาดก็วางไว้เรียบร้อยน้ำฉันทน้ำไซ้ก็จัดตั้งไว้ดี. พวกเขาพากันกลับจากที่นั่น. แม้ภิกษุเหล่านั้นก็บรรลุพระอรหัตภายในไตรมาสนั่นเอง ในวันมหาปวารณาได้ปวารณาวิสุทธิปวารณา.

ภิกษุผู้พระพุทฺธิคุณพระมหานาคเถระผู้อยู่กาลวัลลิมณฑป และอุจภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษาในกลัมพตติวิหาร ดังกล่าวมานั้น ย่างเท้าด้วยจิตที่ประกอบด้วยกรรมฐานเสมอทีเดียว ไปใกล้หมู่บ้านแล้ว อมน้ำกำหนดทางเดิน ทางใดไม่มีพวกทะเลาะกันมีน้กลงสุราเป็นต้น หรือไม่มีช้างควมั่วคู้เป็นต้น ก็ไปทางนั้น. และเมื่อเดินบิณฑบาตในหมู่บ้านนั้นก็ไม่ได้เดินเร็วอย่างคนมีธุระร้อน. ด้วยว่า ชูวงศ์ที่ถือการบิณฑบาตเป็นวัตรไม่มีอะไรที่ต้องเร็ว. แต่ต้องค่อย ๆ ไป เหมือนเกวียนบรรทุกน้ำไปถึง

ที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ต้องค่อย ๆ ไป ฉะนั้น. และเข้าไปตามลำดับเรือนแล้ว
สังเกตดูว่าเขาจะให้หรือไม่ให้ คอยอยู่ช่วงเวลาพอสมควร ได้ศึกษาแล้ว
ถือมาวิหาร ในหมู่บ้านหรือนอกหมู่บ้าน นั่งในที่อันสมควรตามสะดวก
มนสิการกรรมฐาน เริ่มปฏิภาณสัญญาในอาหาร พิจารณาด้วยอำนาจ
อุปมาว่าน้ำมันหยอดเพลลา ยาพอกแผล และเนื้อของบุตร ฉันทอาหาร
ประกอบด้วยองค์ ๘ มิใช่ฉันเพื่อจะเล่น มิใช่ฉันเพื่อจะมัวเมา มิใช่ฉัน
เพื่อประดับ มิใช่ฉันเพื่อตกแต่ง. . . ครั้นฉันเสร็จแล้ว ดื่มน้ำและบ้วนปาก
พักพอให้หายอึดอัดด้วยอาหารครู่หนึ่ง แล้วมนสิการกรรมฐานทีเดียว
ก่อนอาหารอย่างไร หลังอาหารก็อย่างนั้น ทั้งยามตื่นและยามหลับ. นี้
เรียกว่า ทั้งนำไปและนำกลับ.

ก็ภิกษุบำเพ็ญศอกตปัจจากตวัตร กล่าวคือนำกรรมฐานไปและนำกลับ
มานี้ หากเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแล้ว จะบรรลุพระอรหัตต์ได้ในปฐม-
วัยทีเดียว. ถ้าไม่ได้บรรลุในปฐมวัย ก็จะได้บรรลุในมัชฌิมวัย. ถ้าไม่ได้
บรรลุในมัชฌิมวัย ก็จะได้บรรลุในเวลาตาย. ถ้าไม่ได้บรรลุในเวลาตาย
ก็จะไปเป็นเทพบุตรแล้วบรรลุ. ถ้าไม่ไปเป็นเทพบุตรแล้วบรรลุ ไปเกิด
เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ ก็จะได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณ. ถ้าไม่บรรลุ
ปัจเจกโพธิญาณ เมื่อไปเกิดพบพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็จะได้เป็นพระ
อรหันต์ประเภทขิปปาภิญญา ดังเช่นพระพาหิยทารุจิริยเถระก็มี. ประ-
เภทผู้มีปัญญามาก เช่นพระสารีบุตรเถระก็มี. ประเภทผู้มีฤทธิ์มาก เช่น
พระมหาโมคคัลลานเถระก็มี. ประเภทถือธุดงค์ เช่นพระมหากัสสป-
เถระก็มี. ประเภทได้ทิพยจักขุ เช่นพระอนุรุทธเถระก็มี. ประเภททรง
พระวินัย เช่นพระอุบาลีเถระก็มี. ประเภทเชี่ยวชาญแสดงธรรม เช่นพระ

ปุลณมันตานีบุตรเถระก็มี. ประเภทอยู่ป่าเป็นวัตร เช่นพระเรวัตเถระ
ก็มี. ประเภทพหูสูต เช่นพระอานนทเถระก็มี. ประเภทไคร่การศึกษา
เช่นพระราหุลเถระผู้พุทธบุตรก็มี.

ในข้อปฏิบัติ ๔ ข้อนี้ ภิกษุใด ทั้งนำไปและนำกลับ โจรสัม-
ปชัญญะของภิกษุนั้น ย่อมเป็นอันถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้.

ก็ความไม่หลงในการก้าวไปเป็นต้น ชื่อว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ.
อสัมโมหสัมปชัญญะนั้นพึงทราบอย่างนี้ ปุถุชนผู้อันธพาล เมื่อก้าวไป
เป็นต้น ย่อมหลงคิดว่า คนก้าวไป การก้าวไปตนทำให้เกิดขึ้น ดังนี้บ้าง
ว่าเราก้าวไป การก้าวไป เราทำให้เกิดขึ้น ดังนี้บ้าง ฉนฺได ภิกษุใน
พระศาสนานี้ไม่หลงคิดฉนนั้น เมื่อจิตคิดว่าเราจะก้าวไปเกิดขึ้น วาโยธาตุ
ซึ่งเกิดแต่จิต ยังวิญญูติให้เกิด ย่อมเกิดขึ้นด้วยจิตนั่นเอง ดังนั้นร่าง
กระดูกที่สมมติว่ากายนี้ ย่อมก้าวไปด้วยอำนาจความแผ่ไปของวาโยธาตุ
อันเกิดแต่พลังงานของจิต ด้วยประการฉะนี้. เมื่อร่างกระดูกนั้นก้าวไป
อย่างนี้ ในขณะที่ยกเท้าขึ้นแต่ละข้าง ธาตุทั้ง ๒ คือปฐวิธาตุ อาโปธาตุ
ย่อมอ่อนกำลังลง. อีก ๒ ธาตุนอกนี้ย่อมมีกำลังขึ้น. ในขณะที่หย่อนเท้าลง
ธาตุทั้ง ๒ คือเตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมอ่อนกำลังลง อีก ๒ ธาตุนอกนี้ย่อมมี
กำลังยิ่งขึ้น. ในขณะที่ปลายเท้าจกดพื้นและเหยียบเต็มฝ่าเท้า ก็เช่นเดียวกัน.

รูปธรรมและอรูปธรรมที่เป็นไปในขณะที่ยกเท้าขึ้น ย่อมไม่ถึงขณะ
ที่เคลื่อนเท้า. รูปธรรมและนามธรรมที่เป็นไปในขณะที่เคลื่อนเท้า ย่อม
ไม่ถึงขณะที่ก้าวไปข้างหน้าเหมือนกัน. ที่เป็นไปในขณะที่ก้าวไปข้างหน้า
ย่อมไม่ถึงขณะที่หย่อนเท้าลง. ที่เป็นไปในขณะที่หย่อนเท้าลง ย่อมไม่ถึง
ขณะที่ปลายเท้าจกดพื้น. ที่เป็นไปในขณะที่ปลายเท้าจกดพื้น ย่อมไม่ถึงขณะ

ที่เหยียบเต็มฝ่าเท้า. รูปธรรมและอรูปธรรมย่อมเป็นตอน ๆ เป็นท่อน ๆ เป็นเขต ๆ คับไปในอิริยาบถนั้น ๆ นั่นเอง เหมือนเมล็ดงาที่ใส่ลงในกระเบื้องร้อนย่อมแตกเปี๊ยะเปี๊ยะ ๆ.

ในการก้าวไปเป็นต้น ใครคนหนึ่งก้าวไป หรือการก้าวไปของใครคนหนึ่ง. แต่โดยปรมาตถ์ ชาติทั้งหลายเท่านั้นเดิน ชาติทั้งหลายเท่านั้นยืน ชาติทั้งหลายเท่านั้นนั่ง ชาติทั้งหลายเท่านั้นนอน. ก็ในส่วน (แห่งอิริยาบถ) นั้น ๆ จิตดวงอื่นเกิดขึ้น จิตดวงอื่นดับไป พร้อมกับรูป เป็นไปอยู่เหมือนกระแสน้ำไหลติดต่อกันไปไม่ขาดสายจะนั้น ดังนี้. ความไม่หลงในการก้าวไปเป็นต้นอย่างนี้ ชื่อว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ ดังนี้แล.

จบอธิบายบทว่า อภิกกนฺเต ปฏิกกนฺเต สมฺปชานการี โหติ เท่านั้น.

ก็ในบทว่า อาโลกิตะ วิโลกิตะ นี้ มีวินิจฉัย ดังต่อไปนี้

การเพ่งดูไปข้างหน้า ชื่ออาโลกิตะ.

การเพ่งดูไปทิศเฉียง ชื่อวิโลกิตะ.

อิริยาบถอื่น ๆ ที่ชื่อว่าโอโลกิตะ อุลโลกิตะและอวโลกิตะ ก็คือการดูข้างล่าง ข้างบน ข้างหลัง การดูเหล่านั้น ท่านมิได้ถือเอาในที่นี้. แต่โดยการถือเอาตามความเหมาะสม ท่านถือเอาการแลดูสองอย่างนี้เท่านั้น.

อีกนัยหนึ่ง การแลดูเหล่านั้นทั้งหมด ท่านถือเอาด้วยมุขนี้ ด้วยประการฉะนี้ที่เดียวแล.

ในการแลดูสองอย่างนั้น เมื่อจิตคิดว่า เราจักแลดูไปข้างหน้า ดังนี้เกิดขึ้น ยังมีทันแลไปด้วยอำนาจจิตนั้นแล ใคร่ครวญถือเอาประโยชน์ ชื่อสาตถกสัมปชัญญะ. สาตถกสัมปชัญญะนั้น พึงดูท่านพระนันทะเป็นตัวอย่าง.

สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่านันทะจะพึงแลดูทิศตะวันออก เธอย่อมรวบรวมใจทั้งหมดแลดูทิศตะวันออกว่า เมื่อเราแลดูทิศตะวันออกอย่างนี้ อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัส ไม่พึงไหลไปตาม ดังนี้ ย่อมเชื่อว่าเป็นผู้มีสัตตกสัมปชัญญะ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่านันทะจะพึงแลดูทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง เธอย่อมรวบรวมใจทั้งหมดพิจารณาดูทิศเฉียงๆ เมื่อเราแลดูทิศเฉียงอย่างนี้...ดังนี้ ย่อมเชื่อว่าเป็นผู้มีสัตตกสัมปชัญญะ ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง แม้ในที่นี้ก็พึงทราบว่าการเพ่งดูไปข้างหน้าและการเพ่งดูไปตามทิศเป็นสัตตกสัมปชัญญะ และเป็นสัพพายสัมปชัญญะ โดยการเห็นพระเจดีย์เป็นต้นที่กล่าวแล้วในก่อนนั้นแล.

ส่วนโคจรสัมปชัญญะ คือการไม่ละทิ้งกรรมฐานนั่นเอง เพราะฉะนั้น การเพ่งดูไปข้างหน้าและการเพ่งดูไปตามทิศ ในพระบาลีนี้ ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ยึดขันธ ชาติ อายตนะเป็นอารมณ์ พึงกระทำด้วยอำนาจกรรมฐานของตนนั้นเทียว หรือฝ่ายภิกษุผู้เจริญสมถกรรมฐาน ยึดกสิณเป็นต้นเป็นอารมณ์ พึงกระทำโดยกำหนดกรรมฐานเป็นหลักทีเดียว. ชื่อว่าตนภายในร่างกาย ที่เพ่งดูไปข้างหน้าหรือที่เพ่งดูไปตามทิศ ย่อมไม่มี. พอเกิดความคิดว่าเราจักแลดูไปข้างหน้า ดังนี้ วาโยธาตุซึ่งมีจิตเป็นสมภูฐานพร้อมด้วยจิตดวงนั้นนั้นแล ยังวิญญูติให้เกิด ย่อมเกิดขึ้น หนึ่งตาบดเล็กลง หนึ่งตาบดเล็กลง ด้วยอำนาจความแผ่ไปของวาโยธาตุ อันเกิดแต่พลังงานของจิต ด้วยประการฉะนี้. จะมีใคร ๆ ชื่อว่าเทียวไปด้วยยนต์ก็หาไม่. ต่อจากนั้น จักขุวิญญูติยังทัสสนกิจให้สำเร็จ ก็เกิด

ขึ้น ดังนี้แล. ก็การรู้ชัคคอย่างนี้ ชื่อว่าอสัมโมหสัมปชัญญะในพระบาลีนี้. อีกอย่างหนึ่ง ก็อสัมโมหสัมปชัญญะในพระบาลีนี้ ฟังทราบด้วยการ กำหนดรู้เหตุตัวเดิมและเหตุจรมมา และเหตุเกิดชั่วขณะ. ฟังทราบโดย กำหนดรู้เหตุตัวเดิมก่อน.

ภวังคกิจ อวัชชนกิจ ทัสสนกิจ สัมปฏิจฉนนกิจ

สันตிரณกิจ โวภูฏัพพนกิจ และชวนกิจ เป็นที่ ๗

ย่อเมเกิด.

ในวิถิจิตเหล่านั้น ภวังคจิตยังกิจอันเป็นองค์แห่งอุปัตติกภพให้ สำเร็จเกิดขึ้น. กิริยามโนธาตุรำพึงถึงภวังคจิตนั้นยังอวัชชนกิจให้สำเร็จ เกิดขึ้น. ถัดจากกิริยามโนธาตุดับ จักขุวิญญาณยังทัสสนกิจให้สำเร็จเกิด ขึ้น. ถัดจากจักขุวิญญาณดับ วิบากมโนธาตุยังสัมปฏิจฉนนกิจให้สำเร็จ เกิดขึ้น. ถัดจากวิบากมโนธาตุดับ วิบากมโนวิญญาณธาตุยังสันตிரณกิจ ให้สำเร็จเกิดขึ้น. ถัดจากวิบากมโนวิญญาณธาตุดับ กิริยามโนวิญญาณ- ธาตุยังโวภูฏัพพนกิจให้สำเร็จเกิดขึ้น. ถัดจากกิริยามโนวิญญาณธาตุดับ ชวนจิตย่อเมแล่นไป ๗ ครั้ง. ในวิถิจิตเหล่านั้นแม้ในชวนจิตที่ ๑ ย่อเม ไม่มี. การแลไปข้างหน้าและการแลไปตามทิศด้วยอำนาจความกำหนัด ชัคคเคื่องและความหลงว่า นี่เป็นหญิง นี่เป็นชาย...แม้ในทุติยชวนะ... แม้ในสัตตมชวนะก็อย่างนั้น ก็เมื่อวิถิจิตเหล่านั้นแตกดับตั้งแต่ต้นจนถึง ที่สุด เหมือนเหล่าทหารในสนามรบ ชื่อว่าการแลและการเหลียว ด้วย อำนาจความกำหนัดเป็นต้นว่า นี่เป็นหญิง นี่เป็นชาย จึงมีขึ้น.

อสัมโมหสัมปชัญญะ ในการแลและการเหลียวนี้ด้วยอำนาจการ กำหนดรู้เหตุตัวเดิม ฟังทราบเพียงเท่านี้ก่อน.

พึงทราบวินิจฉัยในจกขุทวาร ก็เมื่อรูปารมณฺ์มาปรากฏ ถัดจาก
ภวังคจิตไหว เมื่อวิจิตมีอาวัชชนจิตเป็นต้นเกิดขึ้นดับไป ด้วยอำนาจทำ
กิจของตนให้สำเร็จ ในที่สุดชวนจิตย่อมเกิด. ชวนจิตนั้นเป็นคฺุบุรุษผู้จ
รมาในจกขุทวาร อันเป็นเพียงคังเรื่อนของอาวัชชนจิตเป็นต้นที่เกิดขึ้น
ก่อน. เมื่อบุรุษผู้จรมานั้นเข้าไปในเรื่อนของผู้อื่นเพื่อจะขอสิ่งของอะไร ๆ
แม้เมื่อพวกเจ้าของเรื่อนนั่งอยู่ ก็ไม่ควรใช้อนาจ ฉนใด แม้เมื่ออาวัช-
ชนจิตเป็นต้น ไม่กำหนด ไม่ขัดเคือง ไม่หลงในจกขุทวารอันเป็นเพียง
คังเรื่อนของอาวัชชนจิตเป็นต้น ก็ไม่ควรกำหนดขัดเคืองและหลง ฉนนัน.
พึงทราบอัสโมหสัมปชัญญะด้วยอำนาจความเป็นเสมือนผู้จรมาอย่างนี้
ด้วยประการฉะนี้.

ก็จิตทั้งหลายมีไวภูจัพพนจิตเป็นที่สุดเหล่านี้ใด ย่อมเกิดขึ้นใน
จกขุทวาร จิตเหล่านี้ ย่อมดับไปในที่นั้น ๆ นั้นเอง พร้อมกับสัมป-
ยุตตธรรม ย่อมไม่เห็นซึ่งกันและกัน ฉะนั้น จิตนอกนี้จึงเป็นจิตที่มีอยู่
ชั่วขณะ.

ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ ในเรื่อนหลังหนึ่งเมื่อคนทั้งหลายตายกัน
หมดแล้ว เหลืออยู่คนเดียวซึ่งจะต้องตายในขณะนั้นเอง ย่อมไม่อภิมย
ในการพอนรำขบร็องเป็นต้น ฉนใด เมื่ออาวัชชนจิตเป็นต้นอันเป็นตัว
สัมปยุตในทวารหนึ่งดับไปในที่นั้น ๆ นั้นเอง ชื่อว่าการอภิมยด้วยอำนาจ
กำหนดขัดเคืองและหลงนั้นแล ก็ไม่ควรแม้แก่ชวนจิตที่ยังเหลือ ซึ่งจะ
ต้องดับในขณะนั้นเองฉนนัน พึงทราบอัสโมหสัมปชัญญะด้วยอำนาจ
ความเป็นไปชั่วขณะอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง อัสโมหสัมปชัญญะนี้ พึงทราบด้วยอำนาจพิจารณา

เป็นขันธ อายตนะ ธาตุ และปัจจัย.

ก็ในอธิการนี้ จักขุและรูปจัดเป็นรูปขันธ ทัสสนะเป็นวิญญาณขันธ เวทนาที่สัมปยุตด้วยวิญญาณขันธนั้นเป็นเวทนาขันธ สัญญาจัดเป็นสัญญาขันธ สัมปยุตตธรรมมีผัสสะเป็นต้น เป็นสังขารขันธ. การแลและการเหลียว ย่อมปรากฏในเพราะขันธ ๕ เหล่านี้ประชุมกัน ด้วยประการฉะนี้. ในการแลและการเหลียวนั้น ใครคนหนึ่งแลไปข้างหน้า ใครคนหนึ่งเหลียวไปข้างหลัง. จักขุก็เหมือนกัน จัดเป็นจักขวายตนะ รูปเป็นรูปายตนะ ทัสสนะเป็นมนายตนะ สัมปยุตตธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นเป็นธรรมายตนะ. การแลไปข้างหน้าและการแลไปตามทิศ ย่อมปรากฏเพราะอายตนะ ๔ เหล่านี้ประชุมกัน ด้วยประการฉะนี้. ในการแลไปข้างหน้าและการแลไปตามทิศนั้น ใครคนหนึ่งแลไปข้างหน้า ใครคนหนึ่งเหลียวไปข้างหลัง จักขุก็เหมือนกัน จัดเป็นจักขุธาตุ รูปเป็นรูปธาตุ ทัสสนะเป็นจักขุวิญญาณธาตุ. ธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นที่สัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้นเป็นธรรมธาตุ. การแลไปข้างหน้า และการแลไปตามทิศ ย่อมปรากฏเพราะธาตุ ๔ เหล่านี้ประชุมกัน ด้วยประการฉะนี้. ในการแลไปข้างหน้าและการแลไปตามทิศนั้น ใครคนหนึ่งแลไปข้างหน้า ใครคนหนึ่งเหลียวไปข้างหลัง. จักขุก็เหมือนกัน เป็นนิสสยปัจจัย รูปเป็น อารัมมณปัจจัย อาวัชชนจิตเป็นอนันตรปัจจัย สมนันตรปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย นัตถิปัจจัยและวิคตปัจจัย อาโลกะเป็นอุปนิสสยปัจจัย เวทนาเป็นต้นเป็นสหชาติปัจจัยเป็นต้น. การแลไปข้างหน้าและการแลไปตามทิศ ย่อมปรากฏเพราะปัจจัยเหล่านี้ประชุมกัน ด้วยประการฉะนี้. ในการแลไป

ข้างหน้าและการแลไปตามทิศนั้น ใครคนหนึ่งแลไปข้างหน้า ใครคนหนึ่ง
เหลียวไปข้างหลัง อสัมโมหสัมปชัญญะในการแลไปข้างหน้าและการแล
ไปตามทิศนี้ พึงทราบด้วยอำนาจพิจารณาเป็นขั้นๆ อย่างนี้ ชาติ และ
ปัจจัย อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สมมุติชิตะ ปตริเต ความว่า คู้เข้าหรือเหยียดออกแห่ง
อริยาปลปัพพะทั้งหลาย.

การใคร่ครวญประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ เพราะการคู้เข้าหรือ
เหยียดออกของมือเท้าเป็นปัจจัย แล้วใคร่ครวญแต่ประโยชน์ โดยมีได้
คู้เข้าหรือเหยียดออกด้วยอำนาจจิตเลย ชื่อว่า สาทถกสัมปชัญญะในการ
คู้เข้าหรือเหยียดออกนั้น. ทุกๆ ขณะที่กฤษณินคู้หรือเหยียดมือและเท้า
นานเกินไป เวทนาย่อมเกิดขึ้นในการคู้หรือเหยียดนั้น จิตย่อมไม่ได้
อารมณ์เป็นหนึ่ง. กรรมฐานย่อมจะเสียไป. กฤษณินย่อมจะไม่บรรลुकุณ-
วิเศษ. แต่เมื่อเวลากฤษณินคู้เข้าพอดี เหยียดออกพอดี เวทนานั้นๆ ย่อม
ไม่เกิดขึ้น. จิตย่อมมีอารมณ์เป็นหนึ่ง. กรรมฐานย่อมถึงความสำเร็จ.
เธอย่อมบรรลुकุณวิเศษได้. การใคร่ครวญประโยชน์และมีใช้ประโยชน์
พึงทราบอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง แม้เมื่อมีประโยชน์ การใคร่ครวญถึงอารมณ์สัปปายะและ
อสัปปายะแล้วใคร่ครวญแต่อารมณ์ที่เป็นสัปปายะ ชื่อว่า สัปปายสัมป-
ชัญญะ. ในสัปปายสัมปชัญญะในการคู้เข้าหรือเหยียดออกนั้น มีนัยดังนี้.

ได้ยินว่า กฤษณินหมู่หลายรูปสวดมนต์อยู่ที่ลานพระมหาเจดีย์. กฤษณิน
สาวหลายรูปพึงธรรมอยู่ข้างหลังกฤษณินเหล่านั้น. บรรดากฤษณินเหล่านั้น กฤษ-
ณินหมู่รูปหนึ่ง เหยียดมือออกไปถูกกายกฤษณินเข้า จึงต้องเป็นคฤหัสถ์เพราะ

เหตุนี้เอง.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง เมื่อเหยียดเท้า ได้เหยียดเท้าไปในกองไฟ. ถูกไฟไหม้เท้าจนกระดูก.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้เหยียดเท้าไปที่จอมปลวก ถูกอสรพิษกัด. อีกรูปหนึ่งเหยียดแขนไปที่ไม้แขวนมุ้ง ถูกงูเขี้ยวกัด. เพราะฉะนั้น ภิกษุไม่ควรเหยียดมือเท้าไปในที่อันเป็นอสังขยาเช่นนี้ ควรเหยียดไปในที่อันเป็นสังขยา.

นี่เป็นสังขยาสัมปชัญญะ ในบทว่า สมมุญฺหิตะ ปสริเต นี้.

ก็โคจรสัมปชัญญะ พึงแสดงด้วยเรื่องของพระมหาเถระ.

ได้ยินว่า พระมหาเถระนั่งอยู่ในที่พักกลางวัน สนทนากับอันเตวาสิกทั้งหลาย คู้มือเข้ามาโดยเร็ว แล้วเหยียดออกไปไว้ในที่เดิมอีกแล้วค่อย ๆ คู้เข้า อันเตวาสิกทั้งหลายถามท่านว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เหตุไรท่านจึงคู้มือเข้ามาโดยเร็ว แล้วเหยียดออกไปไว้ในที่เดิมอีก แล้วค่อย ๆ คู้เข้า. พระมหาเถระตอบว่า ก่อนอาวโสทั้งหลาย ตั้งแต่เราเริ่มมณฑการกรรมฐานมา เราไม่เคยละทิ้งกรรมฐานคู้มือเลย แต่บัดนี้เราสนทนากับ ท่านทั้งหลายได้ละทิ้งกรรมฐานคู้มือเข้า. เพราะฉะนั้น เราจึงได้เหยียดมือออกไปไว้ในที่เดิมอีกแล้วคู้เข้า. อันเตวาสิกทั้งหลายได้ถวายสาธุการว่า ดีแล้ว ท่านอาจารย์ ขึ้นชื่อว่าภิกษุ ควรเป็นอย่างนี้. การไม่ละกรรมฐานแม้ในที่เช่นนี้ พึงทราบว่าเป็นชื่อว่า โคจรสัมปชัญญะ ด้วยประการฉะนี้.

ใคร ๆ ที่ชื่อว่าตนในภายใน ซึ่งคู้เข้าหรือเหยียดออก ย่อมไม่มี. มีแต่การคู้เข้าหรือเหยียดออกด้วยความแผ่ไปแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่พลัง

จิต มีประการดังกล่าวแล้ว คุณุณยนต์เคลื่อนไหวมือเท้าได้ด้วยอำนาจ การชักสายใยฉะนั้น.

ก็การกำหนดรู้อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้ พึงทราบว่าอัมมโหฬัม- ปัญญะในการคู้เข้าหรือเหยียดออกนี้.

การใช้สอยโดยการนุ่งห่มสังฆาฏิและจีวร และโดยการศึกษาด้วย บาตรเป็นต้น ชื่อว่า ธารณะ ในบทว่า **สงฆาฏิปตฺตจีวรธารณ** นี้.

ในการใช้สอยสังฆาฏิบาตรและจีวรนั้น จะวินิจฉัยในการใช้สอย สังฆาฏิและจีวรก่อน.

การที่ภิกษุนุ่งหรือห่มเที่ยวบิณฑบาตได้อามิสมา คือประโยชน์มี ประการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า เพื่อป้องกันหนาว ดั่งนี้นั้นแหละ ชื่อว่า ประโยชน์. พึงทราบสาตกสัมปัญญะ ด้วยอำนาจ ของประโยชน์นั้น.

ก็จีวรเนื้อละเอียดเป็นสัปปายะแก่ภิกษุที่ร้อนและมีกำลังน้อย จีวร เนื้อหนา ๒ ชั้นเป็นสัปปายะแก่ภิกษุที่หนาว. จีวรที่ตรงกันข้ามไม่เป็น สัปปายะ. จีวรเก่าไม่เป็นสัปปายะแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเลย. ด้วยว่า จีวร เก่านั้น ย่อมทำความกังวลแก่ภิกษุนั้น เพราะต้องคอยปะเป็นต้น. จีวร ชนิดผ้าลายสองเป็นต้น เป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ทำให้กังวลเหมือนกัน. ด้วยว่า จีวรเช่นนั้น ย่อมทำอันตรายแก่ภิกษุผู้อยู่ในป่ารูปเดียว และอาจ ทำอันตรายถึงชีวิตก็ได้.

ก็จีวรใดเกิดขึ้นด้วยอำนาจมิจฉาชีพ มินิมิตตกรรมเป็นต้น และ จีวรใดเมื่อภิกษุนั้นใช้สอย อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป จีวรนั้นเป็นอสัปปายะโดยตรง. จีวรที่ตรงกันข้าม เป็นสัปปายะ. ในที่นี้

พึงทราบสัพปายสัมปชัญญะ ด้วยอำนาจจิรวที่เป็นสัพปายะนั้น และพึงทราบโคจรสัมปชัญญะ ด้วยอำนาจการไม่ละกรรมฐานนั้นแล.

ใคร ๆ ชื่อว่าตนในภายใน ที่ชื่อว่าห่มจิรว ย่อมไม่มี. มีแต่การห่มจิรวด้วยความเผื่อไปแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่พลังจิต มีประการดังกล่าวแล้วเท่านั้น.

ในจิรวและกายนั้น แม้จิรวก็ไม่มีเจตนา แม้กายก็ไม่มีเจตนา. จิรวย่อมไม่รู้ที่เราห่มกายไว้. แม้กายก็ไม่ว่าเราถูกจิรวห่มไว้. ธาตุทั้งหลายเท่านั้นปิดหมูธาตุอยู่ เหมือนเอาผ้าเก่าห่อคัมภีร์ไว้ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น ภิกษุได้จิรวดี ก็ไม่ควรดีใจ ได้จิรวไม่ดี ก็ไม่ควรเสียใจ. เหมือนอย่างว่า ที่จอมปลวก พระเจดีย์และต้นไม้ที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น คนบางพวกบูชาด้วยดอกไม้ของหอมรูปและผ้าเป็นต้น คนบางพวกไม่บูชาด้วยคุณมูตรเปลือกถม และประหารด้วยท่อนไม้และสาตราเป็นต้น จอมปลวกและต้นไม้เป็นต้น ย่อมไม่ดีใจหรือเสียใจด้วยการบูชาและไม่บูชาเหล่านั้น ภิกษุได้จิรวดีไม่พึงดีใจ ได้จิรวไม่ดีไม่ควรเสียใจเลยเหมือนฉันทันทีเดียว พึงทราบอสัมโมหสัมปชัญญะในการใช้สอยสังฆาฏิและจิรวนี้ ด้วยอำนาจพิจารณาที่เป็นไปอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

แม้ในการใช้สอยบาตร พึงทราบสาตถกสัมปชัญญะ ด้วยอำนาจประโยชน์ที่จะพึงได้เฉพาะ เพราะภิกษุไม่หิบบาตรโดยรีบร้อน แต่หิบบาตรโดยพิจารณาอย่างนี้ว่า เมื่อเราหิบบาตรนี้เที่ยวไปบิณฑบาตจักได้ภิกษา ดังนี้เป็นปัจจัย.

ก็บาตรหนักไม่เป็นสัพปายะแก่ภิกษุที่มีร่างกายผอม มีกำลังน้อย. บาตรที่มีปุมขรุขระ ๔-๕ ปุม ล้างยาก ไม่เป็นสัพปายะแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

เลย. แม้บาตรที่ล้างยากก็ไม่ควร. ด้วยว่า เมื่อล้างบาตรนั้นอยู่นั้นแหละ เธอจะมีกังวล.

ก็บาตรที่มีสีเหมือนแก้วมณี เป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ไม่เป็นสัพปาเยตามนัยที่กล่าวแล้วในจิวรนั้นแล.

อนึ่ง บาตรที่ได้มาด้วยอำนาจนิมิตตกรรมเป็นต้น ไม่เป็นสัพปาเยและบาตรใดเมื่อภิกษุใช้สอย อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมไป บาตรนี้เป็นสัพปาเยโดยส่วนเดียวเท่านั้น. บาตรที่ตรงกันข้าม เป็นสัพปาเย. ในการใช้สอยบาตรนี้ พึงทราบสัพปาเยสัมปชัญญะด้วยอำนาจบาตรนั้น. พึงทราบโจรสัมปชัญญะ ด้วยอำนาจไม่ละกรรมฐานนั้นแล.

ใคร ๆ ชื่อว่าตนในภายในถือบาตรอยู่ ย่อมไม่มี. มีแต่การถือบาตรด้วยความแผ่ไปแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่พลังจิตมีประการดังกล่าวแล้วเท่านั้น.

ในการถือบาตรนั้น แม้บาตรก็ไม่มีเจตนา แม่มือก็ไม่มีเจตนา. บาตรย่อมไม่รู้ว่า เราถูกมือถือไว้. แม่มือทั้งหลายก็ไม่รู้ว่า เราถือบาตรไว้. ธาตุทั้งหลายเท่านั้นถือหมู่ธาตุนั้น เหมือนเอาคีมคีบบาตรที่ร้อนเป็นไฟฉะนั้น. พึงทราบอสัมโมหสัมปชัญญะในการใช้สอยบาตรนี้ ด้วยอำนาจพิจารณาที่เป็นไปอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง คนทั้งหลายเห็นคนอนาถามือเท้าด้วน มีหนองเลือดและหมู่หนอนออกจากปากแผล มีแมลงวันหัวเขียวตอมหึ่ง นอนอยู่บนศาลาที่อาศัยของคนอนาถา ผู้ที่มีความเอ็นดูเอาผ้าพันแผลมาให้บ้าง เอายาใส่ถ้วยกระเบื้องเป็นต้นมาให้บ้าง แก่คนอนาถาเหล่านั้น บรรดาของ

เหล่านั้น ผ้าพันแผลของบางคนเป็นผ้าเนื้อละเอียดก็มี ของบางคนเป็น
ผ้าเนื้อหยาบก็มี ถ้วยกระเบื้องใส่ยาของบางคนรูปร่างสวยก็มี ของบางคน
รูปร่างไม่สวยก็มี คนอนาถาเหล่านั้นย่อมไม่ยินดีหรือรังเกียจในสิ่งของ
เหล่านั้น ด้วยว่า คนอนาถาเหล่านั้นต้องการผ้าเพียงปิดแผลเท่านั้น และ
ถ้วยกระเบื้องก็เพียงใส่ยาไว้เท่านั้น ข้อนี้ฉันใด ก็ภิกษุใดพิจารณาจิวร
เหมือนผ้าพันแผล บาตรเหมือนถ้วยกระเบื้องใส่ยา และภิกษาที่ได้ใน
บาตรเหมือนยา ภิกษุนี้ก็ฉันนั้น พึงทราบว่าเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวสูงสุด
ด้วยอสังฆโมหสัมปชัญญะในการใช้สอยสังฆาฏิบาตรและจิวร.

ในบทว่า อสิตะ เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า อสิตะ ได้แก่ในการฉนบิณฑบาต.

บทว่า ปิตะ ได้แก่ในการคัมภายาคูเป็นต้น.

บทว่า ขายิตะ ได้แก่ในการเคี้ยวกินของขบเคี้ยวที่ทำด้วยแป้ง
เป็นต้น.

บทว่า ตายิตะ ได้แก่ในการลืมน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น .

ประโยชน์แม้ ๘ อย่างที่ตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า เนว ทวาย มิใช่
ฉนบเพื่อจะเล่น ดังนี้ ชื่อว่า ประโยชน์ พึงทราบสาตกสัมปชัญญะด้วย
อำนาจประโยชน์นั้น.

ก็บรรดาโภชนะที่เหลวหรือประณีต ที่ขมหรือหวานเป็นต้น ภิกษุใด
ไม่ผาสุกเพราะโภชนะใด โภชนะนั้นไม่เป็นสัพปายะแก่ภิกษุนั้น.

อนึ่ง โภชนะใดที่ได้มาด้วยอำนาจนิमितตกรรมเป็นต้น และโภชนะใด
เมื่อภิกษุนั้นฉนบอยู่ อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญขึ้น กุศลธรรมทั้งหลาย
ย่อมเสื่อมไป โภชนะนั้นเป็นอสัพปายะโดยส่วนเดียวเท่านั้น. โภชนะที่ตรง

กันข้าม เป็นสัปปาเย. ในการฉันเป็นต้นนี้ พึงทราบสัปปาเยสัมปชัญญะ ด้วยอำนาจโทษนั้น และพึงทราบโคจรสัมปชัญญะด้วยอำนาจไม่ละกรรมฐานนั้นแล.

ใคร ๆ ชื่อว่าตนในภายในเป็นผู้บริโศก ย่อมไม่มี. ชื่อว่าการถือบาตรย่อมมีด้วยความแผ่ไปแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่พลังจิตมีประการดังกล่าวแล้วเท่านั้น. ชื่อว่าการหยั่งมือลงในบาตรย่อมมีด้วยความแผ่ไปแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่พลังจิตเท่านั้น. การทำคำข้าว การยกคำข้าวขึ้น และการอ้าปาก ย่อมมีด้วยความแผ่ไปแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่พลังจิตเท่านั้น ใคร ๆ ก็ใช้กุญแจยนต์ไขกระดูกคงไม่ได้. การเอาคำข้าวใส่ปาก ฟันบนทำหน้าที่สาก ฟันล่างทำหน้าที่กรก และลิ้นทำหน้าที่มือ ย่อมมีด้วยความแผ่ไปแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่พลังจิตเท่านั้น. ในการบริโศกนั้น มีน้ำลายบาง ๆ ที่ปลายลิ้น น้ำลายหนา ๆ ที่โคนลิ้นคลุกเคล้า. ของเคี้ยว นั้นถูกตะล่อมด้วยมือคือลิ้นลงในครกคือฟันล่าง น้ำคือน้ำลายทำให้เปียกชุ่ม แผลกละเอียดด้วยสากคือฟันบน. หามีใครมาดักใส่เข้าไปภายในด้วยช้อนหรือทัพพีไม่. เข้าไปด้วยวาโยธาตุนั้นแหละ. อาหารที่เข้าลำคองลงไป หามีใครเอาสิ่งซึ่งลาดด้วยฟางมารองรับไม่. ตั้งอยู่ได้ด้วยอำนาจวาโยธาตุนั้นแหละ. อาหารที่ตั้งอยู่นั้น ๆ ก็หามีใครทำเตาก่อไฟหุงต้มไม่. ย่อมสุกด้วยเตโชธาตุเทียว. อาหารที่สุกแล้ว ๆ หามีใครใช้ท่อนไม้หรือไม้ทำเขี่ยออกภายนอกไม่. วาโยธาตุนั้นแหละนำออก (จับถ่าย).

ด้วยประการฉะนี้ วาโยธาตุย่อมนำอาหารเข้า เปลี่ยนแปลง ทรงไว้กลับไปกลับมา บดให้ละเอียด ทำให้แห้งและนำออก. ปฐวีธาตุทรงไว้กลับไปกลับมา บดให้ละเอียด และทำให้แห้ง. อาโปธาตุทำให้เหนียว ตามรักษาความชุ่มชื้นไว้. เตโชธาตุทำอาหารที่เข้าไปภายในให้สุก อากาศ-

ธาตุแยกให้เป็นส่วน ๆ. วิญญาณธาตุสั่งการให้ธาตุต่าง ๆ ทำหน้าที่ให้ถูกในเรื่องนั้น ๆ. พึงทราบอสังโกสัมปชัญญะในการบริโภคนี้ ด้วยอำนาจพิจารณาที่เป็นไปอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบอสังโกสัมปชัญญะในการบริโภคนี้ โดยพิจารณาเป็นของปฏิภูม ๑๐ ประการอย่างนี้ คือ โดยการไป ๑ โดยการแสวงหา ๑ โดยการบริโภค ๑ โดยที่อยู่ ๑ โดยหมักหมม ๑ โดยยังไม่ย่อย ๑ โดยย่อยแล้ว ๑ โดยผล ๑ โดยไหลออก ๑ โดยเปื้อน ๑. ส่วนความพิสดารในเรื่องนี้ พึงถือเอาแต่อาหารปฏิภูมัตถุญานิทเทศ ในวิสุทธรัตนค.

บทว่า อัจจารปัสสาวกมุเม ได้แก่ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ในบทนั้นมีอธิบายว่า เมื่อถึงเวลาถ่ายแล้วนี้ได้ถ่ายอุจจาระปัสสาวะเหม็นอไหลออกจากร่างกายทั้งสิ้น ตาวิงเวียน จิตไม่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง และโรคอื่น ๆ ย่อมเกิดขึ้น. แต่เมื่อถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ทุกอย่างนั้นย่อมไม่มีนี้เป็นเนื้อความในข้อนี้ ด้วยประการฉะนี้. พึงทราบสาตถกสัมปชัญญะ. โดยเนื้อความนั้น.

ก็ภิกษุถ่ายอุจจาระปัสสาวะในที่ที่ไม่สมควร ย่อมเป็นอาบัติ ย่อมเสียชื่อเสียง เป็นอันตรายแก่ชีวิต เมื่อถ่ายอุจจาระปัสสาวะในที่สมควร ทุกอย่างนั้นย่อมไม่มี ดังนั้นการรู้ตัวในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะนี้ จึงเป็นสัปปายะ. พึงทราบสัปปายสัมปชัญญะ โดยสัปปายะนั้น. พึงทราบโคจรสัมปชัญญะ โดยไม่ละกรรมฐานนั้นแล.

ชื่อว่าตนในภายในถ่ายอุจจาระปัสสาวะอยู่ ย่อมไม่มี แต่มีการถ่ายอุจจาระปัสสาวะด้วยความแผ่ไปแห่งวาโยธาตุอันเกิดแต่พลังจิตเท่านั้น.

ก็หรือว่า เพราะไฟแตกเมื่อไฟสุก น้ำหนองและเลือดย่อมไหลออก โดยไม่มีใครต้องการ ฉนฺได และภาชนะน้ำที่เต็มเปี่ยม น้ำย่อมไหลออก โดยไม่มีใครต้องการ ฉนฺได อุจจาระปัสสาวะที่สั่งสมอยู่ในลำไส้ใหญ่ และกระเพาะปัสสาวะ ถูกกำลังลมบีบคั้นหนักเข้า ย่อมไหลออกแม้โดยไม่มีใครต้องการ ฉนฺนํ.

ก็อุจจาระปัสสาวะนี้นั้น เมื่อไหลออกอย่างนี้ ย่อมไม่เป็นของตน ของภิกษุอื่น ไม่เป็นของผู้อื่น เป็นกากอาหารที่ไหลออกมาจากร่างกาย เท่านั้นเอง. เหมือนอย่างอะไร. เหมือนอย่างว่า คนที่ถ่ายน้ำเก่าจากคุ่มน้ำ น้ำเก่านั้นย่อมไม่เป็นของตน ไม่เป็นของผู้อื่น เป็นเพียงล้างคุ่มเท่านั้นเอง. พึงทราบอัสสัมโมหสัมปชัญญะในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะนี้ โดยพิจารณาที่เป็นไป ด้วยประการฉะนี้.

ในบทว่า คเต เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า คเต ได้แก่ในการเดิน.

บทว่า จิต ได้แก่ในการยืน.

บทว่า นิสินฺเน ได้แก่ในการนั่ง.

บทว่า สุตฺเต ได้แก่ในการนอน.

บทว่า ชาคริต ได้แก่ในการตื่น.

บทว่า ภาสิต ได้แก่ในการพูด.

บทว่า ตฺถุหิภาเว ได้แก่ในการไม่พูด.

ก็ในพระสูตรนี้ว่า ภิกษุเดินอยู่ก็ดี ย่อมรู้ตัวว่าเราเดิน ยืนอยู่ก็ดี ย่อมรู้ตัวว่าเรายืน นั่งอยู่ก็ดี ย่อมรู้ตัวว่าเรานั่ง นอนอยู่ก็ดี ย่อมรู้ตัวว่าเรานอน ดังนี้ ครัสถถึงอิริยาบถยาวนาน.

ในคำนี้ว่า ในการก้าวไป ในการถอยกลับ ในการแลไปข้างหน้า ในการแลไปตามทิศ ในการก้าวเข้า ในการเหยียดออก ดังนี้ ตรัสถึง อิริยาบถปานกลาง.

แต่ในที่นี้ว่า ในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น ดังนี้ ตรัสถึงอิริยาบถย่อยเล็กน้อย. เพราะฉะนั้น ฟังทราบความเป็นผู้ ทำความรู้สึกรู้ตัวในอิริยาบถแม้เหล่านั้น โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

ก็พระมหาสิทธะผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวว่า ภิกษุใดเดินหรือ จกรมนาน ภายหลังหยุดยืน ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า รูปธรรมและอรูปรธรรมที่เป็นไปในเวลาจกรม ดับไปในขณะหยุดยืนนั้นแหละ ภิกษุนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการเดิน.

ภิกษุใดทอ้งบ่นอยู่ก็ดี วิชันาปัญหายุ่งก็ดี มนสิการกรรมฐานอยู่ ก็ดี ยืนอยู่นาน ภายหลังนั่งลง ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า รูปธรรมและ อรูปธรรมที่เป็นไปในเวลาขึ้น ดับไปในขณะนั่งลงนั้นแหละ ภิกษุนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการยืน.

ภิกษุใดนั่งนาน โดยกระทำการสาธยายเป็นต้น ภายหลังลุกขึ้น ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า รูปธรรมและอรูปรธรรมที่เป็นไปในเวลานั่ง ดับไปในขณะลุกขึ้นนั้นแหละ ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการนั่ง

แต่ภิกษุใดนอนทอ้งบ่นอยู่ก็ดี มนสิการกรรมฐานอยู่ก็ดี หลับไป ภายหลังลุกขึ้น ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า รูปธรรมและอรูปรธรรมที่เป็น ไปในเวลานอน ดับไปในขณะลุกขึ้นนั้นแหละ ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็นผู้ทำ ความรู้สึกตัวในการหลับและการตื่น. ก็จิตที่ไม่ทำงานชื่อว่าหลับ ที่ทำ งานชื่อว่าตื่น.

ก็ภิกษุใดกำลังพูดอยู่ มีสติสัมปชัญญะว่า ชื่อว่าเสียงนี้ย่อมเกิด เพราะอาศัยริมฝีปาก ฟัน ลิ้น เพดาน และความพยายามที่เหมาะสมแก่เรื่อง นั้น ๆ ของจิต ดังนี้ พูด ก็หรือว่า ท่องบ่นก็ตาม กล่าวธรรมก็ตาม เจริญกรรมฐานก็ตาม วิชฌนาปัญหาก็ตาม ตลอดกาลนาน แล้วนั่งไป ในภายหลัง ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า รูปธรรมและอรูปรธรรมที่เกิดขึ้น ในเวลาพูด ดับไปในขณะนั่งนั้นแหละ ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็นผู้ทำความรู้สึก ด้วยในการพูด.

ภิกษุใดนั่งแล้วยังมนสิการพระธรรมหรือกรรมฐานเป็นเวลานาน ภายหลังพิจารณาเห็นดังนี้ว่า รูปธรรมและอรูปรธรรมที่เป็นไปในเวลานั่ง ดับไปในขณะนั่งนี้เอง ด้วยว่าเมื่ออุปาทายรูปเกิด ชื่อว่าพูด เมื่อไม่เกิด ชื่อว่านั่ง ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในความเป็นผู้นั่ง ด้วยประการ ฉะนั้น. เรื่องนี้นั้น พระมหาสิวลเถระกล่าวไว้แล้ว.

หน้าที่ของอัสสัมชิตสัมปชัญญะ ท่านประสงค์ในมหาสติปัฏฐาน-สูตร. แต่ในสามัญญผลสูตรนี้ ย่อมได้สัมปชัญญะ ๔ อย่างแม้ทั้งหมด ฉะนั้น พึงทราบความเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวด้วยอำนาจแห่งสัมปชัญญะ ๔ ในที่นี้ ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

ก็บทว่า สมุชฌานการี ดังนี้ พึงทราบเนื้อความ โดยสัมปชัญญะ ที่สัมปยุตด้วยสตินั้นเที่ยวในทุก ๆ บท. บทว่า สติสมุชฌานน สมนุชฌานโต นี้ ก็มีความพิสดารเท่านี้.

แต่ในวิภังคปกรณ์ ท่านจำแนกบทเหล่านี้ ไว้อย่างนี้ว่า สโต สมุชฌานโน อภิกกมตติ สโต สมุชฌานโน ปฏิกกมตติ เป็นผู้มีสติ สัมปชัญญะก้าวไป เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะถอยกลับ ดังนี้ทีเดียว.

บทว่า เอว โข มหาราช ความว่า ภิกษุเมื่อยังการก้าวไปเป็น
ต้นให้ขึ้นไป โดยสัมปชัญญะที่สัมปยุตด้วยสติอย่างนี้ ย่อมเชื่อว่าเป็นผู้
ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ.

บทว่า สนตุฏฺโฐ ในข้อความว่า อิธ มหาราช ภิกษุ สนตุฏฺโฐ
โหติ นี้ ความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยความยินดีปัจจัยตามมีตามได้.

ก็สันโดษนี้นั้น มี ๑๒ อย่าง.

อะไรบ้าง ?

สันโดษในจิวร ๓ อย่าง คือ ยถาลภสันโดษ ยถาพลสันโดษ
ยถาสารูปสันโดษ.

ในบิณฑบาตเป็นต้น ก็อย่างนี้.

สันโดษ ๑๒ ประเภทนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้จิวรดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม เธอใช้สอยจิวร
นั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาจิวรอื่น ถึงได้ก็ไม่รับ นี้เป็นยถาลภสันโดษ
ในจิวรของเธอ.

ต่อมาภายหลัง เธอมีกำลังน้อยตามธรรมคาก็ดี ถูกความป่วยไข้
ครอบงำก็ดี ถูกชราครอบงำก็ดี เมื่อห่มจิวรหนักย่อมลำบาก เธอเปลี่ยน
จิวรนั้นกับภิกษุผู้ชอบพอกัน แม้ใช้สอยจิวรเบาอยู่ ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่
นั่นเอง นี้เป็นยถาพลสันโดษในจิวรของเธอ.

ภิกษุอีกรูปหนึ่งได้ปัจจัยอย่างประณีต ครั้นเธอได้บาตรและจิวร
เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นบาตรจิวรมีค่ามากหรือมีจำนวนมาก เธอ
ถวายเป็นคิดว่า นี้สมควรแก่พระเถระทั้งหลายผู้บวชนาน นี้สมควรแก่
ภิกษุพหูสูต นี้สมควรแก่ภิกษุไข้ นี้จึงมีแก่ภิกษุผู้มีลาภน้อย ดังนี้

หรือรับเอาจิวรเก่าของภิกษุเหล่านั้น หรือเลือกเก็บผ้าที่ไม่มีชายจากกองหยากเยื่อเป็นต้น แม้เอาผ้าเหล่านั้นมาทำเป็นสังฆาฎีครอง ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี่เป็นยถาสารูปสันโดษในจิวรของเธอ.

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาตเสว้าหมองหรือประณีต เธอใช้สอยบิณฑบาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาบิณฑบาตอื่น ถึงได้ก็ไม่รับ นี่เป็นยถาลากสันโดษในบิณฑบาตของเธอ.

ก็ภิกษุใดได้บิณฑบาตที่ไม่ถูกต้องร่างกายปกติ หรือไม่ถูกต้องโรคของคน ซึ่งเธอบริโภคแล้วจะไม่สบาย เธอให้บิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน แม้ฉันโภชนะที่สบายแต่มือของภิกษุนั้นทำสมณธรรมอยู่ ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี่เป็นยถาพลสันโดษในบิณฑบาตของเธอ.

ภิกษุอีกรูปหนึ่งได้บิณฑบาตประณีตจำนวนมาก เธอถวายบิณฑบาตนั้นแก่พระเถระผู้บวชนาน แก่ผู้พหูสูต แก่ผู้มีลาภน้อย แก่ภิกษุใช้เหมือนจิวรนั้น แม้รับเศษอาหารของภิกษุนั้น ๆ หรือเที่ยวบิณฑบาตแล้วฉันอาหารที่ปนกัน ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี่เป็นยถาสารูปสันโดษในบิณฑบาตของเธอ.

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เสนาสนะที่พอใจหรือไม่พอใจ ไม่ดีใจไม่เสียใจเพราะเสนาสนะนั้น ยินดีตามที่ได้เท่านั้น โดยที่สุดแม้เป็นเครื่องปลุกเสกด้วยหญ้า นี่เป็นยถาลากสันโดษในเสนาสนะของเธอ.

ก็ภิกษุใดได้เสนาสนะที่ไม่ถูกต้องร่างกายปกติ หรือไม่ถูกต้องโรคของตน ซึ่งเมื่อเธออยู่จะไม่สบาย เธอให้เสนาสนะนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน แม้อยู่ในเสนาสนะที่สบายซึ่งเป็นของภิกษุนั้น ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี่เป็นยถาพลสันโดษในเสนาสนะของเธอ.

ภิกษุอีกรูปหนึ่งมีบุญมาก ได้เสนาสนะที่ประณีตจำนวนมาก มีถ้ำมณฑป เรือนยอดเป็นต้น เธอให้เสนาสนะเหล่านั้นแก่พระเถระผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มีลาภน้อย และเป็นไข้ เหมือนจิวร แม้อยู่ในเสนาสนะแห่งใดแห่งหนึ่ง ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี่เป็นยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะของเธอ.

ก็ภิกษุใดพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ชื่อว่าเสนาสนะชั้นดีเยี่ยมเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท นั่งในเสนาสนะนั้นย่อมว่างหงาซบเซาหลับไป เมื่อตื่นขึ้นอีกก็ครุ่นคิดแต่เรื่องกาม แล้วไม่รับเสนาสนะเช่นนั้นแม้ถึงแล้ว เธอห้ามเสนาสนะนั้น แม้อยู่ในที่แจ้งหรือโคนไม้เป็นต้น ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง แม่นี่ก็เป็นยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะ.

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เกศศีรษะหมองหรือประณีต เธอยินดีตามที่ได้นั้น ๆ เท่านั้น ไม่ปรารถนาเกศอื่น ถึงได้ก็ไม่รับ นี่เป็นยถาลาภสันโดษในกิลานปัจฉัยของเธอ.

ก็ภิกษุใดต้องการน้ำมัน ได้น้ำอ้อย เธอให้น้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน แล้วถือเอาน้ำมันแต่มือของภิกษุนั้น หรือแสวงหาของอื่นนั้นเที่ยว แม้เมื่อได้เกศ ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี่เป็นยถาพลสันโดษในกิลานปัจฉัยของเธอ.

ภิกษุอีกรูปหนึ่งมีบุญมาก ได้เกศที่ประณีต มีน้ำมัน น้ำอ้อยเป็นต้นจำนวนมาก เธอให้เกศนั้นแก่พระเถระผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มีลาภน้อยและผู้เป็นไข้ เหมือนจิวร แล้วเยียวยาอัตตภาพด้วยเกศอย่างไรอย่างหนึ่งที่ภิกษุเหล่านั้นนำมา ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง.

อนึ่ง ภิกษุใดวางสมอแซ่เยียวโคไว้ในภษณะใบหนึ่ง มีคนมาบอก

กล่าวถึงของอร่อย ๔ อย่างในภาชนะหนึ่งว่า ถือเอาเถิดท่านเจ้าข้า ถ้าต้องการ ดังนี้ เธอคิดว่า ถ้าโรคของเธอจะหายแม้ด้วยของอร่อยอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔ อย่างนั้น ถึงอย่างนั้น ชื่อว่าสมอแซ่เยียวโค พระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงสรรเสริญแล้ว ดังนี้ ห้ามของอร่อย ๔ อย่าง ทำเก๊สซ์ด้วยสมอแซ่เยียวโคเท่านั้น ย่อมเป็นผู้สันโดษอย่างยิ่งแท้ นี่เป็นยถาสารูปปลันโดษในคิลาณปัจฉัยของเธอ.

ก็บริวาร ๘ คือ ไตรจิวร บาตร มีดตัดไม้ชำระฟัน เข็ม ประคดเอว และฝ้ายกรองน้ำ ย่อมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยความยินดีปัจฉัยตามมีตามได้ ๑๒ อย่างนี้. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ไตรจิวร บาตร มีด เข็ม ประคดเอว

รวมทั้งฝ้ายกรองน้ำ เป็น ๘ เหล่านี้

เป็นบริวารของภิกษุผู้ประกอบความเพียร.

บริวารทั้งหมดเหล่านั้น เป็นเครื่องบริหารกายก็ได้ เป็นเครื่องบริหารท้องก็ได้. บริหารอย่างไร ?

จะพูดถึงจิวรก่อน ภิกษุบริหารเลี้ยงดูกายในเวลาบ่มห่มจิวรเที่ยวไป ดังนั้นจิวรจึงชื่อว่าเป็นเครื่องบริหารกาย ภิกษุบริหารเลี้ยงดูท้องในเวลาเอาชายจิวรกรองน้ำแล้วดื่ม และในเวลาเอาจิวรห่อของขบเคี้ยวและผลไม้ น้อยใหญ่ ดังนั้นจิวรจึงชื่อว่าเป็นเครื่องบริหารท้อง.

แม้บาตร ย่อมเป็นเครื่องบริหารกายในเวลาเอาบาตรนั้นตักน้ำอาบ และในเวลาทำประพรมกุฎี ย่อมเป็นเครื่องบริหารท้องในเวลารับอาหารบริโภค.

แม้มีด ย่อมเป็นเครื่องบริหารกายในเวลาตัดไม้ชำระฟันด้วยมีดนั้น

และในเวลาตกแต่งทำเตียงและคั่นกลด ย่อมเป็นเครื่องบริหารท้องในเวลาตัดอ้อยและปอกมะพร้าว เป็นต้น.

แม่เข็ม ย่อมเป็นเครื่องบริหารกายในเวลาเย็บจีวร ย่อมเป็นเครื่องบริหารท้องในเวลาจิ้มขนมหรือผลไม้กิน.

ประคคเอา ย่อมเป็นเครื่องบริหารกายในเวลาพันกายเที่ยวไป เป็นเครื่องบริหารท้องในเวลามัดอ้อยเป็นต้นถือเอา.

ผ้ากรองน้ำ เป็นเครื่องบริหารกายในเวลาใช้ผ้ากรองน้ำนั้นกรองน้ำอาบ และในเวลาทำการประพรมเสนาสนะ เป็นเครื่องบริหารท้องในเวลากรองน้ำดื่ม และในเวลาใช้ผ้ากรองน้ำนั้นแหละใส่กา ข้าวสาร และอาหารแห้ง เป็นต้นฉัน.

พึงทราบความที่บริวาร ๘ เป็นบริวารเท่านั้นก่อน.

ก็เครื่องปลูกซึ่งปลูกไว้ในที่นั้น หรือกฤษณะ ย่อมควรแก่ภิกษุผู้มีบริวาร ๘ อย่าง เข้าไปสู่ที่นอน.

ผ้าปูนั่งหรือท่อนหงษ์ ย่อมควรแก่ภิกษุผู้มีบริวาร ๑๐ อย่าง.

ไม้เท้าหรือหลอดน้ำมัน ย่อมควรแก่ภิกษุผู้มีบริวาร ๑๑ อย่าง

ร่มหรือรองเท้า ย่อมควรแก่ภิกษุผู้มีบริวาร ๑๒ อย่าง.

ก็บรรดาภิกษุเหล่านี้ ภิกษุผู้มีบริวาร ๘ เท่านั้น ชื่อว่าผู้สันโดษ นอกนี้ชื่อว่าไม่สันโดษ แต่ไม่ควรเรียกว่า มกมาก เลี้ยงยาก.

จริงอยู่ ภิกษุเหล่านี้เป็นผู้มักน้อยเที่ยว เป็นผู้สันโดษ เป็นผู้เลี้ยงง่าย เป็นผู้มีความประพฤติเบาพร้อมเที่ยว แต่พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัสพระสูตรนี้สำหรับภิกษุเหล่านั้น ตรัสสำหรับภิกษุผู้มีบริวาร ๘ .

ด้วยว่า ภิกษุผู้มีบริวาร ๘ นั้น เขามีคเล็กและเข็มใส่ในผ้ากรองน้ำ

แล้ววางไว้ภายในบาตร คล้องบาตรที่จะงอยป่า พันกายที่ไตรจีวร หลีกไปสบายตามปรารถนา. ไม่มีสิ่งของที่ชื่อว่าเธอจะต้องกลับมาถือเอา.

เมื่อจะทรงแสดงความที่ภิกษุนั้นเป็นผู้มีความประพฤติเบาพร้อมด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ภิกษุนี้เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรเครื่องบริหารกายเป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กายบริหารเกน ได้แก่จีวรพอเป็นเครื่องบริหารกาย.

บทว่า กุจฺฉิบริหารเกน ได้แก่จีวรพอเป็นเครื่องบริหารท้อง.

บทว่า สมათายเว ปกฺกมฺติ ความว่า ถือเอาเพียงบริขาร ๘ นั้นทั้งหมดเท่านั้น ทำให้ติดตัวไป. ไม่มีความห่วงใยหรือผูกพันว่า วิหารบริเวณ อุปัฏฐากของเรา. เธอเหมือนลูกศรที่หลุดจากแฉ่ง และเหมือนช้างข้ามมันหลีกออกจากโคลง บริโภคเสนาสนะตามที่ปรารถนา เป็นราวป่า โคนไม้ เจริญเขาในป่า รูปเดียวเท่านั้นยืน รูปเดียวเท่านั้นนั่ง รูปเดียวไม่มีเพื่อนในอิริยาบถทั้งปวง ย่อมถึงความเป็นผู้เหมือนนอแรดที่ท่านพรรณนาไว้อย่างนี้ว่า

ภิกษุยืนคืออยู่ด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ย่อมไปได้ ๔

ทิศ ไม่ติดขัด อดกลั้นต่ออันตรายทั้งหลาย ไม่

หวาดหวั่น คนเดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรด ดังนี้.

บัดนี้ เมื่อจะยังเนื้อความนั้นให้สำเร็จด้วยอุปมา จึงตรัสว่า เสยฺยถาปี เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปกฺกฺชิ สตฺถโณ ได้แก่แก่นกมีปีก.

บทว่า เทติ ได้แก่บินไป.

ก็ความย่อในเรื่องนี้ดังนี้. ธรรมดานกทั้งหลายรู้ว่า ที่ประเทศโน้น ต้นไม้มีผลสุกแล้ว มาจากทิศต่าง ๆ เจ้าจิกกินผลของต้นไม้ด้วยกลีบ เล็บและจะงอยปากเป็นต้น นกเหล่านั้นมิได้คิดว่า ผลไม้นี้จักมีสำหรับ วันนี้ ผลไม้นี้จักมีสำหรับวันพรุ่งนี้ และเมื่อผลไม้สิ้นแล้ว ก็มิได้ตั้ง อารักขาต้นไม้เลย มิได้วางปีก เล็บ หรือจะงอยปากไว้ที่ต้นไม้ นั้น โดย ที่แท้มิได้สนใจในต้นไม้เลย ตัวใดปรารถนาจะไปทิศทางใด ๆ ตัว นั้นมีแต่ปีกของตัวเป็นภาระบินไปตามทิศทางนั้น ๆ ภิกษุนี้ก็อย่างนั้น เหมือนกัน ไม่เกี่ยวข้อง ไม่สนใจ เมื่อจะหลีกไปตามความต้องการ ก็ถือไปได้เอง ดังนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอะไร ด้วยคำว่า โส อิมินา จ ดังนี้เป็นต้น.

ทรงแสดงปัจจัยสมบัติของภิกษุผู้อยู่ป่า.

ภิกษุใดไม่มีปัจจัย ๔ เหล่านี้ การอยู่ป่าของภิกษุนั้นย่อมไม่สำเร็จ ภิกษุนั้นย่อมจะถูกเปรียบเปรยเท่ากับสัตว์ดิรัจฉานหรือพรานป่า. เทวดาที่ สิ้นสถิตอยู่ในป่า ทำให้ได้ยินเสียงที่น่ากลัวว่า การอยู่ป่าของภิกษุชั่วเขานี้ จะมีประโยชน์อะไร เอามือทูปศิระชะแล้วหนีไป. โทษมิใช่ยศ ย่อมระบือ ไปว่า ภิกษุรูปโน้นเข้าป่า ได้การทำความชั่วอย่างนี้บ้างอย่างนี้บ้าง.

แต่ภิกษุใดมีปัจจัย ๔ เหล่านี้ การอยู่ป่าของภิกษุนั้นย่อมสำเร็จ. ด้วยว่า เธอพิจารณาศีลของตนอยู่ เมื่อไม่เห็นค้างพร้อยอะไร ๆ ยังปีติให้ เกิดขึ้นแล้วพิจารณาปีตินั้นโดยความสิ้นไปเสื่อมไป ย่อมหยั่งลงสู่อริยมุขิ. เทวดาที่สถิตอยู่ในป่ามีความพอใจพากันสรรเสริญ. ยศของภิกษุนี้ย่อม กระฉ่อนไป เหมือนหยาดน้ำมันที่หยดลงในน้ำฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วิวิตฺตํ ความว่า ว่าง อธิบายว่า มีเสียงเงียบ คือไม่ค่อยดังนัก. จริงอยู่ ในวิภังคปกรณํท่านกล่าวหมายถึงความสงบนี้ ใ้ว่า บทว่า วิวิตฺตํ ความว่า แม้หากว่ามีเสนาสนะอยู่ในที่ใกล้ และเสนาสนะนั้นไม่พลุกพล่านด้วยคฤหัสถ์บ้างบรรพชิตบ้าง เพราะเหตุนี้เสนาสนะนั้น ชื่อว่าสงบ.

ชื่อว่า เสนาสนะ เพราะอรรถว่า เป็นที่นอนด้วย เป็นที่นั่งด้วย. คำนี้เป็นชื่อของเตียงและตั้งเป็นต้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ว่า บทว่า เสนาสนะ ได้แก่เตียงก็ดี ตั้งก็ดี ฟูกก็ดี หมอนก็ดี วิหารก็ดี เฝิงก็ดี ปราสาทก็ดี เรือนโล้นก็ดี ถ้ำก็ดี ป้อมก็ดี โรงกลมก็ดี ที่เรือนก็ดี กอไฟก็ดี โคนไม้ก็ดี มณฑปก็ดี ชื่อว่าเสนาสนะ ก็หรือว่า กิจฺยุเปลี่ยนอิริยาบถในที่ใด ที่นั้นทั้งหมด ชื่อว่าเสนาสนะ.

อีกอย่างหนึ่ง เสนาสนะนี้ คือ วิหาร เฝิง ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ ชื่อว่าเสนาสนะประเภทที่อยู่.

เสนาสนะนี้ คือ เตียง ตั้ง ฟูก หมอน ชื่อว่าเสนาสนะสำหรับเตียงตั้ง.

เสนาสนะนี้ คือ ปลอกหมอน ท่อนหนัง เครื่องปูลาดที่ถักด้วยหญ้า เครื่องปูลาดที่ทำด้วยใบไม้ ชื่อว่าเสนาสนะเป็นเครื่องลาด.

เสนาสนะซึ่งเป็นที่เปลี่ยนอิริยาบถของกิจฺยุทั้งหลายนี้ ชื่อว่าเสนาสนะตามโอกาส.

เสนาสนะมี ๔ อย่าง ด้วยประการฉะนี้. เสนาสนะทั้งหมดนี้ ท่านสงเคราะห์ด้วยศัพท์ว่าเสนาสนะนั้นเทียว.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงเสนาสนะที่สมควรแก่กิจฺยุผู้ไป

ใน ๔ ทิศ เหมือนนกนั้น ดังนี้ ตรัสพระพุทธพจน์มีอาทิว่า **อรณฺณ รุกฺขมฺลํ** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อรณฺณ** ได้แก่ป่าที่อยู่นอกเขตเมือง ทั้งหมด นี้ ชื่อว่าป่า ป่านี้สำหรับภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้.

เสนาสนะที่ตั้งอยู่ที่สุดซั่ว ๕๐๐ ธนุ ชื่อว่าป่า ก็เสนาสนะป่านี้ สมควรแก่ภิกษุนี้ ด้วยประการฉะนี้. ลักษณะของป่านั้น กล่าวไว้แล้ว ในรุดงคนิทเทศในวิสุทฺธิมรรค.

บทว่า **รุกฺขมฺลํ** ได้แก่โคนไม้ที่สงัด มีร่มเงาสนิทแห่งใดแห่งหนึ่ง.

บทว่า **ปพฺพตํ** ได้แก่ศิลา. ก็เมื่อภิกษุใช้น้ำในบ่อน้ำ ณ ที่นั้น แล้วนั่งที่เงาไม้ร่มเย็น เมื่อทิศต่างๆ ปรากฏ ลมเย็นพัดมา จิตย่อมมี อารมณ์เป็นหนึ่ง.

ด้วยบทว่า **กนฺทริ** ท่านเรียกน้ำว่า ประเทศแห่งภูเขาที่น้ำสะอาด น้ำ ทำลาย ซึ่งท่านเรียกว่า นทีคฺคฺมพะบัง นทีกฺคฺชะบัง. ก็ในที่นั้น มีทราย เหมือนแผ่นเงิน. ป่าช้าข้างบนเหมือนเขาดานแก้วมณี. น้ำเช่นกับกอง แก้วมณีไหลไป. เมื่อภิกษุลงชอกน้ำอย่างนี้ ดื่มน้ำแล้วทำร่างกายให้เย็น ก่อทรายขึ้น ปลูกผ้าบังสุกุล นั่งบำเพ็ญสมณธรรม จิตย่อมมีอารมณ์ เป็นหนึ่ง.

บทว่า **คิริคูหํ** ได้แก่ช่องใหญ่ระหว่างภูเขา ๒ ลูก หรือช่อง ใหญ่เหมือนอุโมงค์ภูเขาลูกหนึ่ง. ลักษณะของป่าช้า กล่าวแล้วในวิสุทฺธิ- มรรค.

บทว่า **วนปตฺถํ** ได้แก่ที่เลยเขตบ้าน มิได้เป็นที่ไถที่หว่านของ มนุษย์ทั้งหลาย. เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล ท่านจึงกล่าวว่า คำว่า **วนปตฺถํ**.

นี้เป็นชื่อของเสนาสนะที่ไกล ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **อพฺโปกาสฺ** ได้แก่ที่ไม่ได้มุงบัง.

ก็เมื่อภิกษุประสงค์จะทำกลดอยู่ในที่นี้ก็ได.

บทว่า **ปลาตปฺลูชฺ** ได้แก่กองฟาง.

ก็ภิกษุดึงฟางออกจากกองฟางใหญ่ ทำที่อยู่อาศัยเหมือนที่เร็นใน
เงื้อมเขา. บางทีเอาฟางใส่ข้างบนกอไม้พุ่มไม้ เป็นต้น นั่งบำเพ็ญสมณ-
ธรรมอยู่ภายใต้ ท่านกล่าวหมายเอาที่นั้น.

บทว่า **ปจฺจนาถตฺตํ** ได้แก่ภายหลังอาหาร.

บทว่า **ปิณฑฺวาปาทปฏิกฺกนฺโต** ได้แก่กลับจากการแสวงหา
บิณฑบาต.

บทว่า **ปลฺลงฺกํ** ได้แก่นั่งขัดสมาธิ.

บทว่า **อาภฺชิตุวา** ได้แก่ประสานไว้.

บทว่า **อุชฺ** **กยฺ** **ปณฺธิชย** ได้แก่ ตั้งกายท่อนบนให้ตรง ให้
ที่สุดท่อนที่สุดกระดูกสันหลัง ๑๘ ข้อประชิดกัน.

ด้วยว่า เมื่อนั่งอย่างนี้ หนังเนื้อและเอ็นทั้งหลายไม่ตึง. เมื่อเป็น
เช่นนี้ เวทนาที่จะพึงเกิดขึ้นในทุก ๆ ขณะ เพราะหนังเนื้อเอ็นตึงเป็น
ปัจจัย ก็ไม่เกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น เมื่อเวทนาเหล่านั้นไม่เกิดขึ้น จิตย่อมมี
อารมณ์เป็นหนึ่ง กรรมฐานย่อมไม่ตกถอย ย่อมเข้าถึงความเจริญองกาม
ไพบูลย์.

บทว่า **ปริมุขํ สติ** **อุปฺกฺรฺเปตุวา** ความว่า ตั้งสติมุ่งตรงต่อ
กรรมฐาน หรือตั้งกรรมฐานไว้ตรงหน้า. เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล ในวิภังค์
จึงกล่าวไว้ว่า สตินี้ย่อมเป็นอันตั้งมั่นจ่ออยู่ตรงปลายจมูกหรือแถว ๆ

หน้า เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ดำรงสติไว้ตรงหน้า ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ในข้อนี้พึงทราบเนื้อความโดยนัยที่กล่าวแล้วใน ปฏิสัมภิทาอย่างนี้ว่า บทว่า ปริ มีอรรถว่า กำหนด บทว่า มุข มีอรรถว่า นำออก บทว่า สติ มีอรรถว่า เข้าไปตั้งมั่น เพราะเหตุนี้ ท่านจึง กล่าวคำว่า ปริมุข สติ ดังนี้. รวมความในคำนี้ว่า ทำสติให้เป็นที่ กำหนด เป็นที่ออกไป.

ในบทว่า อภิชฌ โลก นี้ อุปาทานขันธ ๕ ชื่อว่าโลก ด้วย อรรถว่า สลาย เพราะฉะนั้น ในบทนี้จึงมีเนื้อความดังนี้ว่า ละราคะ คือ ข่มกามฉันทะในอุปาทานขันธ ๕ ได้.

บทว่า วิกตาทิฆเณน ความว่า มีความเพ่งเล็งไปปราศแล้ว เพราะ ละได้โดยวิกขัมภนปหาน เช่นกับจักขุวิญญาณ

บทว่า อภิชฌาย จิตฺตํ ปริโธเชติ ความว่า เปลื้องจิตจากความ เพ่งเล็ง อธิบายว่า ความเพ่งเล็งนั้นพ้นไป และครั้นพ้นไปแล้วไม่มาจับ จิตอีกได้ด้วยประการใด เธอย่อมทำด้วยประการนั้น

แม้ในบทว่า พยาบาทปโทสมุพหยา เป็นต้น ก็นัยนี้แหละ.

ชื่อว่า พยาบาทะ ด้วยอรรถว่า จิตย่อมพยาบาทด้วยโทสจิตนี้ คือละปกติเดิม เหมือนขนมกุมมาสบูด เป็นต้น.

ชื่อว่า ปโทสะ ด้วยอรรถว่า ประทุษร้ายถึงพิการ หรือทำผู้อื่น ให้เดือนร้อน คือพินาศ.

ก็ทั้ง ๒ คำนี้เป็นชื่อของความโกรธนั่นเอง. ความที่

จิตเป็นไฉ้ ชื่อว่า ถีนะ. ความที่เจตสิกเป็นไฉ้ ชื่อว่า

มัทธะ ถีนะและมัทธะ ชื่อว่า ถีนมัทธะ.

บทว่า **อาโลกสณฺณิ** ความว่า ประกอบด้วยสัญญาอันบริสุทธิ์ปราศจากนิวรณ์ เพราะสามารถกำหนดรู้แสงสว่างที่เห็นทั้งกลางคืนทั้งกลางวัน.

บทว่า **สโต สมฺปชาโน** ได้แก่ประกอบด้วยสติและด้วยญาณ.

คำทั้ง ๒ นี้ ท่านกล่าวแล้วเพราะเป็นอุปการะแก่อาโลกสัญญา.

ความฟุ้งซ่านและความรำคาญ ชื่อว่า อุทัจจกุกฺกัจจะ

บทว่า **ติณฺณวิจิกฺโข** ได้แก่ข้าม คือก้าวล่วงวิจิกฺขณาตั้งอยู่.

ชื่อว่า ไม่มี ความกลางแกลง ด้วยอรรถว่า ไม่เป็นไปอย่างนี้ว่า น้อย่างไร น้อย่างไร.

บทว่า **กุสเลสุ ฐมฺเมสุ** ได้แก่ในธรรมทั้งหลายที่ไม่มีโทษ.

อธิบายว่า ไม่สงสัย คือไม่กังขาอย่างนี้ว่า ธรรมเหล่านี้หนอแลเป็นกุศล ธรรมเหล่านี้เป็นกุศลได้อย่างไร. นี้เป็นความย่อในข้อนี้ ก็คำใดที่ควร จะกล่าวในนิวรรณ์เหล่านี้ โดยจำแนกใจความของคำและลักษณะเป็นต้น คำนั้นทั้งหมดกล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค.

ก็ในอุปมาที่ท่านกล่าวไว้ว่า **เสยฺยถาปี มหารา** นั้น มีวินิจฉัย ดังต่อไปนี้

บทว่า **อิถํ อาทาย** ได้แก่ถือเอาทรัพย์เพื่อความเจริญ.

บทว่า **พฺยุนฺตฺติกรฺเยยฺย** ความว่า ฟังทำหนึ้นนั้นให้หมดไป คือ ฟังทำมิให้หนึ้นเหล่านั้นเหลืออยู่เพียงกาละณีหนึ่ง อธิบายว่า ฟังใช้ให้หมดเลย.

บทว่า **ตโตนิทานํ** ได้แก่มีความไม่มีหนึ้นเป็นมูลเหตุ.

จริงอยู่ เมื่อเขาร่ำฟังอยู่ว่า เราไม่มีหนึ้น ย่อมได้ความปราโมทย์

เป็นกำลัง ย่อมได้ความดีใจ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สเถถ**
ปาโมชฺช อธิคฺจฺเจยฺย โสมนสุตฺตํ ดังนี้.

ชื่อว่า อาพาธ ด้วยอรรถว่า ตัศอิริยาบถ ๔ เหมือนตัดด้วยเลื่อย
เบียดเบียนอยู่เพราะเกิดเวทนาที่เป็นข้ำศึก.

ชื่อว่า อาพาธิก ด้วยอรรถว่า มีอาพาธ.

ชื่อว่า ถึงความลำบาก เพราะความลำบากซึ่งเกิดแต่อาพาธนั้น.

บทว่า **อธิมตฺตคฺคิลาโน** ได้แก่เจ็บหนัก

บทว่า **นจฺฉาเทยฺย** ได้แก่ไม่พึงชอบใจ เพราะมีพยาธิหนักยิ่ง
ครอบงำอยู่แล้ว.

บทว่า **พลมตฺตา** ได้แก่มีกำลังนั่นเอง อธิบายว่า เขามีกำลังกาย.

บทว่า **ตฺโตนิทานํ** ได้แก่มีความไม่มีโรคเป็นต้นเหตุ.

ก็เมื่อเขารำพึงอยู่ว่า เราไม่มีโรค ทั้งความปราโมทย์และโสมนัสนั้น
ย่อมมีทั้งคู่. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **สเถถ ปาโมชฺช อธิคฺจฺเจยฺย**
โสมนสุตฺตํ ดังนี้.

บทว่า **น จสฺส กิณฺจิ โภคานํ** วย ความว่า ไม่มีความ
เลื่อมโภคะแม้เพียงกาละณีหนึ่ง.

บทว่า **ตฺโตนิทานํ** ได้แก่มีการไม่พ้นจากเครื่องผูกมัดเป็นต้นเหตุ.

คำที่เหลือพึงประกอบในบททั้งหมด ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

บทว่า **อนตฺตาธิโน** ได้แก่ไม่เป็นที่พึงในตน จะทำอะไร ๆ
ตามความพอใจของตนไม่ได้.

บทว่า **ปราธิโน** ได้แก่ต้องพึงคนอื่น เป็นไปตามความพอใจ
ของคนอื่นเท่านั้น.

บทว่า น กายน กามงฺคุโม ความว่า เขาประสงค์จะไปโดย
ทิสภาคใด ก็ไปโดยทิสภาคนั้นไม่ได้.

บทว่า ทาสพฺยา ได้แก่จากความเป็นทาส.

บทว่า ภฺวสิสุโต ได้แก่เป็นตัวของตัวเอง.

บทว่า ตโตนิทานํ ได้แก่มีความเป็นไทเป็นต้นเหตุ.

บทว่า กนฺตารทฺธานมคฺคํ ได้แก่ทางไกลกัณดาร อธิบายว่า
ทางไกลไม่มีน้ำ.

บทว่า ตโตนิทานํ ได้แก่มีพื้นที่ที่ปลอดภัยเป็นต้นเหตุ.

ในคำว่า อิม ปญฺจ นivrณ อปฺปหิเน นี้ พระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงแสดงกามฉันทที่ยังละไม่ได้เหมือนหนี แสดงนivrณที่เหลือทำให้
เป็นเหมือนโรคเป็นต้น ในข้อนั้นมีอุปมาดังนี้

ก็ผู้ใดกู้หนี้ยืมคนอื่นแล้ว ย่อมพินาศ ผู้นั้นแม้ถูกเจ้าหนี้ทวงว่าจงใช้
หนี้ นี้ แม้พูดคำหยาบ แม้ถูกจองจำ แม้ถูกฆ่า ก็ไม่อาจจะโต้ตอบอะไรได้
ย่อมอดกลืนทุกอย่าง ด้วยว่า หนี้ของเขานั้นเป็นเหตุให้ออดกลืน ผู้ที่ติดวัตถุ
ด้วยกามฉันทะก็ฉันทนั้น ย่อมยึดวัตถุนั้นด้วยเครื่องยึดคือตัณหา เขาแม้ถูก
กล่าวคำหยาบ แม้ถูกจองจำ แม้ถูกฆ่า ย่อมอดกลืนทุกอย่าง. ด้วยว่า
กามฉันทะของเขานั้นเป็นเหตุให้ออดกลืน เหมือนกามฉันทะของหญิง
ทั้งหลายที่ถูกเจ้าของเรือนฆ่า ฟังเห็นกามฉันทะเหมือนหนี ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

เหมือนอย่างว่า คนกระสับกระส่ายเพราะโรคดี แม้เมื่อเขาให้น้ำ
ผึ้งและน้ำตาลกรวดเป็นต้น ก็ไม่ได้รสของของหวานเหล่านั้น ย่อมบ่นว่า
ขม ขม เท่านั้น เพราะตนกระสับกระส่ายด้วยโรคดีนั้นใด ผู้มีจิตพยายาม

ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้อาจารย์และอุปัชฌาย์ผู้หวังดีว่ากล่าวเพียงเล็กน้อย ก็ไม่รับโอวาท กล่าววาทานทั้งหลายวนวายเหลือเกินเป็นต้น ลาสิกขาบท ไป เขาไม่ได้รับรสของพระศาสนาประเภทสุขในฉานเป็นต้น เพราะเป็นผู้ กระสับกระส่ายด้วยความโกรธ เหมือนนรุชนั้นไม่ได้รับรสของของหวานมี น้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดเป็นต้น เพราะเป็นผู้กระสับกระส่ายเพราะโรคตี ฟังเห็นความพยายามเหมือนโรค ด้วยประการฉะนี้แล.

เหมือนอย่างคนที่ถูกจองจำในเรือนจำในวันนักขัตฤกษ์ ย่อมไม่เห็นเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดของนักขัตฤกษ์เลย ครั้นรุ่งขึ้น เขาพ้น เรือนจำ แม้ได้ฟังคำเป็นต้นว่า โอ เมื่อบานนักขัตฤกษ์น่าพอใจ ฟ้อนรำ ขับร้องน่าพอใจ ดังนี้ ก็ให้คำตอบไม่ได้. เพราะเหตุอะไร? เพราะไม่ได้คุ้นเคยตรัณใจ ภิกษุถูกกีดกันมิหวัชระครอบงำก็ฉันนั้น เมื่อการฟังธรรม แม้มีนักขัตฤกษ์กำลังดำเนินไป ย่อมไม่รู้เบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดของธรรม นั้น เธอแม้เมื่อปรากฏการฟังธรรมขึ้นแล้ว ผู้คนพากันสรรเสริญการ ฟังธรรมว่า โอ การฟังธรรม โอ เหตุผล โอ อุปมา ถึงฟังก็ให้คำตอบ ไม่ได้. เพราะเหตุไร. เพราะอำนาจกีดกันมิหวัชระทำให้ฟังธรรมไม่รู้เรื่อง. ฟังเห็นกีดกันมิหวัชระเหมือนเรือนจำ ด้วยประการฉะนี้.

เหมือนอย่างทาสแม่เล่นนักขัตฤกษ์ นายกล่าวว่า มิงานที่ต้องทำ รับผิดชอบนี้ เจ้าจงรีบไปที่นั่น ถ้าไม่ไป เราจะตัดมือและเท้า หรือหู และจมูกของเจ้า เขารีบไปที่นั่น ย่อมไม่ได้ชมเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด ของงานนักขัตฤกษ์. เพราะเหตุไร. เพราะมีคนอื่นเป็นที่ฟังฉันใด ภิกษุผู้ ไม่รู้ทั่วถึงพระวินัยก็ฉันนั้น แม้เข้าป่าเพื่อต้องการวิเวก เมื่อเกิดความ สำคัญในกัมปียมังสะอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่สุดว่าเป็นอกัมปียมังสะ ต้อง

ละวิเวกไปสำนักพระวินัยธรเพื่อชำระศีล ย่อมไม่ได้เสวยสุขอันเกิดแต่วิเวก. เพราะเหตุไร. เพราะถูกอุทธัจจกุกกุจจะครอบงำ ฟังเห็นอุทธัจจกุกกุจจะเหมือนความเป็นทาส ด้วยประการฉะนี้แล.

เหมือนอย่างบุรุษเดินทางไกลที่กัณดาร ได้เห็นโอกาสที่มนุษย์ทั้งหลายถูกพวกโจรปล้น และถูกฆ่า พอได้ยินเสียงท่อนไม้ก็ดี เสียงนกก็ดี ย่อมระแวงสงสัยว่า พวกโจรมาแล้ว เดินไปบ้าง ยืนอยู่บ้าง กลับเสียบ้าง ที่ที่มาจากที่ไปแล้วมีมากกว่า เขาย่อมถึงที่ปลอดภัยโดยยากโดยฝืดเคือง หรือไม่ถึงเลยฉันใด คนที่เกิดวิจิกิจฉานในฐานะ ๘ ก็ฉันนั้นสงสัยโดยนัยเป็นต้นว่า พระพุทธเจ้ามีหรือไม่มีหนอ ดังเลแล้วไม่อาจจะยึดถือด้วยศรัทธา เมื่อไม่อาจ ย่อมไม่บรรลุมรรคหรือผลได้. ดังนั้นเหมือนในทางไกลที่กัณดาร ย่อมมีความหวาดระแวงบ่อย ๆ ว่า พวกโจรมีไม่มี ทำให้จิตไม่เชื่อ มีความหวาดกลัวเกิดขึ้น ย่อมทำอันตรายแก่การถึงมีที่ปลอดภัยฉันใด แม้วิจิกิจฉานก็ฉันนั้น ทำให้เกิดความหวาดระแวงบ่อย ๆ โดยนัยว่า พระพุทธเจ้ามีหรือไม่มีหนอ ดังนี้เป็นต้น ไม่มั่นใจ สะดุ้งกลัว ย่อมทำอันตรายแก่การเข้าถึงอริยมุขี ฟังเห็นวิจิกิจฉานเหมือนทางไกลที่กัณดาร ด้วยประการฉะนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเปรียบเทียบผู้ที่ละกามฉันทนิวรรณ์ได้ว่าเหมือนคนไม่มีหนี่ ผู้ที่ละนิวรรณ์ที่เหลือได้ว่าเหมือนคนไม่มีโรคเป็นต้น ในพระบาลีนี้ว่า **เสยฺยถาปี มหาราช อานนฺถฺย** ดังนี้. ในข้อนี้มีอุปมาดังนี้.

เหมือนอย่างว่า บุรุษกู้หนี่แล้วประกอบภาระงาน ถึงความร่ำรวยคิดว่า **ชื่อว่าหนี่นี้เป็นมูลแห่งความกังวล** จึงใช้หนี่พร้อมทั้งดอกเบี้ย

แล้วฉีกหนังสือสัญญาตู้เสีย เมื่อเป็นเช่นนั้น ไม่มีใครส่งคนไปทวงเขาตั้งแต่นั้นมา หนังสือสัญญาตู้ก็ไม่มี เขาแม่เห็นเจ้าหนีทั้งหลาย ถ้าประสงค์จะต้อนรับก็ถูกจากอาสนะ ถ้าไม่ประสงค์ก็ไม่ถูก. เพราะเหตุไร? เพราะมิได้คิดต่อมิได้เกี่ยวข้องกับเจ้าหนีเหล่านั้น ฉันทิ กิษุ (ผู้ปฏิบัติ) ก็ฉันทิเหมือนกัน คิดว่า ชื่อว่ากามฉันทะนี้ เป็นมูลแห่งความกังวล จึงเจริญธรรม ๖ ประการแล้วละกามฉันทนิเวรณเสีย. กิธรรม ๖ ประการเหล่านั้น เราจักพรรณนาในมหาสติปัฏฐานสูตร.

เมื่อกิษุฉันทะกามฉันทะได้อย่างนี้ ย่อมไม่กลัวไม่สะดุ้ง เหมือนบุรุษผู้ปลดหนี้แล้ว เห็นเจ้าหนีทั้งหลายย่อมไม่กลัวไม่สะดุ้ง ฉันทิ ย่อมไม่มีความเกี่ยวข้อง ไม่มีความผูกพันในวัตถุของผู้อื่น ฉันทิเหมือนกัน เมื่อเห็นรูปแม้เป็นทิพย์ กิเลสก็ไม่กำเริบ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสการละกามฉันทะได้เหมือนความไม่มีหนี.

เหมือนอย่างบุรุษผู้กระสับกระส่ายเพราะโรคฉันทิ ทำโรคนั้นให้สงบด้วยการปรุงยา ตั้งแต่นั้นก็ได้รสแห่งน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดเป็นต้น ฉันทิ กิษุก็ฉันทิเหมือนกัน คิดว่า ชื่อว่าพยาบาทนี้ กระทำความพินาศ จึงเจริญธรรม ๖ ประการ ละพยาบาทนิเวรณได้. เราจักพรรณนาธรรม ๖ ประการในนิเวรณทั้งหมด ในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้นแล. กิธรรม ๖ ประการเหล่านั้น มิใช่เจริญเพื่อละฉันทนิเวรณเป็นต้นอย่างเดียว เราจักพรรณนานิเวรณเหล่านั้นทั้งหมดในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้นแหละ. กิษุฉันทิ ละพยาบาทได้อย่างนี้แล้ว รับสิกขาบททั้งหลายมีอาจารย์บัญญัติเป็นต้นอย่างเต็มใจด้วยเสียรเกล้า สนใจศึกษาอยู่ เหมือนบุรุษหายจากโรคฉันทิแล้ว ย่อมรับประทานรสน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดเป็นต้นอย่างเต็มใจ. เพราะฉะนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสการละพยาบาทเหมือนหายโรค.

บุรุษผู้ถูกขังในเรือนจำในวันนักขัตต์นั้น ในวันนักขัตต์ต่อมา เขาคิดว่า แม้เมื่อก่อนเราถูกจำเพราะโทษที่ประมาท ไม่ได้ขมนักขัตต์ เพราะเหตุนี้ บัดนี้เรายังไม่ประมาท ดังนี้ เป็นผู้ไม่ประมาทอย่าง ที่ศัตรูทั้งหลายของเขาไม่ได้โอกาส จึงได้ขมนักขัตต์เปล่งอุทานว่า โอ นักขัตต์ ดังนี้ จันใด ภิกษุก็จันนั้น คิดว่า ชื่อว่าถีนมิตฺตะนี้ทำความ พิณาศใหญ่ จึงเจริญธรรม ๖ ประการ ย่อมละถีนมิตฺตนิเวรณีได้ เธอละ ถีนมิตฺตะได้อย่างนี้แล้ว ได้ขมเบื่องตันท่ามกลางและที่สุดแห่งนักขัตต์ คือธรรม บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เหมือนอย่าง บุรุษที่พ้นจากการจองจำ ได้ขมเบื่องตันท่ามกลางและที่สุดแห่งนักขัตต์ ทั้ง ๗ วัน. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสการละถีนมิตฺตะ ได้ว่าเหมือนพ้นจากจองจำ.

เหมือนอย่างว่า ทาสเข้าไปอาศัยมิตรบางคน ให้ทรัพย์แก่นาย ทั้งหลายแล้วทำคนให้เป็นไท ตั้งแต่นั้นตนปรารถนาสิ่งใด ก็ทำสิ่งนั้น จันใด ภิกษุก็จันนั้นเหมือนกัน คิดว่า ชื่อว่าอุทฺธจฺจุกฺกัจจะนี้ทำความ พิณาศใหญ่ จึงเจริญธรรม ๖ ประการ ย่อมละอุทฺธจฺจุกฺกัจจะได้. เธอ ละอุทฺธจฺจุกฺกัจจะได้อย่างนี้แล้ว ย่อมดำเนินสู่เนกขัมมปฏิบัติได้ตามสบาย. อุทฺธจฺจุกฺกัจจะไม่สามารถให้เธอกลับจากเนกขัมมปฏิปทานั้นได้ โดยผลการ. เหมือนอย่างบุรุษผู้เป็นไท ปรารถนาสิ่งใด ก็ทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็ไม่ทำสิ่งนั้น. ไม่มีใคร ๆ จะให้เขากลับจากความ เป็นไทนั้นโดยผลการได้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสการ ละอุทฺธจฺจุกฺกัจจะว่าเหมือนความเป็นไท.

เหมือนอย่างบุรุษมีกำลัง ถือเอาทรัพย์ที่มีสาระติดมือ เตรียมอาวุธ
พร้อมด้วยบริวารเดินทางกันดาร พวกโจรเห็นเขาแต่ไกล ฟังหนีไป.
เขาข้ามพ้นทางกันดารนั้นโดยสวัสดิ์ ถึงแดนเกษม มีความร่าเริงยินดี
ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน คิดว่า ชื่อว่าวิจิกิจฉาทำความพินาศ
จึงเจริญธรรม ๖ ประการ ย่อมละวิจิกิจฉาได้ เผลอละวิจิกิจฉาได้อย่างนี้
แล้ว ข้ามกันดารแห่งทุจริตได้ บรรลุพระอมตมหานิพพานอันเป็นภูมิ
ที่เกษมสำราญอย่างยิ่ง เหมือนบุรุษผู้มีกำลัง เตรียมอาวุธพร้อมด้วยบริวาร
ปลอดภัย ไม่สนใจพวกโจรเหมือนหนูๆ ออกไปถึงภูมิอันเป็นที่ปลอดภัย
โดยความสวัสดิ์. เพราะฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงตรัสการละวิจิกิจฉา
ไว้เหมือนภูมิอันเป็นแดนเกษม.

บทว่า **ปาโมหุขุ** ชายติ ความว่า เกิดอาการยินดี.

บทว่า **ปมุกิตตส** ปิติ ชายติ ความว่า ปิติเกิดท่วมทั่วสรรพัตถะของผู้
ที่ยินดี.

บทว่า **ปีติมนสฺส** กาโย **ปสฺสมุคฺติ** ความว่า นามกายของบุคคล
ผู้มีจิตสัมปยุตด้วยปิติ ย่อมสงบ คือปราศจากความกระวนกระวาย.

บทว่า **สุขํ** เวเทติ ความว่า ย่อมเสวยสุขทั้งทางกายทางใจ

บทว่า **จิตฺตํ** สมาริยติ ความว่า จิตของผู้ที่มีสุขด้วยเนกขัมมสุขนี้
ย่อมตั้งมั่นด้วยอำนาจอุปจารฌานก็มี ด้วยอำนาจอัปปนาฌานก็มี.

ก็คำว่า **โส** วิวิจฺเจว **กาเมหิ** ฯเปฯ **ปจฺมชฺฌานํ** **อุปสมฺมุขุช**
วิหฺรติ ดังนี้ เป็นต้น ฟังทราบว่าเป็น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสเพื่อแสดงคุณ
วิเศษเบื้องสูงในเมื่อจิตตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิ และเพื่อแสดงประเภทของ

สมาธินั้น ในเมื่อจิตตั้งมั่นด้วยอัปนาสมาธิ.

บทว่า อิมเมว กาย ได้แก่กรชกายนี้.

บทว่า อภิสนฺเทศิ ได้แก่เอิบอาบ ไหลไป คือทำปิติสฺกที่เข้าไป ในที่ทั้งปวง.

บทว่า ปริสนฺเทศิ ได้แก่ชานไปโดยรอบ.

บทว่า ปริปุเรติ ได้แก่เต็มเหมือนสุบด้วยลม.

บทว่า ปริปุผรติ ได้แก่แผ่ไปโดยรอบ.

บทว่า สพฺพาวโต กายสุส ความว่า กายของภิกษุ (ผู้ได้ฌาน) นั้นทุกส่วน ไม่มีฐานะที่ตรงไหนเลยในกายที่มีใจครองและยังมีสันตติเป็น ไปอยู่แม้สักน้อยหนึ่ง ตามผิวเนื้อและโลหิต ที่ความสุขในปฐมฌานจะไม่ถูกต้อง.

บทว่า ทกฺโข ได้แก่ผู้ฉลาด สามารถเพื่อจะทำ เพื่อจะประกอบ เพื่อจะอาบไล่ซึ่งผงสำหรับอาบน้ำ.

บทว่า กัสถาเล ได้แก่ในภาชนะที่ทำด้วยโลหะอย่างใดอย่างหนึ่ง. ภาชนะดินเป็นของไม่ทน เมื่อใช้อาบย่อมแตก ฉะนั้น จึงไม่ทรงยกภาชนะ ดินขึ้นแสดง.

บทว่า ปริบุโผสกปริโผสกํ ได้แก่รดแล้วรดเล่า.

บทว่า สนฺเนยฺยํ ได้แก่ถือภาชนะสัมฤทธิ์ด้วยมือซ้าย วิกน้ำพอ ประมาณด้วยมือขวา ลูบตัวอยู่ ทำการวิกที่ละฟายมือ.

บทว่า เสนฺหานุคตา ได้แก่ความเอิบอาบของน้ำแผ่ชานไป.

บทว่า เสนฺหปรเตตา ได้แก่เอิบอาบด้วยความซาบซ่านของน้ำ.

บทว่า **สนฺตรพาหิรา** ได้แก่ความเอิบอาบของน้ำถูกต้อง พร้อมทั้งภายในและภายนอกทุกส่วน.

บทว่า **น จ ปคฺขมฺรติ** ความว่า มิใช่น้ำจะหยดออกทีละหยาด ๆ น้ำนั้นอาจวัดด้วยมือก็ได้ ด้วยองคุลี ๒-๓ องคุลีก็ได้ แม้ด้วยชายพกก็ทำได้.

อุปมาความสุขในทุติยฉน มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **อุพฺภิตฺตโก** ความว่า น้ำกระจาย. อธิบายว่า มิใช่น้ำที่แตกข้างล่างแล้วพุ่งขึ้น แต่เป็นน้ำที่เกิดขึ้นในภายในนั่นเอง.

บทว่า **อายมฺขํ** ได้แก่ทางเป็นที่มา.

บทว่า **เทโว** ได้แก่เมฆ.

บทว่า **กาเลน กาลิ** แปลว่า ทุก ๆ เวลา อธิบายว่า ทุกกิ่งเดือนหรือทุก ๑๐ วัน.

บทว่า **ธาริ** แปลว่าสายฝน.

บทว่า **อนุปฺปเวจฺเจยฺย** ความว่า ฝนไม่หลัง คือไม่ตก.

บทว่า **สีตา วาริธารา อุพฺภิตฺตวา** ความว่า น้ำเย็นทำให้น้ำให้เต็มเกิดขึ้น.

จริงอยู่ น้ำที่พุ่งขึ้นข้างล่าง ครั้นพุ่งขึ้นแล้วย่อมทำน้ำที่แตกให้กระเพื่อม. น้ำที่ไหลมาแต่ทิศทั้ง ๔ ย่อมทำน้ำให้กระเพื่อมด้วยใบไม้เก่า หญ้าไม้และท่อนไม้เป็นต้น. น้ำฝนย่อมทำน้ำให้กระเพื่อมด้วยสายน้ำที่ตกลงมาและฟองน้ำ. น้ำที่เกิดขึ้น จมอยู่อย่างนั้นแหละเหมือนเนรมิตด้วยฤทธิ์

แผ่ไปสู่ประเทศนี้ จะว่าไม่แผ่ไปสู่ประเทศนี้ไม่มี. ชื่อว่าโอกาสที่น้ำนั้น
ไม่ถูกต้องไม่มี ดังนี้แล.

ในเรื่องนี้นั้น กระจกกายเหมือนห้วงน้ำ. สุขในทุคติฉนเหมือนน้ำ.
คำที่เหลือพึงทราบตามนัยมีในก่อนนั้นแหละ.

อุปมาความสุขในตติยฉน มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ชื่อว่า **อุปปลินิ** ด้วยอรรถว่า เป็นที่มีดอกอุบล แม้ในสองบท
ที่เหลือก็ฉนนี้แหละ. ก็ในเรื่องอุปมานี้ บรรดาอุบลขาวอุบลแดงและอุบล
ขาบ อุบลอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อุบลนั่นเอง ดอกบัวที่มีกลีบห่ออ่อนร้อย
ชื่อบุณฑริก ที่มีกลีบถึงร้อยชื่อปทุม อีกอย่างหนึ่ง เว้นบัวที่กำหนดกลีบ
เสีย บัวขาวชื่อปทุม บัวแดงชื่อบุณฑริก ในเรื่องบัวนี้มีวินิจฉัยเท่านี้แล.

บทว่า **อุทกานุกุคตานิ** ได้แก่งยังไม่ขึ้นพ่นน้ำ.

บทว่า **อนโตนิมุคคโปลินิ** ความว่า จมอยู่ในพ่นน้ำนั่นเอง อัน
น้ำเลี้ยงไว้ ยังอกงามได้ คำที่เหลือพึงทราบตามนัยมีในก่อนนั้นแหละ.

อุปมาความสุขในจตุตถฉน มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ในบทว่า **ปริสุทุเชน เจตสา ปรีโยทาเตน** นี้ พึงทราบว่า ชื่อว่า
ปริสุทธิ เพราะอรรถว่า ไม่มีอุปกิเลส ชื่อว่า ผ่องแผ้ว เพราะอรรถว่า
ผ่องใส.

บทว่า **โอทาทเนน วตุเถน** นี้ ตรีศหมายความถึงฤดูแผ่ไป.

จริงอยู่ ความแผ่ไปของฤดู ย่อมไม่มีด้วยผ้าเก่า. ความแผ่ไปของ
ฤดูย่อมมีกำลังด้วยผ้าสะอาดที่ซักในขณะนั้น. ก็ด้วยอุปมานี้ กระจกกาย
เหมือนผ้า ความสุขในจตุตถฉนเหมือนความแผ่ไปของฤดู. เพราะฉะนั้น

เมื่อบุรุษอาบน้ำดีแล้ว เอาผ้าสะอาดคลุมตลอดศีรษะ ไออุ่นแต่ศีรษะย่อมแผ่ไปทั่วผ้าทั้งผืนทีเดียว ไม่มีส่วนใด ๆ ของผ้าที่ไออุ่นจะไม่ถูกต้อง ฉันทใด กรชกายของภิกษุก็ฉันทนั้น ไม่มีส่วนใด ๆ ที่ความสุขในจุดตถฌานจะไม่ถูกต้อง ในข้อนี้พึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็การพรรณนาตามลำดับบทและนัยแห่งภาวณาของฌาน ๔ เหล่านี้ กล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค ฉะนั้น จะไม่กล่าวให้พิสดารในที่นี้.

ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ภิกษุนี้ บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นผู้ได้รูปฌานเท่านั้น ยังหาได้รูปฌานไม่. ด้วยว่า เว้นความเป็นผู้ชำนาญในสมาบัติทั้ง ๘ โดยอาการ ๑๔ เสียแล้ว การบรรลุอุภยฌานชั้นสูงจะมีไม่ได้ แต่ในพระบาลีมาเฉพาะรูปฌานเท่านั้น จึงควรนำรูปฌานมากล่าวด้วย.

ภิกษุนี้ ในคำว่า โส เอว สมานิต จิตฺเต ๗เปฯ อานนฺชป-
ปตฺเต นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ได้แก่ภิกษุผู้มีความชำนาญในสมาบัติ ๘ โดยอาการ ๑๔ อันเธอได้สั่งสมแล้ว. คำที่เหลือในพระบาลีนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล.

ในพระบาลีว่า ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินิหฺรติ นี้ คำว่า ญาณ-
ทสฺสนะ ท่านกล่าวหมายถึงมรรคญาณก็ได้ ผลญาณก็ได้ สัพพัญญุตญาณก็ได้ ปัจจเวกขณญาณก็ได้ วิปัสสนาญาณก็ได้.

ก็มรรคญาณ ท่านเรียกว่า ญาณทสฺสนะ ในพระบาลีนี้ว่า คู่ก่อน
อาวุโส ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อความบริสุทธิ์แห่งญาณทสฺสนะหรือหนอแล.

ผลญาณ ท่านเรียกว่า ญาณทสฺสนะ ในพระบาลีนี้ว่า อุตฺตริ-

มนุสสธรรมอื่นนี้ คือญาณทัสสนะวิเศษที่ควรแก่พระอริยะ เป็นผาสูวิหาร ซึ่งเราบรรลุลแล้ว.

สัพพัญญุตญาณ ท่านเรียกว่า ญาณทัสสนะ ในพระบาลีนี้ว่า ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแล้วแม้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว อापารคาบสกาลามโคตร ทำกาละได้ ๗ วัน.

ปัจจนเวกขณญาณ ท่านเรียกว่า ญาณทัสสนะ ในพระบาลีนี้ว่า ก็ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแล้วแก่เรา วิมุติของเราไม่กำเรบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย.

แต่คำว่า ญาณทัสสนาย จิตฺตํ ในที่นี้ท่านกล่าวหมายถึงญาณ-ทัสสนะที่เป็นตัววิปัสสนาญาณ.

บทว่า อภินิหฺรติ ความว่า ทำให้น้อมไป ให้โอนไป ให้เงื่อมไป เพื่อเกิดวิปัสสนาญาณ.

เนื้อความของบทว่า รูปี เป็นต้น ได้กล่าวไว้แล้วทั้งนั้น.

บทว่า โอทนฺกฺมฺมาสุปฺจโย ความว่า เติบโตขึ้น เจริญขึ้นด้วย ข้าวสุกและขนมกุมมาส.

บทว่า อนิจฺจุจฺฉาทนฺปริมทุทฺถนฺเภทฺถนฺวิทฺธฺสนฺธมฺโม ความว่า มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา เพราะอรรถว่า มีแล้วหาไม่ มีอันต้องขัดสีเป็นธรรมดา เพราะต้องถูปลี้ตัวเพื่อต้องการกำจัด กลิ่นเหม็น มีอันต้องนวดพื้นเป็นธรรมดา เพราะต้องนวดเล็กน้อยเพื่อบรรเทาความปวดเมื่อยของอวัยวะน้อยใหญ่ หรือมีอันต้องนวดพื้นเป็นธรรมดา เพราะในเวลาเป็นเด็กเขาให้นอนบนขาทั้ง ๒ แล้วหยอดขยาตาและบีบนวดเป็นต้น เพื่อให้อวัยวะ

ที่กคมีทรวดทรงไม่คีนั่น ๆ เพราะอยู่ในครรภ์ ให้ได้ทรวดทรง แม้บริหาร
อย่างนี้ ก็ยังแตกกระจัดกระจายเป็นธรรมดา ย่อมแตกไป ย่อมกระจายไป
ร่างกายมีสภาพอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ในบทว่า **รูปิ จาตุมฺมหาภูติโก** เป็นต้นนั้น ท่านกล่าวความ
เกิดขึ้นด้วยบท ๖ บท กล่าวความดับไปด้วยบท ๒ หลังพร้อมด้วยอนิจ-
บท.

บทว่า **เอตฺถ นิสฺสิตํ เอตฺถ ปฏิพฺพชฺชํ** ความว่า อาศัยด้วย กิด
เนื่องด้วย ในกายอันประกอบด้วยมหาภูต ๔ นี้.

บทว่า **สุโธ** แปลว่า งาม.

บทว่า **ชาติมา** ได้แก่อตั้งขึ้นด้วยอาการอันบริสุทธิ์.

บทว่า **สุปริกมฺมกโต** ได้แก่นายช่างเจียรระโนอย่างดี เอาหินและ
กรวดออกหมด.

บทว่า **อจฺโฉ** แปลว่า ผิวบาง.

บทว่า **วิปฺปสฺสนฺโน** แปลว่า ใสดี.

บทว่า **สพฺพทาการสมฺปนฺโน** ความว่า ถึงพร้อมด้วยอาการทุกอย่าง
มีการล้าง เป็นต้น.

ด้วยบทว่า **นึลํ** เป็นต้น ท่านแสดงความเพียบพร้อมด้วยสี.

จริงอยู่ ค่ายที่รื้อแล้วย่อมปรากฏอยู่เช่นนั้น.

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ พึงทราบการเทียบเคียงด้วยอุปมา ดังนี้.

ก็กรซกายเหมือนแก้วมณี วิปัสสนาญาณเหมือนค่ายที่รื้อไว้ ภิกษุ
ผู้ได้วิปัสสนาเหมือนบุรุษตาดี เวลาที่กายอันประกอบด้วยมหาภูต ๔ ปรากฏ

แจ้งแก่ภิกษุผู้นั่งพิจารณาวิปัสสนาญาณ เหมือนเวลาที่แก้วมณีปรากฏแจ้ง
แก่นายช่างผู้เอาแก้วมณีไว้ในมือพิจารณาอยู่ว่า นี่แลแก้วมณีเวลาที่หมวด
๕ แห่งผัสสะซึ่งมีวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ก็ดี จิตและเจตสิกทั้งปวงก็ดี
วิปัสสนาญาณนั่นเองก็ดี ปรากฏแจ้งแก่ภิกษุผู้นั่งพิจารณาวิปัสสนาญาณ
เหมือนเวลาที่ด้ายปรากฏแจ้งว่า นี่ด้ายเขาร้อยไว้ในแก้วมณีนั่น.

วิปัสสนาญาณนี้ อยู่ในลำดับแห่งมรรคญาณ แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น
เพราะวิปัสสนาญาณนี้ไม่มีอันตรายวาระในเมื่อเริ่มอภิญญาวาระแล้ว ฉะนั้น
ท่านจึงแสดงในที่นี้ทีเดียว.

อนึ่ง เพราะเมื่อภิกษุไม่ทำการพิจารณาโดยอนิจจลักษณะเป็นต้น
ได้ยินเสียงที่น่ากลัวด้วยทิพโสต ระลึกถึงขันธ์ที่น่ากลัวด้วยบุพเพนิวาสา-
นุสสติ ได้เห็นรูปที่น่ากลัวด้วยทิพยจักขุ ความกลัวและความสะดุ้งย่อมเกิด
ขึ้น อาการที่น่ากลัวดังกล่าวนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ทำการพิจารณา
โดยอนิจจลักษณะเป็นต้น ฉะนั้น ท่านจึงแสดงวิปัสสนาญาณนี้ในที่นี้
ทีเดียว แม้เพื่อแสดงเหตุที่บรรเทาความกลัวของภิกษุผู้บรรลุอภิญญาให้
พร้อมมูล.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะขึ้นชื่อว่าความสุขในวิปัสสนานี้ เป็นเครื่อง
ยังสุขในมรรคผลให้พร้อมมูล เป็นของเฉพาะตัว เป็นสามัญญผล ฉะนั้น
ท่านจึงแสดงวิปัสสนาญาณนี้ในที่นี้แต่ต้นทีเดียว.

บทว่า มโนมยฺ แปลว่า บังเกิดด้วยใจ.

บทว่า สพุพฺพคฺปจฺจจฺคฺ แปลว่า ประกอบด้วยอวัยวะน้อยใหญ่
ทุกส่วน.

บทว่า อหีนินุทริย ได้แก่มิอินทริยไม่บกพร่องโดยทรวดทรง

จริงอยู่ รูปที่ผู้มีฤทธิ์นิรมิต ถ้าผู้มีฤทธิ์ขาว แม้รูปที่นิรมิตนั้นก็ขาว ถ้าผู้มีฤทธิ์ไม่ได้เจาะหู แม้รูปที่นิรมิตนั้นก็มิได้เจาะหู รูปนิรมิตย่อมเป็นเหมือนผู้นิรมิตนั้นทุกประการที่เดียวอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

จริงอยู่ แม้อุปมา ๓ อย่าง มีจักใส่ออกจากหญาปล้องเป็นต้น ท่านกล่าวเพื่อแสดงความเหมือนกันนั่นเอง. ก็ใส่ออกในหญาปล้องนั้นก็เท่ากับหญาปล้องนั่นเอง ดาบก็เท่ากับฝักนั่นเอง. ที่ฝักเป็นเกลียว ดาบก็เป็นเกลียวด้วย คนจึงใส่เข้าไปได้ ที่ฝักแบน ดาบก็แบน

คำว่า กรณฺฐา แม้นี้ เป็นชื่อของคราบงู ไม่ใช่เป็นชื่อของขวดที่เป็นเกลียว.

จริงอยู่ คราบงูย่อมเท่ากับตัวงูนั่นเอง.

ในอุปมานั้น ท่านแสดงว่าเหมือนชักงูจากคราบด้วยมือว่า บุรุษพึงชักงูออกจากคราบ ดังนี้ ก็จริง ถึงอย่างนั้นก็พึงทราบว่ ชักรูปนิรมิตนั้นออกด้วยจิตนั่นเอง.

ก็ชื่อว่างูนี้ดำรงอยู่ในชาติของตน อาศัยระหว่างไม้หรือระหว่างต้นไม้ออกคราบเท่าซึ่งเหมือนรัดลำตัวอยู่ ด้วยเรียวแรงกล่าวคือพยายามดึงลำตัวออกจากคราบ งูย่อมลอกคราบได้เองด้วยเหตุ ๘ ประการเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้ ไม่อาจลอกคราบได้ด้วยเหตุอื่นจาก อย่างนั้น เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า คำนี้ท่านกล่าวหมายเอาการลอกด้วยจิต.

ด้วยประการฉะนี้ สรีระของภิกษุนี้ก็เช่นเดียวกับหญาปล้องเป็นต้น รูปนิรมิตก็เช่นเดียวกับใส่ออกเป็นต้น นี่เป็นการเทียบเคียงด้วย

อุปมาในข้อนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็วิธีนิรมิตในเรื่องนี้และกล่าวด้วยอภิญญา ๕ มีอิทธิวิธีเป็นต้น แต่ที่อื่นกล่าวไว้พิสดารในวิสุทธิธรรมรคโดยอาการทั้งปวง ฉะนั้น ฟังทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในที่นั้นเถิด. ด้วยว่า เพียงอุปมาเท่านั้นก็เกินไปในที่นี้.

ในพระบาลีนั้น ภิกษุผู้ได้อิทธิวิธญาณ ฟังเห็นเหมือนช่างหม้อผู้ฉลาดเป็นต้น. อิทธิวิธญาณ ฟังเห็นเหมือนดินเหนียวที่นวดไว้อย่างดี. การแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ ของภิกษุนั้น ฟังเห็นเหมือนการทำภาชนะชนิดต่าง ๆ ที่ปรารภมาแล้ว ๆ.

อุปมาทิพโสทธาตุ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

เพราะทางไกลที่กัณดาร ย่อมเป็นที่รังเกียจ มีภัยเฉพาะหน้า ผู้ที่ไม่ไว้ใจระแวงในทางนั้น ไม่อาจกำหนดได้ว่า นี่เสียงกลอง นี่เสียงตะโพน ฉะนั้น เมื่อจะแสดงทางที่ปลอดภัย จึงกล่าวว่าผู้เดินทางไกล โดยไม่ใช้ศัพทว่ากัณดาร.

ก็ทางที่ปลอดภัย คนเอาผ้าคลุมศีรษะค่อย ๆ เดินไป ย่อมกำหนดเสียงต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วได้สบาย ฟังทราบว่า เวลาที่เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งไกลและใกล้ปรากฏแก่พระโยคี เหมือนเวลาที่เสียงนั้น ๆ ปรากฏด้วยอำนาจการกำหนดเสียงได้อย่างสบายนั้น.

อุปมาเจโตปริยญาณ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า ทหโร แปลว่า หนุ่ม.

บทว่า ยูวา ได้แก่ประกอบด้วยความเป็นหนุ่ม.

บทว่า มนุชฺชาติโก ความว่า แม้เป็นคนหนุ่มก็ไม่เกียจคร้าน

ไม่ใช่คนมีผ้าและร่างกายมอมแมม มีปรกติดกแต่งจริงๆ อาบน้ำวันละ ๒-๓ ครั้ง มีปรกตินุ่งห่มผ้าสะอาดและตกแต่งอยู่เสมอ.

บทว่า สกณิกิ์ ความว่า มีคำหน้อย่างใดอย่างหนึ่งมีไฟคำหน้า เป็นแผลและฝีร้ายเป็นต้น.

ในพระบาลีนั้น พึงทราบวา จิต ๑๖ อย่างของผู้อื่น ย่อมปรากฏ แก่ภิกษุผู้นั่งโน้มจิตไปด้วยเจโตปริยญาณ เหมือนคำหน้อยในหน้าย่อมปรากฏ แก่หนุ่มสาวที่พิจารณาเงาหน้าจะนั้น.

อุปมาบุพเพนิวาสญาณ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

กิริยาที่ทำในวันนั้น ย่อมปรากฏ ฉะนั้น ๓ บ้านที่ไปในวันนั้น นั้นเทียว เป็นอันกำหนดแล้ว.

ในพระบาลีนั้น ภิกษุผู้ได้บุพเพนิวาสญาณ พึงเห็นเหมือนบุรุษผู้ไป ๓ บ้าน ภพ ๓ พึงเห็นเหมือนบ้าน ๓ ตำบล ภาวะแห่งกิริยาที่ทำในภพ ๓ ปรากฏแก่ภิกษุผู้นั่งโน้มจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสญาณ พึงเห็นเหมือนความแจ่มแจ้งแห่งกิริยาที่ทำในวันนั้นในบ้านทั้ง ๓ ตำบลของบุรุษนั้น.

อุปมาทิพยจักขุ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า วิถี สยจรนุเต ได้แก่เทียวไปเทียวมา ปาฐะว่า วิถี จรนุเต ก็มี. ความอย่างเดียวกันนี้แหละ.

ในพระบาลีนั้น กรชกายของภิกษุนี้ พึงเห็นเหมือนปราสาทในทาง ๓ แพร่งท่ามกลางนคร ภิกษุผู้บรรลุตทิพยจักขุนี้แหละ พึงเห็นเหมือนคนตาศี้อยู่บนปราสาท สัตว์ที่เข้าไปในครรรภ์มารดาด้วยอำนาจจตุติและปฏิสนธิ พึงเห็นเหมือนคนที่เข้าเรือน สัตว์ที่ตลอดจากครรรภ์มารดา พึงเห็นเหมือนคนที่ออกจากเรือน สัตว์ที่สัญจรไป ๆ มา ๆ พึงเห็นเหมือน

คนที่สัญจรไปตามถนนต่างๆ สัตว์ที่บังเกิดในที่นั้น ๆ ในภพทั้ง ๓ พึงเห็นเหมือนคนที่นั่งอยู่ที่ทาง ๓ แพร่งในท่ามกลางซึ่งเป็นที่โล่งแจ้งข้างหน้าเวลาที่เหล่าสัตว์ผู้บังเกิดในภพทั้ง ๓ ปรากฏแจ้งชัดแก่ภิกษุผู้นั่งโน้มจิตไปเพื่อทักขิจักขุญาณ พึงเห็นเหมือนเวลาที่มนุษย์เหล่านั้นปรากฏแจ้งชัดแก่บุรุษผู้ยืนอยู่บนพื้นปราสาท. ก็การเทียบเคียงนี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อเทศนาสะดวกเท่านั้น. แต่ในอรุปรมาณไม่มีอารมณ์ของทักขิจักขุ. ในพระบาลีว่า ภิกษุ นั้น เมื่อจิตตั้งมั่นอย่างนี้ นี้ พึงทราบ ว่า จิตในจตุตถฌาน ซึ่งเป็นบาทแห่งวิปัสสนา.

บทว่า **आस्वानं चयणाणाय** ความว่า เพื่อให้เกิดอาสวัคชญาณ. ก็ชื่อว่าอาสวัคชยะ ในที่นี้ ท่านเรียกว่า มรรคบ้าง ผลบ้าง นิพพานบ้าง กังคะบ้าง.

จริงอยู่ มรรค ท่านเรียกว่า อาสวัคชยะ ในบาลีนี้ว่า **ขเย ยถาลं อнуप्पाเท णालं** ญาณในมรรค ญาณในความไม่เกิดขึ้น.

ผล ท่านเรียกว่า อาสวัคชยะ ในบาลีนี้ว่า **आस्वानं चया समलो** โหติ ย่อมเป็นสมณะเพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป.

นิพพาน ท่านเรียกว่า อาสวัคชยะ ในคานานี้ว่า

प्रवृत्तानुपसृष्टसु निजुञ्जं उखुमानसलुण्णि

आस्वा तसु वृत्तनुत्ति आरा सो आस्वकुขया

คนที่คอยจ้องโทษผู้อื่น มุ่งแต่จะยกโทษอยู่เป็นนิจ

อาสวะของเขาย่อมเจริญ เขาย่อมไกลจากนิพพาน.

กัังคะ ท่านเรียกว่า อาสวัคชยะ ในบาลีนี้ว่า **आस्वानं चโย वयो** เภโท **อนิจจตา अनुत्तरानं** อาสวะทั้งหลายสิ้นไป เสื่อมไป แยกไป ไม่เที่ยง สูญหาย.

แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอานิพพาน แม้อรหัตตมรรคก็ใช้ได้เหมือนกัน.

บทว่า จิตฺตํ อภินิหฺรติ ความว่า ทำวิปัสสนาจิตให้นุ่มไป ให้โน้มไป ให้เงื่อมไปสู่อาสวักขยญาณนั้น.

ในคำว่า โส อิํ ทุกฺขํ เป็นต้น ความว่า รู้ชัดซึ่งทุกข์สังขแม่ ทั้งหมดความความเป็นจริง โดยแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งกิจว่า ทุกข์มีประมาณเท่านี้ ยิ่งไปกว่านี้ไม่มี และรู้ชัดซึ่งตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นั้นว่า นี่เหตุให้เกิดทุกข์ และรู้ชัดซึ่งฐานะที่ทุกข์และทุกข์สมุทัยทั้ง ๒ นั้นถึงแล้วดับไป คือความไม่เป็นไป ความดับแห่งทุกข์และทุกข์สมุทัย เหล่านั้นว่า นี่ความดับแห่งทุกข์ และรู้ชัดซึ่งอริยมรรคอันยังทุกข์นิโรธ นั้นให้ถึงพร้อมตามความเป็นจริง โดยแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งกิจว่า นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ครั้นทรงแสดงสัจจะโดยสรุปอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงย้าอีก บรรยายหนึ่งโดยเป็นกิลส จึงตรัสคำเป็นต้นว่า อิเน อาสวา ดังนี้.

บทว่า ตสฺส เอวฺ ชาเนโต เอวฺ ปสฺสโต ความว่า เมื่อภิกษุผู้นั้น รู้เห็นอยู่อย่างนี้ จึงตรัสมรรคถึงที่สุดพร้อมด้วยวิปัสสนา.

บทว่า กามาสวา แปลว่า จากอาสวะคือกาม.

ด้วยบทว่า วิมูจฺจติ นี้ ทรงแสดงมรรคขณะ.

ด้วยบทว่า วิมุตฺตสุมี นี้ ทรงแสดงผลขณะ.

ด้วยบทว่า วิมุตฺตมิตฺติ ญาณํ โหติ นี้ ทรงแสดงปัจจเวกขณญาณ.

ด้วยบทว่า จิณา ชาติเป็นต้น ทรงแสดงภูมิของปัจจเวกขณญาณนั้น.

ด้วยว่า พระชีณาสพเมื่อพิจารณาด้วยญาณนั้น ย่อมรู้ชัดว่า ชาติ
สิ้นแล้ว เป็นต้น.

ถามว่า ก็ชาติไหนของภิกษุ นั้นสิ้นแล้ว และภิกษุ นั้นจะรู้ชัดข้อนั้น
ได้อย่างไร.

แก้วว่า ชาติที่เป็นอดีตของภิกษุ นั้นยังไม่สิ้นก่อน เพราะสิ้นไปแล้ว
ในกาลก่อนเทียว. ชาติที่เป็นอนาคตก็ยังไม่สิ้น เพราะไม่มีความพยายาม
ในอนาคต. ชาติที่เป็นปัจจุบันยังไม่สิ้น เพราะขันธบัญญัติของภิกษุ นั้น
ยังมีอยู่. แต่ชาติใดพึงเกิดขึ้นเพราะมรรคยังมีได้อบรม ต่างโดยประเภท
คือขันธบัญญัติ ๑ และ ๔ และ ๕ ในเอกโวการภพจตุโวการภพและปีญจ-
โวการภพ ชาตินั้นชื่อว่าสิ้นแล้ว เพราะถึงความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็น
ธรรมดา เพราะมรรคอบรมแล้ว. ภิกษุ นั้นพิจารณากิเลสที่ตนละได้ด้วย
มรรคภาวนา เมื่อรู้ว่า กรรมแม้ยังมีอยู่ ก็ไม่ทำปฏิสนธิต่อไป เพราะ
ไม่มีกิเลส ดังนี้ ชื่อว่าย่อมรู้ชัดซึ่งชาตินั้น.

บทว่า วุสิตํ แปลว่า อยู่แล้ว อยู่จบแล้ว.

บทว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ มรรคพรหมจรรย์.

พระเสขะ ๗ จำพวก รวนทั้งกัลยาณบุรุษทั้งหลาย ชื่อว่ากำลังอยู่
พรหมจรรย์. พระชีณาสพชื่อว่าอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว. เพราะฉะนั้น
พระชีณาสพนั้นเมื่อพิจารณาถึงการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ของตน ย่อม
รู้ชัดว่า พรหมจรรย์เราอยู่จบแล้ว.

บทว่า กตํ กรรมีย์ ความว่า กิจ ๑๖ อย่าง คือ ปริยญา กิจ
ปหาน กิจ สัจฉิกิริยา กิจ และภาวนา กิจ ด้วยมรรค ๔ ในสัจจะ สำเร็จ
แล้ว อธิบายว่า กิเลสอันมรรค นั้น ๆ พึงละ เธอละได้แล้ว เหตุแห่งทุกข์

เธอตัดขาดแล้ว.

จริงอยู่ กัลยาณบุรุษเป็นต้น ยังกระทำกิจนั้น พระจีณาสพ
กระทำกรณียกิจเสร็จแล้ว เพราะฉะนั้น พระจีณาสนั้นเมื่อพิจารณา
กรณียกิจที่ตนทำแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า กิจที่ควรทำเราทำเสร็จแล้ว

บทว่า **นาปริ อิตฺตุตฺตตาย** ความว่า ย่อมรู้ชัดว่า กิจคือมรรคภาวนา
เพื่อความเป็นอย่างนี้ คือเพื่อความเป็นกิจ ๑๖ อย่าง หรือเพื่อความสิ้นไป
แห่งกิเลสอย่างนี้อีก ในบัดนี้ไม่มีแก่เรา.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อิตฺตุตฺตตาย** ความว่า ย่อมรู้ชัดว่า ชันธสันดาน
อื่นจากความเป็นอย่างนี้คือ จากชันธสันดานที่กำลังเป็นไปในบัดนี้ นี้คือ
มีประการอย่างนี้ ไม่มีแก่เรา ก็เบญจขันธ์เหล่านี้เรากำหนดรู้แล้ว ตั้งอยู่
เหมือนต้นไม้ขาดราก เบญจขันธ์เหล่านั้นจักดับเหมือนไฟไม่มีเชื้อ และ
จักถึงความไม่มีบัญญัติเพราะจรมกจิตดับ.

บทว่า **ปพฺพตฺตฺสฺสฺสฺส** แปลว่า บนยอดคฤหา.

บทว่า **อนาวีโล** แปลว่า ไม่มีเปลือกตม.

หอยโข่งและหอยกาบทั้งหลาย ชื่อว่า สิปปีสัมพุกะ ก้อนกรวด
และกระเบื้องด้วยทั้งหลาย ชื่อว่า สักขรกลดละ.

ชื่อว่า มัจฉคุมพะ ด้วยอรธว่า ฟุ้งคือกลุ่มปลาทั้งหลาย.

ในคำว่า **ติฏฺฐนฺตฺปิ จรฺนฺตฺปิ** นี้ ความว่า ก้อนกรวดและกระเบื้อง
ด้วยอยู่เฉยๆ ฝ่ายฝูงปลานอกนี้ว่ายอยู่ก็มี หยุดอยู่ก็มี. เหมือนอย่างว่า
ในโคทั้งหลายที่ขึ้นอยู่ก็มี จ่อมอยู่ก็มี มีอยู่รวมๆ กัน โคเหล่านี้เที่ยวไป
ฉะนั้น แม้โคนอกนี้ เขาก็เรียกว่า เที่ยวไป เพราะกำหนดเอาโคที่กำลัง
เที่ยว ฉันใด แม้หอยและฝูงปลาทั้ง ๒ นอกนี้ ก็เรียกว่า หยุดอยู่

เพราะกำหนดเอาก่อนกรวดและกระเบื้องถ้วยที่อยู่เฉย ๆ แม้ก่อนกรวดและกระเบื้องถ้วย ก็เรียกว่า เทียวไป เพราะกำหนดเอาหอยและฝูงปลาทั้ง ๒ นอกนี้ที่ว่ายอยู่ ฉะนั้น.

ในอัสวักขยญาณนั้นมีอุปมาว่า เวลาที่สัจจะ ๔ ปราภุชต์แก่ภิกษุผู้นั่งน้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยะ พึงเห็นเหมือนเวลาที่หอยโข่งและหอยกาบเป็นต้นปราภุชต์แก่คนตายยืนคูอยู่ริมฝั่งฉะนั้น

ด้วยคำอธิบายเพียงเท่านี้ เป็นอันแสดงใจญาณ ๑๐ คือ วิปีสสนาญาณ มโนมยญาณ อิทธิวิธญาณ ทิพโสตญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสญาณ ญาณคู่คืออนาคตังสญาณและยถากัมมุปคญาณ ซึ่งสำเร็จโดยเป็นทิพยจักขุ ทิพยจักขุญาณ อัสวักขยญาณ. พึงทราบการจำแนกอารมณฺ์ของญาณ ๑๐ เหล่านี้ ดังต่อไปนี้

โนญาณ ๑๐ เหล่านี้ วิปีสสนาญาณมีอารมณฺ์ ๗ อย่าง คือ ปริตตารมณฺ์ มหัคคตารมณฺ์ อติตารมณฺ์ อนาคตารมณฺ์ ปัจจุบันนารมณฺ์ อัชฉัตตารมณฺ์ พหิทถารมณฺ์.

มโนมยญาณทำเพียงรูปายตนะที่นิรมิตแล้วเท่านั้นให้เป็นอารมณฺ์ ฉะนั้น จึงเป็นปริตตารมณฺ์ ปัจจุบันนารมณฺ์ และพหิทถารมณฺ์.

อัสวักขยญาณ เป็นอัปมาณารมณฺ์ พหิทถารมณฺ์ และอวัตตัพพารมณฺ์.

ประเภทของอารมณฺ์ที่เหลือ กล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค.

บทว่า อุตฺตริตฺร วา ปณฺีตฺร วา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เทศนาจบลงด้วยขอดคือพระอรหัตฺตว่า ชื่อว่าสามัญญผลที่ประเสริฐกว่านี้ โดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่มี.

พระราชาทรงถวายสาธุการทุก ๆ ตอน ทรงสดับเบื้องต้นท่ามกลาง และที่สุดแห่งพระพุทธพจน์โดยเคารพ มีพระดำริว่า ก็เราถามปัญหา เหล่านี้กะสมณพราหมณ์เป็นอันมากนานหนอ ไม่ได้สาระอะไร ๆ เลย เหมือนดำเกลือ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีคุณสมบัติที่น่าอัศจรรย์ ทรงวิสัยนา ปัญหาเหล่านี้ แก่เราทำความสว่างไสว เหมือนทรงส่องแสงประทีปพันดวง เราถูกดวงมิให้รู้คุณานุภาพของพระทศพลมาตั้งนาน ดังนี้ มีพระสรีระ อันปิติ ๕ อย่างซึ่งเกิดขึ้นด้วยการระลึกถึงพระพุทธคุณสัมผัสแล้ว เมื่อ จะทรงเผยความเลื่อมใสของพระองค์ จึงทรงประกาศพระองค์เป็นอุบาสก. เพื่อจะแสดงความข้อนั้น ท่านจึงเริ่มต้นว่า เอว วุตเต ราชา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น อภิกุณฑ ศัพท์ ในคำว่า อภิกุณฑุ ภูเต นี้ ปรากฏในอรรถว่า สิ้นไป ดี งาม และน่ายินดียิ่ง.

ก็ อภิกุณฑุ ศัพท์นี้ ปรากฏในอรรถว่า สิ้นไป ดังในบาลีมีอาทิว่า อภิกุณฑา ภูเต รตติ นิกุขนุโต ปจโม ยาโม จิริ นิสินุโน ภิกขุสงฺโฆ ราตรีสิ้นไปแล้ว พระเจ้าข้า ปฐมยามผ่านไปแล้ว ภิกขุสงฆ์นั่งอยู่นาน แล้ว ดังนี้.

ในความดี ดังในบาลีมีอาทิว่า อัย อิมถ์ จตุนนํ ปุคฺคฺลัน อภิกุณฑุตโร จ ปณิตฺตโร จ ผู้นี้ดีกว่าและประณีตกว่าบุคคล ๔ เหล่า ดังนี้.

ในความงาม ดังในคาถามีอาทิว่า

โก เม วนุทติ ปาทานิ อิทฺธิยา ยสฺสา ชลํ

อภิกุณฑฺเตน วนุณฺเณน สพฺพา โອภาสยํ ทิสฺวา

ใครรุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ ด้วยยศ มีวรรณะงามนัก ยังทิศ

ทั้งปวงให้สว่างไสว ไหว้เท้าของเรา ดังนี้.

ในความว่านายอินดียิ่ง ดังในบาลีมีอาทิว่า นายอินตินัก ท่าน
พระโคตมผู้เจริญ ดังนี้.

แม้ในที่นี้ ก็ปรากฏในอรรถว่า นายอินดียิ่งนั่นแหละ และเพราะ
ปรากฏว่าในอรรถว่า นายอินดียิ่ง ฉะนั้น ฟังทราบทั่ว เท่ากับรับสั่งว่า
ดีแล้ว ดีแล้ว พระเจ้าข้า ดังนี้.

ก็เนื้อความว่า อภิกุณฺหุตฺถุ ญฺเฒ อภิกุณฺหุตฺถุ ญฺเฒ นี้ บัณฑิตฟัง
ทราบว่า พระเจ้าอชาตศัตรูตรัส ๒ ครั้งโดยความเลื่อมใสในพระพุทธพจน์
นี้ โดยลักษณะนี้ว่า ผู้รู้ฟังกล่าวซ้ำในขณะกลัว ขณะโกรธ ขณะสรรเสริญ
ขณะรีบด่วน ขณะตื่นเต้น ขณะรำเริง ขณะโศกเศร้า และขณะเลื่อมใส
ดังนี้ และโดยความสรรเสริญ.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อภิกุณฺหุตฺถุ มีอธิบายว่า นำไคร่หนัก นำ
ปรารถนายิ่ง นำพอใจยิ่ง ดียิ่ง.

ในพระบาลีนี้ พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงชื่นชมพระเทศนาด้วย
อภิกุณฺหุต ศัพท์ ศัพท์หนึ่ง ทรงชื่นชมความเลื่อมใสของพระองค์ด้วย
อภิกุณฺหุต ศัพท์ อีกศัพท์หนึ่ง.

ก็ในพระบาลีนี้มีอธิบายดังนี้ว่า จับใจจริง พระเจ้าข้า เพราะพระ
ธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านายอินดียิ่งนัก พระเจ้าข้า เพราะ
ข้าพระองค์อาศัยพระธรรมเทศนา จึงเลื่อมใส.

อีกอย่างหนึ่ง พระเจ้าอชาตศัตรูทรงชื่นชมพระดำรัสของพระผู้
มีพระภาคเจ้านั้นแล หมายถึงประโยชน์ ๒ อย่าง คือพระดำรัสของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าดีนักเพราะทำโทษให้พินาศ ดีนักเพราะให้บรรลुकุณ.

อนึ่ง ฟังประกอบความด้วยเหตุอย่างนี้เป็นต้นว่า พระดำรัสของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าดีนัก เพราะ

๑. ให้เกิดศรัทธา
๒. ให้เกิดปัญญา
๓. พร้อมด้วยอรรถ
๔. พร้อมด้วยพยัญชนะ
๕. มีบทง่าย
๖. มีอรรถลึกซึ้ง
๗. สบายหู
๘. จับใจ
๙. ไม่ยกตน
๑๐. ไม่ข่มท่าน
๑๑. เยือกเย็นด้วยกรุณา
๑๒. ฟ่องแผ้วด้วยปัญญา
๑๓. เป็นคลองธรรมนำริ้นรมย์
๑๔. น่าขบคิด
๑๕. ฟังได้ง่าย
๑๖. ทดลองทำตามได้ประโยชน์

แม้ยิ่งไปกว่านั้น ยังทรงชื่นชมพระเทศนานั้นแหละ ด้วยอุปมา ๔
อย่าง. ในอุปมา ๘ อย่างนั้น บทว่า **นิกฺกฺขุชิตฺ**. ความว่า ตั้งเอาปากลง
หรือทั้งปากไว้ข้างล่าง.

บทว่า **อูกฺกฺขุชเยย** ความว่า ทำให้มีปากขึ้นข้างบน.

บทว่า **ปฏฺิฉฺจนฺ** ความว่า ปิดด้วยหญ้าและใบไม้เป็นต้น.

บทว่า **วิวเรยฺย** แปลว่า เพิกขื่น.

บทว่า มุพฺพหุสฺส วา แปลว่า แก่คนหลงทิศ

บทว่า มลฺลํ อัจฺฉิขฺเขยฺย ความว่า จูงมือไปบอกว่า นี่ทาง.

บทว่า อนุชฺศการ ความว่า ในความมัวมองก็ ๔ คือ วันแรม ๑๔
ค่ำ ๑ เที่ยงคืน ๑ ไพรสมณทัฬหิ ๑ ก้อนเมฆบัง ๑.

เนื้อความของบทที่ยากมีเพียงเท่านี้.

ส่วนอธิบายประกอบมีดังนี้ ใคร ๆ หงายภาชนะที่คว่ำไว้ ฉนฺได
พระผู้มีพระภาคเจ้ายังเราผู้หันหลังให้พระสังฆกรรม ตกลงไปในอสังฆกรรม
ให้หลุดพ้นจากอสังฆกรรมได้ ฉนฺนํ ใคร ๆ เปิดของที่ปิด ฉนฺได พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปิดพระศาสนา ซึ่งถูกรกชฎ คือมิจฉาทิฏฐิปิดไว้ตั้ง
แต่ครั้งศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ากัถสอปันตรธานไป ฉนฺนํ ใคร ๆ
บอกทางแก่คนหลง ฉนฺได พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำทางสวรรค์ทาง
นิพพานให้แจ้งแก่เราผู้เดินทางผิด ฉนฺนํ ใคร ๆ ส่องประทีปน้ำมันใน
ที่มือ ฉนฺได พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราผู้ทรงไว้ซึ่งประทีปคือเทศนาอัน
ขจัดเสียซึ่งความมืดคือโมหะที่ปิดบังพระรัตนตรัยนั้น ทรงประกาศพระ
ธรรมโดยอเนกปริยาย เพราะทรงประกาศโดยปริยายเหล่านี้ แก่เราผู้จม
อยู่ในความมืดคือโมหะ ไม่เห็นรูปรัตนะมีพระพุทธรัตนะเป็นต้น ฉนฺนํ.

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงชื่นชมพระเทศนาอย่างนี้แล้ว มีพระทัย
เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ด้วยพระเทศนา นี้ เมื่อจะทรงทำอาการที่เลื่อมใส
จึงมีพระดำรัสว่า เอสาหํ เป็นต้น

ในพระบาลีนั้น บทว่า เอสาหํ ตักฺคตฺตเป็น เอโส อหํ.

บทว่า ภควนฺตํ คจฺฉามิ ความว่า ข้าพระองค์ขอถึง คือ
คบ ส่องเสพ เข้าไปนั่งใกล้ เข้าใจด้วยความประสงค์นี้ว่า พระผู้มีพระ

ภาคเจ้าเป็นที่พึง เป็นที่ยึดหน่วง เป็นผู้ขจัดไข้ใจ เป็นผู้จัดแจงประโยชน์ของเรา.

ก็ธาตุเหล่าใดมีเนื้อความว่าไป แม้ความรู้ก็เป็นเนื้อความของธาตุเหล่านั้น เพราะฉะนั้น เนื้อความของบทว่า **คจฺจนามิ** ข้าพระองค์ขอถึง นี้ ท่านจึงกล่าวอย่างนี้ทีเดียวว่า **ชานามิ พุชฺจนามิ** ข้าพระองค์รู้เข้าใจ ดังนี้.

ก็ในคำว่า **ชมฺมุณฺจ ภิกฺขุสงฺฆมฺมุณฺจ** นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ชื่อว่า พระธรรม ด้วยอรรถว่าทรงไว้ซึ่งผู้บรรลุมรรคแล้ว ทำนิโรธให้เป็นแจ้งแล้ว และปฏิบัติตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปราสาธอนมิให้ตกไปในอบายทั้งหลาย. พระธรรมนั้น โดยอรรถก็คืออริยมรรคและนิพพาน. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ธรรมเหล่าใดที่เป็นสังขตะ อริยมรรคมีองค์ ๘ ตถาคตก้าวว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ดังนี้. พึงทราบความพิสดาร.

และมีใช้แต่อริยมรรคและนิพพานอย่างเดียวเท่านั้นที่เป็นพระธรรม แม้ปริยัตติธรรมกับอริยผลทั้งหลาย ก็เป็นพระธรรมโดยแท้แล. สมจริงดังที่กล่าวไว้ในฉัตตมาณวกวิมาน ว่า

เของเข้าถึงพระธรรมนี้ ซึ่งเป็นเครื่องสํารอกราคะ
ไม่หวั่นไหว ไม่เสร้ําสก เป็นอสังขตธรรม ไม่ปฏิญฺจ
มิรสอมโฆ ชื่อตรง บัณฑิตจําแนกไว้ดีแล้ว ว่าเป็น
สฺรณะที่มีประโยชน์.

ก็ในกาลานี้ ที่ว่าเป็นเครื่องสํารอกราคะ ท่านกล่าวหมายเอามรรค. ที่ว่าไม่หวั่นไหว ไม่เสร้ําสก หมายเอาผล. ที่ว่าเป็นอสังขตธรรม หมาย

เอานิพพาน. ที่ว่าไม่ปฏิญญา มีรสเอนโอช ซึ่งตรง บัณฑิตจำแนกไว้ดีแล้ว
หมายเอาธรรมชั้นทั้งหมดที่จำแนกไว้โดยปิฎก ๓.

ชื่อว่า พระสงฆ์ คือผู้ที่เข้ากันได้โดยการรวมกันด้วยทิวฐิและศีล
พระสงฆ์นั้น โดยอรรถก็คือหมู่แห่งพระอริยบุคคล ๘. สมจริงดังที่กล่าว
ไว้ในวิมานวัตถุนั้นแหละว่า

ก็ทานที่บุคคลถวายแล้วในบุญเขตใด ท่านกล่าวว่ามี
ผลมาก บุญเขตนั้น คือหมู่แห่งบุรุษ ๔ ผู้สะอาด และ
จำแนกรายบุคคลเป็น ๘ ซึ่งเป็นผู้เห็นธรรม เองจง
เข้าถึงพระสงฆ์นี้ว่าเป็นสภาวะที่มีประโยชน์.

หมู่แห่งภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุสงฆ์. พระราชาทรงประกาศการ
ถึงสภาวะ ๓ ด้วยคำเพียงเท่านี้.

เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในสัจธรรมเหล่านั้น บัดนี้พึงทราบวิธีนี้ว่า
สภาวะ สัจธรรม ผู้ที่เข้าถึงสภาวะ ประเภทแห่งสัจธรรม ผลแห่งสัจ-
ธรรม ความเศร้าหมอง และการแตกทำลาย.

ข้อนี้เป็นอย่างไร ?

จะขยายความโดยอรรถแห่งบทก่อน.

ชื่อว่า สภาวะ ด้วยอรรถว่า เบียดเบียน อธิบายว่า ฆ่า เบียดเบียน
ทำให้พินาศ ซึ่งความกลัว ความสะดุ้ง ความทุกข์ ทุกข์ ความเศร้าหมอง
ทุกด้าน ด้วยการเข้าถึงสภาวะนั้นแหละ. คำว่าสภาวะนี้เป็นชื่อของพระ
รัตนตรัยนั่นเอง.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า พุทฺธะ ด้วยอรรถว่า กำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย
เหตุให้ดำเนินไปในสิ่งที่เป็นประโยชน์ และให้หันกลับจากสิ่งที่ไม่เป็น

ประโยชน์.

ชื่อว่า ธรรม ด้วยอรรถว่า กำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย เหตุให้ข้ามกันดารคือภพได้ และให้ความชุ่มชื้น.

ชื่อว่า สงฆ์ ด้วยอรรถว่า กำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย เหตุทำสิ่งที่ทำเมื่อน้อยให้ได้ผลไพบูล.

เพราะฉะนั้น พระรัตนตรัยจึงชื่อว่าเป็นสรณะโดยปริยายนี้.

จิตตูปบาทที่ดำเนินไปโดยอาการมีพระรัตนตรัยนั้นเป็นเบื้องต้น มีกิเลสอันความเลื่อมใสและความเคารพในพระรัตนตรัยนั้นกำจัดแล้ว ชื่อว่าสรณคมน์.

สัตว์ผู้มีพระรัตนตรัยนั้นพร้อมแล้ว ย่อมถึงสรณะ อธิบายว่า ย่อมเข้าถึงอย่างนี้ว่า รัตนะ ๓ เหล่านั้นเป็นที่พึ่งของเรา เหล่านี้เป็นที่นับถือของเรา ดังนี้ ด้วยจิตตูปบาทมีประการดังกล่าวแล้ว. พึงทราบ ๓ อย่างนี้ คือ สรณะ ๑ สรณคมน์ ๑ และผู้เข้าถึงสรณะ ๑ เท่านั้นก่อน.

ก) ในประเภทแห่งสรณคมน์ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

สรณคมน์มี ๒ อย่าง คือ โลกุตตรสรณคมน์และโลกียสรณคมน์. ใน ๒ อย่างนั้น โลกุตตรสรณคมน์ ว่าโดยอารมณ์มีนิพพานเป็นอารมณ์ ย่อมสำเร็จด้วยตัดขาดอุปกิเลสของสรณคมน์ ในมคคขณะแห่งพระอรหันต์ผู้เห็นสัจจะแล้ว ว่าโดยกิจย่อมสำเร็จในพระรัตนตรัยแม้ทั้งสิ้น. โลกียสรณคมน์ ว่าโดยอารมณ์มีพระพุทธรูปเป็นต้นเป็นอารมณ์ ย่อมสำเร็จด้วยการข่มอุปกิเลสของสรณคมน์ของปุถุชนทั้งหลาย. โลกียสรณคมน์นั้นว่าโดยอรรถได้แก่การได้เฉพาะซึ่งศรัทธาในวัตถุทั้งหลาย มีพระพุทธรูปเจ้า

เป็นต้น และสัมมาทิฐิ ซึ่งมีศรัทธาเป็นมูล ที่ท่านเรียกว่า ทิฐุชุกรม
ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ.

โลกียสรวณคมนั้นนั้น จำแนกเป็น ๘ อย่าง คือ โดยมอภกายถวาย
ชีวิต ๑ โดยมีพระรัตนตรัยนั้นเป็นเบื้องหน้า ๑ โดยมอภตัวเป็นศิษย์ ๑
โดยความนอบน้อม ๑.

ใน ๔ อย่างนั้น ที่ชื่อว่ามอภกายถวายชีวิต ได้แก่การสละตนแก่
พระพุทธเจ้าเป็นต้นอย่างนี้ว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าขอมอบตน
แก่พระพุทธเจ้า แก่พระธรรม แก่พระสงฆ์.

ที่ชื่อว่ามีพระรัตนตรัยนั้นเป็นเบื้องหน้า ได้แก่ความเป็นผู้มีพระ
รัตนตรัยเป็นเบื้องหน้าอย่างนี้ว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ขอท่านทั้งหลาย
โปรดทรงจำข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้มีพระพุทธเจ้า มีพระธรรม และ
มีพระสงฆ์เป็นที่ไปนในเบื้องหน้า.

ที่ชื่อว่ามอภตัวเป็นศิษย์ ได้แก่เข้าถึงความเป็นศิษย์อย่างนี้ว่า ตั้งแต่
วันนี้เป็นต้นไป ขอท่านทั้งหลายโปรดทรงจำข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าเป็น
อันควาสึกของพระพุทธเจ้า ของพระธรรม ของพระสงฆ์.

ที่ชื่อว่าความนอบน้อม ได้แก่การเคารพอย่างยิ่งในพระพุทธเจ้า
เป็นต้นอย่างนี้ว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ขอท่านทั้งหลายโปรดทรงจำ
ข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าจะกระทำการกราบไหว้ การลูกรับ อัญชลีกรรม
สามิจักรม แคว้วัตถุทั้ง ๓ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเท่านั้น.

ก็เมื่อกระทำอาการ ๔ อย่างนี้แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมเป็นอัน
ถือเอาสรวณแล้วโดยแท้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบการมอภกายถวายชีวิตแม้อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้า

สละตนแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สละตนแต่พระธรรม แต่พระสงฆ์
ข้าพเจ้าสละชีวิต ข้าพเจ้าสละตนแน่นอน สละชีวิตแน่นอน ข้าพเจ้าถึง
พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง เป็นที่เร้นภัย
เป็นที่ป้องกันภัยของข้าพเจ้า.

การมอบตนเป็นศิษย์ พึงทราบเหมือนการถึงสรณะของพระมหา-
กัสสปะเมื่ออย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าพึงเห็นพระศาสดาหนอ พึงเห็นพระผู้มีพระ
ภาคเจ้านั้นเทียว ข้าพเจ้าพึงเห็นพระสุคตหนอ พึงเห็นพระผู้มีพระภาค
เจ้านั้นเทียว ข้าพเจ้าพึงเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหนอ พึงเห็นพระผู้มี
พระภาคเจ้านั้นเทียว.

ความมีพระรัตนตรัยนั้นเป็นเบื้องหน้า พึงทราบเหมือนการถึง
สรณะของอากัณเฑาะฏเป็นต้นอย่างนี้ว่า

**ข้าพเจ้านั้นจักเที่ยวไปจากบ้าน นั้นสู่บ้านนี้ จากเมือง
นั้นสู่เมืองนี้ นมัสการพระสัมพุทธเจ้า และความ
เป็นธรรมที่ดีของพระธรรม.**

ความนอบน้อม พึงทราบเมื่ออย่างนี้ว่า ครั้งนั้นแล พราหมณ์ชื่อ
พรหมายู ลูกจากอาสนะ ห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง หมอบลงที่พระยุคล
บาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยศิริষะ ใช้ปากจุมพิตพระยุคลบาทของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า และใช้มือทั้ง ๒ นวดพื้น พร้อมกับประกาศชื่อว่า
ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อพรหมายู ข้าแต่พระ
โคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อพรหมายู ดังนี้.

ก็การนอบน้อมนี้ นั้น มี ๔ อย่าง คือ เพราะเป็นญาติ ๑ เพราะ
กลัว ๑ เพราะเป็นอาจารย์ ๑ และเพราะถือว่าเป็นทักษิณบุคคล ๑

ใน ๔ อย่างนั้น เพราะนอบน้อมว่าเป็นทักษิณบุคคล จัดเป็น
สรณคมน์ นอกนี้ไม่ใช่.

จริงอยู่ เพราะการนับถือพระรัตนตรัยอย่างประเสริฐนั้นแหละ
บุคคลย่อมถือสรณะได้ และขาดได้ เพราะฉะนั้น ผู้ใดที่เป็นศากยะก็ตาม
โกถิยะก็ตาม ไหว้ด้วยคิดว่า พระพุทธเจ้าเป็นญาติของเรา ดังนี้ ย่อมไม่
เป็นการถือสรณะเลย หรือผู้ใดไหว้ด้วยความกลัวว่า พระสมณโคดมเป็น
ผู้ที่พระราชาทรงบูชา มีอำนาจมาก เมื่อเราไม่ไหว้ จะพึงทำแม้ความ
พิณาศให้ ดังนี้ ย่อมไม่เป็นการถือสรณะเลย หรือผู้ใดระลึกถึงมนต์อะไร ๆ
ที่คนเรียนในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าในกาลเป็นพระโพธิสัตว์ หรือ
ในกาลเป็นพระพุทธเจ้า เรียนอนุศาสน์เห็นปานนี้ว่า

บัณฑิตอยู่ครองเรือน พึงแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วน พึง

ใช้สอยส่วน ๑ พึงประกอบการงาน ๒ ส่วน พึงเก็บ

ส่วนที่ ๔ ไว้ เพื่อจกมีอันตราย ดังนี้แล้ว

ไหว้ด้วยคิดว่า อาจารย์ของเรา ดังนี้ ย่อมไม่เป็นการถือสรณะเลย. แต่ผู้
ใดไหว้ด้วยคิดว่า ท่านผู้นี้เป็นทักษิณบุคคลเลิศในโลก ดังนี้ ผู้นั้นแหละ
ได้ถือสรณะแล้ว.

ก็เมื่ออุบาสกหรืออุบาสิกาผู้ถือสรณะอย่างนี้แล้ว ถึงไหว้ญาติแม่
บวชในอัญญเดียรถีย์ ด้วยคิดว่า ผู้นี้เป็นญาติของเรา ดังนี้ ย่อมไม่ขาด
สรณคมน์ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงผู้ที่ไม่ได้บวช. ผู้ไหว้พระราชาด้วยความ
กลัวก็เหมือนกัน เพราะพระราชานั้น เมื่อใครไม่ไหว้ จะพึงทำแม้ความ
พิณาศให้ก็ได้ เพราะเป็นผู้ที่รัฐบูชาแล้ว ดังนี้. ถึงไหว้แม่เดียรถีย์ผู้สอน
ศิลปะคนใดคนหนึ่ง ด้วยคิดว่า ผู้นี้เป็นอาจารย์ของเรา ดังนี้ ก็ไม่ขาด

สรณคมน์. พึงทราบประเภทแห่งสรณคมน์ ด้วยประการฉะนี้.

ก็ในที่นี้ สรณคมน์ที่เป็นโลกุตตระ มีสามัญญผล ๔ เป็นวิบากผล มีความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวงเป็นอานิสังสผล. สมจริงดังที่กล่าวไว้ว่า

ส่วนผู้ใดยึดเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระ
สงฆ์เป็นสรณะ ผู้นั้นเห็นอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาอัน
ชอบ คือเห็นทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความล่วงพ้น
ทุกข์ และมรรคซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ
อันเป็นทางถึงความดับทุกข์ สรณะนั้นของผู้นั้นเป็น
สรณะอันเกษม เป็นสรณะสูงสุด บุคคลอาศัยสรณะ
นี้แล้ว ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบอานิสังสผลแห่งสรณคมน์นี้ แม้โดยการที่
เขาไม่เข้าถึงภาวะมีนิจสัญญาเป็นต้น. สมจริงดังที่กล่าวไว้ว่า ไม่เป็น
ฐานะ ไม่เป็นโอกาสที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทัญญูจะพึงยึดถือสังขารอะไร ๆ
โดยเป็นของเที่ยง ยึดถือสังขารอะไร ๆ ว่าเป็นสุข ยึดถือธรรมอะไร ๆ
ว่าเป็นตัวคน ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ มีจิตประทุษร้ายพระ
ตถาคตทำให้ห้อพระโลหิต ทำลายสงฆ์ อุทิศศาสดาอื่น นั่นไม่ใช่ฐานะที่
จะมีได้.

ก็สรณคมน์ที่เป็นโลกิยะ มีภวสมบัติบ้าง โภคสมบัติบ้าง เป็นผล
แน่นอน. สมจริงดังที่กล่าวไว้ว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง ชน
เหล่านั้นจักไม่ไปบายนุมิ ละกายมนุษย์แล้ว จักยัง
เทวกายให้บริบูรณ์ ดังนี้.

แม้ผลอย่างอื่นของสรวงมนต์ที่เป็นโลกิยะ ท่านก็กล่าวไว้ว่า ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทวดาพร้อมด้วยเทวดา ๘ หมื่น เข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะ ฯลฯ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวคำนี้กะท้าวสักกะจอมเทวดาผู้ยืนอยู่ ณ ที่ควรแห่งหนึ่งว่า แน่ะจอมเทวดา การถึงพระพุทธรเจ้าเป็นที่พึงดีแล แน่ะจอมเทวดา สัตว์บางจำพวกในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะเหตุที่ถึงพระพุทธรเจ้าเป็นที่พึงอย่างนี้ สัตว์เหล่านั้น ย่อมเทียบเท่าเทวดาเหล่าอื่น โดยฐานะ ๑๐ อย่าง คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณทิพย์ ดังนี้. ในพระธรรมและพระสงฆ์กันยนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบผลวิเศษแห่งสรวงมนต์ แม้ด้วยอำนาจเวลามสูตรเป็นต้น. พึงทราบผลแห่งสรวงมนต์อย่างนี้.

ในสรวงมนต์ทั้งโลกิยะและโลกุตตระเหล่านั้น สรวงมนต์ที่เป็นโลกิยะย่อมเศร้าหมองด้วยความไม่รู้ ความสงสัยและความเข้าใจผิดในพระรัตนตรัยเป็นต้น ไม่รุ่งเรืองมากมายไปได้ ไม่แพร่หลายใหญ่โตไปได้.

สรวงมนต์ที่เป็นโลกุตตระไม่มีความเศร้าหมอง.

อนึ่ง สรวงมนต์ที่เป็นโลกิยะมี ๒ ประเภท คือ ที่มีโทษ ๑ ที่ไม่มีโทษ ๑.

ใน ๒ อย่างนั้น ที่มีโทษ ย่อมมิได้ด้วยเหตุเป็นต้นว่า มอบตนในศาสดาอื่นเป็นต้น. สรวงมนต์ที่มีโทษนั้นมีผลไม่น่าปรารถนา. สรวงมนต์ที่ไม่มีโทษ ย่อมมิได้ด้วยกาลกิริยา. สรวงมนต์ที่ไม่มีโทษนั้น ไม่มีผล เพราะไม่เป็นวิบาก. ส่วนสรวงมนต์ที่เป็นโลกุตตระไม่มีการแตกเลย. เพราะพระ

อริยสาวกไม่อุทิศศาคาอื่นแม้ในระหว่างภพ. ฟังทราบความเศร้าหมอง และการแตกแห่งสรณคมน์ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อุปาสกัม ฆนุเต ภควา ชาเรตุ ความว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงจำ คือทรงทราบข้าพระองค์ไว้อย่างนี้ว่า ข้าพระองค์ อชาติศัตรูนี้เป็นอุบาสก.

ก็เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในวิธีของอุบาสก ควรทราบข้อปกิณณะ ในที่นี้ดังนี้ว่า ใครเป็นอุบาสก เพราะเหตุไรจึงเรียกว่า อุบาสก อะไร คือศีลของอุบาสก อาชีพอย่างไร วิบัติอย่างไร สมบัติอย่างไร.

ในปกิณณะนั้น ใครคืออุบาสก คือคฤหัสถ์คนใดคนหนึ่งถึง พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง. สมจริงดังที่กล่าวไว้ว่า คุณก่อนมหานาม เพราะเหตุที่อุบาสกเป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ถึงพระธรรมพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล ชื่อว่าอุบาสก .

เพราะเหตุไรจึงเรียกว่า อุบาสก?

เพราะนั่งใกล้พระรัตนตรัย.

จริงอยู่ อุบาสกนั้น ชื่อว่าอุบาสก ด้วยอรรถว่า นั่งใกล้พระพุทธเจ้า นั่งใกล้พระธรรมพระสงฆ์ก็เป็นอุบาสกเหมือนกัน.

อะไรคือศีลของอุบาสกนั้น ?

เวรมณี ๕ ข้อ เป็นศีลของอุบาสก. เหมือนอย่างที่กล่าวไว้ว่า คุณก่อนมหานาม เพราะเหตุที่อุบาสกเป็นผู้งดเว้น จากปาณาติบาต จาก อทินนาทาน จากกามสุมิฉฉาจาร จากมุสาวาท จากน้ำเมาคือสุราและ เมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท คุณก่อนมหานาม ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล อุบาสกชื่อว่าเป็นผู้มีศีล.

อาชีพอย่างไร ?

คือ ละการค้าขายผิดศีลธรรม ๕ อย่าง เลี้ยงชีพโดยธรรมสม่ำเสมอ. สมจริงดังที่กล่าวไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การค้าขาย ๕ อย่างเหล่านี้ อุบาสกไม่ควรทำ ๕ อย่างอะไรบ้าง ? การค้าขายสัตว์ การค้าขายสัตว์ การค้าขายเนื้อสัตว์ การค้าขายน้ำเมา การค้าขายยาพิษ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การค้าขาย ๕ อย่างเหล่านี้แล อุบาสกไม่ควรทำ ดังนี้.

วิบัติอย่างไร ?

คือ ศีลวิบัติและอาชีพวิบัติของอุบาสกนั้นแหละ เป็นวิบัติของ อุบาสก.

อีกอย่างหนึ่ง อุบาสกนี้เป็นจัญฑา เป็นมลทิน และเป็นผู้นำ รังเกียดด้วยกิริยาใด กิริยาเมื่อนั้น พึงทราบว่าเป็นวิบัติของอุบาสก. ก็วิบัติ เหล่านั้น โดยอรรถได้แก่ธรรม ๕ อย่างมีความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นต้น. เหมือนอย่างที่เราว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาสกผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง ย่อมเป็นอุบาสกจัญฑา เป็นอุบาสกมลทิน และเป็นอุบาสกที่ นำรังเกียด ๕ อย่างอะไรบ้าง ? ก็เป็นผู้ไม่มีศรัทธา เป็นคนทุศีล เป็น ผู้ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อมงคลไม่เชื่อกรรม และแสวงหาทักษิณียบุคคลนอก พระพุทธศาสนา ทำบุญในทักษิณียบุคคลเหล่านั้น ดังนี้ .

สมบัติอย่างไร ?

ศีลสมบัติและอาชีพสมบัติของอุบาสกนั้นแหละ เป็นสมบัติของ อุบาสก ได้แก่ธรรม ๕ ประการมีศรัทธาเป็นต้น ที่กระทำความเป็น อุบาสกรัตนะเป็นต้น. เหมือนอย่างที่เราว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาสก ผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นอุบาสกรัตนะ เป็นอุบาสกปทุม

และเป็นอุบาสกนุณฑริก ๕ ประการอะไรบ้าง คือเป็นผู้มีศรัทธา เป็นผู้
ผู้มีศีล ไม่เป็นผู้ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรมไม่เชื่อมงคล ไม่แสวงหา
ทักษิณียบุคคลนอกพระพุทธศาสนา และทำบุญในพระศาสนา ดังนี้.

อตุล ศัพท ในบทว่า อชุตตุเค นี้ ปรากฏในอรรถว่า เป็น
เบื้องต้น เบื้องปลาย ส่วน และประเสริฐที่สุด.

ปรากฏในอรรถว่า เป็นเบื้องต้น ในประโยคมีอาทิว่า อชุตตุเค
สมุม โทวาริก อวารามิ ทวาริ นิคคณฐานํ นิคคณฐินํ เนะนาย
ประตุผู้สหาย ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เราจะเปิดประตูต้อนรับนิครนถ์ชาย
หญิง.

ในอรรถว่า เบื้องปลาย ในประโยคมีอาทิว่า เตนเว องกุลตุเคน
ตุ องกุลตุคํ ปรามเสยฺย อจฺจตุคํ เวพฺพตุคํ พิงเอาปลายนี้จคปลายนี้
เอาปลายอ้อยจคปลายอ้อย เอาปลายไม้ไผ่จคปลายไม้ไผ่.

ในอรรถว่า ส่วน ในประโยคมีอาทิว่า อนุชานามิ ภิกฺขเว
อมุพิลตุคํ วา มชฺฐตุคํ วา ติตฺตตุคฺคิ วา วิหารตุเคน วา ปริเวณตุเคน
วา ภาเชตุํ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แบ่งส่วนรสเปรี้ยวก็ดี
ส่วนรสหวานก็ดี ส่วนรสขมก็ดี ตามส่วนวิหารหรือตามส่วนบริเวณ.

ในอรรถว่า ประเสริฐที่สุด ในประโยคมีอาทิว่า ยาวตา ภิกฺขเว
สตฺตา อปทา วา ฯ เปฯ ตถาคโต เตสํ อตุคฺมกฺขายติ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย สัตว์เหล่าใด ไม่มีเท่าก็ตาม ฯล ฯ ตถาคต เรากล่าวว่าประเสริฐ
ที่สุดของสัตว์เหล่านั้น.

แต่ในที่นี้ อตุล ศัพทนี้ พึงเห็นในอรรถว่า เป็นเบื้องต้น เพราะ
ฉะนั้น พึงทราบเนื้อความในบทว่า อชุตตุเค นี้ อย่างนี้ว่า ตั้งแต่วันนี้

เป็นต้นไป.

บทว่า **อชุตฺตํ** แปลว่า เป็นในวันนี้ ปาฐะว่า **อชุตฺตคฺเค** ดังนี้
ก็มี **ท** อักษรทำบทสนธิเข้าไว้ ความว่า ทำวันนี้ให้เป็นต้น.

บทว่า **ปาณูปเต** ได้แก่เข้าถึงด้วยชีวิต.

พระเจ้าอชาตศัตรูถึงสรณะด้วยการมอบคนอย่างนี้ว่า ชีวิตของ
ข้าพระองค์ยังเป็นไปอยู่ตราบใด ขอพระองค์โปรดทรงจำ คือทรงทราบ
ข้าพระองค์ไว้ตราบนั้นเถิดว่า เข้าถึงแล้ว ไม่มีผู้อื่นเป็นศาสดา ถึงสรณะ
เป็นด้วยสรณคมน์ทั้ง ๓ เป็นอุบาสก เป็นกัมปิยการก (ศิษย์รับใช้) ด้วยว่า
แม้หากจะมีใครเอาดาบคมกริบตัดศีรษะของข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็จะ
ไม่พึงกล่าวพระพุทฺธเจ้าว่าไม่ใช่พระพุทฺธเจ้า ไม่พึงกล่าวพระธรรมว่าไม่
ใช่พระธรรม ไม่พึงกล่าวพระสงฆ์ว่าไม่ใช่พระสงฆ์ ดังนี้ เมื่อประกาศ
ความผิดที่ตนทำ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **อจฺจโย มํ ฆนฺเต.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อจฺจโย** แปลว่า ความผิด.

บทว่า **มํ อจฺจมา** ความว่า ก้าวล่วง คือครอบงำข้าพระองค์
เป็นไป.

ในบทว่า **ธมฺมิกํ ธมฺมราชานํ** นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ชื่อว่า **ธมฺมิกํ** ด้วยอรรถว่า ประพฤติธรรม.

ชื่อว่า **ธรรมราชา** ด้วยอรรถว่า เป็นพระราชาโดยธรรมทีเดียว
มิใช่โดยธรรมมีปีติฆาตเป็นต้น.

บทว่า **ชีวิตา โวโรเปสี** ได้แก่ปลงชีวิต.

บทว่า **ปฏิกุคฺคฺหาตุ** ได้แก่จงอดโทษ.

บทว่า **อายตี** สวรราย ความว่า เพื่อสังวรในอนาคต คือเพื่อไม่

กระทำความผิดคือโทษ คือความพลั้งพลาดเห็นปานนี้อีก.

บทว่า **ตคฺข** เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า ส่วนเดียว.

บทว่า **ยถาธมฺมํ ปฏิกรโธติ** ความว่า จงกระทำอย่างที่ธรรมจะดำรงอยู่ได้ อธิบายว่า จงให้อุดโทษเสีย.

บทว่า **ตณฺเต มยฺ ปฏิคฺคณฺหา** ความว่า ความผิดของมหาบพิตร นั้น เราอดโทษให้.

บทว่า **วฺจฺจติ เหา** **มหาราช อริยสุต วินย** ความว่า มหาบพิตร นี้ชื่อว่าเป็นวัตนธรรมในวินัยของพระอริยะ คือในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

อย่างไร ?

คือการเห็นโทษโดยความเป็นโทษ แล้วกระทำคืนตามธรรม ถึงความสำรวมต่อไป. แต่เมื่อทรงทำเทศนาให้เป็นบุคคลลาภฐานตามสมควร จึงตรัสว่า การที่บุคคลเห็นโทษ โดยเป็นโทษ แล้วสารภาพโทษ รับสั่งวรต่อไป นี้เป็นวัตนธรรมในวินัยของพระอริยเจ้าแล.

บทว่า **เอวฺ วุคฺชเต** ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว.

ศัพท์ว่า **หนฺท** ในคำว่า **หนฺท จ ทานิ มยฺ ภนฺเต** นี้ เป็นนิบาต ในอรรถว่า คำละเอียดอ่อน. ด้วยว่า พระเจ้าอชาตศัตรูนั้นทรงทำคำละเอียดอ่อนในการเสด็จไป จึงตรัสอย่างนี้.

บทว่า **พหุกิจฺจา** ได้แก่มีกิจมาก.

คำว่า **พหุกรณียา** เป็นไวพจน์ของคำว่า **พหุกิจฺจา** นั้นเอง.

บทว่า **ยสุตทานิ ตฺว** ความว่า มหาบพิตร ขอพระองค์ทรงสำคัญ

คือทราบเวลาที่เสด็จไปในบัดนี้เถิด อธิบายว่า พระองค์นั้นแหละจงทรงทราบเวลาที่เสด็จนั้น.

บทว่า ปทกฺขิณฺ กตฺวา ปกฺกามิ ความว่า พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทำประทักษิณ ๓ ครั้ง ยออัณชลิที่รุ่งเรื่องด้วยทศนักษโมธานไว้เหนือเศียรผินพระพักตร์ตรงพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จถอยหลังชั่วทศนวิสัยแล้ว ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ณ ภาคนั้นตรงที่พันทศนวิสัย แล้วเสด็จหลีกไป.

บทว่า ขตายฺ ภิกฺขเว ราชา ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระองค์นี้ถูกขุดเสียแล้ว.

บทว่า อุปฺหตายฺ ความว่า พระราชาพระองค์นี้ถูกขจัดเสียแล้ว. มีอธิบายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระองค์นี้ถูกขุดเสียแล้ว ถูกขจัดเสียแล้ว มีที่ฝังถูกทำลายแล้ว คือตนเองถูกตนเองขุดเสียแล้วก็หมดที่ฝัง.

บทว่า วิรชฺ ได้แก่ปราศจากฐลือคือรากะเป็นต้น.

ชื่อว่า มีมลทินไปปราศแล้ว เพราะปราศจากมลทินคือรากะเป็นต้นนั้นแล.

บทว่า ฆมฺมจกฺขุ ได้แก่จักขุในธรรมทั้งหลาย หรือจักขุที่สำเร็จด้วยธรรม.

คำว่า ธรรมจักขุ นี้ เป็นชื่อของมรรค ๓ ในฐานะอื่น ๆ แต่ในที่นี้เป็นชื่อของโศคาปัตติมรรคเท่านั้น.

มีอธิบายว่า หากพระเจ้าอชาตศัตรูมิได้ปลงพระชนม์พระบิดา พระองค์ประทับนั่งบนอาสนะนี้แหละ จักได้ทรงบรรลุนโศคาปัตติมรรคใน

บัดนี้ แต่เพราะทรงคบมิตรชั่ว จึงเกิดอันตรายแก่พระองค์ แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูนี้เข้าเฝ้าพระตถาคต ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่ฟัง เพราะฉะนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูจะบังเกิดในโลหภูมิ ตกอยู่ในเบื้องต่ำ ๓ หมื่นปี ถึงพื้นเบื้องล่างแล้วผุดขึ้นเบื้องบน ๓ หมื่นปี ถึงพื้นเบื้องบนอีกจึงจักพ้นได้ เหมือนใคร ๆ ฆ่าคนแล้ว ฟังพินโทษได้ด้วยทัณฑกรรม เพียงดอกไม้กำมือหนึ่งฉะนั้น เพราะพระศาสนาของเรามีคุณใหญ่.

ได้ยินว่า คำที่กล่าวมาแล้วแม่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ที่เดียว แต่มิได้ยกขึ้นไว้ในบาลี.

ถามว่า ก็พระราชาทรงสดับพระสูตรนี้แล้ว ทรงได้อานิสงส์อะไร ?

แก้วว่า ได้อานิสงส์มาก.

ด้วยว่า ตั้งแต่เวลาที่ปลงพระชนม์พระชนกแล้ว พระราชานี้มิได้บรรทมหลับเลยทั้งกลางคืนกลางวัน แต่ตั้งแต่เวลาที่เข้าเฝ้าพระศาสดาทรงสดับพระธรรมเทศนาอันไพเราะมีโอชานี้แล้ว ทรงบรรทมหลับได้ ได้ทรงกระทำสักการะใหญ่แก่พระรัตนตรัย ชื่อว่าผู้ที่ประกอบด้วยศรัทธาระดับปุลุชน ที่เสมอเหมือนพระราชานี้ไม่มี. ก็ในอนาคต จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าชีวิตวิเสส จักปรินิพพานแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นดีใจชื่นชม ภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

อรรถกาสามัญญผลสูตร

ในอรรถกาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี

จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

๓. อัมพัญญสูตร

(๑๔๑) ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป บรรลุถึงพราหมณคามแห่งชาวโกศล ชื่ออิจฉานังคละ. ได้ยินว่า สมัยนั้นพระองค์ประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคละวัน ในอิจฉานังคละคาม.

(๑๔๒) ก็สมัยนั้นพราหมณ์ไปกขรชาติอยู่ครองนครออกกัณฐะ ซึ่งคับคั่งด้วยประชาชนและหมู่สัตว์อุคมด้วยหญ้า ด้วยไม้ด้วยน้ำ สมบูรณ์ด้วยธัญญาหาร เป็นส่วนราชสมบัติ อันพระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทาน เป็นการปูนบำเหน็จให้เป็นส่วนพรหมไทย. พราหมณ์ไปกขรชาติได้สดับข่าวว่า พระสมณโคดมศากยบุตรทรงผนวชจากศากยสกุลแล้ว เสด็จจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป ถึงอิจฉานังคละคามโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคละวัน ในอิจฉานังคละคาม ก็เกียรติศัพทอันงามของท่านพระสมณโคดมพระองค์นั้นแล ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปได้แล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝีกคนที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบาน เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระตถาคตพระองค์นั้น ทรงทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เอง

แล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ให้รู้ตาม พระองค์ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง ก็การได้เห็นพระอรหันต์เห็นปานนั้นย่อมเป็นการ ดีแล.

เรื่องอัมพัญญูมาณพ

(๑๔๓) ก็สมัยนั้นแล อัมพัญญูมาณพ ศิษย์ของพราหมณ์ไปกขร-
สภาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำนตได้ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆนฑุ^๑
และคัมภีร์เกตุกะ^๒ พร้อมทั้งประเภทแห่งอักษร มีคัมภีร์อิติहाส^๓ เป็น
ที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจควบท ชำชองในไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะ^๔
และมหาปริสลักษณะ อันอาจารย์ยอมรับและรับรองในคำสอนอันเป็น
ไตรเพท อันเป็นของอาจารย์ของตนว่า ฉันรู้สิ่งใด เธอรู้สิ่งนั้น เธอรู้
สิ่งใด ฉันรู้สิ่งนั้น. ครั้งนั้นแล พราหมณ์ไปกขรสภาติ เรียกอัมพัญญู-
มาณพมากล่าวว่า พ่ออัมพัญญู พระสมณโคดมศากยบุตรพระองค์นี้
ทรงผนวชแล้วจากศากยสกุล เสด็จจาริกไปในโกศลชนบทพร้อมด้วยภิกษุ
สงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ถึงอิฉานังคคคามโดยลำดับ ประทับ

๑. คัมภีร์ว่าด้วยชื่อของสิ่งของต่าง ๆ มีต้นไม่เป็นต้น.
๒. คัมภีร์ว่าด้วยวิชาการกวี ศาสตร์ที่เป็นอุปกรรมแก่กวี.
๓. คัมภีร์ที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์พงสาวดาร มีมหากาธยุดทเป็นต้น ซึ่งประพันธ์กันไว้
แต่โบราณกาล นับเป็นคัมภีร์ที่ ๕ คือนับคัมภีร์อิฐุเพทเป็นที่ ๑ คัมภีร์ยชุเพทเป็น
ที่ ๒ คัมภีร์สามเพทเป็นที่ ๓ และคัมภีร์อาธรรพเพทเป็นที่ ๔ คัมภีร์อิติहाสนี้ จึงนับ
เป็นที่ ๕.
๔. คัมภีร์ว่าด้วยเรื่องไม่น่าเชื่อต่าง ๆ.

อยู่ ณ ราวป่าอินฉานังคลวัน ใกล้อินฉานังคคคาม ก็เกียรติศัพทอันงาม
ของท่านพระโคตมพระองค์นั้น ขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึง
พร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกคน
ที่ควรฝึก ไม่มีผู้ยิ่งกว่า เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระตถาคตพระองค์นั้น
ทรงทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระ
ปัญญาอันยิ่งของพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม พระองค์ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งาม
ในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้ง
พยัญชนะ บริสุทธิ บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง ก็การได้เห็นพระอรหันต์ทั้งหลาย
เห็นปานนั้นย่อมเป็นการดีแล พ่ออัมพัฏฐะ พ่อจงเข้าไปเฝ้าพระโคตม-
โคตมถึงที่ประทับ แล้วจงรู้จักพระโคตมว่า เกียรติศัพทของท่าน
พระโคตมพระองค์นั้นฟังขจรไปจริงตามนั้นหรือไม่ ท่านพระโคตม
พระองค์นั้นทรงคุณเช่นนั้นจริงหรือไม่ เราทั้งหลายจักได้รู้จักท่าน
พระโคตมพระองค์นั้นไว้โดยประการนั้น. อัมพัฏฐมาณพถามว่า
ท่านครับ ก็ไหนเล่า ผมจักรู้ได้ว่า เกียรติศัพทของท่านพระโคตม
พระองค์นั้นที่ฟังขจรไปเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ ท่านพระโคตม
พระองค์นั้นทรงคุณเช่นนั้นจริงหรือไม่. พราหมณ์ไปกขรชาติตอบว่า
พ่ออัมพัฏฐะ มหาปริสถลักษณะ ๓๒ ประการมาแล้วในมณฑลของเรา ซึ่ง
พระมหาบุรุษผู้ถึงพร้อมแล้ว ย่อมมีคติเป็น ๒ เท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น
ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม เป็นพระราช

โดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชัยชำนะแล้ว มีราชอาณาจักรถึงความมั่นคง ถึงพร้อมแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว เป็นที่ ๗ พระราชาบุตรของพระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหา มีรูปทรงสม เป็นวีรกษัตริย์ สามารถย้ายเสนาของข้าศึกได้ พระองค์ทรงชำนะโดยธรรม มิต้องใช้อำญา มิต้องใช้ศาสตรา ทรงครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต ถ้าเสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก พ่ออัมพัฏฐะก็เราแลเป็นผู้สอนมนต์ เธอเป็นผู้รับเรียนมนต์. อัมพัฏฐมาณพรับคำพราหมณ์ไปกขรสาติว่า ได้ขอรับ แล้วลุกจากที่นั่ง ไหว้พราหมณ์ไปกขรสาติ กระทำประทักษิณ แล้วขึ้นรถเทียมลา พร้อมด้วยมาณพหลายคน ขับตรงไปยังราวป่าอิจฉานังคละ ตลอดภูมิประเทศเท่าที่รถจะไปได้ ลงจากรถเดินตรงเข้าไปยังพระอาราม.

(๑๔๔) ก็สมัยนั้นแล ภิกษุหลายรูปกำลังจงกรมอยู่กลางแจ้ง. ลำดับนั้น อัมพัฏฐมาณพเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่จงกรม ครั้นแล้วได้กล่าวคำนี้กะภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญ เวลานี้พระสมณโคดมพระองค์นั้นประทับอยู่ที่ไหน พวกข้าพเจ้าพากันเข้ามาที่นี่ เพื่อจะเฝ้าพระองค์ท่าน. ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นคิดเห็นร่วมกันเช่นนี้ว่า อัมพัฏฐมาณพ ผู้นี้เป็นคนเกิดในตระกูลที่มีชื่อเสียง ทั้งเป็นศิษย์ของพราหมณ์ไปกขรสาติ ผู้มีชื่อเสียง อันการสนทนาปราศรัยกับพวกกุลบุตรเห็นปานนี้ ย่อมไม่เป็นการหนักพระทัยแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าเลย ดังนี้แล้ว จึงตอบ อัมพัฏฐมาณพว่า อัมพัฏฐะ นั้นพระวิหารมีประตูปิดอยู่ ท่านจงสงบ

เสียงเข้าไปทางพระวิหารนั้น ค่อย ๆ เข้าไปที่เฉลียง กระทบไอแล้ว เคาะบานประตูเกิด พระผู้มีพระภาคเจ้าจกทรงเปิดประตูรับท่าน. ลำดับนั้น อัมพัฏฐมาณพสงบเสียง เข้าไปทางพระวิหาร ซึ่งมีประตูปิดอยู่นั้น ค่อย ๆ เข้าไปยังเฉลียง กระทบไอแล้ว เคาะบานประตู. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปิดประตู. อัมพัฏฐมาณพเข้าไปแล้ว. แม้พวกมาณพก็พากันเข้าไป ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

(๑๘๕) ฝ่ายอัมพัฏฐมาณพ เดินปราศรัยบ้าง ยืนปราศรัยบ้าง กับพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับนั่งอยู่. ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามว่า อัมพัฏฐะ เธอเคยสนทนาปราศรัยกับพวกพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นอาจารย์ และเป็นปาจารย์ เหมือนดังเธอ เดินบ้าง ยืนบ้าง สนทนา ปราศรัยกับเราผู้นั่งอยู่เช่นนี้หรือ.

ข้อนี้ห้ามมิได้ พระโคตมผู้เจริญ เพราะว่าพราหมณ์ผู้เดินก็ควรเจรจากันกับพราหมณ์ผู้เดิน พราหมณ์ผู้ยืนก็ควรเจรจากับพราหมณ์ผู้ยืน พราหมณ์ผู้นั่งก็ควรเจรจากับพราหมณ์ผู้นั่ง พราหมณ์ผู้นอนก็ควรเจรจากับพราหมณ์ผู้นอน ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ แต่ผู้ใดเป็นสมณะโสด เป็นอย่างคนรับใช้ เป็นพวกกัณโถก เกิดแต่บาทของพรหม ข้าพเจ้า ย่อมสนทนาปราศรัยกับผู้นั้น เหมือนกับที่สนทนาปราศรัยกับพระโคตมผู้เจริญนี้.

อัมพัฏฐะ เธอมีธุระจึงได้มาที่นี่ ก็พวกเธอมาเพื่อประโยชน์อันใด แล พึงใส่ใจถึงประโยชน์อันนั้นไว้ให้ดี ก็อัมพัฏฐมาณพยังมิได้รับการศึกษาเลย ลำคัญคิดว่า ได้รับการศึกษาดีแล้ว จะมีอะไรอีกเล่า นอกจาก

ไม่ได้รับการศึกษา.

ลำดับนั้น **อัมพัฏฐมาณพ** ถูก**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสดำหนิดด้วยพระวาจาว่า เป็นคนไม่ได้รับการศึกษา จึงโกรธขัดใจ เมื่อจะด่าข่มว่ากล่าว**พระผู้มีพระภาคเจ้า** คิดว่าเราจักต้องให้**พระสมณโคดม**ได้รับความเสียหาย ได้กล่าวคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ท่าน**โคดม** พวกชาติศากยะชั่วร้าย หยาบช้า มีใจเบา พูดปล้ำม เป็นพวกคนรับใช้ ไม่สักการะพวกพราหมณ์ ไม่เคารพพวกพราหมณ์ ไม่นับถือพวกพราหมณ์ ไม่อ่อนน้อมพวกพราหมณ์ ท่าน**โคดม** การที่พวกศากยะเป็นพวกคนรับใช้ ไม่สักการะพวกพราหมณ์ ไม่เคารพพวกพราหมณ์ ไม่นับถือพวกพราหมณ์ ไม่บูชาพวกพราหมณ์ ไม่อ่อนน้อมพวกพราหมณ์ นี้ไม่เหมาะไม่สมควรเลย. **อัมพัฏฐมาณพ**คดพวกศากยะว่า เป็นพวกคนรับใช้ นี่เป็นครั้งแรก ด้วยประการฉะนี้.

(๑๔๖) **อัมพัฏฐะ** ก็พวกศากยะได้ทำผิดต่อเธออย่างไร. ท่าน**โคดม** ครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าไปยังนครกบิลพัสดุ์ ด้วยกรณีกิจบางอย่างของพราหมณ์ไปกขรชาติผู้อาจารย์ ได้เดินไปยัง*สังฆาคาร*ของพวกศากยะเวลานั้นพวกศากยะและศากยกุมารมากด้วยกัน นั่งเหนืออาสนะสูง ๆ ใน*สังฆาคาร* เอนนิ้วมือสะกดกันและกัน เฮฮาอยู่ หยอกล้อกันอยู่ เห็นทีจะหัวเราะเยาะข้าพเจ้าเป็นแน่ ไม่มีใครเธอเชิญให้ข้าพเจ้านั่งเลย. ท่าน**โคดม** ข้อที่พวกศากยะเป็นพวกคนรับใช้ ไม่สักการะพวกพราหมณ์ ไม่เคารพพวกพราหมณ์ ไม่นับถือพวกพราหมณ์ ไม่บูชาพวกพราหมณ์ ไม่อ่อนน้อมพวกพราหมณ์ นี้ไม่เหมาะไม่สมควรเลย. **อัมพัฏฐมาณพ**คดพวกศากยะว่า เป็นพวกคนรับใช้ นี่เป็นครั้งที่ ๒ ด้วยประการฉะนี้.

(๑๘๓) อัมพัฏฐะ แม่นางนกลีไต้ ก็ยังเป็นสัตว์พูดได้ตามความปรารถนาในรังของตน ก็พระนครกบิลพัสดุ์ เป็นถิ่นของพวกสกากยะ อัมพัฏฐะ ไม่ควรจะขังใจ เพราะการหัวเราะเยาะเพียงเล็กน้อยนี้เลย. ท่านโคดม วรรณะ ๔ เหล่านี้คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร ท่านโคดม บรรดาวรรณะ ๔ เหล่านี้ ๓ วรรณะ คือ กษัตริย์ แพศย์ สุทร เป็นคนบำเรอของพราหมณ์พวกเดียวโดยแท้ ท่านโคดม ข้อที่พวกสกากยะเป็นพวกคนรับใช้ ไม่สักการะพวกพราหมณ์ ไม่เคารพพวกพราหมณ์ ไม่นับถือพวกพราหมณ์ ไม่บูชาพวกพราหมณ์ ไม่อ่อนน้อมพวกพราหมณ์ นี้ไม่เหมาะไม่สมควรเลย. อัมพัฏฐมาณพกดพวกสกากยะว่า เป็นพวกคนรับใช้ นี่เป็นครั้งที่ ๓ ด้วยประการฉะนี้.

(๑๘๔) ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริเช่นนี้ว่า อัมพัฏฐมาณพผู้นี้ กล่าวเหยียบย่ำพวกสกากยะอย่างหนัก โดยเรียกว่า เป็นพวกคนรับใช้ ถ้ากระไร เราจะถามถึงโคตรเขาดูบ้าง แล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้กับอัมพัฏฐมาณพว่า อัมพัฏฐะ เธอมีโคตรว่าอย่างไร. กัณหาชนโคตร พระโคดม. อัมพัฏฐะ ก็เมื่อเธอระลึกถึงโคตรเก่าแก่อันเป็นของมารดาบิดา (ก็จะรู้ได้) พวกสกากยะ เป็นลูกเจ้า เธอเป็นลูกนางทาสีของพวกสกากยะ ก็พวกสกากยะเขาพากันสถาปนา พระเจ้าอุกกกราชาว่า เป็นพुरुปีตามหะ* (ปู่ บรรพบุรุษ).

๑. เป็นชื่อหนึ่งของพระพรหม ซึ่งพราหมณ์ถือว่า เป็นบรรพบุรุษต้นตระกูลของมนุษย์.

ศากยวงศ์

(๑๔๕) **อัมพัญญะ** เรื่องเคยมีมาแล้ว **พระเจ้าอุกกกราช** ทรงพระประสงค์พระราชทานสมบัติให้แก่พระโอรส ของพระมเหสี ผู้ที่ทรงรักใคร่ โปรดปราน จึงทรงรับสั่งให้พระเชษฐกุมาร คือพระอุกคามุข-
ราชกุมาร พระกรัณทุราชกุมาร พระหัตถินิกราชกุมาร และพระสินี-
ปุราชกุมาร ออกจากพระราชอาณาเขต. พระราชกุมารเหล่านั้น เสด็จ
ออกจากพระราชอาณาเขตแล้ว จึงพากันไปตั้งสำนักอาศัยอยู่ ณ ราวป่าไม้
สาเกตใหญ่ ริมฝั่งสระโบกขรณีข้างภูเขาคิมพานต์. พระราชกุมารเหล่า
นั้นทรงสำเร็จการอยู่ร่วมกับพระภคินีของพระองค์เอง เพราะกลัวพระชาติ
จะระคนปนกัน.

อัมพัญญะ ต่อมา**พระเจ้าอุกกกราช** ตรัสถามหมู่อำมาตย์ราช
บริษัทยาว่า บัดนี้พวกกุมารอยู่กัน ณ ที่ไหน. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า
ขอเดชะ มีราวป่าไม้สาเกตใหญ่อยู่ริมฝั่งสระโบกขรณีข้างภูเขาคิมพานต์
บัดนี้พระราชกุมารทั้งหลายอยู่ ณ ที่นั้น พระราชกุมารเหล่านั้นทรงสำเร็จ
การอยู่ร่วมกับพระภคินีของพระองค์เอง เพราะกลัวพระชาติจะระคนปน
กัน. **อัมพัญญะ** ที่นั้น **พระเจ้าอุกกกราช** ทรงเปล่งพระอุทานว่า
ท่านทั้งหลาย พวกกุมารสามารถหนอ พวกกุมารสามารถขอดเยี่ยมหนอ.
อัมพัญญะ ก็พวกที่ชื่อว่าศากยะก็ปรากฏตั้งแต่กาลครั้งนั้นเป็นต้นมา และ
พระเจ้าอุกกกราช พระองค์นั้นเป็นบรรพบุรุษของพวกศากยะ. และ
พระเจ้าอุกกกราช มีนางทาสีคนหนึ่งชื่อ **ทิสา** นางคลอดบุตรคนหนึ่ง
ชื่อ **กัณหา** พอเกิดมาก็พูดได้ว่า แม่จงชำระฉัน จงให้ฉันอาบน้ำ แม่เจ้า

ขอแม่จงปลดเปลื้องฉันจากสิ่งโสโครกนี้ ฉันเกิดมาเพื่อประโยชน์แก่แม่. **อัมพัฏฐะ** มนุษย์สมัยนี้ เรียกปีศาจว่า ปีศาจ ฉันใด มนุษย์สมัยนั้นก็ฉันนั้น เรียกปีศาจว่า คนดำ. มนุษย์เหล่านั้นจึงกล่าวกันเช่นนี้ว่า ทารกนี้พอเกิดมาก็พูดได้ คนดำเกิดแล้ว ปีศาจเกิดแล้ว. **อัมพัฏฐะ**. ก็พวกที่ชื่อว่า **กัณหาณะ** ปรากฏตั้งแต่กาลนั้นเป็นต้นมา. และกัณหาณะนั้น เป็นบรรพบุรุษของพวกกัณหาณะ. **อัมพัฏฐะ** เมื่อเธอระลึกถึงโคตรอันเก่าแก่ อันเป็นของมารดาบิดา (ก็จะรู้ได้) พวกสกากยะเป็นลูกเจ้า เธอเป็นลูกทาสีของพวกสกากยะ ด้วยประการฉะนี้แล.

วงศ์ของอัมพัฏฐมาณพ

(๑๕๐) เมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสอย่างนี้แล้ว **มาณพ**เหล่านั้น ได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ขอ**พระโคตมผู้เจริญ** อย่าทรงเหยียดหยาม**อัมพัฏฐมาณพ**ด้วยพระวาจาว่า เป็นลูกทาสีให้หนักนัยเลย ข้าแต่**พระโคตมผู้เจริญ** **อัมพัฏฐมาณพ**มีชาติดี เป็นบุตรผู้มีสกุล เป็นพหูสูต เจริญไพบราคะ เป็นบัณฑิต และสามารถจะโต้ตอบในคำนี้กับ**พระโคตมผู้เจริญ**ได้.

ลำดับนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะ**มาณพ**เหล่านั้นว่า ถ้าพวกเธอคิดเช่นนี้ว่า **อัมพัฏฐมาณพ**มีชาติทราม มิใช่บุตรผู้มีสกุล มีสุทธะน้อย เจริญไม่ไพบราคะ มีปัญญาทราม และไม่สามารถจะโต้ตอบในคำนี้กับ**พระสมณโคตม**ได้ **อัมพัฏฐมาณพ**จงหยุดเสียเถิด พวกเธอจงโต้ตอบกับเราในคำนี้ ก็ถ้าพวกเธอคิดเช่นนี้ว่า **อัมพัฏฐมาณพ**มีชาติดี เป็นบุตรผู้มีสกุล เป็นพหูสูต เจริญไพบราคะ เป็นบัณฑิต และสามารถจะโต้ตอบ

ในคำนี้กับพระสมณโคดมได้ พวกเธอจงหยุดเสียเถิด อัมพัฏฐมาณพ
จงโต้ตอบกับเราในคำนี้.

มาณพเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อัมพัฏฐมาณพ
มิชาติดี เป็นบุตรผู้มีสกุล เป็นพหูสูต เจรจาไพเราะ เป็นบัณฑิต และ
สามารถจะโต้ตอบในคำนี้กับพระโคดมได้ พวกข้าพระองค์จักนั่งละ
อัมพัฏฐมาณพจะโต้ตอบกับ พระโคดมในคำนี้เถิด.

(๑๕๑) ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะอัมพัฏฐมาณพว่า
อัมพัฏฐะ ปัญหาประกอบด้วยเหตุนี้แล มาถึงเธอเข้าแล้ว ถึงแม้จะไม่
ปรารถนา เธอก็ต้องแก้ ถ้าเธอจักไม่แก้ก็ดี จักเอาคำอื่นมากลบบกลื่อน
เสียก็ดี จักนั่งเสียก็ดี หรือจักหลีกไปเสียก็ดี ศีรษะของเธอจักแตกเป็น
๗ เลี่ยง ณ ที่นี้แล. อัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอได้
ยินพวกพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นอาจารย์ และเป็นปาจารย์เล่ากันมาว่าอย่าง
ไร พวกกัณหาณะเกิดมาจากใครก่อน และใครเป็นบรรพบุรุษของพวก
กัณหาณะ. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเช่นนี้แล้ว อัมพัฏฐมาณพ
ได้นิ่งเสีย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะอัมพัฏฐมาณพแม้เป็นครั้งที่
๒ ว่า อัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอได้ยินพวก
พราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นอาจารย์ และเป็นปาจารย์เล่ากันมาว่าอย่างไร
พวกกัณหาณะเกิดมาจากใครก่อน และใครเป็นบรรพบุรุษของพวก
กัณหาณะ. แม้ครั้งที่ ๒ อัมพัฏฐมาณพก็ได้นิ่งเสีย.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะอัมพัฏฐมาณพว่า อัมพัฏฐะ
เธอจงแก้เถียวนี้ บัดนี้ไม่ใช่เวลาของเธอจะนั่ง อัมพัฏฐะ เพราะผู้ใด
ถูกตาคตามปัญหาอันประกอบด้วยเหตุถึง ๓ ครั้งแล้ว ไม่แก้ ศีรษะ

ของผู้นั้นจะแตกเป็น ๗ เสียง ณ ที่นี้แล.

(๑๕๒) สมัยนั้น ยักษ์วัชรปาณี ถือก้อนเหล็กใหญ่ อันไฟติด แล้วลูกลงโผลงโชติช่วง ยืนอยู่ในอากาศเบื้องบนของอัมพัฏฐมาณพ คิดว่า ถ้าอัมพัฏฐมาณพนี้ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตามปัญหาที่ประกอบด้วย เหตุถึง ๓ ครั้งแล้ว แต่ไม่แก้ เราจักต่อยศิระของเขาให้แตกเป็น ๗ เสียง ณ ที่นี้แล. พระผู้มีพระภาคเจ้า และอัมพัฏฐมาณพเท่านั้น เห็นยักษ์วัชรปาณินั้น.

ครั้งนั้น อัมพัฏฐมาณพตกใจกลัวขนพองสยองเกล้า ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้านั่งเองเป็นที่ด้านทาน ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้านั่งเองเป็นที่เร้น ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้านั่งเองเป็นที่พึง กระเถิบเข้าไปนั่งใกล้ๆ แล้วกราบทูลว่า พระโคตมผู้เจริญ ได้ตรัสคำอะไรนั้น ขอพระโคตมผู้เจริญ โปรดตรัสอีกครั้งเถิด.

อัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอได้ยินพวกพราหมณ์ ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นอาจารย์ และเป็นปาจารย์เล่ากันมาอย่างไร พวกกัณหายนะ เกิดมาจากใครก่อน และใครเป็นบรรพบุรุษของพวกกัณหายนะ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินมาเหมือนอย่างที่ว่าพระโคตมผู้เจริญ ตรัสนั่นแหละ พวกกัณหายนะเกิดมาจากกัณहनันก่อน และกัณहनันนั้นเป็นบรรพบุรุษของพวกกัณหายนะ.

(๑๕๓) เมื่ออัมพัฏฐมาณพกล่าวเช่นนั้นแล้ว มาณพเหล่านั้น ส่งเสียงอื้ออึงกรียวกราวโวยวายกันใหญ่ว่า ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า อัมพัฏฐมาณพมีชาติทรมาน มิใช่บุตรผู้มีสกุล เป็นลูกทาสีของพวกศากยะ ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า พวกศากยะเป็นโอรสของเจ้านายของอัมพัฏฐมาณพพวกเรา

ไหลไปสำคัญเสียว่า พระสมณโคดมผู้ธรรมวาที พระองค์เดียว
ควรจะถูกรุกรานได้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริเช่นนี้
ว่า มาณพเหล่านี้ พวกกันเหี้ยมดหยาบอัมพัฏฐมาณพด้วยวาตะว่า เป็น
ลูกทาสี หนักนัก ถ้ากระไรเราพึงช่วยปลดเปลื้องให้. ลำดับนั้น พระผู้
มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้กะมาณพเหล่านั้นว่า คุณก่อนมาณพ
พวกเธออย่าเหี้ยมดหยาบอัมพัฏฐมาณพด้วยวาตะว่า เป็นลูกทาสีให้หนัก
นัก เพราะกัณหานี้ได้เป็นฤาษีคนสำคัญ เธอไปยังทักษิณาชนบทเรียน
พรหมมนต์แล้วเข้าไปเฝ้าพระเจ้าอุกกากราชทูลขอพระราชธิดาพระนามว่า
มัททรูปี. พระเจ้าอุกกากราชทรงพระพิโรธ ขัดพระทัยแก่พระฤาษีนั้นว่า
บังอาจอย่างนี้เจียวหนอ ฤาษีเป็นลูกทาสีของเราแท้ ๆ ยังมาขอธิดาชื่อ
มัททรูปี แล้วทรงขึ้นพระแสงศร ท้าวเธอไม่อาจจะทรงแสง และไม
อาจจะทรงลดลงซึ่งพระแสงศรนั้น .

(๑๕๔) คุณก่อนมาณพ ครั้งนั้นหมู่อำมาตย์ราชบริพารพากันเข้าไป
หาฤาษี แล้วได้กล่าวคำนี้กะฤาษีว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ขอความสวัสดิ์จึงมีแต่พระราชธิดา ขอความสวัสดิ์จึงมีแต่พระราชธิดา. ฤาษีตอบ
ว่า ความสวัสดิ์จักมีแต่พระราชธิดา แต่ถ้าท้าวเธอจักทรงแสงพระศรลง
ไปเบื้องต่ำ แผ่นดินจักทรุดตลอดพระราชอาณาเขต. อำมาตย์กล่าวว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอความสวัสดิ์จึงมีแต่พระราชธิดา ขอความสวัสดิ์จึงมี
แก่ชนบท. ฤาษีตอบว่า ความสวัสดิ์จักมีแต่พระราชธิดา ความสวัสดิ์จักมี
แก่ชนบท แต่ถ้าท้าวเธอจักทรงแสงพระแสงศรขึ้นไปเบื้องบน ฝนจักไม่
ตกทั่วพระราชอาณาเขตถึง ๗ ปี. อำมาตย์กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ขอความสวัสดิ์จึงมีแต่พระราชธิดา ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ชนบท ขอฝนจงตก

เกิด. ฤาษีตอบว่า ความสวัสดิจักมีแต่พระราชชา ความสวัสดิจักมีแก่ชนบท
ฝนจักตก แต่พระราชชาต้องทรงวางพระแสงศรไว้ที่พระราชกุมารพระองค์
ใหญ่ด้วยทรงดำริว่า พระราชกุมารจักเป็นผู้มีความสวัสดิ หายสยดสยอง
ดังนี้. คู่ก่อนมาณพ ลำดับนั้น พระเจ้าอุกกกราชได้ทรงวางพระแสงศร
ไว้ที่พระราชกุมารพระองค์ใหญ่ด้วยทรงดำริว่า พระราชกุมารจักเป็น
ผู้มีความสวัสดิ หายสยดสยอง ดังนี้. ครั้นท้าวเธอทรงวางพระแสงศรไว้
ที่พระราชกุมารองค์ใหญ่แล้ว. พระราชกุมารก็เป็นผู้มีความสวัสดิ หาย
สยดสยอง. พระเจ้าอุกกกราชทรงกลัวถูกขู่ด้วยพรหมทัณฑ์ จึงได้พระ
ราชทานพระนางมัททรูปีราชธิดาแก่ฤาษีนั้น. คู่ก่อนมาณพ พวกเธออย่า
เหยียดหยามอัมพัฏฐมาณพด้วยวาตะว่าเป็นลูกทาสีให้หนักนกลย กัณหา
นั้นได้เป็นฤาษีสาคัญแล้ว.

(๑๕๕) ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะอัมพัฏฐมาณพ
ว่า คู่ก่อนอัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ขัตติยกุมารในโลก
นี้พึงสำเร็จการอยู่ร่วมกับนางพราหมณกัญญา เพราะอาศัยการอยู่ร่วมกัน
ของคนทั้ง ๒ นั้น พึงเกิดบุตรขึ้น บุตรผู้เกิดแต่นางพราหมณกัญญา กับ
ขัตติยกุมารนั้น จะควรได้ที่นั่งหรือน้ำในหมู่พราหมณ์บ้างหรือไม่. ควรได้
พระโคตมผู้เจริญ. พวกพราหมณ์จะควรเชิญให้เขาบริโภคนในการเลี้ยง
เพื่อผู้ตาย ในการเลี้ยงเพื่อการมงคล ในการเลี้ยงเพื่ออัญพิธี หรือในการ
เลี้ยงเพื่อแขกบ้างหรือไม่. ควรเชิญเขาให้บริโภคนได้ พระโคตมผู้เจริญ.
พวกพราหมณ์จะควรบอกมนต์ให้เขาได้หรือไม่. ควรบอกให้ได้ พระโคตม
ผู้เจริญ. เขาควรจะถูกห้ามในหญิงทั้งหลายหรือไม่. ไม่ควรถูกห้ามเลย
พระโคตมผู้เจริญ เขาควรจะได้รับอภิเษกเป็นภษตรีย์ได้บ้างหรือไม่.

ข้อนี้ไม่ควรเลย พระโคตมผู้เจริญ. เพราะเหตุไร. เพราะเขาไม่บริสุทธิ์
ข้างฝ่ายมารดา.

(๑๕๖) คุณ่อนอัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
พราหมณกุมารในโลกนี้ พึงสำเร็จการอยู่ร่วมกับนางขัตติยกัญญา เพราะ
อาศัยการอยู่ร่วมของคนทั้ง ๒ นั้น พึงเกิดบุตรขึ้น บุตรที่เกิดแต่นางขัตติย-
กัญญากับพราหมณกุมาร จะควรได้ที่นั่งหรือน้ำ ในหมู่พราหมณ์
บ้างหรือไม่. ควรได้ พระโคตมผู้เจริญ. พวกพราหมณ์จะควรเชิญเขา
ให้บริโภคน้ำในการเลี้ยงเพื่อผู้ตาย ในการเลี้ยงเพื่อการมงคล ในการเลี้ยง
เพื่ออัยพิธิ หรือในการเลี้ยงเพื่อแขกได้บ้างหรือไม่. ควรเชิญให้เขา
บริโภคน้ำได้ พระโคตมผู้เจริญ. พวกพราหมณ์ควรบอกมนต์ให้เขาได้หรือ
ไม่. ควรบอกให้ได้ พระโคตมผู้เจริญ. เขาควรถูกห้ามในหญิงทั้งหลาย
หรือไม่. เขาไม่ควรถูกห้ามเลย พระโคตมผู้เจริญ. เขาควรจะได้รับ
อภิเชษเป็นกษัตริย์ได้บ้างหรือไม่. ข้อนี้ไม่ควรเลย พระโคตมผู้เจริญ.
เพราะเหตุไร. เพราะเขาไม่บริสุทธิ์ข้างฝ่ายบิดา.

(๑๕๗) คุณ่อนอัมพัฏฐะ เมื่อเทียบหญิงกับหญิงก็ดี เมื่อเทียบ
ชายกับชายก็ดี กษัตริย์พวกเดียวประเสริฐ พวกพราหมณ์แล้ว. คุณ่อน
อัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน พวกพราหมณ์ทั้งหลาย
ในโลกนี้ พึงโกนศีรษะพราหมณ์คนหนึ่ง มอมด้วยเถาแล้วเนรเทศเสียจาก
แคว้นแคว้นหรือจากเมืองเพราะโทษบางอย่าง เขาจะควรได้ที่นั่งหรือน้ำใน
หมู่พราหมณ์บ้างหรือไม่. ไม่ควรได้เลย พระโคตมผู้เจริญ. พวกพราหมณ์
ควรเชิญเขาให้บริโภคน้ำในการเลี้ยงเพื่อผู้ตาย ในการเลี้ยงเพื่อการมงคล
ในการเลี้ยงเพื่ออัยพิธิ หรือในการเลี้ยงเพื่อแขกได้บ้างหรือไม่. ไม่ควร

เชิญเขาให้บริโภคน้ำ พระโคตมผู้เจริญ. พวกพราหมณ์ควรบอกมนต์ให้เขาได้หรือไม่. ไม่ควรบอกเลย พระโคตมผู้เจริญ. เขาควรถูกห้ามในหญิงทั้งหลายหรือไม่. เขาควรถูกห้ามทีเดียว พระโคตมผู้เจริญ

(๑๕๘) อัมพัญญะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน กษัตริย์ทั้งหลายในโลกนี้ ฟังปลงพระเกศา กษัตริย์พระองค์หนึ่ง มอมด้วยเถาแล้วเนรเทศเสียจากแคว้นแคว้นหรือจากเมืองเพราะโทษบางอย่าง เขาควรจะได้ที่นั่งหรือน้ำในหมู่พราหมณ์บ้างหรือไม่. ควรได้ พระโคตมผู้เจริญ. พวกพราหมณ์ควรเชิญเขาให้บริโภคน้ำในการเลี้ยงเพื่อผู้ตาย ในการเลี้ยงเพื่อการมงคล ในการเลี้ยงเพื่ออัญเชิญ ในการเลี้ยงเพื่อแขกได้บ้างหรือไม่. ควรเชิญเขาให้บริโภคน้ำได้ พระโคตมผู้เจริญ. พวกพราหมณ์ควรบอกมนต์ให้เขาหรือไม่. ควรบอกให้ พระโคตมผู้เจริญ. เขาควรถูกห้ามในหญิงทั้งหลายหรือไม่. เขาไม่ควรถูกห้ามเลย พระโคตมผู้เจริญ. คุณก่อนอัมพัญญะ กษัตริย์ยอมถึงความเป็นผู้เลวอย่างยิ่ง เพราะเหตุที่ถูกกษัตริย์ด้วยกันปลงพระเกศา มอมด้วยเถา แล้วเนรเทศเสียจากแคว้นแคว้นหรือจากเมือง คุณก่อนอัมพัญญะ แม้ในเมื่อ กษัตริย์ถึงความเป็นคนเลวอย่างยิ่งเช่นนี้ พวก กษัตริย์ก็ยังประเสริฐ พวกพราหมณ์เลว ด้วยประการฉะนี้.

สมจริงดังคาถาที่สนังกุมารพรหมได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า

(๑๕๙) กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ในหมู่มนุษย์

รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์.

(๑๖๐) คุณก่อนอัมพัญญะ ก็คานานี้สนังกุมารพรหมขับถูกไม่ผิด กล่าวไว้ถูกไม่ผิด ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ใช่ไม่ประกอบด้วย

ประโยชน์ เราเห็นด้วย คุณก่อนอัมพฤษฐะ ถึงเราก็ก้าวเช่นนี้ว่า

(๑๖๑) กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ในหมู่ชนผู้

รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์.

จบ ภาณวาร ที่ ๑

วิชาจรณสัมปทา

(๑๖๒) อัมพฤษฐมาณฑพทูลถามว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็
จรณะนั้นเป็นไฉน วิชานั้นเป็นไฉน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า
ก่อนอัมพฤษฐะ ในวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยม
เขาไม่พูดอ้างชาติ อ้างโคตร หรืออ้างมานะว่า ท่านควรแก่เรา หรือท่าน
ไม่ควรแก่เรา อาวาหมกคหรือวิวาหมกค หรืออวาหะและวิวาหมกค
มีในทีใด ในที่นั้นเขาจึงจะพูดอ้างชาติบ้าง อ้างโคตรบ้าง หรืออ้างมานะ
บ้างว่า ท่านควรแก่เรา หรือท่านไม่ควรแก่เรา ชนเหล่าใด ยังเกี่ยว
ข้องด้วยการอ้างชาติ ยังเกี่ยวข้องด้วยการอ้างโคตร ยังเกี่ยวข้องด้วยการ
อ้างมานะ หรือยังเกี่ยวข้องด้วยอวาหะและวิวาหมกค ชนเหล่านั้นชื่อว่า
ยังห่างไกลจากวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยม การทำให้
แจ้งซึ่งวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยม ย่อมมิได้ เพราะ
ละความเกี่ยวข้องด้วยการอ้างชาติ ความเกี่ยวข้องด้วยการอ้างโคตร ความ
เกี่ยวข้องด้วยการอ้างมานะ และความเกี่ยวข้องด้วยอวาหะและวิวาหมกค.

(๑๖๓) ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ จรณะนั้นเป็นไฉน วิชานั้น

เป็นไหนเล่า. คุณก่อนอัมพัฏฐะ พระตถาคตเสด็จอุบัติในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ (พึงดูพิสดารในสามัญญผลสูตร) ฯลฯ คุณก่อนอัมพัฏฐะ ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้แล ฯลฯ เข้าถึงฌานที่ ๑ อยู่ แม่นี้เป็นจรณะของภิกษุนั้น ฯลฯ เพราะระงับวิตกวิจารณ์เสียได้ เข้าถึงฌานที่ ๒ ฌานที่ ๓ ฌานที่ ๔ อยู่. แม่นี้เป็นจรณะของภิกษุนั้น. คุณก่อนอัมพัฏฐะ แม่นี้แลคือจรณะ เธอยอมนำไปอย่างยิ่ง น้อมไปอย่างยิ่งซึ่งจิต เพื่อญาณทัสสนะ. แม่นี้เป็นวิชาของภิกษุนั้น ฯลฯ เธอยอมรับว่า อย่างอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกไม่มี. แม่นี้เป็นวิชาของภิกษุนั้น. คุณก่อนอัมพัฏฐะ นี้แลคือวิชา คุณก่อนอัมพัฏฐะ ภิกษุนี้เรียกว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยจรณะบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะบ้าง. คุณก่อนอัมพัฏฐะ ก็วิชาสมบัติ จรณสมบัติ เหล่าอื่นที่ดียิ่งกว่า หรือประณีตกว่า วิชาสมบัติ จรณสมบัตินี้ไม่มี.

คุณก่อนอัมพัฏฐะ วิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยมนี้แล มีทางเสื่อมอยู่ ๔ ประการ. ๔ ประการเป็นไหน.

๑. คุณก่อนอัมพัฏฐะ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เมื่อไม่บรรลुวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยมนี้ หาบบริหารคาบสเข้าไปสู่ราวป่าด้วยตั้งใจว่า จักบริโภคน้ำที่ห่อ. สมณพราหมณ์นั้นต้องเป็นคนบ่าเรอท่านที่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะโดยแท้ นี่เป็นทางเสื่อมข้อที่ ๑.

(๑๖๔) ๒. คุณก่อนอัมพัฏฐะ อีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เมื่อไม่บรรลุวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยมนี้ ไม่สามารถจะหาผลน้ำที่ห่อบริโภคน้ำได้ ถือเสียมและตะกร้าเข้าไป

สูรราวป่าด้วยตั้งใจว่า จักบริโภคเหง้าไม้ รากไม้ และผลไม้. สมณพราหมณ์
นั้นต้องเป็นคนบำเรอท่านที่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะโดยแท้ นี่เป็น
ทางเชื่อมต่อข้อที่ ๒.

(๑๖๕) ๓. คุณก่อนอัมพัฏฐะ อีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์
บางคนในโลกนี้ เมื่อไม่บรรลुวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณ
ยอดเยี่ยมนี้ ไม่สามารถจะหาผลไม้หล่นบริโภคได้ ไม่สามารถจะหาเหง้าไม้
รากไม้ และผลไม้บริโภคได้ จึงสร้างเรือนไฟไว้ใกล้บ้าน หรือนิคม แล้ว
บำเรอไฟอยู่. สมณพราหมณ์นั้นต้องเป็นคนบำเรอท่านที่ถึงพร้อมด้วย
วิชาสมบัติและจรณสมบัติโดยแท้ นี่เป็นทางเชื่อมต่อข้อที่ ๓.

(๑๖๖) ๔. คุณก่อนอัมพัฏฐะ อีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์
บางคนในโลกนี้ เมื่อไม่บรรลुวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณ
ยอดเยี่ยมนี้ ไม่สามารถจะหาผลไม้ที่หล่นบริโภคได้ ไม่สามารถจะหา
เหง้าไม้ รากไม้ และผลไม้บริโภคได้ และไม่สามารถจะบำเรอไฟได้
จึงสร้างเรือนมีประตู ๔ ด้านไว้ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง แล้วพำนักอยู่
ด้วยตั้งใจว่า ผู้ใดที่มาจากทิศทั้ง ๔ นี้ จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม
เราจักบูชาท่านผู้นั้นตามสติกำลัง. สมณพราหมณ์นั้นต้องเป็นคนบำเรอ
ท่านที่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะโดยแท้ นี่เป็นทางเชื่อมต่อข้อที่ ๔.

คุณก่อนอัมพัฏฐะ ทางเชื่อมแห่งวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็น
คุณยอดเยี่ยมนี้ มีอยู่ ๔ ประการ ดังนี้.

(๑๖๗) คุณก่อนอัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอ
กับอาจารย์ย่อมปรากฏในวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยม
นี้บ้างหรือไม่ ข้อนี้นี้ไม่มีเลย พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้ากับอาจารย์เป็น

อะไร วิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยมเป็นอะไร ข้าพเจ้า
กับอาจารย์ยังห่างไกลจากวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยมนี้.
ดูก่อนอัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอกับอาจารย์เมื่อ
ไม่บรรลุวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยมนี้แหละ หา
บริหารดาบสเข้าไปสู่ราวป่าด้วยตั้งใจว่า จักบริโภคน้ำผลไม้ที่หล่นข้างหรือ
ไม่. ข้อนี้ไม่มีเลย พระโคตมผู้เจริญ

ดูก่อนอัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอกับอาจารย์
เมื่อไม่บรรลุวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยมนี้แหละ และ
ไม่สามารถจะหาผลไม้ที่หล่นบริโภคน้ำได้ จึงถือเสียมและตะกร้าเข้าไปสู่
ราวป่าด้วยตั้งใจว่า จักบริโภคน้ำผลไม้ รากไม้ และผลไม้ บ้างหรือไม่.
อันไม่มีเลย พระโคตมผู้เจริญ. ดูก่อนอัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อ
นั้นเป็นไฉน เธอกับอาจารย์เมื่อไม่บรรลุวิชาสมบัติและจรณสมบัติ
อันเป็นคุณยอดเยี่ยมนี้แหละ ไม่สามารถจะหาผลไม้ที่หล่นบริโภคน้ำได้ และ
ไม่สามารถจะหาเหง้าไม้ รากไม้ และผลไม้บริโภคน้ำได้ จึงสร้างเรือนไฟ
ไว้ใกล้ ๆ บ้านหรือนิคม แล้วนำเรอไฟอยู่ บ้างหรือไม่. ข้อนี้ไม่มีเลย
พระโคตมผู้เจริญ. ดูก่อนอัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
เธอกับอาจารย์เมื่อไม่บรรลุวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยม
นี้แหละ ไม่สามารถจะหาผลไม้ที่หล่นบริโภคน้ำได้ ไม่สามารถจะหาเหง้าไม้
รากไม้ และผลไม้บริโภคน้ำได้ และไม่สามารถจะนำเรอไฟได้ จึงสร้าง
เรือนไฟที่มีประตู ๔ ด้านไว้ที่หนทาง ๔ แพร่ง แล้วพำนักอยู่ ด้วยตั้งใจว่า
ผู้ใดที่มาจากทิศทั้ง ๔ นี้ จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เราจักบูชาท่าน
ผู้นั้นตามสติกำลัง บ้างหรือไม่. ข้อนี้ไม่มีเลย พระโคตมผู้เจริญ. ดูก่อน

อัมพัญญะ เชอกับอาจารย์เสื่อมจากวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณ
ยอดเยี่ยมนี้ด้วย และกลาดจากทางเสื่อมของวิชาสมบัติและจรณสมบัติ
อันเป็นคุณยอดเยี่ยม ประการนี้ด้วย.

(๑๖๘) คุณก่อนอัมพัญญะ ก็พราหมณ์โปกขรชาติอาจารย์ของ
เธอได้พูดว่า สมณะโล้นบางเหล่าเป็นอย่างคนรับใช้ เป็นพวกกัณโถคร
เกิดแต่บาทของพรหม ประโยชน์อะไรที่พวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรวิชาจะ
สนทนาคำด้วย ดังนี้. แม้แต่ทางเสื่อมตนก็ยังไม่ได้บำเพ็ญ. คุณอัมพัญญะ
ความผิดของพราหมณ์โปกขรชาติอาจารย์ของเธอนี้เพียงใด. ถึงพราหมณ์
โปกขรชาติกินเมืองที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทาน พระองค์ยังไม่
ทรงพระราชทานพระวโรกาสให้เข้าเฝ้าหน้าพระที่นั่ง เวลาจะทรงปรึกษา
ด้วย ก็ทรงปรึกษานอกพระวิสูตร คุณก่อนอัมพัญญะ ไฉนเล่าจึงไม่พระ
ราชทานการเข้าเฝ้าต่อหน้าพระที่นั่งแก่เขาผู้รับภิกษาที่ชอบธรรม ซึ่งพระ
ราชทานให้ คุณอัมพัญญะ ความผิดของพราหมณ์โปกขรชาติอาจารย์
ของเธอนี้เพียงใด.

(๑๖๙) คุณก่อนอัมพัญญะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงช้างพระที่นั่ง หรือรถพระที่นั่ง จะทรงปรึกษา
ราชกิจบางเรื่องกับมหาอำมาตย์ หรือพระราชวงศานุวงศ์ แล้วเสด็จไป
ประทับอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง จากที่นั่น ภายหลังคนชั้นศูทรหรือทาสของศูทร
พึงมา ณ ที่นั่นแล้วพูดอ้างว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสอย่างนี้ ๆ เพียง
เขาพูดได้เหมือนพระราชดำรัส หรือปรึกษาได้เหมือนพระราชาทรงปรึกษา
จะจัดว่าเป็นพระราชา หรือราชมหาอำมาตย์ได้หรือไม่.

ข้อนี้เป็นไม่ได้ พระโคตมผู้เจริญ.

ฤๅษีบูรพาจารย์ของพราหมณ์

ดูก่อนอัมพัฏฐะ เธอก็เช่นนั้นเหมือนกัน บรรดาฤๅษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือ ฤๅษีอัญญกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามเทวะ ฤๅษีเวสสามิตร ฤๅษีมัตถกิ ฤๅษีอังคีรส ฤๅษีภารทวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ ฤๅษีภุ ซึ่งเป็นผู้ผูกมนต์ บอคมนต์ ในปัจจุบันนี้ พวกพราหมณ์จับตาม กล่าวตาม ซึ่งบทมนต์ของแก่นี้ที่ท่านจับแล้ว บอกแล้ว รวบรวมไว้แล้ว กล่าวได้ถูกต้อง บอกได้ถูกต้อง ตามที่ท่านกล่าวไว้ บอกไว้ เพียงคิดว่า เราก็บออาจารย์เรียนมนต์ของท่านเหล่านั้น เธอจักเป็นฤๅษีหรือปฏิบัติเพื่อเป็นฤๅษีได้ ดังนี้ นั่นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูก่อนอัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอได้ฟังพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นอาจารย์ และเป็นปาจารย์ เล่ากันมาว่าอย่างไร บรรดาฤๅษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือ ฤๅษีอัญญกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามเทวะ ฤๅษีเวสสามิตร ฤๅษีมัตถกิ ฤๅษีอังคีรส ฤๅษีภารทวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ ฤๅษีภุ ซึ่งเป็นผู้ผูกมนต์ บอคมนต์ ในปัจจุบันนี้ พวกพราหมณ์จับตาม กล่าวตาม ซึ่งบทมนต์ของแก่นี้ที่ท่านจับแล้ว บอกแล้ว รวบรวมไว้แล้ว กล่าวได้ถูกต้อง บอกได้ถูกต้องตามที่กล่าวไว้ บอกไว้ ฤๅษีเหล่านั้นอาบน้ำทาตัวเรียบร้อย แต่งผม แต่งหวด สวมพวงดอกไม้และเครื่องอาภรณ์ นุ่งผ้าขาว อิมเอบพรั่งพร้อม บำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ เหมือนเธอกับอาจารย์ในบัดนี้หรือไม่.

ไม่เหมือน พระโคตมผู้เจริญ ฯ ล ฯ

คุณก่อนอัมพัฏฐะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ฤๅมิเหล่านั้น
บริโศกข้าวสารีที่เก็บกากแล้ว มีแกงและกับหลายอย่าง เหมือนเธอกับ
อาจารย์ในบัดนี้ หรือไม.

ไม่เหมือน พระโคตมผู้เจริญ ฯ ล ฯ.

คุณก่อนอัมพัฏฐะ... ฤๅมิเหล่านั้นบำเรออยู่ด้วยเหล่านารีผู้มีผ้าโพก
และมีร่างกระชดกระช้อย เหมือนเธอกับอาจารย์ในบัดนี้หรือไม.

ไม่เหมือน พระโคตมผู้เจริญ ฯ ล ฯ.

คุณก่อนอัมพัฏฐะ... ฤๅมิเหล่านั้นใช้รถเทียมลาหางตัดตกแต่ง
แล้ว เอาปลุก้ามยาวทึมแทงสัตว์พาหนะขับจีไป เหมือนเธอกับอาจารย์
ในบัดนี้หรือไม.

ไม่เหมือน พระโคตมผู้เจริญ ฯ ล ฯ.

คุณก่อนอัมพัฏฐะ... ฤๅมิเหล่านั้นใช้บุรุษขัดกระบี่ ให้รักษาเชิงเทิน
แห่งนครที่มีคูล้อมรอบ ลงลิ้ม เหมือนเธอกับอาจารย์ในบัดนี้ หรือไม.

ไม่เหมือน พระโคตมผู้เจริญ ฯ ล ฯ.

คุณก่อนอัมพัฏฐะ เธอกับอาจารย์มิได้เป็นฤๅมิเลย ทั้งมิได้ปฏิบัติ
เพื่อเป็นฤๅมิ ด้วยประการฉะนี้แล คุณก่อนอัมพัฏฐะ ผู้ใดมีความ
เคลือบแคลง สงสัยในเรา ผู้นั้นจงถามเราด้วยปัญหา เราจักชำระให้ด้วย
การพยากรณ์.

(๑๓๐) ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากพระวิหาร
จงกรมแล้ว. แม้อัมพัฏฐมาณพก็ออกจากพระวิหารเดินจงกรม ขณะที่
อัมพัฏฐมาณพเดินจงกรมตามพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่นั้น ได้พิจารณา
มหาปริสติกษณะ ๓๒ ประการ ในพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็

ได้เห็นมหาปริสลักษณะ ๓๒ ประการ โดยมาก เว้นอยู่ ๒ ประการ คือ พระคุษะเร็นอยู่ในฝัก ๑ พระชีวหาใหญ่ ๑ จึงยังเคลือบแคลงสงสัย ไม่เชื่อไม่เลื่อมใสอยู่.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า อัมพัฏฐมาณพนี้เห็นมหาปริสลักษณะ ๓๒ ประการของเรา โดยมาก เว้นอยู่ ๒ ประการ คือ คุษะเร็นอยู่ในฝัก ๑ ชิวหาใหญ่ ๑ ยังเคลือบแคลงสงสัย ไม่เชื่อไม่เลื่อมใสอยู่. ทันใดนั้นจึงทรงบันดาลอิทธาภิสังขารให้อัมพัฏฐมาณพได้เห็นพระคุษะเร็นอยู่ในฝัก และทรงแลบพระชีวหาสอดเข้าช่องพระกรรณทั้ง ๒ กลับไปกลับมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้ง ๒ กลับไปกลับมา แผล่ปิดจนมิคณทลพระนลาต.

(๑๗๑) ครั้งนั้น อัมพัฏฐมาณพคิดว่า พระสมณโคดมประกอบด้วยมหาปริสลักษณะ ๓๒ ประการ บริบูรณ์ ไม่บกพร่อง ดังนี้แล. เขาจึงได้ทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอทูลลาไป ณ บัดนี้ ข้าพเจ้ามีกิจมาก มีธุระมาก.

ดูก่อนอัมพัฏฐะ เธอจงสำคัญกาลอันควรบัดนี้. แล้วอัมพัฏฐมาณพก็ขึ้นรถเทียมลากลับไป.

โปกขรสาติพราหมณ์

(๑๗๒) สมัยนั้นพราหมณ์โปกขรสาติลุกออกมานั่งคอยรับอัมพัฏฐมาณพอยู่ ณ อาศรมของตน พร้อมด้วยพราหมณ์หมู่ใหญ่. ฝ่ายอัมพัฏฐมาณพขับรถไปอาศรมของตน จนสุดทางที่รถไปได้แล้ว ลงเดินเข้าไปหาพราหมณ์โปกขรสาติ ให้อุ้มแล้วนั่งอยู่ที่ควรข้างหนึ่ง.

พราหมณ์ไปกขรสาติถามว่า พ่ออัมพัฏฐะ พ่อได้เห็นพระโคตมผู้เจริญ พระองค์นั้นแล้วหรือ. ได้เห็นแล้ว ท่าน.

ก็เกียรติศัพท์ของท่านพระโคตมพระองค์นั้นที่ขจรไป จริงตามนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นหรือ ท่านพระโคตมพระองค์นั้นทรงคุณเช่นนั้นจริง ไม่เป็นอย่างอื่นหรือ. เกียรติศัพท์ของท่านพระโคตมพระองค์นั้นที่ขจรไป จริงตามนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นเลย ท่านพระโคตมพระองค์นั้นทรงคุณเช่นนั้นจริง ไม่เป็นอย่างอื่นเลย และประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ บริบูรณ์ ไม่บกพร่อง. พ่อได้สนทนาปราศรัยอะไรด้วยหรือไม่. ได้สนทนาปราศรัยด้วยทีเดียว. พ่อได้สนทนาปราศรัยอย่างไรบ้าง ท่านใด นั้นอัมพัฏฐมาณพได้เล่าเรื่องเท่าที่ตนได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้าให้พราหมณ์ไปกขรสาติทราบทุกประการ.

(๑๑๓) เมื่ออัมพัฏฐมาณพกล่าวอย่างนี้ พราหมณ์ไปกขรสาติ ได้กล่าวว่า พุทโธเอ๋ย พ่อบัณฑิตของเรา พุทโธเอ๋ย พ่อพหูสูตของเรา พุทโธเอ๋ย พ่อทรงไตรวิชาของเรา ได้ยินว่า คนเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จะพึงเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกเสีย เพราะท่านผู้ประพฤติประโยชน์เช่นนี้ เข้าได้พุทฺธกระทบกระเทียบพระโคตมอย่างนี้ ๆ แต่พระโคตมกลับตรัสยกเอาพวกเราขึ้นเป็นตัวเปรียบเทียบอย่างนี้ ๆ พุทโธเอ๋ย พ่อบัณฑิตของเรา พุทโธเอ๋ย พ่อพหูสูตของเรา พุทโธเอ๋ย พ่อทรงไตรวิชาของเรา ได้ยินว่า คนเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จะพึงเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกเสีย เพราะท่านผู้ประพฤติประโยชน์เช่นนี้. พราหมณ์ไปกขรสาติ โกรธ ชัดใจ เอาเท้าปัดอัมพัฏฐมาณพให้ล้มลง แล้วใคร่จะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสียเองในขณะนั้นทีเดียว. พวก

พราหมณ์เหล่านั้นได้พูดห้ามว่า ท่าน วันนี้เกินเวลาที่จะไปเฝ้าพระสมณโคดมเสียแล้ว พรุ่งนี้ค่อยไปเฝ้าพระองค์เถิด.

(๑๗๔) ครั้งนั้น พราหมณ์ไปกขรชาติจัดแจงของเคี้ยวของมัน อย่างประณีตในนิเวศน์ของตนแล้วเอาใส่รถ เมื่อคบบเพลิงยังตามอยู่ได้ออกจากอุกกัฏฐนคร ขับรถตรงไปยังราวป่าอิจฉานังกลวัน ครั้นไปสุดทางรถลงเดินเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อัมพัฏฐมาณพศิษย์ของข้าพระองค์ได้มาที่นี่หรือ. ได้มา พราหมณ์. พระองค์ได้สนทนาปราศรัยอะไร ๆ กับเขาหรือไม่. ได้สนทนา พราหมณ์. พระองค์ได้สนทนาปราศรัยกับเขาอย่างไร.

ทันใดนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเล่าเรื่องที่พระองค์ได้สนทนาปราศรัยกับอัมพัฏฐมาณพให้พราหมณ์ไปกขรชาติ ทราบทุกประการ.

(๑๗๕) เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเช่นนี้แล้ว พราหมณ์ไปกขรชาติได้ทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อัมพัฏฐมาณพเป็นคนโง่ ได้โปรดยกโทษให้เขาด้วยเถิด. ขออัมพัฏฐมาณพจงมีความสุขเถิด พราหมณ์. ครั้งนั้น พราหมณ์ไปกขรชาติได้พิจารณาคумหาปุริสลักขณะ ๓๒ ประการ ในพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้เห็นมหาปุริสลักขณะ ๓๒ ประการ โดยมาก เว้นอยู่ ๒ ประการ คือ พระคุษะเร็นอยู่ในฝัก ๑ พระชีวาใหญ่ ๑ จึงยังเคลือบแคลงสงสัยอยู่ ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใสอยู่. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า พราหมณ์ไปกขรชาตินี้เห็นมหาปุริสลักขณะ ๓๒ ประการของเรา โดยมาก เว้นอยู่ ๒ ประการ คือ

คุยกะเร็นอยู่ในฝัก ๑ ชิวหาใหญ่ ๑ จึงยังเคลือบแคลงสงสัย ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใสอยู่.

ทันใดนั้น จึงทรงบันดาลอิทธิภิกษุสังขารให้พราหมณ์ไปกขรชาติ ได้เห็นพระคุยกะเร็นอยู่ในฝัก และทรงแลบพระชีวหาสอดเข้าช่องพระกรรณทั้ง ๒ กลับไปกลับมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้ง ๒ กลับไปกลับมา แผล่ปิดจนมิดมณฑลพระนลาต. พราหมณ์ไปกขรชาติคิดว่า พระสมณโคดม ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ บริบูรณ์ ไม่บกพร่อง ดังนี้ แล้วทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพระโคดมผู้เจริญ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์จงรับภัตตาหารในวันนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์ ด้วยพระอาการนิ่งอยู่ พราหมณ์ไปกขรชาติทราบ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว จึงทูลภักตกาว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว.

(๑๗๖) ครั้งนั้น เวลาเช้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรจีวรเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของพราหมณ์ไปกขรชาติ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวาย. พราหมณ์ไปกขรชาติ ได้อังคาสพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงอิมหน้าเพียงพอด้วยของเขียวของฉันทันประณีต ด้วยมือของตน และพวกมาณพก็ได้อังคาสพระภิกษุสงฆ์ ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จ วางพระหัตถ์จากบาตรแล้ว พราหมณ์ไปกขรชาติถือเอาอาสนะต่ำ นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอนุบุพพิคาแก่พราหมณ์ไปกขรชาติ คือประกาศทานกถา ศีลกถา สัจจกถา โทษของกามที่ต่ำช้า เสรีหมอง และอานิสงส์ในการออกจากกาม. เมื่อทรงทราบว่า พราหมณ์ไปกขรชาติ

มีจิตคดโกง มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิเวศน์ มีจิตสูง มีจิตผ่องใสแล้ว
จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วย
พระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โปรคพราหมณ์โปกขรชาติ
ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่
พราหมณ์โปกขรชาติว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ ที่นั้นนั้นแล เหมือนผ้าที่สะอาด
ปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมด้วยดี ฉะนั้น.

พราหมณ์โปกขรชาติแสดงตนเป็นอุบาสก

(๑๗๗) ลำดับนั้น พราหมณ์โปกขรชาติ เห็นธรรม ถึงธรรม
รู้แจ้งธรรม หยั่งทราบธรรม ข้ามความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง
ถึงความแก่ล้าแล้ว ไม่ต้องเชื่อถือผู้อื่นในสัตตศาสนา ได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์
แจ่มแจ้งนัก ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรม
โดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่
คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด ด้วยคิดว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูป ดังนี้
ฉันใด พระโคตมผู้เจริญทรงประกาศพระธรรมโดยอเนกปริยายฉันนั้น
เหมือนกัน ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้พร้อมทั้งบุตรและภริยา
บริษัทและอำมาตย์ ขอลงใจพระองค์ พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์
เป็นสรณะ ขอพระสมณโคตมผู้เจริญจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก
ผู้ถึงสรณะอย่างมอภายถวายเป็นชีวิต ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป และขอพระองค์
จงเสด็จเข้าไปสู่สกุลโปกขรชาติ เหมือนเข้าไปสู่สกุลแห่งอุบาสกอื่น ๆ

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 524

ในนครอุกกัฏฐะ เหล่ามาณพมาณวิกาในสกุลโปกขรธาตินั้น จักให้
จักถูกรับ จักถวายอาสนะ หรือน้ำ จักล้อมใสในพระองค์ ชื่อนั้น
จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่มาณพมาณวิกาเหล่านั้นสิ้นกาล
นาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณ่อนพราหมณ์ ท่านกล่าวชอบ
ดังนี้แล.

จบ อัมพพัฏฐสูตร ที่ ๓

อรรถกถาอัมพภูตสูตร

เอวมุเม สุตฺ ๑ เป ๑ โกสเสสุ อมฺพภูตฺตตฺ

ในอัมพภูตสูตรนั้น มีการพรรณนาตามลำดับบท ดังต่อไปนี้

บทว่า ในโกศลชนบท คือ ชนบทอันเป็นนิवासถานของพระราชกุมารชาวชนบททั้งหลาย ผู้มีนามว่าโกศล แม้จะเป็นชนบทเดียวท่านก็เรียกว่า โกสลา (เป็นพหูพจน์) เพราะศัพท์เสริมเข้ามา ในชนบทชื่อโกศลนั้น.

ก็พระโบราณาจารย์ท่านกล่าวไว้ว่า ในกาลก่อนพระราชาทรงสดับว่า พระราชกุมารนามว่า มหาปนาทะ ผู้ได้ดูการละเล่นมีละครต่าง ๆ เป็นต้น ก็ไม่ทำอาการแม้สักว่ายิ้มแย้มเลย จึงได้ทรงมีรับสั่งว่า ผู้ใดทำให้บุตรของเราหัวเราะได้ เราจะประดับประดาเขาผู้นั้นด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง. ตั้งแต่นั้นมา เมื่อเหล่ามหาชนต่างทอดทิ้งแม่คันทไถมาร่วมประชุมกัน พวกมนุษย์ทั้งหลายถึงจะแสดงการละเล่นต่าง ๆ กันสิ้นเวลานานกว่า ๗ ปี ก็มิสามารถจะให้พระราชกุมารนั้นทรงพระสรวลได้. ที่นั่นท้าวสักกเทวราช จึงทรงส่งพวกละครมาแสดงบ้าง. พระองค์ทรงแสดงละครอันเป็นทิพย์ จึงทรงทำให้พระราชกุมารทรงพระสรวลได้. ต่อมาพวกมนุษย์เหล่านั้นต่างก็แยกย้ายกันกลับ บ่ายหน้าไปยังบ้านที่อาศัยของตน ๆ. พวกเขาเจอมิตรและสหายเป็นต้นสวนทางมา เมื่อจะทำปฏิสันถาร (ทักทายปราศรัย) กัน ต่างก็พูดกันว่า กิณฺจโภ กุสฺลํ กิณฺจโภ กุสฺลํ (ท่าน

ผู้เจริญ มีอะไรดีบ้างไหม ท่านผู้เจริญ มีอะไรดีบ้างไหม) เพราะฉะนั้น เขตแคว้นนั้นท่านจึงเรียกชื่อว่า โกลส เพราะยึดเอาคำว่า กุสล กุสล นั้น.

บทว่า **เสด็จจาริกไป** คือเสด็จเดินทางไกล. ธรรมเนียมการเสด็จจาริกของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** มี ๒ อย่างคือ เสด็จจาริกอย่างรีบด่วน ๑ เสด็จจาริกอย่างไม่รีบด่วน ๑. ใน ๒ อย่างนั้น การที่พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นบุคคลที่ควรให้ตรัสรู้ได้แม้ในที่ไกล ก็จะเสด็จไปโดยเร็วเพื่อประโยชน์แก่การตรัสรู้ของเขา ชื่อว่าเสด็จจาริกอย่างรีบด่วน. พึงเห็นเช่นในการเสด็จไปต้อนรับ**พระมหากัสสปะ** เป็นต้น.

แท้จริง **พระผู้มีพระภาคเจ้า** เมื่อจะทรงกระทำการต้อนรับ**พระมหากัสสปะ** ได้เสด็จไปตลอดทาง ๓ คาพยุดโดยครู่เดียว เพื่อประโยชน์แก่**อภวกยัณห์** ได้เสด็จไปตลอดทาง ๓๐ โยชน์ เพื่อประโยชน์แก่**พระอังคฺลิมาล**ก็เท่ากัน แต่สำหรับ**ปุกกุสาติ** ได้เสด็จไปตลอดทาง ๔๕ โยชน์ **พระมหากัปปิณะ** ๑๒๐ โยชน์ เพื่อประโยชน์แก่**พระชนิยะ** ๗๐๐ โยชน์. สำหรับ**ติสสสามเณร**ผู้เป็นสัททวิหาริกของ**พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร**ผู้ชอบอยู่แต่ในป่า ได้เสด็จไปตลอดทาง ๑๒๐ โยชน์ กับอีก ๓ คาพยุด.

ได้ยินว่า วันหนึ่งพระเถระกราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะไปยังสำนักของ**ติสสสามเณร**. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า แม้เราก็จักไป แล้วตรัสเรียกท่าน**พระอานนท์**มา ด้วยทรงรับสั่งว่า **อานนท์** เธอจงบอกแก่ภิกษุผู้สำเร็จอภิญญา ๖ มี ๒๐,๐๐๐ รูปว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จักเสด็จไปยังสำนัก**ติสสสามเณร**ผู้ชอบอยู่แต่ในป่า. ต่อมาในวันที่ ๒ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** มีพระขีณาสพ

๒๐,๐๐๐ รูปเป็นบริวาร ทรงเหาะขึ้นไปในอากาศ เสด็จลงที่ประตูโจกรมของสามเณรนั้น ในที่สุดทางได้ ๑๒๐ โยชน์ ทรงห่มผ้าจีวรแล้ว. พวกมนุษย์เมื่อเดินทางไปทำงานกันเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่างพูดกันว่า พระบรมศาสดาเสด็จมาแล้ว พวกเราอย่าไปทำงานกันเลย ต่างพากันปลุกเอาสนะถวายข้าวยาจกแล้ว เมื่อจะกระทำบาปวัตร จึงถามพวกภิกษุหนุ่มว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จไปที่ไหน. คุณก่อนอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าจะไม่เสด็จไป ณ ที่อื่นเสด็จมาก็เพื่อทรงต้องการจะทอดพระเนตรตีสสามเณร ในที่นี้แหละ. พวกมนุษย์เหล่านั้นต่างพากันคือคดีใจว่า ได้ยินว่า พระบรมศาสดาเสด็จมาก็เพื่อทรงต้องการจะทอดพระเนตรพระเถระผู้สนิทสนมกับตระกูลของพวกเรา พระเถระของพวกเรามีใช้คนเล็กน้อยเลย.

ต่อมาในเวลาเสร็จกัตกิจของพระผู้มีพระภาคเจ้า สามเณรเที่ยวไปบิณฑบาตในบ้านมาแล้วจึงถามว่า คุณก่อนอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายภิกษุสงฆ์มากมาย ที่นั่น พวกเขาจึงบอกแก่สามเณรว่า พระบรมศาสดาเสด็จมาขอรับ. สามเณรจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลถามโดยเอื้อเฟื้อด้วยอาหารบิณฑบาต พระบรมศาสดาทรงจับบาตรของสามเณรนั้นด้วยพระหัตถ์แล้วตรัสว่า ตีสสะ อาหารบิณฑบาตพอแล้ว เราทำกัตกิจเสร็จแล้ว. ลำดับนั้น สามเณรจึงถามโดยเอื้อเฟื้อเพื่อกะอุปัชฌาย์แล้วจึงไปนั่งบนอาสนะที่ถึงแก่ตน ทำกัตกิจ (ฉัน). ต่อมาในเวลาสามเณรนั้นฉันเสร็จแล้ว พระบรมศาสดาตรัสมงคลแล้ว เสด็จออกไปประทับยืนที่ประตูบ้าน ตรัสถามว่า ตีสสะ ทางไปสู่ที่อยู่ของเชื้อสายไหน ทางนี้ พระ ๑. ฉบับพม่าเป็น ปาตราชกตต์ แปลว่า อาหารเช้า.

เจ้าข้า สามเณรกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อสามเณรกราบทูลชี้ทาง
ถวายแล้ว จึงตรัสว่า ทิสสะ เธอจงไปข้างหน้า.

ดังได้สดับมา พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้จะทรงเป็นผู้ชี้ทางให้แก่โลก
พร้อมทั้งเทวโลกก็ตาม ได้ทรงทำให้สามเณรนั้นเป็นผู้ชี้ทางให้ในเส้นทาง
เพียง ๓ คาพยุดเท่านั้น ด้วยทรงตั้งพระทัยว่า เราจักได้เห็นสามเณร สามเณร
นั้น ไปสู่ที่อันเป็นที่อยู่ของตน แล้วได้กระทำวัตรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามสามเณรนั้นว่า ทิสสะ ที่ไหน
เป็นที่จงกรมของเธอ จึงเสด็จไปที่นั่น ประทับนั่งบนก้อนหินที่นั้งของ
สามเณรแล้วตรัสถามว่า ทิสสะ ในที่นี้เธออยู่เป็นสุขหรือสามเณรนั้นกราบ
ทูลว่า เป็นสุข พระเจ้าข้า เมื่อข้าพระองค์อยู่ในที่นี้ ได้ยินเสียงร้องของพวก
สัตว์จำพวกราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง กวาง และนกยูง เป็นต้น ความ
สำคัญหมายว่า เป็นป่าก็เกิดขึ้น พระองค์อยู่เป็นสุขด้วยความสำคัญ
หมายนั้น. ที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะสามเณรนั้นว่า ทิสสะ เธอ
จงเสด็จสงฆ์ให้ประชุมกัน เราจักให้พุทธานุภาพแก่เธอ เมื่อภิกษุสงฆ์
ประชุมกันแล้วทรงประทานอุปสมบทให้ แล้วได้เสด็จไปยังที่ประทับอยู่
ของพระองค์ทีเดียว นี้ชื่อว่าการเสด็จจาริกอย่างรีบด่วน.

ก็การที่พระองค์เมื่อจะทรงอนุเคราะห์สัตว์โลก เสด็จไปด้วยเสด็จ
ทรงบิณฑบาตตามลำดับบ้านและนิคมทุกวัน โยชน์ ๑ บ้าง ๒ โยชน์บ้าง
นี้จัดเป็นการเสด็จจาริกไม่รีบด่วน. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะเสด็จจาริก
นี้ก็จะเสด็จในมณฑลใดมณฑลหนึ่ง บรรดา ๓ มณฑลเหล่านี้ คือ มณฑล
ใหญ่ มณฑลกลาง มณฑลเล็ก. ในบรรดา ๓ มณฑลนั้น มณฑลใหญ่มี
กำหนด ๕๐๐ โยชน์ มณฑลกลางมีกำหนด ๖๐๐ โยชน์ มณฑลเล็กมี

กำหนด ๑๐๐ โยชน์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระประสงค์จะเสด็จจาริกในมณฑลใหญ่ พระองค์ทรงปวารณาในวันมหาปวารณาแล้ว ในวันแรม ๑ ค่ำ จะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จออกไป ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ก็จะเกิดการแตกตื้นกันเป็นการใหญ่. คนผู้มาถึงก่อน ๆ จึงจะได้นิมนต์บรรดามณฑลทั้ง ๒ นอกจากนี้ สักการะก็จะมารวมลงเฉพาะในมณฑลชานัน. **พระผู้มีพระภาคเจ้า** เมื่อเสด็จประทับอยู่ในหมู่บ้านและอำเภอนั้น ๆ ลึน ๑ - ๒ วัน ทรงอนุเคราะห์มหาชนด้วยการทรงรับอามิสทาน และเจริญกุศลอันเป็นส่วนพื้นวิภูฏสงสารแก่เขา ด้วยทรงประทานธรรม ทรงให้การจาริกเสร็จสิ้นไปโดย ๕ เดือน.

แต่ถ้าภายในพรรษา สันตะและวิปัสสนากรรมฐานของภิกษุทั้งหลาย ยังอ่อนอยู่ พระองค์ก็จะไม่ทรงปวารณาในวันมหาปวารณา ทรงประทานเลื่อนวันปวารณาไป ทรงปวารณาในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ต่อถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือนอ้าย จึงพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นบริวารเสด็จออกไปในมณฑลขนาดกลาง พระองค์มีพระประสงค์จะเสด็จจาริกไปในมณฑลขนาดกลางด้วยเหตุอย่างอื่นก็มีบ้าง แต่จะเสด็จประทับอยู่ตลอด ๔ เดือนเท่านั้น แล้วก็จะเสด็จออกไปตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ. บรรดามณฑลทั้ง ๒ นอกนี้ สักการะก็จะมารวมลงเฉพาะในมณฑลขนาดกลางเท่านั้น. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงอนุเคราะห์สัตว์โลกโดยนัยก่อนนั้นแหละ ทรงให้การจาริกเสร็จสิ้นไปโดย ๘ เดือน.

แต่ถ้าเมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แม้จะทรงจำพรรษาตลอด ๔ เดือนแล้วก็ตาม เวไนยสัตว์ยังมีอินทรีย์ไม่แก่กล้า พระองค์ก็จะทรงรอกอยให้พวก

เขามีอินทรีย์แก่กล้าก่อน จะเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้นนั้นแหละ อีกเดือน
๑ บ้าง ๒-๓-๔ เดือนบ้าง แล้วจึงจะเสด็จออกไปพร้อมกับภิกษุสงฆ์
หมู่ใหญ่เป็นบริวาร. โดยทำนองดังที่กล่าวแล้วนั้นแหละ บรรดามณฑล
ทั้ง ๒ นอกนี้ สักการะก็จะมารวมลงเฉพาะในมณฑลขนาดเล็กเท่านั้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงอนุเคราะห์สัตว์โลกตามทำนองข้างต้นนั้น
แหละจะทรงให้การจาริกเสร็จสิ้นไปโดย ๗ เดือนบ้าง ๖ เดือนบ้าง ๕ เดือน
บ้าง ๔ เดือนบ้าง.

ดังกล่าวมานี้ ในบรรดามณฑลทั้ง ๓ เหล่านี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**
เมื่อจะเสด็จจาริกไปในมณฑลใดมณฑลหนึ่ง จะเสด็จไปเพราะเหตุแห่ง
ลาภผลมีจิ๋วเป็นต้นก็หาไม่. แต่โดยที่แท้พระองค์เสด็จจาริกไปก็เพราะ
ความเอ็นดูสัตว์โลก ด้วยทรงดำริอย่างนี้ว่า ชนเหล่าใดที่เป็นคนเข็ญใจ
ยังโง่เขลา เป็นคนแก่ และคนเจ็บป่วย เมื่อไรคนเหล่านั้นจักมาเห็น
ตลาคตได้ แต่เมื่อเราเที่ยวจาริกไป มหาชนจักได้เห็นตลาคต บรรดาเขา
เหล่านั้น บางพวกจักกระทำจิตใจให้เลื่อมใสได้ บางพวกจักบูชาด้วย
เครื่องบูชามีพวงดอกไม้เป็นต้น บางพวกจักถวายภัตตาหารสักทัพพีหนึ่ง
บางพวกจักละความเห็นผิด กลายเป็นผู้มีความเห็นถูก ข้อนั้นจักเป็นไป
เพื่อประโยชน์และความสุขแก่พวกเขาตลอดกาลนาน.

อีกประการหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคพระพุทธรเจ้า**ทั้งหลายจะเสด็จ
จาริกไปด้วยเหตุ ๑ ประการคือ เพื่อประโยชน์ให้พระวรกายได้อยู่สบาย
ด้วยทรงเดินพักผ่อน ๑ เพื่อประโยชน์ที่จะรอเวลาเกิดเรื่องราว ๑ เพื่อ
ประโยชน์จะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย ๑ เพื่อประโยชน์จะให้
สัตว์ผู้ควรจะตรัสรู้ ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าแล้วในที่นั้น ๆ ได้ตรัสรู้ ๑. พระผู้

มีพระภาคพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะเสด็จจาริกไปด้วยเหตุ ๔ ประการเมื่อน่า
อื่นอีก ด้วยทรงดำริว่า สัตว์ทั้งหลายจักถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ จักถึง
พระธรรม จักถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ หรือว่าเราจักให้บริษัททั้ง ๔ เอบอ้อม
ด้วยการฟังธรรมเป็นการใหญ่. พระผู้มีพระภาคพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะ
เสด็จจาริกไปด้วยเหตุ ๕ ประการเมื่อน่าอื่นอีก ด้วยทรงดำริว่า สัตว์
ทั้งหลายจักงดเว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงบ้าง จากการถือเอาสิ่งของ
ที่เขามิได้ให้บ้าง จากการประพฤตินอกกามบ้าง จากการกล่าวเท็จบ้าง จาก
ที่ตั้งแห่งความประมาทคือนำมาอันได้แก่สุราและเมรัยบ้าง. พระผู้มี
พระภาคพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะเสด็จจาริกไปด้วยเหตุ ๘ ประการเมื่อน่า
อื่นอีก ด้วยทรงดำริว่า สัตว์ทั้งหลายจักกลับได้ปฐมฌานบ้าง ทุตติฌาน
บ้าง ตติยฌานบ้าง จตุตถฌานบ้าง อากาสนัญญาตนสมาบัติบ้าง วิญญา-
ณัญญาตนสมาบัติบ้าง อากิญจัญญาตนสมาบัติบ้าง เนวสัญญานาสัญญา-
ยตนสมาบัติบ้าง. พระผู้มีพระภาคพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะเสด็จจาริกไป
ด้วยเหตุ ๘ ประการเมื่อน่าอื่นอีก ด้วยทรงดำริว่า สัตว์ทั้งหลายจัก
บรรลุนิพพานด้วยมรรคบ้าง โสคาปัตติผลบ้าง สกทาคามิมรรคบ้าง สกทา-
คามิผลบ้าง อนาคามิมรรคบ้าง อนาคามิผลบ้าง อรหัตตมรรคบ้าง จัก
กระทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผลบ้าง. ดังกล่าวมานี้จัดเป็นการเสด็จจาริกไม่รีบ
ด่วน. ในที่นี้ท่านประสงค์เอาการเสด็จจาริกไม่รีบด่วน.

ก็การเสด็จจาริกไม่รีบด่วนนี้ มีอยู่ ๒ อย่าง คือ การเสด็จจาริก
ประจำ ๑ การเสด็จจาริกไม่ประจำ ๑. บรรดาจาริก ๒ อย่างนั้น การ
เสด็จไปตามลำดับบ้าน อำเภอ และจังหวัด จัดเป็นการเสด็จจาริกประจำ.
ส่วนการเสด็จไปเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ที่ควรจะให้ตรัสรู้ได้คนเดียวเท่านั้น

จัดเป็นการเสด็จจาริกไม่ประจำ. ในที่นี้ท่านมุ่งหมายเอาการเสด็จจาริกไม่ประจำนี้.

ได้ยินว่า ในกาลนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแผ่ข่ายคือพระญาณไปในหมื่นโลกธาตุ ในเวลาเสร็จสิ้นพุทธกิจตอนปัจฉิมยาม ทรงเล็งดูเหล่าสัตว์ผู้มีเผ่าพันธุ์ควรจะตรัสรู้ได้อยู่ พราหมณ์ชื่อ โปกขรชาติเข้าไปภายในพระศัพพัญญุตญาณ. ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงพิจารณาว่า พราหมณ์นี้มาปรากฏในข่ายคือญาณของเรา เขามีอุปนิสัยหรือไม่หนอ ก็ทรงทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยแห่งโศดาปัตติมรรคแล้ว ทรงดำริว่า พราหมณ์นี้เมื่อเราไปชนบทนั้น จักใช้ให้ศิษย์ชื่ออัมพัฏฐะไปเพื่อค้นหาคุณลักษณะ. เขาจะกล่าวได้ตอบกับเรา พุควาจาไม่สุภาพมีประการต่าง ๆ เราจักทรมานเขาทำให้หมดพยศ เขาก็จักบอกแก่อาจารย์ ที่นั่น อาจารย์ของเขาได้ฟังคำนั้นแล้ว ก็จักมาค้นหาคุณลักษณะของเรา เราจักแสดงธรรมแก่เขา พอเทศน์จบเขาก็จักดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล เทศนาจักมีผลดีแก่มหาชนดังนี้ จึงพร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูปเป็นบริวาร เสด็จพระดำเนินไปสู่ชนบทนั้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบทพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ขบวนใหญ่มีภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป.

บทว่า บ้านพราหมณ์ชื่ออิจฉานังคละตั้งอยู่โดยที่ใด คือ บ้านพราหมณ์ชื่ออิจฉานังคละควรจะไปได้โดยทิสากาคใด หรือว่า บ้านพราหมณ์ชื่ออิจฉานังคละตั้งอยู่ในประเทศใด. บาลีว่า อิจฉานงคัล ก็มี. บทว่า ตทวสริ แปลว่า เสด็จไปโดยทางนั้น หรือว่า เสด็จไปสู่ที่นั้น. อธิบายว่า เสด็จไปโดยทิสากาคนั้น หรือว่า เสด็จไปสู่ประเทศนั้น.

บทว่า ประทับอยู่รณป่าชฎชื่ออิจฉานังคละ ในบ้านพราหมณ์ชื่อ

อิจฉานังคละ ความว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นพระธรรมราชา** ทรงอาศัยบ้านพราหมณ์ชื่ออิจฉานังคละ ทรงตั้งค่ายคือศีล ทรงถือพระคทา คือสมาธิ ทรงยังศรคือพระสัพพัญญุตญาณให้เป็นไป เสด็จประทับอยู่ด้วยการประทับตามที่พระองค์ทรงพอพระทัยยิ่ง.

บทว่า **ก็โดยสมัยนั้นแล** คือ **พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับ** อยู่ ณ ที่นั้นโดยสมัยใด โดยสมัยนั้น. อธิบายว่า ในสมัยนั้น. บุคคลย่อมเรียนมนต์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพราหมณ์ อธิบายว่า ย่อมสาธยายมนต์. ก็คำนี้แหละเป็นคำเรียกพราหมณ์โดยกำเนิดในทางภาษา. แต่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ท่านเรียกว่าพราหมณ์ เพราะมีบาปอันลอยแล้ว คำว่า **โปกขรชาติ** นี้ เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น. ท่านเรียกชื่อว่า**โปกขรชาติ** เพราะเหตุไร. ได้ยินว่า ภายของพราหมณ์นั้นเป็นเช่นเดียวกับดอกบัวขาวงามประดุจเสาระเนียดเงินที่เขาปักไว้ในเทวนคร. ส่วนศิระษะของเขามีสีดำ ประดุจสำเร็จด้วยแก้วมรกต. แม้หนวดก็ปรากฏประหนึ่งบุษเมษสีดำในดวงจันทร์. ลูกตาทั้ง ๒ ข้างเป็นประดุจดอกบัวเขียว. จมูกกลมดีเกลี้ยงเกลา ประดุจทองคำเงิน. ฝ่ามือและฝ่าเท้า รวมทั้งช่องปาก งดงามประดุจลูบไล้ไว้ด้วยน้ำครั่ง. อัฒภาพของพราหมณ์จัดว่างามเลิศยิ่งนัก. ในที่ที่ไม่มีพระราชา สมควรจะตั้งพราหมณ์ผู้นี้เป็นพระราชาได้. พราหมณ์นี้เป็นคนประกอบด้วยสิริเช่นนี้. เพราะเหตุนี้ ชนทั้งหลายจึงเรียกเขาว่า **โปกขร-ชาติ** เพราะเป็นเหมือนดอกบัว.

ก็พราหมณ์นี้แม้ในกาลแห่ง**พระสัมมาสัมพุทธเจ้า**ทรงพระนามว่า **กัสสปะ** เรียนจบเวททั้ง ๓ ถวายทานแด่**พระทศพล**แล้ว ฟังธรรมเทศนา ไปเกิดในเทวโลก. ต่อจากนั้นเขาเมื่อจะมาสู่มนุษยโลก รังเกียจ

การอยู่ในท้องมารดา จึงไปเกิดในท้องดอกบัวหลวงในสระใหญ่ ช้างป่า
หิมพานต์. แต่ที่ไม่ไกลจากสระนั้น มีคาบสาศัยอยู่ในบรรณศาลา.
คาบสนั้นยืนอยู่บนฝั่งมองเห็นดอกบัวหลวงนั้น จึงคิดว่า ดอกบัวหลวง
ดอกนี้ใหญ่กว่าดอกบัวหลวงนอกนี้ เวลาที่มันบานแล้ว เราจึงจักเก็บมัน.
ดอกบัวหลวงนั้นแม้ตั้ง ๗ วันแล้วก็ยังไม่บาน. คาบสจึงคิดว่า เพราะ
เหตุใดหนอ ดอกบัวหลวงนี้แม้ตั้ง ๗ วันแล้วก็ยังไม่บาน เอาเถอะ เรา
จักเก็บมัน แล้วจึงลงไปเก็บ. ดอกบัวหลวงนั้น พอคาบสเด็ดขาดจากก้าน
เท่านั้นก็บานออก. ที่นั้น ในภายในดอกบัวนั้น เขาได้เห็นทารกมีผิวพรรณ
ขาว มีรูปร่างราวกับเงิน คุจสีผงทองมีวรรณะขาวเหลืองดังเกสรดอก
ประทุม. เขาจึงคิดว่าทารกนี้คงจักเป็นผู้มีบุญมาก เอาเถอะเราจะเลี้ยงดูเขา
จึงอุ้มไปยังบรรณศาลา เลี้ยงดู ตั้งแต่อายุได้ ๗ ขวบก็ให้เรียนเวททั้ง ๓.
ทารกเรียนจบเวททั้ง ๓ แล้ว เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด ได้เป็นยอด
พราหมณ์ในชมพูทวีป. ในเวลาต่อมาเขาได้แสดงศิลปปะแก่พระเจ้าโกศล.
ที่นั้น พระราชาทรงเลื่อมใสในศิลปปะของเขา จึงได้พระราชทานมหานคร
ชื่ออุกกัฏฐะ ให้เป็นพรหมไทย. เพราะเหตุนี้ ประชาชนทั้งหลายจึงเรียก
เขาว่า โปกขรชาติ เพราะเหตุที่เขานอนในดอกบัว.

บทว่า อยู่ครอบครอง นครชื่ออุกกัฏฐะ ความว่า เขาอยู่หรือว่า
อยู่ครอบครอง นครอันมีชื่อว่าอุกกัฏฐะ คือ เขาเป็นเจ้าของนครนั้น อยู่
ตามขอบเขตที่ชนจะพึงอยู่ได้ในนครนั้น. ได้ยินว่า ประชาชนวางโคมไฟ
ไว้แล้ว เมื่อโคมไฟลุกโผลงอยู่ จึงพากันยึดเอาที่ตั้งนครนั้น เพราะ
ฉะนั้น นครนั้นท่านจึงเรียกว่า อุกกัฏฐะ. บาลีว่า โกกัฏฐะ คัจฉิมิ
มีเนื้อความอย่างเดียวกัน . แต่ในที่นี้พึงทราบด้วยอำนาจอุปสัค ทำให้

ทุดิยาวิภัตติใช้แทนสัตตมวิภัตติได้. และในบทที่เหลือพึงทราบว่ คำนั้นไม่เป็นทุดิยาวิภัตติ. ลักษณะในที่นั้น พึงคั่นคว่าจากศัพทศาสตร์.

บทว่า หนาแน่นด้วยสัตว์ ความว่า หนาแน่น ได้แก่ ล้นเหลือด้วยสัตว์ทั้งหลาย มีชนมากมาย มีมนุษย์เกลื่อนกล่น และคับคั่งด้วยสัตว์หลายชนิด มีช้าง ม้า นกยูง และเนื้อทรายที่เขาเลี้ยงไว้เป็นต้น. ก็เพราะเหตุที่นครนี้ สมบูรณ์ด้วยหญ้าเป็นอาหารของช้างและม้า เป็นต้น และด้วยหญ้ามุงหลังคาบ้านที่เกิดเวียนรอบภายนอกนคร ทั้งสมบูรณ์ด้วยไม้ที่เป็นพินและไม้ที่ใช้ประกอบเป็นเครื่องเรือนด้วยเช่นกัน และเพราะเหตุที่ภายในนครนั้นมีสระโบกขรณี มีสถูปฐานกลม และ ๔ เหลี่ยม เป็นต้น มากมายทั้งมีบ่อน้ำนับไม่ถ้วนอีกมาก งดงามด้วยดอกไม้อันเกิดในน้ำ และเต็มเปี่ยมด้วยน้ำเป็นนิตย์ ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า เป็นนครที่ประกอบพร้อมด้วยหญ้า ไม้และน้ำ. นครที่เป็นไปพร้อมกับด้วยข้าว ชื่อว่า สมบูรณ์ด้วยข้าว.

อธิบายว่า มีข้าวเก็บตุนไว้มากมาย แตกต่างกันเป็นบุพพัจฉชาติ และอุปรัจฉชาติเป็นต้น. ด้วยถ้อยคำเพียงเท่านี้ เป็นอันว่าท่านได้แสดงถึงสมบัติคือความมั่งคั่งแห่งนคร ที่พราหมณ์อยู่ด้วยลีลาอย่างพระราชา เพราะให้ก้างกั้นเสวตฉัตรขึ้น.

โภคสมบัติพราหมณ์ได้มาจากพระราชา ชื่อว่า ราชโภคะ หากจะถามว่า ใครให้. ก็ต้องตอบว่า พระราชาทรงพระนามว่า ปเสนทิโกศล พระราชทานให้. บทว่า ราชท่าย แปลว่า เป็นของพระราชทานให้ของพระราชา อธิบายว่า เป็นมรดก. บทว่า พุรหมุเทยฺย แปลว่า เป็นของขวัญอันประเสริฐสุด อธิบายว่า เป็นของที่พราหมณ์จะพึงก้างกั้นเสวตฉัตรเสวยโดยทำนองเป็นพระราชา.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ราชโกล์** ความว่า เป็นนครที่พราหมณ์สั่งให้ลงโทษด้วยการตัดอวัยวะและการทำลายอวัยวะทุกอย่างได้ เมื่อจะเก็บภาษีในสถานที่ที่มีท่าเรือและภูเขาเป็นต้น จะต้องกางกั้นเศวตฉัตรขึ้นเป็นพระราชารอบครอง. ในบทนี้ว่า **นครนั้นพระราชาทรงพระนามว่า ปเสนทิโกศล พระราชทานให้เป็นราชรางวัล** ความว่า นครนั้นเพราะพระราชาราชทานให้ จึงชื่อว่า **ราชทายะ**. ก็เพื่อที่จะแสดงพระราชผู้พระราชทานท่านจึงกล่าวคำนี้ว่า **พระราชาทรงพระนามว่า ปเสนทิโกศล พระราชทานให้**. บทว่า **พुरुหมุเทยฺย** แปลว่าของพระราชทานอันประเสริฐสุด. อธิบายว่า เป็นของที่พระราชทานแล้ว โดยประการที่ว่า พระราชทานแล้ว จะทรงเรียกคืนไม่มี คือ ทรงสละให้เด็ดขาด ได้แก่บริจาคไปเลย.

บทว่า **อสุโสสิ** แปลว่า ได้สดับตรับฟังมา คือ ได้ประสบมา ได้แก่ ได้ทราบมา โดยท่านองค้ำประกาศก้องที่มาถึงโสตทวาร. คำว่า **โฆ** เป็นนิบาต ลงในอรรถอวธารณะ (กำหนดแน่นอนอนเช่นพวกเอวศัพท์) หรือเป็นนิบาตลงไว้เพียงเป็นบทบูรณ (ทำบทให้เต็มเฉยๆ). ใน ๒ คำนี้ด้วยอรรถอวธารณะ ฟังทราบคำอธิบายดังนี้ว่า พราหมณ์นั้นได้สดับตรับฟังมาโดยแท้จริงทีเดียว ก็มีได้มีสิ่งขัดขวางต่อการได้ยิน. ด้วยบทบูรณ คำนี้เป็นเพียงใส่ไว้เพื่อให้บทและพยัญชนะสละสลวยขึ้นเท่านั้นเอง บัดนี้พราหมณ์ชื่อ **โปกขรชาติ** เมื่อจะประกาศเนื้อความที่ตนได้สดับตรับฟังมา จึงได้กล่าวถ้อยคำนี้ว่า ได้สดับมาว่า **พระสมณโคดมผู้เจริญ**.

ฟังทราบเนื้อความในบทเหล่านั้นว่า บุคคลที่ชื่อสมณะ ก็เพราะมีบาปอันระงับแล้ว. สมกับที่ท่านกล่าวไว้ว่า ธรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศลของบุคคลนั้น ระงับไปแล้ว. ก็**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงเป็นผู้มีบาป

อันระงับได้แล้ว ด้วยอริยมรรคอย่างยอดเยี่ยม. เพราะเหตุนี้ คำว่า **สมณะ** นี้ จึงเป็นพระนามที่พระองค์ทรงได้รับตามพระคุณที่เป็นจริง. คำว่า **ขลุ** เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า ได้ยินเล่าลือกันมา. คำว่า **โก** เป็นเพียงคำเรียกชื่อที่ได้รับกันมาตามกำเนิดของพราหมณ์. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ถ้าเขายังเป็นผู้มีความกังวลอยู่ เขาผู้นั้นย่อมมีชื่อเรียกได้ว่าผู้เจริญ.

พราหมณ์ยกย่อง**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า **โคตมะ** ด้วยอำนาจแห่งโคตร เพราะฉะนั้น ในคำว่า **สมโณ ขลุ โภ โคตโม** พึงเห็นเนื้อความดังนี้ว่า ได้ยินว่า พระสมณะโคตมโคตร.

ส่วนคำว่า **เป็นพระราชโอรสของสากยวงศ์** นี้ เป็นคำชี้ชัดถึงพระตระกูลอันสูงศักดิ์ของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**. คำว่า **ทรงผนวชจากตระกูลสากยวงศ์** เป็นคำแสดงให้เห็นถึงการที่พระองค์ทรงผนวชด้วยศรัทธา อธิบายว่า พระองค์มิได้ทรงถูกความขาดแคลนใด ๆ บีบบังคับ ทรงละตระกูลนั้นทั้ง ๆ ที่ยังอุดมสมบูรณ์อยู่ ทรงผนวชด้วยศรัทธา. ต่อจากนี้ไปก็มีใจความดังกล่าวแล้วนั้นแหละ. คำว่า **ตัม โข ปน เป็นต้น** ได้กล่าวไว้แล้วเหมือนกับในสามัญผลสูตร.

คำว่า **เป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จ** อธิบายว่า เป็นการดีทีเดียว คือนำประโยชน์มาให้ นำความสุขมาให้. บทว่า **พระอรหันต์เห็นปานฉะนี้** คือ พระอรหันต์ผู้ได้เสียงเรียกว่า พระอรหันต์ในโลก เพราะบรรลุคุณธรรมตามเป็นจริง เช่นเดียวกับพระโคตมผู้เจริญนั้น. บทว่า **การได้เห็น** ความว่า พราหมณ์กระทำความน้อมนิกไปอย่างนี้ว่า เพียงแต่ว่าการสืบทาทัง ๒ ข้าง ที่เยือกเย็นด้วยความเลื่อมใสขึ้นมองดู ก็เป็นการ.

สำเร็จประโยชน์.

คำนี้ว่า **อัชฌายกะ** (ผู้ไม่มีฉาน) เป็นคำกล่าวติเตียนพวก
พราหมณ์ผู้ปราศจากฉาน ในกาลอันเป็นปฐมก็เป็นอย่างนี้ว่า คุณก่อนวาเสฏฐะ
และภราทวาชะ พราหมณ์เหล่านั้นไม่ฟังในบัดนี้ พราหมณ์เหล่านี้ไม่เล่าเรียน
ในบัดนี้ เพราะเหตุนี้แล อักษรที่ ๓ ว่า **อัชฌายิกา อัชฌายิกา** ดังนี้
แลจึงเกิดขึ้น.

แต่บัดนี้ชนทั้งหลาย เรียกพราหมณ์นั้นกระทำให้เป็นคำสรรเสริญ
แล้ว ด้วยความหมายนี้ว่า บุคคลใดยอมเล่าเรียน บุคคลนั้น ชื่อว่า
อัชฌายกะ (ผู้คงแก่เรียน) คือสาธยายมนต์. บุคคลใดยอมทรงจำมนต์
ทั้งหลายได้ บุคคลนั้นชื่อมนตรชะ (ผู้ทรงจำมนต์ได้.) บทว่า **ไตรเพท** คือ
อิรูปเพทชัพเพทและสามเพท. บุคคลใดถึงแล้วซึ่งฝั่ง ด้วยอำนาจกระทำ
ให้ริมฝีกกระทบกัน บุคคลนั้น ชื่อว่า ผู้ถึงฝั่ง (ผู้เรียนจบไตรเพท).
ไตรเพทเป็นไปกับด้วยนิฆนทศาสตร์และเกฏฐศาสตร์ ชื่อว่าพร้อมกับ
นิฆนทศาสตร์และเกฏฐศาสตร์.

คำว่า **นิฆนท** คือศาสตร์ที่แสดงถึงคำไวพจน์ของสิ่งทั้งหลายมี
นิฆนทสุรูกข์ เป็นต้น. คำว่า **เกฏฐกะ** คือ กิริยากับปวิกับป ได้แก่ ศาสตร์ว่า
ด้วยเครื่องมือของกวีทั้งหลาย. ไตรเพทเป็นไปกับด้วยประเภทแห่งอักษร
ชื่อว่า พร้อมด้วยประเภทแห่งอักษร. บทว่า **ประเภทแห่งอักษร** ได้แก่
สิกขาและนิรุติ. บทว่า **มีศาสตร์ว่าด้วยพงสาวดารเป็นที่ ๕** ความว่า
พงสาวดาร กล่าวคือเรื่องราวเก่า ๆ ที่ประกอบด้วยคำเช่นนี้ว่า **อติห อส**
อติห อส (สิ่งนี้ได้เป็นมาแล้วเช่นนี้ สิ่งนี้ได้เป็นมาแล้วเช่นนี้) เป็น

ที่ ๕ ของไตรเพทนั้น เพราะนับอาถรรพเวทเป็นที่ ๔ เหตุนั้น ไตรเพทนั้น จึงชื่อว่า มีคัมภีร์ว่าด้วยพงสาวดารเป็นที่ ๕. มีศาสตร์ว่าด้วยพงสาวดารเป็นที่ ๕ เหล่านั้น. ผู้ใดยอมศึกษาและเล่าเรียนบทของเวทและการพยากรณ์ อันเป็นพิเศษ ผู้นั้นชื่อว่าผู้ศึกษาเวท และชำนาญการพยากรณ์. ศาสตร์ ว่าด้วยคำพูดเล่น ๆ ท่านเรียกว่า โลกายตะ. บทว่า **ลักษณะของมหาบุรุษ** ได้แก่ศาสตร์อันมีปริมาณคัมภีร์ถึง ๑๒,๐๐๐ ที่แสดงลักษณะของมหาบุรุษ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ที่ชื่อว่าเป็นพุทธมนต์ ซึ่งมีปริมาณบทคาถา ถึง ๑๖,๐๐๐ มีปรากฏข้อแตกต่างกันดังนี้ คือ ผู้ประกอบด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นพระอัครสาวกทั้ง ๒ เป็นพระมหาสาวก ๘๐ เป็นพระพุทธมารดา เป็นพระพุทธบิดา เป็น อัครอุปฐาก เป็นอัครอุปฐายิกา เป็นพระราชา เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ.

บทว่า **ผู้เต็มเปี่ยม** คือไม่บกพร่องในมหาบุรุษลักษณะอันเป็น โลกายตะเหล่านี้ ได้แก่เรียนมาอย่างพร้อมมูล อธิบายว่า ไม่มี ความตกหล่นเลย. ผู้ใดไม่สามารถที่จะทรงจำไว้ได้โดยใจความ และโดยคัมภีร์ ซึ่งมหาบุรุษลักษณะเหล่านั้น ผู้นั้นชื่อยังบกพร่อง. บทว่า **อนุญาติ-ปฏิบัติ** แปลว่า ผู้อันอาจารย์ยอมรับและรับรองแล้ว อธิบายว่า ผู้อันอาจารย์ยอมรับแล้ว โดยนัยเป็นต้นว่า เรารู้สิ่งใด ท่านก็รู้สิ่งนั้นแล้ว ตนก็รับรองแล้ว ด้วยคำปฏิญาณคือการให้คำตอบแก่อาจารย์นั้นว่า ขอรับ อาจารย์. ในเรื่องอะไร. ในคำสอนที่ประกอบด้วยวิชา ๓ อันเป็นของ อาจารย์ของตน.

ได้ยินว่า พรหมณ์นั้นคิดว่า ในโลกนี้ชนเป็นอันมากพากันเที่ยว พุดถึงนามของบุคคลผู้สูงสุดว่า เราเป็นพระพุทธเจ้า เราเป็นพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น การที่เราจะเข้าไปเฝ้าโดยเหตุเพียงได้ยินเขาเล่าต่อกันมาหา

เป็นการสมควรไม่ เพราะแม้เมื่อเราเข้าไปหาบางคนแล้วไม่หลีกเลี่ยงก็เป็นการลำบาก ทั้งไม่เกิดประโยชน์อันใดเลย ถ้ากระไรเราใช้ให้ศิษย์ของเรารู้ว่า เป็นพระพุทธเจ้า หรือมิใช่ แน่นอนแล้ว พึงเข้าไปเฝ้า เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกมาถามแล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า แน่ะพ่อพระสมณโคดมนี้ ดังนี้.

บทว่า ผู้เจริญนั้น คือพระโคดมผู้เจริญนั้น. บทว่า ผู้เป็นเช่นนั้นจริง คือผู้เป็นเช่นนั้นโดยแท้. แม้ในบทนี้ คำนี้ก็เพี้ยนทุกขัตติยวิภคิตด้วยอำนาจแห่งอรรถว่า กล่าวถึงตามที่เป็นอยู่เช่นนั้น. ในบทนี้ว่า ยถา ถัง ปนาหิ โภ มิใจความว่า แน่ะผู้เจริญ เราจักรู้พระโคดมผู้เจริญนั้นได้อย่างไร พระโคดมนั้นเราจะสามารถรู้ได้โดยวิธีใด ท่านจงบอกพระโคดมนี้แก่เราโดยวิธีนั้น. อีกประการหนึ่ง คำว่า ยถา นี้ เป็นเพียงนิบาต. คำว่า ถัง เป็นคำถามถึงอาการ. มิใจความว่า เราจักรู้พระโคดมผู้เจริญนั้นได้โดยเหตุใด.

ได้ยินว่า เมื่อกล่าวถึงอย่างนี้ พราหมณ์ผู้เป็นอุปัชฌาย์ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า แน่ะพ่อ ท่านย่อมกล่าวเหมือนกับคนผู้ยืนอยู่บนแผ่นดินพูดว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นแผ่นดิน และคนที่ยืนอยู่ในแสงสว่างของพระจันทร์และพระอาทิตย์ พูดว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นพระจันทร์และพระอาทิตย์ ดังนี้กะเขาแล้ว เมื่อจะแสดงอาการที่ตนรู้จึงกล่าวคำว่า อาคทานิ โข ตาต เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า ในมนต์ทั้งหลาย คือในเวททั้งหลาย. พวกเทวดาชั้นสุทธาวาสทราบว่าได้ยินว่า พระตถาคตจักอุบัติขึ้น จึงได้รับใส่ลักษณะทั้งหลายไว้ในเวททั้งหลายแล้วเทียว สอนเวททั้งหลายด้วยแปลงเพศเป็นพราหมณ์ ด้วยกล่าวว่า เหล่านี้ชื่อว่า พระพุทธมณฑล โดยคิดว่า สัตว์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ทั้งหลาย จักรู้จักพระตถาคต โดยทำนองนี้ ดังนี้.

เพราะเหตุนี้ มหาบุรุษลักษณะทั้งหลายจึงมีมาในเวททั้งหลายก่อน. แต่เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว ก็จะอันตรายกันไปโดยลำดับ เพราะเหตุนี้บัดนี้จึงไม่มี. คำว่า **ของมหาบุรุษ** คือของคนผู้ใหญ่โดยคุณ มีความตั้งใจมั่น ความถ่อมมั่น ความรู้ และกรุณาเป็นต้น. คำว่า คติ ๒ เท่านั้น คือ ที่สุด ๒ อย่างเท่านั้น โดยแท้แล. คติศัพท์นี้เป็นไปในความแตกต่างแห่งภพ ในคำเป็นต้นว่า **ดูก่อนสารีบุตร ภพมี ๕ เหล่านี้แล**. เป็นไปในสถานที่อาศัยอยู่ในคำเป็นต้นว่า **ปากกว้างใหญ่** เป็นที่อาศัยอยู่ของหมู่เนื้อทั้งหลาย. เป็นไปในปัญญา ในคำเป็นต้นว่า **ผู้มีปัญญามากหลายเช่นนี้**. เป็นไปในความแพร่หลาย ในคำเป็นต้นว่า **คติคต**. แต่ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นไปในที่สุด. ในลักษณะเหล่านั้น ผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่าใด ย่อมเป็นพระราชจักรพรรดิ ย่อมไม่เป็นพระพุทธเจ้าด้วยลักษณะเหล่านั้น โดยแท้. แต่ท่านกล่าวว่า ลักษณะเหล่านั้น ๆ โดยความเสมอกันแห่งชาติ. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่าใด

บทว่า **ถ้าอยู่ครองเรือน** คือถ้าอยู่ในเรือน. บทว่า **จะเป็นพระราชจักรพรรดิ** ความว่า ผู้ที่ชื่อว่าพระราช เพราะทำให้ชาวโลกยินดีด้วยอัจริยธรรม และสังคหวัตถุ ๔ อย่าง ผู้ที่ชื่อว่าจักรพรรดิ เพราะยังจักรรัตนะให้เป็นไป คือเป็นไปพร้อมกับจักรอันเป็นสมบัติ ๔ อย่าง และยังคนอื่นให้เป็นไปด้วย. อนึ่ง ความเป็นไปแห่งอิริยาบถจักร เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นมีอยู่ในผู้นั้น ผู้นั้นชื่อว่าจักรพรรดิ. ก็ในคำทั้ง ๒ นี้ คำว่า **ราชา** เป็นคำสามัญธรรมดา. คำว่า **จักรพรรดิ** เป็นคำพิเศษ. ผู้ชื่อว่า **ธรรมิกะ** เพราะประพฤติโดยธรรม อธิบายว่า ประพฤติโดยชอบยิ่ง คือโดยเหมาะสม. ผู้ชื่อว่า **ธรรมราชา** เพราะได้ราชสมบัติโดยธรรม จึงได้เป็นพระราช. อีกประการหนึ่ง ผู้ชื่อว่า **ธรรมิกะ**

เพราะกระทำความดีอันเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ผู้ชื่อว่าธรรมราชา เพราะการกระทำความดีอันเป็นประโยชน์แก่ตน. ผู้ชื่อว่า จาคูรัทธะ เพราะเป็นใหญ่ทั่วทั้ง ๔ ทวีป อธิบายว่า เป็นใหญ่บนผืนแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต และพร้อมพร้อมด้วยทวีปทั้ง ๔. ผู้ชื่อว่า กำชัยชนะไว้ได้หมด เพราะชานะข้าศึกมีความขัดเคืองเป็นต้นในภายใน และชานะพระราชาทิ้งปวงในภายนอก. บทว่า ถึงความมั่นคงในชนบท คือถึงความมั่นคง คือความถาวรในชนบท ใคร ๆ ไม่สามารถที่จะทำให้หวั่นไหวได้. อีกประการหนึ่ง ชนบทถึงความถาวรในที่นั้น ๆ ไม่ต้องชวนขวย ยินดีแต่ในกิจการงานของตน ไม่หวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน. บทว่า อยากรัณนี้ เป็นนิบาต. ใจความว่า รัตนะเหล่านี้ ของพระเจ้าจักรพรรดิ นั้น มีอะไรบ้าง.

ในบทว่า จักรรัตนะ เป็นต้น จักรนั้นด้วย เป็นรัตนะเพราะอรรถว่า ทำให้เกิดความยินดีด้วย เหตุนั้น จึงชื่อว่า จักรรัตนะ. ในที่ทุกแห่งก็มีนัยเช่นนี้. ก็ในรัตนะเหล่านี้ พระเจ้าจักรพรรดิยอมทรงชนะผู้ที่ยังไม่ชนะด้วยจักรรัตนะ ย่อมเสด็จพระราชดำเนินไปตามสบายในแคว้นแคว้นที่พระองค์ทรงชนะแล้ว ด้วยช้างแก้ว และม้าแก้ว ย่อมทรงรักษาแคว้นแคว้นที่ทรงชนะแล้วด้วยขุนพลแก้ว ย่อมทรงเสวยอุปโภคสุขด้วยรัตนะที่เหลือ. พึงทราบความสัมพันธ์กันดังนี้ คือ การใช้ความสามารถด้วยความเพียรพยายามของพระเจ้าจักรพรรดิ นั้น สำเร็จบริบูรณ์แล้วด้วยจักรรัตนะที่ ๑ การใช้ความสามารถด้วยมนต์ สำเร็จบริบูรณ์แล้วด้วยรัตนะสุดท้าย การใช้ความสามารถด้วยปลุก (ความเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง) สำเร็จบริบูรณ์แล้วด้วยขุนคลังแก้ว ช้างแก้ว และม้าแก้ว ผลของการใช้ความสามารถ ๓ อย่าง

บริบูรณ์แล้ว ด้วยนางแก้ว และแก้วมณี. พระเจ้าจักรพรรดิทรงเสวย
ความสุขอันเกิดจากโภคสมบัติ ด้วยนางแก้ว และแก้วมณี ทรงเสวย
ความสุขอันเกิดจากความเป็นใหญ่ด้วยรัตนะทั้งหลายที่เหลือ. อนึ่ง พึง
ทราบโดยแปลกออกไปอีก ดังนี้ รัตนะ ๓ อันแรก สำเร็จได้ด้วยอานุภาพ
แห่งกรรมที่กุศลมูล คือความไม่ประทุษร้ายให้เกิดขึ้น รัตนะท่ามกลาง
สำเร็จได้ด้วยอานุภาพแห่งกรรมที่กุศลมูล คือความไม่โลภให้เกิดขึ้น รัตนะ
อันหนึ่งสุดท้าย สำเร็จได้ด้วยอานุภาพแห่งกรรม อันกุศลมูลคือความ
ไม่หลงให้เกิดขึ้น. ในที่นี้กล่าวเป็นเพียงสังเขปเท่านั้น. ส่วนความพิสดาร
พึงถือเอาจากอุปกเทศแห่งรัตนสูตร ในโพชฌงคสังยุต.

บทว่า มีจำนวน ๑,๐๐๐ เป็นเบื้องหน้า คือเกินกว่า ๑,๐๐๐. บทว่า
ผู้กล้าหาญ คือผู้ไม่หวั่นเกรงใคร. บทว่า มีรูปร่างองอาจ คือมีร่างกาย
เช่นกับเทวบุตร. อาจารย์บางพวกพรรณนาไว้ดังนี้ก่อน. แต่ในที่นี้มีสภาวะ
ดังต่อไปนี้. ผู้ที่กล้าหาญที่สุด ท่านเรียกว่า วีระ. องค์ของผู้กล้าหาญชื่อ
วีรังคะ คือเหตุแห่งความกล้าหาญ. อธิบายว่า ความเป็นผู้แกล้วกล้า.
รูปร่างอันองอาจของตนเหล่านั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น คนเหล่านั้นชื่อว่า
มีรูปร่างองอาจ. อธิบายว่า ประหนึ่งว่า มีสรีระร่างอันหล่อหลอมด้วย
ความแกล้วกล้า.

บทว่า ย่ำยีเสียได้ซึ่งทหารของข้าศึก มีอธิบายว่า ถ้าเหล่าทหาร
ของข้าศึก พึงยี่นเผชิญหน้ากัน เขาก็สามารถที่จะย่ำยีเสียได้ซึ่งข้าศึกนั้น.
บทว่า โดยธรรม คือโดยธรรม คือศีล ๕ ที่มีว่า ไม่ควรฆ่าสัตว์เป็นต้น.

ในบทนี้ว่า เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ
กิเลสอันเปิดแล้วในโลก มีใจความว่า เมื่อความมืดคือกิเลสปกคลุมอยู่

ด้วยเครื่องปกคลุมคือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฎฐิ อวิชชา และ
ทุจริต ๗ อย่าง พระองค์ทรงเปิดหลังคานั้นในโลกได้แล้ว ทรงมีแสง
สว่างเกิดแล้วโดยทั่วถึงประทับยืนอยู่ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระ
นามว่า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้ว. ในบทเหล่านั้น ความที่พระองค์
เป็นผู้ควรบูชา ฟังทราบวาท่านกล่าวไว้ด้วยบทที่ ๑ เหตุแห่งความ
ที่พระองค์ทรงเป็นผู้ควรบูชา เพราะเหตุที่พระองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า นั้น ฟังทราบวาท่านกล่าวไว้ด้วยบทที่ ๒ ความที่พระองค์ทรงเป็น
ผู้มีหลังคาอันเปิดแล้ว ที่เป็นเหตุแห่งความเป็นพระพุทธรเจ้า ฟังทราบวาท่าน
กล่าวไว้ด้วยบทที่ ๓. อีกประการหนึ่ง พระองค์ทรงเป็นผู้ปราศจาก
วิญญูด้วย ปราศจากหลังคาด้วย เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระ
นามว่า ปราศจากวิญญู และหลังคา. อธิบายว่า ไม่มีวิญญู และไม่มีหลังคา.
เพราะเหตุนี้ สำหรับ ๒ บทแรกนี้แหละ ท่านจึงกล่าวไว้ ๒ เหตุอย่างนี้ว่า
พระองค์ทรงเป็นพระอรหันต์เพราะไม่มีวิญญู ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ
เพราะไม่มีหลังคา. อนึ่ง บทนี้ ความสำเร็จเบื้องต้นมีได้ด้วยเวสาร์ชฌญาณ
ที่ ๒ ความสำเร็จที่ ๒ มีได้ด้วยเวสาร์ชฌญาณที่ ๑ ความสำเร็จที่ ๓ มี
ได้ด้วยเวสาร์ชฌญาณที่ ๓ และที่ ๔. ฟังทราบอีกว่า คำแรกชี้ให้เห็น
ธรรมจักขุ คำที่ ๒ พุทธจักขุ และคำที่ ๓ สมันตจักขุ. พราหมณ์พูดให้
เกิดความกล้าหาญในมนต์ทั้งหลายแก่มาณพนั้น ด้วยคำนี้ว่า ท่านเป็นผู้
รับมนต์ ดังนี้.

แม้มาณพนั้นก็ปราศจากความหลงลืมในลักษณะแห่งคำพูดของ
อาจารย์นั้น มองเห็นทะเลปูรุโปรงซึ่งพุทธมนต์ ประคองว่าเกิดแสงสว่าง
เป็นอันเดียว จึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอย่างนั้น. มีใจความว่า ท่านผู้เจริญ

ท่านกล่าวฉันใด ผมจักทำฉันนั้น. บทว่า วพวารธมารูหุ แปลว่า
ขึ้นสู่รถอันเทียมด้วยลา. ทราบมาว่า พราหมณ์ตัวเองท่องเที่ยวไปด้วย
รถใด ก็ให้รถคันนั้นแหละส่งมาฉวยไป. บทว่า มาณวกา คือเป็นอัน-
เตวาลิกของพราหมณ์ชื่อ โปกขรสาตินั่นเอง. นัยว่า พราหมณ์นั้น
ได้ให้สัญญาแก่พวกอันเตวาลิกว่า พวกท่านจงไปพร้อมกับอัมพัฏฐมาณพ
นั้น. บทว่า พื้นที่แห่งยานมีอยู่เพียงใด ความว่า เขาสามารถจะไปได้
ด้วยยานตลอดพื้นที่เท่าใด. บทว่า ลงจากยาน คือเขาไปสู่ที่ใกล้หุ้มประตู
อันมิใช่พื้นที่ของยานแล้วก็ลงจากยาน.

บทว่า ก็โดยสมัยนั้นแล คืออัมพัฏฐมาณพเข้าไปสู่อารามใน
สมัยใด ในสมัยนั้นแล คือในเวลาเที่ยงตรง. ถามว่า ภิกษุทั้งหลาย
เดินจงกรมในเวลา นั้น เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพื่อจะบรรเทาความ
ง่วงเหงาหาวนอนอันมิโทษนะประณีตเป็นปัจจัย. หรือว่า ภิกษุเหล่านั้น
บำเพ็ญเพียรในเวลากลางวัน. เพราะว่าจิตของภิกษุผู้เดินจงกรมหลังฉัน
ภัตตาหารแล้ว อาบน้ำ ผีงลมแล้ว นั่งกระทำสมณธรรมเช่นนั้นย่อม
แน่น. บทว่า ภิกษุเหล่านั้นอยู่ที่ใด ความว่า ได้ยินว่า มาณพนั้น
คิดว่า เราจักไม่เดินจากบริเวณนั้นไปสู่บริเวณนี้ ด้วยคิดว่า พระสมณโคตม
เสด็จประทับอยู่ ณ ที่ไหน จักถามก่อนแล้วเข้าไปเฝ้า จึงชำเลื่องมอง
ประหนึ่งข้างในป่า เห็นภิกษุทั้งหลายผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุล กำลังเดินจงกรม
อยู่บนที่จงกรมใหญ่ จึงได้ไปยังสำนักของภิกษุเหล่านั้น. ท่านหมายถึง
เหตุนี้จึงได้กล่าวคำนี้ว่า ภิกษุเหล่านั้นอยู่ที่ใด. บทว่า ทสฺสนาย แปลว่า
เพื่อจะเห็น. ใจความว่า เป็นผู้ใคร่เพื่อจะพบ.

บทว่า ถือเอากำเนิดในตระกูลมีชื่อเสียง คือเกิดในตระกูลที่

โคงคัง. ได้ยินว่า ในกาลนั้นขึ้นชื่อว่าตระกูลอัมพัฏฐะ นับเป็นตระกูล
โคงคังในชมพูทวีป. บทว่า มีชื่อเสียง คือโคงคังด้วยรูปร่าง กำเนิด มนต์
ตระกูล และถิ่นฐาน. บทว่า ไม่หนัก คือไม่เป็นภาระ. ความว่า
ผู้ใดไม่พึงสามารถที่จะให้อัมพัฏฐมาณพรู้ได้ การสนทนาด้วยเรื่องราวกับ
อัมพัฏฐมาณพนั้นของผู้นั้น พึงเป็นที่หนักใจ แต่สำหรับพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ถึงจะถูกมาณพเช่นอัมพัฏฐะนั้น ตั้งร้อยคนก็ตาม พันคนก็ตาม
ถามปัญหา พระองค์มิได้ทรงมีความชักช้าในการที่จะทรงเฉลยเลย พวก
ภิกษุเหล่านั้นสำคัญอยู่ดังนี้ จึงคิดว่า ก็การสนทนาด้วยเรื่องราวต่าง ๆ
มิได้เป็นที่หนักใจเลย.

บทว่า วิหาร ท่านกล่าวหมายถึงพระคันธกุฎี. บทว่า ไม่รีบร้อน
คือไม่เร่งรัด ใจความว่า วางเท้าลงในที่พอเหมาะกะบเท้า กระทำวัตร
แล้ว ไม่ทำให้ทรายที่เกลี่ยไว้เรียบเสมอแล้ว เช่นกับปลาดไ่ว้ด้วยไข่มุก
ไปไม้และไม่ย่างทราย ให้เป็นหลุมเป็นบ่อ. บทว่า ระเบียบ คือหน้ามุข.
บทว่า กระทบแล้ว คือกระทำเสียงกระทบ. บทว่า ลูกดาลประตูล คือบาน
ประตูล. บทว่า ท่านจงเคาะ ขยายความว่า ท่านจงเอาปลายเล็บเคาะตรงที่ใกล้
กับรูกุญแจเบา ๆ. ท่านอาจารย์ทั้งหลาย เมื่อจะแสดงธรรมเนียมการเคาะ
ประตูล จึงกล่าวว่า ได้ทราบว่าคุณนุชย์ยอมเคาะประตูลสูงเกินไป สัตว์
จำพวกงูเคาะต่ำเกินไป คนไม่ควรจะเคาะเช่นนั้น ควรเคาะตรงที่ใกล้รู
ตรงกลาง. บทว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปิดประตูลแล้ว ความว่า พระ
ผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงลุกไปเปิดประตูล. แต่พระองค์ทรงเหยียดพระ
หัตถ์ออก ด้วยตรัสว่า จงเปิดเข้ามาเถิด. ควรจะกล่าววว่า ลำดับนั้น พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปิดประตูลด้วยพระองค์เองทีเดียว ด้วยตรัสว่า เพราะ

เธอทั้งหลาย เมื่อให้ท่านอยู่เป็นเวลาตั้งโกฏิก็มิใช่น้อย มิได้กระทำการม
คือการเปิดประตูด้วยมือตนเองเลย ก็ประตูนั้นอันน้ำพระทัยของพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงเปิดแล้ว เพราะเหตุใด เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงทรงเปิดประตูแล้ว.

บทว่า พวกเขาต่างรื่นเริงอยู่กับพระผู้มีพระภาคเจ้า ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสถามคำเป็นต้นว่า สบายดีหรือ ทรงร่าเริง
อยู่กับพวกมาณพเหล่านั้นฉันใด แม้พวกเขาเหล่านั้นต่างก็มีความร่าเริง
เป็นไปทำนองเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้าฉันนั้น คือต่างถึงความร่าเริง
ร่วมกัน คือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประหนึ่งน้ำเย็นรวมกันกับน้ำร้อน
ฉะนั้น. พวกมาณพเหล่านั้นต่างร่าเริงด้วยถ้อยคำอันใดเล่าว่า พระโคตม
เจ้าข้า พระองค์ทรงพระตำราญคืออยู่แลหรือ พระองค์ยังทรงพอดำรงพระ
ชนมชีพอยู่ได้แลหรือ และพระสาวกทั้งหลายของพระโคตมผู้เจริญ ยังมี
อาพาธน้อย ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน ยังแข็งแรง มีกำลัง และการอยู่เป็น
ผาสุกคืออยู่แลหรือ ดังนี้เป็นต้น พวกเขาต่างก็กล่าวถ้อยคำนั้นอันเป็นที่
ตั้งแห่งความร่าเริง และยังให้ระลึกถึงกันโดยปริยายเป็นอันมากอย่างนี้ว่า
ที่ชื่อว่า เป็นที่ตั้งแห่งความร่าเริง เพราะเป็นถ้อยคำที่เหมาะสมบังเทิงใจ
โดยก่อให้เกิดความร่าเริง กล่าวคือปิติ และปราโมทย์ และชื่อว่าเป็นที่ตั้ง
แห่งการให้ระลึกถึงกัน เพราะเป็นถ้อยคำควรระลึก โดยควรที่จะให้กัน
และกันระลึกถึงสันทานได้ และเป็นไปอยู่ตลอดกาลนิรันดร เพราะ
เป็นถ้อยคำที่ไพเราะด้วยอรรถ และพยัญชนะ อนึ่ง ชื่อว่าเป็นถ้อยคำ
เป็นที่ตั้งแห่งความร่าเริง เพราะเป็นสุขแก่ผู้ฟัง และชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่ง
การให้ระลึกถึงกัน เพราะเป็นสุขแก่ผู้รำลึกถึง อีกประการหนึ่ง ชื่อว่าเป็น

ถ้อยคำเป็นที่ตั้งแห่งความร่าเริง เพราะมีปัญฺชนะบริสุทฺธิ์ ชื่อว่าเป็น ถ้อยคำเป็นที่ตั้งแห่งการให้ระลึกถึงกัน เพราะมีอรรถอันบริสุทฺธิ์ ดังนี้แล้ว ครั้นกล่าวจบคือกล่าวเสร็จสิ้นแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง.

บทว่า อมฺพฺภุโจ ปน มาณโว มีเนื้อความว่า ดังได้สดับมา มาณพนฺนั้น ไม่กระทำแม้สักว่าความเลื่อมใสแห่งจิตในรูปสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า คิดว่า เราจักรุกราณพระทศพล จึงแก้ผ้าที่พันไว้ที่ท้อง เอามาห้อยไว้ที่คอ เอามือข้างหนึ่งจับชายผ้าไว้ ขึ้นไปยังที่จงกรม บางคราวก็เปิดแขน บางคราวก็เปิดท้อง บางคราวก็เปิดหลังให้เห็น บางคราวก็แกว่งมือ บางคราวก็ยกคิ้ว ได้กล่าวคำเย้ยหยันที่ทำให้นึกถึงความประพฤติน่าอัปอาย เห็นปานฉะนี้ว่า พระโคตมเจ้าข้า ท่านยังมีความสม่าเสมอของธาตุดูอยู่แลหรือ ท่านไม่ลำบากด้วยภิกษาหารแลหรือ ก็แลอาการที่ไม่ลำบากนั้นแหละ. ยังปรากฏแก่ท่าน ที่จริงอวัยวะน้อยใหญ่ของท่านเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ในสถานที่ที่ท่านไปแล้ว ชนเป็นอันมากเหล่านั้น มีความนับถือมากเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ท่านเป็นพระราชา บรรพชิต และท่านเป็นพระพุทฺธเจ้า ต่างก็ถวายอาหารอันมีรสอร่อย ประณีต พวกท่านจงดูเรือนของท่าน ราวกะว่าศาลาอันสวยงาม และเป็นคังทิพยปราสาท ดูเตียง ดูหมอน เมื่อท่านอยู่ในสถานที่เห็นปานฉะนี้ การจะบำเพ็ญสมณธรรมย่อมทำได้ยาก. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็อัมพัฏฐฺมาณพฺเดินจงกรมอยู่ก็กล่าวสาราณียกถาเล็ก ๆ น้อย ๆ กับพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับนั่งอยู่ข้าง ยืนอยู่ก็กล่าวสาราณียกถาเล็ก ๆ น้อย ๆ กับพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับนั่งอยู่ข้าง.

บทว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ความว่า ลำดับนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า มาณพนี้พยายามอยู่ในที่ไม่สมควร เหมือนคนผู้มีประสงค์จะเหยียดมือออกเอื้อมเอาชิ้นภวัคคพรหม เหมือนคนผู้มีประสงค์จะเหยียดเท้าออกเดินไปสู่รณชัณโณเวจี เหมือนคนผู้มีประสงค์จะข้ามมหาสมุทร และเหมือนคนผู้มีประสงค์จะขึ้นไปยังภูเขาสีเนรุเอาเถาะ เราจะลองซักซ้อมกับเขา ดู ดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสคำนี้กะอัมพัฏฐมาณพ. บทว่า ออริยาปาจริเยหิ แปลว่า กับอาจารย์และอาจารย์ของอาจารย์เหล่านั้น. ในคำว่า เดินไปอยู่ที่คินี้ ความจริงพราหมณ์สมควรจะสนทนาปราศรัยกับพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ในอริยาบถทั้ง ๓. แต่มาณพนี้ เพราะเหตุที่คนเป็นผู้กระด้างด้วยมานะ เมื่อจะทำการสนทนาคิดว่า เราจักใช้อริยาบถแม้ทั้ง ๔ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พราหมณ์ผู้นอนอยู่ควรจะสนทนากับพราหมณ์ผู้นอนด้วยกันก็ได้.

ทราบว่าเป็นเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะมาณพนั้นว่า ดูก่อนอัมพัฏฐะ การที่ผู้เดินอยู่สนทนากับอาจารย์ผู้เดินอยู่ก็ดี ผู้ยืนอยู่สนทนากับอาจารย์ผู้ยืนอยู่ก็ดี ผู้นั่งอยู่สนทนากับอาจารย์ผู้นั่งอยู่ก็ดี ใช้ได้ในทุก ๆ อาจารย์ แต่ท่านนอนอยู่สนทนากับอาจารย์ผู้นอนอยู่ อาจารย์ของท่านนะเป็นโค หรือว่า เป็นลาไปแล้วหรือ.

อัมพัฏฐมาณพนั้นโกรธ จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า เย จ โข เต โภ โคตม มุญฺหกา ดังนี้. ในคำนั้น การที่จะกล่าวกะผู้มีศิรัษะโล้น ว่า มุญฺหกา และกะสมณะว่า สมณกา ควรกว่า. แต่มาณพนี้เมื่อจะเหยียดหยาบจึงกล่าววว่า มุญฺหกา (เจ้าหัวโล้น) สมณกา (เจ้าสมณะ). บทว่า อิพฺพกา แปลว่า เป็นเจ้าบ้าน. บทว่า กณฺหา แปลว่า ชั่วช้า ความว่า เป็นคนดำ. บทว่า เป็นเหล่ากอของผู้เกิดจากเท้าของพรหม

ในที่นี้ พรหมท่านมุ่งหมายว่า พันธุ. เพราะพวกพราหมณ์พากันเรียกพรหม
นั้นว่า ปิตามหะ (ปู่ บรรพบุรุษ). คนทั้งหลายเป็นเหล่ากอของเท้าทั้ง ๒
จึงเชื่อว่าเป็นตระกูลเกิดจากเท้า. อธิบายว่า เกิดจากหลังเท้าของพรหม.
นัยว่า มาณพนั้นมีลัทธิดังนี้คือ พวกพราหมณ์เกิดจากปากของพรหม
พวกกษัตริย์เกิดจากอก พวกแพศย์เกิดจากสะดือ พวกศูทรเกิดจากหัวเข่า
พวกสมณะเกิดจากหลังเท้า. ก็แลมาณพนั้นเมื่อจะกล่าวอย่างนี้ ก็กล่าว
มิได้เจาะจงใครก็จริง แต่โดยที่แท้เขากล่าวโดยมุ่งหมายว่า เรากล่าวมุ่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า อัมพัญญูมานพ
นี้จำเดิมแต่เวลาที่ตนมาแล้ว เมื่อจะพูดกับเราก็พูดเพราะอาศัยมานะอย่าง
เดียว ไม่รู้จักประมาณของตน เหมือนคนจับอสรพิษที่คอ เหมือนคน
กอดกองไฟไว้ เหมือนคนลูบค้ำช้างเมามันที่วงจะนั้น เอาเถอะ เราจัก
ให้เขาเข้าใจ จึงตรัสว่า อตุลิวโต โข ปน เต อมพญฺฐ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น มีใจความว่า ความต้องการ กล่าวคือกิจที่จะต้อง
มากระทำของจิตนั้นมีอยู่ เหตุนั้น จิตของมาณพนั้นจึงชื่อว่า มีความ
ต้องการ. จิตมีความต้องการของเขามีอยู่ เหตุนั้น เขาจึงชื่อว่า มีจิต
มีความต้องการ. ของมาณพนั้น. ใจความว่า ท่านมีจิตมีความต้องการ
จึงได้มา ณ ที่นี้. คำว่า โข ปน เป็นเพียงนิบาต. บทว่า ยายเว โข
ปนตฺถาย คือด้วยประโยชน์อันใดเล่า. บทว่า อากฺขฺเจยฺยถ ความว่า
พวกท่านพึงมาสู่สำนักของเราหรือ ของผู้อื่นเป็นครั้งคราว. คำนี้ว่า ตเมว
อตุลฺล ท่านกล่าวด้วยสามารถเป็นเพศชาย. บทว่า พวกท่านพึงกระทำไว้
ในใจ คือพึงกระทำไว้ในจิต. อธิบายว่า ท่านอันอาจารย์ใช้ให้มาด้วย

กรณีกิจของตน มิได้ใช้ให้มาเพื่อต้องการจะลบหลู่เรา เพราะฉะนั้น ท่านจงใส่ใจถึงเฉพาะกิจอันนั้นเถิด. **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้นทรงแสดง วัตรของผู้มาสู่สำนักของผู้อื่นแก่มาณพนั้นอย่างนี้แล้ว เพื่อจะทรงข่มมานะ จึงตรัสคำว่า **อวุสิตวาเยว โข ปน เป็นต้น.**

บทนั้นมีใจความว่า แน่ะท่านผู้เจริญ พวกท่านจง**อัมพัฏฐมาณพ** นี้ เรียนยังไม่จบ มิได้สำเร็จการศึกษา ยังเป็นคนเล่าเรียนน้อยอยู่ แต่มี มานะว่าเราเรียนจบแล้ว คือสำคัญคนว่าเราเรียนจบแล้ว สำเร็จการศึกษา แล้ว เป็นผู้คงแก่เรียน ก็เหตุในการที่**อัมพัฏฐ** นั้นตกทายเป็นคำหยาบ อย่างนี้ จะมีอะไรอื่นไปจากที่คนมิได้สำเร็จการศึกษามาจริง เพราะฉะนั้น บุคคลทั้งหลายที่ไม่ได้รู้เอง ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียน ได้ฟังมาน้อยในตระกูล ของอาจารย์เท่านั้น จึงมักกล่าวอย่างนี้.

บทว่า **กูปิโต** แปลว่า โกรธแล้ว. บทว่า **อนตมโน** แปลว่า มีใจมิใช่ของตน (เสียใจ). มีคำถามว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงทราบ ว่าเขาโกรธหรือไม่ทรงทราบหนอ จึงได้ตรัสอย่างนั้น. ตอบว่า ทรงทราบ. เพราะเหตุไร. ทรงทราบแล้วจึงตรัส. เพื่อต้องการจะถอนเสียซึ่งมานะ. ความจริง **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ได้ทรงทราบแล้วว่า มาณพนี้เมื่อเรา กล่าวอย่างนี้ จักโกรธ แล้วคำพวกญาติของเรา ที่นั่นเราจักยกเอาโคตร กับโคตร ตระกูลและประเทศกับตระกูลและประเทศขึ้นพูด ตัดตรงคือ มานะที่เขาขกขึ้นแล้วของเขา ราวกะว่าเทียบได้กับภวัคคพรหม ตรงที่โคน รากแล้วทำให้เหือดหายไป เปรียบดังหมอสู้ฉลาดชำระล้างสิ่งที่เป็นโทษ แล้วนำออกทิ้งไปเสียฉะนั้น. บทว่า **ดำว** คือกล่าวเสียดสี. บทว่า **เพิตเพี้ย** คือเหยียดหยาม.

บทว่า ปาปิโต ภวิสฺสติ คือจักเป็นผู้ให้ถึงโทษมีความเป็นผู้ชั่วร้าย เป็นต้น. บทว่า คุรฺราย คือประกอบด้วยความโกรธที่อาศัยมานะเกิดขึ้น. บทว่า หยาบคาย คือกล้าแข็ง. บทว่า ผลุนผลัน คือใจเบา. พวกเขา ย่อมยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง กับสิ่งเล็กน้อย คือเลื่อนลอยไปตามอารมณ์ เรื่องเล็กน้อยเหมือนกะโหลกน้ำเต๋าล่องลอยไปบนหลังน้ำจะนั้น. บทว่า ปากมาก คือมักขอบพูดมาก ท่านกล่าวโดยมีประสงค์ว่า สำหรับพวก สากยะ เมื่ออ้าปากแล้ว คนอื่นก็ไม่มีโอกาสที่จะพูดเลย. คำว่า สมานา นี้เป็นไวพจน์ของบทแรกคือ สนฺตนา (แปลว่า เป็น). บทว่า ไม่สักการะ คือไม่กระทำด้วยอาการที่ดีแก่พวกพราหมณ์. บทว่า ไม่เคารพ คือไม่กระทำความเคารพในเหล่าพราหมณ์. บทว่า ไม่นับถือ คือไม่รักใคร่ด้วยใจ. บทว่า ไม่บูชา คือไม่กระทำการบูชาแก่พวกพราหมณ์ด้วย พวงดอกไม้ เป็นต้น. บทว่า ไม่ยำเกรง คือไม่แสดงการกระทำความนอบน้อม คือความประพฤติด่อมตนด้วยการกราบไหว้ เป็นต้น. บทว่า ตยิทํ ตัดบทเป็น ตํ อิทํ (แปลว่า นี่นั่น). บทว่า ยทิเม สากฺยา มีใจความว่า พวกสากยะเหล่านี้ไม่สักการะพวกพราหมณ์ ๆ ล ๆ ไม่ยำเกรงพวกพราหมณ์ การไม่กระทำสักการะ เป็นต้น ของพวกสากยะเหล่านั้นทุกอย่าง ไม่สมควร คือไม่เหมาะสมเลย.

บทว่า กระทำผิด คือประทุษร้าย.

คำว่า อิท ในคำว่า เอกมิหาคํ นี้ เป็นเพียงนิบาต. ความว่า สมัยหนึ่งข้าพระองค์. บทว่า สันฐาการ คือศาลาเป็นที่พำนักสอนความเป็นพระราชา. บทว่า พระเจ้าสากยะทั้งหลาย คือพระราชาผู้ที่ได้รับอภิเชกแล้ว. บทว่า สากยกุมาร คือผู้ที่ยังมีได้รับอภิเชก. บทว่า บนอาสนะ

ที่สูง คือบนอาสนะหลายประเภท มีบัลลังก์ ตั้ง ที่นั่งทำด้วยหวาย
แผ่นกระดาน และเครื่องปูลาดที่สวयงามเป็นต้น ตามความเหมาะสม.
บทว่า **หัวร่อต่อกระซิกกันอยู่** คือหัวเราะเสียงดังด้วยอำนาจเขี้ยวหยัน.
บทว่า **เล่นหัวกันอยู่** คือกระทำอาการมีการกระทำเพียงยิ้มแย้ม การ
กรีดนิ้วมือ และการให้การตบมือเป็นต้น. บทว่า **มมญฺเยว มนฺญฺเณ**
ความว่า ข้าพระองค์สำคัญอย่างนี้ว่า พวกศากยะทั้งหลายหัวเราะเยาะ
ข้าพระองค์คนเดียว หาใช่หัวเราะเยาะคนอื่นไม่.

ถามว่า ก็พวกศากยะเหล่านั้นได้กระทำอย่างนั้นเพราะเหตุไร.

ตอบว่า นัยว่า พวกศากยะเหล่านั้นรู้จักวงศ์ตระกูลของ**อัมพัฏฐะ**. และ
ในเวลานั้น อัมพัฏฐะนี้ เขามีมือข้างหนึ่งจับชายผ้าสาฎกที่เขาพุ่งลอยชาย
ลงมาจนจดปลายเท้า น้อมกระดูกคอดลง เดินมาเหมือนคนที่เมาด้วยความเมา
คือมานะ ที่นั่น พวกศากยะทั้งหลายจึงกล่าวว่า แน่ะผู้เจริญ พวกท่าน
จงดูเหตุแห่งการมาของ**อัมพัฏฐะผู้กัณหาชนโคตร** ซึ่งเป็นทาสของพวกเรา
จึงได้กระทำเช่นนั้น. แม้เขาก็รู่วงศ์สกุลของตน. เพราะฉะนั้น เขาจึง
กราบทูลว่า ชะรอยว่า พวกศากยะเหล่านั้น หัวเราะเยาะข้าพระองค์โดยแท้.

บทว่า **ด้วยที่นั่ง** ความว่า ไม่มีการเชื่อเชิญให้นั่งอย่างนี้ว่า นี้
อาสนะ ท่านจงนั่งบนอาสนะนี้ ดังนี้เลย. ใคร ๆ เขาก็ไม่ทำกันเช่นนั้น

บทว่า **นางนกมุลไถ** ได้แก่นางนกตัวเล็ก ๆ ที่อาศัยอยู่ตาม
ซอกระหว่างก้อนดินในนา. บทว่า **ในรัง** คือในที่ที่เป็นที่อยู่อาศัย. บทว่า
ขอบพุดพำพรอดกัน คือมักจะกล่าวตามที่ตนปรารถนา คือตนต้องการ
สิ่งใด ๆ ก็กล่าวสิ่งนั้น ๆ ออกมา หงส์ก็ดี นกกระเรียนก็ดี นกยูงก็ดี
มาแล้ว ก็มีได้ห้ามเขาว่า เจ้าพำพรอดไปทำไม. บทว่า **ที่จะขัดเคือง**
คือที่จะข้องขัดด้วยอำนาจแห่งความโกรธ.

เมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสอย่างนี้แล้ว มาณพเข้าใจว่า **พระสมณโคดม**นี้ กระทำพระญาติของพระองค์ให้เป็นเช่นกับนางนกุลเถา กระทำพวกเราให้เสมอกับหงส์ นกกระเรียน และนกกยูง คราวนี้คงจะหมดมานะแล้ว จึงแสดงวรรณะ ๔ ยิ่งขึ้นไปอีก.

บทว่า **ย่ำยี** คือเหยียบย่ำ ได้แก่กระทำให้หมดความนับถือ. บทว่า **ไฉนหนอ** เรา คือ ก็ถ้ากระไรเรา. นัยว่า คำว่า ข้าแต่**พระโคตมผู้เจริญ** ข้าพระองค์เป็นกัณหาชนโคตร **อัมพัฏฐะ**ได้กล่าวออกมาด้วยเสียงอันดังถึง ๓ ครั้ง. ถามว่า เขากล่าวขึ้นเพราะเหตุไร เขาไม่รู้หรือว่าเป็นโคตรที่ไม่บริสุทธิ์. ตอบว่า เขารู้แน่ แต่ถึงจะรู้ก็สำคัญเอาว่า เหตุนี้ ภพปกปิดไว้ เหตุนั้น **พระสมณโคดม**นี้ก็ไม่ทรงเห็น **พระมหาสมณะ**เมื่อไม่ทรงเห็นอยู่ จักตรัสอะไรเล่า จึงได้กล่าวขึ้น เพราะความที่ตนเป็นผู้กระด้างด้วยมานะ. บทว่า **มาตาเปตติกั** แปลว่า เป็นสมบัติตกทอดมาจากมารดาบิดา. บทว่า **ชื่อและโคตร** คือชื่อด้วยอำนาจแห่งบัญญัติ โคตรด้วยอำนาจแห่งประเพณี. บทว่า **รำลึกถึงอยู่** คือนึกถึงอยู่ ได้แก่สืบสาวไปจนถึงที่สุดของตระกูล. บทว่า **พระลูกเจ้า** คือเจ้านาย. บทว่า **ลูกของทาสี** คือเป็นลูกของนางทาสีในเรือน (หญิงรับใช้). เพราะฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงทรงแสดงว่า นายอันคนใช้จะพึงเข้าไปหาโดยประการใด พวกศากยะเห็นท่านไม่เข้าไปหาโดยประการนั้นจึงกล่าวเหยียดให้.

เบื้องหน้าแต่นี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงประกาศความที่**อัมพัฏฐะ**นั้นเป็นทาส และความที่พวกศากยะเป็นเจ้านายแล้ว เมื่อจะทรงนำวงศ์สกุลของพระองค์และของ**อัมพัฏฐะ**มา จึงตรัสพระดำรัสว่า **สกุยา โขปน** เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า **ทหนุติ** แปลว่า ตั้งไว้ ใจความว่า

พวกสาकยะพูดกันว่า พระเจ้าโศกกากราชเป็นบรรพบุรุษของเรา. ได้
สดับมาว่า ในเวลาที่พระราชานั้นตรัส รัศมีจะพุ่งออกมาจากพระโอษฐ์เหมือน
คบเพลิง เพราะฉะนั้น ชนทั้งหลายจึงถวายพระนามพระองค์ว่า โศกกาละ.
บทว่า ให้ออกไปแล้ว คือนำไปแล้ว. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะ
ทรงแสดงพวกสาकยะเหล่านั้น ด้วยอำนาจแห่งชื่อ จึงตรัสพระดำรัสมีว่า
โศกามุข เป็นต้น. ในเรื่องนั้นมีคำที่จะกล่าวตามลำดับ ดังต่อไปนี้

ดังได้สดับมา พระราชโอรสของพระเจ้ามหาสมมติราชแห่งกบที่
เป็นปฐมกบ ทรงพระนามว่า โรชะ พระราชโอรสของพระเจ้าโรชะ
ทรงพระนามว่า วโรชะ ของพระเจ้าวโรชะ ทรงพระนามว่า กัลยาณะ
ของพระเจ้ากัลยาณะ ทรงพระนามว่า วรกัลยาณะ ของพระเจ้าวรกัลยาณะ
ทรงพระนามว่า มันทาคู ของเจ้ามันทาคู ทรงพระนามว่า วรมันทาคู
ของเจ้าวรมันทาคู ทรงพระนามว่า อุโบสถ ของเจ้าอุโบสถ
ทรงพระนามว่า วัระ ของเจ้าวัระ. ทรงพระนามว่า อุปวัระ ของ
เจ้าอุปวัระ ทรงพระนามว่า มฆเทวะ ของเจ้ามฆเทวะ โดยสืบ
ตามลำดับมาเป็นกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์. หลังจากกษัตริย์เหล่านั้น
ได้มีวงศ์สกุลของพระเจ้าโศกกาละ ๓ สกุล. ใน ๓ สกุลนั้น พระเจ้า-
โศกกากราชที่ ๓ ทรงมีพระมเหสี ๕ พระองค์ คือ ทรงพระนามว่า หัตถา
จิตตา ชันตุ ชาลินี และวิสาขา. สำหรับพระมเหสีแต่ละพระองค์มี
สตรีองค์ละ ๕๐๐ เป็นบริวาร. พระมเหสีองค์ใหญ่ที่สุดมีพระราชโอรส
๔ พระองค์ คือ ทรงพระนามว่า โศกามุขะ กรกัณฐุ หัตถินิกะ สนิปุระ.
มีพระราชธิดา ๕ พระองค์ คือ ทรงพระนามว่า ปิยา สุปปิยา อานันทา
วิชิตา วิชิตเสนา. พระองค์ประสูติพระราชบุตรและพระราชธิดา ๕ พระ

องค์แล้วก็สวรรคต ด้วยประการฉะนี้.

ต่อมาพระราชาก็ทรงนำพระราชธิดาองค์อื่นที่ยังสาวสวยมาอภิเษกไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี. พระนางประสูติพระราชโอรสทรงพระนามว่า ชันดู. ที่นั่น ในวันที่ ๕ พระนางจึงประคับประคองพระโอรสนั้นแล้ว ทูลแสดงแก่พระราชบิดา. พระราชบิดาทรงดีพระทัย ได้พระราชทานพรแก่พระนาง. พระนางทรงปรึกษากับพระญาติทั้งหลายแล้ว จึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส. พระราชบิดาทรงทราบดีว่า แน่หญิงถ้อยเจ้าจงหนีหายเสีย เจ้าปรารถนาอันตรายให้แก่บุตรของเรา. พระนางพอหลับตาคน ก็ทูลให้พระราชบิดาทรงยินดีบ่อย ๆ เข้าแล้ว ทูลคำเป็นต้นว่า ข้าแต่พระมหาราช ชันดูเชื่อว่าการตรัสคำที่เจ้าหาสมควรไม่ แล้วก็ทูลขออยู่นั้นแหละ.

ลำดับนั้น พระราชบิดาทรงรับสั่งให้เรียกพระราชโอรสทั้งหลายมาตรัสว่า แน่พ่อทั้งหลาย เราเห็นชันดูกุมารน้อยคนเล็กของพวกเจ้า จึงให้พรแก่แม่ของเขาไปจับปล้นทันที นางก็ยากจะให้ลูกของเขาได้ราชสมบัติเว้นพวกเจ้า พวกเจ้าอยากได้ช้างมงคล ม้ามงคล และรถมงคล มีประมาณเท่าใด จงถือเอาช้างม้าและรถมีประมาณเท่านั้นไปเสีย แล้วพึงกลับมาครองราชสมบัติ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว จึงส่งออกไปพร้อมกับอำมาตย์ ๘ คน.

ราชโอรสเหล่านั้นร้องคร่ำครวญมีประการต่าง ๆ กราบทูลว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ของพระองค์ได้ทรงโปรดยกโทษแก่พวกข้าพระองค์ด้วยเถิด แล้วก็ให้พระราชบิดาและนางสนมกำนัลในของพระราชบิดาทรงให้ แล้วกราบทูลว่า พวกข้าพระองค์จะไปพร้อมกับพระเจ้าพี่ด้วย แล้วจึงทูลลา

พระราชารออกไป พาเอาพระพี่น้องไป มีพวกเสนาทั้ง ๔ เหล่าห้อมล้อม ออกไปจากพระนครแล้ว. พวกมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมากต่างพากันคิดว่า พระราชกุมารทั้งหลาย จักมาครองราชสมบัติ เมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว พวกเราจักไปรับใช้พระองค์ ต่างพากันติดตามไปด้วย. ในวันแรก เหล่าเสนากินเนื้อที่ประมาณโยชน์หนึ่ง ในวันที่ ๒ ประมาณ ๒ โยชน์ ในวันที่ ๓ ประมาณ ๓ โยชน์. พวกราชกุมารต่างปรึกษากันว่า กองทัพนี้ใหญ่โต ถ้าพวกเรายึดพระราชานในประเทศใกล้เคียงบางแห่งแล้ว ยึดเอาชนบท แม้พระราชนั้นก็คงไม่สามารถสู้ได้ จะมีประโยชน์อะไรกับการเบียดเบียนผู้อื่น ชมพู่ทวีปนี้ยังกว้างใหญ่ พวกเราจักพากันสร้างเมืองในป่า ว่าแล้วก็เสด็จดำเนินมุ่งพระพักตร์ไปยังป่าหิมพานต์ เสาะหาที่ที่จะตั้งเมือง.

ในสมัยนั้นพระโพธิสัตว์ของพวกเราบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ผู้มั่งคั่ง มีชื่อว่า กบิลพราหมณ์ ออกบวชเป็นฤาษี สร้างบรรณศาลอาศัยอยู่ในแนวป่า มีต้นสากะ ใกล้ฝั่งสระโบกขรณี ที่ข้างป่าหิมพานต์. นัยว่าพราหมณ์นั้นรู้วิชาชื่อ ภูมมบาล ที่เป็นเครื่องมือให้คนมองเห็นคุณและโทษในเบื้องบนในอากาศ มีประมาณ ๘๐ สอก และเบื้องล่าง แม้ในแผ่นดิน. ในที่แห่งหนึ่ง มีกอหญ้า และเถาวัลย์เกิดเป็นทักษิณาวรรต (เวียนขวา) บ่ายหน้าไปทางทิศตะวันออก. ราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น วิ่งไล่ตามเนื้อและสุกรมาก็ดี งูและแมว วิ่งไล่ตามกบและหนูมาก็ดี มาถึงที่นั้นแล้ว ไม่สามารถจะไล่ตามสัตว์เหล่านั้นต่อไปได้ จะถูกสัตว์เหล่านั้นขู่ให้กลัว ต้องหันกลับไปแน่นอนทีเดียว. พราหมณ์นั้นทราบว่าเป็นที่ที่เลิศในแผ่นดิน แล้วจึงสร้างบรรณศาลของตนในที่นั้น.

ต่อมาพราหมณ์นั้นเห็นพระราชกุมารเหล่านั้นเสาะแสวงหาที่ที่จะตั้งเมือง เดินมาสู่ที่เป็นที่อยู่ของตน ถามทราบความเป็นไปนั้นแล้ว เกิดความเอ็นดูในพระราชกุมารเหล่านั้นจึงได้พูดว่า เมืองที่สร้างขึ้นในที่ตั้งบรรณศาลานี้จักเป็นเมืองเลิศในชมพูทวีป ในบรรดาชายที่เกิดในเมือง แต่ละคน ๆ จักสามารถเอาชนะคนตั้ง ๑๐๐ ก็ได้ ตั้ง ๑,๐๐๐ ก็ได้ พวกพระองค์จงสร้างเมืองในที่นี้เถิด จงสร้างพระราชมณเฑียรของพระราชานที่ตั้งบรรณศาลาเถิด เพราะคนยี่นในที่นี้ ถึงจะเป็นลูกคนจันทาล ก็จะเป็นผู้ประเสริฐยิ่งด้วยกำลังของพระเจ้าจักรพรรดิ. พวกพระราชกุมารจึงเรียนว่า นี่เป็นที่อาศัยอยู่ของพระผู้เป็นเจ้ามิใช่หรือขอรับ. พวกท่านไม่ต้องคิดว่าเป็นที่อยู่อาศัยของเรา จงสร้างเมืองกันให้บรรณศาลาของเราไว้ข้างหนึ่ง แล้วตั้งชื่อว่า กบิลพัสดุ์. พวกราชกุมารเหล่านั้น กระทำเช่นนั้นแล้วพากันอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น.

อำมาตย์ทั้ง ๘ คนคิดว่า พระราชโอรสเหล่านี้เจริญวัยแล้ว ถ้าพระราชบิดาของพวกเขาพึงอยู่ในที่ใกล้ พระองค์พึงทรงกระทำอาวาทวิวาหรงคลให้ แต่บัดนี้เป็นภาระของพวกเราแล้ว จึงปรึกษากับพระราชกุมารทั้งหลาย. พระราชกุมารทั้งหลายกล่าวว่า พวกเรายังมองไม่เห็นธิดากษัตริย์เช่นกับพวกเรา ทั้งก็ยังไม่เห็นกุมารกษัตริย์เช่นกับพระพี่น้องนาง ลูกของพวกเราที่เกิดขึ้นเพราะอยู่ร่วมกับผู้ที่ไม่เสมอกัน จักว่าเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ทางฝ่ายมารดา หรือทางฝ่ายบิดา จักถึงความความแตกต่างกันแห่งชาติ เพราะฉะนั้น พวกเราจึงพอใจการอยู่ร่วมกับพระพี่น้องนางเท่านั้น เพราะกลัวความแตกต่างกันแห่งชาติ จึงตั้งพระเชษฐภคินีไว้ในตำแหน่งเป็นพระมารดา ต่างก็สำเร็จการอยู่ร่วมกันกับพระพี่น้องนาง

ที่เหลือ.

เมื่อพระราชโอรสเหล่านั้นเจริญด้วยบุตรและธิดา แต่ในสมัยต่อมา พระเชษฐภคินีเกิดเป็นโรคเรื้อน. เนื้อตัวเป็นเหมือนกับดอกทองกวาว. พระราชกุมารทั้งหลายคิดว่า เมื่อพวกเราการทำการนั่งการนอนและการบริโภค เป็นต้น รวมกันกับพระเชษฐภคินีนี้ โรคนี้ก็จะติดต่อกันได้ วันหนึ่งจึงทำเป็นประหนึ่งว่า เดินไปเล่นกีฬาในสวน ให้พระเชษฐภคินี นั้นขึ้นนั่งบนยานแล้วเข้าไปยังป่า รั้งตั้งให้ขุดสระโบกขรณีในพื้นดินโดย ตั้งเขปว่าเป็นเรือน ให้พระนางเข้าไปในที่นั้น พร้อมกับของเคี้ยวและ ของบริโภค มุงข้างบนใต้ดินร่วนลงไป แล้วพากันกลับไป.

ในสมัยนั้นพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระนามว่า รามะ ทรงเป็นโรค เรื้อน พวกนางสนมกำนัลในและพวกนักแสดงละคร ต่างพากันรังเกียจ เพราะความสังเวชใจนั้น จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสองค์ ใหญ่เสด็จเข้าป่า ทรงเสวยรากไม้ในป่าในที่นั้น ต่อเวลาไม่นานนักก็หาย พระโรค มีผิวพรรณประดุจทองคำ เสด็จเที่ยวไปทางโน้นบ้าง ทางนี้ บ้าง ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้มีโพรงใหญ่ ทรงลากถางที่ว่างมีประมาณ ๑๖ ศอก ในสวนด้านในแห่งต้นไม้ นั้น ดัดประตูและหน้าต่าง ผูกบันได ไว้ ประทับ อยู่ ณ ที่นั้น. พระองค์ทรงก่อไฟไว้ในกะโหลกรองรับถ่าน ตอนกลางคืน ทรงดับเสียงร้องของเหล่าสัตว์มีเนื้อและสุกร เป็นต้น บรรทมหลับไป. พระองค์ทรงสังเกตว่า ในที่โน้นราชสีห์ร้อง ในที่โน้น เสือโคร่งร้องพอสว่างก็เสด็จไปที่นั้นทรงเก็บเอาเนื้อที่เหลือเดนมาเผาเสวย.

ต่อมาวันหนึ่ง ในตอนใกล้รุ่ง เมื่อพระองค์ทรงก่อไฟให้ลุกขึ้น แล้วประทับนั่งอยู่ เสือโคร่งเดินมาเพราะได้กลิ่นตัวพระราชธิดา จึงคู้ยดิน

กระจัดกระจายในที่นั้น ทำเป็นช่องว่างไว้ที่ซอกเขา. พระนางทอดพระเนตรเห็นเสือโคร่งทางช่องนั้น ทรงกลัวจึงส่งเสียงร้องดังลั่น. พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงสดับเสียงนั้น ทรงสังเกตได้ว่า นี่เป็นเสียงสตรี จึงเสด็จไป ณ ที่นั้นแต่เช้าทีเดียว ตรัสถามว่า ใครอยู่ในที่นี่ พระนางตอบว่า ผู้หญิง นาย. เธอมีชาติเป็นอะไร. ฉันเป็นธิดาของ**พระเจ้าโอกกามหาราช**. เธอจงออกมาเถิด. ไม่สามารถออกไปได้ นาย. เพราะเหตุไร ฉันเป็นโรคผิวหนัง. พระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสถามความเป็นมาทุกประการแล้ว ให้พระนางผู้ไม่ยอมออกมาเพราะขัตติยมานะ ทรงทราบความเป็นกษัตริย์ของตนว่า แม้เราก็เป็นกษัตริย์ จึงทรงพาดบันไดลงไป ทรงลุกขึ้นมาพาไปยังที่ประทับของพระองค์ พระราชทานยาที่พระองค์ทรงเสวยเองนั้นแหละ ต่อมาไม่นานนัก ทรงกระทำให้พระนางหายพระโรค มีผิวพรรณประดุจทองคำได้ จึงทรงอยู่ร่วมกับพระนาง. เพราะการอยู่ร่วมครั้งแรกนั่นเอง พระนางก็ทรงครรภ์ ประสูติพระราชโอรส ๒ พระองค์ แล้วก็ประสูติอีกถึง ๑๖ ครั้ง อย่างนี้คือ ครั้งละสอง ๆ ด้วยประการฉะนี้. จึงมีพี่น้องถึง ๓๒ พระองค์. พระราชบิดาก็ทรงให้พระราชโอรสเหล่านั้นซึ่งเจริญวัยแล้ว ได้ทรงศึกษาศิลปศาสตร์ทุกชนิด.

ต่อมาวันหนึ่ง พรานไพร่ผู้อยู่ในเมืองของพระเจ้ายามะคนหนึ่ง เทียวแสวงหาแก้วอยู่ที่ภูเขา เห็นพระราชานแล้ว จำได้ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระพุทธเจ้าจำพระองค์ได้. ที่นั่น พระราชาจึงตรัสถามความเป็นไปทุกประการ. และในขณะนั้นนั่นเอง พวกเด็กทั้งหลายเหล่านั้นก็พากันมา. พรานไพร่เห็นพวกเขาแล้ว ทูลถามว่า เด็กเหล่านี้เป็นใคร. เมื่อพระราชตรัสว่า ลูกของเราเอง เขาจึงทูลถามถึงวงศ์สกุล

ทางฝ่ายมารดาของเด็กเหล่านั้น ก็คิดว่าบัดนี้เราได้รางวัลแล้ว จึงไปยังเมือง
กราบทูลแด่พระราชบิดา พระราชาทรงดำริว่า เราจักทูลเชิญเสด็จพระราช-
บิดามา จึงเสด็จไป ณ ที่นั้น พร้อมกับเสนา ๔ เหล่า ถวายบังคมพระ
ราชบิดา แล้วทูลขอว่า ขอพระองค์จงทรงรับราชสมบัติเถิด พระเจ้าข้า.
พระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสว่า อย่าเลยพ่อเอ๋ย เราจะไม่ไป ณ ที่นั้น เธอ
จงถากถางต้นไม้ที่นอก แล้วสร้างเมืองให้แก่เรา ณ ที่นี้แหละ. พระ
ราชาทรงกระทำตามรับสั่งแล้ว ตั้งชื่อให้ ๒ ชื่อ คือ ชื่อว่า โกลนคร
เพราะเหตุที่ถากถางต้นไม้ถากออกแล้วสร้างเมืองนั้นขึ้น ๑ ชื่อว่า
พัคคิมบท เพราะสร้างขึ้นที่ทางเดินของเสือโคร่ง ๑ เสร็จแล้วถวายบังคม
พระราชบิดา ได้เสด็จกลับพระนคร.

ต่อมาพระราชมารดาได้ตรัสกะกุมารผู้เจริญวัยแล้วว่า นี่แน่ะลูก ๆ
ทั้งหลาย สากยะผู้อยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ผู้เป็นพระเจ้าลุงของพวกท่านมีอยู่
ก็พวกธิดาของพระเจ้าลุงของพวกท่าน มีการจับผมเห็นปานฉะนี้ มีการ
จับผมเห็นปานฉะนี้ แน่ะลูกทั้งหลาย เมื่อใดพวกเขามาทำอาบนํ้า เมื่อ
นั้นท่านจงไปจับธิดาผู้ที่ตนชอบไว้. พวกเขาก็พากันไปในที่นั้น เมื่อพระ
ราชธิดาพากันมาอาบนํ้า กำลังผึ่งศีรษะให้แห้งอยู่ จึงจับราชธิดาผู้ที่ตน
ปรารถนาประกาศชื่อให้ทราบแล้วมา. พระเจ้าสากยะทั้งหลายทรงสดับ
แล้ว ตรัสว่า แน่ะพนาย ช่างเขาเถิด พวกญาติ ๆ ของเราเอง แล้วก็
ทรงเฉยเสีย. นี่เป็นเรื่องเกิดขึ้นของสากยวงศ์และโกถียวงศ์. เมื่อสากยวงศ์
และโกถียวงศ์เหล่านั้น ทำการอวามงคลและวิวามงคลซึ่งกันและกัน
วงศ์สกุลสืบทอดกันมาไม่ขาดสายเลย ทราบเท่าถึงพุทธกาล. ในเรื่องนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงแสดงสากยวงศ์ จึงตรัสพระดำรัสว่า สากยะ

เหล่านั้นออกไปจากแคว้นแคว้นไปอาศัยอยู่ที่ฝั่งแห่งสระโบกขรณี ข้าง
หิมวันตประเทศ ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺมุติ** แปลว่า อาศัยอยู่. บทว่า
สากฺยา วต โภ มีใจความว่า พวกสากยะแม้จะออกไปอยู่ในป่า ไม่
ทำลายเชื้อชาติ เป็นผู้สามารถ คือมีกำลังแก่กล้าที่จะรักษาวงศ์สกุลไว้ได้.
บทว่า **ตั้งแต่นั้นมา** คือนับวันนั้นเป็นต้นมา ได้แก่จำเดิมแต่นั้นมา.
บทว่า **โส จ เนลํ ปุพฺพปุริโส** ใจความว่า พระราชาทรงพระนามว่า
โอกกาะนั้นเป็นบรรพบุรุษของพระราชกุมารเหล่านั้น แม้แต่เพียงการ
แตกต่างแห่งเชื้อชาติด้วยอำนาจเป็นคบคิดของสากยะเหล่านั้น ก็มีได้มี.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศสากยวงศ์ให้ทราบอย่างนี้แล้ว ต่อไป
เมื่อจะทรงประกาศอัมพัฏฐวงศ์ จึงตรัสพระดำรัสมีว่า **รณฺโณ โข ปน**
เป็นต้น.

บทว่า **นางทาสีคลอดลูก** ชื่อว่า **กัณฺหะ** คือคลอดลูกมีผิวดำ
มีพื้นเกิดขึ้น มีผมหนวดและเครางอกขึ้นตั้งแต่อยู่ในท้องที่เดียว. บทว่า
ปพฺยาหาสิ ความว่า เมื่อพวกมนุษย์ในเรือนทั้งหลาย ต่างพากันหนีไป
เพราะกลัวว่า ยักษ์เกิดแล้ว ปิดประตูแล้วยืนอยู่ นายกัณหะก็เดินไป
ข้างโน้นและข้างนี้ พลังพูดร้องเสียงดังลั่นว่า พวกท่านจงช่วยชำระล้าง
เรา ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **พวกมาณพเหล่านั้น** ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า
คือได้กราบทูลคำนี้ว่า **มา ภวํ** เป็นต้น ก็เพื่อจะปลดเปลื้องคำตำหนิ
ของตน. นัยว่า พวกมาณพเหล่านั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า **อัมพัฏฐะ**
นี้เป็นศิษย์คนโตของอาจารย์ของพวกเรา ถ้าพวกเราจะไม่พูดบ้างสักคำ

สองคำในฐานะเห็นปานฉะนี้ อัมพัฏฐะนี้จักทำลายพวกเราในสำนักอาจารย์
ของเรา พวกเขาจึงได้กล่าวอย่างนี้ เพื่อจะปลดเปลื้องคำตำหนิ แต่
พวกเขาก็ยังหวังด้วยคิดว่า อัมพัฏฐะนี้จะปราศจากความมัวเมา. นัยว่า
อัมพัฏฐะนี้ก็ไม่เป็นที่รักแม้ของพวกมาณพเหล่านั้นนัก เพราะเขาเป็นคน
เจ้ามานะ. บทว่า เป็นผู้พูดแต่คำดีงาม คือมีคำพูดอ่อนหวาน. บทว่า
ในถ้อยคำนั้น คือในถ้อยคำเกี่ยวกับเวท ๓ ที่ตนเรียนมาแล้ว. บทว่า
เพื่อจะโต้ตอบ ความว่า เพื่อจะกล่าวตอบโต้ คือกล่าวแก้ปัญหาที่ถาม
แล้ว. อีกนัยหนึ่งว่า เพื่อจะโต้ตอบ คือเพื่อจะกล่าวให้เหนือกว่า ในคำ
พูดว่า เป็นบุตรของทาสี นั้น.

บทว่า ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า มีใจความว่า ลำดับนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ถ้าพวกมาณพผู้นั่งในที่นี้เหล่านั้น จักส่ง
เสียงดั่งขึ้นทำนองนี้ ก็จะถูกกันไม่จบลงได้ เอาเถอะ เราจะทำให้เขา
เสียบเสียงแล้วพูดกับอัมพัฏฐะเท่านั้น จึงได้ตรัสพระดำรัสนี้กะพวกมาณพ
เหล่านั้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มนุสสุโวห แปลว่า พวกท่านจง
ปรึษา. บทว่า มยา สทฺธิ มนุสฺสสุโวห คือจงกล่าวกับเรา. เมื่อพระผู้
มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว มาณพทั้งหลายจึงคิดว่า อัมพัฏฐะมาณพ
ผู้ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นบุตรของนางทาสี ถึงเพียงนั้น ไม่
สามารถที่จะเงยศีรษะขึ้นได้. ก็ขึ้นชื่อว่า เชื้อชาตินี้แล รู้กันได้ยาก ถ้า
พระสมณโคดมจะกล่าวคำไร ๆ แม้กะผู้อื่นว่า ท่านเป็นทาส ใครจัก
ก่อคดีกับพระสมณโคดมนั้น อัมพัฏฐะ จงแก้ไขที่คนผูกเข้าด้วยตนเอง
เถิด ดังนี้ เมื่อจะปลดเปลื้องตนออกแล้ว โยนไปเหนืออัมพัฏฐะคนเดียว
จึงกล่าวคำมีว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อัมพัฏฐะเกิดดีแล้ว เป็นต้น.

บทว่า **ประกอบด้วยธรรม** ได้แก่เป็นไปกับเหตุ คือมีเค้ามูล.
บทว่า **แม้จะไม่พอใจก็ต้องพยากรณ์** ความว่า ตนแม้ไม่ปรารถนาก็ต้อง
พยากรณ์ คือจะต้องวิชันนาโดยแน่แท้. บทว่า **อญฺเณ วา อญฺญํ**
ปฏิจฺจิสฺสตี ใจความว่า ท่านจักเอาอีกคำหนึ่งมากลบบเกื่อนอีกคำหนึ่ง
คือจักทับถม ได้แก่จักปกปิด. ก็ผู้ใดอันเขาถามแล้วอย่างนี้ว่า ท่านมีโคตร
อะไร แต่กล่าวว่ ข้าพเจ้ารู้เวททั้ง ๓ เป็นต้น ผู้นี้ชื่อว่า เอาคำอื่นมา
กลบบเกื่อนอีกคำหนึ่ง. บทว่า **ปกฺกมฺอิสฺสตี** วา ความว่า ท่านทั้งที่
รู้ยู่ซึ่งปัญหาที่เขาถามแล้ว กลับลุดจากอาสนะไปเสีย เพราะไม่อยากจะ
ตอบหรือ. บทว่า **อัมพฺภุสฺสได้นิงเสย** ความว่า **อัมพฺภุสฺส** คิดว่า **พระ**
สมณโคดมมีพระประสงค์จะให้เราทูลว่า เป็นลูกนางทาสีเองทีเดียว และ
เมื่อเราทูลเสียเอง ชื่อว่าทาสย่อมเกิดขึ้นแน่นอน แต่**พระสมณโคดม**นี้
ทักท้วงเพียง ๒ - ๓ ครั้งแล้วก็จักทรงคุณิภาพ ที่นั้น เราก็จักหลบหนี
หลีกไป ดังนี้แล้ว จึงนิงเสย.

สายฟ้ามีอยู่ที่ฝ่ามือของยักษ์นั้น เหตุนั้น ยักษ์นั้น จึงชื่อว่า
วชิรปาณิ. บทว่า **ยักฺษํ พิงฺทรา**บว่า มิใช่ยักษ์ธรรมดา แต่เป็นท้าวสักก-
เทวราช. บทว่า **เป็นของร้อน** คือมีสีเป็นไฟ. บทว่า **สมฺปชฺชลิตํ**
แปลว่า ลุกโพลงไปทั่ว. บทว่า **ลโชติภูตํ** แปลว่า มีแสงสว่างโดยรอบ
ความว่า มีเปลวไฟเป็นอันเดียวกัน. บทว่า **ยีนอยุ** ความว่า ยักษ์นั้น
เนรมิตรูปร่างแปลกประหลาดอย่างนี้ คือ ศีรษะใหญ่ เจี้ยวเหมือนกับ
หัวผักกาดสด นัยน์ตาและจมูกเป็นต้น คุนากลัว ยีนอยุ. ถามว่า
ก็ยักษ์นี้มาเพราะเหตุไร. ตอบว่า มาเพื่อจะให้**อัมพฺภุสฺส**ละทิ้งทิฏฐิเสีย.

อีกประการหนึ่ง ยักษ์นี้มาด้วยคิดว่า เมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**

ทรงถึงความเป็นผู้ขวนขวายน้อย ในการทรงแสดงพระธรรมเทศนาอย่าง
นี้ว่า ก็เรานี้แหละพึงแสดงธรรมได้ แต่คนอื่นเขาหารู้ทั่วถึงธรรมของเรา
ไม่ ท้าวสักกะพร้อมกับท้าวมหาพรหมจึงเสด็จมา ได้ทรงการทำปฏิญาณ
ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมเถิด พวก
ที่ไม่เป็นไปในอำนาจปกครองของพระองค์ พวกข้าพระองค์จักให้เป็นไป
เอง ธรรมจักรจงเป็นของพระองค์ อาณาจักรจงเป็นของพวกข้าพระองค์
เพราะฉะนั้น วันนี้เราจักขูให้อัมพัฏฐะสะคั่งกลัว แล้วให้เฉลยปัญหา
ให้ได้.

บทว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทอดพระเนตรเห็น และอัมพัฏฐะ
ก็เห็น มีใจความว่า ก็ถ้ายักษ์นั้นแม้คนอื่นก็เห็น เหตุนั้นก็จะดูไม่สำคัญ
ชนทั้งหลายพึงกล่าวว่ พระสมณโคดมนี้ทรงทราบว่อัมพัฏฐะไม่ยอม
อยู่ในพระคำรัสของพระองค์ จึงนำยักษ์มาแสดง ที่นั่น อัมพัฏฐะจึงพูดขึ้น
เพราะความกลัว เพราะฉะนั้น พระผู้พระภาคเจ้าทรงทอดพระเนตรเห็น
และอัมพัฏฐะก็เห็น.

อัมพัฏฐะพอเห็นยักษ์นั้นเท่านั้น เหนือก็ไหลออกทั่วตัว. ภายใน
ท้องก็ปั่นป่วนดังลั่น. เขาจึงคิดว่า แม้คนอื่นเล่าเขาเห็นไหมหนอ พลัง
มองดูรอบ ๆ ก็มีได้เห็นใคร ๆ แม้จะมีเพียงชนลูก. ลำดับนั้น เขาจึงคิดว่า
ภัยนี้เกิดขึ้นเฉพาะแก่เรา ถ้าเราจะพูดว่า ยักษ์ ชนทั้งหลายพึงกล่าวว่
ตาของท่านนั้นแหละมิใช่หรือ ท่านคนเดียวเท่านั้นเห็นยักษ์ อัมพัฏฐะ
ที่แรกไม่เห็นยักษ์ แต่ถูกพระสมณโคดมทรงบีบคั้นด้วยวาตะ จึงเห็น
ยักษ์ สำคัญอยู่ว่ บัดนี้ ในที่นี้ที่พึงอย่างอื่นของเราไม่มี นอกจากพระ
สมณโคดมเท่านั้น ลำดับนั้นแล อัมพัฏฐะมาณพ ๑ ๓ ๑ ได้กล่าวคำนี้

กะพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า ตาณ คเวสี แปลว่า แสงหาที่ด้านทาน. บทว่า เลณ คเวสี แปลว่า แสงหาที่เร้น. บทว่า สรณ คเวสี แปลว่า แสงหาที่พึง. ก็ในคำเหล่านี้ ที่ชื่อว่า ที่ด้านทาน เพราะยอมด้านทานไว้ คือรักษาไว้. ที่ชื่อว่า ที่เร้น เพราะชนทั้งหลายยอมหลีกเร้นอยู่ในที่นี้. ที่ชื่อว่า ที่พึง เพราะยอมป้องกันไว้ ความว่า ย่อมเบียดเบียน คือกำจัดเสียได้ซึ่งภัย. บทว่า เข้าไปนั่งใกล้ คือเข้าไปนั่งบนที่นั่งเบื้องล่าง. บทว่า พुरुตุ แปลว่า จงกล่าว.

บทว่า ชนบททางทิศใต้ คือชนบททางทิศใต้แห่งแม่น้ำคงคา ที่ปรากฏชื่อทักษิณบาด. ได้ยินว่า ในกาลนั้น ในประเทศทางทิศใต้ของอินเดียมีพราหมณ์และคาบสอยู่มาก. อัมพัฏฐะไป ณ ที่นั้น ทำให้คาบสคนหนึ่งยินดีด้วยวัตรปฏิบัติ. คาบสนั้นเห็นอุปการะของเขาจึงกล่าวว่า แน่ะบรูษผู้เจริญ เราจะให้มนต์แก่ท่าน ท่านปรารถนามนต์ใด จงเรียนมนต์นั้นเถิด. เขาจึงกล่าวว่า ข้าแต่อาจารย์ กิจด้วยมนต์อย่างอื่นของผมไม่มี อารุทำร้ายไม่ได้ด้วยอำนาจของมนต์ใด ขอท่านจงให้มนต์นั้นแก่ผมเถิด. คาบสนั้นกล่าวว่า แน่ะผู้เจริญ ดีแล้ว จึงได้ให้วิชาที่ชุนยิยังไม่เข้า ชื่อว่าอัมพัฏฐะ. เขาเรียนเอาวิชานั้นแล้ว ทดลองในที่นั้นทีเดียว คิดว่า บัดนี้เราจักให้ความไฝ่ฝันของเราเต็มเสียที จึงถือเอาเพศเป็นฤาษีไปยังสำนักของพระเจ้าโอกกาละ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อัมพัฏฐะไปสู่ชนบททางทิศใต้ เรียนพรหมมนต์เข้าไปเฝ้าพระเจ้าโอกกาละ ดังนี้.

ในบทนี้ บทว่า พรหมมนต์ คือมนต์อันประเสริฐ เพราะเป็น

มนต์สมบุรณ์ด้วยอาณุภาพ. บทว่า โโก เนวเร มยหฺมาหีสิปฺตุโต ความว่า
นี่แน่ะเว้ย ใครหนอนี้เป็นลูกนางทาสี (มาขอลูกสาว) ของเราอย่างนี้.
บทว่า พระเจ้าโอกกากราช นั้น ไม่ทรงสามารถจะปล่อยลูกธนูไปได้
ความว่า พระราชานั้น ขึ้นสายธนู เพราะพระองค์มีพระประสงค์จะฆ่า
ภานีนั้น แต่ไม่ทรงสามารถที่จะยิงออกไป ทั้งไม่ทรงสามารถที่จะปลดออก
ได้ซึ่งลูกศรนั้น ทันใดนั้น พระองค์ก็มีพระเสโทไหลไปทั่วพระวรกาย
ประทับยืนสั่งจันงอยู่ด้วยความกลัว.

บทว่า อำมาตย์ทั้งหลาย คือมหาอำมาตย์ทั้งหลาย. บทว่า เหล่า
ชุมชน คือมวลชนนอกจากนี้. บทว่า เหล่าอำมาตย์ทั้งหลาย ได้
กล่าวคำนี้ ความว่า พวกเขาคิดอยู่ว่า เมื่อพระราชาทรงพระนามว่า
ทัณฑกั ทรงแพพิศุติพิศุติในดาบสชื่อ กีสวัจจะ แวนแคว้นทั้งสิ้นพิณาศ
ด้วยฝนแห่งอาวฐ พระเจ้านาพิกระทรงประพาศพิศุติพิศุติในดาบส ๕๐๐ คน
และพระเจ้าอัชชุนะทรงประพาศพิศุติพิศุติในอังคีรสดาบส แทรกลงสู่แผ่นดิน
เข้าไปสู่รอก เพราะความกลัวจึงได้กล่าวคำนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอ
ความสวัสดิจึงมีเป็นต้น. กัณหาบสนิ่งอยู่นาน ต่อนั้นถูกเขาขอร้องโดย
ประการต่าง ๆ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า พระราชาของพวกท่าน ขึ้นสายธนู
ยิงภานีเช่นกับพวกเรา นับว่าทำกรรมหนักมาก แล้วจึงได้กล่าวคำนี้ว่า
ความสวัสดิจักมีแต่พระราชา ดังนี้ ในภายหลัง. บทว่า จักพังทลาย
คือจักแตกแยกออก กัณหาบสนั้นคิดว่า เราจักให้ชนตกใจกลัว จึงได้
กล่าวเท็จว่า แผ่นดินจักแตกกระจายออก ราวกะกำเกลบ. ความจริง
อาณุภาพแห่งวิชาของกัณหาบสนั้นมีเพียงหยุดยั้งลูกศรได้เท่านั้น ย่อมไม่
เป็นไปอย่างอื่นไปได้. ในคำทั้งหลายแม้อื่นจากนี้ ก็มีนัยทำนองเดียวกันนี้.
๑. บาลีอัมพัฏฐสูตรเป็น เนวเร พระไตรปิฎกเล่ม ๙ หน้า ๑๒๕.

บทว่า **ปลุโลม** แปลว่า มีชนนอนราบแล้ว . ความว่า แม้แต่เพียง
ชนลูก ก็จักไม่มีแก่เขา. นัยว่า **กัณหดาบส** ให้พระราชากะทำปฏิญาณ
แล้ว จึงได้กล่าวคำนี้ว่า ถ้าพระราชาก็จักพระราชทานเด็กหญิงนั้นแก่เรา
ดังนี้. บทว่า **พระราชาก็ให้ลูกธนูวางไว้ที่กุมารแล้ว** ความว่า เมื่อดาบส
นั้นร้ายมนต์ว่า ขอให้ลูกศรจงลงมา พระราชาก็ให้วางลงที่ตู้คือของกุมาร.
บทว่า **ได้พระราชทานพระราชธิดาแล้ว** คือทรงชำระล้างศิระะกระทำ
มิให้เป็นทาส คือเป็นไทยแล้ว พระราชทานไป และทรงตั้งไว้ใน
ตำแหน่งอันยิ่งใหญ่. **พระผู้มีพระภาคเจ้า** เมื่อจะทรงประกาศว่า **อัมพัญฐะ**
เป็นญาติของศากยะทั้งหลายทางฝ่ายหนึ่งจึงได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า **มาโข**
ตุเมห **มาณวกา** เพื่อจะทรงให้เขาเบาใจ. ลำดับนั้น **อัมพัญฐะ** เป็น
ประหนึ่งว่าถูกรดด้วยน้ำตั้ง ๑๐๐ หม้อ มีความกระวนกระวายอันระงับแล้ว
เบาใจแล้ว คิดว่า **พระสมณโคตม** ทรงดำริว่า จักให้เราบันเทิงใจ
จึงทรงกระทำให้เราเป็นญาติทางฝ่ายหนึ่ง นัยว่า เราเป็นกษัตริย์.

ลำดับนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงดำริว่า **อัมพัญฐะ** นี้
กระทำความสำคัญว่า เราเป็นกษัตริย์ **ไม่รู้ว่า** คนมิใช่กษัตริย์ **เอาถอะ**
เราจักให้เขารู้ เมื่อจะทรงแสดงเทศนายิ่งขึ้นไป เพื่อทรงแสดงวงศ์กษัตริย์
จึงได้ตรัสพระดำรัสว่า **ดูก่อนอัมพัญฐะ** ท่านสำคัญข้อนั้นเป็นไหน เป็น
ต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิธ** แปลว่า ในโลกนี้. บทว่า **ในพราหมณ์**
ทั้งหลาย คือในระหว่างพวกพราหมณ์. บทว่า **ที่นั่งหรือน้ำ** คือที่นั่ง
อย่างดีเลิศ หรือน้ำอย่างดีเลิศ. บทว่า **สทุเช** คือในภักดีที่เขาทำอุทิสให้ผู้
ตาย. บทว่า **ถาลิปาเก** คือในภักดีในงานมงคล เป็นต้น . บทว่า **ยญฺเณ**
คือในภักดีที่เขาทำไว้บุญชายัญ. บทว่า **ปาหุเน** คือในภักดีที่เขากระทำไว้เพื่อ

แขกทั้งหลาย หรือว่าในภักดีที่เขาทำไว้เป็นบรรณาการ. บทว่า **อปีนุสฺส** คือสำหรับโอรสภักษัตริย์นั้น บ้างไหมหนอ. บทว่า **อาวภู วา อสฺส** **อนาวภู วา** คือในหญิงสาวตระกูลพราหมณ์พึงมีการห้าม หรือไม่มีการห้าม ความว่า โอรสภักษัตริย์จะพึงได้กับเด็กหญิงตระกูลพราหมณ์หรือไม่พึงได้. บทว่า **อนุปฺปนฺโน** ความว่า ไม่ถึงวงศ์ภักษัตริย์ คือไม่บริสุทธิ์.

บทว่า **อิตุลฺลิตฺตา วา อิตุลฺลิตฺติ กริตฺตฺวา** คือแสวงหาหญิงกับหญิงหรือ. บทว่า **กิสฺสมิณฺณจิทฺเทว ปกรณฺเณ** คือในการกระทำสิ่งที่ไม่ควรทำที่เป็นโทษบางอย่าง ซึ่งสมควรแก่พราหมณ์ทั้งหลาย. บทว่า **ด้วยห่อจีเถ้า** ความว่า เอาห่อจีเถ้าไปร้อยจีเถ้าบนศีรษะ.

บทว่า **ชเนตฺตฺสุมิ** คือในฝูงชน ความว่า ในหมู่ประชาชน. บทว่า **เย โคตฺตปฏฺฐิตาริโน** ความว่า ในฝูงชน ผู้ใดเที่ยวอวดอ้างในเรื่องโคตรว่า ข้าพเจ้าเป็นโคตมโคตร ข้าพเจ้าเป็นกัสสปโคตร ในเขาเหล่านั้น ผู้เที่ยวอวดอ้างในเรื่องโคตรในโลก ภักษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐ. บทว่า **อนุมตฺตามยา** ความว่า คาลานี้ สันถกุมารพรหมแสดงเทียบได้กับพระศัพพัญญุตญาณของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงยอมรับ.

ก็ด้วยคาลานี้ **อัมพัฏฺฐะ** ได้ยินบทนี้ว่า ผู้สมบุรณ์ด้วยวิชาและจรณะ จึงคิดว่า เวทสามชื่อว่า วิชา สีลห้าชื่อว่า จรณะ วิชาและจรณะนี้ของเราเองก็มี หากว่าผู้สมบุรณ์ด้วยวิชา และจรณะ เป็นผู้ประเสริฐสุด ตัวเรานี้ก็นับว่าประเสริฐสุดได้ เขาถึงความตกลงใจแล้ว เมื่อจะทูลถามถึงวิชาและจรณะ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็จรณะนั้นเป็นไฉน วิชานั้นเป็นไฉน. ลำดับนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงมีพระประสงค์จะปฏิเสชวิชาและจรณะที่ประกอบด้วยวาทะปรารภเชื้อ

ชาติเป็นต้น อันมีอยู่ในลัทธิของพราหมณ์นั้น แล้วทรงแสดงวิชาและ
จรณะอันเยี่ยมยอด จึงตรัสพระคำรัสว่า น โข อมฺพณฺฐ เป็นต้น แก่
อัมพฺฐะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ชาติวาโท แปลว่า วาตะปรารภเชื้อชาติ.
ใจความว่า ได้แก่คำพูดเป็นต้นว่า สิ่งนี้ควรแก่พราหมณ์เท่านั้น หากควรแก่
ศูทรไม่. ในที่ทุกแห่งก็มีนัยเช่นนี้เหมือนกัน. บทว่า ชาติวาทวินิพฺพสา
แปลว่า ผู้ยุ่งเกี่ยวในวาตะปรารภเชื้อชาติ. ในที่ทุกแห่งก็มีนัยเช่นนี้
เหมือนกัน.

ลำดับนั้น อัมพฺฐะคิดว่า เราคิดว่า บัดนี้พวกเราจักติดอยู่ในที่ใด
ที่นั่นพระสมณโคดมกลับเหวี่ยงพวกเราไปเสียไกลลิบ เหมือนคมซัด
แกลบขึ้นในลมแรง ก็พวกเราไม่ติดอยู่ในที่ใด พระสมณโคดมทรงชัก
จูงพวกเราไป ณ ที่นั่น การถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะของพวกเรานี้
สมควรจะรู้ไหม แล้วจึงได้ถามถึงวิชาและจรณะอีก. ลำดับนั้น พระผู้
มีพระภาคเจ้า เพื่อที่จะทรงแสดงวิชาและจรณะจำเดิมแต่การเกิดขึ้น
แก่อัมพฺฐะนั้น จึงตรัสพระคำรัสว่า อิธ อมฺพณฺฐ ตถาคโต เป็นต้น.

ก็ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงจำแนกศีล ๓ อย่าง
แม้ที่นับเนื่องในจรณะ ไม่ตรัสระบुชต์ว่า ข้อนี้ก็ป็นจรณะของภิกษุ
แต่ตรัสระบुชต์ด้วยอำนาจแห่งศีลทีเดียวว่า แม้ข้อนี้ก็ป็นศีลของภิกษุ
ถามว่า เพราะเหตุไร. เพราะว่าศีลไร ๆ แม้ของภิกษุนั้นก็มียู่ เพราะ
ฉะนั้น เมื่อตรัสระบुชต์ด้วยอำนาจแห่งจรณะ ภิกษุพึงคิดอยู่ในจรณะ
นั้น ๆ นั้นแหละ ด้วยคิดว่า แม้พวกเราก้ถึงพร้อมด้วยจรณะ แต่จรณะใด
อันภิกษุนี้ มิได้เคยเห็นเลย แม้ด้วยความฝัน เมื่อจะตรัสระบुชต์ด้วย

อำนาจแห่งจระนั้นนั่นแหละ จึงตรัสพระดำรัสว่า ภิกษุยอมเข้าถึงฌานที่ ๑ อยู่ แม้ข้อนี้ก็จะเป็นจระของภิกษุนั้น ๆ ล ๆ ภิกษุยอมเข้าถึงฌานที่ ๔ อยู่ แม้ข้อนี้ก็จะเป็นจระของภิกษุนั้น เป็นต้น. ด้วยพระดำรัสเพียงเท่านี้เป็นอันว่าพระองค์ตรัสระบุดังสมบัติแม้ทั้ง ๘ ว่าเป็นจระ ส่วนปัญญาแม้ทั้ง ๘ นับแต่วิปัสสนาญาณไป พระองค์ตรัสระบุดัง เป็นวิชา.

บทว่า **อปายมุขานิ** แปลว่า ปากทางแห่งความพินาศ บทว่า ผู้ยังไม่ตรัสรู้ คือยังไม่บรรลु หรือว่า ยังไม่สามารถ. ในบทว่า **ถือเอาเครื่องหาบดาบสหริหาร** นี้ บริหารของดาบสมิ ไม้สีไฟ เต้าน้ำ เข็ม และเส้หางามริ เป็นต้น ชื่อว่า **ขาริ**. บทว่า **วิโธ** แปลว่า หาบ. เพราะฉะนั้นจึงมีใจความว่า ถือเอาหาบอันเต็มด้วยบริวารดาบส. แต่อาจารย์ที่กล่าววว่า **ขาริวิวิธ** ท่านก็พรรณนาว่า คำว่า **ขาริ** เป็นชื่อของหาบ คำว่า **วิวิธ** คือบริวารมากอย่างมีเต้าน้ำ เป็นต้น. บทว่า **ปวตุตผลโฆโณ** แปลว่า มีปรกติบริโภคผลไม้ที่หล่นแล้ว. บทว่า **เป็นคนรับใช้** คือเป็นคนรับใช้ด้วยสามารถกระทำวัตร เช่น ทำกัปปยะ รับบาตรและล้างเท้า เป็นต้น. สามเณรผู้เป็นพระจิณาสพ แม้มีคุณธรรมสูง ย่อมเป็นผู้รับใช้พระภิกษุผู้ปดูชน โดยนัยที่กล่าวแล้วโดยแท้ แต่สมณะหรือพราหมณ์หาเป็นเช่นนั้นไม่ ยังเป็นผู้ด้อยอยู่ทีเดียว ด้วยอำนาจแห่งคุณธรรมบ้าง ด้วยอำนาจแห่งการกระทำการรับ ใช้บ้าง.

ถามว่า ก็การบวชเป็นดาบส ท่านกล่าววว่าเป็นปากทางแห่งความพินาศของศาสนา เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะศาสนาที่กำลังดำเนินไป ๆ ย่อมถอยหลัง ด้วยอำนาจแห่งการบรรพชาเป็นดาบส. เป็นความจริงผู้ที่มีความละเอียด ใครในการศึกษา มักรังเกียจผู้ที่บวชในศาสนา นี้ แล้ว

ไม่สามารถบำเพ็ญศึกษา ๓ ให้เต็มได้ว่า เราจะไม่มีภาระทำอุโบสถ
ก็ดี ปวารณาก็ดี สังฆกรรมก็ดี กับท่าน แล้วหลีกเว้นไปเสีย. สมณะ
หรือพราหมณ์นั้นคิดว่า การบำเพ็ญข้อปฏิบัติให้เต็มบริบูรณ์ในศาสนา
ทำได้ยาก เปรียบเสมือนคมมีดโกน เป็นทุกข์ แต่การบวชเป็นดาบส ทำได้
ง่าย ทั้งชนก้นับถือมากมา ดังนี้แล้ว จึงสึกออกมาเป็นดาบส. คนอื่น ๆ
เห็นเขาต่างพากันถามว่า ท่านทำอะไรหรือ. เขาจึงตอบว่า การงานใน
ศาสนาของพวกท่านหนักมาก แต่พวกเราก็มียังมีปรกติประพฤติด້วยความ
พอใจในศาสนาที่อยู่. แม้เขาก็คิดว่า ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้ แม้เราก็มจะบวชใน
ศาสนาที่บ้าง ดังนี้แล้ว ศึกษาตามอย่างเขา บวชเป็นดาบส แม้พวกอื่น ๆ
ก็บวชเป็นดาบสทำนองนี้บ้าง เพราะฉะนั้น พวกดาบสจึงเพิ่มมากขึ้นโดย
ลำดับ. ในกาลที่พวกดาบสเหล่านั้นเกิดขึ้น ศาสนาชื่อว่าจักถอยหลัง. ชื่อว่า
พระพุทธเจ้าเห็นปานฉะนี้ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ศาสนาของพระองค์
ก็ได้ชื่อว่าเป็นเช่นนี้ เพราะฉะนั้น ศาสนาจึงจักเป็นเพียงเส้นด้วยเท่านั้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงข้อนี้ จึงตรัสว่า การบวชเป็นดาบสเป็น
ปากทางแห่งความพินาศของศาสนา.

บทว่า **จอบและตะกร้า** ได้แก่ จอบและตะกร้า เพื่อจะเก็บหัว
เผือกมัน รากไม้และผลไม้. บทว่า **ใกล้บ้านหรือ ใจความว่า** ผู้ที่ยังมิได้
บรรลุลถึงความถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นต้น สำคัญอยู่ว่า การ
ดำเนินชีวิตด้วยกสิกรรม เป็นต้น เป็นของลำบาก ดังนี้ เพื่อจะหลอกลวง
ให้คนหมู่มากหลงเชื่อ จึงสร้างโรงไฟ ในที่ใกล้หมู่บ้านบ้าง ในที่ใกล้
ตำบลบ้าง บำเรอไฟด้วยอำนาจกระทำการบูชาด้วยเนยใส น้ำมัน นมสั้ม
น้ำผึ้ง งา และข้าวสาร เป็นต้น และด้วยไม้นานาชนิดอาศัยอยู่.

บทว่า สร้างเรือนมี ๔ ประตู ใจความว่า สร้างเรือนน้ำดื่ม มีหน้า
मुख ๔ ด้าน สร้างมณฑปไว้ที่ประตู ตั้งน้ำดื่มไว้ในนั้น คอยเชิญให้ผู้ที่
มาแล้ว ๆ ดื่มน้ำ. พวกเดินทางไกล เหน็ดเหนื่อย ดื่มน้ำดื่มแล้วให้สิ่งใด
แก่เขา เป็นห่ออาหารที่บริโภคแล้วก็ดี เป็นข้าวสารเป็นต้นก็ดี ก็ถือเอา
สิ่งนั้นทุกอย่าง กระจายอุเปรี้ยวเป็นต้น แล้วให้ข้าวแก่บางคน ให้ภาชนะ
เครื่องหุงต้มอาหารแก่บางคน เพื่อจะสงเคราะห์ด้วยอามิสให้มากยิ่งขึ้น. เขา
ถือเอาอามิสบ้าง บุพพชาติ และอุปธิชาติ เป็นต้นบ้าง ที่พวกเขา
เหล่านั้นให้แล้ว เพื่อความเพิ่มพูนขึ้นก็ใช้ของเหล่านั้นหาประโยชน์ต่อไป.
โดยประการนี้เขาก็มีสมบัติเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ก็ทำการรับโค กระบือ ทาสี
และทาสต่อไป เขาก็รวมทรัพย์สินได้มากมาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
หมายเอาพวกนี้ จึงตรัสพระดำรัสที่ว่า สร้างเรือนมี ๔ ประตูอยู่ ดังนี้.
ส่วนคำนี้ว่า เราจักบูชาสมณะหรือพราหมณ์นั้นตามความสามารถตาม
กำลัง ดังนี้ เป็นทางปฏิบัติของเขา. เพราะเขาปฏิบัติอย่างนี้โดยทางนี้.

ด้วยคำเพียงเท่านี้เป็นอันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงให้เห็น
ถึงการบวชเป็นคาสอย่างครบถ้วน. ถามว่า ทรงแสดงอย่างไร. ตอบว่า
ทรงแสดงว่า คาสนั้นมี ๘ จำพวก คือพวกยังมีลูกเมีย ๑ พวกที่เี่ยวขอ
เขาเลี้ยงชีพ ๑ พวกอนัคคิปปิกกิยะ ๑ พวกอสามปาคะ ๑ พวกอยมุฏฐิกะ ๑
พวกทันทัวกกลิกะ ๑ พวกปวัตตผลโกชณะ ๑ พวกปัทนุปลาสิกะ ๑.
บรรดาคาสเหล่านั้น คาสเหล่านี้รวบรวมทรัพย์สมบัติไว้ได้มากแล้ว
อยู่ดังเช่นเกษียชฎิต คาสเหล่านั้นชื่อว่ายังมีลูกเมีย. ส่วนคาสเหล่านี้ได้
คิดว่า ขึ้นชื่อว่า ความเป็นผู้มีลูกเมีย ไม่สมควรแก่ผู้บวชแล้ว จึงเที่ยว
หาเก็บข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วราชมาศ และเมล็ดงา เป็นต้น ในที่ที่เขา

เกี่ยวและนวด เอามาหุงต้มฉัน ดาบสเหล่านั้นชื่อว่า เทียวขอเขาเลี้ยงชีพ.

ส่วนดาบสเหล่าใดคิดว่า ขึ้นชื่อว่าการเที่ยวไปจากลานโน้นสู่ลานนี้
เก็บเอาข้าวเปลือกมาตำกินไม่สมควร ดังนี้แล้ว ยอมรับแต่ภิกษาหารคือ
ข้าวสาร ในหมู่บ้านและตำบลได้แล้ว เอามาหุงต้มฉัน ดาบสเหล่านั้น
ชื่อว่า ผู้มิได้หุงต้มด้วยไฟ. ส่วนดาบสเหล่าใดคิดว่า จะมีประโยชน์อะไร
ด้วยการหุงต้มเองของผู้บวชแล้ว จึงเข้าไปยังหมู่บ้าน รับเอาเฉพาะแต่
ภิกษาหารที่หุงต้มแล้วเท่านั้น ดาบสเหล่านั้นชื่อว่า ผู้ไม่หุงต้มเอง.

ดาบสเหล่าใดคิดว่า ชื่อว่าการแสวงหาภิกษาหารทุก ๆ วัน สำหรับ
ผู้บวชแล้วลำบาก จึงเอากำปั้นเหมือนหินทูปเปลือกไม้ มีต้นมะม่วงป่า
เป็นต้น เกี่ยวกิน ดาบสเหล่านั้นชื่อว่า ผู้ที่กำปั้นเหมือนเหล็ก. ส่วนดาบส
เหล่าใดคิดว่า ชื่อว่าการเที่ยวเอาหินทูปเปลือกไม้เป็นการลำบาก แล้วใช้
ฟันนั้นแหละถอนขึ้นมาเกี่ยวกิน ดาบสเหล่านั้นชื่อว่า ผู้ใช้ฟันแทะ.

ดาบสเหล่าใดคิดว่า ชื่อว่าการใช้ฟันแทะเกี่ยวกินสำหรับผู้บวช
แล้วลำบาก จึงฉันผลไม้ที่ไ้ก่อนดินและท่อนไม้เป็นต้นปาหล่นลงมา
ดาบสเหล่านั้นชื่อว่า ผู้ฉันผลไม้เฉพาะที่หล่นลงมา. ส่วนดาบสเหล่าใด
คิดว่า ชื่อว่าการไ้ก่อนดินและท่อนไม้เป็นต้น ปาผลไม้ให้หล่นลงมาแล้ว
ฉัน ไม่สมควรแก่ผู้บวชแล้ว จึงเกี่ยวกินดอกไม้ ผลไม้ และใบไม้แห้ง
เป็นต้น เฉพาะที่ตกเองแล้วเท่านั้นยังชีพ ดาบสเหล่านั้นชื่อว่า ผู้ฉันใบไม้
แห้ง. ดาบสเหล่านั้นมี ๓ ชั้นด้วยอำนาจพวกชั้นอุกฤษฏ์ ชั้นปานกลาง และ
ชั้นเพลลา. ใน ๓ ชั้นนั้น ดาบสเหล่าใดไม่ลุกจากที่ที่ตนนั่ง ใช้มือเก็บเอา
ผลไม้ที่หล่นลงในที่ที่จะเอื้อมถึงได้เท่านั้นแล้ว เกี่ยวกิน ดาบสเหล่านั้น
จัดว่า เป็นชั้นอุกฤษฏ์. ดาบสเหล่าใดไม่ยอมไปยังต้นไม้อื่นจากต้นไม้ต้น

เดียว คอบสเหล่านั้นจัดว่าเป็นชั้นกลาง. คอบสเหล่าใดไปที่ยวแสวงหา ยัง
โคนต้นไม้ นั่น ๆ มาแล้วเลี้ยวกิน คอบสเหล่านั้นจัดว่าเป็นชั้นเพลา

แต่การบวชเป็นคอบสแม่ทั้ง ๘ อย่างเหล่านี้ ก็ย่อลงได้เป็น ๔
อย่างเท่านั้น. ถามว่า ย่อลงอย่างไร. ตอบว่า ความจริงบรรดาการบวช
เป็นคอบสเหล่านี้ การบวชที่ยังมีลูกเมียอยู่ ๑ ที่เที่ยวขอเข้านั้น ๑ รวม
เป็นผู้ใช้เรือน. ที่ไม่ใช้ไฟหุงต้ม ๑ ที่ไม่หุงต้มเอง ๑ รวมเป็นผู้ใช้เรือนไฟ.
ที่ใช้กำปั้นเหมือนเหล็กทุบเปลือกไม้ฉั่น ๑ ที่ใช้ฟันแทะฉั่น ๑ รวมเป็น
ผู้บริโภคนั้น เหง้าไม้ รากไม้ และผลไม้ ที่ฉั่นผลไม้หล่นเอง ๑ ที่ฉั่นใบไม้
เหลือ ๑ รวมเป็นผู้บริโภคนั้นผลไม้หล่นเอง. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
ว่าด้วยพระดำรัสเพียงเท่านี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นแสดง
การบวชเป็นคอบสครบทุกอย่าง ด้วยประการฉะนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะทรงแสดงว่า อาจารย์และอัมพัญญะ
ยังไม่ถึงแม้ปากทางแห่งความเลื่อมแห่งการถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
จึงตรัสพระดำรัสว่า อัมพัญญะ เธอสำคัญข้อนั้นเป็นโณ ดั่งนี้เป็นต้น.
คำนั้นล้วนมีเนื้อความง่ายแล้วทั้งนั้น.

บทว่า เป็นผู้ตกลไปสู่อบายด้วยตนบำเพ็ญให้สมบูรณ์ไม่ได้ คือ
มีตนตกลไปสู่อบาย บำเพ็ญให้สมบูรณ์ไม่ได้ ในความถึงพร้อมด้วยวิชา
และจรณะ. บทว่า ทตฺตักฺก แปลว่า ของที่พระราชทาน. บทว่า ไม่
พระราชทาน แม้แต่จะให้เฝ้าต่อหน้าพระพักตร์ ถามว่า เพราะเหตุไร
จึงไม่พระราชทาน. ตอบว่า ได้ยินว่า พราหมณ์นั้นรู้มนต์ ชื่อ อาวัฏฏนิ
(มนต์ที่คลใจทำให้งงงวย) เฉพาะหน้า. เมื่อใดพระราชาทรงประดับ
ประคาศด้วยเครื่องอสังการอันมีค่ามาก เมื่อนั้นเขาก็จะไปยืนในที่ใกล้

พระราชาก็เรียกชื่อเครื่องอลังการนั้น. เมื่อเขาเรียกชื่อได้แล้ว พระราชาจะไม่ทรงสามารถตรัสว่า เราไม่ให้แก่พราหมณ์นั้นได้เลย ครั้นพระองค์พระราชทานแล้ว ในวันมีงานมหรสพอีก จึงตรัสว่า พวกท่านจงนำเครื่องอลังการมา เมื่อพวกอำมาตย์กราบทูล ไม่มีพระเจ้าข้า พระองค์พระราชทานแก่พราหมณ์ไปแล้ว จึงตรัสถามว่า เพราะเหตุไร เราจึงให้เขาไป. พวกอำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลว่า พราหมณ์นั้นรู้กลมายาที่ทำให้งงวยในที่ซึ่งหน้า เขาทำพระองค์ให้งงวยด้วยกลมายานั้นแล้ว ก็ถือเอาไป. อีกพวกหนึ่ง ทนเห็นพราหมณ์นั้นเป็นพระสหายสนิทกับพระราชาก็ได้ จึงได้กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ที่ตัวของพราหมณ์นั้นมีโรคเรื้อนชื่อสังขผลิตะ พระองค์พอเห็นพราหมณ์นั้นจะกอดหรือลูบคลำ ธรรมดาว่าโรคเรื้อนนี้ติดกันได้ เพราะอำนาจถูกต้องเนื้อตัวกัน ขอพระองค์อย่าทรงกระทำเช่นนั้น. จำเดิมแต่นั้นมาพระราชาก็ไม่พระราชทานให้พราหมณ์นั้นเข้าเฝ้าเฉพาะพระพักตร์. แต่เพราะเหตุที่พราหมณ์นั้นเป็นบัณฑิต ฉลาดในวิชาการเกษตร ชื่อว่า การงานที่ปรึกษากับเขาแล้วจึงทำ ย่อมไม่ผิดพลาดเลย เพราะฉะนั้น พระราชาก็ทรงยืนอยู่ภายในผ้าม่านที่กั้นไว้ ปรึกษากับเขาผู้นั้นอยู่ข้างนอก. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาเหตุนี้ จึงตรัสว่า พระราชาทรงปรึกษาทางข้างนอกชายผ้าม่าน ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ติโรทสุตฺตฺนุเตน** แปลว่า ทางข้างนอกชายผ้าม่าน. อีกประการหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้แหละ. บทว่า **ชอชฺชธรรม** คือไม่มีโทษ. บทว่า **ทีเขยยกิ** คือที่เขานำมาให้. บทว่า **กอนุตฺตฺส ราช** ความว่า พราหมณ์พึงรับภิกษาหารเช่นนี้ของพระราชาก็ได้ พระราชานั้นไม่พึงพระราชทานแม้การให้เฝ้าต่อพระพักตร์แก่พราหมณ์นั้นอย่างไร. แต่พราหมณ์นี้ถือเอาของ

ที่พระราชามีได้พระราชทานด้วยมายากล เพราะเหตุนั้น พระราชาจึงไม่พระราชทานให้พราหมณ์นั้นเฝ้าต่อพระพักตร์ ฟังถึงความตกลงได้ในข้อนี้ ดังกล่าวมานี้ เป็นอธิบายในบทนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศว่าชนจักถึงความตกลงได้ว่า ก็ใคร ๆ คนอื่นหารู้เหตุการณ์นี้ไม่ ยกเว้นพระราชากับพราหมณ์เท่านั้น ข้อนี้มันเป็นความลับด้วย ทั้งปกปิดด้วยด้วยประการฉะนี้. พระสมณโคดมผู้ตักปัญญู ทรงทราบแน่นอน ดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงเพิ่มเติมพระธรรมเทศนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อทรงถนอมมานะอาศัยมนต์ของคนทั้ง ๒ นั้น เพราะเหตุที่อัมพัฏฐะนี้กับอาจารย์ของเขาเป็นคนเย่อหยิ่ง เพราะอาศัยมนต์ จึงตรัสพระดำรัสที่ว่า **ดูก่อนอัมพัฏฐะ เธอสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน พระราชาในโลกนี้ เป็นต้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **บนเครื่องปลาดในรถ** คือบนที่ที่เขาจัดปลาดไว้ เพื่อเป็นที่ประทับยืนของพระราชาในรถ. บทว่า **ผู้ยิ่งใหญ่** คือกับอำมาตย์ชั้นสูง ๆ ขึ้นไป. บทว่า **กับเชื้อพระวงศ์** คือกับพระกุมารที่ยังมิได้อภิเษก. บทว่า **ข้อปริกษาบางประการ** ได้แก่ข้อปริกษาที่ปรากฏเห็นปานฉะนี้ว่า ควรจะชุดบ่อหรือทำเหมืองในที่โน้น ควรจะสร้างบ้าน นิคม หรือนครไว้ในที่โน้น ดังนี้. บทว่า **ข้อปริกษานั้น** นั้นแหละ ใจความว่า ข้อราชการใดที่พระราชาทรงปริกษา พระองค์พึงทรงปริกษาข้อราชการนั้นด้วยพระอาการมีการทรงยกพระเศียรขึ้น และทรงยกพระภุมุภาเป็นต้น ทำนองนั้นเท่านั้น. บทว่า **ที่พระราชาตรัสแล้ว** คือพระราชาตรัสพระราชาดำรัสโดยประการใด พระราชาดำรัสนั้นสามารถให้สำเร็จประโยชน์ได้โดยประการนั้น ใจความว่า แม้พระเจ้าปเสนทิโกศล

ก็ตรัสพระราชดำรัสที่สามารถให้สำเร็จประโยชน์นั้นได้.

บทว่า ปวตุตฺตโร แปลว่า เป็นผู้บอก. บทว่า เหล่าใด คือเป็นสมบัติเก่าแก่ของพราหมณ์เหล่าใด. บทว่า บทแห่งมนต์ คือมนต์ กล่าวคือเวทนั่นเอง. บทว่า ขับริ้อง คือที่พราหมณ์เก่าแก่ทั้ง ๑๐ มีอัฐก-พราหมณ์เป็นต้น สาธยายแล้วด้วยอำนาจความถึงพร้อมด้วยเสียง. บทว่า ปวุตฺตํ แปลว่า บอกแก่คนเหล่าอื่น ความว่า กล่าวสอน. บทว่า รวบรวมไว้ คือประมวลไว้ ได้แก่ทำให้เป็นกองไว้ ความว่า รวมเก็บไว้เป็นกลุ่มก้อน. บทว่า ขัปตามซึ่งมนต์นั้น ความว่า พราหมณ์ในบัดนี้ ขัปตามคือสาธยายตามซึ่งมนต์นั้น ที่พราหมณ์เหล่านั้นจับแล้วในกาลก่อน. บทว่า กล่าวตามซึ่งมนต์นั้น คือว่าตามซึ่งมนต์นั้น. คำนี้เป็นไวพจน์ของคำแรกนั่นเอง. บทว่า กล่าวตามซึ่งมนต์ที่พราหมณ์พวกเก่าเหล่านั้นกล่าวไว้ คือสาธยายตามซึ่งมนต์ที่พราหมณ์พวกเก่าเหล่านั้นกล่าวไว้ คือสาธยายแล้ว. บทว่า กล่าวสอนตามซึ่งมนต์ที่พวกพราหมณ์เก่ากล่าวสอนไว้แล้ว คือกล่าวสอนตามซึ่งมนต์ ที่พราหมณ์เหล่านั้นกล่าวสอนแล้วแก่คนอื่น. บทว่า อย่างไรนี้ ความว่า พราหมณ์เหล่านั้นมีใครบ้าง คำว่า อัฐกจะเป็นต้น เป็นชื่อของพราหมณ์เหล่านั้น.

ได้ยินว่า พราหมณ์เหล่านั้นมองดูด้วยทิพยจักขุ ไม่กระทำการทำร้ายผู้อื่น แต่งมนต์เทียบเคียงกับคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า กัสสปสัมมาสัมพุทธะ. แต่พวกพราหมณ์นอกนี้ใส่ปาณาติบาตเป็นต้นลงไปทำลายเวททั้ง ๓ ได้กระทำให้ผิดเพี้ยนกับพระพุทธรวณะ

บทว่า นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ คือท่านพึงเป็นฤาษีด้วยเหตุใด เหตุนั้นไม่มี. ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ อัมพัฏฐะนี้แม้อัน

เราถามอยู่ รู้ว่าตนถูกทัมถม จักไม่ให้คำตอบ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่ทรงรับเอาคำปฎิญา ปฏิเสธความเป็นฤษีนั้น.

บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงความที่อัมพัฏฐะพร้อมทั้งอาจารย์เป็นผู้ห่างไกลจากข้อปฏิบัติของพราหมณ์เหล่านั้น จึงตรัสว่า
ดูก่อน อัมพัฏฐะ เธอสำคัญข้อนั้นเป็นโณ ดังนี้เป็นต้น เพราะเหตุว่าพราหมณ์รุ่นเก่า ๑๐ คนเหล่านั้น ไม่มีกลิ่นของสดคาว ไม่มีกลิ่นผู้หญิงเต็มไปด้วยฝุ่นละอองและจีไคล มีปรกติประพตติพรหมจรรย์ มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อาศัยอยู่ตามเชิงเขาในราวป่า เมื่อใดปรารธนาจะไป ณ ที่ใด เมื่อนั้นก็เหาะไปได้ทางอากาศทีเดียวด้วยฤทธิ์ พวกเขาไม่มีกิจที่จะต้องใช้ชวคยาน การเจริญพรหมวิหารมีเมตตาเป็นต้นนั้นแหละ เป็นเครื่องคุ้มครองของพวกเขาในทุกสารทิส พวกเขาไม่ต้องการความคุ้มครอง คือกำแพงและคน และข้อปฏิบัติของพวกเขาพราหมณ์เหล่านั้น อัมพัฏฐะนี้ ก็เคยได้ยินมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มีกาสีดำอันเลือกทิ้งไป คือ มีกาสีดำอันเลือกแล้ว นำออกทิ้งไป. บทว่า มีสีข้างอันอ่อนนุ่มลงด้วยผ้าโพก คือ มีสีข้าง (เรื้อนร่าง) อันอ่อนช้อยด้วยผ้าโพกมีแผ่นผ้าและช่องผมผ้าเป็นต้น. บทว่า มีหางอันตัดแต่งแล้ว คือ มีหางอันตัดแล้ว ในที่ควรตัดแต่ง เพื่อให้ดูสวยงาม. อนึ่ง ในคำนี้ แม้รถทั้งหลายท่านก็เรียกว่า รถติดหางลาที่ตัดแล้ว เพราะเหตุที่รถทั้งหลายตัดหางเหล่านั้นเองเทียมด้วยลา. บทว่า มีคูล้อมรอบ คือ ขุดคูไว้รอบ. บทว่า มีลิ้มอันลงไว้ คือ มีลิ้มอันสลักไว้. การกระทำการโบกปูนไว้เบื้องล่างของกำแพงเมืองโดยรอบ เพื่อป้องกันมิให้พวกศัตรูปีนป่ายขึ้นมาได้ ท่านเรียกว่า กำแพง

ในคำว่า **กำแพงเมือง** แต่เมืองทั้งหลายที่ประกอบด้วยกำแพงเหล่านี้ ท่านประสงค์เอาว่าเป็นกำแพงเมืองในที่นี้. บทว่า **ให้รักษา** คือพวกเขา แม้จะอยู่ในเมืองเช่นนั้นก็ยังให้คนรักษาตน.

บทว่า **ความกัฏขา** คือความสงสัยอย่างนี้ว่า เป็นพระสัพพัญญู หรือมิใช่พระสัพพัญญู. คำว่า **วิมตติ** ก็เป็นไวพจน์ของคำนั้นนั่นเอง. ความคิดเห็นที่ผิดแปลกไป. อธิบายว่า ไม่สามารถที่จะวินิจฉัยได้. **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสพระดำรัสนี้ว่า ความปรากฏขึ้นแห่งมรรค ไม่มีแก่อัมพัญญุส โดยอรรถาพินี้ วันก็จะล่วงไปเปล่าอย่างเดียว ก็อัมพัญญุสนี้แลมาเพื่อแสวงหาลักษณะ แม้กิจนั้นก็ยังระลึกไม่ได้ เอาเถอะ เพื่อจะให้เกิดสติ เราจะให้นัยแก่เขา. ก็**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ เสด็จไปภายนอก เพราะเหตุว่า เมื่อพระพุทธรเจ้าทั้งหลายประทับนั่งอยู่ก็ดี บรรทมอยู่ก็ดี ใคร ๆ มิสามารถที่จะแสวงหาลักษณะได้ แต่เมื่อพระองค์ประทับยืนก็ดี เสด็จจงกรมอยู่ก็ดี เขาสามารถธรรมดว่าพระพุทธรเจ้าทรงทราบว่ เขามาเพื่อแสวงหาคุณลักษณะแล้ว เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะทรงอธิฐานจงกรม ข้อนี้เป็นอาจินตปฏิบัติของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล**พระผู้มีพระภาคเจ้า** เป็นต้น.

บทว่า **พิจารณาตุ** คือเสาะดู ได้แก่พิจารณานับอยู่ว่า ๑-๒. บทว่า **โดยมาก** คือโดยส่วนมาก. อธิบายว่า ได้เห็นแล้วเป็นส่วนมาก ส่วนน้อยมิได้เห็น. ต่อจากนั้น เพื่อที่จะแสดงมหาบุรุษลักษณะที่เขามิได้เห็น ท่านจึงกล่าวว่า เว้น ๒ อย่างเท่านั้น. บทว่า **ยังเคลือบแคลง** คือให้เกิดความปรารถนาขึ้นมาว่า โอหนอ เราพึงเห็น ดังนี้. บทว่า **ยังสงสัย**

คือคั่นคุดมาบุษลักษณะเหล่านั้น จากที่นั่น ๆ ได้ลำบาก ได้แก่ไม่
สามารถจะมองเห็นได้. บทว่า **ยังไม่เชื่อ** คือ ถึงการลงความเห็นไม่ได้
เพราะความสงสัยนั้น. บทว่า **ไม่เลื่อมใส** คือถึงความเลื่อมใสไม่ได้ใน
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ทรงมีพระลักษณะบริบูรณ์
เพราะเหตุนี้. ความสงสัย ท่านกล่าวว่า มีกำลังอ่อนกว่าความเคลือบแคลง
ความลังเลใจ มีกำลังปานกลาง ความไม่ยอมเชื่อ มีกำลังมาก เพราะไม่
เลื่อมใส จิตก็จะเศร้าหมองด้วยกรรมทั้ง ๓ เหล่านี้. บทว่า **เก็บไว้ในฝัก**
คือปกปิดไว้ด้วยฝักกล้วย. บทว่า **ปิดบังไว้ด้วยผ้า** คือองคชาต. ก็พระ
องคชาตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็เหมือนกับของช้างตัวประเสริฐ ปกปิด
ไว้ในฝัก ปิดบังไว้ด้วยผ้า เช่นเดียวกันห้องดอกบัวหลวงทองคำ. **อัมพัฏฐะ**
มองไม่เห็นพระองคชาตนั้น เพราะผ้าปกปิดไว้ และสังเกตเห็นไม่ได้
ซึ่งพระชีวหาอันกว้างใหญ่ เพราะอยู่ภายในพระโอษฐ์ จึงมีความเคลือบ
แคลง และลังเลใจ ในพระลักษณะทั้ง ๒ นั้น.

บทว่า **เห็นปานนั้น** คือรูปที่แน่นอน ในข้อนี้คนอื่นจะพึงกล่าว
อย่างไร. ข้อนี้**พระภาคเสนาเถระ**ดู**พระเจ้ามิลินท์**ตรัสถามว่า ข้าแต่พระ
ภาคเสนา**ผู้เจริญ** **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยากหรือ ดังนี้
ได้กล่าวไว้แล้ว. **พระภาคเสนาเถระ**กราบทูลว่า ข้าแต่มหาบพิตร ทรงทำ
อะไรหรือ. **พระเจ้ามิลินท์**ตรัสว่า ข้าแต่ท่าน**ผู้เจริญ** **พระผู้มีพระภาคเจ้า**
ทรงแสดงโอกาสที่มหาชนเขาถือว่าเป็นความอายแก่อันเตवासิกของ
พรหมายุพราหมณ์ แก่พราหมณ์ ๑๖ คนผู้เป็นอันเตवासิกของ**พราหมณ์**
อุตตระ. และของ**พราหมณ์พาวรี** และแก่มาณพ ๓๐๐ คนผู้เป็นอัน-
เตवासิกของ**เสลพราหมณ์**.

พระนาคเสนกราบทูลว่า ข้าแต่มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ทรงแสดงพระคุณหะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระฉายา ทรงบันดาลด้วยพระฤทธิ์ แสดงเพียงพระรูปเป็นเงา ๆ ยังทรงนุ่งผ้าสบงอยู่ ยังทรงคาดรัดประคดอยู่ และยังทรงห่มผ้าจีวรอยู่ มหาบพิตร.

พระเจ้ามิลินท์ เมื่อเห็นพระฉายาแล้ว ก็เป็นอันเห็นพระคุณหะ ด้วยใจใหม่ ขอรับ.

พระนาคเสน ข้อนั้นยกไว้เถิด สัตว์ผู้เห็นหทัยรูปแล้วรู้ได้พึงมี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็พึงนำพระหทัยมังสะออกมาแสดง พระเจ้ามิลินท์ ท่านนาคเสน ขอรับ ท่านพูดถูกต้องแล้ว

บทว่า ทรงแลบ คือ ทรงนำออกมา. บทว่า ทรงสอดกลับไป คือ ทรงกวาดกลับไปกระทำให้เหมือนกับเข็มเย็บผ้ากฐิน. พึงทราบอธิบายว่า ก็ในที่นี้ ท่านแสดงให้เห็นถึงความอ่อนนุ่ม ด้วยการทรงกระทำเช่นนั้น แสดงให้เห็นถึงความยาว ด้วยการสอดเข้าไปในช่องพระกรรณ แสดงให้เห็นถึงความหมายด้วยการปกปิดพระนลาต.

บทว่า คอยต้อนรับอยู่ คือรออยู่ ใจความว่า หวังการมาของเขา คอยมองดูอยู่. บทว่า การสนทนาปราศรัย คือการพูดและการเจรจา ใจความว่า การกล่าวและการกล่าวตอบ.

บทว่า อโห วัต นี้เป็นคำติเตียน. คำว่า เร นี้ เป็นคำร้องเรียกด้วยอำนาจเย้ยหยัน. พราหมณ์ไปกขรชาติเกลียดอัมพัฏฐะนั้นแหละ จึงได้กล่าวว่า เจ้าบัณฑิต แม้ใน ๒ บทที่เหลือก็มีนัยอย่างเดียวกันนี้. พราหมณ์ไปกขรชาติหมายเอาเนื้อความนี้ว่า คนพึงไปสู่นรกได้ เพราะเมื่อมีผู้ประพฤติประโยชน์คือ ผู้กระทำประโยชน์อยู่ เป็นเช่นเดียวกับท่าน

ไม่ฟังไปได้เพราะเหตุอื่น ดังนี้ จึงได้กล่าวบทนี้ว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า คนฟังไปสู่นรกได้เพราะคนผู้ประพฤติประโยชน์เห็นปานนั้น. บทว่า เสียดสี คือพูดกระทบกระเทียบ. บทว่า นำแม่พวกเราเข้าไปเปรียบเทียบอย่างนี้ ๆ ความว่า พระโคตมตรัสว่า ดูก่อนอัมพัฏฐะ พราหมณ์ไปกขร-
สาติ ดังนี้ เป็นต้น ทรงนำพวกเราเข้าไปเปรียบเทียบอย่างนี้ ๆ ทรงเปิด
เผยเหตุอันปกปิดออกแล้ว ยกเอาความเป็นสุทรและทาสเป็นต้นขึ้นมาตรัส.
อธิบายว่า พวกเราก็ดูกท่านให้ค่าด้วย. บทว่า ปิดด้วยเท้า คือเอาเท้าปิด
ให้อัมพัฏฐะล้มลงไปแล้ว. ก็ในกาลก่อน อัมพัฏฐะขึ้นรถไปกับอาจารย์
เป็นสารถิขับไปสู่ที่ใด อาจารย์แย่งเอาที่นั้นของเขาไปเสีย ได้ให้เขาเดินไป
ด้วยเท้าข้างหน้ารถ. บทว่า ล่วงเลยเวลาวิกาลแล้ว คือเป็นเวลาวิกาล
มากแล้ว ได้แก่ไม่มีเวลาที่จะกล่าวสัมโมทนียกถากันแล้ว.

บทว่า อาคมา นุชฺชิว โภ แปลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อัมพัฏฐะ
ได้มา ณ ที่นี้หรือไม่หนอ. บทว่า อธิวาเสตุ แปลว่า จงทรงรับ. บทว่า
สำหรับวันนี้ ใจความว่า เมื่อข้าพระองค์กระทำสักการะในพระองค์ สิ่งใด
จักมีในวันนี้ คือบุญด้วย ปิตีและปราโมทย์ด้วย เพื่อประโยชน์แก่สิ่งนั้น.
บทว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้วโดยคุณิภาพ ใจความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงให้ส่วนพระวรกายหรือส่วนพระวาจาให้
เคลื่อนไหว ทรงดำรงพระขันติไว้ภายในนั้นแหละ ทรงรับนิมนต์แล้ว
โดยคุณิภาพ คือทรงรับด้วยพระทัยเพื่อจะทรงอนุเคราะห์พราหมณ์.

บทว่า ประณีต คือสูงสุด. บทว่า สหตุถา แปลว่า ด้วยมือตนเอง.
บทว่า ให้อิ่มหนาแล้ว คือให้อิ่มเต็มที่ได้แก่กระทำให้บริบูรณ์คือเต็ม
เปี่ยม ได้แก่เต็มอิ่ม. บทว่า สมุปวาเรตุวา แปลว่า ให้เพียงพอแล้ว

คือให้ห้ามด้วยสัญญาเมื่อว่า พอแล้ว พอแล้ว. บทว่า ภูตตาวี ผู้ทรงเสวยเสร็จแล้ว. บทว่า โอนิตตปุตตปาณิ แปลว่า มีพระหัตถ์ยกออกแล้วจากบาตร. อธิบายว่า มีพระหัตถ์ชักออกแล้ว. บาลีว่า โอนิตตปาณิ ก็มี. คำนี้อธิบายว่า ทรงวางบาตรที่ทรงชักพระหัตถ์ออกแล้ว คือเว้นอาหารต่าง ๆ จากฝ่าพระหัตถ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า โอนิตตปุตตปาณิ.

อธิบายว่า ผู้ทรงล้างพระหัตถ์และบาตรแล้ว ทรงวางบาตรไว้ ณ ที่ข้างหนึ่ง ประทับนั่งแล้ว. บทว่า นัง ฌ ที่ควรข้างหนึ่ง ใจความว่า ทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสวยเสร็จแล้วเช่นนั้น จึงนั่งในที่ว่างข้างหนึ่ง.

บทว่า อนุพุพุกถิ แปลว่า ถ้อยคำที่ควรกล่าวตามลำดับ. ที่ชื่อใจอนุพุพุกถิ ได้แก่ถ้อยคำที่แสดงเนื้อความเหล่านี้ คือศีลในลำดับต่อจากทาน สวรรค์ในลำดับต่อจากศีล มรรคในลำดับต่อจากสวรรค์. เพราะเหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวว่า คือ ทานกถา เป็นต้น. บทว่า ตัมภราม คือ เลวทราม ได้แก่ เป็นของลามก. บทว่า สามุกกัถิกา แปลว่า ที่พระองค์ทรงยกขึ้นแสดงเอง ความว่า ที่พระองค์ทรงยกขึ้นถือเอาด้วยพระองค์เอง คือที่พระองค์ทรงเล็งเห็นด้วยพระสัมมัญญาณ อธิบายว่า เป็นของไม่ทั่วไปแก่ชนเหล่าอื่น. ถามว่า ก็พระธรรมเทศนานั้น คืออะไร. ตอบว่า คือเทศนาว่าด้วยอริยสัจ. เพราะฉะนั้นแหละ ท่านจึงกล่าวว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค. ในบทว่า ธรรมจักขุณี ท่านมุ่งหมายเอาโสดาปัตติ-มรรค. เพื่อที่จะแสดงถึงอาการของการเกิดขึ้นแห่งธรรมจักขุณินั้น ท่านจึงกล่าวว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งสิ้นมีความดับไปเป็นธรรมดา. ก็ธรรมจักขุณินั้นกระทำนิโรธให้เป็นอารมณ์ เกิดขึ้น

แทงตลอดซึ่งสังขตธรรมทั้งปวงอย่างนี้ด้วยอำนาจแห่งกิจ.

อริยสังขธรรมอันบุคคลนั้นเห็นแล้ว เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันเห็นแล้ว. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. ความสงสัยอันบุคคลนี้ข้ามได้แล้ว เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ผู้มีความสงสัยอันข้ามได้แล้ว. ความไม่แน่ใจของบุคคลนั้นปราศจากไปแล้ว เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ผู้มีความไม่แน่ใจปราศไปแล้ว. บทว่า เวสธรรชชุปตฺโต แปลว่า ถึงความเป็นผู้กล่าวหาญแล้ว. ถามว่า ในไหน. ตอบว่า ในคำสอนของพระศาสดา. บุคคลอื่นเป็นปัจจัย ไม่มีแก่ผู้นี้ คือความเชื่อต่อผู้อื่นไม่เป็นไปในบุคคลนี้ เพราะฉะนั้น ชื่อว่า ไม่มีบุคคลอื่นเป็นปัจจัย. คำที่เหลือในที่ทั้งปวงปรากฏชัดแล้ว เพราะมีนัยดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น และเพราะมีเนื้อความเข้าใจง่าย.

อรรถกถาอัมพัฏฐสูตร ในอรรถกถาทีฆนิกาย

ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบลงแล้วด้วยประการฉะนี้.

อัมพัฏฐสูตรที่ ๓ จบ.